1171.

SR 7 A

Limiuar an in hrme
Mmig in phia pli st xm

Helmond 175: 161: 108.

ibi

p mutt mq i l vers ns lege Erasm
ora solutibus lege. Iuvenis interpn i 1o p 2 marino
rectiliteratur. xv at hor al ll tusculanarum pri 13
ad attica 27 oris solutis, sed ipse hor al sibi ordi t
in commentariis propri et infra lo v. sur hec verba fari
cap. de exemplis quod si e porta olim pons sed uide, ft. 69
Maturuisse at ab interpte lo ii de bellis. Cesaris in qi
om. lo. xi. met. phro maturius anno. t. 27
Sensu communi i nxt penna, quz ex multoz cognitu cognitum
Senecz, sensu communi docet philosophus

A

Alexandrea 8
Appellatio 8
ascensio 16 10
Accertus x1
Aenea 13
Anchisa 13
Achilli 13
Anticato 13
Aper 14
Analogia 14
Audactor 14
Audire 14
Auere 14
ager 15
Antegerio 138 16
Aulai 15
Argumentum 26
Arcus 44
Aetion 60
Apodixis 83
Aspasia 92
Aciscula
Acidu 110
Assendar clypeum 111
224 Asianus sermo 137
Atticologia 138 135
Antonomasia 147
Allegoria 148
Anastrophe 149
Apostrophe 165 155
Aposiopesis 156
Aditus 160
Antiheton 185
Alco 175
Attacinus 180
Antegerio p nolle 16
197 Assertio secunda 178
Arcopagi
Iterta 82
Aeropinnosi 91
Amphibologia 136

Aetto
Actionis laus 201
Actionis partes 202
Actionis partes
ota mubra 208
Asianus sermo 224
Alexandri donum 41
assiduus 86
Anticatonica 121
Abdicatio muneris 128
Augustale 135
Beatus 138
Bellare 182
Balneator 170
Biponnus 8
Bellum 38
Barbarismus 10
Bichinum 13
Ballo 13
Busiris laudat 58
Beatus 138
cic. carpit 136 224
Coceus 182 219
Cesar qn crauit
cic. moresq 213
castoris mirum 198
Conatus 185
cic. laus 214 188
Carmen qn 173
Coma 168
Colopho 78
Clodius
cathilina
Cassampo 180
Compendum 98
Cantus 10
Casnar 10
Canopitae 10
Chorinal 141
Chentumorius x1
Cortyn x1
Castor 13
Caesis 13
Calipso 13
Climax 163

Catulli locus 175 181 108
Coire 14
caldus 14
calfacio 14
Consul 15
classis 15
Celebs 15
Cum 16
Causa, causus 17
Causus 17
Columna 17
Chria 63
Charisius 79
Coranna 19
Cato maior 60 188
Crocodilus 19
Cor celsus 36
Causa 47
Collectores 49
Causae pes 59
Causae qnm 116 64 47
cic. tract 193 27
Cervix
cic. philippum 138 58
Diu 9
Dictu 9
Duopondo 10
Diastole 10
Dialis 12
Dolum fide 14
Dis 15
dice pdica 17
Discobolus 34
Dicendi gnra 227 133
Dictar 139
Dicacitas 108
Dicta hyp 113

Expedorat 138.
Eunuchus sua 12
Epitogium 13
Epithedium 13
Ebor 15
Examclo 16
Ethimologia 18
Epiphonema 17
Ethologia 19
Epilogus 21
Enciclopedia 19
Excerptario 118
Eurythmia 26
Ephorus 31
Essenda 138 34
Ennia 34
Epicurus 39
Enthimema 98 83
Epichirema 99 87
Elaqueria 100
Energia 107
Excutio 118
Exeplus Fusij 8
Fumus 14
Ferrere 17
facilitor 17
frugi frugalitas 14
femur 20 tris
fabula 26
fauorabiliter 174
facetus 109
ficus 112
factus, a scrip 133
fauor 138
figura 150
flexus 158
fabricatg gladii 160
fluctuatim 160
femur finire 208
focalia 210
fauorabilis 227
fauor 138

Gladia 10
gracens 11
gurdus 13
guttur 15
gracculus 15
gladiola 16
Gneus 17
Gallambus 167
Geminipsas 168
Greci sermonis laus 225
Gorgia virag 229
glauca 37

Hortatio crisis 181
Hippiasalcus 229
Horatij laus 229
Hortensijus 201

Ehia 112
Emphasis 141
Epiphonema 144
Exordium 62
Energia 70
enthimema
epychirema 83 99
Expectorat 158
Hecuba 8
Hircus 11
Hermagora 13
Himnis 13
Homo 15
Here 17
Homerus incip 19
Historia 25
Hostatim 90
Habeo amos 30
Hora ij ocus 105
Horatij locus 146
Horatij locus 148
Hijbola 150
Hipotyrosis 155
Historia laus 177
Homeri laus 178
Historie scriptores 180
Hyle 85

Iotacismus 11
intusa mro 12
inaurificerunicu 13
iuno 15
iecur 15
iugerum 21
iniuriosus 106
iocus 108
interrogatio 153
Iroma 156
Jus scripo 2
morib 18
ithol 105
Iren socratis 156
instica 168

Labos — 8
Liber — 8
Labdacismus — xi
Ludi floralia — 12
Lupercalia — 13
Lupus — 14
Lucus, lepus — 15
Lepus — 15
Longus — 15
Lodix — 16
Libri fabij vulgati quo nolite — 122 152
Laudes — 54
Luxuria — 94
Litus — 200
Libertinus — 125
Longa scriptura — 136
Lucilij crisis — 181
Linea — 209
Legulejus — 218
Longus — 86
Livij prin. — 171

Marmor — 15
Meridies — 15
Merula — 15
Murmuro — 15
Methodice — 19
Menelai imago — 37
Matrimonioq; forma — 86
Malachus — 135
Mumerarius — 138
Metrybore — 146
Metonymia — 147
Metrum — 169
Memoria in mentor — 198
Memoria magna — 201
Metius — 161

(24 Novissimi — 23
Negotio — 47
Narratio — 69
Nestoris oro — 227
Venia — 135
Natura anat. physica
Numerus — 168

oppido — 138
obsequium — 138
ouidij mudus — 147
onomatopeia — 147
oratorum nosc. — 201
oratoris cultus amicitia, gesta — 209 210
oratori philosophia — 216
ordo — 168

pistores — 223
pedes supplices — 191
poetarum nova — 178 179
poeta legendus — 177
peripheraes — 166
patres — 105
pecunioso — 86
philippicae orationes — 58
pedes in oro. — 169 170
plausibilis — 227

Primo — 8
passer — 8
pullus — 8
ploxenus — 10
pecula — 10
phaeton — 10
prosodia — xi
paraminitas — 12
pelia — 13
propria — 13
pepigi — 14
pater — 14
pythia — 15
progenies — 15
prolepsis — 154
propinati — 62

Merso — 8
Meretrix — 8
Magister — 8
Marciporus — 9
Mastriga — 10
Miceo — 10
Mappa — 13
Masculina ima — 13
Maleficus — 13
Milia nummu — 14

O
orthographia — 16
oratio quae habet — 45
ouidij crisis — 181 64
oram soluere — 69
orbitabat — 101
oppida fabij exim — 111
omonymia — 131
oratorum noia — 44 224

Prodicus — 155
Petrus — 15
prosapia — 16
pictoi — 17
plurimus — 25
phrine — 35
prosopopeia — 103
phantasia — 107
pulsus — 132
piratica — 135
patrare — 139
prosa — 147
perscriptum — 149
epistrafis — 149
pomatum — 160
periodus — 173-178

Quintilio — 16
quare — 17
quoi — 17
quid tantum — 149
quinti declamatio — 162

secunde gradi — 97
sycophosio predi — 191

R

Repandropsu — 13
Rebbor — 15
Regestis — 51
Rhetoricis cui — 51
Risus unde — 108
Reges — 50 ad noia — 120
Resa uerba — 33

Rcatus — 138
Rythmus — 169
Rhetorice amant — 38
Zan unly
Rosinus — 208
Rutilius damna pus — 78

parenthesis — 161
peon — 169
pedes — 171-172-173
poetarum laus — 177
poetarum noia prima — 180
pictoris — 223
Sudarium — 210
Simonides — 198
Seneca — 83
synalepha — 169
Sotadeus — 172 — 167
Suburra — 17 — 158
Socrates Zenon — 48
Status — 50 49
Subuculatorum — 135
Syllogismus — 130 — 138
Sensus communis — 6
Seruus — 8
Stilus — 8
Scala — 10
Scopa — 10
Stylus — 185
Systole — 10
Solœcismus — 11
Schema — 12
Solitaurilia — 13
Sermo — 13
Sulphur — 15
Sper — 15
Senatus
Stela
Strepo — 15
Scriptum, non scriptum — 132 — 218 — 47
Salutis crisis — 30 — 69 — 138
Salsi — 8
Serius — 113
Sillatunit — 118

Tropondo — 10

Triumpus — XI
Thesis tragedia — 12
Translata — 13
Tribunale — 14
Triquetra — 15
Topper — 16
Transibit — 27
Theopompus — 31
Timanthes — 34
Terræ filij — 55
Terentius — 181

Theocrinus bis — 44
Tessin duo genera — 80
Tollius — 110
Tibicines dexter — 119
Tzan licu — 138
Tropus — 126 — 150
Talpe capi — 160
Tyrtæus — 179
Titius — 09
Tenus — 217
Thema — 110
Tibi crisis — 161
Vlgus — 8

Valesij — 8
Vapos — 8
Velouis — 8
Vocabulum — 9
Virgo — 15
Vulpes — 15
Virgi maior — 18
Venustu — 108
Verris sphinx — 113
Vrbs Xanthus — 113
Vertex — 136
Vrbanus — 135
Vitu — 173
Virgilij locus — 165 — 160
Viuere triste — 160
Visinus — 160
Versus in orbe — 171
Vox quo — 202
Vox in mutus — 202
Vlixis oro — 227
sia — 49

Xanthus — 108 — 138
Verris sphinx — 113

Topper. pro uo
fortassis, tamen
fol. 16

Trachalus — 219

SR 7A
Jundlin

15156

M·F· QVINTILIANVS·

ALDVS PIVS MANVTIVS IOANNEM BAPTISTAM RHAMVSIVM COMPATREM SALVERE IVBET.

Si quisquam est: cui nuncupare debeamus libros excusos cura nostra: tu ille es Rhamusi suauissime. nam præter eruditionem, & modestiam tuam, es enim & latinis, & græcis literis, & moribus ornatissimus: nunquam nos in hac dura prouincia nostra cessas iuuare: quæ mira in bonas literas beneuolentia est tua: non solum assidue, & diligenter inquirendis antiquis exemplaribus, sed etiam illis ipsis sedulo suppeditandis: quemadmodum superiorib. dieb. in Quintiliano à te est factum: quem dum cursim recognosceret Naugerius noster (minimũ enim otij inter recognoscendum habuit festinantibus impressorib. qb. nec mora unquã est, nec requies) assiduus illi adiutor hæsisti, & comes, tanquam alter Achates Aeneæ: quippe qui ab illius latere nũquam discedas ob tuam in illius summas uirtutes assiduam obseruantiam. iure igitur tibi Quintilianum dedicamus. Quod etiam ea causa facimus: ut quicunq; bonas literas amant: te quoq; de animo, de studio tuo in illas ament plurimum. Quàm autem correctus, atq; longe alius ab ijs, qui habentur in manibus: exeat ex ædibus nostris: facile cognoscet, qui cum illis hunc nostrum diligenter conferat: multa tamen relicta esse inemendata non negamus: quib. corrigẽdis Oedipo coniectore opus foret. sed (ut spero) corrigentur & ipsa aliquando correctiore aliquo exemplari inuento. annuat Deus, ac sinat, ut & id, & quæ cupimus cætera ad utilitatem hominum, & qui nunc sunt: & qui post alijs erunt in annis: possimus efficere. Vale.

CAPITA PRIMI LIBRI.

Quemadmodum prima elementa tradenda sunt	charte	2
Quales esse parentes, & præceptores debent	c.	3
Vtrum utilius domi an in scholis erudiantur	c.	5
Qua ratione ingenia puerorum dignoscantur	c.	7
De partibus orationis	c.	9
Declinare in primis nomina et uerba scire oportere pueros	c.	9
De uerbis	c.	9
De uirtutibus, & uitijs orationis	c.	9
Cuiusmodi uerbis utendum	c.	15
De consuetudine	c.	16
De orthographia	c.	16
De officio grammatici	c.	19
De musica	c.	21
De prima pronuntiatione, & gestus institutione	c.	22
An plura eodem tempore doceri ætas possit	c.	23

CAPITA SECVNDI LIBRI.

Quando Rhetori sit tradendus puer	c.	23
De moribus, & officijs præceptoris	c.	25
An protinus præceptore optimo sit utendum	c.	26
De primis apud rhetorem exercitationibus	c.	26
Qui primi legendi	c.	29
De lectione oratorum, et historicorum apud rhetorem	c.	30
An secundum sui quisq; ingenij docendus sit naturam	c.	30
De officio discipulorum	c.	32
De utilitate, & ratione declamandi	c.	32
An artis necessaria cognitio	c.	33
Quis modus in arte	c.	34
Diuisio totius operis	c.	35
An utilis sit rhetorice	c.	37
An rhetorice sit ars	c.	38
Generalis diuisio artium, & ex quibus sit rhetorica	c.	41
Vtrum plus conferat eloquentiæ an ars an natura	c.	41
An uirtus sit rhetorica	c.	42
Quæ materia eius	c.	42

CAPITA TERTII LIBRI.

De scriptoribus artis rhetoricæ c. 43
Quod initium rhetoricæ c. 44
Quinq; sunt partes rhetoricæ c. 45
Quæ genera causarum c. 46
Quibus contineatur omnis ratio dicendi c. 47
Quid sit status c. 48
Vnde ducatur, & reus an actor statum faciat c. 48
Quot, & qui status c. 49
De laude, & uituperatione c. 54
De suasoria, & prosopopeia c. 55
De generibus c. 60
Quid, & quæ sit ratio, iudicatio, continens, & quatenus necessaria c. 60

CAPITA QVARTI LIBRI.

De exordio, narratione, egressione, propositione, partitione c. 62
De exordio c. 62
De narratione c. 67
De egressione c. 74
De propositione c. 75

CAPITA QVINTI LIBRI.

De probationibus inartificialibus c. 78
De præiudicijs c. 78
De rumore, & fama c. 78
De tormentis c. 79
De tabulis c. 79
De iureiurando c. 79
De testibus c. 79
De probatione artificiali c. 81
De signis c. 82
De argumentis c. 83
De exemplis c. 90
De usu argumentorum c. 93

De refutatione c. 94
Quibus constet epigramma, & quibus refellatur c. 98

CAPITA SEXTI LIBRI

Proœmium, in quo conquestio de fortuna sua continetur c. 100
De collisione c. 101
De effectibus c. 103
De diuisione affectuum, & quomodo mouendi sunt c. 105
De risu c. 107
De alteratione c. 114

CAPITA SEPTIMI LIBRI.

De dispositione c. 116
De coniectura c. 120
De finitione c. 124
De qualitate c. 126
De qualitate iudiciali c. 129
De statu ex scripto, & uoluntate c. 129
De contrarijs legibus c. 130
De syllogismo, seu ratiotinatione c. 130
De ambiguo, seu amphibologia c. 131
Quæ sit inter status cognatio, & quæ diuersitas c. 131

CAPITA OCTAVI LIBRI.

Quæ in oratione spectanda c. 135
De perspicuitate c. 135
De ornatu c. 136
De amplificatione c. 142
De tropis c. 146

CAPITA NONI LIBRI.

In quo differant figuræ à tropis c. 150
De figuris sententiarum c. 153
De figuris, seu coloribus uerborum c. 160

De compositione c. 166

CAPITA DECIMI LIBRI.

De copia uerborum c. 175
De imitatione c. 183
Qui modus scribendi sit c. 185
De emendatione c. 187
Quæ scribenda sunt præcipue c. 187
De cogitatione c. 189
Quemadmodum extemporalis facultas paretur, & continetur c. 189

CAPITA VNDECIMI LIBRI.

De apte dicendo c. 192
De memoria c. 198
De pronuntiatione c. 201

CAPITA DVODECIMI LIBRI

Non posse oratorem nisi uirum bonum esse c. 213
Cognoscenda esse oratori quibus mores formentur c. 216
Necessariam oratori uiris ciuilis scientiam c. 218
Necessariam oratori cognitionem historiarum c. 219
Quæ sunt oratoris instrumenta c. 219
Quod sit incipiendi causas agere tempus c. 219
Quæ in suscipiendis causis oratori obseruanda sint c. 220
Quæ in discendis causis oratori obseruanda sint c. 221
Quæ seruanda in agendis causis oratori sint c. 222
De genere dicendi c. 223
Quæ post finem studia c. 228

[illegible]

CAPITVLA [illegible]

De [illegible]
[illegible]
Qui modo [illegible]
De [illegible]
Qui [illegible]
De [illegible]
Quomodo [illegible]
[illegible]

CAPITA VARIA [illegible]

De [illegible]
De [illegible]
De [illegible]

CAPITVLA [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

MARCVS FABIVS QVINTILIANVS TRYPHONI BIBLIOPOLAE SALVTEM.

FFLAGITASTI quotidiano conuitio, ut libros, quos ad Marcellum meum de institutione oratoria scripseram, iam emittere inciperem. nam ipse eos non dum opinabar satis maturauisse, quibus componendis, ut scis, paulo plus quàm biennium, tot alioqui negotijs districtus impendi. quod tempus non tam stylo, quàm inquisitioni instituti operis prope infiniti, & legendis authoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Vsus deinde Horatij consilio, qui in arte poetica suadet, ne præcipitetur editio, nonumq; prematur in annum, dabam ijs otium, ut refrigerato inuentionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed, si tantopere efflagitantur, quàm tu affirmas, permittamus uela uentis, & auram soluentibus bene precemur. Multum autem in tua quoq; fide, ac diligentia positum est, ut in manus hominum quàm emendatissimi ueniant.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA AD MARCELLVM VICTORIVM LIBER PRIMVS.

PROOEMIVM.

POST impetratam studijs meis quietem, quam per XX. annos erudiendis iuuenibus impenderam, cum à me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus, quod authores utriusq; linguæ clarissimos non ignorabam multa, quæ ad hoc opus pertinerent, diligentissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi ueniam meæ deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis, quod inter diuersas opiniones priorum, & quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio, ut mihi, si non inueniendi noua, at certe iudicandi de ueteribus iniungere laborem non iniuste uiderentur. Quanuis autem non tam me uinceret præstandi, quod exigebatur fiducia, quàm negandi uerecundia, latius se tamen aperiente materia, plus quá

imponebatur oneris sponte suscepi, simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei, simul ne uulgarem uiam ingressus alienis demum uestigijs insisterem. Nam cæteri ferè, qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere doctrinæ summam eloquentiæ manum imponerent, siue contemnentes tanq̃ parua, quæ prius discimus studia, siue non ad suum pertinere officiũ opinati, quando diuisæ professionum uices essent, seu, quod proximum uero, nullam ingenij sperantes gratiam circa res, etiam si necessarias, procul tamen ab ostentatione positas, ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego, cum nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo fieri non posse oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam nisi præcedentibus initijs peruenirí, ad minora illa, sed quæ si negligas, non sit maioribus locus, demittere me non recusabo, nec aliter, quàm si mihi tradatur educandus orator, studia eius formare ab infantia incipiam. Quod opus Marcelle Victori tibi dicamus, quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modo, quanquam sunt magna, dignissimum hoc mutuæ inter nos caritatis pignore iudicabamus, sed, quod erudiendo nato tuo, cuius prima ætas manifestum iter ad ingenij lumen ostendit, non inutiles fore libri uidebantur, quos ab ipsis dicendi uelut incunabulis per omnes, quæ modo aliquid oratori futuro conferant artes, ad summam eius operis perducere destinabamus, atq; eo magis, quod duo iam sub nomine meo libri ferebantur artis rhetoricæ, neq; editi à me, neq; in hoc comparati. Nanq; alterum sermone per biduum habito pueri, quibus id præstabatur, exceperant, alterum pluribus sanè diebus quantum notando consequi potuerant, interceptum boni iuuenes, sed nimium amantes mei temerario editionis honore uulgauerant. Quare in his quoq; libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia uero compositiora, & quàm nos poterimus, elaborata.

Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi uir bonus non potest, itaque non dicendi modo eximiam in eo facultatem, sed omnes animi uirtutes exigimus. Neq; enim hoc concesserim rationem rectæ, honestæq; uitæ, ut quidam putauerunt, ad philosophos relegandam, cum uir ille uere ciuilis, & publicarum, priuatarumq; rerum administrationi accommodatus qui regere consilijs urbes, fundare legibus, emendare iudicijs possit, nõ alius sit profecto, quàm orator. Quare tametsi me fateor usurum quibusdam, quæ philosophorum libris continentur, tamen ea iure, uereq; contenderim esse operis nostri, propriéq; ad artem oratoriam pertinere. An si frequentissime

Marinus in col. pl. Lug.

Marinus col. 29

Marin. in col. pl. 58

infra. 52

Cicero orat. fol. 12

fol. 13

Cicero de orat. fol. 120. 125

fol. 213

tissime de iustitia, fortitudine, temperantia, cæteris q; similibus sit disserendum, & adeo, ut uix ulla possit causa reperiri, in quam non aliqua quæstio ex his incidat, eaq; omnia inuentione, atque elocutione sint explicanda, dubitabitur ubicunq; uis ingenij, & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas? Fuerunt q; hæc, ut Cicero aptissime collegit, quemadmodum iuncta natura, sic officio quoq; copulata, ut ijdem sapientes, atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, atq; inertia factum est, ut artes esse plures iudicentur. Nam ut primum lingua esse cœpit in quæstu, institutum q; eloquentiæ bonis male uti, curam morum, qui diserti habebantur, reliquerunt. Ea uero destituta, infirmioribus ingenijs uelut prædæ fuit. Inde quidam contempto bene dicendi labore ad formandos animos, instituendas q; uitæ leges regressi, partem quidem potiorem, si diuidi posset, retinuerunt, nomen tamen sibi insolentissimum arrogauerunt, ut soli sapientiæ studiosi uocarentur. Quod neque summi imperatores, neq; in consilijs rerum maximarum, ac totius administratione reip. præclarissime uersati, sibi unquam uendicare sunt ausi, facere enim optima, quàm promittere maluerunt. Ac ueterum quidem sapientiæ professorum multos, & honesta præcepisse, & ut præceperunt, etiam uixisse facile concesserim, nostris uero temporibus sub hoc nomine maxima in plerisque uitia latuerunt. Non enim uirtute, ac studijs ut haberentur philosophi laborabant, sed multum, & tristitiam, & dissentientem à cæteris habitum, pessimis moribus prætendebant. Hæc autem, quæ uelut propria philosophiæ asseruntur, passim tractamus omnes. Quis enim non de iusto, æquo, ac bono, modo, non & uir pessimus loquitur? Quis non etiam rusticorum, aliqua de causis naturalibus quærit? Nam uerborum proprietas, ac differentia omnibus, qui sermonem curæ habent, debet esse communis. sed ea & sciet optime, & eloquetur orator, qui si fuisset aliquando perfectus, non à philosophorum scholis uirtutis præcepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando authores recurrere, qui desertam, ut dixi, partem oratoriæ artis, meliorè præsertim, occupauerunt, & uelut nostrum reposcere, non ut nos illorum utamur inuentis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur orator uir talis, qualis uere sapiens appellari possit, nec moribus modo perfectus, nam id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non est, sed etiam scientia, & omni facultate dicendi, qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad summa tendendum est, quod fecerunt plerique ueterum, qui & si non dum quenquam

sapientem repertum putabant, præcepta tamen sapientiæ tradiderunt. Nam est certe aliquid consumata eloquentia, neque ad eam perueniri re natura humani ingenij prohibet, quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur, quàm qui præsumpta desperatione quo uelint euadendi, protinus circumima subsiterint, quo magis impetranda uenia erit, si ne minora quidem illa, uerum operi quod instituimus necessaria, præteribo. Nã liber primus ea, quæ sunt ante officium rhetoris continebit. Secundo prima apud rhetorẽ elementa, et quæ de ipsa rhetoricæ substantia quæruntur, tractabimus. Quinq; deinceps inuentioni, nã & huic dispositio subiungitur. Quatuor elocutioni, in cuius partem memoria, ac pronũtiatio ueniunt, dabuntur. Vnus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est, ut qui mores eius, quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra ualebit infirmitas, disseramus. His omnibus admiscebitur, ut quisq; locus postulabit, docendi ratio, quæ non eorum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruit, & ut sic dixerim, ius ipsum rhetoricæ interpretetur, sed alere facundiam, uires augere eloquentiæ possit. Nam plerunq; nudæ illæ artes nimia subtilitatis affectatione frangunt, atque concidunt quicquid est in oratione generosius, & omnem succum ingenij bibunt, et ossa detegunt, quæ ut esse, & astringi neruis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoq; nos non particulã illã, sicut plerique, sed quicquid utile ad instituendũ oratorem putabamus, in hos XII. libros contulimus, breuiter omnia demonstrando. nam si quantum de quaq; re dici potest prosequamur, finis operis non reperietur. Illud tamen in primis testandum est, nihil præcepta, atque artes ualere, nisi adiuuante natura. Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis hæc scripta sunt, quàm de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt & alia ingenita quædam, quæ adiuuant, uox, latus patiens laboris, ualetudo, constantia, decor, quæ si mediocra obtigerunt, possunt ratione ampliari, sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenij, studijq; corrumpant. Sicut & hæc ipsa sine doctore perito studio pertinaci scribendi, legendi, dicendi, multa, & continua exercitatione per se nihil prosunt.

diuisio libri

Mar. m col. pl. 49

Cic. de orat. fol. 16 Hor. 183

inter. 118

ad Her. 37 de orat. 21.

Quemadmodum prima elementa tradenda sunt. Cap. I.

IGITVR nato filio pater spem de illo primum quamoptimam capiat, ita diligentior à principijs fiet, falsa enim est querela paucissimis hominibus uim percipiendi quæ tradantur esse concessam, pleroq;

uero

uero laborem, ac tempora tarditate ingenij perdere. Nam contra plu res reperias & faciles in excogitando, & ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale, ac sicut aues ad uolatum, equi ad cursum, ad sæuitiam feræ gignuntur, ita nobis propria est mentis agitatio, atq; solertia, unde origo animi cœlestis creditur. hebetes uero, & indociles non magis secundum naturam homines eduntur, quàm prodigiosa corpora, & monstris insignia. sed hi pauci admodum fuerũt. Argumentum, quod in pueris elucet, spes plurimorum, quæ cum emoritur ætate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. præstat tamen ingenio alius alium, concedo, sed plus efficiat, aut minus, nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui prouiderit protinus ut erit parens factus, acrem quammaxime curam spei futuri oratoris impendat. Ante omnia ne sit uitiosus sermo nutricibus, quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optauit, certe quantum res pateretur, optimas eligi uoluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est. Recte tamen etiam loquantur, has primũ audiet puer, harũ uerba effingere imitãdo conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorũ, quæ rudibus animis percipimus, ut sapor, quo noua imbuas, durat, nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nã bona facile mutantur in peius, nam quãdo in bonũ uerteris uitia? Nõ assuescat ergo, ne dũ infans qdem est, sermoni, qui dediscendus sit.

Quales esse parentes, & præceptores debent. Cap. II.

IN parentibus uero quamplurimum esse eruditionis optauerim. Verum nec de patribus tantum loquor, nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoq; est epistolis traditus. Et Lælij filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam dicitur. Et Quinti Hortensij filiæ oratio apud triumuiros habita legitur, non tantum in sexus honorem. Nec tamen ij, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant, sed sint propter hoc ipsum ad cætera magis diligentes. De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem, quod de nutricibus, dictum sit. De pædagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi planè, quam primam esse curam uelim, aut se nõ esse eruditos sciant. Nihil enim peius est ijs, qui paulum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & uelut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescat, impe

rioſi, atque interim ſæuientes ſtultitiam ſuam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus. ſiquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum uitijs imbuit, quæ robuſtum quoque, & maximum regem ab illa inſtitutione puerili ſunt proſecuta. Sicui multa uideor exigere, cogitet oratorem inſtitui, rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit, præterea plura, ac difficiliora ſupereſſe, nam et ſtudio perpetuo, & præſtantiſſimis præceptoribus, & plurimis diſciplinis opus eſt. Qua propter præcipienda ſunt optima, quæ ſiquis grauabitur, non rationi defuerit, ſed homini. Si tamen non contingit, quales maxime uelim nutrices, pædagogoſq; pueros habere, at unus certe ſit aſſiduus, loquendi non imperitus, qui, ſiqua erunt ab his præſente alumno dicta uitioſe, corrigat protinus, nec inſidere illi ſinat, dum tamen intelligatur, id quod prius dixi, bonum eſſe, hoc, remedium. A ſermone græco puerum incipere malo, quia latinus, qui pluribus in uſu eſt, uel nobis nolentibus ſe præbet, ſimul quia diſciplinis quoque græcis prius inſtituendus eſt, unde & noſtræ fluxerunt, non tamen hoc adeo ſuperſtitioſe uelim fieri, ut diu tantum loquatur græce, aut diſcat, ſicut pleriſque moris eſt. Ex hoc enim accidunt & oris plurima uitia in peregrinum ſonum corrupti, & ſermonis, cui cum græcæ figuræ aſſidua conſuetudine hæſerunt, in diuerſa quoque loquendi ratione pertinacſſime durant. Non longe itaque latina ſubſequi debent & cito pariter ire, ita fiet, ut cum æquali cura linguam utranque tueri cœperimus, neutra alteri officiat. Quidam literis inſtituendos, qui minores ſeptem annis eſſent, non putauerunt, quod illa primum ætas & intellectum diſciplinarum capere, & laborem pati non poſſit. In qua ſententia Heſiodum eſſe plurimi tradunt, qui ante grammaticum Ariſtophanem fuerunt. Nam is primus ὑποθήκας, in quo libro ſcriptum hoc inuenitur, negauit eſſe huius poetæ. Sed alij quoque authores, inter quos Eratoſthenes, idem præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus uacare cura uolunt, ut Chryſippus. nam is, quamuis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoq; iam formandam quamoptimis inſtitutis mentem infantium iudicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores iam pertinet? Neq; ignoro toto illo, de quo loquor, tempore, uix tantum effici, quantum conferre unus poſtea poſſit annus. ſed tamen mihi, qui id ſenſerunt, uidentur non tam diſcentibus in hac parte, quam docentibus peperciſſe. Quid melius alioquin facient, ex quo loqui poterunt? faciant enim aliquid neceſſe eſt, aut cur hoc, quantu-

Mar. in pro. pl.

Mar. in col. 24.

infra 24

infra 7. 25.

lucinq

plato. vii. de leg. post sextum aetatis annum ad scientias se conferant. etc.

lucunq; est, usq; ad septem annos lucrum fastidiamus? Nam certe quãlibet paruũ sit, quod contulerit ætas prior, maiora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicisset, hoc per singulos annos prorogatum in summã proficit, & quantum in infantia præsumptũ est temporis, adolescentiæ acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis præceptum sit, ne quod cuiq; discendum est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus, atq; eo minus q; initia literarum sola memoria constant, quæ non modo iam est in paruis, sed tum etiam tenacissima est. Nec sum adeo ætatum imprudens, ut instandum protinus teneris acerbe putem, exigendamq; plenam operã. Nam id in primis cauere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit, & amaritudinem semel perceptam etiã ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit, & rogetur, & laudetur, & nunq̃ non fecisse se gaudeat, aliquando ipso nolẽte doceatur alius, cui inuideat, contendat interim, et sæpius uincere se putet, præmijs etiã, quæ capit illa ætas, euocetur. Parua docemus instituendũ oratorẽ professi, sed est sua etiam studijs infantia, & ut corporum mox fortissimorum educatio, à lacte, quisq; initiũ ducat, ita futurus eloquentissimus edidit aliquando uagitum, & loqui primũ interta uoce tentauit, & hæsit circa formas literarum. neq; siquid discere satis non est, ideo nec necesse est. Quod si nemo reprehendit patrem, qui hæc non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, siquis ea, quæ domi suæ recte faceret, in publicum promit? atq; eo magis, quod minora etiã facilius minores percipiunt? & ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari, nisi tenera non possunt, sic animos quoq; ad pleraq; duriores robur ipsum facit? An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarũ elementa tradi ab Aristotele summo eius ætatis philosopho noluisset? aut ille suscepisset hoc officiũ, si non studiorum initia à perfectissimo quoq; optime tractari, & pertinere ad summã credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis impositum gremio dignũ tanta cura infantem, quanquã suus cuiq; dignus est, pudeat'ne me in ipsis statim elementis etiam breuia docendi monstrare compendia? Neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis uideo, ut literarum nomina, & contextum prius quàm formas paruuli discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos ductus, dum antecedentem memoriam sequuntur, quæ causa est præcipientibus, ut etiam cum satis affixisse eas pueris recto illo, quo primum scribi solent contextu uidentur, retro agant rursus, & uaria permutatione perturbent, donec li-

plato. 10. vii. de rep. at q̃ is docendi modus iiii accipiendus est quo minime coacti ad discendũ esse uideantur.

teras, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut hominum, pariter & habitus, & nomina edocebuntur. sed quod in literis obest, in syllabis non nocebit. Non excludo autem id, quod est notum, irritādæ ad addiscendum infantiæ gratia, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre, uel siquid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inueniri potest, quod tractare, intueri, nominare iucundum sit. Cum uero iam ductus sequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quamoptime insculpi, ut per illos uelut sulcos ducatur stylus. nam neque errabit quemadmodum in ceris (continebitur enim utrinque marginibus) nec extra præscriptum poterit egredi, & celerius, ac sæpius sequendo certa uestigia formabit articulos, neque egebit adiutorio manum suam manu superimposita regentis. Non est aliena res, quæ fere ab honestis negligi solet, cura bene, ac uelociter scribendi. Nam cum sit in studijs præcipuum, quod solo uerus ille profectus, & altis radicibus nixus, paretur, scribere ipsum, tardior stylus, cogitationem moratur, rudis, & confusus, intellectu caret. unde sequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda sunt, labor. Quare cum semper, & ubiq; tum præcipue in epistolis secretis, & familiaribus delectabit, ne hoc quidem neglectum reliquisse. Syllabis nullum compendium est, perdiscendæ omnes, nec, ut fit plerunque, difficillima quæque earū differenda, ut in omnibus scribendis deprehendantur, quin immo ne primæ quidem memoriæ temere credendum, repetere, & inculcare diu fuerit utilius, & in lectione quoq; non properare ad continuādam eam, uel accelerandam, nisi cum inoffensa, atq; indubitata literarum inter se coniunctio suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit. Tunc ipsis syllabis uerba complecti, & his sermonem connectere incipiat. Incredibile est quantum moræ lectioni festinatione adijciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio plus q̄ possunt audentibus, deinde cum errarunt etiam ijs, quæ iam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, & diu lentior, donec exercitatione contingat emendata uelocitas. nam prospicere in dextrū quod omnes præcipiunt, & prouidere non rationis modo, sed usus quoq; est, quoniā sequentia intuenti priora dicenda sunt, & quod difficillimū est, diuidēda intentio animi, ut aliud uoce, aliud oculis agatur. Illud non pœnitebit curasse, cum scribere nomina puer, quemadmodum meris est, cœperit, ne hanc operam in uocabulis uulgaribus, & forte occurrentibus perdat. protinus enim potest interpretationē linguæ secretioris, id est quas græci γλῶσσας uocant, dum aliud agitur, edisceré, et inter prima

optet scaue ut in tu 8.

elementa

elementa consequi rem postea proprium tempus desyderaturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, ij quoq; uersus, qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas uelim sententias habeat, sed honestum aliquid monentes, prosequitur hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi, usq; ad mores proficiet, etiam dicta clarorum uirorum, & electos, ex poetis maxime, nanq; eorum paruis cognitio gratior est, quos edisceré inter lusum licet, nam & maxime necessaria est oratori, sicut suo loco dicam, memoria, & ea præcipue firmatur, atq; alitur, exercitatione, & in ijs, de quibus nũc loquimur, ætatibus, quæ nihil dum ipsæ generare ex se queunt, propè sola est, quæ iuuari cura docentium possit. Non alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quo sit absolutius os, & expressior sermo, ut nomina quædam, uersusq; affectatæ difficultatis ex pluribus asperrime cœuntibus inter se syllabis cathenatos, et ueluti confragosos quamcitatissime uoluãt, χαλεπὰ græce uocantur, res modicæ dictu. quæ tamen omissa multæ linguæ uitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum prauitate durantur.

Vtrum utilius domi, an in scholis erudiantur. Cap. III.

SED nobis iam paulatim accerescere puer, & exire de gremio, ac discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quæstio est, utilius ne sit domi, atq; intra priuatos parietes studentem continere, an frequentiæ scholarum, & uelut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem tam ijs, a' quibus clarissimarum ciuitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis authoribus uideo placuisse. Non est tamen dissimulandum esse nonnullos, qui ab hoc propè publico more priuata quadam persuasione dissentiant, ij duas præcipue rationes sequi uidentur, unam, quod moribus magis consulant, fugiendo turbam hominum, ætatis eius, quæ sit ad uitia maxime prona, unde causas turpium factorum sæpe extitisse utinam falsò iactaretur. Alteram, quod quisquis futurus est ille præceptor, liberalius tempora sua impensurus uni uidetur, quàm si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus grauis. nam si studijs quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio uiuendi honeste, quàm uel optime discendi uideretur. Sed mea quidem sententia iuncta ista, atq; indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem, nisi bonum uirum iudico, & fieri, etiam si potest, nolo. De hac re igitur prius. Corrumpi mores in scholis putant, nam & corrumpuntur interim, sed domi quoq;, & sunt multa eius rei exempla, tam læsæ hercle, quàm conseruatæ san-

ctissimæ utrobiq; opinionis. Natura cuiusq; tantum, curaq; distat; da mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandi, custodiendiq; in ætate prima pudoris, non minorē flagitijs occasionem secreta præbuerint. Nam & esse potest turpis domesticus ille præceptor, nec tutior inter seruos malos, quàm ingenuos parum modestos conuersatio est. At si bona ipsius indoles, si non cæca, ac sopita parentum secordia est, & præceptorem eligere sanctissimum, quenq; cuius rei præcipua prudentibus cura est, & disciplinam, quæ maxime seuera fuerit, licet & nihilo minus amicum grauem uirum, aut fidelem libertum lateri filij sui adiungere, cuius assiduus comitatus etiam illos meliores faciet, qui timebunt, facile erat huius metus remedium. Vtinam liberorum nostrorū mores nō ipsi perderemus. Infantiam statim delitijs solumus, mollis illa educatio, quam indulgentiam uocamus, neruos omnes & mentis, & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Non dum prima uerba exprimit, iam cocum intelligit, iam conchylium poscit, ante palatum eorum, quàm os instituimus, in lectiis crescunt, si terram attigerint, è manibus utrinq; sustinentiū pendent, gaudemus, siquid licentius dixerint, uerba ne alexandrinis quidem permittenda delitijs, risu, & osculo excipimus, nec mirum, nos docuimus, ex nobis audierunt, nostras amicas, nostros concubinos uident, omne conuiuium obscœnis canticis strepit, pudenda dictu spectantur, fit ex ijs consuetudo, deinde natura, discunt hæc miseri ante quàm sciant uitia esse, inde soluti, ac fluentes non accipiunt in scholis mala ista, sed in scholas afferunt. Verum in studijs magis uacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet esse istum nescio quem unum, etiam cum eo, q in scholis eruditur. Sed etiam si iungi utrūq; non posset, lumen tamen illud conuentus honestissimi tenebris, ac solitudini prætulissem. Nam optimus quisq; præceptor frequentia gaudet, ac maiore se theatro dignum putat; at uero minores ex conscientia suæ infirmitatis hærere singulis, & officio fungi quodamodo pædagogorum non indignantur. Sed præstet alicui uel gratia, uel amicitia, uel pecunia, ut doctissimum, atque incomparabilem magistrum domi habeat, num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quæ non ut uisus oculorum obtutu continuo fatigetur? cum præsertim multo plus secreti temporis studia desyderent, neq; enim ediscenti, scribenti, & cogitanti præceptor assistit, quorum aliquid agentibus cuiuscunq; interuentus impedimento est. lectio quoq; non omnis, nec semper præeunte, uel interpretante eget; quando enim tot authorum notitia contingeret?

uel: fatij. 14

infra 220 229

assiduus comi: placo l. vii. de h. j. animam non pecudes sine pastore uiuere debent, nec puerij sine pedagogis sunt, sole uero surgente puerij ad magistros proficiscuntur. et n. puer omni bestia intractabilior

ergo modicum tempus est, quo in totum diem, uelut opus ordinetur. Ideoq; per plures ire possunt, etiam quæ singulis tradenda sunt, pleraq; uero hanc conditionem habent, ut eadem uoce ad omnes simul perferantur. Taceo de positionibus, & declamationibus rhetorum, quibus certe, quantuscunq; numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim uox illa præceptoris, ut cœna minus pluribus sufficit, sed ut sol uniuersis idem lucis, caloris q; largitur. Grammaticus quoque, si de ratione loquendi disserat, quæstiones explicet, historias exponat, poemata enarret, tot illa discent, quot audient. At enim emendationi, prælectioniq; numerus obstat, sit incommodum, nam quid fere undiq; placet? mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eo mitti puerum uolo ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus maiore se turba quàm ut sustinere eam possit, onerauerit, & in primis ea habenda cura est, ut is omnino fiat nobis familiariter amicus, nec officium in docendo spectet, sed affectum, ita nunquam erimus in turba. Nec sane quisquam literis saltem leuiter imbutus, eum, in quo studium, ingeniumq; perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fouebit. Sed, ut fugiendæ sint magnæ scholæ (cui ne ipse quidem rei assentior) si ad aliquem merito concurritur) non tamen hoc eo ualet, ut fugiendæ sint omnino scholæ, aliud est enim uitare eas, aliud eligere. Et si refutauimus, quæ contra dicuntur, iam explicemus quid ipsi sequamur. Ante omnia futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media republica uiuendum est, assuescat iam à tenero non reformidare homines, neque illa solitaria, & uelut umbratili uita pallescere, excitanda mens, & attollenda semper est, quæ in huiusmodi secretis aut languescat, & quendam uelut in opaco situm ducit, aut contra tumescat inani persuasione. Necesse est enim sibi numium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole, & omnia noua offendit, ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quæ usque ad senectutem firmissime durant religiosa quadam necessitudine imbutæ. Neque enim est sanctius sacris ijsdem, quàm studijs initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet? cum se à congressu, qui non hominibus solum, sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? Adde quod domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipientur, in schola etiam, quæ alijs, audiet multa quotidie probari, multa corrigi, proderit alicuius obiurgata desidia, proderit laudata

industria, excitabitur laude æmulatio, turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse maiores, accendunt omnia hæc animos, & licet ipsa uitium sit ambitio, frequenter tamen causa uirtutum est. Non inutilem scio seruatum esse à præceptoribus meis morem, qui, cum pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi secundum uires ingenij dabant, & ita superiore loco quisq; declamabat, ut præcedere profectu uidebatur. Huius rei iudicia præbebantur, ea nobis ingens palmæ contentio, ducere uero classem multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat, tricesimus dies reddebat uicto certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, & dolor uictum ad depellendam ignominiam concitabat, id nobis acriores ad studia discendi faces subdidisse, quàm exhortationem docentium, pædagogorum custodiam, uota parentum, quantum animi mei coniectura colligere possum, contenderim. Sed sicut firmiores in literis profectus, alit æmulatio, ita incipientibus, atq; adhuc teneris condiscipulorum, quàm præceptorum iucundior, hoc ipso quod facilior, imitatio est. Vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendæ, quam summam putant, eloquentiæ audebunt, proxima amplectuntur magis, ut uites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos in cacumina euadunt. Quod adeo uerum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia præferet, hoc opus sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia non statim onerare infirmitatem discentium, sed temperare uires suas, & ad intellectum audientis descendere. Nam ut uascula oris angusti superfusam humoris copiã respuunt, sensim autẽ influentibus, uel etiã instillatis cõplentur, sic animi puerorũ quãtũ excipere possint, uidendũ est. Nam maiora intellectu, uelut parũ apertos ad percipiendũ animos, non subibunt. Vtile igitur est habere quos imitari primum, mox uincere uelis, ita paulatim & superiorum spes erit. His adijcio, præceptores ipsos, non idem mentis, ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum præsentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo, hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodam modo ad naturam eorũ, de quibus loquimur, necesse est. Is porro, quo generosior, celsiorq; est, hoc maioribus uelut organis cõmouetur, ideoq; & laude crescit, & impetu augetur, & aliqd magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio uim dicẽdi tantis comparatam laboribus ad unum auditorẽ demittere, pudet supra modum sermones attollere. Et sane quis concipiat mente uel declamantis habitum, uel orantis uocem, incessum, pronuntiationem, illum deniq; animi, & corporis motum,

sudorem, ut alia præteream, & fatigationem, audiente uno, non ne quidam pati furori simile uideatur? Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

Qua ratione ingenia puerorum dignoscantur. Cap. IIII.

TRADITO sibi puero, docendi peritus ingenium eius in primis, naturam q; prospiciet. Ingenij signum in paruis præcipuum, memoria est. Eius duplex uirtus, facile percipere, & fideliter continere, proximum imitatio, nam id quoq; est docilis naturæ, sic tamen ut ea, quæ discit, effingat. Nam habitum forte, & incessum, & siqd in pueris notabile est, non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoq; in primis erit ille uere ingeniosus, alioquin non peius duxerim tardi esse ingenij, quàm mali, probus autem ab illo segni, & iacente plurimũ aberit. Hic meus quæ tradentur non difficulter accipiet, quædam etiam interrogabit, sequetur tamen magis, quàm præcurret. Illud ingeniorum uelut præcox genus, non temere unquam peruenit ad frugem, ij sunt, qui parua facile faciunt, & audacia prouecti quicquid possunt, statim ostendunt, possunt autem id demum, quod in proximo est, uerba cõtinuant, hæc uultu interrito, nulla tardati uerecundia proferunt, non multũ præstant, sed cito, non subest uera uis, nec penitus immissis radicibus innititur, ut quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt, & imitatæ spicas herbulæ in manibus aristis ante messem flauescunt, placent hæc annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit. Hæc cum animaduerterit, perspiciat deinceps quonam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi, quidam imperia indignantur, quosdam continet metus, quosdam debilitat, alios continuatio extundit, in alijs plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, qui uictus fleat, hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit, in hoc desidiam nunquam uerebor. Danda est tamen omnibus aliqua remissio, non solum, quia nulla res est, quæ perferre possit continuum laborem, atq; ea quoq;, quæ sensu, & anima carent, ut seruare uim suam possint, uelut quiete alterna retenduntur, sed quod studium discendi uoluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaq; & uirium plus afferunt ad discendum renouati, ac recentes, & acriorem animum, qui ferè necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris, est & hoc signũ alacritatis, neq; illum tristem, semperq; demissum sperare possim erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoq; maxime naturali ætatibus

ccc. lo. ii. c. oratoris instit.

Aristot. poli. lo. 7.

illis impetu, iaceat, modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant, negatæ, aut otij consuetudinem, nimiæ. Sunt etiam nõ nulli acuendis puerorum ingenijs non inutiles lusus, cum positis inuicem, cuiuscunq; generis quæstiunculis æmulantur. Mores quoq; se inter ludendum simplicius detegunt, modo nulla uideatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum, prauumq; sit discat, tum uel maxime formanda, cum simulandi nescia est, & præcipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quàm corrigas, quæ in prauum induruerunt. Protinus ergo, nequid cupide, nequid improbe, nequid impotenter faciat, monendus est puer. Habendumq; in animo semper illud uirgilianum.

Hor. 103 Arist. 13

,,-Adeo in teneris consuescere multum est.

Cædi uero discipulos, quanquam illud receptum sit, & Chrysippus non improbet, minime uelim, primum quia deforme, ac seruile est, & certe quod conuenit, si ætatem mutes, iniuria, deinde quod sicui est mens tam illiberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæq; mancipia, durabitur. Postremo quod ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus studiorum exactor asiterit. Nunc ferè negligentia pædagogorum, sic emendari uidentur, ut pueri non facere, quæ recta sunt cogantur, sed cum non fecerint, puniantur. Denique cum paruulum uerberibus coegeris, quid iuueni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & maiora discenda sunt? Adde quod multa uapulantibus dictu deformia, & mox uerecundiæ futura, sæpe dolore, uel metu accidunt, q pudor refringit animum, & abijcit, atq; ipsius lucis fugam, & tædium dictat. Iam si minor in eligendis custodum, & præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quæ probra nefandi homines isto cædendi iure abutantur, quam det alijs quoq; nõnunquam occasionem hic miserorum metus, non morabor in parte hac, nimium est, quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ætatem infirmam, & iniuriæ obnoxiam nemini debet nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus, qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaq; ætate inchoanda, dicere ingrediar.

De grammatica. Cap. V.

PRIMVS in eo, qui legendi, scribendiq; adeptus erit facultatẽ, grammaticis est locus, nec refert de græco, an de latino loquar, quanquam græcum esse priorem placet. utriq; eadem uia est. Hæc igitur professio cum breuissime in duas partes diuidatur, recte loquendi scientiam, & poetarum enarrationem, plus habet in recessu, quàm fronte

Sup. pt. 3.

in ordinem red. & inter abiectos reponere: in bono ordinauit.

promittit. Nam & scribendi ratio coniuncta cum loquendo est, & enarrationem præcedit emendata lectio. & mistum his omnibus iudicium est. Quo quidam ita sunt seuere usi uetores grammatici, ut nõ uersus modo censoria quadam uirgula notare, & libros, qui falsò uiderentur inscripti, tanquam subditicios summouere familia permiserint sibi, sed authores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legisse satis est, excutiendum omne scriptorum genus, non propter historias modo, sed uerba, quæ frequenter iuris ab authoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammaticæ potest esse perfecta, cum ei de metris, rhythmis q; dicendum sit. Nec si rationem syderum ignoret, poetas intelligat, qui, ut alia omittam, toties ortu, occasúq; signorũ in declarandis temporibus utantur. Nec ignara philosophiæ, cum propter plurimos, in omnibus ferè carminibus locos ex intima quæstionum naturalium subtilitate repetitos, tum uel propter Empedoclem in græcis, Varronem, ac Lucretium in latinis, qui præcepta sapientiæ uersibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri est opus, ut de unaquaq; earum, quas demonstrauimus, rerum dicat proprie, & copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem, ut tenuem, ac ieiunam cauillantur, quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter iecerit, quicquid superstruxeris corruet, necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis secretorum comes, & quæ uel sola omnes studiorum genere plus habeat operis, quàm ostentationis.

De literis. Cap. VI.

Nequis igitur, tanquam parua fastidiat grammatices elementa, non quia magnæ sit operæ consonantes à uocalibus discernere, ipsasq; eas in semiuocalium numerum, mutarumq; partiri, sed quia interiora uelut sacri huius adeuntibus, apparebit multa rerum subtilitas, quæ non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam, quoq; eruditionem, ac scientiam possit. An cuiuslibet auris est exigere literarum sonos? non hercle magis, quàm neruorum. At grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desint ne aliquæ nobis necessariæ literæ, non cum græca scribimus, tum enim ab ijsdem duas mutuamur, sed proprie in latinis, ut in his, seruus, & uulgus æolicum digammen desyderatur, & medius est quidam V & I literæ sonus. Non enim sic optimum dicimus, ut opimum, & here, neq; E plane neq; I auditur. An rursus aliæ redũdent, præter illam aspirationis, quæ si necessaria est, etiã cõtrariã sibi posit, & K. quæ et ipsa quorũdã nominũ nota est, et Q cuius similis effi-

ctus, species q; nisi quod paulũ à nostris obliquatur, cappa apud græcos, nunc tantum in numero manet, & nostrarum ultima. X. qua tamen carere potuimus, si non quæsissemus. Atque etiam in ipsis uocalibus grammatica est uidere, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia iam sicut tam scribitur, & uos ut cos. Atque, ut uocales iungantur, aut unam longam faciant, ut ueteres scripserunt, qui geminatione earum uelut apicẽ utebantur, aut duas nisi quis putat etiam ex tribus uocalibus syllabam, quod nequit fieri, si non aliquæ officio consonantium fungantur. Quæret hoc etiam quomodo duabus demum uocalibus in seipsas cœundi natura sit, cum consonantium nulla nisi altera frangat. At qui litera .I. sibi insidit. coniyat enim est ab illo, iacit. Et .V. quomodo nunc scribitur uulgus, & seruus. Sciat etiã Ciceroni placuisse aij, aijam q; geminata .II. scribere. quod si est, etiã iungetur ut consonans. Quare discat puer quid in literis proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio, nec miretur cur ex scamno fiat scabellum, aut à pinna, quod est acutum se curis, utrinq; habens aciem, bipennis, ne illorum sequatur errorem, qui quia à pennis duabus hoc esse nomen existimant, pinnas auium dici uolunt. Neq; has modo nouerit mutationes, quas afferunt declinatio, ac præpositio, ut secat, secuit. cãdit, excĩdit. cædit, excĩdit. cælat, exculcat, & sic à lauando lotus, & inde rursus illotus, & mille alia. Sed & quæ rectis quoq; casibus ætate transierunt, nam ut Valesij, & Fusij in Valerios, Furios q; uenerunt, ita arbos, labos, uapos, etiam et clamos, ac passes ætatis fuerunt. Et hæc ipsa .S. litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit, nam mertare, atq; pultare dicebant, quin fordeum, fœdus q;, pro aspiratione, uel simili litera utentes, nam contra græci aspirare solent, ut pro Fundanio Cicero, testem, qui primam eius literam dicere non posset, irridet. Sed .B. quoq; in locum aliarũ dedimus aliquando, unde byrrhus, et bruges, & belena, necnon eadem fecit ex duello bellum, unde duellios quidam dicere bellios ausi. Quid stlotum, stlites q;? quid .D. literæ cum .T. quædã cognatio? Quare minus mirũ si uetustis operibus urbis nostræ, et celebribus templis legantur Alexanter, & Cassantra. Quid .O. atq; .V. permutatæ inuicem? ut Hecoba, & notrix, culchides, et pulyxena scriberentur, ac, ne in græcis id tantum notetur, dederont, ac probauerunt, sic ὀδυσεὺς quẽ ὀδυσσία fecerunt Aeoles, ad Vlyssem deductus est. Quid non E. quoq; .I. loco fuit? ut menerua, et leber, & magester, & deioue uictore non deioui uictori. Sed mihi locum signare satis est. non enim doceo, sed admoneo docturos. Inde in syllabas cura transibit, de

quibus

Mercurio
pliciter

pinna
bipennis

Valesij
Fusij
Vapos. Labos
clamos.
passes
Mersa
pulso

bellũ
stlites

Alexanter
Cassantra
Hecoba

Minerua
Liber.
Magester
deioui

quibus in orthographia pauca annotabo. Tum uidebit ad quem hoc pertinet, quot, & quæ partes orationis, quanquam de numero parum conuenit.

De partibus orationis. Cap. VII.

VETERES enim, quorum fuerunt Aristoteles, atque Theodectes, uerba modo, & nomina, & conuinctiones tradiderunt, uidelicet quod in uerbis uim sermonis, in nominibus materiam, quia alterũ est, qd loquimur, alterũ, de quo loquimur, in conuinctionibus autem eorũ complexũ esse iudicauerunt, quas coniũctiones a' plerisq; dici scio, sed hæc uidetur ex syndesmo magis propria translatio. Paulatim a' philosophis, ac maxime stoicis auctus est numerus, ac primũ cõuinctiõibus articuli adiecti, post præpositiones, nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mistum uerbo participiũ, ipsis uerbis aduerbia. Noster sermo articulos non desyderat, ideoq; in alias partes orationis spargũtur. Sed accedit superioribus interiectio, alij tamen ex idoneis authoribus octo duntaxat partes secuti sunt, ut Aristarchus, & ætate nostra Palæmon, qui uocabulum, siue appellationem nomini subiecerunt tanquam species eius. At ij, qui aliud nomen, aliud uocabulum faciunt, nouem nihilo minus fuerunt, qui ipsum adhuc uocabulum ab appellatione diducerent, ut esset uocabulum corpus uisu, tactuq; manifestum domus, lectus, appellatio, cui uel alterum deest, uel utrunque, uentus, cœlum, deus, uirtus. Adijciebant & asseuerationem, ut heu, & tractationem, ut fascatim, quæ mihi non approbantur. Vocabulum, an appellatio dicenda sit, προσηγορία, & subijcienda nomini, nec ne, quia parui refert, liberum opinaturis relinquo.

iuniores

uocabulũ

Appellatio

Declinare in primis nomina, & uerba scire oportere pueros. Cap. VIII.

NOMINA declinare, & uerba in primis pueri sciant, neque enim aliter peruenire ad intellectum sequentium possunt, quod etiam admonere superuacuum fuerat, nisi ambitiosa festinatione plerique à posterioribus mãperent. & dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt, compendio morantur. Atqui siquis & didicerit satis, & quod non minus deesse interim solet, & uoluerit docere, quæ didicit, non erit contentus tradere in nominibus tria genera, & ea, quæ sunt duobus, omnibus'ue cõmunia. Nec statim diligentem putabo, qui promiscua, quæ epicœna dicuntur, ostenderit, in quibus sexus utrq; per alterum apparet, aut quæ fœminina positione mares, aut neutrali fœ

cõpendiũ

minas significant, qualia sunt murena, & Gliceriũ. Scrutabitur mille præceptor acer, atq; subtilis origines nominum, quæ ex habitu corporis, ut Rufos, Lõgosq; fecerunt. Vbi erit aliud secretius, Syllæ, Buri, Galbæ, Plauti, Pansæ, Scauri, taliaq;. & ex casu nascentium, hinc Agrippa, et Opiter, et Cordus, et posthumus erunt, et ijs, quæ post natos euenient, unde Vopiscus. Iã Cotta, Scipiones, Lenates, Serani sunt. & ex uarijs causis, gentes quoque, ac loca, & alia multa reperias inter nominum causas. In seruis iam intercidit illud genus, quod ducebatur à domino, unde marcipores, publipores. Quærat etiam sit ne apud græcos uis quædam sexti casus, et apud nos quoq; septimi. nam cum dico, hasta percussi, non utor ablatiui natura, nec si idem græce dicam, datiui, τῷ δορί. Τω Δόρατι

Marcipores

De uerbis. Cap. IX.

SED in uerbis quoque quis est adeo imperitus, ut ignoret genera, & qualitates, & personas, & numeros? Literarij penè ista sunt ludi, & trivialis scientiæ. Iam quosdam illa turbabunt, quæ declinationibus non tenentur. Nam & quædam, participia, an uerbi appellationes sint, dubitari potest, quia aliud alio loco ualet, ut lectus, et sapiens, quædam appellationibus similia, ut fraudator, nutritor. Iam, itur in antiquam syluam, non ne proprie cuiusdam rationis est? Nam quod initium eius inuenias? cui simile fletur accipimus aliter, ut

„ Panditur interea domus omnipotentis olympi, aliter, ut

„ -Totis

„ Vsq; adeo turbatur agris.- Est etiam quidam tertius modus, ut urbs habitatur, unde & campus curritur, & mare nauigatur. Transus quoq;, atq; potus diuersum ualent, quàm indicant. Quid quod multa uerba non totum declinationis ordinem ferunt? Quædam etiã mutantur? ut fero in præterito. Quædam tertiæ demum personæ figuræ dicuntur, ut licet, piget. Quædam simile quiddam patiuntur uocabulis in aduerbium transeuntibus. Nam ut noctu, & diu, ita & dictu, & factu. Sũt enim hæc quoq; uerba participialia quidem, non tamen qualia dicto, facto q;.

Noctu, diu

De uirtutibus, & uitijs orationis. Cap. X.

IAM cum omnis oratio tres habeat uirtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit, quia dicere apte, quod est præcipuum, pleriq; ornatui subijciunt, totidem uitia quæ sunt supradictis contraria, emendate loquendi regulam, quæ grammatices prior est pars examinet.

Hæc exigitur

Hæc exigitur uerbis, aut singulis, aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi uolo, nam duplex eorũ intellectus est, alter qui omnia, per quæ sermo nectitur, significat, ut apud Horatium. verbu

„ Verbaq; prouisam rem non inuita sequentur, alter, in quo est una pars orationis, lego scribo, quam uitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt uoces, dictiones, locutiones. Singula sunt aut nostra, aut peregrina, aut simplicia, aut compositia, aut propria, aut translata, aut usitata, aut ficta. Vni uerbo uitium sæpius, quàm uirtus inest, Licet enim dicamus aliquid proprium, speciosum, sublime, nihil tamẽ horum, nisi in complexu loquendi, serieq; contingit. Laudamus enim uerba rebus bene accommodata. Sola est, quæ notari possit, uelut uocalitas, quæ ἀφωνία dicitur, cuius in eo delectus est, ut inter duo, quæ idem significant, ac tantundem ualent, quod melius sonet, malis. Prima barbarismi, ac solœcismi fœditas abs: Sed quia interim excusantur hæc uitia, aut consuetudine, aut authoritate, aut uetustate, aut deniq; uicinitate uirtutum. nam sæpe à figuris ea separare difficile est, nẽquem tam lubrica obseruatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim uitium, quod fit singulis uerbis, sit barbarismus. Occurrat mihi forsan aliquis, quid hic promisso tanti operis dignum? aut quis hoc nescit? alios barbarismos scribendo fieri, alios loquendo, quia quod male scribitur, male etiam dici necesse est, qui uitiose dixerit, non utiq; & scripto peccat. Illud prius additione, detractione, immutatione, transmutatione. hoc secundum, diuisione, complexione, aspiratione, sono, contineri, sed, ut parua sine, hæc pueri docentur adhuc, & grammaticos officij sui commonemus. Ex quibus siquis erit planè impolitus, & uestibulum modo artis huius ingressus inter hæc, quæ profitentiũ commentariolis uulgata sunt, consistet, doctiores multa adiicient, uel hoc primum, quod barbarismum pluribus modis accipimus, unum in gente quale sit, siquis afrum, uel hispanum latinæ orationi nomen inserat, ut ferrũ, quo rotæ uinciuntur dici solet cantus, quanq; eo tanq; recepto utitur Persius, sicut Catullus ploxenum circa Padum inuenit, & in oratione Labieni, siue illa Cornelij Galli est in Pollionem cæsar assectator è Gallia ductum est. Nã mastrugam, quod sardũ est, illudens Cicero ex industria dixit. Alterũ genus barbarismi accipimus, quod fit animi natura, ut is, à quo insolenter, quid aut minaciter, aut crudeliter dictum sit, barbare locutus existimatur. Tertium est illud uitium barbarismi, cuius exẽpla uulgo sunt plurima. Sibi etiam quisq; fingere

Hor. 131.

barbarismus

cantus

ploxenum

cæsar

Mastruga

potest, ut uerbo, cui libebit, adijciat literã, syllabam'ue, uel detrahat, aut aliam pro alia, aut eãdem alio, quàm rectum est, loco ponat. Sed quidam ferè in iactationem eruditionis sumere illa ex poetis solent, & authores, quos prælegunt, criminantur. Sare autem debet puer, hæc apud scriptores carminum, aut uenia digna, aut etiam laude duci, potiusq; illa docendi erunt minus uulgata. Nam duos in uno nomine faciebat barbarismos Tinca placentinus, si reprehendenti Hortensio credimus, preculam pro pergula dicens, & immutatione, cum C pro G uteretur, & transmutatione, cum R præponeret antecedenti, at in eadem utij geminatione, et Metico Sufficaeo dicens Ennius poetico iure defenditur. Sed in prosa quoq; est quædam iam recepta immutatio. Nam Cicero cãnopitarum exercitum dicit, ipsi cãnobon uocant, & thrasumenum pro thrasomeno multi authores etiam si est in eo transmutatio, uendicauerunt. Similiter alia, nam siue est falsum assentior, Sisenna dixit assentio, multiq; & hunc, & analogiam secuti, siue illud uerum est, hæc quoque pars consensu defenditur. At ille pexus, pinguisq; doctor aut illic detractionem, aut hic adiectionem putabit. Quidêquod quædam quæ singula proculdubio uitiosa sunt, iuncta sine reprehensione dicuntur. Nam dua, & tre, & pondo, diuersorum generum sunt barbarismi. at duapondo, & trepondo usq; ad nostram ætatem ab omnibus dictum est, & recte dici Mesala confirmat. Absurdum forsan uideatur dicere barbarismum, quod est unius uerbi uitium, fieri per numeros, aut genera, sicut soloecismum. scala tamen, & scopa, contraq; hordea, & mulsa, licet literarum mutationem, detractionem, adiectionem non habeant, non alio uitiosa sunt, quàm quod pluralia singulariter, & singularia pluraliter efferuntur, & gladia qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti, culpa quorundam peruicacium, perplexe uidear & ipse quæstionem addidisse. Plus exigunt subtilitatis quæ accidunt in dicendo uitia, quia exempla eorum tradi scripto non possunt, nisi cum in uersus inciderunt, ut diuisio διαίρεσις europai, & ei contrarium uitium, quod συναίρεσιν καὶ συναλοιφὴν græci uocant, nos complexionem dicimus, qualis est apud P. Varronem.

„ Cum te fla granti deiectum fulmine Phæton.

Namsi esset prosa oratio, easdem literas enuntiare ueris syllabis licebat. Præterea quæ fiunt spatio, siue cũ syllaba correpta producitur, ut

„ Italiam fato profugus- seu longa corripitur, ut

„ Vnius ob noxam, & furias- extra carmen non deprehendas, sed nec in carmine uitia ducenda sunt. Illa uero non nisi aure

pergula

Micco sufficeo legi cap.

Canopita

Assennio

duapondo trepondo

scala scopa

gladia

phaeton

Diastole

Synaloe

nisi aure exiguntur, quæ fiunt per sonos, quanquam per aspirationē, siue adijcitur uitiose, siue detrahitur, apud nos potest quæri an in scripto sit uitium, si H litera est, non nota, cuius quidē ratio mutata cum temporibus est sæpius, parcissime ea ueteres usi etiam in uocalibus, cū cædos, irosq; dicebant. Diu deinde reseruatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in Græcis, & triumpis. Erupit breui tempore numius usus, ut choronæ, chenturiones, præchones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant. Qua de re Catulli nobile epigramma est. inde durat ad nos usq; uehementer, & comprehendere, & mihi, nam mehe quoq; pro me apud antiquos, tragœdiarum præcipue scriptores in ueteribus libris inuenimus. Adhuc difficilior obseruatio est per tenores, quos qdē ab antiquis dictos tonores comperi, ut uidelicet declinato à græcis uerbo, qui τόνους dicunt, uel accentus, quas græci προσῳδίας uocant, cum acuta, & grauis alia pro alia ponitur, ut in hoc Cámillus, si acuitur prima, aut grauis proflexa, ut Cíthegus, & hic prima acuta. Nam si media mutatur, aut flexa pro graui, aut grauis pro apice circunducta sequetur, quam ex duabus syllabis in unam cogentes, et deinde flectentes dupliciter peccant. Sed id sæpius in græcis nominibus accidit, ut Atreus, quem nobis iuuenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda grauis esset. Item Téreï Néreïq;. Hæc de accentibus tradita. Cæterum iam scio quosdam eruditos, nonnullos etiam grāmaticos sic docere, ac loqui, ut propter quædam uocum discrimina uerbū interim acuto sono finiant, ut in illis.

„ -quæ circum littora, circum

„ piscosos scopulos.- ne si grauem posuerint secundam, circus dici uideatur, non circuitus. Item quántum quále interrogantes, graui comparantes, acuto tenore concludunt, quod tamen in aduerbijs ferè solis, ac pronominibus uendicant, in cæteris ueterem legem sequuntur. Mihi uidetur conditionem mutare, quod his locis uerba coniungimus, nam cum dico circum litora, tanquam unum enuntio dissimulata distinctione, itaque tanquam in una uoce una est acuta, quod idem accidit in illo.

„ -Troiæ qui primus ab oris. Euenit, ut metri quoque conditio mutet accentum, ut

„ -Pecudes, pictæq; uolucres. Nam uolucres media acuta legam, quia, & si natura breuis, tamen positione longa est, ne faciat iambum, quem non recipit uersus herous. separata uero hæc à præcepto nostro non recedent, aut si consuetudo uicerit, uetus lex sermonis abolebitur, cuius difficilior apud græcos obseruatio est, quia plura

H.

Kircus graecus Triumpus choronæ cēt adhuc: 1.2.8. 200

A. ntus prosodia

illis loquendi genera, quas διαλέκτους uocant, & qd̃ aliâs uitiosum, interim aliâs rectum est, apud nos uero breuissima ratio. Nam quod in omni uoce acuta intra numerum trium syllabarum continetur, siue eæ sint in uerbo solæ, siue ultimæ, & in his, aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porrò, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit, eodem loco breuis utiq; grauem habebit sonum, ideoq; positam ante se, id est ab ultima tertiam acuet. Est autem in omni uoce utique acuta, sed nunquam plus una, nec ultima unquã, ideoq; in disyllabis prior. Præterea nunquam eadem flexa, & acuta, quia eadem flexa, ex acuta. itaq; neutra claudet uocem latinam. Ea uero, quæ sunt syllabæ unius, erunt acuta, aut flexa, ne sit aliqua uox sine acuta. Et illa per sonos accidunt, quæ demonstrari scripto non possunt, uitia oris, et linguæ ἰωτακισμὸς, & λαβδακισμὸς, & ἰχροβέτας, & πλατφασμὸς feliciores fingendis nominibus græci uocant, sicut χλοσομίαν, cũ uox quasi in recessu oris auditur. Sunt etiam propriij quidam & innumerabiles soni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, de quibus supra diximus uitijs, erit illa, quæ uocatur ὀρθοέπεια, id est emendata cũ suauitate uocum explanatio. Nam sic accipi potest recta. Cætera uitia omnia ex pluribus uocibus sunt, quorũ est solœcismus, quanquam circa hoc quoq; disputatum est. nam etiam qui contextu, uel complexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione uerbi corrigi possit, in uerbo esse uitium, non in sermone contendunt, cum siue amaræ corticis, seu medio cortice per genus fácit solœcismum, quorum neutrum quidem reprehendo, cum sit utriusq; Virgilius author. Sed fingamus utrũlibet non recte dictũ mutatio uocis alterius, in qua uitium erat rectam loquendi rationem sic reddit, aut amari corticis fiat, uel media cortice, quod manifeste calumniæ est. neutrum enim uitiosum separatum est, sed compositione peccatur, quæ iam sermonis est. Illud eruditius quæritur, an singulis quoq; uerbis possit fieri solœcismus, uti si unum quis ad se uocans dicat, uenite, aut si plures à se dimittens ita loquatur, abi, aut discede. Nec non cum responsum ab interrogante dissentit, ut si dicenti quem uideo, ita occurras, ego. In gestu etiã nonnulli putant illud idem uitium inesse, cum aliud uoce, aliud nutu, uel manu demonstratur. Huic opinioni neque omnino accedo, neque planè dissentio. nam id fateor posse accidere uoce una, non tamen aliter, quàm si sit aliquid, quod unum alterius uocis obtineat, ad quod uox illa referatur, ut solœcismus ex complexu fiat eorum, quibus res significantur, & uoluntas ostenditur. Atque ut omnem effi-

iotacismus
labdacismus

cortex
Vir. fat
20.

ad h. ꝛ. q
solœcismus

ad unũ non
re. hæc dã
tsis interpt.
paragr. cant.
16.

gram

giam cauillationem, sit aliquando in uno uerbo, nunquam in solo uerbo. Per quot autem, & quas accidat species, non satis conuenit, qui planissime, quadripartitam uolunt esse rationem, nec aliam, quàm barbarismi, ut fiat adiectione, ut ueni de Susis in Alexandriam, detractione, ambulo uiam, Aegypto uenio, nec hoc fecit, transmutatione, qua ordo turbatur, quoque ego enim hoc uolui, autem non habui, ex quo genere an sit igitur in initio sermonis positum, dubitari potest, quia maximos authores in diuersa fuisse opinione uideo, cum apud alios sit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Hæc tria genera quidam deducunt à solœcismo, & adiectionis uitium, πλεονασμὸν, detractionis ἔλλειψιν, inuersionis ἀναστροφὴν uocant, quæ si in speciem solœcismi cadant, ὑπερβατὸν quoque appellari eodem modo posse. Immutatio sine controuersia est, cum aliud pro alio ponitur, id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in uerbo, quia plurima huic accidunt, ideoq; in eo fiunt solœcismi per genera, tempora, personas, modos, siue cui status eos dici, seu qualitates placet, uel sex, uel, ut alij dicunt, octo. nam totidem uitiorum erunt formæ, in quot species eorum quodq; de quibus supra dictum est, diuiseris. Præterea numeros, in quibus nos singularem, ac pluralem habemus, græci, & δυικὸν quanquam fuerunt, qui nobis quoque adijcerent dualem scripsere legere, quod deuitandæ asperitatis gratia mollitum est, ut apud ueteres, pro male mereris male merere, ideoq; quod uocant duale in illo solo genere consistit, cum apud græcos, & in uerbi tota ferè ratione, & in nominibus deprehendatur. Et sic quoque rarissimus eius sit usus, apud nostrorum uero neminem hæc obseruatio reperiatur, quin è contrario,

„ Deuenere locos- &
„ Conticuere omnes,- &
„ Consedere duces- aperte nos doceant nil horum ad duos pertinere. Dixere quoque, quanquam id Antonius Rufus ex diuerso ponit exemplum, de pluribus patronis præco pronuncaet. Quid? non Liuius arcæ initia statim primi libri, tenuere inquit arcem Sabini, et mox, in aduersum Romani subiere. Sed quem potius ego, quàm M. Tullium sequar? qui in oratore non reprehendo inquit scripsere, scripserunt etiã uerius sentio. Similiter ne in uocabulis, & nominibus fit solœcismus genere, numero. proprie autem casibus, quicquid eorũ alteri succedet, huic parti subiungantur, licet per comparationes, &

potest

dua

esse

Varo lo. 3 rey rusti. dixit magnas arcolas iuue. lu. x magnus formicula: cito d attica longe pagina

superlationes, itemq; in quibus patrium pro possessiuo dicitur, uel contra. Nam uitium, quod fit per quantitatem, ut magnum peculiolum, erunt qui solœcismum putent, quia pro nomine integro positum sit diminutum. At ego dubito, an id improprium potius appellem, significatione enim deerat. Solœcismi porro uitium non est in sensu, sed in complexu. In participio per genus, & casum, ut in uocabulo, per tempora, ut in uerbo, per numerum, ut in utroq; peccatur. Pronomen quoq; genus, numerũ, casus habet, quæ omnia recipiunt huiusmodi errorem. Fiunt solœcismi, & quidem plurimi, per partes orationis, sed id tradere satis non est, ne ita demum uitium credat esse puer, si pro alia ponatur alia, ut uerbum ubi nomen esse debuerit, uel aduerbium, ubi pronomen, & similia. Nam sunt quædã cognata, ut dicunt, idest eiusdem generis, in quibus qui alia specie, quam oportet, utetur, non minus, quàm ipso genere permutato deliquerit nam & an, & aut coniunctiones sunt, male tamen interroges, hic aut ille sit, & ne, ac non aduerbia, qui tamen dicat pro illo ne feceris, non feceris, in idem incidat uitium, quia alterum negandi est, alterum uetandi. hoc amplius. intro, & intus loci aduerbia, eo tamen intus, & intro sum solœcismi sunt, eadem in diuersitate pronominũ, interiectionum, præpositionum accident. Est etiam solœcismus in oratione, comprehensionis uniusse-quentium, ac priorum inter se inconueniens positio. Quædam tamen & faciem solœcismi habent, & dici uitiosa non possunt, ut tragœdia thyestes, & ludi floralia, ac megalesia, quanquã hæc sequenti tempore interciderunt, nunq; aliter à ueteribus dicta. Schemata igitur nominabuntur frequentiora qdem apud poetas, sed oratoribus quoq; permissa. Verum schema ferè habebit aliquam rationem, ut docebimus eo, quem paulo ante promisimus, loco. Sed hic quoq; quod schema uocatur, si ab aliquo per imprudentiam factum erit, solœcismi uitio nõ carebit. In eadem specie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina fœminina, quibus mares utuntur, & neutralia, quibus fœminæ. Hactenus de solœcismo. neque enim artem grammaticam componere aggressi sumus, sed cum in ordinem incurreret, inhonoratam transire noluimus. Hoc amplius, ut institutum ordinẽ sequar, uerba aut latina, aut peregrina sunt, peregrina porro ex omnibus propè dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiã multa uenerunt. Taceo de Thuscis, et Sabinis, et Prænestinis quoq; nam ut eorũ sermone utentẽ Vectium Lucilius insectatur, quẽadmodũ Pollio deprehendit in Liuio patauinitatem, licet omnia italica pro romanis habeã, plurima gallicè ualuerunt, ut rheda, & petoritum quoq;, quorum altero Cicero tamen,

intus 2 intro

at enim

Ludi floralia

Tragœdia thyestes Eunuchũ suã

schema

et uocant

patauinitas

Rheda petoritũ

Mar. in plerq; pl. pl. vii

rheda Cic. p milone fol. 19. poet. horat. lib. 1. serm. fol. 207. Aul. gel. fol. 222.

tamen, altero Horatius utitur, & mappam quoq; usitatum circo nomen, Pœni sibi uindicant, & gurdos, quos pro stolidis accipit uulgus, ex Hispania duxisse originem audiui. Sed hæc diuisio mea, ad græcũ sermonem præcipue pertinet, nam & maxima ex parte Romanus inde conuersus est, & confessis quoq; græcis utimur uerbis, ubi nostra desunt, sicut illi à nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa quæstio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra conueniat. At si reperias grammaticum ueterum amatorem, negyt quicquã ex latina ratione mutandum, quia cum sit apud nos casus ablatiuus, quem illi non habent, parum conueniat, uno casu nostro, quinq; græcis uti, quin etiam laudet uirtutem eorum, qui potentiorem facere linguam latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur. Inde castŏrem media syllaba producta pronuntiarunt, quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem, quas castor literas exit, & ut Palæmo, ac Thelamo, & Plato (nam sic eum Cicero quoq; appellat) dicerentur, retinuerunt, quia latinum, quod O & N literis finiretur, non reperiebant. Nec in A quidem, atq; S literas exire temere masculina græca nomina recto casu patiebantur. Ideoq;, & apud Cœlium legimus Pelia Cincinnatus, & apud Messalam benefecit Euthia, & apud Ciceronem Hermagora. Ne miremur quod ab antiquorum plerisq; Aenea, & Anchisa sit dictus. Nam si ut Mæcenas, suffenas, asprenas dicerentur genitiuo casu non AE litera sed tis syllaba terminarentur. Inde olympo, & tyranno acutam mediam syllabam dederunt, quia duabus longis sequentibus primam breuem acui noster sermo non patitur. Sic genitiuus Achilli, & Vlyssi fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt græcis nominibus græcas declinationes potius dare, quod tamẽ ipsum non semper fieri potest. Mihi autem placet latinam rationem sequi, quousq; patitur decor. Neq; enim tam Calypsonem dixerim, ut Iunonem, quanquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Sed authoritatem consuetudo superauit. In cæteris, quæ poterunt utroq; modo non indecenter efferri, qui græcam figuram sequi mallet, non latine quidem, sed extra reprehensionem loquetur. Simplices uoces prima positione, id est natura sua constant, compositæ, aut præpositionibus subiungantur, ut inocens, dum ne pugnantibus inter se duabus, quale est imperterritus, alioquin possunt aliquando continuari duæ, ut incompositus, reconditus, & quo Cicero utitur subabsurdum, aut è duobus quasi corporibus coalescunt, ut maleficus. Nam ex tribus nostræ utiq; linguæ non concesserim, quamuis capsis Cicero dicat compositum esse ex

Mappa
gurdos
castor
masculina
in o
per in Hermagorã
Æneas anchisa
a Achilli vlyssi
calipso
subabsurdum
maleficus
capsis

cic. in Bruto. pt. 138

lupercalia solitaurilia

aepe, & si uis, & inueniantur, qui lupercalia æque tres partes orationis esse contendant, quasi luere per caprum, nam solitaurilia iam persuasum est esse ex sue, oue, & tauro. Et sanè ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoq; est. Sed hæc non tam ex tribus, quàm ex particulis trium coeunt. Cæterum etiam ex præpositione, & duobus uocabulis dure uidetur struxisse Pacuuius.

repandrostrum incurui cerui cum pecus

Nerei repandrostrum incuruicerui cum pecus.

Iunguntur autē, aut ex duobus latinis integris, ut superfui, et subterfugi, q̄q̄ ex integris an cōposita sint, quæritur, aut ex integro, & corrupto, ut maleuolus, aut ex corrupto, & integro, ut noctiuagus, aut duobus corruptis, ut pedisequus, aut ex nostro, et peregrino, ut bicliniū, cōtra ut epitogium, & anticato, aut ex duobus peregrinis, ut epirhediū. Nam cum sit præpositio ἐπὶ græca, rheda gallicū, nec græcus tamē, nec gallus utitur compositio, romani suū ex utroq; alieno fecerunt. Frequenter autem præpositiones quoq; copulatio ista corrumpit, inde abstulit, aufugit, amisit, cum præpositio sit ab sola, & coit, cum sit præpositio, con. sic ignaui, & ere p & similia, sed res tota magis græcos decet, nobis minus succedit, nec id fieri natura puto, sed alienis fauemus, ideoq; cum κυρταύχενα mirati sumus, incuruicerui cum uix à risu defendimus. Propria sunt uerba, cum id significant, in quod primo denominata sunt, translata cum alium natura intellectum, alium locō præbent. Vetustatis tutius utimur. Noua non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta sunt, modicam laudem afferunt oratori, repudiata etiam in iocos exeunt. Audendum tamen, nanq; ut Cicero, ait etiam, quæ primo dura uisa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνοματοποιία, quis enim ferat? siquid simile illis laudatis λιγυεβιὸς, & οἰζυὶ ἄνεμος fingere audeamus? Iam ne balla re quidem, aut hinnire fortiter diceremus, nisi iudicio uetustatis niterentur. Est etiam sua loquentibus obseruatio, sua scribētibus. Sermo constat ratione, uetustate, authoritate, cōsuetudine, rationē præstat præcipue analogia, nonnūquā, & etymologia, uetera maiestas quædam, & ut sic dixerim religio cōmendat, authoritas ab oratoribus, uel historicis peti solet. Nam poetas metri necessitas excusat, nisi si quā do nihil impediente in utroq; modulatione pedū, alterū malunt, qualia sunt.

bicliniū Epitogiū Anticato Epirhediū

propria translata

Cic. de orat. fol. 104. 1. ~~117~~ 97

ballo & hinnio

sermo

Imo de stirpe recisum, &

Aeriæ quo congessere palumbes, &

Silice in nuda, & similia, cum summorum in eloquentia uirorum iudicū pro ratione, & uel error honestus est magnos duces sequentibus. Consuetudo uero certissima loquēdi magistra, utendūq; pla

Cic. de orat. fol. ~~117~~ 97

nè sermone, ut numo, cui publica forma est. Omnia tamen hæc exigũt acre iudiciũ. Analogia, præcipue quam proxime ex græco transferentes in latinũ proportionẽ uocauerunt. Eius hæc uis est, ut id, quod dubium est, ad aliqd simile, de quo non quæritur, referat, ut incerta certis probet. Quod efficitur duplicia, cõparatione similium in extremis maxime syllabis, propter quod ea, quæ sunt è singulis, negãtur debere rationẽ, & diminutione. Cõparatio in nominibus aut genus deprehendit, aut declinationẽ. Genus ut si quæratur funis masculinũ sit, an fœmininũ, simile illi sit panis. Declinatione, ut si uenat in dubiũ, hac domu dicendũ sit, an hac domo, & domuum, an domorũ, similia sunt domus, anus, manus. Diminutio genus modo detegit. Et ne ab eodem exẽplo recedam, funẽ masculinũ esse funiculus ostendit. Eadem in uerbis quoq; ratio, cõparationis, ut siqs antiquos secutus feruẽre breui media syllaba dicat, deprehendatur uitiose loqui, q̃ omnia, quæ E & O literis fatendi modo terminantur, eadẽ si infinitis E literam media syllaba acceperunt utiq; productã habent, prandeo, pendeo, spondeo, prandere, pendere, spondere. At quæ O solã habent, dummodo per eandẽ literã in infinito exeant, breuia fiunt, lego, dico, curro, legere, dicere, currere. Etiam si est apud Lucilium.

Feruit aqua, & feruet, feruit nunc, feruet ad annum.

Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si feruit putat illi simile currit, & legit, feruo dicetur, ut curro, & lego, quod nobis inauditum est. Sed non est hæc uera cõparatio. nam feruit illi est simile feruit, quam proportionẽ sequenti dicere necesse est, feruire, ut feruire. Prima quoq; aliquando positio ex obliquis inuenitur, ut memoria repeto conuictos à mè qui reprehenderant, quod hoc uerbo usus essem, pepigi. Nam id qdem dixisse summes authores cõfitebantur, rationẽ tamen negabant permittere, qa prima positio pacsor, cum haberet naturã patiẽdi, faceret tẽpore præterito pactus sum, nos præter authoritatẽ oratorum, atq; historiorum analogia quoq; hoc dictum tuebamur. Nam cum in XII. tabulis legerimus, ni ita pagunt, inueniebamus simile huic cadunt. Inde prima positio etiam si uetustate exoleuerat, apparebat pago, ut cado, unde non erat dubium, sic pepigi nos dicere, ut cecidi. Sed meminerimus non per omnia duci analogiæ posse rationem, cum sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quædam sine dubio conantur eruditi defendere, ut cum deprehensum est lepus, & lupus simili positione quantũ casibus, numeris q; dissentiant, ita respondent non esse paria, quia lepus epicœnũ sit, lupus masculinum, quanquam Varro in eo libro, quo initia romanæ urbis enarrat, lupum fœminam dicit

Vtemur sermone ut numo

funis

feruit

pepigi

sic sec. P. emi viii.

Ennium, pictorēq; Fabium, secutus. Illi autem ijdem cum interrogantur, cur aper apri, & pater patris faciat, illud nomen positum, hoc ad aliquid esse contendunt. Præterea quoniam utrunq; à græcis ductum est, ad eam rationem recurrunt, ut πατρὸς patris, κάπρου apri faciat. Illa tamen quomodo effugient? ut, nomina quamuis fœminina singulari nominatiuo us finita, nunquam genitiuo casu in ris syllabam terminantur, faciat tamen Venus ueneris. Item cum e s literis finita p uarios exeant genitiuos, nunquam tamen eadem ris syllaba terminatos, Ceres cogat dici Cereris. Quid uero? quæ tota positionis eiusdē indiuersos flexus exeunt, cum alba faciat albanus, & albensis, uolo uolui, et uoluui nam præterito quidem tempore uarie formari uerba prima persona o litera terminata ipsa analogia confitetur. Siquidem facit cado cecidi, spondeo spopondi, pingo pinxi, lego legi, pono posui, frango fregi, laudo laudaui. Non enim cum primum fingerentur homines analogia dimissa cœlo formam loquendi dedit, sed inuenta est postq; loquebantur, & notatum in sermone, quid quoq; modo caderet, itaq; non ratione nititur, sed exemplo, nec lex est loquendi, sed obseruatio, ut ipsam analogiam nulla res alia fecerit, quàm consuetudo. Inhærent tamen quidam molestissima diligentiæ peruersitate, ut audaciter potius dicant, quàm audacter, licet omnes oratores aliud sequantur, & emicauit, nō emicuit, et conire nō coire. His pmittamus et audiuisse, et sciuisse, & tribunale, et facilitor dicere, frugalis quoq; sit apud illos, nō frugi, nam quo alio modo fiat frugalitas? ijdē centū millia nummū & fidem deūm, ostendant duplices quoq; solœcismos esse, quando & casum mutant, & numerū. Nesciebamus enim, ac non consuetudini, & decori seruiebamus, sicut in plurimis, quæ Tullius in oratore diuine, ut omnia, exequtur. Sed Augustus quoq; in epistolis ad. C. Cæsarem scriptis emēdat, quod is calidū dicere, quàm caldū malit, non qa illud non sit latinū, sed qa sit odiosum, & ut ipse græco uerbo significauit περιέργον atqui hanc qdam ὀρθοέπειαν solam putant, quam ego minime excludo. Quid enim tam necessariū, q̄ certa locutio? imo inhærendum ei iudico, quoad licet, diu etiā mutantibus repugnandū, sed abolita, atq; abrogata retinere, insolentiæ cuiusdam est, & friuolæ in paruis iactantiæ. Multū enim est literatus, qui sine aspiratione, & producta secūda syllaba salutauit, auere est enim, & calefacere dixerit potius, quàm quod dicimus, & conseruauisse. Iis adijciat facere, & dicere, & similia, recta est hæc uia, quis negat? sed adiacet & mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quàm quod obliquis casibus ducti, etiam primam sibi positionem non inuenire, sed mutare permit-

Aper pater

Analogia Au. sc. 1. 4.

Audacter

Emicuit

Coire

Audisse

Sciuisse

Tribunale

Facilitor

Frugi

Millia nummū

Deūm fidē

Caldus

Auere

Calefacere, dicere

cic. ad Brut. ep. 138. 198.

tunt, ut cum ebur, & robur, ita dicta, ac scripta in summis authoribus in O literam secundæ syllabæ transferunt, quia sit roboris, & eboris. Sulfur autem, & guttur V literam in genitiuo seruent, ideoq; iecur etiam, & femur controuersiam fecerunt, quod non minus est licentiosum, quàm si sulfuri, & gutturi subijcerent, in genitiuo literã O mediam, quia esset eboris, & roboris, sicut Antonius Gnifo, qui robur quidem, & ebur, atq; etiam marmur fatetur esse, uerum fieri uult ex ijs robura, ebura, marmura, quod si animaduertẽt literarum affinitatem, sarent sic ab eo, quod est robur, roboris fieri, quomodo ab eo, quod est miles, limes, militis, limitis, iudex, uindex, iudicis, uindicis, & quæ supra iam attigi. Quid? non similes quoq; ut dicebam, positiones in longe diuersas figuras per obliquos casus exeunt? ut uirgo, Iuno, fiesus, lusus, cuspis, puppis, & mille alia, cum illud etiam accidat, ut quædam pluraliter non dicantur, quædam contra singulari numero, quædam casibus careant, quædam à primis statim positionibus tota mutentur, ut Iupiter. Quod uerbis etiam accidit, ut fero tuli, cuius præteritum perfectum, & ulterius non inuenitur, nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura sint. Nam quid progenies genitiuo singulari, quid spes plurali faciet? Quomodo autem quire, & ruere, uel in præterita patiendi modo, uel in participia transibunt? Quid de alijs dicam? cum senatus senatus senatui, an senatus senati senato faciat, incertum sit. Quare mihi non inuenuste dici uidetur, aliud esse latine, aliud grammatice loqui. Hæc de analogia nimium. Etymologia, quæ uerborum originem inquirit, à Cicerone dicta est notatio, quia nomen eius apud Aristotelem inuenitur σύμβολον, quod est nota, nam uerbum ex uerbo ductum, idest uerriloquium ipse Cicero, qui finxit, reformidat. Sunt qui uim potius intuiti originationem uocent. Hæc habet aliquando usum necessarium, quoties interpretatione res, de qua quæritur, eget, ut cum M. Cœlius se esse hominem frugi uult probare, non ga abstinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat) sed quia utilis multis id est fructuosus, unde sit dicta frugalitas. Ideoq; in definitionibus assignatur etymologiæ locus, nonnunquam etiam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cum triquetram dici Siciliam, an triquedram, meridiem an medidiem oporteat, quæritur, aliaq; quæ consuetudini seruiunt, continet autem in se multam eruditionẽ, siue illa ex græcis orta tractemus, quæ sunt plurima, præcipueq; æolica ratione, cui est serme noster simillimus, declinata, siue ex historiarum ueterum notitia nomina hominum, locorum, gentium, urbium, requiramus, ut de Bruti, Publicolæ, Pithici, cur Latiũ, Italia, Beneuentum, quæ capitoliũ,

ebur. robur
Sulfur guttur.
iecur femur
marmur
uirgo uiro
nar. mi col
progenies spes
Senatus
nar. mi col. pl. 65
Etymologia
triquetram meridiem
cur pyrrhi socet mulc

& collem quirinalem, & argiletum, appellandi ratio. Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei fatigantur, qui uerba paulum declinata uarie, & multiplicater ad ueritatem reducunt, aut correptis, aut porrectis, aut adiectis, aut detractis, aut permutatis literis, syllabis'ue. Inde prauis ingenijs ad fœdissima, usq; ludibria dilabuntur.

Consul — Sit'ne consul à consulendo, uel à iudicando. nã & hoc cõsulere ueteres uocauerunt, unde adhuc remanet illud, rogat boni consulas, idest bonũ iudices. Senatui nomen dederit ætas, nam ijdem patres sunt. & rex, et rector, & alia plurima indubitata, nec abnuerim tegulæ, regulæq;, & similium his rationem. Iam sit & classis à calando, & lepus leuipes, & uulpes uolipes, & etiam interpretationem rectam sequendam, improbandam contrariam, à contrarijs aliqua sinamus trahi, ut lucus, quia umbra opacus parum luceat, & ludus, quia sit longissime ab lusu, & dis, quia minime diues, etiam'ne hominem appellari, quia sit humo natus, quasi uero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales, ante nomen imposuerint terræ, quam sibi, & uerba ab aere uerberato, pergamus, sic peruenietur eo usq; ut stella luminis stilla credatur, cuius etymologiæ authorem clarum sane in literis nominari in ea parte, qua à me reprehenditur, inhumanum est, qui uero talia libris complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt, ingenioseq; uisus est Caius cœlibes dicere ueluti cœlites, quod onere grauissimo uacent, idq; græco argumento iuuit ἀιθέρος enim eadem de causa dici affirmant, nec ei cedit Modestus in inuentione. Nam quia Cœlo Saturnus genitalia abscíderit, hoc nomine appellatos, qui uxore careant, ait L. Aelius pituitam, quia petat uitam. Sed cui nõ post Varronem sit uenia? qui agrum, quod in eo agatur aliquid, & graculos, quia gregatim uolent dictos, Ciceroni persuadere uoluit (ad eum enim scribit) cum alterum ex græco sit manifestum duci, alterum ex uocibus auium. Sed hoc tanti fuit uertere, ut merula, quia sola uolat, quasi mera uolans nominaretur. Quidam non dubitauerunt etymologiæ subijcere omnem nominis causam, ut ex habitu quemadmodum dixi Longos, et Rufos, ex sono strepere murmurare, etiam deriuata, ut à uelocitate dicatur uelox, & composita pleraque his similia, quæ sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent, cuius in hoc opere non est usus, nisi in dubijs.

Classis — Lepus — vulpes — Lucus ludus — dis — homo — Laudatur Augustinus libro de ciuitate dei, et ex genesi — stella — Cœlebs — pituita — Ager — Graculus — Merula — Longus strepo murmuro

Cuiusmodi uerbis utendum. Cap. XI.

VERBA & à uetustate repetita non solum magnos assertores habent, sed etiam affirunt orationi maiestatem aliquam non sine dele

ctatione, nam & authoritatem antiquitatis habent, et quia intermissa sunt, gratiam nouitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, nec manifesta, quia nihil est odiosus affectatione, nec utique ab ultimis etiam obliteratis repetita temporibus, qualia sunt topper, & antegerio, & exanclare, & prosapia, & saliorum carmina uix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari uetat religio, & consecratis utendum est. Oratio uero, cuius summa uirtus est perspicuitas, quàm sit uitiosa, si egeat interprete. Ergo ut nouorum optima erunt maxime uetera, ita ueterum maxime noua. Similis circa authoritatem ratio. Nam etiam si potest uideri, nihil peccare, qui utitur his uerbis, quæ summi authores tradiderunt, multum tamen refert, non solum, quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque enim tiburchiábundum, & lurchiábundum, iam in nobis quisquam ferat. Licet Cato sit author, nec hos lodices, quanquam id Pollioni placeat, nec gladiolam, atque Messala dixit, nec parricidatum, quod in Cœlio uix tolerabile uidetur, nec cœlos mihi Caluus persuaserit, quæ nec ipsi iam dicerent.

Topper. Antegerio Exanclo prosapia

Lodices gladiola

De consuetudine. Cap. XII.

SVPEREST *igitur consuetudo, nam fuerit penè ridiculum malle sermonem, quo locuti sint homines, quàm quo loquantur, & sanè qd est aliud uetus sermo, quàm uetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium est iudicium, constituendúq; in primis id ipsum, quid sit, quod consuetudinem uocemus, quæ si ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit præceptum non orationi modo, sed, quod maius est, uitæ. Vnde enim tantum boni, ut pluribus, quæ recta sunt, placeant? Igitur ut uelli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc inuaserint ciuitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione, at lauamur, & tondemur, & conuiuimus ex consuetudine. Sic in loquendo, non siquid uitiose multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit. Nam ut transeam quemadmodum uulgo imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem circi turbam exclamasse barbare sæpe. Ergo consuetudinem sermonis uocabo, consensum eruditorum, sicut uiuendi, consensum bonorum.*

De orthographia. Cap. XIII.

NVNC *quoniam diximus, quæ sit loquendi regula, dicendum quæ scribentibus custodienda, quod græci ὀρθογραφίαν uocant,*

ortographia

nos recte scribendi scientiam nominemus, cuius ars non in hoc posita est, ut nouerimus quibus quæq; syllaba literis constet. Nam id quidem infra grammatici officium est, sed totam (ut mea fert opinio) subtilitatem in dubijs habet, ut longis syllabis omnibus apponere apicem, ineptissimum est, quia plurimæ natura ipsa uerbi, quod scribitur, patent, sed interim necessarium, cum eadem litera alium, atq; alium intellectum, prout correpta, uel producta est, facit, ut malus utrum arborem significet, an hominem non bonũ, apice distinguitur, palus aliud priore syllaba longa, aliud sequenti significat, & cum eadem litera nominatiuo casu breuis, ablatiuo longa est, utrum sequamur, plerunq; hac nota monendi sumus. Similiter putauerunt illa quoq; seruanda discrimina, ut ex præpositionem, si uerbũ sequeretur specto adiecta secunda syllabæ S litera exspecto, sed si pecto remota S scriberemus. Illa quoq; seruata est à multis differentia, ut ad, cum esset præpositio, D

Mar. in colph. 45. cum; quondue

literam, cum autem coniunctio, T acciperet. Item; cum si tempus significaret per Q, si comitem per C. Si uero quum per Q ac duas sequentes VV scriberetur. Frigidiora ijs alia, ut quicquid C quartam haberet, ne interrogare bis uideremur. Et quotidie non

quotidie, ut sit quot diebus. Verum hæc iam etiam inter ipsas ineptias euanuerunt. Quæri solet in scribendo præpositiones sonum, quẽ iunctæ efficiunt, an quem separatæ obseruare conueniat, ut cum dico obtinuit, secundam enim B literam ratio poscit, aures magis audiunt

lo. 7. K. c. scribendũ putat. Mar. in colph. 44.

P. Et immuris illud N, quod ueritas exigit, sequentis syllabæ sono uictum M gemina commutatur. Est etiam in diuidendis uerbis obseruatio mediam literam consonantem priori, an sequenti syllabæ adiungas. Aruspex enim, quia pars eius posterior à spectando est, S literam tertiæ dabimus, abstemius, quia ex abstinentia temeti composita uox est, primæ relinquetur. Nam K quidem in nullis uerbis utendũ puto, nisi quæ significat, etiam ut sola ponatur, hoc eo non omisi, quod quidam eam quoties A sequatur necessariam credunt, cum sit C litera, quæ ad omnes uocales uim suam perferat. Verũ orthographia quoq; consuetudini seruit, ideoq; sæpe mutata est. Nam illa uetustissima transeo tempora, quibus & pauciores literæ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, & uis quoq; diuersa, sicut apud græcos O literæ, quæ interim longa, ac breuis, ut apud nos, interim pro syllaba, quam nomine suo exprimit, posita est, ut latinis ueteribus D plurimis in uerbis ultimam adiectam, quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quæ est Iulio in foro posita. Interim G quoq; ut in pul uinari solis, qui colitur iuxta ædem Quirini, uesperug, quod uesperu-

Duillio. lege for. lo. iij geor. sup co versu. Manali sunguis aere columnas.

ginem

gnem accipimus. De mutatione etiam literarum, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse est. Fortasse enim sicut scribebant, etiam ita loquebãtur. Semiuocales geminare diu non fuit usitatissimi moris, atq; è contrario usque ad Acium, & ultra, porrectis syllabas geminis, ut dixi, uocalibus scripserunt, diutius duraruit, ut E I iungendis eadem ratione, qua graeci ei, uterentur, ea casibus, numeris q; discreta est, ut Lucilius praecipit.

- Iam pueres uenere E postremum facito, atq; I.
- Vt pueres plures fiant, ac deinceps Idem.
- Mendaces, furesq; addes E cum dare fures
- Iusseris — quod quidem, cum superuacuum est, quia I tam longae, quam breuis naturam habet, tum incommodum aliquã do. nã in ijs, quae proximã ab ultima literã E habebunt, & I longa terminabuntur, illã rationem sequentes, utemur E gemina, qualia sunt haec auree, argentee, et similia. Idq; ijs praecipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit, sicut in graecis accidit adiectione I literae, quam non solum datiuis casibus in parte ultima ascribũt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in ΛΥΣΙΗ quia etymologia ex diuisione in trisyllabis facta desyderet eam literam. A i syllabam, cuius secundam nunc E literam ponimus, uarie per A & I efferebant. Quidam semper, ut graeci, quidam singulariter tantum, cum in datiuum, uel genitiuum casum incidissent. Vnde pictai uestis, & aulai Virgilius amantissimus uetustatis carminibus inseruit. In ijsdẽ plurali numero E utebantur, hi Syllae Galbae. Est in hac quoq; parte Lucilij praeceptum, quod quia pluribus explicatur uersibus, siquis parum credat, apud ipsum in nono requirat. Quid quod Ciceronis temporibus, paulumq; infra, ferè quoties S litera media uocalium longarum, uel subiecta longis esset, geminabatur? ut causae, cassus, diuissiones? quo modo & ipsum, et Virgilium quoq; scripsisse manus eorum docent. At qui paululum superiores etiam illud, quod nos gemina dicimus, iussi, una dixerunt, etiam optimus, maximus, ut mediã I literam, quae ueteribus V fuerat, acciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. here nunc E litera terminamus, at ueterum omnium adhuc libris inuenio heri ad me uenit, quod idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit, aut emendauit, deprehenditur. Quid? non Cato censorius dicam, & faciam, dicem, & faciem scripsit, eundemq; in caeteris, quae similiter cadunt, modũ tenuit, qd et ex ueteribus eius libris manifestum est. Et à Messala in libro de S litera positum sibe, & quasi scriptum in multorum libris est. Sed an

pictai
Aulai

causa
cassus

here

dic m faci

sibe

hoc uoluerint authores nescio. T. Liuium, ita his usum ex Pædiano comperi, qui & ipse eũ sequebatur, hæc nos I litera finimus. Quid dicam uortices, & uorsus, cætera q; ad eundem modum, quæ primo Scipio Africanus in E literam secundã uertisse dicitur? Nostri præceptores ceruom, seruom q; V & O literis scripserunt, quia subiecta sibi uocalis in unum sonum coalescere, & confundi nequiret, nũc V gemina scribuntur ea ratione, quam reddidi, neutro sanè modo uox, quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius æolicam illam ad hos usus F literam adiecerat. Illud nunc melius, quod cui tribus, quas proposui, literis enotamus, in quo pueris nobis ad pinguem sanè sonum quoi uitebantur tantũ, ut ab illo qui distingueretur. Quid quæ scribuntur aliter, quàm enuntiantur? Nam & Caius C litera notatur, quæ inuersã mulierem declarat, quia tam Caias esse uocitatas, q̃ Caios etiã ex nuptialibus sacris apparet. Nec Cneus eam literam in præno minis nota accipit, qua sonat, & columna exempta N. & consules geminata eadem litera SS legimus, & suburra cum tribus literis notatur, E tertiam ostendit. Multa sunt generis huius. Sed hæc quoque uereor, ne modum tam paruæ quæstionis excesserint. Iudicium autem suum grammaticus interponat his omnibus. nam hoc ualere plurimum debet. Ego uero quod consuetudo obtinuerit, sic scribendum quicque iudico, quomodo sonat. Hic enim est usus literarum, ut custodiant uoces, & uelut depositum reddant legentibus. Itaq; id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hæ ferè sunt emendatæ loquendi, scribendiq; partes, duas reliquas significanter, ornatè q; dicendi, non equidem grãmaticis aufero. Sed cum mihi officia rhetoris supersint maiori operi reseruo. Redit autem illa cogitatio quosdam fore, qui hæc, quæ diximus, parua nimium, & impedimenta quoq; maius aliquid agendi putent, nec ipse usq; ad extremam anxietatem, & ineptas cauillationes descendendum, atq; his ingenia concidi, & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod superuacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius diligentissimus fuit? & in filio (ut in epistolis apparet) recte loquendi usque quaq; asper quoque exactor. Aut uim C. Cæsaris fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos, non de uerbis modo singulis, sed etiam literis dedit? Non obstant hæ disciplinæ per illas euntibus, sed ceræ illas hærentibus. Superest lectio, in qua puer ut sciat, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda, uel summittenda sit uox. quid quoque

Quoi

Caius

Cneus

Columna

in uerbo subnna Hermobar hic locu apit

flexu,

flexu, qd lentius, celerius, concitatius, lenius dicendũ, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Vnũ est igitur, quod in hac parte præcipiam. ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio uirilis, & cum suauitate quadam grauis, & non quidem prosæ similis, quia carmen est, & se poetæ canere testantur, non tamen in canticum dissoluta, nec psalmate, ut nunc a' plerisque fit effœminata. De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, si cantas male cantas, si legis cantas. Nec prosopopœias (ut quibusdam placet) ad comicum morem pronuntiari uelim, esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab ijs, in quibus poeta persona sua utetur. Cætera admonitione magna egent, in primis, ut teneræ mentes, tracturæq; altius quicquid rudibus, & omnium ignaris insederit, non modo, quæ diserta, sed uel magis quæ honesta sunt discant. Ideoq; optime institutum est, ut ab Homero, atque Virgilio lectio inciperet, quanquam ad intelligendas eorum uirtutes firmiori iudicio opus esset. Sed huic rei superest tempus, nec enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur, utiles tragœdi, alunt & lyrici, si tamen in ijs non authores modo, sed etiam partes operis elegeris. Nam & græci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim interpretari. Elegia uero utique quæ amat, & hendecasyllaba, & quibus sunt commata sotadeorum. Nam de sotadeis ne præcipiendum quidem est, amoueantur, si fieri potest, si minus, certe ad firmius ætatis robur reseruentur. Comœdiæ, quæ plurimum ad eloquentiam conferre potest, cum per omnes & personas, et affectus eat, quem usum in pueris putem, paullo post suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda erit, de Mænandro loquor, nec tamen excluserim alios. Nam latini quoq; authores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda, cæteris, quæ ad eruditionem modo pertinent, longæ ætatis spatium dabit. Multum autem ueteres etiam latini conferunt, quanquam pleriq; plus ingenio, quàm arte ualuerunt. In primis copiam uerborum, quorum in tragœdijs grauitas, in comœdijs elegantia. Et quidam uelut ἀπίστευτον inueniri potest, œconomia quoq; in his diligentior, q̃ in plerisq; nouorum erit, qui omnium operũ solam uirtutem sententias putauerunt. Sáctitas certe, & ut sic dicam, uirilitas ab his petenda, quã do nos in omnia delitiarũ uitia dicendi quoq; ratione defleximus, denq; credamus summis oratoribus, qui ueterũ poemata, uel ad fidem causa-

infra 178

ab homero
virgili

infra fol
167. 172

rum, uel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipue quidē apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, & cæteros, qui sunt proximi uidimus Ennij, Accij, Pacuuij, Lucilij, Terentij, Cæcilij, et aliorum inseri uersus summa non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis, cum poeticis uoluptatibus aures à forensi asperitate respirant, quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententijs eorum uelut quibusdam testimonijs, quæ proposuere, confirment. Verū priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebūt. Cum grammatices amor, & usus lectionis non scholarum temporibus, sed uitæ spatio terminentur. In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto uersu desyderet, & pedum proprietates, quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desyderentur, deprehendant q; quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi sunt posita, non ut ex his utiq; improbentur poetæ, quibus, gaplerunque seruire metro coguntur, adeo ignoscitur, ut uitia ipsa alijs in carmine appellationibus nominentur. Metaplasmos enim, & schematismos, & schemata, ut dixi, uocamus, & laudem uirtutis necessitati damus. Sed ut commoneat artificialium, & memoriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare quot quæq; uerba modis intelligenda sint. circa glossemata etiam .i. uoces minus usitatas non ultima eius professionis diligentia est. Enimuero iam maiore cura doceat tropos omnes, quibus præcipue non poema modo, sed etiam oratio ornatur, schemata utraq; .i. figuras quæq; λέξεως, quæq; διανοίας uocantur, quorum ego sicut troporum tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue uero illa infigat animis, quæ in œconomia uirtus, quæ in decore rerum, quid personæ cuiq; conuenerit, quid in sensibus laudandum, quid in uerbis, ubi copia probabilis, ubi modus. his accedet enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad superuacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris authoribus memoratas exposuisse satis est, persequi quidem quod quisque unquam uel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimiæ miseriæ, aut inanis iactantiæ est, & detinet, atque obruit ingenia melius alijs uacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione sædas excutit, anilibus quoq; fabulis accommodare operam potest. atqui pleni sunt eiusmodi impedimentis grammaticorum commentarij, uix ipsis, qui composuerunt, satis noti. Nam Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut cum historiæ cuidam tanquam uanæ repugnaret, ipsius

Lege supra commendanoni. 280

proferretur

proferretur liber, qui eam continebat, quod euenit, præcipue in fabulosis usque ad ridicula, quædam etiam pudenda, unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, & authoribus, ut succurrit, mentiatur tutò, quia inueniri qui nũquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter uirtutes grãmatici habebitur, aliqua nescire.

De officio grammatici. Cap. XIIII.

ET *finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est ratio loquendi, et enarratio authorum, quarum illam methodicen, hanc historicen uocant. adijciamus tantum eorum curæ & quædam dicendi primordia, quibus ætates non dum rhetorem capientes instituant. Igitur Aesopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proxime succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stylo exigere, condiscant. uersus primo soluere, mox mutatis uerbis interpretari, tum periphrasi audacius uertere, qua & breuiare quædam, & exornare saluo modo poetæ sensu permittitur. Quod opus etiam consumatis professoribus difficile, qui commode tractauerit cuicunque dicendo sufficiet. Sententiæ quoque, & chriæ, & ethologiæ subiectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt, quorum omnium similis est ratio, forma diuersa, quia sententia uniuersalis est uox ethologia personis continetur. Chriarum plura genera traduntur, Vnum simile sententiæ, quod est positum in uoce simplici, dixit ille, aut dicere solebat, Alterum, quod est in respondendo, interrogatus ille, uel cum hoc ei dictum esset, respondit. Tertium huic non dissimile, cum quis dixisset aliquid, uel fecisset, etiã in ipsorum factis esse chriam putant, ut Crates, cum indoctum puerum uidisset, pædagogum eius percussit. Et aliud penè par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρειῶδες, ut Milo, quem uitulum assueuerat ferre, taurum ferebat. In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum, quàm dictorum ratio est. Narratiunculas à poetis celebratas notitiæ causa, non eloquentiæ tractandas puto. Cætera maioris operis, ac spiritus latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt. Græci magis operum suorum & onera, & modum norunt.*

methodice
historice

chria
ethologia

An oratori futuro necessaria sit plurium artiũ scientia. Cap. XV.

HAEC de grammatice quambreuissime potui, non ut omnia dicerem, sectatus, quod infinitum erat, sed ut maxime necessaria, nunc de cæteris artibus, quibus instituendos prius quàm rhetori tradantur pueros existimo, strictim subiungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quam græci ἐγκυκλοπαιδείαν uocant. Nam ijsdem ferè annis aliarum quoque disciplinarum studia ingrediendaſunt, quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfectæ sine orandi scientia non possunt, nec rursus ad efficiendum oratorem satis ualent solæ, an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid inquiunt ad agendam causam, dicendam'ue sententiam pertinet scire, quemadmodum inducta linea constitui triãgula æquis lateribus possint? aut quo melius uel defendet reum, uel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus, & spatijs distinxerit. Enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, qui nec geometrem audiuerunt, nec musicos, nisi hac communi uoluptate aurium intelligant. Quibus ego primum hoc respõdeo, quod & M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, non eum à nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit, sed imaginem quãdam concepisse nos animo, perfecti illius ex nulla parte cessantis. nam & sapientem formantes eum, qui sit futurus consumatus undique, & ut dicunt, mortalis quidam deus, non modo cognitione cœlestium, uel mortalium putant instituendum, sed per quædam parua sanè si ipsa demum æstimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates, non quia cæratinæ, aut crocodilinæ possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oportet falli. similiter oratorem, qui debet esse sapiens, non geometres faciet, aut musicus, quæq; his alia subiungam. sed hæ quoque artes, ut sit consumatus, inuabunt, nisi forte, antidotum quidem, atque alia, quæ morbis, aut uulneribus medentur ex multis, atque interim contrarijs quoque inter se effectibus componi uidemus, quorum ex diuersis fit illa mistura una, quæ nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias uires ex omnibus sumit. Et mutæ animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem uario florum, ac succorum genere perficiunt, nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit prouidentia, pluribus artibus eget, quæ etiã cum se nõ ostendunt in dicendo, nec proferunt, uim tamen occultam suggerunt, & tacitæ quoq; sentiuntur. Fuit aliquis sine his disertus, at ego oratorem uolo, non multum adijciunt, sed æque non erit totum, cui uel parua deerunt, & optimum quidem hoc esse conueniet.

Encyclopedia cuiusdam orat. H. 4. 7. 4

ceratinæ crocodilinæ

conuenire. cuius etiam si in arduo spes est, nos tamen præcipiamus omnia, ut saltem plura fiant. sed cur deficiat animus? natura enim perfectum oratorem esse non prohibet. turpiter q; desperatur, quicquid fieri potest.

De musica. Cap. XVI.

ATq; ego uel iudicio ueterum poteram esse contentus. nam quis ignorat musicen, ut de hac primum loquar, tantum illis iam antiquis temporibus, non studij modo, uerum etiam uenerationis habuisse, ut ijdem musici, & uates, & sapientes iudicarentur. Mittam alios, Orpheus, & Linus, quorum utrunque dijs genitum, alterum uero quia rudes quoq; atq; agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiã, syluasq; duxisse, posteritatis memoriæ traditum est. Et Timagenes author est, omnium in literis studiorum, antiquissimã musicen extitisse. Et testimonio sunt clarissimi poetæ, apud quos inter regalia conuiuia laudes heroum, ac deorum ad citharam canebantur. Iopas uero ille Virgilij, non ne

– Canit errantem lunam, solisq; labores? 153

& cæteras? quibus certe palãm confirmat author eminentissimus musicen cum diuinarum etiam rerum cognitione esse coniunctam, quod si datur, erit etiã oratori necessaria. siquidem, ut diximus, hæc quoq; pars, quæ ab oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri operis fuit, ac sine omniũ talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atq; claros nomine sapiẽtiæ uiros nemo dubitauerit, studiosos musicæ fuisse, cum Pythagoras, atq; eum se cuti acceptam sine dubio antiquitus opinionẽ, uulgauerint mundum ipsum eius ratione esse compositum, quã postea sit lyra imitata, nec illa modo contenti dissimiliũ concordia, quam uocant ἁρμονίαν, sonũ quoq; his motibus dederunt. Nã Plato cum in alijs quibusdã, tum præcipue in Timæo, ne intelligi q̃dem nisi abijs, qui hanc quoq; partem disciplinæ diligenter perceperint, potest. de philosophis loquor, quorũ fons ipse Socrates se iam senex institui lyra nõ erubescebat. duces maximos & fidibus, & tibijs cecinisse traditum est, exercitus Lacedæmoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua, ac tubæ facunt? quorũ concentus quanto est uehementior tantum Romana in bellis gloria cæteris præstat. Nõ igitur frustra Plato cuiuis uiro, quẽ πολιτικὸν uocant, necessariã musicen credidit, et eius sectæ, quæ alijs seuerissima, alijs asperrima uidetur. principes in hac fuere sententia, ut existimarent sapiẽtũ aliquos non nullã operã his studijs accommodaturos. Et Lycurgus du-

rissimarum Lacedæmonijs legum author, musices disciplinam probauit, atque eam natura ipsa uidetur ad tolerandos facilius labores, uelut muneri nobis dedisse. Siquidem & remigem cantus hortatur, nec solum in ijs operibus, in quibus plurium conatus præeunte aliqua iucunda uoce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio qualibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ uideor, non dum tamen eam oratori coniungere. Transeamus igitur id quoq; quod grammaticæ quondam, ac musicæ iunctæ fuerunt. Siquidē Architas, atque Aristoxenus etiam subiectam grammaticen musicæ putauerunt, & eosdem utriusq; rei præceptores fuisse, cum Sophron ostendit mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probauit, ut suppositos capiti libros eius, cum moreretur, habuisse tradatur, tum Eupolis, apud quem Prodamus & musicen, & literas docet. Et Maricas, qui est hyperbolus, nihil se ex musicis scire, nisi literas confitetur. Aristophanes quoq; non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Mænādrū in hypobolimæo senex, qui reposcenti filium patri uelut rationem impendiorum, quæ in educationem contulerat, exponens, psaltris se, & geometris multa dicit dedisse. Vnde etiam ille mos, ut in conuiuijs post cœnam circunferretur lyra, cuius cum se imperitum Themistocles confessus esset, ut uerbis Cicæ- (1. 1. Tusc. quæst.)
ronis utar, habitus est indoctior. Sed ueterum quoq; romanorum epulis fides, ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoq; saliorum habent carmen. Quæ cum omnia sint à Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem, qui rudes, ac belliosi uidentur, curam musices, quantam illa recipiebat ætas, defuisse. Deniq; in prouerbium usq; græcorum celebratum est, indoctos à musis, atq; gratijs abesse. Verum qd ex ea proprie petat futurus orator, disseramus. Numeros musicæ habet duplices, in uocibus, & in corpore, utriusque enim rei aptus quidam modus desyderatur, uocis rationem Aristoxenus musicus diuidit in ῥυθμὸν & μελοποιΐαν, quorū alterum modulatione, canore alterum, ac sonis constat. Non igitur hæc omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem uerborum, tertium ad flexus uocis, qui sunt in agendo quoq; plurimi, pertinet, nisi forte in carminibus tantum, et in canticis exigitur structura quædam, & inoffensa copulatio uocum, in agendo superuacua est, aut non compositio, & sonus in oratione quoque uarie pro rerum modo adhibetur, sicut in musice. Nanque & uoce, & modulatione grādia elate, iucunda dulciter, moderata leniter canit, totaq; arte consentit cum eorum, quæ dicuntur, affectibus. At qui in orando quoque

intensio

intensio uocis, remissio, flexus, pertinet ad mouendos audientium affectus. Alia quoq; & collocationis, & uocis, ut eodem utar uerbo, modulatione concitationem iudicum, alia misericordiâ petimus, cũ etiam organis, quibus sermo ex primi non potest, affici animos in diuersum habitum sentiamus. Corporis quoq; decens, & aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία, & est necessarius, nec aliunde peti potest, in quo pars actionis non minima consistit, qua de re sepositus nobis est locus. Age si habebit in primis curam uocis orator, qd tam musices proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda pars est, ut uno interim contenti simus exẽplo C. Gracchi præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus fistula, quam tonarion uocant, modos, quibus deberet intendi, ministrabat. Hæc etiam ei cura inter turbidissimas actiones, uel terrenti optimates, uel iam timenti fuit. Libet propter quosdam imperitiores etiam crassiore, ut uocant, musa dubitationem huius utilitatis eximere. Nam poetas certe legendos oratori futuro concesserint, num igitur hi sine musice? At siquis tam cæcus animi est, ut de alijs dubitet, illos certe, qui carmina ad lyram compositerunt. hæc diutius forent dicenda, si hoc studium uelut nouum præciperem. Cum uero antiquitus usque à Chirone, atque Achille, usque ad nostra tempora apud omnes, qui modo legitimam disciplinam non sint perosi, durauerit, non est committendum, ut illa dubia faciam defensionis solicitudine. Quamuis autem satis iam ex ipsis, quibus sum modo usus exemplis, credam esse manifestum, quæ mihi, & quatenus musice placeat, apertius tamen profitendũ puto, non hanc à me præcipi, quæ nunc in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, siquid in nobis uirilis roboris menebat, excidit. sed qua laudes fortium canebantur, quaq; & ipsi fortes canebant. Nam psalteria, & spadicæ, etiam uirginibus probis recusanda, sed cognitionem rationis, quæ ad mouendos, leniendosq; affectus plurimum ualet.

Nam & Pythagoram accepimus, concitatos ad uim pudicæ domui afferendam iuuenes, iussa mutare in spondeum modos tibicina, compositisse. Et Chrysippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus allectationi suum quoddam carmen assignat. Est etiam non inerudite ad declamandum ficta materia, in qua ponitur tibicinem, qui sacrificanti phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, & per præcipitia delato, accusari, quod causa mortis extiterit, quæ si dici debent ab oratore, nec dici citra scientiam musices possunt, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro, uel iniqui consentient?

curiosum

cui de crat. et 1331 S. Au. gell. et XI

de or. cic. de orat. XXI

libet ut
rret

Commodam geometriam oratori. Cap. XVII.

IN geometria partem fatentur esse utilem teneris ætatibus, agitari nanq; animos, atq; acui ingenia, & celeritatem percipiendi uenire inde concedunt, sed prodesse eam, non ut cæteras artes, cum perceptæ sint, sed cum discatur, existimant. Id uulgaris opinio est, nec sine causa summi uiri etiam impensam huic scientiæ operam dederunt. Nam cum sit geometria diuisa in numeros, atq; formas, numerorum quidē notitia non oratori modo, sed cuicunq;, primis saltem literis erudito, necessaria est, in causis uero uel frequentissime uersari solet, in quibus actor non dico, si arcæ summas trepidat, sed si digitorum saltem incerto, aut indecoro gestu à computatione dissentit, iudicatur indoctus. Illa uero linearis ratio, & ipsa quidem cadit frequēter in causas. nā de terminis, mensuris q; sunt lites, sed habet maiorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem. Iam primum ordo est geometriæ necessarius, non'ne & eloquentiæ? Ex prioribus geometria probat insequentia, & certis incerta, non'ne id in dicendo facimus? Quid illa propositarū quæstionum conclusio, non tota ferè constat syllogismis? propter quod plures inuenias, qui dialecticæ similem, quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verum & orator, etiam si raro non tamen nunquam probabit dialectice. nam & syllogismis, si res poscet, utetur, & certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Deniq; probationum, quæ sunt potentissimæ grammaticæ ἀποδείξεις uulgo dicuntur. quid autem magis oratio, quàm probationem petit? falsa quoque uerisimilia geometria ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quasdam, quas φανερόγραφίας uocant, quibus pueri ludere solebamus. sed alia maiora sunt. nam quis non ita proponenti credat, quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoq;, quod ijs lineis continetur, par sit, necesse est. at id falsum est. nam plurimū refert, cuius sit formæ ille circuitus, reprehensiq; ab geometris sunt historici, qui magnitudinem insularum satis significari nauigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæq; forma perfectissima, ita capacissima est. Ideoq, illa circūcurrens linea, si efficiet orbem, quæ forma est in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quàm si quadratum paribus oris efficiat, rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quàm inæqualibus, sed alia forsitan obscuriora. Nos facillimum etiā imperitis sequamur experimentum. Iugeri mensurā ducentos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioq; in latitudine patere, non ferè quisquam est, qui

Cic. de or. fol. 13

mfra 83

iugeru

ignoret. & qui sit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. at centeni, & octogeni in quanq; partem pedes idem spatium extremitatis, sed multo amplius clausæ quatuor lineis areæ, faciunt. Id si computare quem piget, breuioribus numeris idem discat, nam deni in quadram pedes, quadraginta per oram, intra, centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint, ex illo, quod amplectuntur, quartam deducent eodem circũductu. Si uero porrecti utrinq; undeuiceni singulis distent, non plures intus quadratos habebunt, quàm per quot longitudo ducetur, quæ circumibit autem linea, eiusdẽ spatij erit, cuius ea, quæ centum continet. Itaq; quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoq; peribit. Ergo & id fieri potest, ut maiore circuitu minor loci amplitudo claudatur. hoc in planis, nam in collibus, uallibusq; etiam imperito patet, plus soli esse, quàm cœli. Quid quod se eadem geometria tollit ad rationem usq; mundi? in qua cum syderum certos, constitutosq; cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatum, atq; fortuitum, quod ipsum nonnunquam pertinere ad oratorem potest. Anuero cum Pericles Atheniẽses solis obscuratione territos, redditis eius rei causis metu liberauit, Aut cum Sulpitius ille gallus in exercitu L. Pauli de lunæ defectione disseruit, ne uelut prodigio diuinitus facto militum animi terrerentur, non uidetur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia fasset, non eodem confusus metu, pulcherrimum Atheniensium exercitum perdidisset, sicut Dion, cum ad destruendam Dionysij tyrannidem uenit, non est tali casu deterritus, sint extra licet usus bellici, transeamusq; quod Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longus traxit. illud utique iam proprium ad efficiendum, quod intendimus, plurimas quæstiones, quibus difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione uidendi, de sectione in infinitum, de celeritate augenda linearibus illis probationibus solui solere, ut si est oratori, quod proximus demonstrabit liber, de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

val. Max. fol. 172 e. in sen. p. 155.

val. max. fol. 167.

De prima pronuntiatione, & gestus institutione. Cap. XVIII.

DANDVM aliquid cœmœdo quoq; dum eatenus qua pronuntiandi scientiã futurus orator desyderat. non enim puerũ, quẽ in hoc instituimus, aut fœmineæ uocis exilitate frangi uolo, aut feniliter tremere, nec uitia ebrietatis effingat, nec seruili uernilitate imbuatur, nec amoris, auaritiæ, metus discat affectum. Quæ neque oratori sunt necessaria, & mentem, præcipue in ætate prima, teneram adhuc,

Sine extra occupatio ... ebrietatis ... geometria non ... necessaria ... bellicis cum ... sit necessaria

cic. de orat. fol. 18

& rudem, inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores, ne gestus quidem omnis, ac motus à comœdis petendus est, quanquã enim utrũq; eorum ad quendam modum præstare debet orator, plurimum tamen aberit à scenico, nec uultu, nec manu, nec excursionibus nimius. Nam siqua in his ars est dicẽtium, ea prima est, ne ars esse uideatur. Quod est igitur in his doctoris officium? In primis uitia, siqua sunt oris, emẽdet, ut expressa sint uerba, ut suis quæq; literæ sonis enũtientur. Quarundam enim uel exilitate, uel pinguitudine nimia laboramus, quasdam uelut acriores parũ efficimus, et alijs non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe ρ literæ, qua Demosthenes quoq; laborauit, Λ sucædit, quarum uis est apud nos quoq; & cum C ac similiter G non ualuerunt in T, ac D molliuntur, ne puero illas quidem circa S literam delitias hic magister feret, ne uerba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitatem resonare, nec, quod minime sermoni puro conueniat, simplicem uocis naturã pleniore quodam sono circũlinire, quod græci κατὰ πεπλασμένον dicunt. Sic appellatur cantus tibiarum, quæ præclusis, quibus clarescunt, foraminibus, recto modo exitu grauiorẽ spiritum reddunt. Curabũt etiam, ne extremæ syllabæ intercidant, ut par sibi sermo sit, ut quoties exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis, ut gestus ad uocem, uultus ad gestum accõmodetur. Obseruandũ erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra detorqueantur, ne imodicus hiatus rictũ distendat, ne supinus uultus, ne deiecti in terrã oculi, ne iclinata utrolibet ceruix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos, quorũ superalia ad singulos uocis conatus alleuarentur, aliorũ constricta, aliorũ etiam dissidentia, cũ altero in uerticẽ tenderent, altero pene oculus ipse premeretur. Infinitũ autem, ut mox dicemus, in his quoq; rebus momentũ est. Et nihil potest placere, quod non decet. Debet etiam docere comœdijs quomodo narrandũ, qua sit authoritate suadendũ, qua concitatiõe consurgat ira, qs flexus deceat miserationẽ, quod ita optime faciet, si certos ex comœdijs elegerit locos, & ad hoc maxime idoneos. i. actionibus similes. Idem autem non ad pronuntiandũ modo utilissimi, uerum ad augendam quoq; eloquentiam maxime accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas maiora non capiet. Cæterũ cum legere orationes oportebit, cum uirtutes earum iam sentiet, tum mihi diligens aliquis, ac peritus assistat, neque solum lectione formet, uerũ etiam edisceré electa ex his cogat, & ea dicere stantem clare, & quemadmodum agere oportebit, ut protinus pronuntiationem, uocem, & memoriam exerceat. Ne illos quidem reprehendendos puto, qui paulum

cic. de orat. fol. 37 idem. off. 63.

cic. de orat. fol. 39. 37 val. N ex. fol. 164 intra. 204

in 4 cic. de orat. 131 intra. 206

etiam palæstricis uacauerunt. Non de ijs loquor, quibus pars uitæ in oleo, pars in uino consumitur, qui corporum cura mentem obruerunt. Hos enim abesse ab eo, quem instituimus, quamlongissime uelim. Sed nomen est idem ijs, a quibus gestus, motusq; formantur, ut recta sint brachia, ne indoctæ, rusticæue manus, ne status indecorus, nequa in proferendis pedibus inscitia, ne caput, oculiq; ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam hoc neq; esse in parte pronuntiationis negauerit quisquam, neq; ipsam pronuntiationem ab oratore secernet. Et certe quod facere oporteat non indignandum est discere, cum præsertim hæc Chironomia, quæ est, ut nomine ipso declaratur, lex gestus, et ab illis temporibus heroicis orta sit, & a summis Græciæ uiris, et ab ipso etiam Socrate probata, a Platone quoq; in parte ciuilium posita uirtutum, & a Crysippo in præceptis de liberorum educatione compositis nõ omissa. Nam Lacedæmonios qdem etiã saltationẽ quandã tanquã ad bella quoq; utilem habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id ueteribus romanis dedecori fuit. Argumentum est sacerdotum nomẽ, ac religione durans ad hoc tempus saltatio. Et illa in tertio Ciceronis de Oratore libro uerba Crassi, quibus præcepit, ut orator utatur laterum inclinatione forti, ac uirili, non a scena, & histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palæstra, cuius etiam disciplinæ usus in nostram usque ætatem sine reprehensione descendit, a me tamen, nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in ijs ipsis diu, neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis uolo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille discentibus traditus, persequatur.

An plura eodem tempore doceri prima ætas possit. Cap. XIX.

QVAERI solet, an etiam si discenda sint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia, & percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diuersum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse tempore sufficiat. Etsi maxime hoc patiatur ætas robustior, tamen pueriles annos onerari non oporteat. Sed non satis perspiciunt quantum natura humani ingenij ualeat, quæ ita est agilis, & uelox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum in plura uero non eodem die modo, sed eodem temporis momento, uim suam impendat. An uero citharœdi non simul & memoriæ, & sono uocis, & pluribus flexibus seruiunt? cum interim alios neruos dextra percurrunt, alios leua trahunt, continent, præbent, ne pes quidem otiosus,

certam legem temporum seruat. Et hæc pariter omnia. Quid nos agendi subita necessitate deprehensi, non'ne alia dicimus, alia prouidemus? cum pariter inuentio rerum, electio uerborum, compositio, gestus, pronuntiatio, uultus, motusq; desyderetur, quæ si uelut sub uno conatu tam diuersa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum præsertim reficiat animos, & reparet uarietas ipsa, contraq; sit aliquanto difficilius in labore uno perseuerare. Ideoq; & stylus lectione requiescat, & ipsius lectionis tædium uicibus leuatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cuiuscunque artis unum magistrum ferat? mutatione recreabitur, sicut in cibis, quorum diuersitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur, aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi, si grammatico soli deseruiamus, deinde geometri tãtum, omittamus interim quod dicimus, mox transeamus ad musicum, excidant priora, et cum latinis studebimus literis, non respiciamus ad græcas, & ut semel finiam, nihil faciamus, nisi nouissimum. Cur non idem suademus agricolæ, ne arua simul, & uineta, & oleas, & arbustum colant? aut ne pratis, & pecoribus, & hortis, & aluearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forẽsibus negotijs, aliquid desyderijs amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil uoluptatibus quotidie damus? quarũ nos una res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quàm diu. Illud quidem minime uerendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent. neq; enim ulla ætas minus fatigatur, mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas. Nam & docilia sunt ingenia prius quàm obduruerunt, id uel hoc argumento patet, quod intra biennium, quàm uerba recte formare potuerunt, quamuis nullo instante, omnia ferè loquuntur, at nouicijs nostris per quot annos sermo latinus repugnat? magis scias siquem iam robustum instituere literis cœperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidq; arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pueris quàm iuuenibus, uidelicet ut corpora infantium, nec casus, quo in terram toties deferuntur, tam grauiter affligit nec illa per manus, & genua reptatio, nec post breue tempus continui lusus, & totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi grauant, sic animi quoque credo, quia minore conatu mouentur, nec suo nisi studijs insistunt, sed formando se tantummodo præstant, non similiter fatigantur. Præterea secundum aliam ætatis illius facilitatem uelut simplicius docentes sequuntur, neq; quæ iam egerint, metiuntur. Abest etiam illis adhuc la-

1 succurrit nobis

1 diuersis cõmis

1 irrumpit

prouissimum

boris iudicium, porro ut frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio quàm cogitatio. Sed ne temporis quidem unquam plus erit, quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stylũ secedet, cum generabit ipse aliquid, atq; componet, tum inchoare hæc studia uel non uacabit, uel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discentis animum tædio auertat, quibus potius studijs hæc temporum uelut succisiua donabimus? Nam nec ego consum studentem in his artibus uolo, nec moduletur, aut musicis notis cantica excipiat, nec utiq; ad minutissima usq; geometriæ opera descendat, non comœdum in pronuntiando, nec saltatorẽ in gestu fieri, quæ si omnia exigerem, suppeditabat tamen tempus, longa est enim quæ discat ætas, & ego non de tardis ingenijs loquor. Denique cur in ijs omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, eminuit Plato, qui non contentus disciplinis, quas præstare poterant Athenæ, non pythagoreorum, ad quos in Italiam nauigauerat, Aegypti quoq; sacerdotes adijt, atq; eorum arcana perdidicit. Difficultatis patrocinia præteximus segniciæ. Neq; enim nobis operis amor est, nec quia sit honesta, atq; rerum pulcherrima eloquentia, petitur ipsa, sed ad uilem usum, & sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi, & acquirant, dum sit locupletior aliquis sordidæ mercis negotiator, & plus uoci suæ debeat præco, ne uelim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant computaturum. Qui uero imaginem ipsam eloquẽtiæ diuina quadam mente conceperit, quiq; illã, ut ait Sophocles, non ignobilis tragicus reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructumq; non ex stipe aduocationum, sed ex animo suo, & contemplatione, ac scientia petet, perpetuum illum, nec fortunæ subiectum fieri persuadebit sibi, ut tempora quæ spectaculis, campo, tesseris, otiosis deniq; sermonibus, ne dicam somno, & conuiuiorum mera conterunt, geometræ potius, ac musico impendat, quanto plus delectationis habiturus quàm ex illis ineruditis uoluptatibus. Dedit enim hoc prouidentia hominibus munus, ut honesta magis iuuarent. Sed nos hæc ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studijs, quibus ante quàm maiora capiat puer, instituendus est. Proximus liber uelut nouum sumet exordium, & ad rhetoris officia transibit.

ie desunt 147 Lima. 165

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA LIBER SECVNDVS.

Quando Rhetori sit tradendus puer. Cap. I.

ENVIT consuetudo, quæ quotidie magis inualescit, ut præceptoribus eloquentiæ, latinis quidem, semper, sed etiam græcis interim, discipuli serius quàm ratio postulat, traderentur. Eius rei duplex est causa, quod & rhetores utiq; nostri suas partes omiserunt, & grammatici alienas occupauerunt. Nam & illi declamare modo, & scientiam declamandi, ac facultatem tradere officij sui ducunt, idq; intra deliberatiuas, iudiciales q; materias. nam cætera, ut professione sua minora despicaunt. Et hi non satis credunt excæpisse, quæ derelicta erant (quo nomine gratia quoq; his habenda est) sed ad prosopopœias usque, ad suasorias, in quibus onus dicendi uel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta sit alterius nouissima, & ætas altioribus iam disciplinis debita, in schola minore subsidat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Itaq;, quod est maxime ridiculum, nõ ante ad declamandi magistrum mittendus uidetur puer, quàm declamare iam sciat. Nos suum cuiq; professioni modum demus, & grammaticæ, quam in latinum transferentes literaturam uocauerunt, fines suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi cõstitere, prouecta. nam tenuis à fonte assumptis poetarum, historicorumq; uiribus, pleno iam satis alueo fluit, cum præter rationem recte loquendi non parum alioquin copiosam, propè omnium maximarum artium scientiam amplexa sit. & rhetoricæ, cui nomen uis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem, quæ dum opere cedit, iam penè possessione depulsa est. Neque inficiabor aliquem ex ijs, qui grammaticen profiteantur, eousque scientiæ progredi posse, ut ad hæc quoque tradenda sufficiat, sed cum id aget, rhetoris officio fungetur non suo. Nos porrò quærimus, quando ijs, quæ rhetoricæ præcipit, percipiendis puer maturus esse uideatur. In quo quidem non id est æstimandum cuius quisq; sit ætatis, sed quantum in studijs iam effecerit. Et ne diutius disseram, quando sit rhetori tradendus, sic optime finiri credo, cum poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam si grammaticæ

nouissima

at tenuis a fonte

sup. 3

Appellatio poëtarum. sit qn grammatica in nomine nihil promittat nisi grammat

tices munus usq; ad suasorias, quæ sunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi, prorogatur, tardius rhetore opus est. at si rhetor prima officia operis sui non recusat à narrationibus statim, & laudandi, uituperandiq; opusculis, cura eius desyderatur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut Thesis dicerent, & communes locos, & cætera citra complexum rerum, personarumq;, quibus ueræ, ficlæq; controuersiæ continentur? Ex quo palàm est, quàm turpiter deserat eam partem rhetoricæ institutio, quam & primam habuit, & diu sola. Quid autem est ex ijs, de quibus supra dixi, quod non cum in alia, quæ sunt rhetorum propria, tum arte illud iudiciale causæ genus incidat, an non in foro narrandum est? qua in parte nescio an sit uel plurimũ. non ne laus, ac uituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci, siue qui sunt in uitia directi, quales legimus à Cicerone compositos, seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi à Quinto quoq; Hortensio, ut sit ne paruis argumentis credendũ & pro testibus, & in testes, in medijs litium medullis uersantur? Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut ijs, cum res poscat, utaris. quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credet, cum eius membra fundentur. Neq; hanc, ut aliqui putabunt, festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanq; eum, qui sit rhetori traditus, abducendum protinus à grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoq; tempora sua, neq; erit uerendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. non enim crescet, sed diuidetur, qui sub uno miscebatur, labor, et erit sui quisq; operis magister utilior, quod adhuc obtinent græci, à latinis omissum est, & fieri uidetur excusate, quia sunt qui labori isti successerint.

De moribus, & officijs præceptoris. Cap. II.

ERGO cum ad eas in studijs uires peruenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus eius artis magistris erit. quorum in primis inspicia mores oportebit, quod ego non iciro potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoq; doctoribus idem hoc examinandum quamdiligentissime putem, sicut testatus sum libro superiore, sed quod magis necessariam eius rei mentionem facit ætas ipsa discentium. Nam et adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos iuuenes etiam facti perseuerant. Ideoq; maior adhibenda tum cura est, ut & teneriores animos ab iniuria sanctitas docentis custodiat, & fe-

rociores à licentia grauitas deterreat. Neq; uero satis est summã præstare abstinentiam, nisi disciplinæ seueritate conuenientium quoque ad se mores astrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis ergà discipulos suos animum, ac suadere se in eorum locum, à quibus sibi liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat uitia, nec ferat, non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas, ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto, ac bono sermo sit. Nã quo sæpius monuerit, hoc rarius castigabit, minime iracundus, nec tamen eorum, quæ emendanda erunt, dissimulator, simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potius quàm immodicus, interrogantibus libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro, in laudandis discipulorum dictionibus nec malignus, nec effusus, quia res altera tædium laboris, altera securitatem parit. In emendando quæ corrigenda erunt, nõ acerbus, minimeq; contumeliosus. nam id quidem multos à proposito studendi fugat, quod quidam sic obiurgant, quasi oderint, ipse aliqd, immo multa quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen uiua illa, ut dicitur, uox alit plenius, præcipueq; præceptoris, quem discipuli, si modo recte sunt instituti, & amant, & uerentur. Vix autem dici potest quanto libentius imitemur eos, qbus fauemus. Minime uero permittenda pueris, ut fit apud plerosq;, assurgendi, exultandiq; in laudando licentia. Quin etiam iuuenum, modicum esse cum audient, testimoniũ debet. Ita fiet, ut ex iudicio præceptoris discipulus pendeat, atq; id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. Illa uero uitiosissima, quæ iam humanitas uocatur, inuicem qualiacunq; laudandi, cũ est indecora, & theatralis, & seuere institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Superuacua enim uidentur cura, ac labor, parata quicquid effuderint laude. Vultum igitur præceptoris intueri tam qui audiunt debent, quàm ipse, qui dicit. Ita enim probãda, atq; improbanda discernent, sic stylo facultas continget, auditioni iudicium. At nunc proni, atq; succinti ad omnem clausulam non exurgunt modo, uerum etiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant, id mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, et uana de se persuasio usqueadeo, ut illo discipulorum tumultu inflati, si parũ à præceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se quoq; præceptores intente, ac modeste audiri uelint. Nõ enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat, quæ quisque, & quo modo laudet, et placere, quæ bene dicet, non suo magis, quàm

plurimum

Anit. 34

eorum

eorum nomine delectetur, qui recte iudicabunt. Pueros adolescentibus sedere permistos non placet mihi. nam etiam si uir talis, qualem esse oportet studijs, moribusq; præpositus, modestam habere potest etiam iuuentutem, tamen uel infirmitas à robustioribus separanda est, & cauendum non solum crimine turpitudinis, uerum etiam suspicione. Hæc notanda breuiter existimaui. nam ut absit ab ultimis uitijs ipse præceptor, ac schola, ne præcipiendum quidem credo. Ac siquis est, qui flagitia manifesta in eligendo filij præceptore non uitet, iam hinc sciat cætera quoq; quæ ad utilitatem iuuentutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissa, superuacua.

An protinus præceptore optimo sit utendum.

NE illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putauerunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt. sed apud minores aliquandiu detinent, tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum, atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam quanto sit melius optimis imbui, quanta in eluendis, quæ semel insederint, uitijs difficultas consequatur, cum geminatum onus succedentes premat. Et quidem dedocendi grauius, ac prius quàm docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum ferunt, maiores ab ijs, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quàm si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex, unus, quod interim sufficere illos minores existimant, & bono sanè stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcunque tolerabilis, si eiusmodi præceptores minus docerent, non peius. Alter error, ille etiam frequentior, quod eos, qui ampliorem dicendi facultatem sine consecuti, non putant ad minora descendere. Idq; interim fieri, qa fastidiant, præstare hanc inferioribus curam, interim quia omnino non possint. Ego porrò eum, qui nolit, in numero præcipientium non habeo, posse autem maxime, si uelit, optimum quēq; contendo, primum, quod eum, qui eloquentia cæteris præstet, illa quoq;, per quæ ad eloquentiam peruenitur, diligentissime percepisse credibile est. Deinde quia plurimum in præcipiendo ualet ratio, quæ doctissimo cuiq; planissima est, postremo quia nemo sic in maioribus eminet, ut eum minora deficiant, nisi forte Iouē qdem Phidias optime fecit. Illa autem, quæ in ornamentum eius operis accedunt, alius melius elaborasset, aut orator loqui nesciet,

aut leuiores morbos curare non poterit præstantissimus medicus. Quid ergo? non est quædam eloquentia maior, quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego uero confiteor, sed hunc disertum præceptorem prudentem quoque, & non ignarum docendi esse oportebit, submittentem se ad mensuram discentis, ut uelocissimus quisque, si forte iter cum paruulo faciat, det manum, & gradum suũ minuat, nec procedat ultra, quam comes possit. Quid si plerunq; accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multo, quæ à doctissimo quoque dicuntur? Nam & prima est eloquentiæ uirtus perspicuitas, & quo quis ingenio minus ualet, hoc se magis attollere, & dilatare conatur, ut statura breues in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunq; alio cacozeliæ genere peccantes certum habeo, non uirium, sed infirmitatis uitio laborare, ut corpora non robore, sed ualetudine inflãtur, & recto itinere lapsi plerunq; diuertunt. Erit ergo etiam obscurior, quo quisque deterior. Non excidit mihi scripsisse me in libro priore, cum potiorem in scholis eruditionem esse, quàm domi dicerem, libentius se prima studia, teneros q; profectus ad imitationem condiscipulorum, quæ facilior esset, erigere. quod à quibusdam sic accipi potest, tanquam hæc, quam nunc tueor, sententia priori diuersa sit. Id à me procul aberit, nanq; ea causa uel maxima est, cur optimo cuiq; præceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoq; melius instituti, aut dicent, quod inutile non sit imitari, aut siquid errauerint, statim corrigentur. At indoctus ille etiam probabit fortasse uitiosa, et placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia, quàm moribus præstantissimus, qui ad phœnicis homerica exemplum dicere, ac facere doceat.

De primis apud rhetorem exercitationibus.

HINC iam quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam, dilata parum per illa, quæ sola uulgo uocatur, arte rhetorica. at mihi opportunus maxime uidetur ingressus ab eo, cuius aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta, quæ in causis utimur, tres accipimus species, fabulã, quæ uersatur in tragœdijs, atque carminibus, non à ueritate modo, sed etiam à forma ueritatis remotam. Argumentum, quod falsum, sed uero simile comœdiæ fingunt. Historiam, in qua est gestæ rei expositio. Grãmaticis autem poeticas dedimus, apud rhetorem initium sit historia tanto robustior, quanto uerior. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio

ma ratio uideatur, tum demonstrabimus, cum de iudiciali parte dicemus. Interim admonere illud sat est, ut sit ea neq; arida prorsus, atq; ieiuna, nam quid opus erat tantum studijs laboris impendere, si res nudas, atq; inornatas indicare satis uideretur? neq; rursus sinuosa, & accersitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticae licentiae ducuntur, lasciuiat uitium utrunq;, peius tamen illud, quod ex inopia, quàm quod ex copia uenit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi, nec sperari potest, melior autem est indoles laeta, generosiq; conatus, & uel plura iusto concipiens interim spiritus. nec unquam me in his discentis annis offendat, siquid superfuerit, quin ipsis doctoribus hoc esse curae uelim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, & satiari ueluti quodam iucundioris disciplinae cibo, lacteq; patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adultae aetas astringat. Hinc spes roboris, maciem nanq;, & infirmitatem in posterum minari solet, protinus omnibus membris expressus infans. Audeat haec aetas plura, & inueniat, & inuentis gaudeat, sint licet illa non satis sicca, interim ac seuera. Facile remedium est ubertatis, sterilia nullo labore uincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dederit, in qua ingenium iudicio praesumitur. Materiam esse primum uolo uel abundantiorem, atq; ultra, quàm oporteat fusam, multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliqd uelut usu ipso deteretur. sit modo unde excidi possit, & quod excalpi, erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cælatura altior rumpat. Quod me de his aetatibus sentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit. Volo enim se efferat in adolescente foecunditas. Qua propter in primis euitandus, & in pueris praecipue, magister aridus, non minus quàm teneris adhuc plantis siccum, & sine humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, & uelut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonem attollere audeant. Macies illis pro sanitate, & iudicij loco infirmitas est, & dum satis putant uitio carere, in id ipsum incidunt uitium, quod uirtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint. Sic & annos ferent, & uetustate proficient. Ne illud quidem, quod admoneamus, indignum est, ingenia puerorum nimia interim emendationis seueritate deficere. nam & desperant, & dolent, & nouissime oderunt, & quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur, quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibendam esse falcem, qa reformidare ferrum uidentur, & non dum cicatricem pati posse. Iucundus ergo tum

astringat

Cic. de oratore 1. 50. 51.

Macie nanq. sensus e infans expressus i ab ol d iii finis i a principio solet minari mores tt qa ut air hipp. crates natura in eorum state manere nō pt, infans (min aut crescit aut decrescit. ef

maxime debet esse præceptor, ut remedia, quæ alioquin natura sunt aspera, molli manu, & leui leniantur, laudare aliqua, ferre quædam, d. limiare mutare etiam, reddita cur id fiat ratione, illuminare interponendo aliquid sui. Nonnunq; hoc quoq; erit utile, totas ipsum dictare materias, quas & imitetur puer, et interim tanq; suas amet. At si tam negligẽs ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quoties eandem materiã rursus à me retractatam scribere deintegro iuberem, posse enim eum adhuc melius, quatenus nullo magis studio, quã spe gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda est, & pro modo uirium & exigendũ opus, & corrigendũ. Solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius, aut lætius, laudare illud me adhuc uenturum tempus, quo idem non permitterẽ, ita & ingenio gaudebant, & iudicio non fallebãtur. Sed ut eo reuertar, unde ingressus sum, narratiões stylo componi, quanta maxima possit adhibita diligentia uolo. Nã ut primo cum sermo instituitur dicere, quæ audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem, ideoq; & retro agere expositionem, & à media in utrãq; partem discurrere, sane merito cogantur, sed ad gremũ præceptoris, & dum non possunt, & dũ res, ac uerba connectere incipiũt, ut protinus memoriam firment, ita cum iam formam recte, atq; emendatæ orationis accipient, extemporalis garulitas, nec expectata cogitatio, & uix surgendi mora circulatoriæ uere iactationis est. Hinc parentum imperitorũ inane gaudiũ, ipsis uero contemptus operis, et inuerecunda frons, & consuetudo pessime dicendi, & malorũ exercitatio, & quæ magnos quoq; profectus frequenter perdidit arrogans de se persuasio innascitur. Erit suũ parandæ facilitatis tempus, neq; à nobis negligenter locus iste trãsibitur. transibit Interim satis est, si puer omni cura, et summo, quantum illa ætas capit, labore aliqd probabile scripserit, in hoc assuescat. huius rei sibi naturã faciat. Ille demũ in id, quod quærimus, aut ei proximum poterit euadere, qui ante discet recte dicere, q̃ cito. Narrationibus non inutiliter subiungitur opus destruẽdi, confirmandiq; eas, quod ἀνασκευὴ καὶ κατασκευὴ uocatur. Id porro non tantum in fabulosis, & carmine traditis fieri potest, uerũ etiã in ipsis annaliũ monimentis, ut si quæratur an sit credibile super caput Valerij pugnantis sedisse coruũ, qui os, oculosq; hostis galli rostro, atq; alis euerberaret. Sit in utranq; partem ingens ad dicendum materia, ut de serpente, quo Scipio traditur genitus, & lupa Romuli, & Aegeria Numæ. Nam græcis historicis plerunq; poeticæ similis est licentia. Sæpe etiã quæri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicatur, nonnunq; de persona quoq;, sicut Liuius frequẽtissime dubitat, & alij ab alijs

val. max. 1. 7. c. 1. §. 10

cic. p. Lucio flacco. 62. iuu. 10. 174. quicq; graecia mendax audet in historia

alijs historicis dissentiunt. Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare claros uiros, & uituperare improbos, quod non simplicis utilitatis opus est. Nanq; & ingeniũ exercetur multiplicia, uariaq; materia, & animus contemplatione recti, prauiq; formatur, & multa inde cognitio rerũ uenit, exẽplisq;, quæ sunt in omni genere causarũ potentissima, iã tum instruitur, cum res poscet, usurus. Hinc illa quoq; exercitatio subit comparationis, uter melior, uter'ue deterior, quæ quanq̃ uersatur in ratione simili, tamen & duplicat materiã, & uirtutum, uitiorumq; non tantum naturã, sed etiã modũ tractat. Verũ de ordine laudis, contraq;, quoniã hæc tertia rhetoricæ pars est, præcipiemus suo tempore. Et communes loci, de ijs loquor, qbus citra personas in ipsa uitia moris est perorare, ut in adulterũ, aleatorẽ, petulantem ex medijs sunt iudicijs, & si reum adijciaz accusationes, quanq̃ hi quoq; ab illo generali tractatu ad quasdã deduci species solent, ut si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex, habent autem nonnunq̃ & defensionem. nã & pro luxuria, & pro amore dicimus, & leno interim, parasitusq; defenditur, sic ut non homini patrocinemur, sed crimini. Thesis autem, quæ sumuntur ex rerũ cõparatione, ut rustica'ne uita an urbana potior, iuris periti, an militaris uiri laus maior, mire sunt ad exercitationem dicendi speciosæ, atq; uberes, quæ uel ad suadendi officium, uel etiam ad iudiciorũ disceptationem iuuant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus in causa Murenæ copiosissime à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberatiuum pertinentes genus, ducenda'ne uxor, petendi ne sint magistratus. nãq; hæ personis modo adiectis suasoriæ erunt. Solebant præceptores mei, nec inutili, & nobis etiam iucundo genere exercitationis præparare nos coniecturalibus causis, cum quærere, atque exequi iuberent. Cur armata apud Lacædæmonios Venus? & quid ita crederetur cupido puer, ac uolucer, & sagittis, ac face armatus? & similia, in quibus scrutabamur uoluntatem, cuius in controuersijs frequens quæstio est, quod genus chriæ uideri potest. Nam locos quidem quales sunt de testibus, semper'ne his credendum, & de argumentis, an habenda etiam paruis fides, adeo manifestum est, ad forenses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officijs ciuilibus scriptos eos, memoriæq; diligentissime mandatos in promptu habuerint, ut quoties esset occasio, extemporales eorum dictiones his uelut emblematis exornarentur. Quo quidem, nec enim huius rei iudicium differre sustineo, summam uidebantur mihi infirmitatem de se confiteri. nam quid hi

possint in causis, quarum uaria, & noua semper est facies, propriũ inuenire? Quomodo propositis ex parte diuersa respondere? alterationibus uelociter occurrere? testem rogare? qui etiã in ijs, quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, uulgatissimos sensus uerbis, nisi tanto ante præparatis prosequi nequeant. Necesse est his, cum eadem iudicijs pluribus dicunt, aut fastidium moueant ueluti frigidi, & repositi cibi, aut pudorem deprehensa toties audientiũ memoria infelix supellex, quæ sicut apud pauperes ambitiosos, pluribus, et diuersis officijs conteratur, cum eo quidẽ, quod uix ullus est tam communis locus, qui possit cohærere, cũ causa, nisi aliquo propriæ quæstionis uinculo copulatus, appareat q; eum non tam insertum, q̃ applicitum, uel quod dissimilis est cæteris, uel quod plerunq; assumi etiã parum apte solet, non quia desyderatur, sed qa paratus est, ut qdam sententiarum gratia uerbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc, & utilia, si oriuntur ex causa. Cæterum quamlibet pulchra locutio, nisi ad uictoriam tendit utiq; superuacua, sed interim etiã contraria est. Verum hactenus euagari satis fuerit. legum laus, & uituperatio, iam maiores, ac propè summis operibus suffecturas uires desyderant, quæ quidem suasorijs, an controuersijs magis accommodata sit exercitatio, consuetudine, & iure ciuitatum differt. Apud græcos enim lator earum ad iudicem uocabatur. Romanis pro concione suadere, ac dissuadere moris fuit. Vtroq; autẽ modo pauca de his, & ferè certa dicuntur. Nã & genera sunt tria, sacri, publici, priuati iuris, quæ diuisio ad laudem magis spectat, siqs eam per gradus augeat, quod lex, quod publica, quod ad religionem deiũ comparata sit. Ea qdẽ, de quibus quæri solet, communia omnibus. Aut enim de iure dubitari potest eius, qui rogat, ut de P. Clodij, q nõ rite creatus tribunus arguebatur, aut de ipsius rogationis, quod est uarium, siue non trino forte nundino promulgata, siue nõ idoneo die, siue contra interessiones, uel auspicia, aliud'ue quid, quod legitimis obstet, dicatur lata esse, uel ferri, siue alicui manentium legum repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinent, nam sunt hæ extra complexum personarum, temporum, causarum. Reliqua eadem ferè uero, fictoq; certamini huiusmodi tractantur. Nam uitium aut in uerbis, aut in rebus est. In uerbis quæritur an satis significent, an sit in his aliquid ambiguum. In rebus, an lex sibi ipsa consentiat, an in præteritum referri debeat, an in singulos homines. Maxime uero commune est quærere, an sit honesta, an utilis. nec ignoro plures fieri à plerisq; partes. Sed nos iustum, pium, religiosum, cæteraq;

at cœpta

q rogat i. a fert legem.

cuiusmodi opibus, iuris operis uocari solebat causas in foro et iudiciali ut fecit &c.

Reliqua eadem: di scriptis, reliqua huiusmodi tractantur ferè eadem uis a ratione, qua uero a fide, hoc est qua uerũ a ficto, est. n. eliguismodi modus loquendi gregis. quo utitur Mar. Tull. sæpe de seruis dicens quasi ne ab 7 cogitent a abortur. hemenar t ea eadem eloquio apud Lauretum o. 3. 118.

cæteraq; his similia honesto complectimur. Iusti tamen species non simpliciter excuti solet, aut enim de re ipsa quæritur, ut dignane pœna, uel præmio sit, aut de modo præmij, pœnæ ue, qui tam maior quàm minor culpari potest. Vtilitas quoq; interim natura discernitur, interim tempore. quædam an obtineri possint ambigi solet. Ne illud quidē ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquando ex parte reprehendi solere, cum exemplum rei utriusq; nobis claris orationibus præbeatur. nec me fallit eas quoq; leges esse, quæ non in perpetuum rogentur, sed de honoribus, aut imperijs, qualis manilia fuit, de qua Ciceronis oratio est, sed de his nihil hoc loco præcipi potest. Constat enim propriarum, de quibus agitur, non cōmuni qualitate. his ferè ueteres facultatē dicendi exercuerunt, assumpta tantum à dialecticis argumentandi ratione. nam fictas ad imitationem fori, consiliorumq; materias, apud græcos dicere circa Demetrium phalerea institutum ferè constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inuentum, ut alio quoq; libro sum confessus, parum comperi. sed ne ij quidem, qui hoc fortissime affirmant, ullo satis idoneo authore nituntur. Latinos uero dicendi præceptores extremis L. Crassi temporibus cœpisse Cicero author est, quorum insignis maxime Plotius fuit.

lex manilia

De lectione oratorum, & historicorum apud rhetorem.

SED de ratione declamandi post paulum. Interim, quia prima rhetoricæ rudimenta tractamus, non omittendum uidetur, id quoq;, ut moneam quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si quemadmodum à grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoq; historiæ, atq; etiā magis orationum lectione susceptos à se discipulos instruxerit, quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse crediderant, seruauimus. Cæterum sentientibus iamtum optima, duæ res impedimento fuerunt, quod & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti ferè iuuenes, nec hunc laborē desyderantes, exemplum nostrum sequebantur. Nec tamen etiam siqd nouī uel serò inuenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc uero scio id fieri apud græcos, sed magis per adiutores, quia non uidentur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi uelint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facile, atq; distincte pueri scripta oculis sequentur, etiam illa, quæ uim cuiusq; uerbi, siquid minus usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare uirtutes, uel, siquando ita incidat, uitia, id professionis eius, atq; promisi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, ma-

xime proprium est, eo quidem ualidius, quod non utiq; hunc labo-
rem docentiũ postulo, ut ad gremiũ reuocatis cuiusquisq; eorũ uelit
libri lectione deseruiant. Nam mihi cum facilius, tum etiam multo ui-
detur magis utile facto silentio, unum aliquem, quod ipsum imperari
per uices optimum est, constituere lectorem, ut protinus pronuntiatio-
ni quoq; assuescant, tum exposita causa, in quam scripta legetur oratio
(nam sic clarius quæ dicentur, intelligi poterunt) nihil otiosum pati,
quod'q; in inuentione, quod'q; in elocutione annotandum erit, quæ in
proœmio conciliandi iudicis ratio, quæ narrandi lux, breuitas, fides,
quod aliquando consiliũ, & quàm occulta calliditas, nanq; ea sola in
hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit, quanta deinceps in
diuidendo prudẽtia, quàm subtilis, et crebra argumentatio, quibus ui-
ribus inspiret, qua iucunditate permulceat, quanta in maledictis aspe
ritas, in iocis urbanitas, ut deniq; dominetur in affectibus, atq; in pe-
ctora irrũpat, animũq; iudicum similem ijs, quæ dicit, efficiat. Tum
in ratione eloquendi quod uerbum proprium, ornatum, sublime, ubi
amplificatio laudanda, quæ uirtus ei contraria, quod speciose translatum,
quæ figura uerborum, quæ lenis, & quadrata, sed uirilis tamen compositio. Ne id
quidem inutile etiam corruptas aliquando, & uitiosas orationes, quas tamen pleriq; iudiciorum prauitate mirantur, legi
palàm pueris, ostendiq; in ijs quàm multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciua, effœminata sint, quæ non laudantur mo
do à plerisq;, sed, quod peius est, propter hoc ipsum, quod sunt praua,
laudantur. Nam sermo rectus, & secundum naturã enuntiatus nihil
habere ex ingenio uidetur, illa uero, quæ utcunq; deflexa sunt, tanquã
exquisitiora miramur, non aliter quàm distortis, & quocunq; modo
prodigiosis corporibus apud quosdam maius est pretiũ, quàm ijs, quæ
nihil ex cõmunis habitus bonis perdiderunt, atq; etiam qui specie capiuntur
mulsis, leuatisq;, & inustas comas acu comentibus, & non suo
colore nitidis plus esse formæ putant quàm possit tribuere incorrupta
natura, ut pulchritudo corporis uenire uideatur ex malis moribus.
Nec solum hæc ipse debebit docere præceptor, sed frequenter interro
gare, & iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas
aberit, nec quæ dicentur, perfluent aures, simulq; ad id perducentur,
quod ex hoc quæritur, ut inueniant ipsi, & intelligent. Nam qd aliud
agimus docendo eos, quàm ne semper docendi sint? Hoc diligentiæ ge-
nus ausim dicere plus collaturũ discentibus quàm omnes omniũ artes,
quæ iuuant sine dubio multum, sed latiore quadam comprehensione p
omnes quidem species rerum quotidie penè nascentium ire qui pos-

sunt? sicut de re militari quanquam sint tradita quædã præcepta cõmunia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisq; ratione, in quali loco, tempore, sit usus sapiẽter, aut contra. nam in omnibus ferè minus ualent præcepta quàm experimenta. An uero declamabit qdem præceptor, ut sit exẽplo suis auditoribus? non plus contulerint lecti Cicero, ac Demosthenes? corrigetur palàm, siquid in declamando discipulus erraueritⁿ non potentius erit emendare orationẽ? quin imo etiam iucundius, aliena enim uitia quisq; reprehendi mauult quàm sua. Nec deerant plura, quæ dicerem, sed neminem hæc utilitas fugit, atq; utinam tam non pigeat facere istud, quàm non displicebit.

Qui primi legendi.

QVOD *si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quæstio, q legendi sint incipientibus. nam qdam illos minores, quia facilior eorũ intellectus uidebatur, probauerunt, alij floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accõmodatum. Ego optimos quidem & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quenq;, & maxime expolitum uelim, ut Liuium à Pueris magis quàm Sallustiũ, et hic historiæ maior est author, ad quẽ tamen intelligendum iam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem uidetur, & iucundus incipientibus quoq;, & apertus est satis, nec prodesse tantũ, sed etiam amari potest, tum quẽadmodum Plynius præcipit, ut quisq; erit Ciceroni similli mus. Duo autem genera maxime cauenda pueris puto, unum ne quis eos antiqtatis nimius admirator in Gracchorũ, Catonisq;, et aliorũ similiũ lectione durescere uelit, fient enim horridi, atq; ieiuni. nam neq; uim eorũ adhuc intellectu consequẽtur, & elocutiõe, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris tẽporibus aliena, cõtenti, quod est pessimũ, similes sibi magnis uiris uidebuntur. Alterũ quod huic diuersum est, ne recentis huius lasciuiæ flosculis capti uoluptate quadam prauadeliniantur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingenijs hoc gratius, quo propius est, adament. Firmis autẽ iudicijs, iamq; extra periculũ positis suaserim et antiquos legere, ex qbus si assumatur solida, ac uirilis ingenij uis deterso rudis seculi squallore, tũ noster hic cultus clarius enitescet. Et nouos, quibus & ipsis multa uirtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnauit, sed dicendi mutauimus genus, & ultra nobis quàm oportebat, indulsimus, ita non tam ingenio illi nos superauerunt, quàm proposito. Multa ergo licebit eligere. Sed curandũ erit ne ijs, quibus permista sunt, inquinentur. Quosdã uero etiam quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper, & nunc esse, quid nõ libẽter non*

intra. 181

intra. 182

concesserim modo, uerũ etiam contenderim. Sed ij q̃ sunt, non cuiusq; est pronuntiare. Tutius circa priores imitatio est, uel erratur. Ideoq; hanc nouorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

De diuisione.

FVIT etiam in hoc diuersum præcipiẽtium propositũ, quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti diuisione dirigere, latius dicendo prosequebantur, nec solum probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alij cum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisq; tractabãt, quosdam uero locos non minore cura, quàm cum ad dicendũ ipsi surgerent, excolebant. Vtile utrũq;, & ideo neutrũ ab altero separo. Sed si facere tantũ alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus uiam, quàm reuocare ab errore iam lapsos, primum q̃ emẽdationem auribus modo accipiunt, diuisionẽ uero ad cogitationẽ etiam, & stylum perferunt. Deinde quod libentius præcipientem audiunt, q̃ reprehendentẽ. Siqui uero paulo sunt uiuaciores, in his præsertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus uitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui recta esse, quæ præceptor non emendauerit, credent. Vtraq; autẽ ratio miscenda est, & ita tractanda, ut res ipsæ postulabũt. Nãq; incipientibus danda erit uelut præformata materia, secundũ cuiusq; uires. At cum satis cõposuisse se ad exemplũ uidebuntur, breuia quædam demonstranda uestigia, quæ persecuti iam suis uiribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquã credi sibi eos oportebit, ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi nihil per se conari, & quærere sciant. Quod si satis prudenter dicenda uiderint, iam propè consumata fuerit præcipientis opera. Siquid erraueriint, adhuc erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aues cernimus, quæ teneris infirmisq; fœtibus, cibos ore suo collatos partiuntur. at cum uisi sunt adulti, paululum egredi nidis, & circunuolare sedem illam præcedentes ipsæ docent, tum expertas uires libero cœlo, suæq; ipsorum fiduciæ permittunt.

De ediscendo.

ILLVD ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his, de quibus nunc disserimus ætatibus, ne omnia, quæ scripserint, ediscant, & certa, ut moris est, die dicant. Quod quidem maxime patres exigunt, atq; ita demum studere liberos suos, si quam frequentissime

declamauerint, credunt, cum profectus præcipue diligentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimum q; esse in hoc opere planè uelim, sic edisceré electos ex oratiõibus, uel historijs, alio ue quo genere dignorum ea cura uoluminum, locos, multo magis suadeã. nam etiam exercebitur acrius memoria aliena complectendo quàm sua. Et qui erunt in difficiliore huius generis labore uersati sine molestia, quæ ipsi composuerint iam familiarius animo suo affigent, & assuescent optimis, semperq; habebunt intra se quod imitentur. Etiam non sentientes, formam orationis illam, quam mente penitus accepérint, expriment. Abũdabunt autem copia uerborum optimorum, & compositione, ac figuris iam non quæsitis, sed sponte, & ex reposito uelut thesauro se offerentibus. Accedit his et iucunda in sermone idonea quoq; dictorum relatio, & in causis utilis. Nam & plus authoritatis afferunt ea, quæ non præsentis gratia litis sunt comparata, & laudem sæpe maiorem, quàm si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permittendum, quæ ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, quæ maxime petitur, laude plurimum capiant. Verum id quoq; tum fieri oportebit, cum aliquid commodius elimauerint, ut eo uelut præmio studij sui donentur, ac se meruisse ut dicerent, gaudeant.

An secundum sui quisq; ingenij docendus sit naturam

VIRTVS præceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter in ijs, quos erudiendos suscæperit, notare discrimina ingeniorum, et quo quenq; natura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quædam uarietas, nec pauciores animorum penè, quàm corporum formæ. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis, quamuis plurimi se ad eorum, quos probant, imitationem composuerint. Vtile deinde plerisq; uisum est ita quenq; instituere, ut propria naturæ bona doctrina fouerent, & in id potissimum ingenia, quò tenderent, adiuuarentur. ut si qs palæstræ peritus, cum in aliquod plenum pueris gymnasium uenerit, expertus eorum omni modo corpus animum q;, discernat, cui quisq; certamini præparandus sit. Ita præceptorem eloquentiæ, cum sagaciter fuerit intuitus, cuius ingeniũ presso, limatóq; genere dicẽdi, cuius acri, graui, dulci, aspero, nitido, urbano maxime gaudeat, ita se commodatum singulis, ut in eo, quo quisq; eminet, prouehatur, quod & adiuta cura natura magis eualeſcat, & qui in diuersa ducatur, nec in ijs, quibus minus aptus est, satis possit efficere, & ea, in quæ natus uidetur, deserendo faciat infirmiora. Quod mihi (libera enim, uel contra recẽ-

ptas persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte uerum uidetur. Nam proprietates ingeniorũ dispicere prorsus necessarium est, in his quoq; certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Nãq; erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio iuris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. sic discernet hæc dicẽdi magister, quo modo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilẽ, aut luctatorem, aliud'ue quid ex ijs, quæ sunt sacrorum certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia, quæ sunt eius operis, etiã siqua difficiliora discenti uidebuntur, elaborandum est. nam & omnino superuacua erat doctrina, si natura sufficeret. an siquis ingenio corruptus, ac tumidus, ut plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum, atq; ieiunum non alemus? & quasi uestiemus? Nam si quædam detrahere necessariũ est, cur non sit adijcere concessum? Neq; ego contra naturam pugno, non enim deserendum id bonum, siquod ingenitum est, existimo, sed augendũ, addẽdumq; quod cessat. An uero clarissimus ille præceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quàm discipuli bene dicuisse testantur, cum de Ephoro, atq; Theopompo sic iudicaret, ut alteri frenis, alteri calcaribus opus esse diceret, aut in illo lentiore tarditatem, aut in illo penè præcipiti concitationem adiuuandam docendo existimauit? cum alterum alterius natura miscendum arbitraretur. Imbecillis tamen ingenijs sanè sic obsequẽdum sit, ut tantum in id, quò uocat natura, ducantur. Ita enim quod solum possunt, melius efficient. Si uero liberalior natura contigerit, & in qua merito ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi uirtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in partem pronior, ut necesse est, cæteris tamen nõ repugnabit, atq; ea cura paria faciet ijs, in quibus eminebit. Sicut ille, ne ab eodem exemplo recedamus, exercendi corpora peritus, non si docendum pancratiasten susceperit, pugno ferire, uel calce tantum, aut nexus modo, atq; in his certos aliquos docebit, sed omnia, quæ sunt eius certaminis. Erit qui ex ijs aliqua non possit, in id maxime, quod poterit, incũbet. Nam sunt hæc duo uitanda prorsus, unum, ne tentes, quod effici non possit, alterũ, ne ab eo, quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. at si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem uidimus, Nicostratus omnibus in eo docendi partibus similiter utetur, efficiet'q; illũ, qualis hic fuit luctando, pugnandoq;, quorum utroq; certamine ijsdem diebus coronabatur inuictum. Et quanto id magis oratoris futuri magistro prouidendum erit? Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere, non magis quàm Phonasco, acutis tantum, aut

Et horus Theopopus

cu) ꝛ ficior fot ꝗ

) de orat. fot e to 96

phonasco

mtra. 202.

medijs, aut grauibus sonis, aut horum etiam particulis, excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta neruis consentiat.

De officio discipulorum.

PLVRA de officijs docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut præceptores suos non minus, quàm ipsa studia ament, & parentes esse, non quidem corporum, sed mentium credant. Multum hæc pietas confert studio. Nam ita & libenter audient, & dictis credent, & esse similes concupiscent in ipsos deniq; cœtus scholarum læti, & alacres conuenient, emendati non irascentur, laudati gaudebunt, ut sint carissimi studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles, alioquin neutrum sine altero sufficit. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, & frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus fouerit sulcus, ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis, accipientisq; concordia.

De utilitate, & ratione declamandi.

IN his primis operibus, quæ non ipsa parua sunt, sed maiorum quasi mẽbra, atq; partes, bene instituto, ac satis exercitato, iam fere tempus appetet aggrediendi suasorias, iudiciales q; materias, quarũ ante quàm uiam ingrediar pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt, quæ quidem ut ex omnibus nouissime inuenta, ita & multo est utilissima. Nam & cuncta illa, de quibus diximus, in se fere continet, & ueritati proximam imaginem reddit. Ideoq; ita est celebrata, ut plerisq; uideretur ad formandam eloquentiam uel sola sufficere. Neq; enim uirtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri potest, quæ non sit cum hac dicendi meditatione cõmunis. Eo quidẽ res ista in culpam docentium recidit, ut inter præcipuas, quæ corrũperent eloquentiam, causas, licentia, atq; inscitia declamãtium fuerit. Sed eo, quod natura bonum est, bene uti licet. Sint ergo & ipsæ materiæ, quæ fingentur, quam simillimæ ueritati. Et declamatio in quantum maxime potest, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Nam magos, & pestilentiam, & responsa, & seuiores tragicis nouercas, aliaq; magis adhuc fabulosa frustra inter sponsiões, & interdicta quæremus. Quid ergo, nunquam hæc supra fidem, & poetica, ut uere dixerim, themata iuuenibus pertractare permittemus? ut expatientur, & gaudeant materia, & quasi in corpus eant, erit optimum, sed

certe sint grandia, & tumida, non stulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula, ut si iam cedendũ est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes cum uiridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractione curantur, & sic ad cibos uiribus conseruandis idoneos redeunt, ita sibi quoq; tenuandos adipes, & quicquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus, ac robustus uolet. A liqn tumor ille inanis primo cuiusq; ueri operis conatu deprehendetur. Totum autem declamandi opus, qui diuersum omnino à forensibus causis existimant, ij profecto, ne rationem quidem, qua ista exercitatio inuenta sit, peruident. Nam si foro non præparat, aut scænicæ ostentationi, aut furiosæ uociferationi simillimum est. Quid enim attinet iudicẽ præparare, qui nullus est? Narrare quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causæ, de qua nemo sit pronuntiaturus? Et hæc quidem otiosa tantum, affici uero & ira, uel luctu permouere, cuius est ludubrij? nisi quibusdam pugnæ simulachris ad uerum discrimen, aciem q; iustam consuescimus. Nihil ergo inter forense genus dicendi, atq; hoc declamatorium intererit? si profectus gratia dicimus, nihil. Vtinam q; adijci ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus controuersiæ fingerentur. Et uerba in usu quotidiano posita minus timeremus, & iocos inserere moris esset, ob quæ nos qualibet propter alia in scholis exercitati simus, tirones in foro inueniunt. Si uero in ostentationem comparetur declamatio, sanè paululum aliquid inclinare ad uoluntatem audientiũ debemus. Nam et in ijs actionibus, quæ in aliqua sine dubio ueritate uersantur, sed sunt ad popularem aptatæ delectationem, quales leginus panegyricos, totum q; hoc demonstratiuum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnem q; artem, quæ latere plerunq; in iudicijs debet non confiteri modo, sed ostentare etiam, hominibus in hoc aduocatis. Quare declamatio, quoniam est iudiciorum, consiliorũ q; imago, similis esse debet ueritati, quoniam autem aliquid in se habet iniudiciorum non nihil sibi nitoris assumere, quod faciunt actores comici, qui nec ita prorsus, ut nos uulgo loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte, nec tamen procul à natura recedunt, quo uitio periret imitatio, sed more cõmunis huius sermonis decore quodam scenico exornant. Sic quoq; aliqua nos incommoda ex ijs, quas finxerimus, materijs consequentur, in eo præcipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quæ sumimus, ut uidentur ætates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum uires, iura, mores, alia his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum uitijs ducimus. Sed hæc suo quoque loco. Quamuis enim

omne

omne propositum operis à nobis destinati eò spectet, ut orator instituatur, tamen nequid studiosi requirant, etiam siquid erit, quod ad scholas petineat proprie, in transitu non omittemus.

An artis necessaria cognitio.

IAM hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua cæpere initium solent, qui priora omiserunt, quanquam uideo quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere eiusmodi præceptis eloquentiam putent, sed natura sua, & uulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus quid esset schema, & nœma nescire se quidem, sed si ad rem ptineret, esse in sua declamatione respondit. Alius percunctanti Theodoreus, an Apollodoreus esset, ego inqt parmularius sum, nec sane potuit urbanius ex confessione inscitiæ suæ elabi, porrò hi, quia & beneficio ingenij præstantes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamauerunt, plurimos habent similes negligentiæ suæ, paucissimos naturæ. Igitur & impetu dicere se, & uiribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione, aut dispositione in rebus fictis, sed cuius rei gratia plenum sit auditorium, sententijs grandibus, quarũ optima quæq; à periculo petatur. Quinetiam in cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid, quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectant, aut murmure incerto, uelut classico instincti concitatissimum corporis motum nõ enuntiandis, sed quærendis uerbis accommodant. Nõnulli certa sibi initia prius quàm sensum inuenerint, destinant, quibus aliquid diserti subiungendũ sit, eaq; diu secum ipsi, clareq; meditati desperata connectendi facultate deserunt, & ad alia deinceps, atque inde alia non minus communia, ac nota deuertunt. Qui plurimum uidentur habere rationis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos intendunt, atque in ijs non corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut forte ad manum uenere iaculantur. Vnde fit ut dissoluta, & ex diuersis congesta oratio cohærere non possit, similisq; sit commentarijs puerorum, in quos ea, quæ alijs declamantibus laudata sunt, congerunt. Magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt, nam & barbari, & serui, & si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

Quare ineruditi ingeniosiores uulgo habentur.

NE quidem negauerim sequi plerunq; hanc opinionem, ut for-

tius dicere uideantur indocti, primum uitio male iudicantium, qui maiorem habere uim credunt ea, quæ non habent artem, ut effringere, quàm aperire, rumpere, quàm soluere, trahere, quàm ducere putant robustius. Nam & gladiator, qui armorum inscius in rixam ruit, & luctator, qui totius corporis nissu in id, quod semel inuasit, incumbit, fortior ab his uocatur, cum interim, & sic frequenter suis uiribus ipse prosternitur, & illum uehementis impetus, excipit aduersarij mollis articulus. Sed sunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant, nam & diuisio cum plurimum ualeat in causis, speciem uirium minuit, & rudia politis, maiora, et sparsa compositis numerosiora creduntur. Est præterea quædam uirtutum, uitiorum q: uicinia, qua male dicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius, & sæpius, uel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiam suo. Affert & ista res opinionem, quia libentissime homines audiunt ea, quæ ipsi dicere uoluissent. Illud quoq; alterum, quod est in elocutione ipsa, periculum, minus uitat, conatur q: perdite. unde euenit nonunquam, ut aliquid grã de inueniat, q semper quærit, quod nimium est, uerum & raro euenit, & certa uitia nõ pensat. propter hoc quoque interdum uidentur indocti copiam habere maiorem, quod dicunt omnia, doctis est & electio, & modus. His accedit, quod à cura docendi, quod intenderint recedunt. Itaq; illud quæstionum, & argumentorum apud corrupta iudicia frigus euitant, nihilq; aliud quàm quo uel prauis uoluptatibus aures assistentium permulceant, quærunt. Sententiæ quoq; ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cum omnia circa illas sordida, & abiecta sunt, ut lumina non inter umbras, quemadmodum Cicero dicit. Sed planè inter tenebras clariora sunt. Itaq; ingeniosi uocentur, ut libet, dum tamen constet contumeliose sic laudari disertum. Nihilo minus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & uino uetustatem, sed uitia detrahit, atque eo solo minus est, quod litteræ præpolierunt, quo melius. Verum hi pronuntiatione, quoque famam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant ubiq; & omnia leuata, ut ipsi uocant, manu emugiunt, multo discursu, hanelitu, iactatione, gestu, motu capitis furentes. Iam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frõtem cædere, mire ad pullatum circulum facit. cum ille eruditus, ut in oratione multa summittere, uariare disponere, ita etiam in pronuntiando suum cuiq; eorum, quæ dicet, colori accommodare actum sciat, & siquid sit perpetua obseruatione digniũ, modestius & esse, et uideri malit. At illi hanc uim appellãt,

quæ

quæ est potius uiolentia. Cum interim non actores modo aliquos inueniás, sed quod est turpius, præceptores etiã, qui breuem dicendi exercitationẽ consecuti omissa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur, eosq; qui plus honoris literis tribuerunt, ineptos, & ieiunos, & trepidos, & infirmos, ut quodq; uerbum contumeliosissimum occurrit appellent. Verum illis quidem gratulemur sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis. Nos quando & præcipiendi munus, & iampridem deprecati sumus, & in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, desinere dum desyderaremur, inquirendo, scribendoq; talia consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis iuuenibus arbitramur, nobis certe sunt uoluptati.

Quis modus in arte.

NEMO autem à me exigat id præceptorum genus, quod est à plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate constrictas studiosis dicendi feram. Vtique prooemium, & id quale, proxima huic narratio, quæ lex deinde narrandi, propositio post hanc, uelut quibusdam placuit, excursio, tum certus ordo quæstionum, cæteraq;, quæ uelut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam iussi sequuntur. Erat enim rhetoricæ res prorsus facilis, ac parua, si uno, & breui præscripto contineretur. Sed mutantur pleraque causis, temporibus, necessitate, occasione. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia uarie, & ad rerum momenta conuertitur. Quid enim si præcipias imperatori quoties aciem instruet, ut dirigat frontem, cornua utrinq; promoueat, equites pro cornubus locet? erit hæc quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit. Sed mutabitur natura loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, syluis, aliaue asperitate aliqua prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio descriminis nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxilijs, nunc legione pugnabitur. nonnunquam tergi etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita prooemium necessarium an superuacuum, breue, an longus, ad iudicem omni sermone directo, an aliquando auerso per aliquam figuram dicendum sit, constricta an latius fusa narratio, continua, an diuisa, recta an ordine permutato causæ docebunt. Itemq; de quæstionum ordine, cum in eadem controuersia aliud alij parti prius quæri frequenter expediat. Neque enim rogationibus, plebisue scitis sancta sunt ista præcepta, sed hoc, quicquid est, utilitas excogitauit. Non nega-

Nuda sya velamen de statuis acibilis potest, mailager, indo. phi le XXX.

bo autem sic utile esse plerunq; alioquin nec scriberem, uerum si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc relictis magistrorum au-
» thoritatibus sequemur. Equidem id maxime præcipiam, ac repetens
» iterũq; iterumq; monebo. Res duas in omni actu spectet orator. quid deceat, quid expediat. Expedit autem sæpe mutare ex illo constituto, traditoq; ordine aliqua, & interim decet, ut in statuis, atq; picturis uidemus, uariari habitus, uultus, status. Nam recti quidem corporis, uel minima gratia est. Nempe enim aduersa sit facies, & demissa brachia, & iuncti pedes, & à summis ad ima rigens opus. flexus ille, & ut sic dixerim, motus, dat actum quendam, & factum. Ideo nec ad unum modum formatæ manus, & in uultu mille species, cursum habent quædam, et impetum, sedent alia, uel incumbunt, nuda hæc, illa uelata sunt, quædam mista ex utroq;. Quid tam distortum, & elaboratum, quàm est ille Discobolos Myronis? Siquis tamen ut parũ rectum improbet opus, non ne ab intellectu artis abfuerit? in qua uel præcipue laudabilis est illa ipsa nouitas, ac difficultas. Quã quidem gratiam, & delectationem afferunt figuræ, quæq; in sensibus, quæq; in uerbis sunt. Mutant enim aliquid à recto, atq; hanc præ se uirtutẽ ferunt, quod à consuetudine uulgari recesserũt. Habet in pictura speciẽ tota facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda sunt quædam? siue ostendi non debent, siue expri mi pro dignitate non possunt, ut fecit Timantes, ut opinor, Cithnius in ea tabula, qua Coloteium uicit, nam cum Iphigeniæ immolatione pinxisset tristem Chalcantem, tristiorem Vlyssem, addidisset Menelao, quem summum poterat ars efficere mœrorem, consumptis affectibus non reperiens, quo digno modo patris uultum possit exprimere, uelauit eius caput, & suo cuiq; animo dedit æstimandum. Non ne huic
» est illud simile Sallustianum? Nam de Carthagine tacere satius puto,
» quàm parum dicere. Propter quæ mihi semper moris fuit quammini me alligare me ad præcepta, quæ καθολικὰ uocant, id est, ut dicamus quomodo possumus, uniuersalia, uel perpetualia. Raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, & subrui possit. Sed de his plenius suo quicq; loco tractabimus. Interim nolo se inuenes satis instructos, siquẽ ex ijs, qui breues plerunq; circunferũtur, artis libellum edidicerint, & uelut decretis technicorum, tutos putent, multo labore, assiduo studio, uaria exercitatione, pluribus experimentis, altissima prudentia, præstantissimo consilio constat ars dicendi. Sed adiuuatur his quoq;, si tamen rectam uiam non unam orbitam

Discobolos

Timantes Val. Max. fol. 173.

Menelai imago citò in bruto 1356.

monstrent

monstrent, qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illa per funes ingredientium tarditatem. Itaque & stratum militari labore, iter sæpe deserimus compendio ducti, & si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, arcumire cogemur, & si iamua tenebitur incendio per parietem exibimus, late fusum opus est, & multiplex, & prope quotidie nouum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ sint tamen tradita, quid ex ijs optimum, & siqua mutari, adiici, detrahi, melius uidebitur, dicere experiar.

Diuisio totius operis.

RHETORICEN in latinum transferentes, tum oratoriam, tum oratricem nominauerunt, quos equidem non fraudauerim debita laude, quod copiam Romani sermonis augere tentauerunt. Sed non omnia nos ducentes ex græco sequuntur, sicut ne illos quidem quoties suis utique uerbis signare nostra noluerunt, & hæc interpretatio non minus dura est, quàm illa Plauti essentia, atque entia. Sed ne propria quidem, nam oratoria sic efferetur, ut elocutoria, oratrix, ut elocutrix. Illa autem, de qua loquimur, rhetoricæ talis est, qualis eloquentia. Nec dubie apud græcos quoque duplicem intellectum habet. nanque uno modo fit appositum ars rhetoricæ, ut nauis piratica, altero nomen rei, qualis est philosophia, amicitia. Nos ipsam nunc uolumus significare substantiam, ut grammatice, literatura est, non literatrix, quæ admodum oratrix, nec literatoria quemadmodum oratoria. uerum in rhetoricæ non fit. Ne pugnemus igitur cum præsertim plurimis alioquin græcis sit utendum. Nam certe sicut philosophos, & musicos, & geometras dicam, nec um afficiam nominibus his, indecora in latinum sermonem mutatione. Deniq; cũ M. Tullius etiam ipsis librorum, quos hac de re primum scripserat, titulis græco nomine utatur, profecto non est uerendum, ne temere uideamur oratori maximo de nomine artis suæ credidisse. Igitur rhetoricæ (iam enim sine metu cauillationis utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime diuidetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ disciplina præcipi debet, ea est bene dicendi scientia. Artifex est, qui percipit hanc artem, id est orator, cuius est summa bene dicere, opus, quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. Hæc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco. Nunc quæ de prima parte tractanda sunt, ordiar.

Essentia
Entia

Quid sit rhetoricæ, & quis eius finis.

ANTE omnia, quid sit rhetoricæ, quæ finitur quidem uarie, sed quæstionem habet duplicem, aut enim de qualitate ipsius rei, aut de comprehensione uerborũ dissensio est. Prima, atque præcipua opinionum circa hoc differentia, quod alij malos quoque uiros posse oratores dici putant, alij, quorum nos sententiæ accedimus, nomen hoc, artemq; de qua loquimur, bonis demum tribui uolunt. Eorum autem, qui dicendi facultatem à maiore, ac magis expetenda uitæ laude secernũt quidam rhetoricen uim tantum, quidam scientiam, sed non uirtutem, quidam usum, quidam artem quidem, sed à scientia, & uirtute disiunctam, quidam etiam prauitatem quandam artis, idest κακοτεχνίαν nominauerunt. Hi ferè aut in persuadendo, aut in dicendo apposite ad persuadendum positum orandi munus sunt arbitrati, id enim fieri potest ab eo quoque, qui uir bonus non sit. Est igitur frequentissimus finis rhetoricen esse uim persuadendi, quod ego uim appello, plerique potestatem, nonnulli facultatem uocant, quæ res nequid afferat ambiguitatis, uim dico τὴν δύναμιν. Hæc opinio originẽ ab Isocrate (si tamen re uera ars, quæ circumferitur, eius est) duxit. Qui cum longe sit à uoluntate infamantium officia oratoris, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen persuadendi opificem, id est τεχνοῦργον τοῦ πειθοῦς. Neq; enim mihi permiserim eadem uti declaratione, qua Ennius M. Cæthegum suadæ medullam uocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inscriptus est, idem ferè dicit, sed hanc Platonis illius opinionem uult accipi non suam. Cicero pluribus locis scripsit officium oratoris esse dicere apposite ad persuadendum. In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finẽ facit persuadere. Verum, & pecunia persuadet, & gratia, & authoritas dicentis, & dignitas, postremo aspectus etiam ipse sine uoce, quo uel recordatio meritorum cuiusq;, uel facies aliqua miserabilis, uel formæ pulchritudo sententiam dictat. Nam & M. Aquilium defendens Antonius, cum scissa ueste cicatrices, quas is pro patria pectore aduerso susceperat, ostendit, non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi R. uim attulit, quem illo ipso aspectu maxime motum in hoc, ut absolueret reum, creditum est. Seruium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos paruulos in concione produxerat, sed Galli etiam Sulpitij filium suis ipse manibus circumtulerat, elapsum esse, cum aliorum monimentis, tum Catonis oratione testatum est. Et Phrynem non Hyperidis actione, quanquam admirabilis,

rabili, sed conspectu corporis, quod illa speciosissimum alioquin, deducta nudauerat tunica, putant periculo liberatam. Quæ si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis. Ideoq; diligentiores sunt uisi sibi, qui cum de rhetorice idem sentirent, existimarunt eam uim dicendo persuadendi. Quem finem Corgias in eodem, de quo supra diximus, libro, uelut coactus a Socrate facit, a quo non dissentit Theodectes, siue ipsius id opus est, quod de rhetorice, nomine eius inscribitur, siue, ut creditum est, Aristotelis, in quo est finem esse rhetorices, ducere homines dicendo in id, quod actor uelit. Sed ne hic quidem satis est comprehensum. persuadent enim dicendo, uel ducunt in id, quod uolunt, alij quoq; ut meretrices, adulatores, corruptores. At contra non persuadet semper orator, ut interim non sit proprius hic finis eius, interim sit communis cum ijs, qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens iudicialis orationis primum, & super omnia esse persuadere iudici, & sententiam eius ducere in id, quod uelit. Nam & ipse oratorem fortunæ subijcit, ut si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. Quidá recesserunt ab euentu, sicut Aristoteles, qui dicit, rhetorice est uis inueniendi omnia in oratione persuadibilia. Qui finis & illud uitium, de quo supra diximus, habet, & insuper quod nihil nisi inuentionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio. Hermagoræ, qui finem eius esse ait, persuadibiliter dicere, & alijs, qui eandem sententiam, non ijsdem tamen uerbis explicant, ac finem esse demonstrant, dicere quæ oporteat, omnia ad persuadendum, satis responsum est, cum persuadere non tantum oratoris esse conuicimus. Addita sunt his alia uarie. Quidam enim circa res omnes, quidam circa ciuiles modo uersari rhetoricen putauerunt, quorum uerius utrum sit in eo loco, qui huius quæstionis proprius est, dicam. Omnia subiecisse oratori uidetur Aristoteles, cum dixit uim esse dicendi, quid in quaq; re possit esse persuadibile. Et Patrocles, qui non quidem adijcit in quaque re, sed nihil excipiendo idem ostendit. uim enim uocat inueniendi, quod sit in oratione persuadibile, qui fines & ipsi solam complectuntur inuentionem. Quod uitium fugiens Theodorus uim putat inueniendi, & eloquendi cum ornatu credibilia in omni oratione, sed cum eodem modo credibilia, quo persuadibilia etiam non orator inueniat, adijciendo in omni oratione, magis quàm superiores concedit scelera quoque suadentibus, pulcherrimæ rei nomen. Gorgias apud Platonem suadendi se artificem in iudicijs, et alijs cœtibus esse ait. De iustis quoq; & in-

iustis tractare, cui Socrates persuadendi non docendi concedit facultatem. Qui uero non omnia subijciebant oratori solicitius, ac uerbosius, ut necesse erat, adhibuerunt discrimina, quorũ fuit Ariston Critolai peripatetici discipulus, cuius hic finis est, scientia uidendi, & agendi in quæstionibus ciuilibus per orationem popularis persuasionis. hic scientiam, quia peripateticus est, non ut stoici uirtutis loco ponit, popularem autem comprehendendo tantum persuasionem, etiam contumeliosus est aduersus artem orandi, quam nihil putat doctis persuasuram. Illud de omnibus, qui circa ciuiles demum quæstiones oratorem iudicant uersari, dictum sit, excludi ab ijs plurima oratoris officia, illam certe laudatiuam totam, quæ est rhetoricæ pars tertia. Cautius Theodorus Gadareus, ut iam ad eos ueniamus, qui artem quidem esse eam, sed non uirtutem putauerunt. Ita enim dicit, ut ipsis eorum uerbis utar, qui hoc ex græco transtulerunt, ars inuentrix, & iudicatrix & enuntiatrix decenti ornatu secundum inuentionem eius, quod in quoq; potest sumi persuadibile in materia ciuili. Item q; Cornelius Celsus, qui finem rhetoricæ, ait dicere psuadibiliter in dubia, & ciuili materia. Quibus sunt non dissimiles, qui ab alijs traduntur, qualis est, & ille uis uidendi, & eloquendi de rebus ciuilibus subiectis sibi cum quadam persuasione, & quodam corporis habitu & eorum, quæ dicet, pronuntiatione. Mille alia, sed aut eadem, aut ex ijsdem composita, quibus item cum de materia rhetoricæ dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neq; uim, neq; scientiam, neq; artem putauerunt. Sed Critolaus usum dicendi. nam hoc τρῖβὴν significat. Athenæus fallendi artem. pleriq; autem dum pauca ex Gorgia Platonis à prioribus imperite excerpta legere contenti, neq; hoc totum, nec alia eius uoluminа euoluunt, in maximum errorem inciderunt, credunt q; eum in hac esse opinione, ut rhetoricen non artem, sed peritiam quandam gratiæ, ac uoluptatis existimet, & alio loco ciuilitatis particulæ simulachrum, & quartam partem adulationis, quod duas partes ciuilitatis corpori assignet, medicinam, & quam interpretantur exercitatricem, duas animo, legalem, atq; iustitiam, adulationem autem medicinæ uocet, ut cocorum artificium, & exercitatricis mangonum, qui colorem fucco, & uerum robur inani sagina mentiantur, legalis cauillatricem, iustitiæ rhetoricen. Quæ omnia sunt quidem scripta in hoc libro, dictaq; à Socrate, cuius persona uidetur Plato significare, quid sentiat. Sed alij sunt eius sermones ad coarguendos, qui contra disputant compositi, quos ἐλεγκτικοὺς uocant, alij ad præcipiẽdum qui δογματικοὶ appellantur, Socrates autem, seu Plato, eam quidem, quæ tum exercebatur

Cor. celsus

vn. Nec uerius discer michi lam col.

» tur, rhetoricen talem putauit, nam & dicit his uerbis τοῦτον τὸν τρόπον ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε, non autem uera, & honestam intelligit. Itaq; disputatio illa contra Gorgiã ita clauditur ἐκεῖνον ἀναγκαῖον τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια πράττειν ad quod ille quidem conticescit, sed sermonem suscipit Polus iuuenili calore inconsyderatior, contra quem illa de simulachro, & adulatione dicuntur. Tum Calicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc producitur clausulam τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἀρετῇ εἶναι ἐπιστήμονα τῶν δικαίων ut appareat Platoni non rhetoricen uideri malum, sed eã ueram nisi iusto, & bono non contingere. Adhuc autem in Phædro manifestius facit hanc artem consumari citra iustitiæ quoq; scientiam non posse, cui opinioni nos quoq; accedimus. an aliter defensionem Socratis, & eorum, qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset? quæ certe sunt oratoris opera. sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, inuectus est. Nam & Socrates inhonestam credidit orationẽ, quam ei Lysias reo composuerat, & tum maxime scribere litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent erat moris, atq; ita iuri, quo non licebat pro altero agere fraus adhibebatur. Doctoresq; eius artis parũ idonei Platoni uidebantur, qui rhetoricen a' iustitia separarent, & ueris credibilia præferrent. nam id quoq; dicit in phædro. Consensisse autem illis superioribus uideri potest etiã Cornelius Celsus, cuius hæc uerba sunt. Orator simile tantum ueri petit. Deinde » paulo post. Non enim bona conscientia, sed uictoria litigantis est præmium. Quæ si uera essent pessimorum hominum foret hæc tam perniciosa nocentissimis moribus dare instrumenta, & nequitiam præceptis adiuuare. Sed illi rationem opinionis suæ uiderint. Nos autem ingressi formare optimum oratorem, quem in primis esse bonum uirum uolumus, ad eos, qui de hoc opere melius sentiunt, reuertamur. Rhetoricen autem quidam eandem ciuilitatem esse iudicauerunt. Cicero scientiæ ciuilis partem uocat. ciuilis autem scientia idem est, quod sapiẽtia est quidam etiam philosophiæ, quorũ est Isocrates. Huic eius substantiæ maxime conueniet finitio, rhetoricen esse bene dicendi scientiam. nam & orationis omnes uirtutes simul complectitur, & protinus mores etiam oratoris, cum bene dicere non possit nisi uir bonus. Idem ualet Chrysippi finis ille, ductus a' Cleante, scientia recte dicendi. Sunt plures eiusdem, sed ad alias quæstiones magis pertinent. Idem sentiret finis hoc modo comprehensus, persuadere quod oporteat, nisi quod artem ad exitum alligat. At bene artis di-

cic. de orat. 2

at sed Isocrates huic eius substantiæ 2 cap.

ere secundum uirtutem orationis. Excludunt à rhetorice malos, & illi, qui scientiam ciuilium officiorum eam putauerunt, si scientiã uirtutem iudicant, sed anguste intraq; ciuiles quæstiones coercent. Albutius non obscurus professor, atq; author scientiam bene dicẽdi esse consentit, sed exceptionibus peccat, adijciendo circa ciuiles quæstiones, & credibiliter, quarum iam utriq; responsum est. Probabilis & illi uoluntatis, qui recte sentire, & dicere rhetorices putauerunt. Hi sunt ferè fines maxime illustres, & de quibus præcipue disputatur. Nam omnes quidem persequi, neque attinet, neque possum, cum prauum quoddam, ut arbitror, studium circa scriptores artium extiterit, nihil eisdem uerbis, quæ prior aliqs occupasset finiendo, quæ ambitio procul aberit à me. Dicam enim non utique quæ inuenero, sed quæ placebunt, sicut hoc rhetoricen esse bene dicendi scientiam, cum reperto quod est optimum, qui quærit aliud, peius uelit. His approbatis, simul manifestum est illud quoque quem finem, uel quid summum, & ultimum habeat rhetoricæ, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius & summum est bene dicere.

An utilis sit rhetoricæ.

SEQVITVR *quæstio an utilis rhetoricæ, nam quidam uehementer in eam inuehi solent, & quod sit indignissimum in accusationem orationis utuntur orandi uiribus, eloquentiam esse, quæ pœnis eripiat scelestos, cuius fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in peius, nec seditiones modo turbæq; populares, sed bella etiam inextinguibilia excitentur, cuius denique tum maximus sit usus, cum pro falsis contra ueritatem ualet. Nam & Socrati obijciunt comici, docere eum quomodo peiorem causam meliorem faciat, & contra Lysiam, & Gorgiam similia dicit pollicери Plato. Et his adijciunt exempla græcorum, Romanorumq;, & enumerant qui perniciosa non singulis tantum, sed rebus etiam publicis usi eloquentia turbauerunt ciuitatũ status, uel euerterunt, eoq; et Lacedæmoniorũ ciuitate expulsam, & Athenis quoq;, ubi actor mouere affectus uetabatur, uelut recisam orandi potestatẽ. Quo quidẽ modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec deniq; ipsa sapientia. Nam & dux Flaminius, & Gracchi, Saturnini, Glauciæ magistratus, & in medicis uenena, & in ijs, qui philosophorum nomine male utuntur, grauissima nonnunquam flagitia deprehẽsa sunt. abos asper*

de hoc ciuil. orat. fol. q. 17. 6. 7.

115. cic. de or. 1. 2. ab. post. fol. 4. 29

de parti. orat. 137

nemur, attulerunt sæpe ualetudinis causas, nũquam tecta subeamus, super habitantes aliquando procumbunt, non fabricetur militi gladius, potest uti eodem ferro latro, quis nescat ignes, aquas, sine quibus nulla sit uita, & ne terrenis immorer, solem, lunamq; præcipua syderum aliquando etiam nocere? Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem Cæcus ille Appius dicendi uiribus diremisse? Aut non diuina Marci Tullij eloquentia, & contra leges agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciam, & supplicationes, qui maximus honor uictoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Num perterritos militum animos frequenter à metu reuocat oratio? & tot pugnandi pericula ineuntibus laudem uita potiorem esse persuadet? Nec uero Lacedæmonij, atque Athenienses magis mouerint, quàm populus romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut uagi illa multitudo coiret in populos, nisi docta uoce commota, nec legum repertores sine summa ui orandi consecutos, ut se ipsi homines ad seruitutem iuris astringerent. Quin ipsa uitæ præcepta etiam si natura sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes ualent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiam si in utranque partem ualent arma facundiæ, non tamen est æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verum hæc apud eos forsitan quærantur, qui summam rhetoricæ ad persuadendi uim retulerunt. Si uero est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator in primis uir bonus, utilem certe esse eam confitendum est. Et hercle deus ille princeps parens rerum, fabricatorq; mundi, nullo magis hominem separauit à cæteris (quæ quidem mortalia essent) animalibus, quàm dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, uiribus, firmitate, patientia, uelocitate præstantiora in illis mutis uidemus, eadem minus egere acquisitæ opis extrinsecus. Nam & ingredi citius, & pasci, & tranare aquas citrà docentem natura ipsa sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore uestiuntur, & arma ijs ingenita quædam, & ex obuio ferè uictus, circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, eiusque nos socios esse cum dijs immortalibus uoluit. Sed ipsa ratio neque nos tam iuuaret, neque tam esset in nobis manifesta, nisi quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus, quod magis

deesse cæteris animalibus, quàm intellectum, & cogitationem quandam uidemus. nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quin etiam roponere in hymem alimenta, opera quædã nobis inimitabilia, qualia sunt cerarũ, ac mellis, efficere, non nullius fortasse rationis est, sed quia carent sermone, quæ id faciunt, muta, atque irrationabilia uocantur. Denique homines, quibus negata uox est, quantum adiuuat animus ille cœlestis? Quare si nihil à diijs oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu, ac labore duximus? aut in quo malimus præstare hominibus, quàm quo ipsi homines cæteris animalibus præstant? Eo quidẽ magis, quod nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitauerimus & quousq; iam prouecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam ut omittam defendere amicos, regere consiliijs senatum, populum, exercitum, in quæ uult ducere, quàm sit utile, conueniatq; bono uiro, non ne pulchrum uel hoc ipsum est ex communi intellectu, uerbis q;, quibus utantur omnes, tantum asse qui laudis, & gloriæ, ut non loqui, & orare, sed quod Pericli contigit, fulgurare, ac tonare uideariis.

An rhetorice sit ars.

FINIS non erit, si expatiari parte in hac, & indulgere uoluptati uelim. Transeamus igitur ad eam quæstionem, quæ sequitur, an rhetorice ars sit. Quod quidem adeo ex ijs, qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitauit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos esse eos de arte rhetorica. Cicero uero etiam eam, quæ rhetorice uocetur, esse artificiosam eloquẽtiam dicat. Quod non oratores tantum uindicauerunt, ut studijs aliquid suis præstitisse uideantur: Sed cum ijs philosophi, & stoici, & peripatetici plerique consentiunt. At me dubitasse confiteor, an hanc partem quæstionis tractandã putarem. Nam quis est adeo non ab eruditione modo, sed à sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, & texendi & è luto uasa ducendi artem putet? rhetoricen autem maximum, ac pulcherrimum, ut supra diximus, opus in tam sublime fastigium existimet sine arte uenisse? Equidem illos, qui contra disputauerunt, non tam id sensisse, quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo uoluisse, sicut Polycratem, cum Busirim laudaret, & Clytemnestrã, q̃q̃ is, quod his dissimile nõ esset, cõposuisse orationẽ, quæ est habita cõtra Socratem, dicitur. Quidã naturalẽ esse rhetoricen uolũt, et tamẽ adiuuari exercitatiõe nõ diffitentur, ut in libris Ciceroõis de oratore dicit

Antonius, obseruationem quandam esse non artem. Quod non ideo ut pro uero accipiamus est positum, sed ut Antonij persona seruetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias uidetur, cuius sententiæ talis defensio est, quod indocti, & barbari, & seruì pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent, & quod um habeat epilogi, deprecentur. Deinde adijciunt illas uerborum cauillationes, nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse. atq dixisse homines pro se, et in alios semp doctores artis sero & circa Thysiam, & Coraca primum repertos, orationem igitur ante artem fuisse, eoq; artem non esse. Nos porro quando cœperit huius rei doctrina non laboramus, quà quam apud Homerum etiam præceptorem Phœnicem tum agendi, tum etiam eloquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoq; proposita eloquentiæ inter iuuenes inuenimus, quin in cælatura clypei Achillis, et lites sunt, et actores. Illud enim admonere satis est, omnia, quæ ars consumauerit, a natura initia duxisse, aut tollatur medicina, quæ ex obseruatione salubrium, atq; his contrariorum reperta est, & ut quibusdã placet, tota constat experimentis. Nam & uulnus deligauit aliqs ante quàm hæc ars esset, & febrem quiete, & abstinentia, non quia rationem uidebat, sed quia id ualetudo ipsa cœgerat, mitigauit. Nec fabricat sit ars, casas enim primi illi sine arte fecerunt. Nec musica cantatur, ac saltatur per omnes gentes aliquo modo, Ita si rhetoricæ uocari debet sermo quicunq;, fuisse eam ante quàm esset ars, confitebor. Si uero non quisquis loquitur orator est, & tum non tanquam oratores loquebantur, necesse est oratorem factum arte, nec ante artem fuisse fateantur. Quo illud quoq; excluditur, quod dicunt non esse artis id, quod faciãt, qui non didicerint, dicere autem homines, & qui non didicerint. Ad cuius rei confirmationem afferunt Demadẽ remigem, & Aeschinem Hypocriten, oratores fuisse falsos. Nam neq; orator esse qui non didicit potest, & hos sero potius, quàm nunquã didicisse quis dixerit? quanq; Aeschines ab initio sit uersatus in literis, quas pater eius etiam docebat. Demadem neq; non didicisse certum sit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum quantuscunq; postea fuit, fecisse. nam id potentissimum dicendi genus est. sed et præstantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licebit. Neq; enim orationes scribere est ausus, ut eum multum naluisse in dicendo sciamus. Aristoteles, ut solet, quærẽdi gratia quædam subtilitatis suæ argumenta excogitauit in Gryllo, sed idem et de arte rhetorica tres libros scripsit, et in eorũ primo nõ artem solum eam fatetur, sed ei particulã cuilitatis, sicut dialecticis assignat. Multa

cito de oro. fit. 13. infra. 44

Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon ꝗdem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua rhetoricẽ accusationem professus est. Nam de Epicuro qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi compluria dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaq; potentissimis eorum breuiter occurram, ne in infinitum quæstio eaudat. Prima his argumentatio ex materia est. Omnes enim artes aiunt habere materiam, quod est uerum, rhetoricẽ nullam esse propriam, quod esse falsum in sequẽtibus probabo. Altera est calũnia, nullam artem falsis assentire opinionibus, quia constitui sine præceptione non possit, quæ semper uera sit, rhetoricẽ assentiri falsis, non esse igitur artem. Ego rhetoricẽ nonnũq; dicere falsa pro ueris confitebor. Sed non ideo in falsa quoq; esse opinione concedam, quia longe diuersum est sibi ipsi quid uideri, & ut alij uideatur efficere. Nam & imperator falsis utitur sæpe, ut Hannibal, cum inclusus a Fabio sarmentis circum cornua boum deligatis incensisq; per noctem in aduersos montes agens armenta, speciem hostis abeuntis exercitus dedit, sed illum fefellit, ipse quid uerum esset nõ ignorauit. Nec uero Theopompus lacedæmonius, cum permutato cũ uxore habitu è custodia ut mulier euasit, falsam de se opinionẽ habuit, sed custodibus præbuit. Item orator cũ falso utitur pro uero scit esse falsum, eoq; se pro uero uti, non ergo falsam ipse habet opinionem, sed fallit alium, nec Cicero cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentij gloriatus est, nihil ipse uidit. Et pictor cum ui artis suæ efficit, ut quædam eminere in opere, quædam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit. Aiunt etiam omnes artes habere finem aliquem propositum ad quem tendant, hunc modo nullum esse in rhetoricæ, modo non præstari eum, qui promittatur, mentiuntur. Nos enim esse finẽ iam ostendimus, & quis esset diximus, præstabit hunc semper orator, semper enim bene dicet. Firmum autem hoc, quod opponitur aduersus eos fortasse sit, qui persuadere finem putauerunt. Noster orator, arsq; à nobis finita non sunt posita in euentu. Tendit quidem ad uictoriam qui dicit, sed cum bene dixit, etiam si non uincat, id, quod arte continetur, efficit. Nam & gubernator uult salua naue in portum peruenire, si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetq; notum illud, dum clauum rectum teneam. Et medicus sanitatem ægri petit, si tamen aut ualetudinis ui, aut intemperantia ægri, alio ue quo casu summa non contigit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidet. Ita oratori bene dixisse finis est. Nã est ars ea (ut post paulum clarius ostendemus) in actu posita non in effectu. Ita falsum erit illud quoque, quod dicitur, artes scire quan-

De Epicuro infra c. 17

infra 115

do sint finem consecutæ, rhetoricen nescire. nam se quisque bene dicere intelligit. Vti etiam uitijs rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur, quia & falsum dicat, & affectus moueat, quorum neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscatur, ideoq; nec uitium. Nam & mendacium dicere etiam sapienti aliquando concessum est, & affectus, si aliter ad æquitatem perduci iudex non poterit, necessario mouebit orator. Imperiti enim iudicant. & qui frequenter in hoc ipsum fallendi sint, ne errent. Nam si mihi sapientes iudices dentur, sapientum concionès, atque omne consilium, nihil inuidia ualeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsiq; testes, per quam sit exiguus eloquentiæ locus, quia prope in sola delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia ueritas, arte pugnandum est, & adhibenda quæ prosunt, nec enim qui recta uia depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest. Plurima uero ex eo contra rhetoricen cauillatio est, quod ex utraque causæ parte dicatur. Inde hæc, nullam esse artem contrariam sibi, rhetoricam esse contrariam sibi, nullam artem destruere, quod effecerit, accidere hoc rhetoricæ operi. Item aut dicenda eam docere, aut non dicenda ita, uel per hoc non esse artem, quod non dicenda præcipiat, uel per hoc, quod cum dicenda præceperit, etiam contraria his doceat. Quæ omnia apparent de ea rhetorice dici, quæ sit à bono uiro, atque ab ipsa uirtute seiuncta, alioquin ubi iniusta causa est, ibi rhetoricæ non est, adeo ut uix admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque orator idest uir bonus dicat. Tamen quoniam hoc quoque in rerum natura cadit, ut duos sapientes aliquando iustæ causæ in diuersum trahunt, quádoque etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt, respondebo propositis, atq; ita quidem, ut appareat hæc aduersus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nã rhetoricæ non est contraria sibi, causa enim cum causa, nõ illa secum ipsa cõponitur. Nec, si pugnent inter se qui idem didicerunt, iaicro ars, quæ utrique tradita est, non erit, alioquin nec armorum, quia sæpe gladiatores sub eodem magistro eruditi inter se componuntur, nec gubernandi, quia naualibus prælijs gubernator est gubernatori aduersus. Nec imperatoria, quia imperator cum imperatore contendit. Item non euertit opus rhetoricæ, quod efficit, nec enim positum à se argumentum soluit orator, sed ne rhetoricæ quidem, quia apud eos, qui in persuadendo finem putant, aut siquis, ut dixi, casus duos inter se bonos uiros composuerit, uerisimilia quæ-

cui obs. fit 54

runtur. Non autem, siquid est altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile, nam ut candido candidius, & dulci dulcius non est aduersum, ita nec probabili probabilius. Neq; præcipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quæ in quaq; causa dicenda sunt. Non semper autem etiam si frequentissime tuenda erit ueritas, sed aliquando exigit communis utilitas, ut etiã falsa defendat. Ponũtur hæ quoq; in secundo Ciceronis de oratore libro contradictiones, artem earum rerum esse, quæ sciantur, oratoris omnem actionem opinione non scientia contineri, quia & apud eos dicat, qui nesciant, & ipse dicat aliquando quæ nesciat. Ex his alterum id est an sciat iudex, de quo dicatur nihil ad oratoris artem, alteri respondendum. Ars earum rerum est, quæ sciuntur, rhetoricæ ars est bene dicendi, bene autem dicere scit orator. Sed nescit an uerum sit, quod dicit, ne ij quidem, q ignem, aut aquam, aut quatuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerũt, tradunt, nec qui interualla syderum, & mensuras solis, ac terræ colligunt, disciplinam tamen suam artem uocant. Quod si ratio efficit, ut hæc nõ opinari, sed propter uim probationum scire uideãtur, eadem ratio idem præstare oratori potest, sed an causa uera sit, nescit. Ne medicus quidem an dolorem capitis habeat, qui hoc se pati dicet, curabit tamen tanquam id uerum sit, & erit ars medicina. Quid quod rhetoricæ, non utiq; propositum habet semper uera dicendi, sed semper uerisimilia, sit autem esse uerisimilia, quæ dicit. Adijciunt ijs, qui contra sentiunt, quod sæpe quæ in alijs litibus impugnarunt actores causarũ, eadem in alijs defendant, quod nõ artis, sed hominis est uitium. Hæc sunt præcipua, quæ contra rhetoricen dicantur, alia & minora, & tamen ex his fontibus deriuata. Confirmatur autem eam esse artem breuiter. Nam siue, ut Cleantes uoluit, ars est potestas, uiam, atq; ordinem efficiens, esse certã uiam, atq; ordinem in bene dicendo nemo dubitauerit, siue ille ab omnibus ferè approbatus finis obseruatur, artem constare ex præceptionibus consentientibus, & coexercitatis ad finem utilem uitæ, iam ostendimus nihil non horum in rhetoricæ esse. Quid quod & inspectione, & exercitatione, ut artes cæteræ constat, nec potest ars non esse, si est ars dialecticæ, quod ferè cõstat, cum ab ea specie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua i re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat in ea esse artem, & in eo, quod qui didicerit melius faciat, quàm qui non didicerit esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetoricæ opere superabit, nec essent eius aliter tam multæ præcepta, tamq; magni q docerẽt, idq; cum omnibus confitendũ

est, tum

est, tum nobis præcipue, qui rationē dicēdi à bono uiro nō separamus.

Generalis diuisio artium, & ex quibus sit rhetorica.

CVM sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est cognitione, & æstimatione rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei, cuius studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὰ uocatur, aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficiuntur, nihilq; post actum operis reliquiunt, quæ practicæ dicitur, qualis saltatio est, aliæ in effectu, quæ operis, quod oculis subiiciuntur, consumationē non finem accipiunt, quā poeticen appellamus, qualis est pictura, fere iudicandum est rhetoricen in actu consistere. Hoc enim, quod est officij sui, perficit, atq; ita ab omnibus dictum est. Mihi autem uidetur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. nam & potest aliquando ipsa res per se in conspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente, & si desierit agere, uel proposito, uel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quàm medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam ex secretis studijs fructus, ac cum pura uoluptas literarum cum ab actu, id est opere recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectiue quoq; aliquid simile scriptis orationibus, uel historijs, quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus, consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus eius usus actu continetur, atq; est in eo frequentissima, dicatur actiua, uel administratiua. nam & hoc eiusdem rei nomen est.

Vtrum plus conferat eloquentiæ an ars, an natura.

SCIO quæri etiam naturā ne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina, quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet. Neque enim consumatus orator, nisi ex utroque fieri potest, plurimum tamen referre arbitror, quam esse quæstionem in hoc loco uelimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiā sine doctrina multum ualebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque maius adhuc naturæ credam esse momentum. consumatos autem plus doctrinæ debere, quàm naturæ putabo. Sicut terræ nullam fertilitatem habenti nihil optimus agricola profuerit, è terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. at in solo fœcundo plus cultor, quàm ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset excælpere, parium marmor mallem rude. Atsi illud idem

artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quàm in marmore. Denique natura materia, ars doctrinæ est. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia. materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materia optima melior est.

An uirtus sit rhetoricæ.

ILLA quæstio est maior ex medijs artibus, quæ neque laudari per se, nec uituperari possunt, sed utiles, aut secus secundũ mores utentium fiunt, habenda sit rhetoricæ, an sit, ut cõpluribus etiam philosophorum placet, uirtus. Equidem illud, quod in studijs dicendi plerique exercuerunt, & exercent, aut nullam artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto. multos enim uideo sine oratione, sine literis, qua uel impudentia, uel fames duxit ruentes, aut malã quasi artem, quã κακοτεχνίαν dicimus. nam & fuisse multos, & esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem conuerterunt. κακοτεχνία quoq; est quædam, idest superuacua artis imitatio, quæ nihil sane nec boni, nec mali habeat, sed uanum laborem, qualis illius fuit, qui grana ciceris ex spatio distante missa in acum continue, & sine frustratione inserebat. quem cum spectasset Alexander, donasse dicitur eius dẽ leguminis modio. Quod quidem præmium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse ueritati dissimillimas uolunt, ætatem multo studio, ac labore consumunt. Verum hæc, quam instituere conamur, & cuius imaginem animo concepimus, quæ bono uiro conuenit, quæq; est uera rhetoricæ, uirtus erit, quod philosophi qdẽ multis, & acutis conclusionibus colligunt. Mihi uero etiã planiore hac, propriéq; nostra probatiõe uidetur esse perspicuũ. Ab his hæc dicuntur. Si consonare sibi in faciendis, ac nõ faciendis uirtutis est, quæ pars eius prudentia uocatur, eadem in dicendis, ac non dicendis erit. Et si uirtutes sunt, ad quas nobis etiã ante quàm doceremur, initia quædam, ac semina sunt concessa natura, ut ad iustitiam, cuius rusticis quoq; ac barbaris apparet aliqua imago, nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiam si non perfecte, tamen ut inessent quædam, ut dixi, semina eius facultatis manifestum est. nõ eadẽ autem his natura artibus est, quæ à uirtute sunt remotæ. Itaq; cum duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetoricæ dicitur, altera conuasa, quæ dialecticæ, quas qdem Zeno adeo coniunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem, etiam disputatrix uirtus erit, adeo de hac, quæ speciosior, utq; apertior tanto est, nihil diubitabitur. Sed planius

hoc idem

hoc idem, atque apertius intueri ex ipsis operibus uolo. Nã quid orator in laudando faciet, nisi honestorum, ac turpium peritus, aut in suadendo, nisi utilitate perspecta, aut in iudicijs, si iustitiæ sit ignarus? Quid non fortitudinem postulat res eadem? cum sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in iudicio miloniano, inter circunfusa militum arma dicendum sit, ut si uirtus non est, nec perfecta quidem esse possit oratio. Quod si ea in quoq; animalium est ratio uirtus, qua præstat cætera, uel pleraq; ut in leone impetus, in equo uelocitas, hominem porro ratione, atq; oratione excellere cæteris certum est, cur nõ tam in eloquentia, q̃ in ratione uirtutem eius esse credamus? recteq; hoc apud Cicerone dixerit Crassus. Est enim eloquentia una quædam de summis uirtutibus. Et ipse Cicero sua persona, tum ad Brutum in epistolis, tũ etiam in alijs locis uirtutem eam appellat. At proœmium aliquando, ac narrationem dicat malus homo, & argumenta sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, uirtus tamen erit fortitudo, & tormenta sine gemitu feret malus seruus, tolerantia tamẽ doloris laude sua non carebit, multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiat igitur hæc, quia de utilitate supra tractauimus.

Quæ materia eius.

MATERIAM rhetoricæ quidam dixerunt esse orationem, quam sententiam ponit apud Platonem Gorgias, quæ si ita accipitur, ut sermo quacunq; de re compositus, dicatur oratio, non materia, sed opus est, ut statuarij statua. Nam & oratio efficitur arte, sicut statua. Si uero hac appellatione uerba ipsa significari putamus, nihil hæc sine rerum substantia faciunt. Quidam argumenta persuasibilia, quæ & ipsa in parte sunt operis, & arte fiunt, & materia egent. Quidam ciuiles quæstiones, quorum opinio non qualitate, sed modo erraui. est enim hæc materia rhetoricæ, sed non sola. Quidam quia uirtus sit rhetoricæ, materiam eius totam uitam uocant. Alij, quia non omnium uirtutum materia sit tota uita, sed pleræque earum uersentur in partibus, sicut iustitia, fortitudo, continentia proprijs officijs, & suo fine intelliguntur, rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam, eiq; locum in ethicæ negotialem assignant, id est πραγματικόν. Ego, nec id sine authoribus, materiam esse rhetoricæ iudico, omnes res quæcunq; ei ad dicendum subiectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ uidetur, non in uerbis esse materiam, sed in rebus. Et in phædro palam non in iudicijs mo-

do, & concionibus, sed in rebus etiam priuatis, ac domesticis rhetoricen esse demonstrat. Quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices uocat res, quæ subiectæ sint ei. Sed certus demum putat esse subiectas, alio uero de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur his quidem uerbis.

Quanquam uis oratoris, professio q; ipsa bene dicendi hoc suscipere, ac polliceri uidetur, ut omni de re, quæcunq; sit proposita, ab eo ornate, copiose q; dicatur. Atq; adhuc alibi. Verum enim oratori, quæ sunt in hominum uita, quandoquidem in ea uersatur orator, atq; ea est ei subiecta materia, omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Hanc autem, quam nos materiam uocamus, idest res subiectas, quidam modo infinitam, modo non proprie rhetorices esse dixerunt, eamq; artem circumcurrentem uocauerunt, quod in omni materia diceret, cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed nec infinita est, etiam si est multiplex, et aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, uelut architectonicæ. Nanq; in omnibus, quæ sunt ædificio utilia, uersatur. Et cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro, opera efficit. Nam scalptura etiam lignum, ebur, marmor, uitrum, gemmas, præter ea, quæ supra dixi, complectitur. Nec protinus non est materia rhetorices, si in eadem uersatur & alius. Nam si quæram, quæ sit materia statuarij, dicetur æs, si quæram, quæ sit excusoris, id est eius fabricæ, quam græci uocant χαλκευτικὴν similiter æs esse respondeant. Atqui plurimum statuis differunt uasa, nec medicina ideo non erit ars, quia unctio, & exercitatio cum palæstricæ, ciborum uero qualitas etiam cum cocorum ei sit arte communis. Quod uero de bono, utili, iusto, disserere philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. nam cum philosophum dicunt hoc accipi uolunt uirum bonum. Cur igitur oratorem, quem a bono uiro non separo, in eadem materia uersari mirer? Cum præsertim primo libro iam ostenderim philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quæ rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia uersentur. Deniq; cum sit dialectices materia de rebus subiectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa, cur nõ eadem perpetuæ quoq; materia uideatur? Solet a quibusdam & illud poni. Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hic Ciceronis respondere uerbis, apud quem hoc inuenio. Mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atq; artium scientiam

consecutus,

consecutus, sed mihi satis est eius esse oratorem rei, de qua dicit nõ imsciũm. nec enim omnes causas nouit, & debet posse de omnibus dicere, de quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoq; de quibus dicendum erit, interim discet, & de quibus didicerit dicet. Quid ergo non faber aut de fabrica melius, aut de musica musicus? si nesciat orator, quid sit, de quo quæratur, planè melius. Nam & litigator rusticus, illiteratusq; de causa sua melius, quàm orator, qui nesciet, quid in lite sit, dicet. Sed accepta à musico, à fabro, sicut à litigatore melius orator, quàm ipse, qui docuerit. Verum & faber cum de fabrica, & musicus cum de musica, siquid confirmationem desyderauerit, dicet, non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator. Sicut cum uulnus imperitus deligauit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. An huiusmodi res nec in laudẽ, nec in deliberationem, nec in iudicium ueniunt? Ergo cum de faciendo portu hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator, at qui opus erat ratione architectorum. Liuores, & tumores in corpore cruditatis, an ueneni signa sint, non tractat orator? at est id ex ratione medicinæ. circa mensuras, & numeros non uersabitur? dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia ferè posse credo casu aliquo uenire in officium oratoris, quod si non accidet, non erunt ei subiecta. Ita sic quoq; recte diximus materiam rhetoricæ esse omnes res ad dicendum ei subiectas.

Quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum aliquid, de quo dicamus, accipimus, positum nobis esse materiam, frequenter etiã præfatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori, de omnibus putauit esse dicendum, ut se in auditorijs interrogari pateretur, qua quisq; audire de re uellet. Hermagoras quoq; dicendo materiam esse in causa, & in quæstionibus, omnes res subiectas erat complexus. Sed quæstiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit à nobis. Si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoq; adiuuamur. Nihil est enim, quod non in causam, aut in quæstiones cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, iudicialẽ, deliberatiuam, demonstratiuam, penè & ipse oratori subiecit omnia, nihil enim non in hæc cadit. Quæsitum à paucissimis etiã de instrumento est. Instrumentum uoco, sine quo formari materia, & id, quod uelimus effici opus non possit. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neq; enim scientia desyderat instrumentum, quæ potest esse consumata, etiã si nihil faciat, sed ille opifex, ut cælator cœlum, & pictor penicilla. Itaq; hæc in eum locum, quo de oratore dicturi sumus, differamus.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER TERTIVS.

cic de orat. fol. 57. 58. 85

De scriptoribus artis rhetoricæ.

VONIAM in libro secundo quæsitum est, qd esset rhetoricæ, & quis finis eius, artem quoq; esse eam, & utilem, & uirtutem, ut uires nostræ tulerunt, ostendimus, materiamq; ei res omnes, de quibus dicere oportet, subiecimus. Iam hinc unde cœperit, quibus constet, quo quæq; in ea modo inuenienda, atq; tractanda sint exequar. Intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus hoc à me præcipue, quod hic liber inchoat, opus studiosos eius desyderasse, ut inquisitione opinionum, quæ diuersissimæ fuerunt, longe difficillimum, ita nescio an minime legentibus futurum uoluptati, quippe quod propè nudam præceptorum traditionem desyderet. In cæteris enim admiscere tentauimus aliquid nitoris, non iactandi ingenij gratia, nanque in id eligi materia poterat uberior, sed ut hoc ipso alliceremus magis iuuentutem ad cognitionem eorum, quæ necessaria studijs arbitrabamur, si ducti iucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorũ ne ieiuna, atq; arida traditio auerteret animos, & aures, præsertim tam delicatas raderet, uerebamur. Qua ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse complexum. nanque hac (ut est notum) similitudine utitur.

» Ac ueluti pueris absynthia tetra medentes,
» Cum dare conantur prius oras pocula circum,
» Aspirant mellis dulci, flauoq; liquore. Et quæ sequuntur.

Sed nos nunc ueremur, ne parum hic liber mellis, & absynthij multum habere uideatur, sitq; salubrior studijs, quàm dulcior, quinetiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod pleraq; non inuenta per me, sed ab alijs tradita continebit. habeat etiam quosdam, qui contra sentiant, & aduersentur, propterea quod plurimi authores, quamuis eodem tenderent, diuersas tamen uias inuenerunt, atq; in suã quisq; induxit sequentes. Illi autem probant qualecunq; ingressi sunt iter. nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaueris, quia nemo non

mo non didicisse maulit quàm discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio authorum. Primo ad ea, quæ rudia, atq; imperfecta adhuc erant adijcientibus quod inuenissent scriptoribus, mox, ut aliquid sui uiderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus post eos, quos poetæ tradiderunt, mouisse aliqua arcta rhetoricæn Empedocles dicitur. Artiũ autem scriptores antiquissimi Corax, & Thysias siculi, quos insecutus est uir eiusdẽ insulæ Gorgias Leontinus Empedoclis, ut traditur, discipulus. Is beneficio lõgissimæ ætatis. (Nam centum & nouem uixit annos) cum multis simul floruit. Ideoq; & illorum, de quibus supra dixi, fuit æmulus, & ultra Socratem usq; duraiuit. Trasymachus Calcedonius cum hoc, & Prodichus Cius, & Abderites Protagoras, à quo decem millibus denariorũ didicisse artem, quam edidit, Euathius dicitur, & Hippias æleus, & quem Palameda Plato appellat, Alcidamas Eleates, Antiphòn quoq; & primus omniũ orationem scripsit, & nihilo minus artem & ipse composuit, & pro se dixisse optime est creditus. Etiam Polycrates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem, & Theodorus Byzantius ex his & ipse, quos Plato appellat λογοδιδάσκαλους, horũ primi communes locos tractasse dicũtur Protagoras, Gorgias, Prodichus, et Trasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicquam, quod ornatum oratorium habeat, eius aliqua ferri, equidem non reperio quicq̃ tanta eloquentiæ fama dignum. Ideoq; minus miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent. Hæc autem, quæ feruntur ab alijs esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiæ auditor Isocrates, quanq̃ de præceptore eius inter authores non conuenit. Nos autem Aristoteli credimus, hinc uelut diuersæ secari cœperunt uiæ. Nã & Isocratis præstantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere, eoq; iam seniore (octauum enim & nonagesimum impleuit annũ) post meridianis scholis Aristoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto qdem illo, ut traditur, uersu ex Philocteta frequenter usus.

ἀιχρὸν σιωπᾶν, καὶ ἰσοπράτη λέγειν,

Turpe esse se tacere, & Isocratem pati dicere. Ars est utriusq;, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cuius opere supra dictum est. Theophrastus quoq; Aristotelis discipulus de rhetoricæ diligenter scripsit, atque hinc uel studiosius philosophi, quàm rhetores, præcipueq; stoicorum, ac peripateticorum principes, secat deinde uelut propriam Hermagoras uiã quã plurimi sunt secuti, Cui maxime par, atq; æmulus uidetur Athenæus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa

Sup. fol. 39. Val. max. fol. 175 Cic. de fin. 147

Ergo omnino pu. cap. 73

Areus

plato in phedro, opi nus omnium faber

byzantius th odoros

Cæcilius, & Halicarnaseus Dionysius, præcipue tamen in se conuerte runt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit, & Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium, quem studiose audisse, cum in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Cæsar. Hi diuersas opiniones tradiderunt, appellatiq; inde Apollodorei, ac Theodorei, ad morem cœtus in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas, quorum diligentissimus in tradēdo latine fuit Eualgus, græce Atticus. Nam ipsius sola uidetur ars edita ad Matium, quia cæteras missa ad Domitium epistola, non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermagoram sunt qui uiderunt. Romanorum primus quātum ego quidem scio, condidit aliqua in hanc materiam M. Cato, post M. Antonius ille Censorius inchoauit. Nam hoc solum opus eius, atque id ipsum imperfectum manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam, siquo loco res posset, non omittam. præcipuum uero lumen, sicut eloquentiæ, ita præceptis quoque eius dedit, unicum apud nos specimen orandi, docendiq; oratorias artes M. Tullius, post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in oratoriis hæc minora, quæ plerique desyderant sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, non nihil pater Gallio, accuratius uero priores Gallione Celsus, & Lenas, & ætatis nostræ Virginius, Plynius, Tutilius. Sunt & hodie clari eiusdem operis authores, qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo, sed paucis nominibus uiuentium, ueniet eorum laudi suum tempus. Ad posteros enim uirtus durabit, non perueniet inuidia. Non tamen post tot, ac tantos scriptores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cuiquā sectæ uelut quadam superstitione imbutus addixi, & electuris, quæ uolent facienda copia fuit. Sicut ipse plurium in unum confero inuenta, ubicunq; ingenio non erit locus, curæ testimonium promeruisse contentus.

Strabo lo. xvi.

Sup. 33.

Atticus cognominatus est dionysius ut testatur strabo lo. xiii.

Quod initium rhetoricæ.

NEC diu nos moretur quæstio, quæ rhetoricæ origo sit. nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint, quod certe principium est eius rei, huic studium, & incrementum dederit utilitas, summa ratio, & exercitatio. Nec uideo quare curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quod ij, qui in discrimen aliquod uocabantur, accuratius loqui defendendi,

defendendi sui gratia instituerint. Hæc enim ut honestior causa, ita non utiq; prior est, cum præsertim accusatio præcedat defensionem, nisi quis dicit etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui, quàm qui in perniciem alterius compararit. Initium ergo dicendi dedit natura, initium artis obseruatio, homines enim, sicut in medicina cum uiderent alia salubria, alia insalubria, ex obseruatione eorum effecerunt artem, ita cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum, uitandúq;, & quædam secundum rationem eorum adiecerunt ipsi quoq; hæc confirmata sunt usu. Tum quæ sciebat quisque docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium, ac legum latoribus dedit, in quibus fuisse uim dicendi necesse est. Cur tamen hanc primam originem putet, non uideo, cum sint adhuc quædam uagæ, & sine urbibus, ac sine legibus gentes, & tamen qui sunt in ijs nati, & legationibus fungantur, & accusent aliqua, ac defendant, & denique alium melius alio loqui credant.

cic. de orat. fol. 4. 5

Quinque sunt partes rhetoricæ.

OMNIS autem orandi ratio, ut plurimi, maximiq; authores tradiderunt, quinq; partibus constat, inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione, siue actione, utroq; enim modo dicitur. Omnis uero sermo, quo quidem uoluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est & rem, & uerbum. at si est breuis, & una conclusione finitur, nihil fortasse ultra desyderet. at oratio longior plura exigit. Nó enim tantum refert, quid, & quomodo dicamus, sed etiam quo loco, opus ergo est & dispositione. Sed nec omnia, quæ res postulat dicere, nec suo queq; loco poterimus, nisi adiuuante memoria. quapropter ea quoque pars quarta erit, uerum hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perdit indecora uel uoce, uel gestu pronuntiatio. huic quoq; igitur necessario tribuendus est quintus locus. Nec audiendi quidam, quorũ est Albutius, qui eis modo primas esse partes uolunt, quia memoria, atq; actio natura non arte contingant, quarum nos præcepta suo loco dabimus, licet hrrasymachus quoq; idem de actione tradiderit. his adiecerunt quidam sextam partem, ita ut inuentioni iudicium subnecterent, ut primum esset inuenire, deinde iudicare. Ego porro ne inuenisse quidem credo eum, qui non iudicauit, nec enim contraria, communia, stulta inuenisse dicitur quisquam, sed non iudicasse. Et Cicero quidem in topicis iudicium subiecit inuentioni. Mihi autem adeo primis tribus partibus uidetur esse permistum. nam nec dispositio sine

quinq; partes rhetoricæ
orandi
cic. de orat. fol. 20. fol. 55. 100

eo nec elocutio fuerit, ut pronuntiationem quoq; uel plurimum ab eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in partitionibus oratoris ad easdem, de quibus supra dictum est, quinq; peruenit partes, nam cum dupliciter primum diuisisset inuentionem, atq; elocutionem, res, ac dispositionem inuentioni, uerba, & pronuntiationē elocutioni dedit, quintam quoq; constituit communem, ac uelut custodem omnium memoriam. Item in oratore quinq; rebus constare eloquentiā dicit, in qbus postea scriptis certior eius sententia est. Non minus mihi cupidi nouitatis alicuius uidentur fuisse, qui adiecerunt ordinē cum dispositionem dixissent, quasi aliud sit dispositio quàm rerum ordine quamoptima collocatio. Dion inuentionem, modo & dispositionem tradidit, sed utranq; duplicem rerum, ac uerborū, ut sit elocutio inuentionis, pronuntiatio dispositionis, his quinta pars memoria accedat. Theodorei fere inuentionem duplicem rerum, atq; elocutionis, deinde tres partes cæteras. Hermagoras iudicū, partitiōem, ordinem, quæq; elocutionis sunt, subiecit œconomiæ, quæ græce appellata ex cura rerum domesticarum, & hic per abusionem posita nomine latino caret, nam nunc non abusiue dispensatio est etiam circa hoc quæstio, quod memoriam in ordine partium, quidam inuentioni, quidam dispositioni subiunxerunt, nobis quartus eius locus maxime placet. Non enim tantum inuenta tenere, ut disponamus, nec disposita, ut eloquamur, sed etiam uerbis formata memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia quæcunq; in orationem collata sunt, continentur. fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non rhetoricæ partes esse existimarent, sed opa oratoris. eius enim esse inuenire, disponere, eloqui, et cætera. Quod si accipiamus, nihil arti relinquemus. Nā bene dicere est oratoris, rhetoricæ tamen est bene dicendi scētia, uel, ut alij putant, artificis est persuadere. uis autem persuadendi artis, ita inuenire quidem & disponere oratoris. Inuentio autem, & dispositio rhetoricæ proprie uideri potest. In eo plures dissenserunt, utrum'ne hæ partes essent rhetoricæ, an eiusdē opera, an, ut Athenæus credit, elementa, quæ uocantur στοιχεῖα. Sed neq; elementa recte quis dixerit, alioquin tantum initia erunt, ut mundi, uel humor, uel ignis, uel materia, uel corpora insecabilia. Nec operum recte nomen accipient, que nec ab alijs perficiuntur, sed & aliud ipsa perficiunt. partes igitur, nam cum sit ex his rhetoricæ, fieri non potest, ut cum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex quibus constat. Videntur autem mihi qui hæc opera dixerunt, eo qdem moti, quod in alia rursus diuisione nollent in idem nomen incidere. partes enim rhetoricæ esse dicebant, laudatiuā, deliberatiuā, iudicalē.

quæ si partes sunt, materiæ sunt potius quàm artis. Nanq; in his singulis rhetorice tota est, quia & inuentionem, & dispositionem, & elocutionem, & memoriam, & pronuntiationem, quæcunq; earum desyderat. Itaque quidam genera ea tria rhetorices dicere maluerunt. Optime autem ij, quos secutus est Cicero genera causarum.

Quæ genera causarum.

SED tria an plura sint ambigitur, nec dubie propè omnes utiq; summæ apud antiquos authoritatis scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio concionalem pro deliberatiua appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum & tum leuiter est tentatũ cum apud græcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de oratore, & nunc maximo temporũ nostrorum authore propè persuasum, ut non modo plura hæc genera, sed etiam penè innumerabilia uideantur. Nã si laudandi, ac uituperandi officium in parte tertia ponimus, in quo genere uersari uidebimur, cum querimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, confirmamus, præcipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renuntiamus, optamus, opinamur, plurima alia, ut mihi in illa uetere persuasione permanenti, uel ut petenda sit uenia, quærendumq; quo moti priores, rem tam late fusam tam breuiter astrinxerint. Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his ferè uersari tum oratores uidebant. Nam & laudes, & uituperationes scribebantur. ἐπιδεικτικὸς dicere erat moris, & plurimũ in consilijs, ac iudicijs insumebatur operæ, ut scriptores artium pro solis comprehenderint frequẽtissima. Qui uero defendunt tria faciunt genera auditorum, unum, quod ad delectationem conueniat, alterum quod consilium accipiat, tertium, quod de causis iudicet. Mihi cuncta rimanti, & talis quædam ratio succurrit, quod omne oratoris officium, aut in iudicijs est, aut extra iudicia eorum, de quibus iudicio quæritur, manifestum genus est, ea, quæ ad iudicem non ueniunt, aut præteritum habent tempus, aut futurũ præterita laudamus, aut uituperamus, de futuris deliberamus. Item omnia, de quibus dicendũ est, aut certa sint necesse est, aut dubia, certa ut cuiq; est animus laudat, aut culpat ex dubijs partim nobis ipsis ad electionem sunt libera. de his deliberatur partim aliorũ sententiæ cõmissa, de his lite contenditur. Anaximenes iudicialem, & concionalẽ generales partes esse uoluit, septem autẽ species hortandi, dehortandi, laudãdi, uituperãdi, accusandi, defendendi, exqrẽdi. quod etiã ἐξετασμὸν dicit

cic. de orat. et. 66. 67

Causarum genera.

quarum duæ primæ deliberatiui, duæ sequentes demonstratiui, tres ultimæ iudicialis generis sunt partes. Protagoram transeo, qui interrogandi, respondendi, mandandi, prædicandi, quod εὐκαλὴν dixit, partes solas putat. Plato in sophiste iudiciali, & concionali tertiam adiecit προσομιλητικὴν, quam sanè permittamus nobis dicere sermocinatricem, quæ à forensi ratione disiungitur, & est accommodata priuatis disputationibus, cuius uis eadem profecto est, quæ dialecticæ. Isocrates in omni genere laudem, ac uituperationem existimauit. Nobis autem & tutissimum est authores plures sequi, & ita uidetur ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum genus, quo laus, ac uituperatio continetur, sed est appellatum à parte meliore laudatiuum, idem alij demonstratiuum uocant, utrunq; nomen ex græco creditur fluxisse. Nam & ἐγκωμιαστικὸν, & ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam demonstrationis uim habere, quàm ostentationis uidetur, & multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre. nam ut continet laudatiuum in se genus, ita non intra hoc solum consistit. An quisquam negauerit panegyricos ἐπιδεικτικοὺς esse. Atqui formam suadendi habent, & plerunque de utilitatibus Græciæ loquuntur ut causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in negotijs, tum in ostentatione posita nisi forte non ex græco mutuantes demonstratiuum uocant. Verum id sequuntur, quod laus, ac uituperatio quale sit quicque, demonstrat, alterum est deliberatiuum, tertium iudiciale. Cæteræ species in hæc tria incident genera. Nec inuenietur ex his ulla, in qua non laudare, ac uituperare, suadere, aut dissuadere, intendere, quid uel depellere debeamus. Illa quoq; sunt communia, conciliare, narrare, docere, augere diminuere, concitandis, componendis'ue affectibus animos audientium fingere. Ne ijs quidem accesserim, qui laudatiuam materiam honestorum, deliberatiuam utilium, iudicialem iustorum quæstione contineri putant, celeri magis, ac rotunda usi distributione quàm uera. Stant enim quodammodo mutuis auxilijs omnia. nam & in laude iustitia, utilitas'q; tractantur, & in consilijs honestas, & raro inueneris iudicialem causam, in cuius non parte aliquid eorum, quæ supra diximus, reperiatur.

laudatiuum demonstratiuum

deliberatiuum iudiciale

Quibus contineatur omnis ratio dicendi.

OMNIS autem oratio constat aut ex ijs, quæ significantur, aut ex ijs, quæ significant, id est rebus, & uerbis. Facultas orandi consumatur natura, arte, exercitatione, cui quartam partem adijciunt quidam imitationis, quam nos arti subijcimus. Tria sunt autem,

quæ præstare debeat orator, ut doceat, moueat, delectet, hæc enim clarior diuisio quàm eorum, qui totum opus in res, & in affectus partiuntur. Non semper autem omnia in eã, quæ tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus, qui ut non ubiq; habent locum, ita quocunq; irrumpunt, plurimum ualent. Præstantissimis authoribus placet alia in rhetoricæ esse, quæ probationem desyderent, alia, quæ non desyderent, cum quibus ipse consentio. Quidam uero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua quæritur, existimant, cui cum maxima pars scriptorum repugnet, tum etiã ipsa partitio, nisi forte laudare, quæ constent esse honesta, et uituperare quæ ex confesso sint turpia, non est oratoris officium. Illud iam omnes fãtentur esse quæstiones, aut in scripto, aut in non scripto, in scripto sunt de iure, in non scripto de re. Illud legale, hoc rationale genus Hermagoras, atque eum secuti uocant id est νομικὸν, & λογικόν. Idem sentiunt, qui omnem quæstionem ponunt in rebus, & in uerbis. Item conuenit quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ sunt, quæ remotis personis, & temporibus, & locis, cæteris q; similibus in utrãq; partem tractantur, quod græci θέσεις dicunt, Cicero propositum, alij quæstiones uniuersales ciuiles, alij quæstiones philosopho conuenientes, Athenæus partem causæ appellat. Hoc genus Cicero scientia, & actione distinguit, ut sit scientiæ, an prouidentia mundus regatur, actionis, an accedendum ad remp. administrãdam. Prius trium generum, an sit, quid sit, quale sit. Omnia enim hæc ignorari possunt. Sequens, duorum, quomodo adipiscamur, quomodo utamur. Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorum q; hæ ὑποθέσεις a' græcis dicuntur, causæ a' nostris. In his omnis quæstio uidetur circa res, personas q; consistere. Amplior est semper infinita, inde enim finita descendit. Quod ut exemplo pateat. Infinita est an uxor ducenda, finita an Catoni ducenda. Ideo q; esse suasoria potest. Sed etiam remotæ a' personis proprijs ad aliquid referri solent. Est enim simplex, an resp. administranda, refertur ad aliquid, an in tyrannide administranda. Sed hic quoq; subest uelut latens persona tyrannus enim geminat quæstionem, subest q; & temporis, & qualitatis tacita uis, non dum tamen proprie dixeris causam. Hæ autem, quas infinitas uoco, & generales appellantur, quod si est uerum, finitæ speciales erunt. In omni autẽ speciali utiq; inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio an in causis quoq; quicquid in quæstionem uenit qualitatis, generale sit. Milo Clodium occidit, iure occiderit insidiatorem, non ne hic quæritur, an hoc sit ius insidiatorem occidi. Quid in coniecturis?

cap. de orat. fol. 5.

cap. de orat. 54. in scripto, aut nõ scripto

cap. de orat. 44. 47.

cap. de orat. fol. 127. 108

non illa generalia, an causa sceleris, odium cupiditas, an tormentis credendum, testibus, an argumentis maior fides habenda? nam finitione quidem comprehendi nihil non in uniuersum certum erit. Quidá putant etiam eas posse thesis aliquando nominari, quæ personis, causisq; contineantur, aliter tantúmodo positas, ut causa sit, cum Orestes accusatur. Thesis an Horestes recte sit absolutus, cuius generis est, an Cato recte Martiam Hortensio tradiderit. hi Thesim à causa sic distinguunt, ut illa sit spectatiuæ partis. hæc actiuæ. Illic enim ueritatis gratia tantum disputari, hic negotium agi. Quanquam inutiles quidam oratori putant uniuersales quæstiones, quia nihil prosit, quod constet, ducendam esse uxorem, uel administrándam remp. siquis uel ætate, uel ualetudine impediatur. Sed non in omnibus eisdẽ quæstionibus sic occurri potest, ut illis sit ne uirtus finis, regatur ne mundus prouidentia. Quin etiam in ijs, quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita peruenire ad speciem, nisi illa prius excussa non potest. Ná quomodo an sibi uxor ducenda sit, deliberabit Cato, nisi cõstiterit uxores esse ducendas? Et quomodo an ducere debeat Martiam quæretur, nisi Catoni ducenda uxor est? Sunt tamen inscripti nomine Hermagoræ libri, qui confirment illam opinionem siue falsus est titulus, siue hic Hermagoras alius fuit. Nam eiusdem esse quomodo possunt, q de hac arte mirabiliter multa composuit. Cum sicut ex Cicæronis quoq; rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in Thesis, & causas diuiserit. Quod reprehendit Cicero, ac thesim nihil ad oratorẽ pertinere contendit, totumq; hoc genus quæstionis ad philosophos refert. Sed me liberauit respondendi uerecundia, & quod ipse hos libros improbat, & quod in oratore, atq; ijs, quos de oratore scripsit libris, & topicis præcipit, ut à proprijs personis, atq; temporibus auocemus cõtrouersiam, qa latius liceat dicere de genere, quàm de specie, & quod in uniuerso probatum sit, id in parte probatum esse necesse sit. Status autem in hoc omne genus materiæ ijdem, qui in causam cadunt. Adhuc adijcitur alias esse quæstiones in rebus ipsis, alias quæ ad aliquid referantur. Illud an uxor ducenda, hoc an seni ducẽda. illud an fortis, hoc an fortior, et similia. Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgi discipuli eius utar ita, causa est negotiũ omnibus suis partibus spectans ad quæstionem, aut causa est negotium, cuius finis est controuersia. Ipsum deinde negotium sic finit. Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, & nõ scriptorũ. Causam nunc intelligamus ὑπόθεσιν, negotium πράγματα.

Causa
Negotiũ

sed ipsam causam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium, Isocrates causam ait quæstionem finitam ciuilem, aut rerum controuersiam in personarum finitarũ complexu, Cicero his uerbis, causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisq; eorum.

Quid sit status.

ERGO cum omnis causa contineatur aliquo statu, priusquam de re aggrediar quomodo genus quodq; causæ sit tractandum, id quod cõmune est omnibus, quid sit status, & unde dicatur, & quot, & qui sint, intuendum puto, quã quam id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere materias putauerunt. quorum insciam cum omnia tria genera fuero executus, res ipsa deprehendet. Quod nos statum, id quidam constitutionem uocant, alij quæstionem, alij quod ex quæstione apparet. Theodorus caput, id est κεφάλαιον τεχνικώτερον, ad quod referantur omnia, quorum diuersa appellatio uis eadem est, nec interest discẽtium, quibus quicq; nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. Statum græci στάσιν uocant, quod nomen non primum ab Hermagora traditum putant, sed alij ab Heucrate Isocratis discipulo, alij a Zopyro Clazomenio, quanquam uidetur Aeschines quoq; in oratione contra Ctesiphontem uti hoc uerbo, cum à iudicibus petit, ne Demosthenem permittant euagari, sed eum dicere de ipso causæ statu cogant. Quæ appellatio dicitur ducta uel ex eo, quod ibi sit primus causæ congressus, uel quod in hoc causa consistat. Et nominis quidem hæc origo, nunc quid sit. Statum quidam dixerunt primam causarum conflictionem, quos recte sensisse, sed parum elocutos puto, non enim est status prima conflictio, fecisti, non feci, sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quæstionis, fecisti, non feci, an fecerit, hoc fecisti, non hoc feci, quis quid fecerit, quia ex his apparet illud coniectura, hoc finitione quærendum, atque in quo pars utraque insistit, erit quæstio coniecturalis, uel finitiui status. Quid si enim dicat quis, sonus est duorum inter se corporum cõflictio, erret, ut opinor, non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione, et hoc leuius intelligitur enim utcunque dictum. Inde uero ingens male interpretantibus innatus est error, qui quia primam conflictionem legerant, crediderunt statum semper ex prima quæstione ducendum, quod est uitiosissimum. nam quæstio nulla non habet utique statum. constat enim ex intentione, & depulsione, sed aliæ sunt propriæ causarum, de quibus ferenda sententia est, aliæ adductæ extrinse-

in topicis Cic. decerat fit. 145

τεχνικωτερον

cus, aliquid tamen ad summam causæ conferentes, uelut auxilia quædam, quo fit, ut in controuersia, una, plures'ue quæstiões esse dicantur. Porro harum plerunq; leuissima quæq; primo loco fungitur. Nanq; & illud frequẽs est, ut ea, qbus minus confidimus, cum tractata sint, omittamus, interim sponte nostra uelut donantes, interim ad ea, quæ sunt potentiora gradum ex his fecisse contenti. Simplex autem causa etiam si uarie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuntietur, atq; erit inde status causæ, quod & orator præcipue sibi opponendum, & iudex spectandum maxime intelligit, in hoc enim causa consistet. Cæterum quæstionum possunt esse diuersi. Quod ut breuissimo pateat exemplo, cum dicit reus, etiam si feci, recte feci, qualitatis utitur statu, cum dicit, non feci, coniectura mouet. Semper autem firmius est non fecisse. Ideoq; statum esse in eo iudicabo, quod dicerem si mihi plus quàm unum dicere non liceret. Recte igitur est appellata causarum prima conflictio non quæstionum. Nam & pro Rabirio posthumo Cicero prima parte orationis hoc intendit, ut actionem cõpetere in equitem Romanum neget, secunda, nullam ad eum pecuniam peruenisse confirmat. Statum tamen dicam in eo fuisse, quod est potentius. Nec in causa Milonis circa primas quæstiones, quæ sunt post procemium positæ, iudicabo conflixisse causam, sed ubi totis uiribus insidiator Clodius, ideoq; iure interfectus ostenditur. Et hoc est, quod ante omnia constituere in animo suo debeat orator, etiam si pro causa plura dicturus est, quod maxime liquere iudici uelit. Quod tamen ut primũ cogitandum, ita non utiq; primum dicendum erit.

Vnde ducatur, & reus an actor statum faciat.

ALII statum crediderunt primam eius, cum quo ageretur, deprecationem. Quam sentẽtiam his uerbis Cicero complectitur, In quo primum consistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Vnde rursus alia quæstio, an eum semp is faciat, qui respondet. Cui rei præcipue repugnat Cornelius Celsus, dicens non à depulsione sumi, sed ab eo, qui propositionem suam confirmet, ut si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is uelit probare, si iure occisum reus dicit translata probationis necessitate, idem à reo fiet, & sit eius intentio, cui non accedo equidem, nam est uero propius, quod contra dicitur, nullam esse litem si is, cum quo agatur, nihil respondeat. Ideoq; fieri statum à respondente. Mea tamen sententia uarium id est, & accidit pro conditione causarum, & quia uideri potest propositio aliquando statum facere, ut in coniectura alibus causis utitur enim coniectura

iectura magis qui agit, quo moti quidam eundem à reo inficialē esse dixerunt, & in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. Sed quia uidetur illis quoque necessitatem hos status exequendi facere, q negat. is enim si dicat non feci, coget aduersarium coniectura uti, & si dicat non habet legem, syllogismo concedamus ex depulsione nasci statum. nihilo minus eum res eo reuertetur, ut modo is, qui agit, modo is, cum quo agitur, statum faciat. Sit enim accusatoris intentio hominem occidisti, si neget reus faciet statum qui negat. Quid si confitetur, sed iure à se adulterum dicit occisum? Nempe legem esse certum est, quæ permittat, nisi aliquid accusator respondeat, nulla lis est, non fuit inquit, adulter. Ergo depulsio incipit esse actoris, ille statum faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione, sed ea fiet ab accusatore, nō à reo. Quid quod eadem quæstio potest eundem uel accusatorem facere, uel reum? Qui artem ludicram exercuerit, in XIIII. primis ordinibus ne sedeat, qui se prætori in hortis ostenderat, neq; erat perductus, sedit in XIIII. ordinibus, nēpe intentio est, artem ludicrā exercuisti. depulsio, nō exercui artē ludicrā. quæstio, qd sit artē ludicrā exercere. Si accusabitur theatrali lege, depulsio erit rei, si excitatus fuerit de spectaculis, et aget iniuriā, depulsio erit accusatoris. Frequētius tamen illud accidet, qd est à plurimis traditum. Effugerunt has quæstiones, qui dixerunt statum esse id, quod appareat ex intentione, & depulsione, ut fecisti, non feci, aut recte feci. Viderimus tamen, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras statum uocat, per quem subiecta res intelligatur, & ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opinio semper hæc fuit, ut cum essent frequenter in causa diuersi quæstionum status, in eo crederem statum causæ, quod esset in ea potentissimum, & in quo maxime res uerteretur. Id siquis generalem quæstionem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna, non magis, quàm si aliud adhuc, quo idē intelligatur, eius rei nomen inuenerit, quanquam tota uolumina in hanc disputationem impendisse multos sciam, nobis statum dici placet. Sed cum in alijs omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc uidetur mihi præcipue studium quoq; diuersa tradendi fuisse, adeo nec qui sit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales, qui'ue speciales sint status conuenit. Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quæ uersari uideatur omnis quæstio, οὐσίαν, quam Plautus essentiam uocat, nec sane aliud est eius nomen latinum, sed ea quæritur an sit. Qualitatem, cuius apertus intellectus est. Quantitatem, quæ duplicater à posterioribus diuisa est, quàm magnum, & quàm multum sit. Ad

ousia

aliquid, unde dūctæ translatio, & comparatio. Posthæc ubi, & quando, deinde facere, pati, habere, quod est quasi armatū esse, uestitū esse, nouissime κεῖσθαι quod est compositū esse quodāmodo, ut calefacere, stare, irasci. Sed ex his omnibus prima quatuor ad status pertinere, cætera ad quosdā locos argumentorū uidentur. A lij nouem elementa posuerunt, psonā, in qua de animo, corpore extra positis quæratur, quod pertinere ad coniecturæ, & qualitatis instrumenta uideo. Tempus, quod χρόνον uocant, ex quo quæstio, an is, quē dum addicta est mater peperit, seruus sit natus. Locus unde cōtrouersia uidetur, an fas fuerit tyrannum in templo occidere, an exulauerit qui domi latuit. Tempus iterū quod πρᾶξιν appellant. hanc autem uideri uolunt speciem illius tēporis, ut æstatem, uel hyemem, huic subijcitur ille in pestilentia comessator. Actū, idest πεπρᾶχθαι, quod eo referunt, sciens cōmiserit, an insciens, necessitate, an casu, & talia. Numerū qui cadit in speciem quātitatis. an Thrasybulo triginta præmia debeantur, qui tot tyrannos sustulerit. Causam, cui plurimæ subiacent lites, quoties factū non negatur, sed qa iusta ratione sit factū, defenditur. Τρόπον cum id, quod alio modo fieri licet, alio dicitur factū, hinc est adulter loris cæsus, uel fame necatus. Occasionem factorū, quod est apertius, quàm ut uel interpretandū, uel exemplo sit demonstrandum, tamen ἀφορμὰς ἔργων uocant. Hi quoq; nullam quæstionē extra hæc putant. Quidam detrahunt duas partes, numerū, & occasionem, & pro illo, quē dixi actum, subijciunt res, idest πράγματα, quæ ne præterisse uiderer, satis habui attingere. Cæterum his nec status satis ostendi, nec omnes contineri locos credo, quod apparebit diligentius legētibus quæ de utraq; re dicam. Erunt enim plura multo q̄ quæ his elementis comprehenduntur. Apud plures authores legi, placuisse qbusdam unum omnino statum esse coniecturalē. Sed qbus placuerit, neq; illi tradiderunt, nec ego usq̄ reperire potui. Rationē tamen hanc sēcuti dicūtur, qd res omnis signis colligeretur quomodolibet, qualitatis quoq; solum statū faciant, quia ubiq; qualis sit cuiusq; rei natura quæri potest, sed utrocunq; modo sequetur summa confusio. Neque interest unum qui statum faciat, an nullum, si omnes causæ sint conditionis eiusdem. Coniectura dicta est à coniectu, idest directione quadā rationis ad ueritatē, unde etiam somniorū, atq; omnū interpretes coniectores uocantur, appellatū tamen est hoc genus uarie, sicut in sequentibus apparebit.

Coniectores

Quot, & qui status.

FVERVNT qui duos status facerent. Archidemus coniecturalem, &

lem, & finitiuum exclusa qualitate, qa sic de ea quæri existimabat, qd esset iniquum, qd iniustum, qd dicto non audientē esse, quod uocat de eodē, et alio. Huic diuersa sniā eorū fuit, qui duos qdem status esse noluerunt, sed unum inficialē, alterū iuridicialem. Inficialis, quē nos dicimus coniecturalē, cui ab inficiando nomen alij in totū dederunt, alij in partem, qa accusatorem cōiectura, reum inficiatiōe uti putauerunt. Iuridicialis est, qui δικαιολογικὸς græce dicitur, sed ab Archidemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. Nam subijciūt eam iuridiciali, quærendumq; arbitrantur iustū ne sit sacrilegū appellari, quod obijciatur, uel furtū, uel amentiā. Qua in opiniōe Damphilus fuit. Sed qualitatē in plura partitus est. Plurimi deinceps mutatis tantū nominibus in rem, de qua non constet, & in rem, de qua cōstet. Nā est uerū, nec aliter fieri potest, quàm ut aut certum sit, factū esse quid, aut non sit, si non est certum, coniectura sit, si certum est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus cum quæstionē aut in rebus extra positis, quibus coniectura explicatur, aut in nostris opinionibus existimet positam, quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας uocat, idemq; ἄκυρον καὶ προληπτικὸν dicunt, quo dubiū, & præsumptum significatur, de quo liquet. Item Theodorus, qui de eo an sit, & de accidentibus ei, qd esse constet, idest περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων existimat quæri. Nā in his omnibus prius genus coniecturā habet, sequēs reliqua. Sed hæc reliqua Apollodorus duo uult esse, qualitatē, et de nomine, idest finitiuam. Theodorus qd, quale, quātū, ad aliqd. Sūt qui & de eodem, & de alio modo qualitatē esse, modo finitionem uelint. In duo & Possidonius diuidit, uocem, & res. In uoce quæri putat an significet quicquam multa, quo modo rebus coniecturam, quod κατάστασιν uocat, & qualitatem, et finitionē, cui nomē dat κατ' ἔννοιαν, & ad aliquid, unde & illa diuisio est, alia esse scripta, et alia inscripta. Celsus Cornelius duos & ipse fecit status generales, an sit, quale sit. priori subiecit finitionem, quia æque quæratur, an sit sacrilegus qui nihil se sustulisse de templo dicit, & qui priuatam pecuniam confitetur se sustulisse. Qualitatem in rem, & scriptum diuidit. Scripto quatuor partes legales exclusa translatione, quantitatem, & mentis quæstiones coniecturæ subiecit. Est etiam alia in duos diuidendi status ratio, quæ docet, aut de substantia controuersiam esse, aut de qualitate. Ipsam porrò qualitatem aut in summo genere consistere, aut in suæ accidentibus, de substantia est coniectura, quæstio enim tractatur rei, an facta sit, an fiat, an futura sit. Interdū etiam intentionis, et uolūtatis, idq; melius q̄ quod ijs placuit, qui statū eūdē facti nomina

uerunt, tanquam de præterito tantum, & tantum de facto quæreretur pars qualitatis, quæ est de summo genere raro in iudicium uenit, quale est. id'ne sit honestum, quod uulgo laudatur. Succedentiũ autem aliæ de communi appellatione, ut sit'ne sacrilegus, qui pecuniam priuatam ex templo furatus est, aut de re denominata, ubi & factum esse certũ est, nec dubitatur quid sit, quod factum est, cui subiacent omnes de honestis, iustis, utilibus quæstiones. his etiam cæteri status contineri dicuntur, quia & quantitas modo ad coniecturam referatur, ut maior'ne sol quàm terra, modo ad qualitatem, quanta pœna quempiam, quantò ue præmio sit affici iustum, & translatio uersetur circa qualitatem, & definitio pars sit translationis. Quinetiam contrariæ leges, & ratiocinatiuus status, idest syllogismus, & plerunque scripti, & uoluntatis æquo nitantur, nisi quod hic tertius aliquando coniecturam accipit, quid senserit legis constitutor. Ambiguitatem uero semper coniectura explicari necesse sit, quia cum sit manifestum uerborum duplicem esse intellectum, de sola quæritur uoluntate. A' plurimis tres sunt facti generales status, quibus & Cicero in oratore utitur. & omnia, quæ aut in controuersiam, aut in contentionem uenuant, contineri putat, sit'ne, quid sit, quale sit, quorum nomina apertiora sunt, quàm ut dicenda sint. Idem Patrocles sentit. Tres fecit, & M. Antonius, his quidem uerbis, Paucæ res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum, non factum, ius, iniuria, bonum, malum. Sed quoniam quod iure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum quoque, ut iuste fecisse uideamur. secuti Antonium apertius uoluerunt eosdem status distinguere. Itaq; dixerunt coniecturalem legalem, iuridicialem. qui & Virginio placent. Horum deinde fecerũt species, ita ut legali subiicerẽt finitionem, et alios, qui ex scripto dicuntur, legum contrariarũ, quæ ἀντινομία dicitur, et scripti, & sententiæ, uel uoluntatis, idest κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν, & μετάληψιν, quã nos uariæ translatiuã, transumptiuã, transpositiuã uocamus. συλλογισμὸν, quẽ accipimus ratiocinatiuũ, uel collectiuũ. ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur. Quos posui, quia & ipsi a' plerisque status appellantur, quibusdam legales potius quæstiones eas dici placuit. Quatuor fecit Athenæus προτρεπτικὸν σύστασιν, uel παραινετικὸν, idest exhortatiuum, quia suasoriæ est proprius, συμβουλευτικὸν, qua coniecturam significari magis ex ijs, quæ sequuntur, quàm ex ipso nomine appareat, ὑπαλλακτικὸν ea finitio est, mutatione enim nominis constat, iuridicialem eadem appellatione græca, qua cæteri usi. Nam est, ut dixi, multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλ-

λαμπτικὴν translationem esse existimente secuti hanc mutationis significationem. fecerunt alij totidem status, sed alios, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ut Cæcilius, & Theon. Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus diuidit in ueritatē, & petenda, ac fugienda, quod est suasoriæ, & de eodem, atq; alio partiendo, tamen ad hæc peruenit, an sit, quid, quale, quantum, & quàm multum sit quærendū putat. Quodā tamen loco finitionis quoq; uim intelligit, quo dicit, quædam sic defendi. sustuli, sed non furtum feci, percussi, sed non iniuriam feci. Posuerat & Cicero in libris rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis, ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligatur. Iuri subiecerat trāslationē. Verū hic legales quoq; quæstiones alio loco tractat, ut species actionis. Fuerunt qui facerent qnq; coniecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus quoq; ut dixi, ijsdem generalibus capitibus utitur, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ad aliquid. Hoc ultimum maxime in comparatiuo genere uersari putat, quoniam melius, ac peius, maius, & minus, nisi alio relata non intelliguntur. Sed in illas quoq; translatiuas, ut supra significaui, quæstiones incidunt, an huic uis agendi sit, uel facere aliquid conueniat, an contra hūc, an hoc tempore, an sic. Omnia enim ista referri ad aliquid necesse est. Alij sex status putant, coniecturam, quam γνῶσιν uocant, & qualitatē, & proprietatē idest ἰδιότητα quo uerbo finitio ostenditur, & quantitatem, quam ἀξίαν dicunt, et comparationem, & translationem, cuius ab hoc nouum nomen inuētum est μετάσεως nouum tanquam in statu alio, qui ab Hermagora inter species iuridiciales ponitur, usitatum. Alijs septem esse placuit, a' quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio recepta est. Sed in horum trium locum subditæ quatuor legales, adiectæq; illis tribus rationalibus, alij peruenerunt usq; ad octo translatione ad septem superiores adiecta, A' quibusdam deinde diuisa ratio est, ut status rationales appellarent quæstiones, quemadmodum supra dixi legales. In illis de re, in his de scripto quæreretur. Quidā in diuersum hos status esse, illas quæstiones maluerunt. Sed alij rationales tres putauerunt, an sit, quid sit, quale sit. Hermagoras solum quatuor, coniecturam, proprietatem, translationem, qualitatem, quam per accidentia idest κατὰ συμβεβηκὸς uocat. hac interpretatione, an illi accidat uiro bono esse, uel malo. Hanc ita diuidit, de appetendis, & fugendis, quæ est pars deliberatiua. De persona, ea ostenditur laudatiua. Negotialem, quam πραγματικὴν uocat, in qua de rebus ipsis quæritur, remoto personarum complexu, ut sit ne liber, qui est in assertio-

ne, an diuitiæ superbiam pariant, an iustum quid, an bonum sit. Iuridiciale, in qua ferè eadem, sed certis, destinatisq; personis quæratur, an ille iuste hoc fecerit, uel bene. Nec me fallit in primo Ciceronis rhetoricæ aliam esse loca negotialis interpretationem, cum ita scriptũ sit. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consideratur, cui diligentiæ præesse apud nos iuris consulti existimantur. Sed quod ipsius de ijs libris iudiciũ fuerit, supra dixi. Sunt enim uelut regestæ in hos commentarios, quos adolescens deduxerat, scholæ, & siqua est in his culpa, tradentis est, siue eum mouit, quod Hermagoras prima in hoc loco posuit exẽpla ex quæstionibus iuris, siue quod græca πραγματικοὺς uocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de oratore substituit. Ideoq; culpari tanquã falsa præcipiat, non potest. nos ad Hermagoram. Translationem hic primus omnium tradidit, quanquam semina eius quædam citra nomen ipsum apud Aristotelem reperiuntur. legales autem quæstiones has fecit, scripti, & uoluntatis, quam ipse uocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρετον, idest dictum, & exceptionem, quorum prius ei cum omnibus commune est, exceptionis nomẽ minus usitatum ratiocinatiuum, ambiguitatis, legum contrariarum. Albutius eadem diuisione usus detrahit translationẽ, subijciens eam iuridiciali. In legalibus quoque quæstionibus nullum putat esse, qui dicatur ratiocinatiuus. Scio plura inuenturos adhuc, qui legere antiquos studiosius uolent. Sed ne hæc quoq; excesserint modum uereor. Ipse me paulum in alia, quam prius habuerim, opinione nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat, modo famæ studenti nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, uerum etiam approbassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulanti in eo præsertim opere, quod ad bonorum iuuenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte iudicij mei. Nam & Hippocrates clarus arte medicinæ uidetur honestissime fecisse, quod quosdam errores suos, ne posteri errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitauit aliquos suos libros iam editos, alijs postea scriptis ipse damnare, sicut Catulum, atq; Lucullum, & hos ipsos, de quibus modo sum locutus, artis rhetoricæ. Etenim superuacuus foret in studijs longior labor, si nihil liceret melius inuenire præteritis. Neq; tamen ex his quicquam, quæ tum præcepi, superuacuum fuit. Ad easdem enim particulas hæc quoq;, quæ nunc præcipiam, reuertentur. Ita neminem didicisse pœniteat. Colligere tantum eadẽ, ac disponere paulo significantius cœpi, omnibus autem satisfactum uolo, non me hæc serius demonstrare alijs, q̃ mihi ipsi persuaserim. Secundum plurimos authores seruabam tres rationales

status

status, coniecturam, finitionem, qualitatem, unum legalem. Hi mihi status generales erant. Legalem in quinq; species partiebar, scripti, et uoluntatis, legum contrariarũ, collectiuum, ambiguitatis, translationis nunc quartum ex generalibus intelligo posse remoueri. Sufficit enim prima diuisio, qua diximus, alios legales, alios rationales esse, ita non erit status, sed quæstionũ genus, alioquin & rationalis status esset. Ex ijs etiam, quos specialeſ uocabam, remoui translationem, frequẽter quidem sicut oẽs, qui me secuti sunt. meminisse possunt, te status & in ipsis etiam illis sermonibus me nolente uulgatis, tamen hoc cõplexus uix in ulla controuersia translationis statum posse reperiri, ut non & alijs in eadem recte dici uideretur. Ideoq; à quibusdam eum exclusum, neq; ignoro multa transferri, cum in omnibus ferè causis, in qbus cecidisse quis formula dicatur, hæ sint quæstiones, an huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore liceat agere. Et siqua sunt talia, sed personæ, tẽpora, actiones, cæteraq; propter aliquã causam transferuntur. Ita non est in translatione quæstio, sed in eo propter qd trãsferuntur. Non debes apud prætorẽ petere fidei cõmissum, sed apud consules, maior enim prætoria cognitione summa est. Quæritur an maior summa sit, facti controuersia est, non licet tibi agere mecũ, cognitor enim fieri non potuisti. Iudicatio est, an potuerit, nõ debuisti interdicere, sed petere, an recte interdictũ sit ambigitur, quæ omnia succẽdũt legitimis quæstionibus. An non præscriptiões etiã, in quibus maxime uidetur menifesta trãslatio, easdẽ oẽs species habent, quas hæ leges, quibus agitur, ut aut de noie, aut de scripto, & sententia, uel ratiocinatione quæratur? deinde status ex quæstione oriatur? Trãslatio non habet quæstionẽ, de qua cõtendit orator, sed propter quam cõtendit, hoc apertius. Occidisti hoiem, non occidi, quæstio an occiderit, status, coniectura non est. Tale, habeo ius actionis, non habes, ut sit quæstio, an habeat, et inde status, accipiat enim actionem, nec ne ad euentũ pertinet, non ad causam, & ad id, quod pronuntiat iudex, non id, propter quod pronũtiat. hoc illi simile est, puniendus es, nõ sum, uidebit iudex, an puniendus sit. Sed non hic erit quæstio, nec hic status. Vbi ergo? puniendus es, hominẽ occidisti, non occidi, an occiderit. honorandus sum, non es, num statum habet? non, ut puto, honorandus sum, quia tyrannum occidi, nõ occidisti, quæstio, & status. Similiter non recte agis, recte ago, non habet statum. Vbi est ergo? non recte agis ignominiosus, quæritur an ignominiosus sit, aut an agere ignominioso liceat, & quæstiones, & status. Ergo translatiuum genus causæ est, ut comparatiuum, & mutuæ accusationis. At enim simile est illi, ius habeo, ius non habes, oci-

libri uulgati fabio nolente

i. ff. status principalis in causa.

disti, recte occidi, nō nego, sed nec hæc res statū facit. Non enim hæ sunt propositiones, alioquin causa non explicabitur, sed cum suis rationibus. Scelus commisit Horatius, sororem enim occidit, non commisit, debuit enim occidere eam, quæ hostis morte mœrebat, quæstio an hæc iusta causa, ita qualitas, at similiter in translatione, non habes ius abdicandi, quia ignominioso non est actio, habeo ius, quia abdicatio actio non est, quæritur quid sit actio, finiemus, non licet abdicare filios, syllogismus. Item cætera per omnes & rationales, & legales status. Nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in rationali quoq; genere ponerent, hoc modo, hominem occidi iussus ab imperatore, dona templi cogenti tyranno dedi, deserui, tempestatibus, fluminibus ualetudine impeditus, idest non per me stetit, sed per illud, à quibus etiam liberius dissentio. non enim actio transfertur, sed causa facti, quod accidit penè in omni defensione. Deinde is, qui tali utitur patrocinio non recedit à forma qualitatis. Dicit enim se culpa uacare, ut magis qualitatis duplex ratio faciēda sit, altera qua & factū defenditur, altera, qua tantū reus. Credendū est igitur ijs, quorū authoritatē secutus est Cicero. Tria esse, quæ in omni disputatione quærantur, an sit, quid sit, quale sit, quod etiam nobis ipsa natura præscribit. Nam primum oportet subesse aliquid, de quo ambigitur, quod, quid sit, & quale sit, certe non potest æstimari, nisi prius esse constiterit. Ideoq; ea prima quæstio, sed non statim quod esse manifestum est, etiam quid sit apparet. hoc quoq; constituto nouissima qualitas superest, nec ijs exploratis aliud est ultra. His infinitæ quæstiones, his finitæ continentur. Horum aliqua in demonstratiua, deliberatiua, iudiciali materia utiq; tractantur. Hæc rursus iudiciales causas et rationali parte, et legali cōtinet. nec enim ulla iuris disceptatio, nisi finitione, qualitate, coniectura potest explicari. Sed instituentibus rudes, non erit inutilis latius primo fusa ratio, etsi non statim rectissima linea tensa, facilior tamen, & apertior uia. Discant igitur ante omnia quadripartitam in omnibus causis esse rationem, quam primum intueri debeat, qui acturus est. Nam ut à defensore potissimum inopiam, longe fortissima tuendi se ratio est, si quod obijcitur negari potest. proxima si non id, quod obijcitur, factum esse dicitur, tertia honestissima, qua recte factum defenditur, quibus si deficiamur, ultima quidem, sed iam sola superest salus aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod neq; negari, nec defendi potest, ut non uideatur iure actio itendi. Hic illæ quæstiones siue actionis, siue trāslationis. Sunt enim quædam non laudabilia natura, sed iure concessa, ut in XII. tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit, quam legem mos

gem mos publicus repudiauit, etiã aliquid æquum, sed prohibitum iure, ut libertas testamentorum. Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quàm ut probet factum esse, hoc esse factum, non recte factum, iure se intendere. Ita circa species easdem, lis omnis uersabitur translatis tantum aliquando partibus, ut in causis, in quibus de prænio agitur, recte factum petitor probat. Hæc quatuor uelut proposita formæ, quæ actionis, quæ tum generales status uocabam, in duo, ut ostendi, genera descendunt, rationale, & legale. Rationale simplicius est, quia ipsius tantum naturæ contemplatione constat. Itaq; in eo satis est ostendisse coniecturam, finitionem, qualitatem. Legalium plures sint species necesse est, propterea quod multæ sunt leges, & uarias habent formas, alia est, cuius uerbis nitimur, alia, cuius uoluntate, alias nobis, cum ipsi nullam habemus, adiungimus, alias inter se comparamus, alias in diuersum interpretamur. Sic nascuntur hæc ueluti simulachra ex illis tribus, interim simplicia, interim & mista, propriam tamen faciem ostendentia, ut scripti, & uoluntatis, quæ sine dubio aut qualitate, aut coniectura continentur, & syllogismus, qui est maxime qualitatis, & legis contrariæ, quæ ijsdem, quibus scriptũ, & uoluntas constat, & ἀμφιβολία, quæ semper coniectura explicatur. finitio quoque utriq; generi, quod'q; rerum, quod'q; scripti contemplatione constat, communis est. Hæc omnia etiam si in illos tres status ueniunt, tamen quia, ut dixi, habent aliquid uelut proprium, uidentur demonstranda discentibus, & permittendum ea dicere, uel status legales, uel quæstiones, uel capita quædã minora, dũ sciant nihil ne in his qdem præter tria, quæ prædiximus, quæri. At quantũ, et q̃ multũ, & ad aliqd, & ut nõnulli putauerunt comparatiuos, non eandẽ rationem habent. Sunt enim hæc nõ ad uarietatem iuris, sed ad solam rationem referenda. Ideo'q; semper in parte, aut coniecturæ, aut qualitatis ponenda sunt, ut qua mente, et quo tempore, & quo loco. Sed de singulis dicemus quæstionibus, cum tractare præcepta diuisionis cœperimus. Hoc inter omnes conuenit, in causis simplicibus singulos status esse causarum, quæstionum autem, quæ uelut subiacentes ad illud, quo iudicium continetur, referuntur. sæpe in unam cadere plures posse. Etiam credo aliquando dubitari quo statu sit utendum, cum aduersus unam intentionem plura oppo nuntur. Et sicut in colore dicitur, narrationis eum esse optimum, quem actor optime tueatur. Ita hic quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuendo plurimum adhibere uirium possit orator. Ideo'q; pro Milone aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia componeret orationem, cum ille iure tanquam

insidiatorem occisum, & tamen non Milonis consilio, dixerit, hic etiã gloriatus sit occiso malo ciue. In coniunctis uero posse duos, & tres inueniri, uel diuersos, ut siquis aliud se non fecisse, aliud recte fecisse defendat, uel generis eiusdem, ut siquis duo crimina, uel omnia neget. Quod accidit etiam si de una re quæratur aliqua, sed eam plures petant, uel eodem iure, ut proximitatis, uel diuerso, ut cum hic testamento, ille proximitate nitatur. Quoties autem aliud alij petitori opponitur, dissimilis esse status necesse est, ut in illa controuersia, testamenta legibus facta, rata sint. Intestatorum parentum liberi hæredes sint, abdicatus nequid de bonis patris capiat. Nothus ante legitimum natus, legitimus filius sit, post legitimum natus tantum ciuis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater naturalis sine liberis decessit. qui ex duobus legitimis, alterum in adoptionem dederat, alterum abdicauerat, sustulit nothum, Instituto hærede abdicato decessit. Tres omnes de bonis contendunt, νόθον qui non sit legitimus, græci uocant, latinum rei nomen, ut Cato quoque in oratione quadam testatus est, non habemus, ideoq; utimur peregrino. Sed ad propositum, hæredi scripto opponitur lex, abdicatus neqd de bonis patris capiat, fit status scripti, & uoluntatis, an ullo modo capere possit, an ex uoluntate patris, an hæres scriptus. Notho duplex fit quæstio, quod post legitimos natus sit, & quod non sit ante legitimos natus. prior syllogismum habet, an pro non natis sint habendi, qui à familia sunt alienati, altera scripti, & uoluntatis, non enim esse hunc natum ante legitimum conuenit, sed uoluntate legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse, ut legitimus esset nothus, tum natus, cum alius legitimus in domo non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, non utique, si postea legitimus natus non sit, notho nocere. Vtetur q; hoc argumento, finge solum natum nothum, cuius conditionis erit, tantum ciuis? atqui non erit post legitimum natus filius, atqui non erit ante legitimos natus, quare, si uerbis legis stari non potest, uoluntate standum est. Nec quenquam turbet, quod ex una lege duo status fiant, duplex est, ita uim duarum habet. Redire in familiam uolenti dicitur ab altero. Primum ut tibi redire liceat, hæres sum, idem status, qui in petitione abdicati. Quæritur enim, an possit esse hæres abdicatus, adijcitur communiter à duobus, redire tibi in familiam, non licet. non enim pater sine liberis decessit. Sed in hoc propria quisque eorum quæstione nitetur. alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse, & argumentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege. Supernacuum enim fuisse prohiberi patris bo-

cui dicunt fol. 29

nus abdicatum, si esset numero alienorum, nunc, quia filij iure futurus fuerit intestati hæres, oppositam esse legem, quæ tamen id non efficiat, ne filius sit, sed ne hæres sit. Status finitiuus, quid sit filius, rursus nothus eisdem colligit argumentis, non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filiũ, nisi forte & hic finitionem mouet, an liberi sint etiam non legitimi. Cadent ergo in unam controuersiam uel specialiter duo legitimi status, scripti, & uoluntatis & syllogismus, & præterea finitio, uel tres illi, qui natura soli sunt coniectura in scripto, & uoluntate, qualitas in syllogismo, & quæ per se est aperta finitio. Causa quoque, & iudicatio, & continens est in omni genere causarum. nihil enim dicetur, cui non insit ratio, & quo iudicium referatur, & quod rem maxime contineat. Sed quia magis hæc uariantur in libris, & ferè tradita sunt ab ijs, qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera causas diuisi, ordinem sequar.

De laude, & uituperatione.

AC potissimum incipiam ab ea, quæ constat laude, & uituperatione, quod genus uidetur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus parte negotiali, hoc est πραγματικῆς remouisse, totamq; ad solos auditores relegasse, et id eius nominis, quod ab ostentatiõe ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotijs hoc munus inseruit. nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistratibus sæpe mandantur, & laudare testem, uel contra pertinet ad momentum iudiciorum, & ipsis etiam reis dare laudatores licet, & editi in competitores, in L. Pisonem, & Clodium, & Curionem libri uituperationem continent, & tamen in senatu loco sunt habiti sententiæ. Nec inficias eo esse quasdam ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, uirorumq;, quos priora tempora tulerunt. Quo soluitur quæstio supra tractata, manifestumq; est errare eos, qui nunq; oratorem dicturum, nisi de re dubia putauerunt, an laudes capitolini Iouis, perpetua sacri certaminis materia uel dubiæ sunt? uel non oratorio genere tractantur? id desyderat autẽ laus, quæ negotijs adhibet probationẽ, sic etiam illa, quæ ostentationi componitur. Habet interim aliquam speciem probationis, ut qui Romulum Martis filium, educatumq; a Lupa dicat, in argumentũ cœlestis ortus utatur his, quod abiectus in profluentem non potuerit extinqui, quod omnia sic egerit,

ut genitum præside bellorum deo, incredibile non esset, quod ipsum quoq; cœlo receptum temporis eius homines non dubitauerint. Quædam uero etiam in defensionis speciem cadent, ut si in laude Herculis permutatum cum regina Lydiæ habitum, & imperata, ut traditur, Pensa orator excuset. Sed proprium laudis est res amplificare, & ornare, quæ materia præcipue quidem in deos, & homines cadit. Est tamen & aliorum animalium etiam carentium anima. Verũ in deis generaliter primum maiestatem ipsius eorum naturæ uenerabimur. Deinde proprie uim cuiusq;, & inuenta, quæ utile aliquid hominibus attulerunt. Vis ostenditur, ut in Ioue regendorum omnium, in Marte belli, in Neptuno maris. Inuenta, ut artium in Minerua, Mercurio literarum, medicinæ Apolline, Cerere frugum, Libero uini. Tum siqua ab his acta uetustas tradidit commemoranda. Addunt etiam dijs honorem parentes, ut siquis sit filius Iouis. Addit antiquitas, ut ijs, qui sunt ex chao progenies quoq;, ut Apollo, ac Diana Latonæ. Laudandũ in quibusdã, quod geniti immortales, in quibusdã quod immortalitatẽ uirtute sint cõsecuti, quod pietas principis nostri præsentiũ quoq; temporũ decus fecit. Magis est uaria laus hoiũ. nam primũ diuiditur in tẽpora, quod'q; ante eos fuit, quod'q; ipsi uixerunt. In ijs autem, q fato sunt functi etiã quod est insecutũ. Ante hominem patria, ac parẽtes, maiores'q; erũt, quorũ duplex tractatus est, aut.n. respondisse nobilitati pulchrũ erit, aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoq; interim ex eo, quod ante ipsum fuit tempore trahentur, quæ responsis, uel augurijs, futuram claritatem promiserint. Sicut eum, qui ex Thetide natus esset, maiorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. Ipsius uero laus hominis ex animo, & corpore, & extra positis peti debet. Et corporis quidem, fortuitorum'q;, tum leuior, tum non uno modo tractanda est. Nam & pulchritudinem interim, roburq; persequimur honore uerborum, ut Homerus in Agamemnione, atque Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea paruum, sed bellatorem dicat fuisse. Fortuna uero tum dignitatem affert, ut in regibus, principibus'q;, nanq; est hæc materia ostendendæ uirtutis uberior, tum quo minores opes fuerunt, eo maiorem beneficijs gloriam parit. Sed omnia, quæ extra nos bona sunt, quæq; hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit quis ea, sed quod ijs honeste sit usus. Nam diuitiæ, & potentia, & gratia cum plurimum uirium dent, in utranq; partem certissimũ faciunt morũ experimentum, aut enim meliores propter hæc, aut peiores sumus. Animi semper uera laus, sed non una per

omi.

laus deorũ

laus hominis

cicõ de orat. lib. 2. 107

in erratis

hoc opus uia ducitur. Nanq; aliâs ætatis gradus, gestarumq; rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ, post hæc operum idest factorum, dictorumq; cõtextus, aliâs in species uirtutum diuidere laudem fortitudinis, iustitiæ, continentiæ, cæterarumq;, ac singulis assignare, quæ secundum quãq; earum gestæ erunt. Vtra sit autem harum uia utilior cum materia deliberabimus, dum sciamus gratiora esse audientibus, quæ solus quis aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur, siquid præterea supra spem, aut expectationem, præcipue quod aliena potius causa, quàm sua. Tempus quod finem hominis insequitur, non semper tractare cõtingit, non solum, quod uiuentes aliquando laudamus, sed quod rara hæc occasio est, ut referri possint diuini honores, & decreta, ut publicæ statuæ constitutæ. Inter quæ enumerauerim ingeniorum monimenta, quæ seculis probarentur. Nam quidam, sicut Mænander, iusiora posterorum quàm suæ ætatis iudicia sunt consecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inuentoribus, necnon institutæ quoq; authoribus, ut à Numa traditum deos colere, à Publicola, fasces populo summittere. Qui omnis etiam in uituperatione ordo constabit tamen in diuersum. Nam et turpitudo generis opprobrio multis fuit, & quosdam claritas ipsa notiores circa uitia, & inuisos magis fecit, & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta pernicies & corporis, & fortunæ. quibusdam mala contemptũ, ut Thersitæ. At uero quibusdam bona uitijs corrupta odium attulerunt. ut Nirea imbellem, Plistinem impudicum à poetis accepimus. Et animi totidẽ uitia, quot uirtutes sunt, nec minus, quàm in laudibus duplici ratione tractantur. Et post mortem adiecta quibusdam ignominia est, ut Melio, cuius domus solo æquata. M. q; Manlio, cuius prænomen è familia in posterũ exemptum est, & parentes malorum odimus, & est conditoribus urbium infamiæ, contraxisse aliquam perniciosam cæteris gentem, qualis est primus iudaicæ superstitionis author & Gracchorum leges inuisæ. Et siquod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinosus uir Perses in muliere Sama instituere ausus dicitur primus. Sed in uiuentibus quoq; iudicia hominum uelut argumenta sunt morum, & bonos, aut ignominia ueram esse laudem, uel uituperationem probat. Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quoq; laudetur, aut uituperetur. Nam plurimum refert qui sint audientium mores, quæ publicè recepta psuasio, ut illa maxime, quæ probant esse, in eo, qui laudabitur, credant, aut in eo, contra quem dicemus, ea, quæ oderunt. ita non dubium erit iudicium, quod orationem præcesserit,

val. max. lib. 7. c. 1.

val. max. lib. 1. c. 23

val. max. lib. 1. c. 23

pli. de uir. ill. c. 41.

ipsorũ etiam permiscenda laus semper, nam id beneuolos facit. Quoties autem fieri poterit, cum materiæ utilitate iungenda, minus Lacedæmone studia literarum quàm Athenis honoris merebuntur, plus patientia, uel fortitudo, rapto uiuere quibusdam honestum, alijs cura legum, frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret. Veteribus Romanis summum luxuriæ crimen, eadem in singulis differentia. Maxime fauet iudex, qui sibi dicentem assentari putat. Idẽ præcepit illud quoq; quod mox Cornelius Celsus propè supra modum inuasit. quia sit quædam uirtutibus, ac uitijs uicinitas, utendum proxima deriuatione uerborũ, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro auaro parcum uocemus, quæ eadem etiam contra ualent, quod quidem orator, idest uir bonus nunquam faciet, nisi forte communi utilitate ducatur. Laudantur autem urbes similiter, atque homines. Nam pro parente est conditor, & multum authoritatis affert uetustas, ut ijs, qui terra dicuntur orti, & uirtutes, ac uitia circa res gestas, eademq; in singulis, illa propria, quæ ex loci positione, aut munitione sunt, aues illis, ut hominibus liberi. decori est laus, & magnitudo operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, author exspectari solet. honor, ut in templis, utilitas, ut in muris, pulchritudo uel author utrobiq; est, & locorum, qualis Siciliæ apud Cicæronem, in quibus similiter speciem, & utilitatem intuemur, specie maritimis, planis, amœnis, utilitatem salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum honestorum, factorumq; laus generalis, erit et rerum omnis modi. Nam & somni, & mortis scriptæ laudes, et quorundam à medicis aborum. Itaque ut non consensi hoc laudatiuum genus circa solam uersari honesti quæstionem, sic qualitate maxime contineri puto, quanquam omnes tres status cadere in hoc opus possint. His quoq; usum C. Cæsarem in uituperando Catone notauerit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasorijs, quia plerunq; eadem illic suaderi, hic laudari solent.

terre filij
2 in cpus
cui sot
100

quarta in
uerre

De suasoria, & prosopopœia.

DELIBERATIVAS quoq; miror à quibusdam sola utilitate definitas. At siquid in his unum sequi oporteret, & potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito quin ij, qui sunt in illa priore sententia secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem nisi quod honestum esset, existimarint. Et est hæc ratio uerissima, si cõsilium contingat semper bonorum, atq; sapientum. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populumq; præcipue, qui ex plu

ribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundum communes magis intellectus loquendum, sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honesta, non tamen satis eadem utilia quoq; existiment, quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut fœdus numantinum, iugumq; caudinum. Ne qualitatis quidem statu, in quo & honestorum, & utilium quæstio est, complecti eas satis est. Nam frequenter in ijs etiam coniecturæ locus est. Nonnunquam etiam tractatur aliqua finitio, aliquando etiam incidere possunt legales tractatus, in priuata maxime consilia, siquando ambigitur an liceat. De coniectura paulo post pluribus. Interim est finitio apud Demosthenem, de thalonesum Philippus an reddat. apud Ciceronem in philippicis. quid sit tumultus. Quid? non illa similis iudicialium quæstio, de statua Seruij Sulpitij, an ijs demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti? Ergo pars deliberatiua, quæ eadem suasoria dicitur, de tempore futuro consultans, querit etiam de præterito.

Officijs constat duobus, suadendi, & dissuadendi. Procemio, quale est in iudicialibus, non ubiq; eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam procemij speciem, nec enim abrupte, nec unde libet incipiendum, quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu, & utique in concionibus eadem ratio, quæ apud iudices acquirendæ sibi plerunq; eorum, apud quos dicendum sit beneuolentiæ. Nec mirum cum etiam in panegyricis petatur audientium fauor, ubi emolumentum non utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles quidem nec sine causa putat & à nostra, & ab eius, qui dissentiet, persona duci frequenter in consilijs exordium, quasi mutuantibus hoc nobis à iudiciali genere, nonnunquam etiam, ut minor res maior ne uideatur. In demonstratiuis uero procemia esse maxime libera existimat. Nam & longe à materia duci hoc, ut in Helenes laude Isocrates fecerit, & ex aliqua rei uicinia, ut idē in panegyrico, cum quæritur plus honoris corporum, quàm animorum uirtutibus dari. Et Gorgias in olympico laudans eos, qui primi tales instituerunt conuentus, quos secutus uidelicet Caius Sallustius in bello iugurthino, & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in qua etiam cum procemio utemur, breuiore tamen & uelut quodam capite tantum, & initio debebimus esse contenti. Narrationem uero nunquam exiget priuata deliberatio eius dūtaxat rei, de qua dicenda sententia est, quia nemo ignorat id, de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad delibe-

cic. off. fol. 122

procemij cic. de orat. fol. 12

cic. de orat. fol. 105

rationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa, quæ ordinem rei docet, necessaria, & affectus, ut quæq; maxime postulabit. Nam & concitanda, & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem, impellendi animi. Nonnunquam etiam mouenda miseratio, siue ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, siue sociæ ciuitatis euersionem deflebimus. Valet autem in consilijs authoritas plurimum. nam & prudentissimus esse, haberiq; & optimus debet, qui sententiæ suæ de utilibus, atq; honestis credere omnes uelit. In iudicijs enim uulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo. consilia nemo est, qui neget secundum mores dari. Græcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse iudicauerunt, & in sola reipublicæ administratione posuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte uersatur. Ideoq; suasuris de pace, bello, copijs, operibus, uectigalibus, hæc duo præcipue nota esse uoluit, uires ciuitatis, & mores, ut ex natura tum ipsarum rerum, tum audientium ratio suadendi ducerētur, nobis maior in re uidetur uarietas, nam & consultantium, & consiliorum plurima sunt genera. Quare in suadendo, & dissuadendo tria primum spectanda erunt. Quid sit, de quo deliberetur, qui sint qui deliberent, qui sit, qui suadeat. Rem, de qua deliberatur, aut certū est posse fieri, aut incertum. Si incertum, hæc erit quæstio sola aut potentissima. Sæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit quidē fieri, esse faciendum, deinde fieri non posse. Cum autem de hoc quæritur, coniectura est, an Isthmos interciadi, an sicciari palus pontina, an portus fieri hostiæ possit, an Alexander terras ultra oceanum sit inuēturus. Sed in ijs quoq;, quæ constabit posse fieri, coniectura erit aliquando, ut si quæratur an utiq; futurum sit, ut Carthaginem superent Romani, ut redeat Annibal, si Scipio exercitum in Africam transtulerit, ut seruent fidē Samnites, si Romani arma deposuerint. Quædā & fieri posse, et futura esse credibile est, sed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo, ubi coniecturæ nō erit locus, alia sunt intuenda. Et primū, aut propter ipsam rem, de qua sententiæ rogantur consultabitur, aut propter alias aduenientes extrinsecus causas propter ipsam deliberāt p.c. an stipendium militi constituant. Hæc materia simplex erit. Accedunt causæ aut faciendi, ut, deliberant. p.c. an Fabios dedant gallis bellum minitantibus, aut non faciendi, deliberat C. Cæsar, an perseueret in Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerēt. Hæ suasoriæ duplices sunt. Nam & illic causa deliberandi est, quod bellum galli minitentur, esse tamen quæstio potest, dedendi ne fuerint etiā extra hanc denuntiationem, quia contra fas cum legati missi essent

prælium

prælium inierint, regemq;, ad quem mandata acceperant, trucidarint. Et hic nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc militū perturbationem. Est tamen locus quærendi, an citra hunc quoq; casum penetrandū in Germaniam fuerit. Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari etiam detractis sequentibus posset. Partes suadendi quidam putauerūt honestum, utile, necessarium. ego non inuenio huic tertiæ locum. quantalibet enim uis ingruat, aliquid fortasse pati sit necesse, nihil facere. De faciendo autem deliberatur. Quod si hanc uocant necessitatem, in qua homines grauiorum metu coguntur, utilitatis erit quæstio, ut si obsessi, & impares, & aqua, ciboq; defecti de faciendo ad hostem deditione deliberent, & dicatur necesse est, nempe sequitur, ut hoc subijciatur, alioquin pereundū est, ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potius licet. Deniq; non fecerunt Saguntini, nec in rate opitergina circuuenti. Igitur in his quoq; causis aut de sola utilitate ambigetur, aut quæsio inter utile, atq; honestum consistet. At enim si quis liberos procreare uolet, necesse habeat uxorem ducere, qs dubitat? Sed ei, qui pater uult fieri, liceat necesse est uxorē esse ducendā. Itaq; mihi ne consiliū qdem uidetur ubi necessitas est, non magis, q̄ ubi constat quid fieri non posse. Omnis enim deliberatio de dubijs est. Melius igitur qui tertiam partem dixerunt δυνατὸν, quod nostri possibile nominant, quæ ut dura uideatur appellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam manifestius est, quam ut docendum sit, tamen apud plerosq; earum numerus augetur, à quibus ponuntur, ut partes, quæ species sunt partium. Nam fas, iustum, pium, æquum, mansuetum quoq;. sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον, & siqua adhuc adijcere quis eiusdem generis uelit, subijci possunt honestati. An sit autem facile, magnum, iucundum sine periculo ad quæstionem pertinet utilitatis, qui loci oriuntur ex contradictione eius, quod est inutile, difficile, paruum, iniucundum, periculosum. Tamen quibusdam uidetur esse nonnunquam de iucunditate sola consultatio, ut si de ædificando theatro instituendis ludis deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter uoluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro, non inutilis laborum remissio, deformis, & incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio, & nihilominus eadem illa religio cum theatrum uetuti quoddam illius sacri templum uocabimus. sæpe uero & utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus, ut cum illis opiterginis demus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam perituri sint nisi fecerint, & uti-

lia honestis præferimus, ut cum suademus, ut bello pu nico seruiarmen tur. Sed tamen neque hic planè concedendum est esse id inhonestum, liberos enim natura omnes & ijsdem constare elementis & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos dici potest. Et illic, ubi manifestum periculum est, opponenda alia, ut crudelius etiam perituros affirmemus, si se dediderint siue hostis non seruauerit fidem, siue Cæsar uicerit, quod est uero similius. Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerunque nominibus deflecti solent. nam & utilitas ipsa expugnatur ab ijs, qui dicunt non solum potiora esse honesta quàm utilia. sed ne utilia quidem esse, quæ non sunt honesta, & contra quod nos honestum, illi uanum, ambitiosum, stolidum uerbis quàm re probabilius uocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa, ut si ex duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minus, crescit hoc adhuc. Nam interim tripliceſ etiam suasoriæ incidunt, ut cum Pompeius deliberauit, Parthos, an Africam, an Aegyptum peteret. Ita non tantum utrum sit melius, sed quid sit optimum, quæritur. Idemq; cõtra, nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse cãusa dubitandi? Ita ferè omnis suasoria nihil est aliud, quàm comparatio, uidendumq; quid consecuturi sumus, & propter quid, ut æstimari possit, plus in eo, quod petimus, sit commodi, an uero in eo, per quod petimus incommodi. Est utilitatis, & in tempore, quæstio expedit, sed non nunc & in loco, non hic, & in persona, non nobis, non contra hos, & in genere agendi non sic, & in modo non in tantum. Sed personam sæpius decoris gratia intuemur, quæ & in nobis, & in ijs, qui deliberant, spectanda est. Itaque quamuis exempla plurimum in consilijs possint, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen quorum authoritas, & quibus adhibeatur. Diuersi sunt enim deliberantium animi, duplex conditio, nam consultant aut plures, aut singuli, sed in utrisque differentia, quia & in pluribus multum interest, senatus sit, an populus, Romani, an Fidenates, græci, an barbari, & in singulis Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario. De ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, sexus, dignitas, ætas. sed mores præcipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est. Si uero apud turpes recta obtinere conabimur, ne uideamur exprobrare diuersam uitæ sectam, cauendum est. & animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille

non

non respicit, permouendus, sed laude, uulgi opinione, & si parũ proficiet hæc uanitas, secutura ex his utilitate, aliquanto uero magis obiicendo aliquos, si diuersa fecerit, metus. Nam præter id, quod his leuissimi cuiusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus ualeat malorum timor quàm spes bonorum, sicut facilior eisdem turpium quàm honestorum intellectus est. aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum, qui consulunt, spectatur utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentem. Hoc ergo præcipis & hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutũ. Propositis plurimis, quæ honeste suaderi Cæsari possent. Sim'ne bonus uir, si hæc suadeam? minime. Suasoris enim est finis utilitas eius, cui quisque suadet, at recta sunt, quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus. Sed quia est altior quæstio, nec tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo, qui summus futurus est, libro. Nec ego quicquam fieri turpiter uelim. Verum interim hæc, uel ad scholarum exercitationes pertinere credantur, nam & iniquorum ratio noscenda est, ut melius æqua tueamur. Interim siquis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores, Sex. Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis, ac crudelis sit, impellunt. Sed dandus illis deformibus color, idq; etiam apud malos, nec enim est quisquam tam malus, ut uideri uelit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam, non malitia, sed indignatione uideatur audere. Sic Atreus apud Varium.

Iam fero (inquit) infandissima, iam facere cogor.

Quanto magis eis, quibus fuit aliqua cura famæ, conseruandus est hic ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus consilium, ut Antonium roget, uel etiam ut philippicas, ita uitam pollicente eo, exurat, non cupiditatem lucis allegabimus. Hæc enim si ualet in animo eius, tacentibus quoque nobis ualet. Sed ut se reip. seruet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæsari suadentes regnum, affirmabimus stare iam remp. nisi uno regente non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solũ quærit quomodo q̃minimũ peccare uideatur. Multũ refert etiã quæ sit p̃sona suadẽtis, qa ante acta uita si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert expectationem. Prouidendũ est, ne quæ dicuntur, ab eo, qui dicit, dissentiant. At ijs contraria summissiorem quendam modum postulant. Nam quæ in alijs libertas est, in alijs licẽtia uocatur. Et q̃busdã sufficit

philippicas

authoritas, quosdam ratio ipsa ægre tuetur. Ideoq; longe mihi uidentur difficillimæ prosopopœiæ, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem, accedit etiam personæ difficultas. Nanq; illud idem aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Vtilissima uero hæc exercitatio, uel quod duplicis est operis, uel quod poetis quoque, aut historiarum quoque scriptoribus plurimum confert. Verum & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ a' græcis, latinis'q; compositæ orationes, quibus alij uterentur, ad quorum conditionem, uitam'q; aptanda, quæ dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitauit, aut eandem personam induit Cicero, cum scriberet Cn. Pompeio, & cum C. Domitio, cæteris'ue, ac non uniuscuiusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas, intuitus, omnium etiam, quibus uocem dabat, imaginem expressit? ut melius quidem, sed tamen ipsi dicere uiderentur. Nec enim minus uitiosa est oratio, si ab homine, quàm si a' re, cui accommodari debuit, dissidet. Ideoq; Lysias optime uidetur in ijs, quæ scribebat, indoctis seruasse ueritatis fidem. Enimuero

Horat. 175

præcipue declamatoribus consyderandum est, quid cuiq; personæ conueniat, qui paucissimas controuersias ita dicunt, ut aduocati, plerunq; filij, patres diuites, senes, asperi, lenes, auari, deniq; superstitiosi, timidi, derisores fiunt, ut uix comœdiarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quàm his in dicendo, quæ omnia uideri possunt prosopopœiæ, quas ego suasorijs subiecti, quia nullo alio ab his, quàm persona distant, quanquam hoc aliquando etiam in controuersias ducitur, quæ ex historijs compositæ certius agentium nominibus continentur. Neque ignoro plerunque exercitationis gratia poni & poeticas historias, ut Priami uerba apud Achillem, aut Syllæ dictaturam deponentis in concione. Sed hæc in partem cedent trium generum, in quæ causas diuisimus. Nam & rogare, indicare, rationem reddere, & alia, de quibus supra dictum est, uarie, atque ut res uult, in materia iudiciali, deliberatiua, demonstratiua subijcere solemus. Frequentissime uero in his utimur ficta personarum, quas ipsi substituimus, oratione, ut apud Cicero-

243 nem pro Cœlio in Clodiam, & Cæcus Appius, & Clodius frater, ille in castigationem, hic in orationem morum compositus alloquitur. Solent in scholis fingi materiæ ad deliberandum similiores controuersijs, & ex utroque genere commistæ, ut cum apud C. Cæsarem consultatio de pœna Theodoti ponitur. Constat enim accusatione, & defensione causæ, quod est iudicialium proprium, permista autem est & utilitatis ratio, an pro Cæsare fuerit occidi Pompeium, 244

peium, an timendum à rege bellum, si Theodotus sit occisus, an id minime opportunum hoc tempore, & periculosum, & certe longum sit futurum. Quæritur & de honesto, deceat'ne Cæsarem ultio Pompeij, an sit uerendum ne peiorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fateatur. Quod genus accidere etiam ueritati potest. Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diuersum, atque in totum illi iudiciali contrarium esse existimauerunt. nam & principia abrupta, & concitatam semper orationem, & in uerbis effusiorem, ut ipsi uocant, cultum affectauerunt, & earum breuiores utiq; commentarios, quàm legalis materiæ facere elaborarunt. Ego porro'uti proœmio uideo non utique opus esse suasorijs propter quas dixi supra causas, ita cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo, cũ proposita consultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non quæritet, sed quammaxime potest, ciuili, & humano ingressu mereri assensum deliberãtis uelit. Cur autem torrens, & utique æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cum uel præcipue moderationem, rationem'q; consilia desyderent. Neque ego negauerim sæpius subsidere in controuersijs impetum dicendi, proœmio, narratione, argumentis, quæ si detrahas, id ferè supererit, quo suasoriæ constant. Verum id quoq; æqualius erit, non tumultuosius, atque turbidius, uerborum autem magnificentia non ualidius est affectanda, suasorias declamantibus, sed contingit magis. Nam & personæ ferè magnæ fingentibus placent, regum, principum, populi, senatus, & res ampliores, ita cum uerba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia ueris consilijs ratio est. Ideo'q; Theophrastus quammaxime remotum ab omni affectione in deliberatiuo genere uoluit esse sermonem, secutus in hoc authoritatem'præceptoris sui, quanquã dissentire ab eo nõ timide solet. Nanq; Aristoteles idoneam maxime ad scribendum demonstratiuam, proximam'q; ab ea iudicialem putauit, uidelicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, uel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas, consilia, fide, prudentiaq; constarent. Quibus in demostratiua consentio. nam & omnes alij scriptores idem tradiderunt. In iudicijs autem, consilijs'q; secundum conditionem ipsius, quæ tractabitur, rei accommodandam dicendi credo orationem, nam & philippicas Demosthenis ijsdem, quibus habitas in iudicijs orationes, uideo eminere uirtutibus. Et Cicæronis sententiæ, & conciones non minus clarum, quàm est in accusationibus, ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen de suasoria idem hoc modo. Tota

» autem oratio simplex, & grauis, & sentētijs debet ornatior esse, quàm
» uerbis. Vsum exemplorum nulli materiæ magis conuenire merito fe-
re omnes consentiunt, cum plerunq; uideantur respondere futura præ
teritis, habeaturq; experimentū uelut quoddam rationis testimonium.
Breuitas quoq;, aut copia non genere materiæ, sed modo constant. nam
ut in consilijs plerunq; simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor.
Quæ omnia uera esse sciet, siquis non orationes modo, sed historias
etiam, (nanq; in his conciones, atque sententiæ plerunq; suadendi, ac
dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quàm in commentarijs
rhetorum conscenescere. Inuenet enim nec in consilijs abrupta initia,
& conatatius sæpe in iudicijs dictū, & uerba aptata rebus in utroq;
genere, & breuiores aliquando causarum orationes quàm sententia-
rum. ne illa quidem in ijs uitia deprehendet, quibus quidam declama
tores laborant, & quod & contra sentientibus inhumane conuitian-
tur, & ita plerunq; dicunt tanquam ab ijs, qui deliberant, utiq; dissen-
tiant. Ideoq; obiurgantibus similiores sunt, q̄ suadentibus. Hæc ado
lescentes sibi scripta sciāt, ne aliter quàm dicturi sint, exerceri uelint,
& in desuescendis morentur. Cæterū cum aduocati cœperint in con-
silia amicorū, dicere sententiā in senatu, suadere, siquid consulet prin-
ceps, quod præceptis fortasse non credunt usu docebuntur.

De partibus causarum iudicialium.

Causarū partes. Cic. de orat. fol. 20. intro. 139

NVNC de iudiciali genere, quod est præcipue multiplex, sed of-
ficijs constat duobus, intentionis, ac depulsionis, cuius partes, ut pluri-
bus authoribus placuit, quinq; sunt, procœmium, narratio, probatio, re
futatio, peroratio. His adiecerunt quidam partitionem, propositionē,
excessum, quarum priores duæ probationi succedunt. Nam proponere
quidem quæ sis probaturus necesse est, sed & concludere. Cur igitur se
illa par causæ est, non & hæc sit? Partitio uero dispositionis est species,
ipsa dispositio pars rhetoricæ, & per omnes materias, totumq; earum
corpus æqualiter fusa, sicut inuentio, elocutio. Ideoq; eam non om-
nis totius partem unam esse credendum est, sed quæstionum etiam
singularum, quæ enim est quæstio, in qua non promittere possit ora-
tor, quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus, quod est pro
prium partitionis. Quàm ergo ridiculum est quæstionem quidem spe
ciem esse probationis, partitionem autem, quæ sit species quæstionis
partem totius orationis uocari. Egressio uero, uel quod usitatius esse
cœpit, excessus, siue est extra causam non potest esse pars causæ, siue
est in causa, adiutorium, uel ornamentum partium earum est, ex qui-

ad Herr. 2.

bus

bus egreditur. Nam si quicquid in causa est, pars causæ uocabitur. cur non argumentum, similitudo, locus communis, affectus, exempla partes causæ uocentur? Tamen neq; ijs assentior, qui detrahunt refutationem tanquam probationi subiectam, ut Aristoteles. Hæc enim est, quæ cõstituat, illa, quæ destruat. Hoc quoq; idẽ aliquatenus nouat, quod procemio non narrationem subiungit, sed propositionem. Verum id facit, quia propositio est genus, narratio species uidetur, & hac non semper, illa semper, & ubiq; credit opus esse. Verum ex ijs, quas constitui, partibus, non ut quicq; primum dicendum, ita primum cogitandum est. Sed ante omnia intueri oportet, quid sit genus causæ, quid in ea quæratur, quæ prosint, quæ noceant, deinde quid confirmandum, ac refellendum, tum quomodo narrandum. Expositio enim probationũ est præparatio, nec esse utilis potest, nisi prius constituerit quid debeat de probatione promittere. Postremo intuendum quemadmodum iudex sit conciliandus, nec enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, seuerum, an mitem, concitatum, an remissum, aduersum gratiæ, an obnoxium. Nec ideo tamen eos probauerim, qui scribendum quoq; procœmium nouissime putant. Nam, ut quo ferri omnem materiam oporteat, & quid quoque sit opus constare debet, ante quàm dicere, aut scribere ordiamur, ita incipiendum ab ijs, quæ prima sunt, nam nec pingere quisquam, aut fingere cœpit à pedibus, nec denique ars ulla consumatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioquin si spatium componendi orationem stylo non fuerit? non ne nos hæc inuersa consuetudo deceperit? Inspiciendaigitur materia est, quo præcipimus ordine, scribenda quo dicimus.

De generibus.

CAETERVM causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis, aut unius rei controuersia constat, aut pluriũ. Hæc simplex dicitur, illa coniũcta. Vna controuersia est per se furti, per se adulterij, plures autem eiusdem generis, ut in pecunijs repetundis, aut diuersi, ut si quis sacrilegij, & homicidij simul accusetur, quod nunc in publicis iudicijs non accidit, quoniã prætor certa lege sortitur. principum autem & senatus cognitionibus frequens est, & populi fuit. priuata quoq; iudicia sæpe unum iudicem habere multis, & diuersis formulis solent, nec aliæ species erunt, etiam si unus à duobus duntaxat eandẽ rem, atq; ex eadem causa petet, aut duo ab uno, aut plures à pluribus, quod accidere in hæreditarijs litibus interim scimus, quia quã-

uis in multis personis, causa tamen una est, nisi conditio personarum quæstiones uariauerit. Diuersum his tertium genus, quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in parte causæ frequens est, ut cum apud centumuiros post alia quæritur & hoc, uter dignior hæreditate sit. Rarum est autem, ut in foro iudicia propter id solum constituantur, sicut diuinationes, quæ fiunt de accusatore constituendo, & nonnunquam inter delatores uter præmium meruerit. A diecerunt quidam numero mutuam accusationem, quæ ἀντικατηγορία uocatur, alijs uidelicet succedere hanc quoque comparatiuo generi existimantibus, cui similis erit petitionum inuicem diuersarum, quod accidit uel frequentissime (& si id ipsum uocari debet ἀντικατηγορία, nam proprio caret nomine) duo ergo erunt genera eius, alterum, quo litigatores idem crimen inuicem intentant, alterum, quo aliud, atq; aliud, cui & petitionum conditio par est. Cum apparuerit genus causæ, tum intuebimur negetur ne factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an à genere actionis repellatur, unde sunt status.

Quid, & quæ sit ratio, iudicatio, continens, & quatenus necessaria.

HIS *inuentis, intuendum deinceps* Hermagoræ *uidetur, quid sit quæstio, ratio, iudicatio, continens, idest* σύνεχον, *uel, ut alij uocant, firmamentum. Quæstio latius intelligitur omnis, de qua in utrãq; partem, uel in plures dici credibiliter potest. In iudiciali autem materia dupliciter accipienda est, altero modo, quo dicimus multas quæstiones habere controuersiam, quo etiam minores omnes complectimur, altero, quo significamus summam illam, in qua causa uertitur. de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, an factum sit, an recte factum sit. Has* Hermagoras, *&* Apollodorus, *& alij plurimi scriptores proprie quæstiones uocant.* Theodorus, *ut dixi, capita generalia, sicut illas minores, aut ex illis pendentes specialia. Nam & quæstionem ex quæstione nasci, & speciem in species diuidi conuenit. Hanc igitur quæstionem ueluti principalem uocant* ζήτημα. Ratio *autem est, qua id, quod factum esse constat, defenditur. & cur non utamur eodem, quo sunt usi ferè omnes, exemplo?* Orestes *matrem occidit. Hoc constat, dicit se iuste fecisse, status erit qualitatis, quæstio an iuste fecerit. Ratio, quod* Clytemnestra *maritum suum patrem* Orestis *occidit, hoc* αἴτιον *dicitur.* κρινόμενον *autem iudicatio, an oportuerit uel nocentem matrem à filio occidi. Quidam diuiserunt* αἴτιον, *&* αἰτίαν *ut esset altera propter quam iudicũ constitutum est, ut occisa* Clytemnestra, *altera, qua factum defenditur, ut occisus*

αἴτιον

Agamemnon.

Agamemnon. Sed tanta est circa uerba dissensio, ut alij αἰτίαν causam iudicij, αἴτιον autem facti uocent, alij eandem in contrarium uertant. Latinorum quidam hæc initium, & rationem uocauerunt quidam utrunq; eodem nomine appellant. Causa quoq; ex causa, idest αἴτιον ex αἰτίου nasci uidetur, quale est, occidit Agamẽnonem Clytemnestra, quia ille filiam communem immolauerat, & captiuã pellicẽ adducebat. Idẽ putant et sub una quæstione plures esse rationes, ut si Orestes & alteram afferat causam matris necatæ, quod responsis sit impulsus. Quot autem causas faciendi, totidem iudicationes. nam & hæc erit iudicatio, an responsis parere debuerit. Sed & una causa plures habere quæstiones, & iudicationes (ut ego arbitror) potest, ut in eo, qui, cum adulteram deprehensam occidisset, adulterum, qui tum effugerat, postea in foro occidit. Causa enim est una, adulter fuit, quæstiones, & iudicationes, an illo tempore, an illo loco licuerit occidere. Sed sicut cum sint plures quæstiones, omnesq; suos status habeat, causæ tamen status unus sit, ad quem referuntur omnia, ita iudicatio maxime propria, de qua pronuntiatur. συνέχον autem, quod (ut dixi) continens alij, firmamentum alij putant, Cicero firmissimam argumentationem defensoris, & appositissimam adiudicationem. Quibusdam id uidetur esse, post quod nihil quæritur, quibusdam id, quod ad iudicationem firmissimum affertur. Causa facti non in omnes controuersias cadit, nam quæ fuerit causa faciendi ubi factum negatur? at ubi causa tractatur, negant eodem loco esse iudicationem, quo quæstionem, idq; & in rhetoricis Cicero, & in partitionibus dicit. Nam in coniectura est quæstio, ex illo factum, nõ factum, an factum sit, ibi ergo iudicatio, ubi quæstio, quia in eadem re, prima quæstio, & extrema disceptatio. At in qualitate matrem Orestes occidit, recte, non recte, an recte occiderit, quæstio. nec statim iudicatio, quando ergo illa patrẽ meum occiderat, sed non ideo tu matrem debuisti occidere, an debuerit, hic iudicatio.

» Firmamentum autem uerbis ipsius ponam. Si uelit Orestes dicere
» eiusmodi animum matris suæ in patrem suum, in se ipsum, ac soro-
» res, in regnum, in famam generis, ac familiæ, ut merito ab ea pœnas
» liberi sui potissimum petere debuerint. Vtuntur alij & talibus exem
plis, qui bona paterna consumpserit, ne concionetur, in opera publica consumpsit, quæstio, an quisquis consumpserit, prohibendus sit, Iudicatio, an qui sic, uel ut in causa militis Aruncæ, qui Lusium tribunum uim sibi inferentem interfecit, quæstio an iure fecerit, ratio, quod is uim inferebat, iudicatio, an indemnatum, an tribunum à milite occidi oportuerit. Alterius etiam status quæstionem, alte-

mi lo mu fit 15

rius iudicationem putant. Quæstio qualitatis, an recte Clodium Milo occiderit, iudicatio coniecturalis, an Clodius insidias fecerit. ponunt & illud sæpe causam in aliquam rem dimitti, quæ non sit propria quæstionis, & de ea iudicari, a' quibus multum dissentio. Nam & illa quæstio, an omnes, qui paterna bona consumpserint, concione sint prohibendi, habeat oportet suam iudicationem, ergo non alia quæstio, alia iudicatio erit, sed plures quæstiones, & plures iudicationes. Quid non in causa Milonis ipsa coniectura referatur ad qualitatem. nam si est insidiatus Clodius, sequitur ut recte sit occisus. Cum uero in aliquam rem missa causa est recessum, & a' quæstione, quæ erat constituta, hic quæstio, ubi iudicatio est. Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in rhetoricis, quemadmodum supra dixi, Hermagoram est secutus, in topicis ex statu effectam contentionē ἀμφιφόμενον existimat, idq; Trebatio, qui iuris erat consultus alludēs, qua de re agitur appellat, quibus id continetur, continentia quasi firmamēta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. At in partitionibus oratorijs firmamentum, quod opponitur defensioni, quia continens, quod primum sit ab accusatore dicitur ratio, ideo ex rationis, & firmamenti quæstione disceptatio sit iudicationum. Verius igitur, & breuius qui statum, & continens, & iudicationem esse uoluerint, continens autem id esse, quo sublato, lis esse non possit. hoc mihi uidetur utranque causam complecti, & quod Orestes matrem, & quod Clytemnestra Agamemnonem occiderit. Idem iudicationem, & statum consentire semper existimarunt. Nec enim aliud eorum rationi conueniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas circa nomina rerū ambitiose laborat a' nobis in hoc assumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi sumus, uideremur. Simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem dicendi concidere. Quo uitio multi quidem laborauerunt, præcipue tamen Hermagoras uir alioquin subtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiæ nimium solicitæ, ut ipsa eius reprehensio laude aliqua non indigna sit. Hæc autem breuior, & uel ideo lucidior multo uia, nec discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parua momenta deducendo consumet. Nam qui uiderit quid sit, quod in controuersiam ueniat, quid in eo, & per quæ uelit efficere pars diuersa, quid nostra, quod in primis est intuendum, nihil eorum ignorare, de quibus supra diximus, poterit. Nec est ferè quisquam modo non stultus, atque ab omni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat & quid litem faciat, quod ab illis causa, uel continens dicitur,

& quæ sit inter litigantes quæstio, & de quo iudicari oporteat, quæ omnia idem sunt. Nam & de eo quæstio est, quod in controuersiam uenit, et de eo iudicatur, de quo quæstio est. Sed non perpetuo intendimus in hæc animum & cupiditate laudis, ut cunq; acquirendæ, uel dicendi uoluptate euagemur, quando uberior semper extra causam materia est, quia in controuersia paucæ sunt extra omnia, & hic dicitur de ijs, quæ accepimus, illic de quibus uolumus. Nec tamen hoc præcipiendum est, ut quæstionem, continens, iudicationem inueniamus. nam id quidem facile est, q̃ ut intueamur semper certa, aut si digressi fuerimus, saltē respiciamus, ne plausum affectantibus arma excidant. Theodori schola, ut dixi, omnia refert ad capita, his plura ĩtelligũtur. Vno modo summa quæstio. item ut status, altero cæteræ, quæ ad summā referantur. tertio propositio cum affirmatione, ut dicimus, caput rei est apud Mænandrum κεφάλαιόν ἐστιν. In uniuersum autem quicquid probandum est erit caput, sed id maius, aut minus. Et quoniã quæ de his erant à scriptoribus artium tradita, uerbosius etiam q̃ necesse erat, exposuimus, præterea quæ partes essent iudicialium causarum supra dictum est, proximus liber prima, idest exordia incipiet.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER QVARTVS.

De exordio, narratione, egressione, propositione, partitione.

P ERFECTO Marcelle Victori operis tibi dedicati tertio libro, & iam quarta ferè laboris parte transacta, nouæ insuper mihi diligentiæ causa, & altior solicitudo, quale iudicium hominum emererer, accessit. adhuc enim uelut studia inter nos conferebamus, & si parum nostra institutio probaretur à cæteris, contenti fore domestico usu uidebamur, ut tui, meiq; filij disciplinã formari satis putaremus. Cum uero mihi Domitianus
100 Augustus sororis suæ nepotũ delegauerit curã, non satis honorẽ iudiciorũ cælestũ intelligã, nisi ex hoc, oneris quoq; magnitudinẽ metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos nõ ĩmerito probauerit sanctissimus cẽsor, aut studia, ne fefellisse in his uidear principem, ut in omnibus, ita in eloquẽtia quoq; eminẽtissimũ? Quod si ne-

mo miratur poetas maximos sæpe fecisse, ut non solum initijs operũ suorum musas inuocarent, sed prouecti quoq; longius, cum ad aliquem grauiorem uenissent locum, repeterent uota, & uelut noua precatione uterentur. Mihi quoq; profecto poterit ignosci, si quod in initio, quo primum hanc materiam inchoaui, non feceram, nunc omnes in auxilium deos, ipsumq; in primis, quo neq; præsentius aliud, neq; studijs magis propitium numen est, inuocem, ut quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenij aspiret, dexterq;, ac uolens adsit, & me qualem esse credidit faciat, cuius mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima est, sed aliòquin sic procedit ipsum opus, ut maiora præteritis, ac magis ardua sint, quæ ingredior. Sequitur enim, ut iudicialiũ causarum, quæ sunt maxime uariæ, atque multiplices ordo explicetur, quod procemij sit officium, quæ ratio narrandi, quæ probationum sit fides, seu proposita confirmamus, seu contradicta dissoluimus, quanta uis in perorando, seu reficienda breui repetitione rerum memoria est iudicis, siue affectus, quod est longe potentissimum commouendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, uelut onus totius corporis ueriti, & sic quoq; complures de una quaq; earum libros ediderunt, quas ego omnes ausus contexere propè infinitum mihi laborem prospicio, & ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia cœpimus, & si uiribus deficiemus, animo tamen perseuerandum.

Vir. vii fol. 268 Hor. 177

De exordio.

QVOD principium latine, uel exordium dicitur, maiore quadã ratione græci uidentur προοίμιον nominasse, quia à nostris initium modo significatur. Illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam siue propterea quod ὦιμη cantus est, & citharœdi pauca illa, quæ ante quàm legitimũ certamen inchoent emerendi fauoris gratia, canunt, procemium uocauerunt. Oratores quoque ea, quæ prius quàm causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, eadem appellatione signarunt. Siue quod ὦιμον ijdem græci uiam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur, sic uocare est institutum. Certe procemium est, quod apud iudicem dici prius quàm causam cognouerit, prosit. Vitioseq; in scholis facimus, quod exordio semper sic utimur quasi causam iudex iam nouerit, cuius rei licentia ex hoc est, quod ante declamationem illam uelut imago litis exponitur. Sed in foro quoque contingere istud principiorum genus secundis actionibus potest, primis

fol. 84 fol. 134 fol. 126 mm. 211

quidem raro, uel nunquam nisi forte apud eum, cui res aliunde iam nota sit, dicimus. Causa principij nulla alia est, quam ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accõmodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime rebus inter authores plurimos cõstat, si beneuolũ, attentum, docilem fecerimus, non quia ista non per totam actionem sint custodienda, sed quia in initijs maxime necessaria, per quæ in animum iudicis, ut procedere ultra possimus, admittamur. Beneuolentiam aut à personis ducimus, aut à causis accipimus. sed personarum non est, ut plerique crediderunt, triplex ratio, ex litigatore, & aduersario, & iudice, nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore causæ solet, quanquam enim pauciora de se ipso dicat, & parcus, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positũ, si uir bonus creditur, sic enim continget, ut non studium aduocati uideatur afferre, sed pene testis fidem. Quare in primis existimetur uenisse ad agendum ductus officio uel cognationis, uel amicitiæ, maximeq; si fieri poterit, reipub. aut alicuius certe non mediocris exempli. quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna, atq; honesta ratione, aut etiã necessitate accessisse uideantur. Sed ut præcipua in hoc dicentis authoritas sit, si omnis in subeũdo negotio suspicio sordiũ, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit. ita quædã in ijs quoq; cõmendatio tacita, si nos infirmos, inparatos, & impares agentium contra ingenijs dixerimus, qualia sunt pleraq; Messalæ procemia. Est enim naturalis fauor pro laborantibus, & iudex religiosus libentissime patronũ audit, quem iustitiæ suæ minime timet. Inde illa ueterum circa occultandam eloquẽtiam simulatio multo ab hac nostrorum temporum iactatione diuersa. Vitandum etiam ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quenquam hominem, ordinemue uideamur, præcipueq; eorum, qui lædi nisi aduersa iudicum uoluntate non possint. Nam in iudicem nequid dicatur non modo palàm, sed ne quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis aduersæ patronus dabit exordio materiam, interim cum honore, si eloquentiam eius, ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus. Interim per contumeliam, sed hoc perquam raro, ut Asinius pro Vrbiniæ hæredibus, Labienum aduersarij patronum inter argumenta causæ malæ posuit. Negat hæc esse procemia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego tum authoritate summorum authorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet, cum sit naturale ut iudices ijs, quos libentius audiunt, etiam facilius credant. ipsius autem litigatoris persona tractanda uarie est. nam tum dignitas eius

allegatur, tum commendatur infirmitas, nonnunquã contingit relatio meritorum, de quibus uerecundius dicendũ erit sua, quàm aliena laudanti. Multum agit sexus, ætas, conditio, ut in fœminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, coniuges allegantibus. nam sola rectum quoq; iudicem inclinat miseratio, degustanda tamen hæc prooemio non consumanda. Aduersarij uero persona propè ijsdem omnibus, sed è contrario ductis impugnari solet. Nam & potentes sequitur inuidia, & humiles, abiectosq; contemptus, & turpes, ac nocentes odium. Quæ tria sunt ad alienandos iudicum animos potentissima, neq; hæc dicere satis est, quod datur etiã imperitis, plurãq; augenda, aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illa causæ. Iudicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum, quod & fieri cum modo debet, et est tamẽ parti utriq; commune, sed si laudem eius ad utilitatem nostræ causæ coniunxerimus, ut allegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus iustitiam, pro infelicibus misericordiam, pro læsis seueritatem, & similiter cætera. Mores quoq;, si fieri potest, iudicis uelim nosse, nam prout asperi, lenes, iucundi, graues, duri, remissi erunt, aut assumere in causam naturas eorum, qua competent, aut mitigare, qua repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoq;, ut aut nobis inimicus, aut aduersario sit amicus, qui iudicat, quæ res utriq; parti tractanda est, ac nescio an & ei magis, in quam uidetur propensior. Est enim nonnunquam prauus hic ambitus aduersus amicos, aut pro ijs, quibus cum simultates gerant, pronuntiandi, faciendiq; iniuste, ne fecisse uideantur. fuerunt etiam quidam rerum suarum iudices. Nam et in libris obseruationum à Septimio editis affuisse Ciceronem tali causæ inuenio. & ego pro Regina Berenice apud ipsam causam dixi. Similis hic quoq; superioribus ratio est. aduersarius enim fiduciam partis suæ iactat, patronus timet cognoscentis uerecũdiam. Præterea detrahenda, uel confirmanda opinio, siquam præcipue domo uidebitur iudex attulisse. Metus etiã nonnunquam est amouendus, ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeij disposita contra se putarent, laborauit. nonnunquam adhibendus, ut idem in Verrem facit, sed adhibendi modus alter ille frequens, & fauorabilis, ne male sentiat populus Romanus, ne iudicia transferantur, alter autem asper, & rarus, quo minatur corruptis accusationem, & id quidem in concilio ampliore, ut cunq; tutius, nam & mali inhibentur, & boni gaudent, apud singulos uero nunq; suaserim nisi defecerint omnia, quod si necessitas exigit, non erit iam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiam si in quoq; sæpe utile est, aut ante quàm pronuntiet, reum facere. Nam & minari, &

deferre etiam non orator potest. Si causa conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principij, quae maxime fauorabilia uidebuntur, decerpi oportebit. Quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex singulis quaestionibus singuli sensus in procemium conferantur, nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quaestiones iudicem praeparandum, in quo uitij nihil erat, nisi in uniuersum id praeciperet, quod nec omnis actio patitur, nec omnis causa desyderat. Nam protinus a petitore primo loco, dum ignota iudici lis est, quomodo ex quaestionibus ducemus sententias? nimirum res erunt iudicandae prius, demus aliquas, nam id exigit ratio nonnunquam, etiam ne potentissimas omnes, idest totam causam? sic erit in procemio peracta narratio. Quid uero si, ut frequenter accidit, paulo est durior causa, non beneuolentia iudicis petenda ex alijs partibus erit, sed non ante conciliato eius animo, nuda quaestionum committetur asperitas, quae si recte semper initio dicendi tractarentur, nihil procemio opus esset. Aliqua ergo nonnunquam, quae erunt ad conciliandum nobis iudicem potentissima, non inutiliter interim ex quaestionibus in exordio locabuntur. Quae sint porro in causis fauorabilia enumerare non est necesse, quoniam & manifesta erunt cognita cuiusque controuersiae conditione, & omnia colligi in tanta litium uarietate non possunt. Vt autem haec inuenire, & augere, ita quod laedit aut omnino repellere, aut certe minuere ex causa est. Miseratio quoque aliquando ex eadem uenit, siue quod passi sumus graue, siue passuri, neque enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare procemium ab epilogo credam, quod in hoc praeterita, in illo futura dicantur. Sed quod in ingressu parcius, & modestius praetentanda est iudicis misericordia. In epilogo uero licet totos effundere affectus, & fictam orationē induere psonis, & defunctos excitare, & pignora eorū producere, quae minus exordijs sunt usitata. Sed haec quae supra dixi, non mouere tantum animum, uerum ex diuerso amoliri quoque procemio opus est. Vt autem nostrum miserabilem, si uincamur, exitū, ita aduersariorum superbum, si uicerint, utile est credi. Sed ex ijs, quoque, quae non sunt personarum, nec causarum, uerum adiuncta personis, & causis, duci procemia solent. Personis applicantur, non pignora modo, de quibus supra dixi, sed propinquitates, amicitiae, interim regiones etiam, ciuitatesq; & si quid aliud eius, quem defendimus, casu laedi potest. Ad causam extra pertinet tempus, unde principium pro Cœlio. locus, unde pro Deiotaro. habitus, unde pro Milone. opinio, unde in Verrem.

Deinceps ne omnia enumerentur, fama iudiciorum, expectatio uulgi, nihil enim horum in causa est, ad causam tamen pertinet. Adijcit Theophrastus ab actione principiũ, quale uidetur esse Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, quàm eo modo, quem accusator actione præscripserit. Fiducia ipsa solet opinione arrogantiæ laborare, faciunt fauorem, & illa penè communia, non tamen omittenda, uel ideo ne occupentur, optare, abominari, rogare, solicitum agere, quæ plerũq; attentũ iudicẽ faciũt, si res agi uidetur, noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum, præcipue tamen si iudex aut sua uice, aut reipu. commouetur, cuius animus spe, metu, admonitione, precibus, uanitate deniq; si id profuturum credimus, agitandus est. Sunt & illa excitandis ad dũdiendum non inutilia, si nos nec diu moraturos, nec extra causam dicturos existiment. Docilem sine dubio & hæc ipsa præstat attentio, sed & illud si breuiter, & diluide summam rei, de qua cognoscere debeat, indicarimus, quod Homerus, atq; Virgilius operum suorum principijs faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similiór sit, quàm expositioni, nec quomodo ęq; sit actũ, sed de quibus dicturus sit orator, ostendant, nec uideo quod huius rei apud oratores possit reperiri melius exemplum, quàm Ciceronis pro A. Cluentio. Animaduerti iudices omnẽ accusatoris orationẽ in duas diuisam esse partes, quarum altera mihi niti, & magnopere confidere uidebatur, inuidia iam inueterata iudicij iuniani, altera tantummodo consuetudinis causa timide, & diffidenter attingere rationem ueneficij criminum, qua de re lege hæc est quæstio constituta. Id tamen totum respondenti facilius est, quàm proponenti, quia hic admonendus iudex, illic docendus est. Nec me quanquam magni authores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum, ac docilem iudicem uelim, non quia nesciam id, quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit, non intelligi. Verum quia istud non negligentia iudicis contingit, sed errore (dixit enim aduersarius, & fortasse persuasit) nobis opus est eius diuersa opinione, quæ mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea, quæ dicemus, docilem, & attentum. Quid ergo est? imminuenda quædam, & leuanda, & quasi contemnenda esse consentio ad remittendã intentionem iudicis, quam aduersario præstat, ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quàm ut Cæsar minus se in rem tanquã non nouam intenderet? Quid pro Cœlio, quàm ut res expectatione minor uideretur. Verum ex iis, quæ proposui, aliud in alio genere causæ desyderari palàm est. Genera porro causarũ plurimi qnq; fecerunt, honestum, humile,

humile, dubium, uel anceps, admirabile, obscurum, idest ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυναπαρακολούθητον. Sunt quibus recte uideatur adijci turpe, quod alij humili, alij admirabili subijciunt. Admirabile autem uocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In ancipiti maxime beneuolum iudicem, in obscuro docilem, in humili attentum parare debemus. nam honestum quidem ad conciliationem satis per se ualet. In admirabili, & turpi remedijs opus est. Et eo quidam exordium in duas diuidunt partes, in principium, & insinuationem, ut sit in principijs recta beneuolentiæ, & attentionis postulatio, quæ quia esse in turpi genere causæ non possit, insinuatio surrepat animos maxime, ubi fors causæ non satis honesta est, uel quia res sit improba, uel quia ab hominibus parum probetur, aut si facie ipsa quoque premitur, uel inuidiosa consistentis ex diuerso patroni, aut patris, uel miserabilis senis, cæci, infantis. Et quidam quibus aduersus hæc modis sit mederdũ, uerbosius tradunt, materiasq; sibi ipsi fingunt, & ad morem actionum prosequuntur. Sed cum hæc oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahendæ. Quare singulis cõsilium ex propria ratione nascetur. Illud in uniuersum præceperim, ut ab ijs, quæ lædunt, ad ea, quæ prosunt, refugiamus. Si causa laboramus, psona subueniat, si persona, causa, si nihil, quod nos adiuuet, erit, quæramus quid aduersarium lædat. Nam ut optabile est plus fauoris mereri, sic proximum odij minus. In ijs, quæ negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora, quàm dictum est, aut alia mente facta, aut nihil ad præsentem quæstionem pertinere, aut emendari posse pœnitentia, aut satis iam punita uideantur. Ideoq; agere aduocato quàm litigatori facilius, quia & laudat sine arrogantiæ crimine, & aliquando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoq; moueri interim finget, ut pro Rabirio Posthumo Cicero, dum aditum sibi ad aures facit, et authoritatem induit uera sentientis, quo magis credatur uel defendẽti eadem, uel neganti. Ideoq; primum hoc intueamur, litigatoris, an aduocati persona sit utendum, quoties utrunq; fieri potest. nam illud in scholis liberum est, in foro rarum, ut sit idoneus suæ rei quisq; defensor. Declamaturus autem maxime positas in affectibus causas proprijs personis debet induere. Hi sunt enim, qui mandari non possunt, nec eadem ui perferuntur alieni animi, qua sui motus. His etiam de causis insinuatione uidetur opus esse, si aduersarij actio iudicum animos occupauerit, uel si dicendum apud fatigatos est, quorum alterum promittendo nostras probationes, & aduersas eludendo uitabimus, alte-

adhere 74

p rab. poth.

rum & spe breuitatis, & ijs, quibus attentum fieri iudicē docimus, & urbanitas opportuna reficit animos, & undecunq; petita iudicis uoluptas leuat tædiū. Non inutilis etiam est ratio occupandi, quæ uidentur obstare, ut Cicero dicit, scire se mirari quosdā, q̄ is, qui per tot annos defenderit multos, læserit neminē, ad accusandū Verrem descenderit, deinde ostendit hanc ipsam sociorū defensionē, quod schema, prolepsis dicitur, id cum sit utile aliquādo, nunc à declamatoribus q̄busdā penè semper assumitur, q̄ fas non putāt, nisi à cōtrario incipere. Negant Apollodorū secuti tres esse, de quibus diximus, præparādi iudicis partes. Sed multas species enumerāt, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra ptinētibus, ex opinione de ipsa causa, quæ sunt propè infinitæ, tum ijs, ex q̄bus oēs cōstant controuersiæ, p̄sonis, factis, dictis, causis, tēporibus, locis, occasionibus cæteris, quas ueras esse fateor, sed in hæc tria genera recidere. Nam si iudicē beneuolū, attentū, docilem habeo, quid amplius debeā optare non reperio, cū metus ipse, q̄ maxime uidetur esse extra hæc, & attentū iudicē faciat, & ab aduerso fauore deterreat. Verū, quoniā non est satis demonstrare discētibus, quæ sint in ratione proœmij, sed dicendū etiā quomodo perspici facillime possint, hoc adijcio, ut dicturus intueatur. Quid, apud quem, pro quo, contra quē, quo tēpore, quo loco, quo rerū statu, qua uulgi fama dicendū sit, quid iudicē sentire credibile sit ante quàm incipiamus, tum quid aut desyderemus, aut deprecemur, ipsa illum natura eo ducet, ut sciat q̄d primū dicendum sit. At nunc omne, quod cœperint, proœmiū putant, & ut quicq; succurrerit, utiq; si aliqua sententia blandiatur, exordiū. Multa autem sine dubio ex alijs partibus sunt, aut alijs partibus causæ cōmunia, nihil tamen in quaq; melius dicitur, quàm quod æque bene dici alibi non possit. Multum gratiæ exordio est, quod ab actione diuersæ partis materiā trahit, hoc ipso, quod non cōpositū domi, sed ibi, atq; è re natum, & facilitate fāmā ingenij auget, et facie simplicis, sumptiq; ex proximo sermonis fidem quoq; acquirit, adeo etiam si reliqua scripta, atq; elaborata sint, tamen plerunq; uideatur tota extēporalis oratio, cuius initium nihil præparatum habuisse manifestum est. Frequentissime uero proœmium decebit, & sententiarū, & compositionis, & uocis, & uultus modestia, adeo ut in genere causæ etiam indubitabili fiducia se ipsa nimium exercere non debeat. Odit enim iudex ferè litigantis securitatem, cum q; ius suum intelligat, tacitus reuerentiam postulat. Nec minus diligenter, ne suspecti simus ulla parte uitandum, propter quod minime ostentari debet in principijs cura, q̄ uidetur ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi. Sed ipsum istud

euitare summæ artis est. Nam id sine dubio ab omnibus, & quidem optime præceptum est. Verum aliquatenus temporum conditione mutatur, quia iam quibusdam in iudicijs, maximeq; capitalibus, ut apud centumuiros, ipsi iudices exigunt solicitas, & accuratas actiones, contemniq; se, nisi in dicendo etiam diligētia appareat, credunt, nec docēri tantum, sed etiam delectari uolunt. Et est difficilis huius rei moderatio, quæ tamen ita temperari potest, ut uideamur accurate, non callide dicere. Illud ex præceptis ueteribus manet. ne quod insolens uerbum, ne audacius translatum, ne aut obsoleta uetustate, aut poetica licentia sumptum in principio deprehendatur. Non dum enim recepti sumus, & custodit nos recens audientium intentio, magis conciliatis animis, & iam calentibus hæc libertas feretur, maximeq; cum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam uerbi notari circunfuso nitore non patitur. Nec argumentis autem, nec locis, nec narrationi similis esse in proœmio debet oratio. Nec tamen deducta semper, atque circunlata, sed sæpe simplici, atque inelaboratæ similis, nec uerbis, uultuque nimia promittens. Dissimulata enim & ut græci dicunt, ἀνεπίφατος actio melius sæpe surrepit, sed hæc prout formari animum iudicum expediet. Turbari memoria, uel continuandi uerba difficultate destitui, nusquam turpius, cum uitiosum proœmium possit uideri cicatricosa facies, & pessimus certe gubernator, qui nauem, dum portum egreditur, impegit. Modus autem principij pro causa. nam breuius simplices, longius perplexæ, suspectæq;, & infames desyderant. Ridendi uero qui uelut leges proœmijs omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minus euitanda est immodica eius longitudo, ne in caput excreuisse uideatur, & quo præparari debet, fatigetur. Sermonem à persona iudicis auersum, qui ἀποσροφὴ dicitur, quidam in totum à proœmio summouent, nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundū naturam confitendū est, ut eos alloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen, & est hoc proœmio necessarium, sensus aliquis, & is acrior fit, atq; uehementior ad personā directus alterius. Quod si aci dat quo iure, aut qua tanta superstitione prohibemur dare per hanc figuram sententiæ uires? Neque enim istud scriptores artium, quia nō liceat, sed qa non putant utile, uetant. Ita si uincet utilitas propter eandem causam facere debebimus, propter quam uetamur. Et Demosthenes autem ad Aeschinem orationem in proœmio conuertit.

Et M. Tullius tum pro alijs quibusdam, ad quos ei uisum est, tum pro Ligario ad Tuberonem. nam erat multo futura languidior, si esset aliter figurata, quod facilius cognoscet, siquis illam totam partem uehemē tissimā, cuius hæc forma est, Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, & cætera, conuertat ad iudicem, tum enim uere auersa uideatur oratio, & languescat uis omnis dicentibus nobis. Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum. Illo enim modo pressit, atq; institit, hoc tantum indicasset, quod idem in Demosthenem, si flexum illi mutaueris, accidet. Quid non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidem protinus, Grauiter & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli. Sicut & Cicero fecerat in Catilinam. Quousq; tandem abutere patientia nostra? ac nequis apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quæ causa est in commentarijs, nam his eundem defendit, prosopopœia loquētis, pro reo utitur, pro Rabirio uero Posthumo, eodemq; Scauro reo repetundarum etiam exemplis, pro Cluentio, ut modo ostendi, partitione. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quoties præceptum uicerit ratio, quomodo & similitudine dum breui, & translatione, atq; alijs tropis, quæ omnia cauti illi, ac diligentes prohibent, utemur interim, si cui diuina illa pro Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. Alia exordiorum uitia uerius tradiderunt, quod in plures causas accommodari potest, uulgare dicitur id minus fauorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus a' magnis sæpe oratoribus non euitatū. Quo & aduersarius uti potest, commune appellatur. quod aduersarius in suam utilitatem deflectere potest, commutabile. quod causæ non cohæret, separatum. quod aliūde trahitur, translatum. Præterea quod longum, quod contra præcepta est, quorum pleraq; non principij modo sunt uitia, sed totius orationis. Hæc de procemio quoties erit eius usus, non semper autem est, nam & superuacuū aliquando est, si sit præparatus satis etiam sine hoc iudex, aut si res præparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos iudices negat, aliquando tamen uti nec si uelimus eo licet, cum iudex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum maior potestas ab ipsa re cogit incipere. Contraq; est interim procemij uis etiam non in exordio. nam iudices & in narratione nonnunquā, & in argumentis, ut attendāt, & ut faueant rogamus. Quo Prodicbus uelut dormitantes eos excitari putabat, quale est, Cū C. Varenus, q à familia ancharianā occisus est, hoc quæso iudices diligenter attendite. Vtiq; si multiplex causa est, sua

quibusq;

quibusq; partibus danda præfatio est, ut audite nunc reliqua, & transeo nunc illuc. Sed in ipsis etiã probationibus multa funguntur prooemij uice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra censores. pro Murena, cum Seruio se excusat. Verum id frequentius est quàm ut exemplo confirmandum sit. Quoties autem prooemio fuerimus usi, tum siue ad expositionem transibimus, siue protinus ad probationem, id debebit in principio postremum esse, cui commodissime iungi initium consequẽtium poterit. Illa uero frigida, & puerilis est in scholis affectio, ut ipse transitus efficiat aliquam utiq; sententiam. Et huius uelut præstigiæ plausum petat, ut Ouidius lasciuire i methamorphosi solet, quẑ tamen excusare necessitas potest, res diuersissimas in speciem unius corporis colligentem, oratori uero quid est necesse surripere hanc trangressionem, & iudicem fallere? qui ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est, peribit enim prima pars expositionis, si iudex non dum narrari sciet. Quapropter ut non abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere est optimum. Si uero longior sequetur, ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam præparandus iudex erit, ut Cicero sæpius, sed hoc loco fecit. Paulo lõgius exordiũ rei demonstrandæ gratia, repetam. quod quæso iudices ne moleste patiamini, principijs enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis. Hæc mihi ferè sunt de exordio comperta.

De Ouidio

De narratione.

MAXIME naturale est, & fieri frequentissime debet, ut præparato p hæc, quæ supra dicta sunt, iudice, res, de qua pronũtiaturus est, indicetur. Ea est narratio, in qua sciens transcurram subtiles nimiũ diuisiones quorundam, plura eius genera facientium. Non enim solã uolunt esse illam negotij, de quo apud iudices quæritur, expositionem, sed psonæ, ut M. Attilius Palicãus humili loco picẽs, magis loquax, quàm facũdus. Loci, ut oppidũ ẽ in hellespõto Lãpsacum iudices. Tẽporis, ut Vere nouo gelidus cãnis cum montibus humor Liquitur. Causarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum exponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. præter hæc, alias perfectas, alias imperfectas uocant, quod quis ignorat? A dijciunt expositionem, & præteritorum esse temporum, quæ est frequentissima, & præsentium, qualis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus postquam est nominatus, & futurorum, quæ solis dari uaticinãtibus potest. Nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio, sed nos potioribus uacemus. Pleriq; semper narrandum putauerunt, quod falsum

infra 211

esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breues causæ, ut propositiõem potius habeant, quàm narrationem. Id accidit aliquando utriq; parti, cum uel nulla expositio est, uel de re constat, de iure quæritur, ut apud centumuiros, filius an frater debeat esse intestatæ hæres, pubertas ãnis, an habitu corporis æstimetur, aut cum est quidem narrationi locus, sed aut ante iudici nota sunt omnia, aut prio re loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, & sæpius actori causæ, uel quia satis est proponere, uel quia sic magis expedit, satis est dixisse, certam creditam pecuniam peto ex stipulatione, legatum peto ex testamento, diuersæ partis expositio est, cur ea non debeatur, & satis est actori, & magis expedit sic indicare, dico ab Horatio sororem suam interfectam. Nãq; & cum propositione iudex crimen omne cognoscit, & ordo, & causa facti pro aduersario magis est. Reus contra tũc narrationem subtrahit, & cum id, quod obijcitur, neq; negari, neq; excusari poterit, sed in sola iuris quæstione consistet, ut in eo, qui cum pecuniam priuatam ex æde sacra surripuerit, sacrilegij reus est, confessio uerecũdior est, quàm expositio, non negamus pecuniam de templo esse sublatam, calumniatur tamen accusator actione sacrilegij, cum priuata fuerit, non sacra, uos autem de hoc cognoscetis, an sacrilegium sit admissum. Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab illis dissentio, qui non esse narrandum existiment, cum reus quod obijcitur tantum negat. In qua est opinione Cornelius Celsus, qui conditionis huius esse arbitratur plerasq; cædis causas, & omnes ambitus, ac repetundarum. Non enim putat esse narrationem, nisi quæ summam criminis, de quo iudicium est, continet. Deinde fatetur ipse pro Rabirio Posthumo narrasse Ciceronem, atq; ille & negauit peruenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quæstio constituta. Et in hac narratione nihil de crimine exposuit. Ego autem magnos aliogn secutus authores duas esse in iudicijs narrationum species existimo, alteram ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium expositionem. non occidi hominem. nulla narratio est, conuenit. Sed erit aliqua, et interim etiã lõga cõtra argumenta eius criminis de anteacta uita, de causis, propter quas innocens in periculum deducatur, alijs causis, quibus incredibile id, quod obijcitur, fiat. nec enim accusator hoc tantum dicit occidisti, sed qbus id probet narrat, ut in tragœdijs, cum Teucer Vlyssem reum facit Aiacis occisi, dicens inuẽtum eum in solitudine iuxta exanime corpus inimici cum gladio cruento, non id modo Vlysses respondet, non esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Aiace inimicitias fuisse, de laude inter ipsos certatum. Deinde subiũgit quomodo in

eam

eam solitudinem uenerit, iacentem exanimem sit conspicatus, gladium è uulnere extraxerit, his subtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est dicente accusatore, fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est, non fui, dicendum enim ubi fuerit. Quare ambitus quoque causæ, & repetundarum, hoc etiam plures eiusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus, ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum, & interdum singulis, interdum uniuersis. an reus ambitus male narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodum ipse uixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? aut qui repetundarum insimulabitur, non & ante actam uitam, & quibus de causis prouinciam uniuersam, uel accusaterem, aut testem offenderit, non inutiliter exponet? quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est initium. A. Cluentius habitus, nihil enim hic de uenefi- cic. 106.
cio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit, dicit. Illæ duæ quoq; sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ narrationes, uel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse à se uenabulo confessus esset, in crucem sustulit, uel excutiendi alicuius extrinsecus criminis, ut
» pro Rabirio Posthumo. Nam ut uentum Alexandriam est iudices, 431.
» hæc una ratio à rege proposita Posthumo est seruandæ pecuniæ, si cu
» rationem, & quasi dispensationem regiam suscepisset. Vel augendi, ut describitur iter Verris. ficta interim narratio introduci solet, uel ad concitandos iudices, ut pro Roscio contra Chrysogonum, cuius paulo ante habui mentionem, uel ad resoluendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio contra fratres Cepasios, interdum per digressionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina, In his quondam locis ma-
» ter filiam quæsisse dicitur. Quæ omnia eo pertinent, ut appareat non utique non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod negat. Nec hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est à me positum, superuacuam esse narrationem rei, quam iudex nouerit. Quod sic intelligi uolo, si non modo factum quid sit sciet, sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat iudex, sed aliquanto magis ut consentiat. Quare etiam si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam, scire quidem eum in summa quid actum sit. Tamen ratione quoq; facti cuiusq; cognoscere ne grauetur. Interim propter aliquem in consilium adhibitum nos repetere illa simu

lemus. Interim ut rei, quæ ex aduerso proponatur, iniquitatem omnes etiam circunstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit uarianda expositio ad effugiendum tædium, cum sint nota audienti, sicut meministi, & fortasse superuacuum fuerit hic commorari, sed ad ego diutius cum tu optime noris, illud quale sit tu scias, & his similia, alioquin si apud iudicem, cui nota causa est, narratio semper uidetur superuacua, potest uideri non semper esse etiam ipsa actio necessaria. Alterũ est, de quo frequentius quæritur, an sit utiq; narratio proœmio subijcienda. Quod qui opinantur, nõ possunt uideri nulla rõne ducti. Nam cum proœmiũ idcirco comparatum sit, ut iudex ad rem accipiendã fiat conciliatior, docilior, & intentior, & probatio nisi causa prius cognita, non possit adhiberi, protinus iudex notitia rerum instruendus uidetur. Sed hoc quoq; interdũ mutat conditio causarũ, nisi forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationẽ uidetur, tribus præpositis quæstionibus, aut professisset exponere quomodo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum, qui à se hominem occisum fateretur, defendi omnino non fuisset, aut si iam præiudicio senatus damnatus esset Milo, aut si Cn. Pompeius, qui propter aliquã gratiam iudiciũ militibus armatis cluserat, tanquam aduersus ei timeretur. Ergo hæ quoq; quæstiones uim proœmij obtinebunt, cum omnes iudicẽ præparauerint. Sed aliter pro L. Murena quoq; postea narrauit, cum obiecta diluit, quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendũ tantum, sed etiam transferendum erit, ut prius ijs defensis, uelut initiũ sit alium culpandi narratio, ut in armorũ ratione antiquior cauendi q̃ ictum inferendi cura est. Erunt quædam causæ, nec id raro, crimini q̃dem, de quo cognitum est, facales ad diluendũ, sed multis ante actæ uitæ flagitijs, & grauibus criminibus oneratæ, quæ prius amouenda sunt, ut propitius iudex defensionem ipsius negotij, cuius propria quæstio, audiat, ut si defendendus est M. Cœlius, non ne optimus patronus occurrat prius conuitijs luxuriæ, petulantiæ impudicitiæ q̃ ueneficij, in quibus solis omnis Ciceronis uersatur oratio. Deinde tum narret de bonis paulatim, totamq; deinde explicet causam, quæ est ipsius actione defensa. Sed nos ducat scholarum consuetudo, in quibus certa quædã ponũtur, quæ themata dicimus, præter quæ nihil est diluẽdũ. Ideoq; narratio proœmio semper subiungitur, inde libertas declamatoribus, ut etiã secundo partis suæ loco narrare uideantur. Nam cũ pro petitore dicunt et expositione, tanq̃ priores agunt, uti solent, et cõtradictione tanq̃ respõdeant, idq; fit non recte. Nam cũ sit declamatio forensiũ actionũ meditatio, cur

p. milone pulcherrima oro. post fol. 75.

275

237

tatio, cur non utrũq; protinus locũ exercẽant? cuius rationis ignari ex more cui assueuerũt, nihil in foro putant esse mutandũ. Sed in scholasticis quoq; nonnunq̃ euenit, ut pro narratione sit propositio. Nã qd exponet quæ Zelotypũ male tractationis accusat, aut qui cynicum apud cẽsores reũ de moribus facit, cum totũ crimen uno uerbo in qualibet actionis pte proposito satis indicetur. Sed hæc hactenus, nũc quæ sit ratio narrãdi subiungã. Narratio est rei factæ, aut nõ factæ utilis ad psuadendũ expositio, uel, ut Apollodorus finit, oratio docens auditorẽ, qd in cõtrouersia sit. Eã pleriq; scriptores, maxime q̃ sunt ab Isocrate, uolunt esse lucidã, breuẽ, uerisimilem, nec enim refert an pro lucida perspicuã, pro uerisimili probabilẽ, credibilemue dicamus. Eadẽ nobis placet diuisio, q̃q̃ Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, præceptũ breuitatis irridens, tanq̃ necesse sit longam, aut breuẽ expositionem, nec liceat ire per mediũ. Theodorei quoq; solam relinquũt ultimam partẽ, quia nec breuiter utiq;, nec dilucide semper sit utile exponere, quo diligentius distinguenda sunt singula, ut qd quoq; loco prosit ostendam. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro aduersarijs, aut mista ex utrisq;. Si erit tota pro nobis, contenti sumus ijs tribus ptibus, p quas efficitur, quo iudex facilius intelligat, meminerit, credat. nec q̃squã reprehẽsione dignũ putet, quod proposuerim eã, quæ sit tota pro nobis, debere esse uerisimilẽ, cum uera sit. Sunt enim plurima uera qdem, sed parũ credibilia, sicut falsa quoq; frequẽter uerisimilia. Quare non minus laborandũ est, ut iudex quæ uera dicimus, q̃ quæ fingimus credat. Sunt quidem hæ, quas supra retuli, uirtutes aliarum quoq; partiũ. Nam & per totam actionẽ uitanda est obscuritas, et modus ubiq; custodiendus, & credibilia esse oportet omnia, quæ dicuntur. Maxime tamen hæc in ea parte custodiẽda sunt, quæ prima iudicẽ docet, in qua si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem narratio aperta, atq; dilucida, si fuerit primũ exposita uerbis proprijs, et significantibus, & non sordidis quidem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis, tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex quæ dicuntur, q̃ facillime accipiat. Quæ quidem uirtus negligitur a plurimis, qui ad clamorem, dispositæ, uel etiam forte circũfusæ multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium, nec sibi diserti uidentur, nisi omnia tumultu & uociferatione concusserint. rem indicare, sermonis quotidiani, & in quemcunq; etiam indoctorum cadentis, esse existimant, cum interim quod tã quam facile contemnunt, ne scias præstare

Narratio
104 85

85

uelint minus, an possint. Neq; enim aliud in eloquentia cuncta experti difficilius reperirent, quàm id, quod se dicturos fuisse omnes putant, postq̃ audierunt, quia non bona iudicant esse illa, sed uera. Tum autem optime dicat orator cum uidetur uera dicere. At nũc uelut cãpum nacti expositionis hic potissimum, & uocem flectunt, & ceruicem reponunt, & brachium in latus iactant, totóq; & rerum, et uerborum, & compositionis genere lasciuiunt. deinde quod sit monstro simile, placet actio, causa non intelligitur. Verum hoc omittamus, ne minus gratiæ præcipiendo recta, quàm offensæ reprehendendo praua, mereamur. Breuis erit narratio ante omnia si inde cœperimus rem exponere, unde ad iudicem pertinet. Deinde si nihil extra causam dixerimus, tum etiam si reciderimus omnia, quibus sublatis nec cognitioni quicquam, nec utilitati detrahatur. Solet enim esse quædã partium breuitas, quæ longem tamen efficit summam, in portum ueni, nauim prospexi, quanti ueheret interrogaui, de pretio conueni, conscendi, sublatæ sunt anchoræ, soluimus oram, prouecti sumus, nihil horũ dici cœlerius potest, sed sufficit dicere è portu nauigaui, & quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, est mihi filius iuuenis, omnia illa superuacua, cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educaui, in adolescentiam perduxi, ideóq; græcorum aliqui aliud circumcisam expositionem, idest σύντομον, aliud breuem putauerunt, quod illa superuacuis caret, hæc posset aliquid ex necessarijs desyderare. Nos autem breuitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus dicatur quàm oporteat. nam iterationes qdem, & ταυτολογίας, & περιλογίας, quas in narratione uitandas quidam scriptores artium tradiderunt, transeo. Sunt enim hæc uitia non tantum breuitatis gratia fugienda. Non minus autem cauenda erit, quæ nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas. Satiusq; aliquid narrationi superesse quàm deesse. Nam superuacua cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare uitanda etiam illa sallustiana, quanquam in ipso uirtutis obtinet locum breuitas, & abruptũ sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus fallat, audientẽ transuolat, nec dum repetatur, expectat, cum præsertim lector non ferè sit nisi eruditus, iudicem rura plerunq; in decurias mittant, de eo pronuntiaturum quod intellexerit, ut fortasse ubiq; in narratione tamen præcipue media hæc tenenda sit uia, dicendi quantum opus est, quantum satis est, quantum opus est autem, non ita solum accipi uolo, quantum ad indicandum sufficit, quia non inornata debet esse bre-

soluimus oram

supra fol. 1.

de ꝓlucutio

uitas, alioquin sit indocta, nã & fallit uoluptas, & minus longa quæ delectant, uidentur, ut amœnũ, ac molle iter etiã si est spatij amplioris minus fatigat q̃ durũ, arduumq; compendiũ. Nec enim mihi unq̃ tanta fuerit cura breuitatis, ut non ea, quæ credibilẽ faciunt expositionẽ, inseri uelim. simplex enim etiã undiq; præcisa nõ tam narratio potest uocari quàm cõfusio. Sunt porrò multæ cõditione ipsa rei, longæ narrationes, q̃bus, extrema ut præcepi proœmij parte, ad intentionẽ præparandus est iudex, deinde curandũ, ut omnia arte, uel ex spatio eius detrahamus aliqd, uel ex tædio, ut minus longa sit, efficiemus, quæ poterimus differẽdo, non tamẽ sine mẽtione eorum, quæ differemus. Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit socios, quẽadmodũ disposuerit insidias, probationis loco dicã. Quædã uero ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronẽ. moritur Fulcinius. multa enim, quæ sunt in re, quia remota sunt a' causa, prætermittam. At partitio tædium leuat, dicã quæ acta sint ante ipsum rei contractũ, dicã quæ in re ipsa, dicam quæ postea. Ita tres potius modicæ uidebuntur narrationes, q̃ una longa. Interim expediet expositiones breui interfatiõe distinguere. Audistis quæ ante acta sunt, accipite nũc quæ insequuntur. reficietur enim iudex priorũ fine, & se uelut ad nouũ rursus initium præparabit. Si tamẽ adhibitis quoq; his artibus in longũ exierit ordo rerũ, erit nõ inutilis in extrema parte cõmonitio, qd̃ Cicero etiã in breui narratiõe facit, adhuc Cæsar. Q. Ligarius omni culpa caret, domo est egressus, non modo nullũ ad bellũ, sed ne ad minimã q̃dem belli suspicionẽ, & cætera. Credibilis autẽ erit narratio ante omnia, si prius cõsuluerimus nostrũ animũ neq̃d naturæ dicamus aduersum. Deinde si causas, ac rationes factis proposuerimus non omnibus, sed de q̃bus quæritur. Si personas conuenientes ijs, quæ facta credi uolemus, constituerimus, ut furti reum cupidũ, adulterij libidinosum, homicidij temerarium, uel contra si defendemus, præterea loca, tempora, & similia. Est autem q̃dam etiam ductus rei credibilis, qualis in comœdijs etiã, & in mimis. aliqua enim naturaliter sequuntur, & cohærent, ut si bene priora narraueris, iudex ipse, quod postea sis narraturus expectet. Ne illud quidem fuerit inutile, semina quædam probationum spargere, uerum sic ut narrationem esse meminerimus, nõ probationem. nonnunquam etiam tamen argumento aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici, & breui, ut in ueneficijs, sanus bibit, statim concidit, liuor, ac tumor confestim est consecutus. Hoc faciunt & illæ præparationes, cum reus dicitur robustus, armatus, contra infirmos, inermes, securos. Omnia denique

cui fol. 92

quæ probatione tractaturi sumus personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem narratione delibabimus. Aliquãdo si destituti fuerimus his, etiam fatebimur uix esse credibile, sed uerũ, & hoc maius habendum scelus. nescire nos quomodo factum sit, aut quare mirari, sed probaturos. Optimæ uero præparationes erunt, quæ latuerint, ut à Cicerone sunt quidem utilissima omnia prædicta, per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse uideatur. Plurimum tamẽ facit illa callidissima simplicitatis imitatio. Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum uenit, calceos, et uestimenta mutauit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est. quàm nihil præparato, nihil festinato fecisse uidetur Milo, qd̃ non solum rebus ipsis uir eloquentissimus, quibus moras, & lentum profectionis ordinem ducit, sed uerbis etiam uulgaribus, & quotidianis, & arte occulta consecutus est, quæ si aliter dicta essent, strepitu ipsum iudicem ad custodiendum, deinde patronum excitassent. Frigida uidentur ista plerisq; sed hoc ipsum manifestum est, quomodo iudicem fefellerint, quod uix à lectore deprehẽditur. Hæ sunt, quæ credibilem faciant expositionem, nam ne contraria, aut sibi repugnantia in narratiõe dicamus, sicut præcipiendum est, is reliqua frustra docetur, etiam si quidam scriptores artium hoc quoq; tanquam occultum, & à se prudenter erutum tradunt. His tribus narrandi uirtutibus adijciunt qdam magnificentiã, quam μεγαλοπρέπειαν uocant, quæ neq; in omnes causas cadit (nam quid in plerisq; iudicijs priuatis de re certa, credita, locato, & conducto, interdictis habere loci potest, supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut uel proximo miloniano exẽplo patet. Et meminerimus multas esse causas, in qbus confitendũ, excusandum, summittendum sit, quod exponimus, qbus omnibus alienа est illa magnificentiæ uirtus. Quare non magis proprium narrationis est magnificè dicere, quàm miserabiliter, inuidiosè, grauiter, dulciter, urbane, quæ cum quoq; loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, & uelut dedita. Illa quoque ut narrationi apta, ita cum cæteris partibus communis est uirtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit, non enim magnificam modo uult esse, uerum etiam iucundam expositionem. Sunt qui adijciant his euidentiam, quæ ἐνέργεια græcè uocatur, Nec ego quenquam decæperim, ut dissimulem Ciceroni quoq; plures partes placere. Nam præterquã planam, & breuem, & credibilem, uult esse euidẽtem, moratam, cum dignitate ornatam. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate, quæ potuerunt, euidentia in narratione quantum ego intel-

ligo, est quidem magna uirtus, cum quid ueri non dicendũ est, sed quodammodo etiam ostendendũ est. Sed subijci perspicuitati potest, quam quidam etiam contrariam interim putauerunt, quia in quibusdam causis obscuranda ueritas est, quod est ridiculum. nam qui obscurare uult, narrat falsa pro ueris, & is quæ narrat, debet laborare, ut uideantur quam euidentissima. Sed quatenus etiam sorte quadã peruenimus ad difficilius narrationũ genus, iam de ijs loquamur, in quibus res contra nos erit. quo loco nonnulli præterendam narrationem putauerunt. Et sanè nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua iusta ratione huiusmodi susceperis litem, cuius artis est malam esse causam silentio confiteri? nisi forte tam hebes futurus est iudex, ut secundũ id pronuntiet, quod sciet narrare te noluisse. Neq; in ficias eo in narratione ut aliqua negãda, aliqua adijcienda, aliqua mutãda, sic aliqua etiam tacenda. Sed tacenda, quæ tacere oportebit, & liberum erit, quod fit nonnunquam breuitatis quoq; gratia, quale illud est, Respondit quæ ei uisum est. Distinguamus igitur genera causarũ. nanq; in quibus non de culpa quæritur, sed actione, etiam si erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit. pecuniam de templo sustulit, sed priuatam, ideoq; non sacrilegus est. uirginem rapuit, non tamen optio patri dabitur. ingenuum stuprauit, & stupratus se suspendit, non tamen ideo stuprator capite, ut mortis causa puniatur, sed decem millia, quæ pœna stupratori constituta est, dabit. Verũ in his quoq; confessionibus est aliquid, quod ex inuidia, quam expositio aduersarij fecit, detrahi possit, cum etiam serui nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quædam enim quasi non narrantes mitigabimus, non quidem ut aduersarius dicit, consilium furti in templum attulit, nec diu captauit eius rei tempus, sed occasione, & absentia custodum corruptus, & pecunia, quæ nimium quã in animis hominum potest, uictus est. Sed quid refert, peccauit, & fur est, & nihil attinet id defendere, cuius pœnam non recusamus. Interdum quasi damnemus ipsi, ut si dicã uino impulsum, errore lapsum, nocte deceptũ, uera sunt ista fortasse, tu tamen ingenuum stuprasti, solue decem. M. Nõnunquã præpositione præmuniri potest causa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filijs, qui in mortem patris coniurarant, sortiti noctem singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrauerunt patre dormiente, cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicauerunt. Si tamen pater, qui diuisit patrimonium, & reos paricidij defendit, sic agit. Quod contra legem sufficit, paricidium obijcitur iuuenibus, quorum pater uiuit, atq; etiam liberis suis adest. Ordinem rei narra-

re quidem nihil necesse est, cum ad legem nihil pertineat, sed si confessionem culpæ meæ exigitis, ego fui pater durus, & patrimonij, quod iam melius ab his administrari poterat, tenax custos. deinde subijcitur stimulatos ab ijs, quorum indulgentiores parentes erant, semper tamen eum habuisse animum, qui sit euentu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim iureiurando opus fuisset, si alioquin hoc mentis habuissent, nec sorte, nisi quod se quisque eximi uoluerit, omnia hæc, qualiacunque, placidioribus animis accipientur. illa breui primæ propositionis defensione mollita. At cum quæritur an factum sit, uel quale factum sit, licet omnia contra nos sint, quomodo tamen euitare expositionem salua causæ ratione possumus? Narrauit accusator, nec ita ut quæq; essent acta tantum indicaret, sed adiecit inuidiam, rem uerbis exasperauit, accesserunt probationes, peroratio incendit, et plenos iræ reliquit. Expectat naturaliter iudex qd narretur à nobis, si nihil exponimus, illa esse, quæ aduersarius dixit, & talia, qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cuius tum demum quæstio est, cum de re constat eadem, sed non eodem modo, alias causas, aliam, atque aliam rationem dabo. Verbis eleuare quædam licebit, luxuria hilaritatis, auaritia parsimoniæ, negligentia simplicitatis nomine lenietur, uultu denique, uoce, habitu, uel fauoris aliquid, uel miserationis merebor. Solet nonnunquam mouere lachrymas ipsa confessio, atque ego libenter interrogem, sint illa defensuri, quæ non narrauerint, nec'ne. nam si nec defenderint, nec narrauerint, tota causa prodetur. At si defensuri sunt, proponere certe plerunque id, quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus, quod & dilui potest, & ut hoc contingat utique iudicandum est, aut quid inter probationem, & narrationem interest? nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio. Videamus ergo, num expositio hæc longior demũ esse debeat, & paulo uerbosior præparatione, & quibusdam argumentis, argumentis dico, non tamen argumentatione, cui tamen plurimum confert frequens affirmatio, effecturos nos, quod dicimus, non posse uim rerum ostendi prima expositione, expectent, & opiniones suas differãt, & bene sperent. Deniq; utiq; narrandũ est, quicquid aliter q̃ aduersarius exposuit, narrari potest, aut eo etiam proœmia sunt in his causis superuacua. Quæ qd magis agunt, q̃ ut cognitioni rerum accommodatiorem iudicem faciant? atqui constabit nusquã eorũ maiorem usum, quàm ubi animus iudicis ab aliqua contra nos insita opinione flecten-

in fr. 96

dus est. Coniecturales autem causæ, in q̃bus de facto quæritur, nõ tam sæpe rei, de qua iudicũ est, q̃ eorum, per quæ res colligenda est, expositionẽ habent. Quæ cum accusator suspicaciosẽ narret, reus leuare suspicionẽ debeat, aliter ab hoc, atq; ab illo ad iudicem perferri oportet. At enim quædã argumenta turba uelut diducta liuore sunt. Id quidem non eo pertinet, ut quæratur, an narrandũ sit, sed quomodo narrandũ sit. Nam & congerere plura expositione q̃s prohibet, si id utile est causæ, & promittere, sed & diuidere narrationẽ, & probationẽ subiungere partibus, atq; ita transire ad sẽquentia. nam neq; ijs q̃dem accẽdo, qui sẽp̃e putant ordine, quo q̃d actum sit, esse narrandũ, sed eo modo narrare, quo expedit. quod fieri plurimis figuris licet. Nam & aliquando excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus, & interim nos reducturos relictum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lucidior. Interim re exposita, subiungimus causas, quæ antecesserũt. Nec enim est una lex defensionis. Certũq; est præscriptum, pro re, pro tẽpore intuenda quæ prosint, atq; ut erit uulnus, ita uel curandũ protinus, uel, si curatio differri potest, interim deligandũ. Nec dixerim sæpius narrare nefas, quod Cicero pro Cluẽtio fecit. Estq; nõ cõcessum modo, sed aliquãdo etiã necessariũ, ut in causis repetundarũ, omnibusq; quæ simplices nõ sunt, amentis est enim suspitione præceptorũ contra rationẽ causæ trahi narrationẽ, ideo ante probationes exponere est institutũ, ne iudex qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur si singula probanda, aut refellenda erunt, non singula etiã narrentur? Me certe, quãtacunq; nostris experimẽtis habenda est fides, fecisse hoc in foro, quoties ipsa desyderabat utilitas, probantibus & eruditis, & ijs, qui iudicabant, scio, & quod non arroganter dixerim, q̃a sunt plurimi, q̃bus cum egi, qui me refellere possint, si mentiar, ferè exponẽdæ à me causæ officiũ exigebatur. Neq; ideo tamẽ non sæpius facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. Quædam uero etiam turpiter conuertuntur, ut si peperisse narres, deinde concepisse, apertum testamentum, deinde signatum. In quibus si id, quod posterius est, dixeris, de priore tacere optimum est. Sunt quædam & falsæ expositiones, quarum in foro duplex genus est, alterum, quod instrumentis adiuuatur, ut P. Clodius fiducia testium, qua nocte incæstum Romæ cõmiserat, interamne se fuisse dicebat, alterum, quod est tuendũ dicentis ingenio, id interim ad solam uerecundiam pertinet, unde etiam mihi uidetur dicacolor, interim ad quæstionẽ. Sed utruncunq; erit, prima sit curarum, ut id, quod fingimus, fieri possit. deinde ut et personæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem, & ordinem habeat, si

fol. 105

cap. 22

continget etiam ueræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod sit in causa cõfirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licentiã produnt. Curandum præcipue quod fingentibus frequenter accidit, ne qua inter se pugnent. Quædã enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea ne ijs, quæ uera esse constabit, aduersa sint, in schola etiam ne color extra themata quæratur. Vtrobiq; autem orator meminisse debebit actione tota quid finxerit, quoniã solent excidere quæ falsa sint, uerumq; est illud, quod uulgo dicitur, mendacem memorẽ esse oportere. Sciamus autem, si de nostro facto quæratur, unum nobis aliquod esse dicendum, si de alieno, mittere in plures suspiciones licere. Est tamen quibusdam scholasticis controuersiis, in quibus ponitur aliquem non respondere, ad quæ interrogatur, libertas omnia enumerandi, quæ responderi potuissent. fingenda uero meminerimus ea, quæ non cadent in testem, sunt autem quæ nostro dicuntur animo, cuius ipsi tantum conscij sumus. Item quod a' defunctis, nec enim hoc est, qui neget. Item q; ab eo, cui idem expediet, is enim nõ negabit, ab aduersario quoq;, quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum, & superstitionum colores ipsa iam facilitate authoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiunt, cum præsertim quorundam probatio sola sit in asseueratione, & perseuerantia, ut ille parasitus, qui ter abdicatum a' diuite iuuenem, & absolutum tanquam suum filium asserit. habebit quidem colorem, quo dicat & paupertatem sibi causam exponendi fuisse, et ideo a' se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet, & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset, nisi tamen omnibus uerbis, & amorem patrium, atq; hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium diuitis, & metum pro iuuene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam inuisus sit, sciat, suspicione subiecti petitoris non carebit. Euenit aliquando in scholasticis controuersiis, quod in foro, an possit accidere dubito, ut eodem colore pars utraq; utatur. Deinde eum pro se q;q; defendat, ut in illa controuersia, uxor marito dixit, appellatam se destupro a' priui gno, et sibi constitutum tempus, & locum, eadem contra filius detulit de nouerca, edito tamen alio tempore, ac loco, quia pater in eo, quem uxor prædixerat, filium inuenit, in eo, quem filius uxorẽ illam repudiauit, qua tacente filium abdicat, nihil dici potest pro iuuene, ne, quod non idem sit pro nouerca, ponentur tamen omnia communia deinde ex personarum comparatione, & indicij ordine, & silentio repudiatæ argumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quædam esse,

dam esse, quæ colorem non recipiant, sed tamen defendenda sint, qualis est ille diues, qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit, reus est iniuriarũ. Nam factum eius modestum esse nemo dixerit, fortasse ut sit tutum obtinebit. Quod si pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit, miscenda sit, an separanda narratio cum ipsa causæ conditione deliberandũ est. Nam si plura sunt, quæ nocent, quæ prosunt obruentur. Itaq; tunc diuidere optimum erit, & ijs, quæ partẽ nostram adiuuabunt, expositis, & confirmatis, aduersus reliqua uti remedijs, de quibus supra dictũ est. Si plura proderũt, etiã coniungere licebit, ut quæ obstant in medio uelut auxilijs nostris posita munus habeant uiriũ, quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed ut & nostra aliqua argumentatione firmemus, & diuersa cur credibilia non sint, abijciamus, quia nisi distinxerimus, uerendũ est, ne bona nostra permistis malis inquinentur. Illa quoq; de narratione præcipi solent, nequa ex ea fiat excursio, ne auertatur à iudice sermo, ne alienæ personæ nocẽdemus, ne argumentemur, adijciunt q̃dam etiã, ne utamur affectibus. Quorũ pleraq; frequentissime custodienda, imo nunq̃, nisi ratio cogerit, mutanda. ut sit expositio perspicua, & breuis, nihil q̃dem tam raro poterit habere rationẽ, q̃ excursio, nec unq̃ debebit esse nisi breuis, & talis, ut ui quadã uideamur affectus, uelut recto itinere depulsi,
» qualis est Ciceronis circa nuptias Sasiæ, O mulieris scelus incredibi- cit. 107
» le, & præter hanc unã in omni uita inauditum, o libidinẽ effrenatã,
» & indomitã, o audaciam singularẽ, non timuisse si minus uim deorũ,
» hominumq; fãmã, at illam ipsam noctem, faceſq; illas nuptiales, non
» limen cubiculi, non cubile filiæ, non parietes deniq; ipsos superiorum
» testes nuptiarũ? Sermo uersus à iudice et breuius indicat interim, et
» coarguit magis interim, qua de re idem, quod de proœmio dixerã, sen
» tio, sicut de prosopopœia quoq;, qua tamen non Seruius modo Sulpitius
» utitur pro Aufidia, Somno'ne te languidũ, an graui lethargo putem
» pressum. Sed Marcus quoq; Tullius circa nauarchos. Nam ea quoq;
» rei expositio est, ut ad eas tantũ dabis, & reliqua. Quid pro Cluentio Staleni, Bulbiq; colloquium, non'ne ad celeritatem plurimũ, & fidem confert? Quæ ne fecisse sine obseruantia quadam uideatur, q̃q̃ hoc in illo credibile non est, in partitionibus præcipit, ut habeat narratio suauitatẽ, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia personarũ, omnes affectus. argumentabimur in narratione, ut dixi, nunq̃, argumentũ ponemus aliquando. Quod fiat pro Ligario Cicero, cum dicat sic eum prouinciæ præfuisse, ut illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni & breuẽ, cum res poscet, defensionẽ, & ra- 92

tionem factorũ, nec enim narrandum est tanq̃ testi, sed tanq̃ patrono rei ordo per se talis est. Q. Ligarius legatus in Africam cum C. Con
» sidio profectus est. Quid ergo M. Tullius? Q. igitur (inq̃t) Ligarius,
» cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Consi-
» dio profectus est. Alibi. nõ modo ullũ ad bellũ, sed ne ad minimã
» qdẽ suspicionẽ belli, & cum esset indicaturo satis Q. Ligarius nullo
» se implicari negotio passus est. adiecit. domũ spectans, ad suos redire
» cupiens. Ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectus
» quoq; impleuit. Quo magis miror eos, qui non putant utendũ in narratione affectibus, qui si hoc dicunt, nõ diu, nec ut in epilogo, mecũ sentiunt, sunt enim effugendæ moræ cæterũ cur ego iudicem nolim, cũ ego doceo etiã moueri? Cur quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerũ ingressu, si fieri potest, consequar? cum præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo eius abusurus occupato uel ira, uel miseratione. An non M. Tullius circa uerbera ciuis Romani omnes breuissime mouet affectus? non solum conditione ipsius, loco iniuriæ, genere uerberũ, sed animi quoq; cõmendatõe. summum enim uirũ ostendit, qui cum uirgis cæderetur, non ingemuerit, non rogauerit, sed tantum cuẽ se Romanũ esse cum inuidia cædentis, & fiducia iuris clamauerit. Quid Philodami casum? non ne cum per totam expositionem incendit inuidia, tum in supplicio ipso lachrymis impleuit, cum flentes non tam narraret q̃ ostenderet, patrẽ de morte filij, filiũ de patris? Quid ulli epilogi possunt magis habere miserabile? Serum est enim aduocari his rebus affectũ in peroratione, quas securus narrauerit. Assueuit illis iudex, iamq; eas sine metu mentis accipit, qbus cõmotus nouus non est, & difficile est nobis mutare habitũ animi semel constitutum. Ego uero (neq; enim dissimulabo iudicũ meũ q̃q̃ id, quod sum dicturus, exemplis magis q̃ præceptis ullis cõtinetur) narrationem, si ullam partem orationis omni, qua potest, gratia, & uenere exornandã puto. Sed plurimum refert quæ sit natura eius rei, quam exponimus. In paruis ergo quales sunt ferè priuatæ, sit ille pressus, & uelut applicitus rei cultus, in uerbis summa diligentia, quæ in locis impetu feruntur, & circumiectæ orationis copia latent, hic expressa, & ut uult Zeno, sensu tincta esse debebunt, compositio dissimulata quidem, sed tamen q̃iucundissima. figuræ non illæ poeticæ, & contra rationẽ loquendi authoritate ueterũ receptæ. Nam debet esse q̃purissimus sermo, & qui à uarietate tædium effugat, & mutationibus animum leuet, ne in eundem casum, similem compositionẽ, pares elocutionum tractus incidamus. aret enim cæteris lenocinijs expo

sitio, &

sitio, & nisi commendetur hac uenustate, iaceat necesse est, nec in ullæ parte intentior est iudex, eoq; nihil recte dictum perit. Præterea nescio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucunda sunt, & uoluptate ad fidē ducitur. Vbi uero maior res erit, & atrocia inuidiose, & tristia miserabiliter dicere licebit, non ut consumantur affectus, sed ut tamen uelut primis lineis designētur, ut plane qualis futura sit imago rei statim appareat. Ne sententia qdē uelut fatigatum intentiōe stomachū iudicis reficere dissuaserim, maxime qdem breuiter iniecta,

» *qualis est illa, fecerūt serui Milonis, qd̄ suos quisq; seruos in re tali fa-* cere. 19.
» *cere uoluisset. Interim paulo liberiore, qualis est illa, nubit genero* 109
» *socrus, nullis auspicibus, nullis authoribus, funestis ominibus omniū.*

quod cum sit factum ijs quoq; temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius q̄ ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc seueriora iudicia, quanto nunc faciundum magis, cum in ipsa capitis, aut fortunarum pericula irrupit uoluptas? cui hominum desyderio quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor. Multum confert adiecta ueris credibilis rerum imago, quæ uelut in rem præsentem perducere audientes uidetur, qualis est

» *illa M. Cœliij in Antonium descriptio. Nanq; ipsum offendunt te-*
» *mulento sopore profligatum, totis præcordijs stertentem, ructuosos spi-*
» *ritus geminare, præclaras q; contubernales ab omnibus sponsis trans-*
» *uersas incubare, & reliquas circumiacere passim, quæ tamen exani-*
» *matæ terrore, hostium aduentu percepto, excitare Antonium conā-*
» *bantur, nomen inclamabant, frustra ceruicibus tollebant, blandius*
» *alia ad aurem inuocabat, uehementius etiam nonnulla feriebat, qua-*
» *rum cum omnium uocem, tactumq; noscitaret, proximæ cuiusq; col-*
» *lum amplexu petebat, nec dormire excitatus, nec uigilare ebrius*
» *poterat, sed semisomno sopore inter manus centurionum, concubi-*
» *narumq; iactabatur. Nihil his nec credibilius fingi, nec uehemen-*

tius exprobrari, nec manifestius ostendi potest. Ne illud quidem præteribo, quantam afferat fidem expositioni narrantis authoritas, quam mereri debemus ante omnia quidem uita, sed & ipso genere orationis. Quod quo fuerit grauius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac præcipue parte omnis calliditatis suspicio, neq; enim se usquam custodit magis iudex, nihil uideatur fictum, nihil solicitum, omnia potius a causa, quàm ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati non possumus, & perire artem putamus, nisi appareat, cum desinat, ars esse, si apparet, pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri du-

cimus summã. Itaq; cũ circũstantibus ostentare uolumus, iudicibus pro dimus. Est quædã & repetita narratio, quæ ἐπιδιήγησις dicitur, sane res declamatoria magis q̃ forensis. Ideo autem reperta, ut quia narratio breuis debet esse, fusius, et ornatius res posset exponi, qd fit uel inuidiæ gratia, uel miserationis. Idem raro faciendũ iudicio, neq; sic unq̃, ut totus ordo repetatur. licet enim p partes idẽ consequi. Cæterum q uti ἐπιδιηγήσει uolet, narrationis rem loco stringat, & contentus indicare, qd factum sit, quo sit modo factum, plenius se loco suo expositurum esse promittat. Initiũ narrationis qdam utiq; faciendũ à persona putant, eamq;, si nostra sit, ornandã, si aliena, infamandã statim. hoc sane frequẽtissimum est, quia personæ sunt, inter quas litigatur. Sed hæ quoq; interim cum suis accidentibus ponendæ, cum id profuturũ est, ut A. Cluentius habitus fuit pater huiusce iudices inquit, homo non solum municipij larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius uicinitatis uirtute, æstimatione, nobilitate facile princeps. Interim sine his, ut Q. Ligarius, cum eẽt. Frequẽter uero et à re, sicut pro Tullio Cicero. Fũdũ habet in agro turino M. Tullius paternũ. Demosthenes pro Ctesiphonte τὸ γὰρ φωνικῶν συμμάχου πολέμου. De fine narrationis cum ijs contentio est, qui perduci expositionem uolunt eò unde quæstio oritur. His rebus ita gestis P. Dolabella prætor interdixit, ut est consuetudo de ui hominibus armatis sine ulla exceptione, tantum ut unde deiecisset restitueret, restituisse se dixit, sponsio facta est, hac de sponsione uobis iudicandum est. Id à petitore semper fieri potest, à defensore non semper.

106

De egressione.

ORDINE ipso narrationẽ sequitur confirmatio, probãda sunt enim quæ propter hoc exposuimus. Sed priusq̃ ingrediar hanc partem, paua mihi de quorundã opinione dicenda sunt. Plerisq; moris est prolato rerũ ordine protinus utiq; in aliquẽ lætum, ac plausibilẽ locũ q̃ maxime possint fauorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria iam in forũ uenit, postq̃ agere causas nõ ad utilitatẽ litigatorũ, sed ad patronorũ iactationem repertum est, ne si pressæ illi, qualis sæpius desideratur, narrationis gracilitati coniũcta argumentorũ pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi uoluptatibus oratio refrigescat. In quo uitium illud est, quod sine discrimine causarum, atq; utilitatis, hoc tanq̃ semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt, eo q̃ desumptas ex ijs partibus, quarum alius erat locus sententias in hanc congerunt, ut plurima, aut iterũ dicenda sint, aut quia

fauorabiliter

alieno loco

alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autē cōfiteor hoc expaciandi genus non modo narrationi qdem, sed etiā quæstionibus, uel uniuersis, uel interim singulis opportune posse subiungi, cum res postulat, aut certe permittit, atq; eo uel maxime illustrari, ornariq; orationem. Sed si cohæret, & sequitur, non si per uim continetur: & quæ natura iuncta erat, distrahit. Nihil enim tam est consequens q̄ narrationi probatio, etsi excursus ille, uel quasi finis narrationis, uel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunq̄ locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam uelut spiritu, erū pente protinus indignatione. Quod tamē ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit, alioqn prius est, quod obijcias, uerū efficere, q̄ magnum, quia criminum inuidia pro reo est priusq̄ probatur. Difficillima est enim grauissimi cuiusq; sceleris fides. Item fieri non inutiliter potest, uti si merita in aduersariū aliqua exposueris, in ingratum inueharis, aut si uarietatem criminū narratione demonstraueris, quantū ab ea periculum intentetur ostendas. Verum hæc breuiter omnia: Iudex enim ordine audito festinat ad probationem, & q̄ primum certus esse sententiæ cupit. Præterea cauendum est, ne ipsa expositio uanescat, auersis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequēter utilis ante quæstionem præparatio. Vtiq; si prima specie minus erit fauorabilis, si legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus uelut sequentis exordij ad conciliandū probationibus nostris iudicem, mitigandū, concitandum. Quod liberius hic, & uehementius fieri potest, quia iudici causa iam nota est. His igitur uelut fomentis siqd erit asperū, præmoliemur, quo facilius aures iudicū, quæ post dicturi erimus admittant, ne ius nostrū oderint, nihil enim facile persuadetur inuitis. Quo loco tamē iudicis quoq; natura noscenda est, iuri magis, an æquo sit appositus. Proinde enim magis, aut minus hoc erit necessariū. Cæterū res cadē, & post quæstionē perorationis uice fungitur. Hanc partem παρέκβασιν uocant græci, latini egressum, uel egressionem. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam uarios habent excursus, ut laus hominum, locorumq; ut descriptio regionum, expositio quarundā rerū non solum gestarū, sed etiam fabulosarū. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem cōpositis, Siciliæ laus, Proserpinæ raptus, pro C. Cornelio, popularis illa uirtutū Cn. Pompeij commemoratio, in quam ille diu immoratur orator, uelut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoauerat, sermone diuertit. Ac tamen παρέκβασις est, ut mea quidem fert opinio, alienæ

rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinē excurrens tractatio. Quapropter non uideo cur hunc ei potissimū locū assignent, qui rerum ordinem sequitur, non magis q̄ illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliqd in digressu sit exponendū, cum tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur præter illas quinq; quas fecimus, partes, egressio est, indignatio, miseratio, inuidia, conuitium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio, similia ijs, quæ non sunt in quæstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus, atq; ea maxime iucundam, & ornatam faciunt orationē. de luxuria, de auaritia, de religione, de officijs, quæ cum sint argumentis subiecta similium rerum, quia cohærent, egredi non uidentur. Sed plurima sunt, quæ rebus non secum cohærentibus inseruntur, quibus iudex reficatur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sicut præparata afferimus, quædam ex occasione, uel necessitate dicimus, siquid nobis agentibus noui accidit, interpellatio, interuentus alicuius, tumultus. Vnde quoq; Ciceroni in proœmio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. poterit autem paulo longius exire, qui præparat aliquid ante quæstionem, & qui finitæ probationi uelut commendationem adijcit, at qui ex medio erumpit, cito ad id redire debet, unde diuertit.

pro Milone oratiuncula pt. sup. 68

De propositione.

SVNT qui narrationi propositionē subiungant tanq̄ partem iudicialis materiæ, cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio uidetur omnis confirmationis initiū, quod non modo in ostendenda quæstione principali, sed nōnunq̄ etiā in singulis argumētis proponi solet, maximeq; in ijs, quæ ἐπιχειρήματα uocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non semper uti necesse est, aliquando enim sine propositione aliqua quoq; satis manifestum est, qd in quæstione uersetur. Vtiq; si narratio ibi finem habet, ubi initiū quæstio, adeo ut aliquando subiungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse summa collectio.

pro mil. 19

Hæc sicut exposui, ita gesta sunt iudices, insidiator superatus est, ui uicta uis, uel potius oppressa uirtute audacia est. Sed nonnunquam ualde utilis est, præcipue ubi res defendi non potest, & de iure quæritur, ut pro eo, qui pecuniam priuatam de templo sustulit, sacrilegij agitur, de sacrilegio cognoscitis, ut iudex intelligat, id unum esse officij sui quærere, an id, quod obijcitur, sacrilegiū sit. Item in causis obscuris, aut multiplicibus, nec semper propter hoc solum, ut sit causa

lucidior,

lucidior, sed aliquando etiam ut magis moueat, mouet autem, si protinus subtexantur aliqua, quæ prosint. Lex aperte scripta est, ut peregrinus, qui murum ascenderit, morte multetur, peregrinum te esse certum est, quin ascenderis murũ non quæritur, quid superest, nisi ut te puniri oporteat? Hæc enim propositio concessionem aduersarij premit, & quodammodo iudicandi morã tollit, nec iudicat quæstionẽ, sed adiuuat. Sunt autem propositiones & simplices plerunq;, & duplices, uel multiplices, quod accidit non uno modo, nam & plura crimina iunguntur, ut cum Socrates accusatus est, quod corrũperet iuuentutem, & nouas superstitiones inducẽret, & singula ex pluribus colliguntur, ut cum legatio male gesta obijcitur Aeschini, quod mẽtitus sit, quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus sit, quod munera acceperit. Recusatio quoque plures interim propositiones habet, ut contra petitionem pecuniæ, male petis, procuratori enim tibi esse non licuit, sed nec illi, cuius nomine litigas, habere procuratorem, sed neque es hæres eius, à quo accepisse mutuum dicor, nec ipsi debui, multiplicari hæc in quantumlibet possunt, sed rem ostendisse satis est. Hæ si ponantur singulæ subiectis probationibus, plures erunt propositiones, si coniungantur, in partitionem cadunt. Est & nuda propositio, qualis ferè in coniecturalibus, cædis ago, furtum obijcio. Est ratione subiecta, ut maiestatem munuit Caius Cornelius, nam codicem tribunus plebis ipse pro concione legit. Præter hoc utimur propositione, aut nostra, ut adulterium obijcio, aut aduersarij, ut adulterij mecum agitur, aut communi, ut inter me, & aduersarium quæstio est, uter sit intestato propior. Nonnunquam diuersas quoque coniungimus. ego hoc dico, aduersarius hoc. habet interim uim propositionis, etiam si per se non est propositio, ut cum expositorum ordine, subijcimus, de his cognoscitis, ut sit hæc commonitio iudicis, quo se ad quæstionem acrius intendat, & uelut quodam tactu excitatus finem esse narrationis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoq; quodãmodo nouum audiendi sumat exordiũ.

De partitione.

PARTITIO est nostrarũ, aut aduersarij propositionum, aut utrarũq; ordine collata enumeratio. Hac qdam utendũ semper putãt, quod de ea fiat causa lucidior, et iudex intentior, ac docilior, si sciẽrit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea sumus. Rursus qdam periculosum id oratori arbitrantur duabus ex causis, quod nonnunq; et excidere soleant, quæ promisimus, & siqua in partiendo præterieri-

cir. corrat
top 95

mus occurrere. Quod quidem nemini accidit, nisi qui planè uel nullo fuerit ingenio, uel ad agendum nihil cogitati, præmeditatiq; detulerit. Alioquin quæ tam manifesta, & lucida est ratio, q̃ rectæ partitionis, sequitur enim naturã ducem, adeo ut memoriæ id maximum sit auxilium, uia dicendi non decedere. Quapropter ne illos qdem probauerim, qui partitionẽ uetant ultra tres propositiões extẽdere, quæ sine dubio, si nimium sit multiplex, fugiet memoriam iudicis, & turbabit intentionẽ. Hoc tamen numero uelut lege non est alligãda, cũ possit causa plures desyderare. Alia sunt magis, propter quæ partitione non est semper utendũ, primum quia pleraq; gratiora sunt, si inuenta subito, nec domo allata, sed interdicendũ è re ipsa nata uideantur. Vnde illa non iniucunda schemata. penè excidit mihi, & fugerat me, & recte admones. propositis enim probationibus omnis in reliquum gratia nouitatis præcerpitur. Interim uero etiã fallendus est iudex, & uarijs artibus subeundus, ut aliud agi, q̃ quod nos petimus, putet. Nam est nonnunq̃ dura propositio, quam iudex si præuidet, nõ aliter præformidat q̃ qui ferrum medici prius quàm curetur, aspexit, at si re non ante proposita securũ, ac nulla denuntiatione in se cõuersum intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo distinctio quæstionũ est, sed omnino tractatio, affectibus perturbandus, & ab intentione auferendus auditor, non enim solũ oratoris est docere, sed plus eloquentia circa mouendũ ualet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa, & scrupulose in partes secta diuisionis diligentia, eo tẽpore, quo cognoscendi iudiciũ conamur auferre. Quid quod interim quæ per se leuia sunt, & infirma, turbaualent. Ideoq; congerenda sunt potius, & uelut eruptione pugnandũ. quod tamen rarũ esse debet, & ex necessitate demũ. Cum ipsum hoc quod dissimile rationi est, cœgerit ratio. Præter hæc in omni partitione est utiq; aliquid potentissimũ, quod cum audiuit iudex, cætera tanq̃ supuacua grauari solet. Itaq; si plura uel obijcienda sunt, uel diluenda, & utilis, & iucunda partitio est, ut qd̃ quaq; de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen uarie defenderimus superuacua, ut si illa partiamur, dicam non talẽ esse hunc, quem tueor, reũ, ut in eo credibile uideri possit homicidium, dicã occidendi causam huic non fuisse, dicam hunc eo tẽpore, quo homo occisus est, trans mare fuisse. Omnia, quæ ante q̃ id, quod ultimum est, exequaris, inania uideri necesse est. Festinat enim iudex ad id, quod potentissimũ est, & uelut obligatum promisso patronum, si est patientior tacitus appellat, si uel occupatus, uel in aliqua potestate, uel etiam si sit moribus incompositus cum.

tus cum conuitio efflagitat. Itaq; non defuerunt qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promi
» sit. Primum, neminem maioribus criminibus, grauioribus testibus in iudicium uocatum, quàm Opianicum, deinde præiudicia esse facta ab ijs ipsis iudicibus, à quibus condemnatus sit. Postremo iudicium pecunia tentatum non à Cluentio, sed contra Cluentium. quia si probari posset, quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo erit tam aut iniustus, aut stultus, quin eũ optime fateatur pro Murena esse partitum. Intelligo iudices tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione uitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse uersatam. Nam sic & ostendit lucidissime causam, & nihil fecit altero superuacuum. De illo quoque genere defensionis pleriq; dubitant, si occidi, recte feci, sed non occidi, quo prius enim pertinere, si sequens firmum sit? hæc inuicem obstare, & utroq; utentibus in neutro haberi fidem. quod sanè in parte uerum est, cum illo sequenti, si modo indubitabile est, sit solo utendum. At si quid in eo, quod est fortius, timebimus, utraq; probatione nitemur. Alius enim alio moueri solet, & qui factum putauit iustum credere potest, qui tanquam iusto non mouebitur, factum fortasse non credet. Vt certa manus uno telo posset esse contenta incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregie uero Cicero pro Milone insidiatorem primo Clodium ostendit, tum addit ex abundnati etiam si id non fuisset, talem tamen ciuem cum summa uirtute interfectoris, & gloria necari potuisse. Neq; illum tamen ordinem, de quo prius dixi, damnauerim, quia quædam, etsi ipsa sunt dura, in id tamen ualent, ut ea molliant quæ sequuntur, nec omnino sine ratiõe est id, quod uulgo dicitur, iniquum petendum, ut æquum feras, quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim græci præcipiunt non tentanda, quæ effici omnino nõ possunt. Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequẽtem fides ex priore ducatur. Potest enim uideri, qui tutò etiã confessurus fuit mentiendi causam in negando non habere, & illud utiq; faciendum est, ut quoties suspicabimur à iudice aliam probationem desyderari, quàm de quo loquimur, promittamus nos plene, et statim de eo satis esse facturos, præcipueq; si de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut causa parum uerecũda iure tuta sit, de quo ne inuiti iudices audiant, & aduersi frequentius sunt admonendi secuturam defensionem probitatis, ac dignitatis, expectent paulum, & agi ordine sinant. quædam interim nos & inuitis litigatoribus simulan-

dum est dicere, quod Cicero pro Cluētio facit circa iudiciariam legem. nonnunquam quasi interpellemur ab his subsistere, sæpe aduertenda ad ipsos oratio, hortandi ut sinant nos uti nostro consilio, ita surrepe tur animo iudicis, & dum sperat probationem pudoris, asperioribus il lis minus repugnabit. Quæ cum receperit etiam uerecundiæ defen- sioni facilior erit, sic utraq; res inuicem iuuabit. Eritq; iudex circa ius nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam iuris probatione pro cliuior. Sed ut non semper necessaria, aut etiā superuacua partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis, & gratiæ confert. Neq; enim id solum efficit, ut clariora fiant, quæ dicuntur, rebus uelut ex turba extractis, & in conspectu iudicum positis, sed reficit quoq; audientem certo singularum partium fine, nō aliter quàm facientibus iter multum detrahunt fatigatiōis notata inscriptis lapidibus spacia. Nam & exhaustis laboribus nosse mensuram uoluptati est, & hortatur ad reliqua fortius exequenda scire quantum supersit. nihil enim longum uideri necesse est, in quo quid ultimum sit certum est. Nec ime rito multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius, cuius tamen diuisionem in digitos diductam nonnūquam Cicero leuiter eludit. Nam est certus suus modus, & euitanda utiq; maxime conasa nimium, & uelut articulosa partitio. Nam & authoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec iam membra, sed frusta, & huius gloriæ cupidi, quo subtilius, & copiosius diuisisse uideantur, & superuacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant, nec tam plura faciunt, quàm minora. Deinde cum fecerunt mille particulas in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inuēta est. diuisio, et simplex propositio, quoties utiliter adhiberi potest, primū debet esse aperta, atq; lucida. Nam quid sit turpius, quàm id esse obscurum ipsum, qd in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscura, tum breuis, nec ullo superuacuo onerata uerbo. Nō enim quid dicamus, sed de quo dicturi sumus ostendimus. Obtinendum etiam nequid in ea desit, neqd supersit. Superest autem sic ferè, cū aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis, aut genere posito subijcitur species, ut si dicam de uirtute, iustitia, continentia, cum iustitia, atq; continentia uirtutis sint species. Partitio proponit, quid sit de quo conueniat, quid de quo ambigatur in eo, quod conuenit, quid aduersarius fateatur, quid nos in eo, de quo ambigitur, quæ dicturi sumus, quæ nostræ propositiones, quæ partis aduersæ, Turpissimum uero non eodem ordine exequi, quo quicque proposueris.

F ABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER QVINTVS.

De probationibus inartificialibus.

f VERVNT & clari quidem authores, quibus solum uideretur oratoris officium docere. Nanq; et affectus duplici ratione excludendos putabant. Primum quia uitium esset omnis animi perturbatio. Deinde quia iudicem à ueritate depelli miseri cordia, uel ira, similibusq; non oporteret. Et uoluptatem audientium petere, cum uincendi gratia tantum diceretur, nõ modo agenti superuacuum, sed uix etiam uiro dignum arbitrabantur. Plures uero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summouerent, hoc tamen proprium, atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex aduerso proponerentur refutare. Vtrumque est (neque enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto hæc sola tractantur, quibus sanè & ea quæ de iudicialibus causis iam dicta sunt, seruiunt. Nam neque prooemij, nec narrationis alius usus, quàm ut iudicem præparent, & status nosse, atque ea, de quibus supra scripsimus, intueri superuacuum foret, nisi ad hanc peruenirémus. Denique ex quinque, quas iudicialis materiæ fecimus, partibus, quæcunq; alia potest aliquando necessaria causæ non esse, lis nulla est, cui probatione opus non sit. Eius præcepta sic optime diuisuri uidemur, ut prius quæ in commune ad omnes quæstiones pertinent ostendamus. Deinde quæ in quoque causæ genere propria sunt, exequamur. Ac prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita consensum ferè omnium meruit, alias esse probationes, quas extra dicendi rationem acciperet orator, alias, quas ex causa traheret ipse, & quodammodo gigneret, ideoq; illas ἀτέχνους, idest inartificiales, has ἐντέχνους idest artificiales uocauerunt, ex illo priore genere sunt præiudicia, rumores, tormenta, tabulæ, iusiurandum, testes, in quibus pars maxima contentionum forensium consistit, sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiæ uiribus & eleuanda sunt plerunque, & refellenda. Quare mihi uidentur magnopere damnandi, qui totum hoc genus à præceptis remouerunt. Nec tamen in animo est omnia,

quæ pro his, aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed uim quandã, atq; rationem. Quibus demonstratis non modo in exequendo suas quisq; uires debet adhibere, sed etiam inueniendo similia, ut quæq; cõditio litium poscet. Nec enim de omnibus causis dicere quisquam potest saltem præteritis, ut taceam de futuris.

De præiudicijs.

NAM præiudiciorum uis omnis tribus in generibus uersatur. rebus, quæ aliquando ex paribus causis sunt iudicatæ, quæ exempla rectius dicuntur, ut de rescissis patrum testamentis, uel contra in filios confirmatis. Iudicijs ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia in Opianicum facta dicuntur, & à senatu aduersus Milonem. aut cum de eadem causa pronuntiatum est, ut in reis deportatis, & assertione secunda, & de partibus centumuiralium, quæ in duas hastas diuisæ sunt. Confirmantur præcipue duobus, authoritate eorum, qui pronuntiauerunt, & similitudine rerum, de quibus quæritur. Refelluntur autem raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisq; firmam esse alterius sententiam, & ipse pronuntiaturus, exemplum non libenter, quod in se fortasse recidat, facit. Confugẽdum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causæ, uix autem ulla est per omnia alteri similis. si id non continget, aut eadem causa erit, actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit iudicatum, aut de gratia, quæ testes corruperit, aut de inuidia, aut de ignorantia, aut inueniendum quod causæ postea accesserit, quorum si nihil erit, licebit tamen dicere multas iudiciorum causas ad inique pronuntiandum ualere. Ideoq; damnatum Rutilium, absolutos Clodium, atq; Catilinam, rogandi etiã iudices, ut rem potius intueantur ipsam, quàm iuriiurando alieno, suum donent. Aduersus consulta autem senatus, uel decreta principum, & magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inuentæ quantulumcunque causæ differentia, aut aliqua eorundem, uel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quæ sit priori contraria, quæ si deerunt, lis non erit.

Assertio infra. 197

De rumore, & fama.

FAMAM, atq; rumores pars altera consensum ciuitatis, & uelut publicum testimonium uocat, altera sermonem sine ullo certo au-

in hoc. 13.

thore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentissimo posset accidere fraude inimicorum falsa uulgantium, exempla utrinque non deerunt.

De tormentis.

SICVT in tormentis quoque qui est locus frequentissimus, cum pars altera, Quæstionem, uera fatendi necessitatem uocet, altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quod alijs patientia facile mendacium faciat, alijs infirmitas necessarium, quid attinet plura de his? plenæ sunt orationes ueterum, ac nouorum. Quædam tamen in hac parte erunt propria cuiusq; litis. Nam siue de habenda quæstione agetur, plurimũ intererit, quis, & quem postulet, aut offerat, & in quem, & ex qua causa, siue iam erit habita, quis ei præfuerit, quis, & quomodo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia, perseuerauerit in eo, quod cœperat, an aliquid dolore mutauerit, prima parte quæstionis, an procedente cruciatu. quæ utrinque tam infinita sunt, quàm ipsarum rerum uarietas.

De tabulis.

CONTRA tabulas quoque sæpe dictum, sæpe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia, tutius, ac facilius id quod secundo loco diximus, tractatur, qd̃ scilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si forte aut incredibile est id actum esse, quod tabulæ continent, aut, ut frequentius euenit, alijs probationibus æque inartificialibus soluitur, si aut is, in quẽ signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, uel prius esse defunctus, si tempora non congruunt, si uel antecedentia, uel insequentia tabulis repugnant, inspectio ipsa etiam sæpe falsum deprehendit.

De iureiurando.

IVSIVRANDVM litigatores aut offerunt suum, aut non respuunt oblatum, aut ab aduersario exigunt, aut recusant, cũ ab ipsis exigatur. offerre suum sine illa conditione, ut uel aduersarius iuret se rem improbum est. qui tamen id faciet, aut uita se tuebitur, ut eum non sit credibile peieraturum, aut ipsa ui religionis, in qua plus fidei consequitur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare uideatur. aut si causa patietur, modo litis, propter quam deuoturus se ipse non fuerit. aut si præter alia causæ instrumenta,

adijcit ex abundanti hanc quoq; conscientiæ suæ fiduciam. Qui non recipiet iniquam conditionem, & à multis contemni iurisiurandi metum dicet, cum & philosophi quidam sint reperti, qui deos habere rerum humanarum curam negarent. Eum uero, qui nullo offerente iurare sit paratus, & seipsum uelle de causa sua pronuntiare, & quàm id, quod offert leue, ac facile credat, ostendere. at is, q defert, alioquin agere modeste uidetur, cum litis aduersarium iudicem faciat, & eum, cuius cognitio est, onere liberet, qui profecto alieno iureiurando stare, quàm suo mauult, quo difficilior recusatio est, nisi forte res ē ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. quæ ex cusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut inuidiam sibi quæri ab aduersario dicat, atq; id agi, ut in ea causa, in qua uincere non possit, queri possit. Itaq; hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle quæ affirmet, quàm dubium cuiq; relinquere, an peierarit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti præcipere solebant, ne unquam iusiurandum deferremus, sicut neq; optio iudicis aduersario est permittenda, nec ex aduocatis partis aduersæ iudex eligendus. Nā si dicere contraria turpe aduocato uideatur, certe turpius habendum, facere quod nocerat.

De testibus.

MAXIMVS tamen patronis circa testimonia pudor est, ea dicuntur aut per tabulas, aut à præsentibus testibus simplicior cōtra tabulas pugna, nam & minus uidetur obstitisse pudor iter paucos signatores, & pro diffidentia premitur absentia, si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quædam significatio refragatur his omnibus, quod nemo per tabulas dat testimonium nisi sua uoluntate, quo ipso non esse amicum ei se, contra quē dicat, fatetur, nec tamen protinus cesserit orator, quo minus & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum possit uerum, si integra sit ei fides, dicere. Sed late locus uterq; tractatur: Cum præsentibus uero ingens dimicatio est. Ideoq; uelut duplici contra eos, proq; his acie consligitur actionum, & interrogationum. In actionibus primum generaliter pro testibus, atq; in testes dici solet. Est hic cōmunis locus, cū pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quàm quæ sit hominum scientia nixa, altera ad detrahendā illis fidem, omnia, per quæ fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum sane aliter quidem, sed tamen multos pariter inuadere patroni solent. Nam & gentium simul uniuersarum eleuata testimonia ab oratori-

bus scimus, & tota genera testimoniorum, ut de auditionibus. nõ enim ipsos esse testes, sed iniuratorum afferre uoces. ut in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias iurant, litigatorum nõ testium habendos loco. Interim aduersus singulos dirigitur actio. Quod insectationis genus & permistum defensioni legimus in orationibus plurimis, & separatim editum, sicut in Vatinium testem. Totum igitur excutiamus locum, quando uniuersam institutionem aggressi sumus. sufficiebant alioquin libri duo à Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui, ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraq; ex ipso sint cognita. Is uerissime præcipit primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit, quod sine dubio ad omnia pertinet, & quomodo contingat explicabimus, cum ad destinatum huic parti locum uenerimus, ea res suggeret materiam interrogationi, & ueluti tela ad manum subministrabit. eadem docebit, ad quæ iudicis animus actione sit præparandus. Debet enim uel fieri, uel detrahi testibus fides oratione perpetua, quia sic dictis quisq; mouetur, ut est ad credendum, uel non credendum ante formatus. Et quoniam duo sunt genera testium, aut uoluntariorum, aut eorũ, quibus iudex in publicis iudicijs lege denuntiare solet, quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est, separemus officium dantis testes, & refellentis. Qui uoluntarium producit, scire quid is dicturus est, potest. Ideoq; faciliorem uidetur in rogando habere rationem. Sed hæc quoq; pars acumen, ac uigilantiã poscit, prouidendumq;, ne timidus, ne inconstans, ne imprudens sit testis, turbantur enim, & à patronis diuersæ partis inducuntur in laqueũ. Sed & plus deprehensi nocent, quàm firmi, & interriti profuissent. multum igitur domi antecedendi et uarijs pœnitentiãbus, quales haberi ab aduersario possunt, explorandi sunt. sic fit, ut aut constent sibi, aut siqd titubauerint, opportuna rursus eius, à quo producti sunt, interrogatione uelut in gradum reponantur. In his quoq; adhuc, qui constiterint sibi uitandæ insidiæ, nam frequẽter subijcia ab aduersario solẽt, & omnia profutura polliciti diuersa respondent, & authoritatem habent non arguentium illa, sed consentiũ. Explorandũ igitur quas causas lædendi aduersariũ afferant, nec id satis est inimicos fuisse, sed an desierint, an p hoc ipsum reconciliari uelint, ne corrupti sint, ne pœnitentia propositũ mutauerint. Quod cũ in ijs quoq; q ea, quæ dicturi uidẽtur, re uera sciũt, necessariũ est præcauere, tũ multo magis in ijs, q se dicturos quæ falsa sunt, pollicentur. Nã et frequẽtior eorũ pœnitẽtia ẽ, et promissum suspectius, et si pseuerauerint reprehẽsio facilior. Eorum

Duo testium genera

uero qbus denuntiatur pars testiũ est, quæ reum lædere uelit, pars quæ nolit. Idq; interim scit accusator, interim nescit, fingamus in præsentia scire. In utroq; enim genere summis artibus interrogantis opus est, nam si habet testem cupidum lædendi, cauere debet hoc ipsum ne cupiditas eius appareat, nec statim de eo, quod in iudicium uenit, rogare, sed aliquo circuitu ad id peruenire, ut illi quod maxime dicere uoluit, uideatur expressum, nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis fidem suam minuat, sed in tantum euocare eum, quantum sumere ex uno satis sit. At in eo, qui uerum inuitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est, extorquere quod is noluerit, hoc non alio modo fieri potest, quàm longus interrogatione repetita. respondebit enim quæ nocere causæ non arbitrabitur. Ex pluribus deinde, quæ confessus erit, eò perducetur, ut quod dicere non uult negare non possit, nam ut in oratione, sparsa plerunq; colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggrauare uideantur, congregatione deinde eorum factum conuincimus, ita huiusmodi testis multa de anteactis, multa de insecutis, loco, tempore, persona, cæteris q; est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi uel fateri, quæ uolumus necesse sit, uel ijs, quæ iam dixerat, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eũ nolle dicere manifestum sit, protrahendusq; ut in aliquo, quod uel extra causam sit, deprehendatur, tenendus etiam diutius, ut omnia, ac plura, quàm res desyderat pro reo dicendo, suspectus iudici fiat, quo non minus nocebit, quàm si uera in reum dixisset. At si, quod secundo loco diximus, nesciet actor, quid propositi testis attulerit, paulatim, & ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum eius, & ad id respõsum, quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hæ quoq; testium artes, ut primum ad uoluntatem respondeant, quo maiore fide diuersa postea dicant, est accusatoris suspectum testem, dũ prodest, dimittere. Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est, difficilior hoc, quod raro unquam possunt ante iudicium scire, quod testis dicturus sit, expeditior, quod cum interrogandum est, sciunt quid dixerit. Itaq; in eo, quod incertum est, cura, & inquisitione opus est, quis reum premat, quas, & quibus ex causis inimicitias habeat, eaq; in oratione prædicenda, atq; amolienda sunt, siue odio conflatos testes, siue inuidia, siue gratia, siue pecunia uideri uolumus, & si deficietur numero pars diuersa, paucitatem, si abundabit, conspirationem, si humiles producet, uilitatem, si potentes, gratiam oportebit incessere. plus tamen proderit causas, propter quas reum lædant, exponere, quæ sunt uariæ,

& pro

& pro conditione cuiusque litis, aut litigatoris. Nam contra illa, quæ supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet, quia & in paucis, atque humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quod neminem præter eos, quos putarit scire, quæsierit, et multos, atq; honestos commendare aliquanto est facilius. Verum interim & singulos ut exornare, ita destruere contingit, aut recitatis in actione, aut nominatis testibus, quod ijs temporibus, quibus testis non post finitas actiones rogabatur facilius, & frequentius fuit. Quid autem in quenq; testium dicendũ sit, sumi nisi ex ipsorum personis non potest. Reliquæ interrogandi sunt partes, qua in re primum est nosse testem, nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari potest. prudens uero, & constans, uel tanquam inimicus, & peruicax dimittendus statim, uel non interrogatione, sed breui interlocutione patroni refutandus est, aut aliquo si contingit, urbane dicto refrigerandus, aut siquid in eius uitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Probos quosdam, & uerecundos non aspere incessere profuit, nam sæpe qui aduersus insectantem pugnassent, modestia mitigantur. Omnis autem interrogatio est aut in causa, aut extra causam, in causa, sicut accusatori præcepimus, patronus quoq; altius, & unde nihil suspecti sit, repetita percontatione priora sequentibus applicando sæpe eo' perducit homines, ut ab inuitis, quod prosit extorqueat, cuius rei sine dubio, neq; disciplina ulla in scholis, neque exercitatio traditur, et naturali magis acumine, aut usu contingit hæc uirtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandũ sit, solum est, quod ex dialogis socraticorum, maximéq; Platonis duci potest, in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut cum in plerisq; bene respondeatur, res tamen ad id, quod uolunt efficere, perueniat, illud fortuna interim præstat, ut aliquid, quod inter se parum consentiat, a teste dicatur, interim, quod sæpius euenit, ut testis testi diuersa dicat. acuta autem interrogatio ad hoc, quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. Extra causam quoq; multa, quæ prosint, interrogari solent, de uita testium aliorũ. de sua quisq; si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiæ cum reo, in qbus aut dicat aliqd, quod prosit, aut in mendacio, uel cupiditate lædendi deprehendantur sed in primis interrogatio debet esse circũspecta, qa multa contra patronos uerumste testis sæpe respondet, eiq; præcipue uulgo fauetur, tum uerbis q̃ maxime ex medio sumptis, ut qui rogatur, is autem est sæpius & imperitus, intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interrogantis non leue frigus est. Illæ uero pessimæ artes testem subornatum in subsellia

aduersarij nittere, ut inde excitatus plus noceat, uel dicendo contra reum, cum quo sederit, uel cum adiuuisse testimonio uidebitur faciendo ex industria, multa immodeste, atq; intēperanter, per quæ non à se tantum dictis detrahat fidem, sed cæteris quoq;, qui profuerant, auferat authoritatem, quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut uitarentur. Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes, locus utrinq;. Hæc enim pars se iureiurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes, & argumenta quæsitum est, inde scientiam in testibus, & religionem, ingenia esse in argumentis dicitur, hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex natura duci, in his iudicem sibi, in illis alij credere. Communia hæc pluribus causis, multumq; iactata sunt, semperq; tamen iactabuntur. aliquando utrinq; sunt testes, & quæstio, sequitur, ex ipsis utri meliores uiri, ex causis, utri magis credibilia dixerint. Ex litigatoribus, utri gratia magis ualuerint. His adijcere siquis uolet ea, quæ diuina testimonia uocantur, ex responsis, oraculis, ominibus, duplicem sciat eorum esse tractatum, generalem alterum, in quo inter stoicos, & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regatur ne prouidentia mundus. Specialem alterum contra partem diuinationis, ut quæq; in quæstionem cadit, aliter enim oraculorum, aliter aruspicum, augurum, coniectorū, & mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, cum sit rerum earum ratio diuersa. Circa huiusmodi quoq; instrumenta firmanda, uel destruenda multum habet operis oratio, si quæ sint uoces per uinū, somnium, dementiam emissæ, uel excepta paruulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil indicare dictura est. Nec tantum præstari hoc genus potest, sed etiam ubi non est, desyderari solet, pecuniam dedisti, quis numerauit, ubi, unde? Venenum arguis, ubi emi, à quo, quanti, per quem dedi, quo conscio? quæ ferè omnia pro Cluentio Cicero in crimine ueneficij excutit. Hæc de inartificialibus quam breuissime potui.

Sup 80

De probatione artificiali.

PARS *altera probationum, quæ est tota in arte, constatq; rebus ad faciedū fidem appositis, plerunq; aut omnino neglitur, aut leuissime attingitur ab ijs, qui argumenta uelut horrida, & confragosa uitantes amœnioribus locis desident. Neq; aliter quàm ij, qui traduntur à poetis, gustu cuiusdam apud lotophagos graminis, & syrenum cantu deliniti uoluptatem saluti prætulisse, dum laudis falsam imaginem persequuntur, ipsa, propter quam dicitur, uictoria cedunt. Atqui cæte*

ra, quæ

ra, quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium, atq; ornamentũ argumentorũ comparantur, neruisq; illis, qbus causa continetur, adijciunt inducti super corporis speciẽ, ut si forte quid factum ira, uel metu, uel cupiditate dicatur, latius q̃ cuiusq; affectus natura sit, prosequemur. ijsdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterremus, querimur, consolamur, hortamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanq̃ certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum uero in commouendis afficitibus. Sed hæc ipsa plus ualent, cum se didicisse iudex putat, quod consequi nisi argumentatione, aliaq; omni fide rerum nõ possumus, quorum prius q̃ partior species, indicandum esse reor quædam in omni genere probationum cõmunia. Nam neq; ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona, neq; esse argumentorum loci possunt, nisi in ijs, quæ rebus, aut personis accidunt, eaq; aut per se inspici solent, aut ad aliud referri. Nec ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex repugnantibus, & hoc necesse est aut ex præterito tempore, aut ex coniuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari nisi ex alia potest, eaq; sit oportet aut maior, aut par, aut minor. Argumenta uero reperiuntur aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ à complexu rerum, personarumq; spectari per se possint, aut in ipsa causa, cum inuenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed eius iudicij, de quo cognoscitur proprium. Probationum præterea omnium, aliæ sunt necessariæ, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Et adhuc omnium probationum quadruplex ratio est, ut uel quia aliquid est, aliud non sit, ut dies est, nox non est, uel quia est aliquid, & aliud sit, sol est super terram, & dies est, uel quia aliquid non est, aliud sit, ut nox non est, dies est, uel quia aliud non est, nec aliud sit, nõ est rationalis, nec homo est. his in uniuersum prædictis partes subijcam.

De signis.

OMNIS igitur probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisq; uideri signa partem argumentorum, quæ mihi separandi ratio hæc fuit. Prima quod sunt penè ex illis inartificialibus, cruenta enim uestis, & clamor, & liuor, & talia sunt instrumẽta, qualia tabulæ, & rumores, testes. nec inueniuntur ab oratore, sed ad eũ cũ ipsa causa deferuntur. altera, q̃ signa siue indubitata sint, nõ sunt argumenta, qa ubi illa sunt, quæstio non est, argumento autem nisi in re controuersa locus esse non potest, siue

dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent. Diuiduntur autem in has primas duas species, q eorum alia sunt, ut dixi, quæ necessaria sunt, quæ græci uocant τεκμήρια, alia nõ necessaria, quæ σημεῖα, priora illa sunt, quæ aliter habere non possunt, quæ mihi uix pertinere ad præcepta artis uidentur. Nam ubi est signum insolubile, ibi nec lis quidem est. Id autem accidit, cum quid aut necesse est fieri, factum'ue esse, aut certe omnino non potest fieri, uel esse factum, quo in causis posito, non est lis nisi facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet. Nam & coïsse eam cum uiro, quæ peperit, quod est præteriti, et fluctus esse, cum magna uis uenti in mare incubuit, quod coniuncti, & eum mori, cuius cor est uulneratum, quod futuri, necesse est, nec fieri potest, ut ibi messis sit, ubi satum nõ est, ut quis Romæ sit, cum est Athenis, ut sit ferro uulneratus, qui sine cicatrice est. Sed quædam & retrorsum idem ualent, ut uiuere hominem, qui spirat, & spirare qui uiuit. Quædam in contrariam non recurrunt, nec enim quia mouetur, qui ingreditur, etiam ingreditur, qui mouetur, quare potest & coïsse cum uiro, quæ non peperit, & non esse uentus in mari, cũ esset fluctus, nec utiq; cor eius uulneratum esse, qui perit, ac similiter satum fuisse potest, ubi non fuit messis, nec fuisse Romæ, qui non fuit Athenis, nec fuisse ferro uulneratus, q habet cicatricem. Alia sunt signa non necessaria, quæ εἰκότα græci uocant, quæ etiam si ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adiuncta cæteris plurimum ualent. Signum uocant, ut dixi σημεῖον, q̃q̃ id quidam indicũ, qdam uestigium nominauerunt, per quod alia res intelligitur, ut p sanguinẽ cædes, at sanguis uel ex hostia respersisse uestem potest, uel e'naribus profluxisse, non utiq; qui uestem cruentam habuerit, homicidiũ fecerit, sed ut per se nõ sufficiat, ita cæteris adiunctum testimonij loco ducitur, si inimicus, si ante minatus, si eodem loco fuit. Quibus signũ cum accessit, efficit, ut quæ suspecta erant, certa uideantur. Alioquin sunt quædã signa utriq; parti cõmunia, ut liuores, tumores, nam uideri possunt & uenefici, & cruditatis. & uulnus in pectore suamanu, & aliena periisse dicentibus, in quo est. Hæc perinde firma habentur, atq; extrinsecus adiuuantur. Eorũ autem, quæ signa sunt quidem, sed non necessaria genus Hermagoras putat, non esse uirginem Athalantam, quia cum iuuenibus per syluas uagetur. Quod si receperimus, uereor ne omnia, quæ ex facto ducuntur, signa faciamus. Eadem tamen ratione, qua signa tractantur. Nec mihi uidentur Ariopagitæ, cum dãnauerint puerum, cõturnicum oculos eruentem, aliud indicasse q̃ id signum esse perniciosissimæ mentis, multisq; malo futuræ si adoleuisset.

Ariopagitarum factũ

adoleuisset. Vnde Spurij Melij M. Q. Manlij popularitas signum affectati regni est existimatum. Sed uereor, ne longe nimium nos duat hæc uia. nam si est signum adulteræ lauari cum uiris, erit & conuiuere cum adolescentibus. Deinde etiã familiariter alicuius amicitia uti, aut fortasse corpus uulsum, fractum, incessum, uestem muliebrem, dixerit mollis, & parum uiri signa, sicui, cum signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quæritur, natum sub oculos uenit, ut sanguis ex cæde, ita illa ex impudicitia fluere uideantur. Ea quoq; quæ, quia plerunq; obseruata sunt, uulgo signa creduntur, ut pronostica.

- Vento rubet aurea phœbe,
- Et cornix plena pluuiam uocat improba uoce.

Si causas ex qualitate cœli trahunt, sanè ita appellentur. nam si uento rubet luna, signum uenti est rubor. Et si, ut idem poeta colligit, densatus, & laxatus aer facit, ut sit inde ille auium concentus, idem sentiemus. Sunt autem etiam signa parua magnorum, ut uel hæc ipsa cornix. Nam maiora minorum esse nemo miratur.

De argumentis.

NVNC de argumentis, hoc enim nomine complectimur omnia, quæ græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις uocant, quãquam apud illos aliqua horum nominum differentia, etiam si uis eodẽ ferè tendit. Nam ἐνθύμημα, quod nos cõmentum sanè, aut cõmentationem interpretamur, quia aliter non possumus, græco melius usuri, Vnum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat, sed nunc de eo non loquimur, Alterum, quo sententiã cum ratione, Tertium, quo certam quãdam argumenti conclusionem, uel ex consequentibus, uel ex repugnãtibus, q̃q̃ de hoc parum conuenit. Sunt enim qui illud prius ἐπιχείρημα dicant, pluresq; inuenias in ea opiniõe, ut id demum, quo pugna constat, enthymema accipi uelit. Et ideo illud Cornificius contrarium appellat, nunc alij rhetoricum syllogismum, alij imperfectum syllogismum uocauerunt, quia non distinctis totidem partibus concluderetur, quod sanè non utique aborratore desyderat. Ἐπιχείρημα Valgus aggressionem uocat, Celsus autem iudicat nõ nostram administrationem, sed ipsam rem, quam aggredimur, idest argumentũ, quo aliqd probaturi sumus, etiã si non dum uerbis explanatum, iam tamen mente conceptũ, ἐπιχείρημα dici. alijs uidetur non destinatam, uel inchoatam, sed perfectam orationem hoc nomen accipere, & ultimam speciem. Ideoq; propria eius appellatio & maxime in usu posita est, qua significatur certa quædam sententiæ

Cicero in Rhet. 17

in topic. c. 14 ita

Enthymema

Epichirema

comprehensio, quæ ex tribus partibus constat. Quidam epichirema rationem appellauerunt. Cicero melius ratiocinatiuum, q̃q̃ & ille nomen hoc duxisse magis à syllogismo uidetur, nam & statum syllogistícum ratiocinatiuũ appellat, exemplisq; utitur philosophorũ. Et quoniam est quædam inter syllogismum, & epichirema uicinitas, potest uideri hoc noĩe recte abusus. Ἀπόδειξις est euidens probatio, ideoq; apud geometras γραμμικὰ ἀποδείξεις dicuntur. Hanc & ab epichiremate Cæcilius putat differre solo genere conclusionis, & esse apodixim imperfectum epichirema, eadem causa, qua diximus, & enthymema syllogismo distare, nam & epichirema syllogismi pars est. Quidam inesse epichiremati apodixim putant, & esse partem eius confirmãtem. Vtcunq; autem, q̃q̃ diuersi authores, eodẽ modo finiunt, ut sit oratio per ea, quæ certa sunt, incertis fidem non dubiam afferẽs, quæ natura est omnium argumentorum, neq; enim incerta incertis declarantur. Hæc omnia generaliter πίστεις appellant, quod & si propria interpretatione dicere fidem possumus, apertius tamen probationem interpretabimur. Sed argumentum quoq; plura significat, nam et fabulæ ad actus scenarum compositæ argumenta dicuntur, & orationum Ciceronis uelut thema ipse exponens Pedianus inquit argumentum tale est. Et ipse Cicero ad Brutũ ita scribit. Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum transferremus, illi mali quid est, & si argumentum simile non erat. quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. nec mirum cum id inter opifices quoq; uulgatum sit. Vnde Virgilius.

Argumentum ingens — Vulgoq; paulo numerosius opus dicitur argumentosum. Sed nunc de eo dicendum argumento est, quod probationẽ, indicium, fidem, aggressionem eiusdem rei nomina facit parum distincte, ut arbitror. Nam probatio, & fides efficitur non tantum per hæc, quæ sunt rationis, sed etiam per inartificialia, signũ autem, quod ille indicium uocat, ab argumentis iam separaui. Ergo cum sit argumẽtum ratio probationem præstans, qua colligitur aliquid per aliud, etiam, quæ quod est dubium per id, quod non est dubium, confirmat, necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat, alioquin nihil erit, quo probemus, nisi fuerit quod aut sit uerum, aut uideatur, ex quo dubijs fides fiat. Pro certis autem habemus primum, quæ sensibus percipiuntur, ut quæ uidimus, audiuimus, qualia sunt signa, deinde ea, in quæ communi opinione consensum est, deos esse, præstandam pietatem parentibus. Præterea, quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione etiam si non omnium hominum, eius tamen ciuitatis, aut gentis in

Apodixis

tis in quares agitur, in mores recepta sunt, ut pleraq; in iure non legibus, sed moribus constant, siquid inter utranq; partem conuenit, siquid probatum est. deniq; cuicunq; aduersarius non contradicat. Sic enim fiet argumentum, cum prouidentia mundus regatur, administrãda est resp. ut administranda resp. sit, si liquebit mundum prouidentia regi. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo uis, & natura omnium rerum, & quid quæq; earum plerunq; efficiat, Hinc enim sunt, quæ εἰκότα dicuntur. Credibilium autem genera sunt eria, unum firmissimum, quod ferè accidit, ut liberos à parentibus amari, alterum uelut propensius, eum, qui recte ualeat, in crastinum peruenturũ. Tertiũ tantũ non repugnans, in domo furtũ factum ab eo, qui domi fuit. Ideóq; Aristoteles in secundo de arte rhetorica libro diligentissime est executus, quid cuiq; rei, & quid cuiq; homini soleat accidere, & quas res, quosq; homines, quibus rebus, aut hominibus uel conciliasset, uel alienasset ipsa natura, ut diuitias quid sequatur, aut ambitum, aut superstitionem. quid boni probent, quid mali petant, qd milites, quid rustici, quo quæq; modo res uitari, uel appeti soleat. Verum hoc exequi mitto, non enim longum tantum, sed etiã impossibile, ac potius infinitum est, præterea positum in cõmuni omnium intellectu, siquis tamen desyderauerit, à quo peteret ostendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluũt, an credibile sit à filio patrẽ occisum, incestum cũ filia cõmissum, & contra ueneficium in nouerca, adulteriũ in luxurioso. Illa quoq; an scelus palam factum, an falsum dixerit propter exiguam summã, quia suos quisq; horũ uelut mores habet, plerunq; tamen, non semp, alioquin indubitata essent, non argumẽta. Excutiamus nunc argumentorũ locos, q̃q̃ q̃busdam ij quoq; de q̃bus supra dixi, uidentur. Locos appello, non ut uulgo nunc intelliguntur, in luxuriem, & adulteriũ, & similia, sed sedes argumentorũ, in q̃bus latent, ex quibus sunt petenda. Nam ut in terra non omni generãtur omnia, nec auem aut feram reperias, ubi quæq; nasci, aut morari soleat ignarus, & piscium quoq; genera alia planis gaudent, alia saxosis regionibus etiam, litoribusq; discreta sunt. nec helopem nostro mari, aut scarum ducas. Ita non omne argumentum undiq; uenit. Ideóq; non passim quærendum est, multus alioquin error in exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus inuenire nisi casu. at si sciermus ubi quodq; nascatur, cum ad locum uentum erit, facile quod in eo erit peruidebimus. In primis igitur argumenta sæpe à p̃sona ducenda sunt, cum sit, ut dixi, diuisio, ut omnia hæc duo

sup 82

luxuria

partiamur, res, atq; personas, ut causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus, & cætera rerum sint accidentia. Personis autem non quicquid accidit, exequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed unde argumenta sumi possunt. Ea porro sunt, genus. Nam similes parentibus, ac maioribus suis filij plerunq; creduntur, & nonnunq; ad honeste, turpiterq; uiuendum, inde causæ fluunt. Natio, nam & gentibus proprij mores sunt, nec idem in barbaro, romano, græco probabile est. Patria, quia similiter, etiá ciuitatum leges, instituta, opiniones habent differentiam. Sexus, ut latrocinium fœdius in uiro, ueneficium in fœmina credas. Aetas, quia aliud alijs annis magis conuenit. Educatio, & disciplina, quoniam refert a quibus, & quo quisq; modo sit institutus. Habitus corporis, ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiæ. Iis contraria in diuersum. Fortuna, neq; enim tam idem credibile est in diuite, ac paupere, propinquis, amicis, clientibus, abundante, & his omnibus destituto. Conditionis etiam distantia est. nam clarus, an obscurus, magistratus, an priuatus, pater, an filius, ciuis, an peregrinus, liber, an seruus, incestus, an castus maritus, an cœlebs, parens liberorum, an orbus sit, plurimum distat. Animi natura, etenim auaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, seueritas, aliaq; ijs similia afferunt frequēter fidem, aut detrahunt, sicut uictus luxuriosus, an frugi, an sordidus quæritur. Studia quoq; nanq; rusticus, forensis, negotiator, miles, nauigator, medicus, aliud, atq; aliud efficiunt. Intuendum etiam quid affectet quisq; locuples uideri, an disertus, iustus, an potens. Spectantur ante acta, dictaq;. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia. His adijciunt quidam cōmotionem, hanc accipi uolunt temporarium animi motum, sicut iram, pauorem. Consilia autem, & præsentis, & præteriti, & futuri temporis, quæ mihi, etiam si personis accidunt, referenda tamen ad illam partem argumentorum uidentur, quam ex causis ducimus, sicut habitus quidam animi, quo tractatur, amicus, an inimicus. Ponunt in persona & nomen, quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumētum raro cadit, nisi cum aut ex causa datum est, ut sapiens, magnus, plenus, aut & ipsum alicuius cogitationis attulit causam, ut Lentulo coniurationis, quod libris sibyllinis, aruspicumq; responsis dominatio dari tribus Cornelijs dicebatur, seq; eum tertium esse credebat post Syllam, Cinnamq; quia & ipse Cornelius erat. Nam & illud est apud Euripidem frigidum sane, quod nomen Polynices, ut argumentum fratermorum incessit. Iocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel usus est. Hæc fere circa personas sunt, aut his similia.

his similia. nec enim complecti omnia, uel in hac parte, uel in cæteris possumus contra rationem plura quæsituris ostendere. Nunc ad res trãseo, in quibus maxime sunt personis iũcta, quæ agimus. Ideoq; prima tractanda, in omnibus porrò, quæ fiunt, quæritur, aut quare, aut ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta sunt. Ducuntur igitur argumenta ex causis factorum, uel futurorum, quarum materiam, quam ὕλην alij, δύναμιν alij nominauerunt, in duo genera, sed quaternas utriusque diuiduntur species. Nam ferè uersatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conseruationem, usum, aut malorum euitationem, liberationem, imminutionem, conuersionem. Quæ & in deliberando plurimum ualent. Sed has causas habent recta, prauaq; contra ex falsis opinionibus ueniunt. Nam est his initium ex ijs, quæ creduntur bona, aut mala, inde errores existunt, & pessimi affectus, in quibus sunt tra, odium, inuidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cætera eiusdem generis. Accidunt aliquando fortuna, ebrietas, ignorantia, quæ interim ad ueniam ualent, interim ad probationem criminum. Vt si quis, dum alij insidiatur, alium dicitur interemisse. Causæ porrò non ad conuincendũ modo quod obijcitur, sed ad defendendum quoq; excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est honesta causa contendit, qua de re latiùs in tertio libro dictum est. finitiones interim ex causis pendent, an tyrannicida sit, qui tyrannum, à quo deprehensus in adulterio fuerat, occidit, an sacrilegus, qui, ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit. Ducuntur argumenta & ex loco, spectatur enim ad fidem probationis, montanus, an planus, maritimus, an mediterraneus, consitus, an incultus, frequẽs, an desertus, propinquus, an remotus, opportunus cõsilijs, an aduersus. Quã partem uidemus uehementissime pro Milone tractasse Ciceronem. Et hæc quidem, ac similia ad coniecturam frequentius pertinent. Sed interim ad ius quoq; priuatus, an publicus, sacer, an profanus, noster an alienus. Vt in persona magistratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæstiones oriuntur, priuatam pecuniã sustulisti, uerum, quia de templo, non furtum, sed sacrilegum est. Occidisti adulterum, quod lex permittit, sed quia in lupanari, cædes est. Iniuriam fecisti, sed quia magistratui maiestatis actio est, uel contra, licuit, quia pater eram, quia magistratus. Sed circa facti controuersiam argumenta præstant, circa iuris lites, materiã quæstionum. Ad qualitatem quoq; frequenter pertinet locus. Neque enim idem ubiq; aut licet, aut decorum est. quin etiam in qua ciuitate quicq; quæratur interest. moribus enim, et legibus distant. Ad commendationem quoq;, & inuidiam ualet, nam et Aiax

apud Ouidium inquit, Anterates agimus causam, & mecum conferitur Vlysses, & Miloni inter cætera obiectum est, quod Clodius in monimentis ab eo maiorum suorum esset ocisus. Ad suadēdum momenta idem ualent, sicut tempus cuius tractatum subiungam. Eius autem, ut alio loco iam dixi, duplex significatio est, generaliter enim, & specialiter accipitur. prius illud est. Nam olim, tunc sub Alexandro, cum apud Ilion pugnatum est, deniq; præteritum instans futurum, hoc sequens habet & constituta discrimina æstate, hyeme, noctu, interdiu, & fortuita, in pestilentia, in bello, in conuiuio. Latinorum quidam satis significari putauerunt, si illud generale tempus, hoc speciale tempora uocarent. Quorum utrorunq; ratio & in consilijs quidem, & in illo demonstratiuo genere uersatur, sed in iudicijs frequentissima est. nam & iuris quæstiones facit, & qualitatem distinguit, & ad coniecturam plurimum confert. Vt qui interim probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt, si dicatur (ut supra posui) signator, qui ante diem tabularum decessit, commisisse aliquid, uel cum infans esset, uel cum adhuc omnino natus non esset. Præter id, quod omnia facile argumenta aut ex ijs, quæ ante rem facta sunt, aut ex coniunctis rei, aut cōsequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, mortem minatus est, noctu existi, proficiscentem antecessisti. causæ quoq; factorum præteriti sunt temporis. Sed tempus subtilius quidam quàm necesse erat, diuiserunt, ut esset iuncti, sonus auditus est, adhærentis, clamor sublatus est. Insequentis sunt illa, latuisti, profugisti, liuores, & tumores apparuerunt. Iisdem temporum gradibus defensor utetur, ad detrahēdam ei, quod obijcitur, fidem. In ijs omnis factorum, dictorūq; ratio uersatur, sed duplicater. Nam fiunt quædam, quia aliud postea futurum est, quædam, quia aliud ante factum est, ut cum obijcitur reo lenocinij speciosæ marito, quod speciosam adulterij damnatam quandam emerit, aut paricidij reo luxurioso, quod dixerit patri, non me amplius obiurgabis. Nā & ille non quia emit leno est, sed quia leno erat, emit, nec hic, quia sic erat locutus, occidit, sed quia erat ocisurus, sic locutus est. Casus autem, qet ipse præstat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus, sed quadā proprietate distinguitur, ut si dicā, melior dux Scipio quàm Annibal, uicit enim Annibalem, bonus gubernator nunquam fecit naufragium, bonus agricola magnos sustulit fructus. Et contra sumptuosus fuit, patrimonium exhausit, turpiter uixit, quod uel omnibus inuisus est. Intuendæ sunt præcipue in coniecturis & facultates. credibilius est enim ocisos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores, à uigilantibus dormientes, à præparatis inopinantes. Quo-

17

rum contraria in diuersum ualent. Hæc & in deliberando intuemur, & in iudicijs ad duas res solemus referre, an uoluerit quis, an potuerit, nam & uoluntatem spes facit. hinc illa apud Ciceronem coniectura. Insidiatus est Clodius Miloni, nõ Milo Clodio, ille cũ seruis robustis, hic cum mulierum comitatu, ille equis, hic rheda. ille expeditus, hic penula irretitus. Facultati autem licet instrumentum coniungere. Sunt enim in parte facultatis, & copiæ, sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum in corpore inuentum. His adijcitur modus, quem τρόπον dicunt, quo quæritur quemadmodum quid sit factum, idq; ad qualitatem, scriptumq; pertinet, ut si negemus adulterum uenena occidisse, cum ferro licuisset occidere, sed uel oportuisset. Tum ad coniecturas quoque, ut si dicam bona mente factum, ideoq; palam. mala, ideoq; ex insidijs, noctu, in solitudine. In rebus autem omnibus, de quarum ui, aut natura quæritur, quasque etiam citra complexum personarum, cæterorumq;, ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, an sit, quid sit, quale sit. Sed quia sunt quidam loci argumentorum ijs omnibus communes, diuidi hæc in tria genera non possunt. Ideoq; locis potius, ut quosq; incurrent, subijciendi sunt. Ducuntur ergo argumenta ex finitione, seu fine, (nam utroque modo traditur) eius duplex ratio est. aut enim simpliciter quæritur, sit'ne hoc uirtus, præcedente finitione, aut quid sit uirtus, ita aut in uniuersum uim uerbi complectimur, ut rhetorice est bene dicendi scientia, aut per partes, ut rhetoricæ est recte inueniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis scientia. Præterea finimus, aut ui, sicut superiora, aut ἐτυμολογίᾳ, ut si assiduum ab ære dando, & locupletem à locorum, pecuniosum à pecorum copia. Finitioni subiecta maxime uidentur, genus, species, differens, proprium, ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum ualet, plurimum ad refellendam. Itaq; non quia est arbor, platanus est. at quod non est arbor, utiq; platanus non est, quod non est uirtus utiq; non potest esse iustitia. Itaq; genere perueniendum est ad ultimam speciẽ, ut homo est animal, non est satis, id enim genus est, mortale, etiam si species est, cum alijs tamen communis finitio, rationale, nihil supererit ad demonstrandum quod uelis. Contra species firmam probationem habet generis, in firmam refutationem. Nam quod iustitia est, utique uirtus est, quod non est iustitia potest esse uirtus. ut si est fortitudo continentia, constantia. nunquam ita tolletur à specie genus, nisi omnes species quæ sunt

generi subiectæ remoueantur hoc modo, quod neque immortale est neque mortale, animal non est. His adiuunt propria, & differentia. a proprijs confirmatur finitio, differẽtibus soluitur. Proprium autem est aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus. aut quod utiq; accidit, sed non soli, ut igni calefacere. Et sunt eiusdem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere. Itaq; quodcunq; proprium deerit, soluet finitionem. non utiq; quodcunq; erit, confirmabit. Sæpissime autem quid sit proprium cuiusq; quæritur, ut si per ἐτυμολογίαν dicatur, tyranniciadæ proprium est tyrannum occidere, negemus. non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyranniciada uocatur, nec si imprudẽs, uel inuitus. Quod autem proprium non erit, differẽs erit, ut aliud est seruum esse, aliud seruire, qualis esse in addictis quæstio solet. Qui seruus est, si manumittatur, fit libertinus, nõ itidem addictus, & plura, de quibus alio loco. Illud quoq; differens uocant cum genere in speciem adducto species ipsa discernitur, animal genus, mortale species, terrenum, uel bipes differens. Non dum enim proprium est, sed iam differet a marino, uel quadrupede, quod nõ tam ad argumentum pertinet, quàm ad diligentem finitionis comprehensionem. Cicero genus, & speciem, quam eandem formam uocat, a finitione diducit, & ijs, quæ ad aliquid sunt, subijcit, ut si is, cui omne argentum legatum est, petat signatum quoq;, utatur genere, at siquis cum legatum sit ei quæ uiro materfamilias esset, neget deberi ei, quæ in manum non conuenerit specie, quoniam duæ formæ sint matrimoniorum. Diuisione autem adiuuari finitionem docet, eamq; differre a partitione, quod hæc sit totius in partes, illa generis in formas. partes incertas esse, ut qbus constet resp. formas certas, ut quot sint species rerum publicarum, quas tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ unius potestate regerentur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia scribens ad Trebatium ex iure ea ducere maluit, ego apertiora posui. Propria uero ad coniecturæ quoq; pertinent partem, ut proprium est boni recte facere, iracũdi uerbis excandescere, ac contra, quædam in quibusdam utiq; nõ sunt, & ratio, quamuis ex diuerso, tamen eadem est. Diuisio & ad probandum simili uia ualet, & ad refellendum. Probanti interim satis est unum habere hoc modo, ut sit cuiis, aut natus sit oportet, aut factus, neganti utrunq; tollendum est, nec natus, nec factus est. Fit hoc et multiplex, idq; est argumentorum genus ex remotiõe, quo, modo efficitur totum falsum, modo id, quod relinquitur, uerũ, totum falsum est, hoc modo, pecuniã te credidisse dicis, aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut inuenisti, aut surripuisti, si neq; dom habuisti, neq; ab aliquo accepisti,

duæ formæ matrimoniorum cæ. de orat. 35 33. nec p lucio Hæ. 17 b.

& cætera, nec credidisti. Reliquum fit uerum, si hic est seruus, quem tibi uendicas, aut uerna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus, deinde remotis prioribus, si pererit alienus. Periculosum, & cum cura inuendum genus, quia si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoq; tota res soluitur. tutius quod Cicero pro Cecinna facit, cum interrogat, si hæc actio non sit, quæ sit, simul enim remouentur omnia, uel cum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiet, quale Ciceronis. Vnum quidem, certe nemo erit tam inimicus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse iudicium aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum, si doceo nõ ab Habito, uinco ab Oppianico, si ostendo ab Oppianico, purgo Habitum. Fit etiã ex duobus, quorum necesse est alterum, uerum, eligendi aduersario potestas, efficiatq; ut utrum elegerit, nocet. Facit hoc Cic. pro Oppio. utrum cum Cottam appetisset, aut ipse cum sese conaretur occidere, telum ei è manibus ereptum est. & pro Vareno, Optio uobis datur, utrum uelitis casu illo itinere Varenum usum esse, an huius persuasu, & inductu. deinde utraq; facit accusatori contraria. Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat, quale est philosophandum est, etiam si non est philosophandum, & illud uulgatum, quo schema si intelligitur, quo si non intelligitur, & mentietur in tormentis qui dolorem pati potest, mentietur qui non potest. Vt sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus momentis consertus est. Habent enim omnia exordium, incrementum, summam, ut iurgium, deinde cædes, et strages. Est ergo hic quoq; argumentorum locus inuicem probantũ. Nam & ex initijs summa colligitur, quale est. non possum togam prætextam sperare, cum exordium pullum uideam, & contra, non dominationis causa Syllam arma sumpsisse argumentum est dictatura posita. Similiter ex incremento in utranq; partem ducitur rei ratio, cum in coniectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad initium summa referenda sit, id est an rei cædes imputanda sit, à quo iurgium cepit. Est argumentorum locus ex similibus, si continentia uirtus, utique & abstinentia. si fidem debet tutor, & procurator. hoc est ex eo genere, quod παραδειγμα græca uocant, Cicero inductionem. Ex dissimilibus, non si lætitia bonum, & uoluptas. non quod mulieri, idem pupillo. Ex contrarijs, frugalitas bonum, luxuria enim malum. si malorum causa bellum est, erit emendatio pax. si uenam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium, qui imprudens profuit. Ex repugnantibus qui est sapiẽs, stultus non est. Ex consequentibus, siue adiun

Cic. pro Cluent. 117. fol.

Top.

ctis, si iustitia est bonum, recte iudicandum, si malum perfidia, non est fallendum. Idem retro. Nec sunt his dissimilia, Ideoq; huic loco subiicienda, cum & ipsa naturaliter congruant, quod quis non habuit non perdidit, quem quis amat, sciens non lædit, quem quis hæredem suum esse uoluit, earum habuit. Sed cum sint indubitata, uim habent penè signorum immutabilium. Sed hæc consequentia dico ἀνάλυθα. Est enim consequēs sapiētiæ bonitas, illa sequentia, ἐπαγόμενα, quæ postea facta sunt, aut futura, nec sum de nominibus anxius. uocet enim ut uoluerit quisq; dum uis rerum ipsa manifesta sit, appareatq; hoc tēporis, illud esse naturæ. Itaq; non dubito hæc quoq; consequentia, quāuis ex prioribus dent argumentum ad ea, quæ sequuntur, quorū quidam duas species esse uoluerunt, actionis, ut pro Oppio, Quos educere inuitos in prouinciam non potuit, eos inuitos retinere qui potuit. Temporis, in Verrem, si finem prætoris edicto afferunt Calēdæ Ianuarij, cur non initium quoq; edicti nascatur à Calendis Ianuarij? Quod utrunq; exemplum tale est, ut idem in diuersum si retro agas ualeat. consequens est enim eos, qui inuiti duci non potuerunt, inuitos non potuisse retineri. Illa quoq;, quæ ex rebus mutuam cōfirmationem præstantibus ducentur, quæ proprij generis quidam uideri uolunt, et uocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα Cicero ex rebus sub eandem rationē ueniētibus, fortiter consequentibus iunxerim, si portorium Rhodijs locare honestum est. & Hermocreonti conducere, & quod discere honestum, & docere. unde illa non hac ratione dicta, sed efficiēs idem Domitij Afri sententia est pulchra. ego accusaui, uos damnastis. Est inuicem consequens, & quod ex diuersis idem ostendit, ut qui mundū nascit dicat, per hoc ipsum & deficere significat, qa deficit omne, quod nascitur. Simillima est his argumentatio, qua colligi solent ex ijs quæ faciunt ea, quæ efficiuntur, aut contra, quod genus à causis uocant. Hæc interim necessario fiunt, interim plerunq; sed non necessario. nam corpus in lumine utiq; umbram facit, & umbra ubicunq; est, ibi corpus esse ostendit. Alia sunt, ut dixi, non necessaria, uel utrinq; uel ex altera parte, sol colorat, non utiq; qui est coloratus, à sole est, iter pluuerulentum facit, sed nec omne iter pluuerem mouet, nec quisquis est pluuerulentus ex itinere est. Quæ utiq; talia fiunt, talia sunt, si sapiētia bonum uirum facit, bonus uir est utiq; sapiens. Ideoq; bonum est honeste facere, mali turpiter, & qui honeste faciunt, boni, qui turpiter, mali recte iudicantur. At exercitatio plerūq; robustum corpus facit, sed non quisquis est robustus, exercitatus, nec quisquis exercitatus, robustus est, nec quia fortitudo præstat ne mortem timeamus, quisq; mortem non timme

rit, nir fortis erit existimandus, nec si capitis dolorem facit, inutilis hominibus sol est, et hæc ad hortatiuũ genus maxime pertinẽt. Virtus facit laudem, sequenda igitur. et uoluptas infamiã, fugẽda igitur. Recte autem monemur, causas non utiq; ab ultimo esse repetendas, ut Medea,
» Vtinam ne in nemore pelio- quasi uero id eã fecerit miserã, aut nocentẽ, qd illic ceciderint abiegnæ ad terrã trabes. et Phyloctetæ Paridi
» Si imperasses tibi, ego nũc non essem miser, quomodo puenire quolibet, retro causas agentibus licet. His illud adijcere ridiculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, quod coniugatum uocant, ut eos, qui rem iustam faciant, iuste facere, quod certe non eget probatione. Quod cõpascuum est, compascere licere. Quidam hæc, quæ uel ex causis, uel ex efficientibus diximus, alieno nomine uocant ἔκβασις, idest exitus. nam nec hic aliud tractatur, quàm quid ex quoq; eueniat. Appositiua, uel comparatiua dicuntur, quæ maiora ex minoribus, minora ex maioribus, paria ex paribus confirmant. Coniectura ex maiore si quis sacrilegium facit, faciet & furtum. Ex minore, qui facile, ac palàm mentitur peierabit. Ex pari qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet. Iuris confirmatio est huiusmodi. Ex maiore, si adulterum occidere licet, & latronem loris cædere. Ex minore, si furem nocturnum occidere licet, quid latronem? Ex pari, quæ pœna aduersus interfectorem patris iusta est, eadẽ aduersus matris. quorum omnium tractatus uersatur in syllogismis. Illa magis in finitionibus, aut qualitatibus prosunt. si robur corporibus bonum non est, minus sanitas. Si furtum scelus, magis sacrilegiũ. Si abstinentia uirtus, & continentia. Si mundus prouidentia regitur, administranda est resp. Si domus ædificari sine ratione non potest, quid agendum in naualium cura, et armorum? Ac mihi quidem sufficeret hoc genus, sed in species secatur, nam ex pluribus ad unum, & ex uno ad plura, Vnde est, quod semel, & sæpius, & ex parte ad totum, & ex genere ad speciem, ex eo quod continet ad id, quod continetur, aut ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe positis ad propiora, & ad omnia, quæ contra hæc sunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim & hæc maiora, & minora, aut certe uim similem obtinent, quæ si persequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum comparatio, iucundiora, gratiora, magis necessaria, honestiora, utiliora, sed omittamus plura, ne in eam ipsam, quam uito, loquacitatem incidam, exemplorum quoq; ad hæc infinitus est numerus. Sed paucissima attingam. Ex maiori, pro Cecinna, qui exercitus armatos mouet, is aduocationem togatorum non uidebitur mouisse.

Ex facilioré, in Clodiũ, & Curionem, Ac uide an facile fieri tu potue ris, cum is factus non sit, cui tu concessisti. Ex difficiliore, Vide quæso Tubero, ut qui de meo facto nõ dubitem, de Ligarij audeam confiteri. Et ibi, An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiã pro altero deprecandi. Ex minore pro Cecinna, Ita ne uero scire esse armatos sat est, ut uim factam probes, in manus eorum incidere non satis est. Ergo ut breuiter contrahã summam, ducuntur argumenta à personis, causa, locis, tempore, cuius tres partes diximus, præcedẽs, coniunctum, insequẽs, facultatibus, quibus instrumentum subiecimus. modo, idest ut quidq; sit factum, finitione, genere specie, differentibus, proprijs, remotione, diuisione, initio, incrementis, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus, consequentibus, efficientibus, efficiẽtis, euẽtis, iugatis, comparatione, quæ in plures diducitur species. Illud adijciendum uidetur, duci argumenta non à confessis tantum, sed etiam à fictione, quam græci καθ' ὑπόθεσιν uocant. Et quidem ex omnibus ijsdem locis, quibus superiora, quia totidẽ species esse possunt fictæ, quot ueræ. Nam fingere hoc loco, idest proponere aliquid, quod si uerum sit, aut soluat quæstionem, aut adiuuet, deinde id, de quo quæritur, facere illi simile, id quo facilius accipiant iuuenes non dum scholam egressi. primo familiaribus, magisq; usitatis exemplis ostendam. Lex, qui parentes nõ aluerit uinciatur, non alit quis, et uincula nihilo minus recusat, utitur fictione. Simile, si insans sit, si reip. causa absit. & illa contra optionem fortium, si tyrannidem petat, si templorum euersionem. plurimumq; uirium ea res habet contra scriptum. Vtitur his Cicero pro Cecinna. Vnde tu, aut familia, aut procurator tuus. si me uillicus tuus solus deiecisset, si uero ne habeas quidem seruum præter eum, q me deiecerit. & alia in eodem libro plurima. Verum eadem fictio ualet, et ad qualitates. si Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condẽnaret Lucium Murenã. et ad amplificationem. si hoc tibi inter cœnam in illis immanibus poculis tuis accidisset. sic et, si resp. uocem haberet. Has ferè sedes accepimus probationum in uniuersum, quas nec generatim tradere sat est, cum ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur, nec per singulas species exequi patitur natura rerum, quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut et nimiũ dicerent, nec tamen totum. Vnde plurimi, cum in hos inexplicabiles laqueos inciderũt, omnem etiam, quem ex ingenio suo potuerãt habere cœnatum, uelut astricti certis legum uinculis, perdiderunt, & magistrum respicientes naturam ducem sequi desierunt. Nã ut per se non sufficiet scire

omnes

omnes probationes aut à rebus, aut à psonis peti, qa utrunq; in plura diuiditur, ita ex antecedētibus, et iūctis, et insequētibus trahēda esse argumenta qui acceperit, protinus in hoc sit instructus, ut qd in quaq; causa dicendū sit, ex his sciat, præsertim cum plurimæ probationes in ipso causarū complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla cōmunes. Eæq; sint & potentissimæ, & minime obuiæ, quia cōmunibus ex præceptis propria inuenienda non sunt, hoc genus argumentorū sanè dicamus ex circunstantia, quia περίστασιν dicere aliter non possumus, uel ex ijs, quæ cuiusq; causæ propria sunt, ut in illo adulterio sacerdote, qui lege, qua unius seruandi potestatem habebat, se ipse seruare uoluit. proprium est controuersiæ dicere, non unum nocentē seruabas, quia ante adultero dimisso, adulteram occidere non licebat. Hoc enim argumentum lex facit, quæ prohibet adulteram sine adultero occidere, & illa, in qua lata lex est, ut argentarij dimidium ex eo, quod debebant, soluerent, creditum suum totum exigerent. Argentarius ab argentario solidum petit, propriū ex materia est argumentum creditoris. Ideo adiectum esse in lege, ut argentarius totum exigeret, aduersus enim alios non opus fuisse lege, cum omnes, præterq; ab argentarijs totum exigendi ius haberent. Cum multa autē nouantur in omni genere materiæ, tum præcipue in ijs quæstionibus, quæ scripto constant, quia uocum est, in singulis ambiguitas frequens, adhuc in coniunctis magis. Et hæc ipsa plurium legum, aliorum ue scriptorū uel congruentium, uel repugnantiū complexu uariantur necessē est, cum res rei, aut ius iuris quasi signum est. Non debui tibi pecuniam, nunquā me appellasti, usuram non accepisti, ultro à me mutuatus es. Lex est, qui patri proditionis reo non affuerit, exhæres sit, negat, nisi si pater absolutus sit, quid signi qd Lex altera, proditionis damnatus cum aduocato exulet. Cicero pro Cluentio P. Popilium, & Tiberiū 123
guttam dicit non iudicis corrupti, sed ambitus esse damnatos, qd signi, quod accusatores eorum, qui erant, et ipsi ambitus damnati, è lege sint post hanc uictoriam restituti. Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quàm quomodo sit, quod proposueris probandū. Hic omnino uis inuentionis, etsi non maior, certe prior. Nam ut tela superuacua sunt nescienti quid petat, sic argumenta, nisi præuideris cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod comprehendi arte non possit. Ideoq; cum plures eadem didicerint, generibus argumentorū similibus utentur, alius tamen alio plura, quibus utatur inueniet. Sit exempli gratia proposita controuersia, quæ minime communes cum alijs quæstiones habet. Cum Thebas euertisset Alexander, inuenit tabulas,

quibus centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos, continebatur. Has, quia erat usus cõmilitio Thessalorum, donauit ijs ultro, postea restituti à Cassandro reposcunt Thebani Thessalos (apud Amphictyonas agitur) centum talenta, & credidisse eos constat, & non recepisse ea. Lis omnis ex eo, quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. constat quoq; illud non esse ijs ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo an perinde sit, quod datum est, ac si pecuniam dederit, quid proderunt argumentorũ loci, nisi hæc prius uidero, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse. Et prima quidem actio fiscalis, ac fauorabilis repetentium iure, quod ui sit ablatum. Sed hinc aspera, & uehemens quæstio exoritur de iure belli dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium, atq; urbium contineri. Inueniendum contra est, quo distet hæc causa à cæteris, quæ in potestatem uictoris uenirent, nec circa probationem res hæret, sed circa propositionẽ. Dicamus in primis in eo, quod in iudiciũ deduci potest, nihil ualere ius belli, nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaq; ubi illa ualeant, non esse iudicem, ubi iudex sit, illa nihil ualere, hoc inueniendũ est, ut adhiberi possit argumentum, ideo captiuos, si in patriam suam redierint liberos, esse, quia bello parta non nisi eadem ui possideantur. Propriũ est & illud causæ, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud centumuiros, alia apud iudicem priuatũ in ijsdem quæstionibus ratio sit. Tum secundo gradu non potuisse donari à uictore ius, quia id demum sit eius, quod teneat, ius, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, q̃ cum inueneris, argumentis adiuuare, ut alia sit conditio hæredis, alia uictoris, qa ad illum ius, ad hunc res transeat. Propriũ deinde materiæ, ius publicũ crediti transire ad uictorẽ non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur, & q̃diu q̃libet unus superfuerit, esse eum totius summæ creditorẽ. Thebanos autem non omnes in Alexandri manus uenisse, hoc non extrinsecus probatur, quæ uis est argumẽti, sed ipsum per se ualet. Tertij loci pars prior magis uulgaris, non in tabulis esse. Ius itaq; multis argumẽtis defendi potest, mens quoq; Alexãdri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud iam rursus materiæ propriũ, & uelut nouæ controuersiæ, quod restitutione recepisse ius, etiam siquid amiserint, Thebani uidẽtur. Hic & qd Cassander uelit, quæritur. Sed uel potentissima apud Amphictyonas æq tractatio est. Hæc enim non iciro dico, quod inutilem horum locorũ, ex q̃bus argumenta ducuntur, cognitionem putem, aliqn nec tradidissem, sed ne, siqui cognouerint ista, si cætera negligant, perfectos se protinus, atq;

consumatos

consumatos putent, & nisi in cæteris, quæ mox præcipiēda sunt, elaborauerint, mutam quandā scientiā se cōsecutos intelligant. Neq; enim artibus editis fāciū est, ut argumēta inueniremus, sed dicta sunt omnia ante q̄ præciperētur, mox ea scriptores obseruata, et collecta ediderūt. Cuius rei probatio est, q̄ exēplis eorum ueteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt. ipsi nullum nouū, & quod editum non sit, inueniunt. artifices ergo illi, q̄ dixerunt. Sed habēda his quoq; gratia est, p̄ quos labor nobis detractus est. Nam quæ priores beneficio ingenij singula inuenerūt, nobis & nō sunt requrenda, & nota sunt omnia, sed non magis hoc sat est, q̄ palæstrā didicisse, nisi corpus exercitatiōe, continētia, cibis, ante oīa natura iuuetur. Sicut cōtra, ne illa qdem satis sine arte profuerint. Illud quoq; studiosi eloquentiæ cogitent, neq; oībus in causis ea, quæ demonstrauimus, cuncta posse reperiri, neq; cū proposita fuerit materia dicendi, scrutāda singula, et uelut hostiatim pulsanda, ut sciant an ad probandū id, quod intendimus, forte respondeant, nisi cum discunt, et adhuc usu carēt. Infinitam enim facet ipsa res dicendi tarditatē, si semp̄ sit necesse, ut tentantes unū quodq; eorū, quod sit aptū, atq; conueniens, experiēdo noscamus, nescio an etiā impedimento futura sint, nisi & animi quædā ingenita natura, & studio exercitata uelocitas recta nos ad ea, quæ cōueniant causæ, ferant. Nā ut cantus uocis plurimū iuuat sociata neruorū cōcordia, si tamen tardior manus nisi inspectis, demēsisq; singulis, qbus quæq; uox fidibus iungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentū eo, qd simplex natura canendi tulerit. Ita huiusmodi præceptis debet qdem apta esse, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ, sed hoc exercitatiōe multa consequendū, ut quē admodum illorū artificū, etiā si alio spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graues, acutos, mediosq; horū sonos fertur, sic oratoris cogitationē nihil moretur hæc uarietas argumentorum, & copia, sed quasi offerat se, & occurrat, & ut literæ, syllabæq; scribentium cogitationē non exigunt, sic rationes quadā sponte sequantur.

hostiatim

De exemplis.

TERTIVM est genus ex ijs, quæ extrinsecus adducūtur in causam, græci uocant παράδειγμα, quo nomine et generaliter usi sunt in omni similium appositione, & specialiter in ijs, quæ rerum gestarum authoritate niuntur, nostri fere similitudinem uocari maluerūt, quod ab illis παραβολὴ dicitur, hoc alterum exemplum, q̄q̄ & hoc simile est, & illud exēplum, nos quo facilius propositū explicemus, utrunq; παράδειγμα esse credamus, & ipsi appellemus exemplum.

Nec uereor ne uidear repugnare Cicæroni, quanquam collationem separet ab exēplo. nam idem omnem argumētationem diuidit in duas partes, inductionem, & ratiocinationem, ut pleriq; græcorū in παραδείγματα, & ἐπιχειρήματα, dixerunt q; παράδειγμα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν. Nam illa, qua plurimum est Socrates usus, hanc habuit uiam, cum plura interrogasset, quæ fateri aduersario necesse esset, nouissime id, de quo quærebatur, inferebat, ut simile concessisset, id est inductio. hoc in oratiōe fieri nō potest, sed quod illic interrogatur, hic ferè sumitur. Sit igitur illa interrogatio talis, qd est pomū generosissimum, non'ne quod optimum? concederetur, quid equus? qui generosissimus? non'ne qui optimus? & plura in eundem modum, deinde cuius rei gratia rogatum est, quid homo? non'ne is generosissimus, qui optimus? fatendum erit. Hoc in testium interrogatione ualet plurimum, in oratione perpetua dissimile est, etenim sibi ipse respondet orator, qd pomum generosissimum? puto quod optimum, & equus, qui uelocissimus, ita hominum non qui claritate nascendi, sed qui uirtute maximè excellet. Omnia igitur ex hoc genere sumpta necesse est aut similia esse, aut dissimilia, aut contraria. Similitudo assumitur interim & ad orationis ornatum, sed illa cum res exiget, nunc ea, quæ ad probationem pertinent, exequar. Potentissimū autem est inter ea, quæ sunt huius generis, quod proprie uocamus exemplum, idest rei gestæ, aut ut gestæ utilis ad persuadendum id, quod intenderis, commemoratio. Intuendum igitur totum simile sit, an ex parte, ut aut omnia ex eo sumamus, aut quæ utilia erunt. simile est, iure est occisus Saturninus, sicut Gracchi. Dissimile, Brutus occidit liberos proditionem moliētes. Manlius uirtutem filij morte multauit. Contrarium, Marcellus ornamēta Syracusanis hostibus restituit. Verres eadem sociis abstulit, & probandorum, & culpandorū ex his confirmatio eosdem gradus habet. Etiam in ijs, quæ futura dicemus, utilis similium admonitio est, ut siqs dicens, Dionysium icirco petere custodes salutis suæ, ut eorum adiutus armis tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione Pisistratum ad dominationem peruenisse. Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum, sic interim ex maioribus ad minora, ex minoribus ad maiora ducuntur. Si propter matrimonia uiolata urbes euersæ sunt, quid fieri adultero par est? Tibicines cum ab urbe discessissent, publice reuocati sunt, quanto magis principes ciuitatis uiri, & benē de rep. meriti, cum inuidiæ cesserint ab exilio reducendi? Ad exhortationem uero præcipue ualent imparia. Admirabilior in fœmina quàm in uiro uirtus. Quare si ad fortiter faciendū

val. max. lib. 3

accendatur

accendatur aliquis, non tantum afferet momenti Horatius, & Torquatus, quantum illa mulier, cuius manu Pyrrhus interfectus, & ad moriendum non tam Cato, & Scipio quàm Lucretia, quod ipsum est ex minoribus ad maiora. Singula igitur horum generum ex Cicerone. Nam unde potius exempla ponamus? Simile est hoc pro Murena.

Etenim mihi ipsi accidit, ut cũ duobus patricijs, altero improbissimo, altero modestissimo, atq; optimo uiro peterem, superaui tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Maius minoris pro Milone. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a' se hominem occisum fateatur, in qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite uidit Marci Horatij fortissimi uiri, qui non dum libera ciuitate, tamen populi Ro. comitijs liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur. Minus maioris, occidi non Spurium Melium, qui annona leuanda, iacturaq; rei familiaris, quia nimis amplecti plebem uidebatur, in suspicionem incidit regni appetendi, & cætera, deinde. sed eum (auderet enim dicere) cum patriam periculo liberasset, cuius nefandum adulterium in puluinaribus, & totus in Clodiũ locus. Dissimile ex se plures causas habet. fit enim genere, modo, tempore, loco, cæterisq;, per quae ferè omnia Cicero præiudicia, quae de Cluentio uidebantur facta, subuertit. E' cõtrario uero exemplo censoriam notam, laudando censorem Africanum, qui eum, quem peierasse conceptis uerbis palàm dixisset, etiam testimonium pollicitus, siquis contradiceret, nullo accusante traducere equum passus esset, quae quia erant longiora, non suis uerbis exposui. Breue autem apud Virgilium contrarij exemplum est.

At non ille, satum quo te mentiris Achilles.
Talis in hoste fuit Priamo. — Quaedam autem ex ijs, quae gesta sunt, tota narrabimus, ut Cicero pro Milone. pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu Caij Marij propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui uim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quàm turpiter perpeti maluit, atq; hunc ille summus uir scelere solutũ periculo liberauit. Quaedam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem. Neq; enim posset, aut Hala ille Seruilius, aut Publius Nasica, aut Lucius Opimius, aut C. Marius, aut me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. Haec ita dicentur prout nota erunt, uel utilitas causae, aut decor postulabit. Eadem ratio est eorũ, quae ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quod his minus affirmationis adhibetur, cuius usus qualis esse deberet, idem optimus author, ac magister eloquentiae ostendit. Nam

et is.

huius quoq; generis eadem in oratione reperietur exẽplum. Itaq;
hoc iudices non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines me-
moriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necauis-
set, uariatis hominum sententijs non solum diuina, sed etiam sapien-
tissimæ deæ sententia liberatum. Illæ quoq; fabulæ, quæ etiam si ab
Aesopo originem non acceperunt (Nam uidetur earũ primus author
Hesiodus) nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos
solent, præcipue rusticorũ, & imperitorũ, qui & simplicius, quæ fi-
cta sunt audiunt, & capti uoluptate facile ijs, quibus delectantur, con
sentiunt. Siquidẽ & Menenius Agrippa plebẽ cum patribus in gra
tiam traditur reduxisse, nota illa de mẽbris humanis aduersus uentrẽ
discordantibus fabula, & Horatius, ne in poemate quidem humilem
usum huius generis putauit in illis uersibus.

Aesopi nõ fabulæ

Valerius 169

Hor. ep. 1. 189

Olim quod uulpes ægroto cauta leoni. αἶνον græci uocant, &
ἀισωποποιητὸν, ut dixi λόγοις μυθικοῖς nostrorum qdam non sane,
recepto in usum nomine apologationem, cui confine est παροιμία
genus illud, quod est uelut fabella breuior, & per allegoriã accipitur,
nos nostrũ inquit onus, uos clitellas. Proximas exẽplo uires habet simi
litudo, præcipueq; illa, quæ ducitur citra ullam trãslationũ misturam
ex rebus penè pãribus, ut qui accipere in cãpo consueuerunt, ijs can
didatis, quorũ numos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse;
sic huiusmodi iudices infesti tum reo uenerãt. Nã παραβολὴ, quam
Cicero collationem uocat, longius res, quæ parentur repetere solet, nec
hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Mure
na facit. Quod si è portu soluentibus ij, qui iam in portũ ex alto in
uehuntur, præcipere summo studio solent & tempestatum rationem,
& prædonum, & locorũ, quod natura fert, ut ijs faueamus, q eadem
pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur, quo me tandem
aio esse oportet propè iam ex magna iactatione terrã uidentẽ in hũc,
cui uideo maximas reip. tempestates esse subeundas. sed παραβολὴ
à mutis, atq; etiam inanimis interim huiusmodi ducitur. Et quoniam
similium alia, atq; alia facies, in tali ratione admonendum est rarius
esse in oratione illud genus, quod αἰνίττα græci uocant, in quo expri
mitur rerũ, aut personarũ imago, ut Cassius, quis istam facẽ plani
pedis senis torquens, q̃ id, quo probabilius fit quod intendimus, ut si
animũ dicas excolendũ, similitudine utaris terræ, quæ neglecta sentes,
atq; dumos, exculta fructus creat, aut si ad curã reip. horteris, osten
das apes etiam, formicasq; nõ modo muta, sed etiam parua animalia,
in cõmune tamen laborare. Ex hoc genere ductum est illud Ciceronis.

e portu soluentibus

279

ut corpora

ut corpora nostra sine mente, ita ciuitas sine lege suis partibus, ut nerui, ac sanguine, & membris uti nõ potest. Sed ut hoc corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio equorũ, pro Archia saxorum quoq; est usus similitudine, Illa, ut dixi, propiora, ut remiges sine gubernatore, ita milites sine imperatore nihil ualere. Solent tamen fallere similitudinum species. Ideoq; adhibendũ est his iudicium, neq; enim ut nauis utilior noua q̃ uetus, sic amicitia. uel ut laudanda, quæ pecuniã suam pluribus largitur, ita quæ formam. uerba sunt in his similia largitionis, & uetustatis, uis qdem longe diuersa pecuniæ, & amicitiæ. Itaq; in hoc genere maxime quæritur, an simile sit, quod infertur. Etiã in illis interrogationibus Socratis, quarũ paulo ante feci mentionẽ, cauendum ne incaute respondeas, ut apud Aeschinem socraticũ male respondit Aspasia Xenophontis uxor. Quod Cicero his uerbis transfert. Dic mihi quæso Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurũ q̃ tu habes, utrum illius, an tuum malis? illius inquit. Quod si uestem, & cæterum ornamentum muliebre pretij maioris habeat, quàm tu habeas, tuum, an illius malis? illius uero respondit. Age inquit, si uirũ illa meliorem habeat, q̃ tu habes, utrum'ne tuum, an illius malis? hic mulier erubuit. & merito, male enim responderat, se malle alienũ aurum, quàm suum. Nam est id improbum, at si respondisset se malle aurum suum tale esse, quale illud esset, potuisset pudicè respondere, malle se uirum suum'talem esse, qualis melior esset. Scio quosdam inani diligentia per minutissimas partes ista secuisse, & aliquid esse simile minus, ut simia hominum, & marmora deformata prima manu, aliquid plus, ut illud, non ouum tam simile ouo, & dissimilibus inesse simile, ut formicæ, & elephanto genus, quia sunt animalia, & similibus dissimile, ut canibus catulos, & matribus hœdos, differunt enim ætate. Contrariorum quoq; aliter accipi opposita, ut noctem luci. aliter noxia, ut frigidam febri. aliter repugnantia, ut uerum falso. aliter disparata, ut dura non duris. Sed quid hæc ad præsens propositũ magnopere pertinent, non reperio. Illud est annotandũ magis argumenta duci ex iure simili, ut Cicero in topicis ei, cui domus usus fructus relictus sit, non restituturum hæredem, si corruerit, quia non restituat seruum, si is decesserit. Ex contrario, nihil obstat, quo minus iustũ matrimoniũ sit mente coeuntium, etiam si tabulæ signatæ non fuerint, nihil enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonij non fuisse constabit. Ex dissimili quale est Ciceronis pro Cecinna, ut siquis domo me exire coegisset armis, haberẽ actionẽ. siquis introire prohibuisset, non haberem. Dissimilia sic deprehenduntur, non siqui argentum

Aspasia hoc ex rhetor. 84

omne legauit, uideri potest signatam quoq; pecuniam reliquisse, ideo etiã quod est in nominibus dari uoluisse creditur. Ἀναλογίαν quidam à simili se parauerunt, nos eam subiectam huic generi putamus. Nam ut unum ad decem, & decem ad centum, simile est certe. & ut hostis, sic malus cuis. q̃q̃ hæc ulterius quoq; procedere solent. Si turpis dominæ consuetudo cum seruo, turpis domini cum ancilla. Si mutis animalibus finis uoluptas, idem homini. cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio. non idem est dominum cum ancilla cõisse, quod dominã cum seruo. nec si mutis finis uoluptas, rationabilibus quoq;. immo ex contrario, quia mutis, ideo nõ rationabilibus. Adhibetur extrinsecus in causam & authoritas. Hæc, sicuti græcos, à q̃bus κρίσεις dicuntur, iudicia, aut iudicationes uocant, non de quibus ex causa dicta sententia est, nam ea quidem in exemplorum locum cedunt. Sed siquid ita usum gentibus, populis, sapientibus uiris, claris ciuibus, illustribus poetis, referri potest, ne hæc quidem uulgo dicta, & recepta persuasione populari sine usu fuerint. testimonia sunt enim quodammodo, uel potentiora etiam, quod non causis accommodata, sed liberis odio, & gratia mentibus ideo tantum dicta, factaq;, quia aut honestissima, aut uerissima uidebantur. An uero me de incommodis uitæ differentem non adiuuabit earum persuasio nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur? aut si misericordiam commendabo iudici, nihil proderit quod prudentissima ciuitas Athenienſium, non eam pro affectu, sed pro animo accepit? Iam illa septem præcepta sapientum non ne quasdam uitæ leges existimamus? Si causam uenefici dicat adultera non Marci Catonis iudicio damnata uideatur? qui nullam adulteram non eãdem esse uenefica dixit? Iam sententijs quidẽ poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum, qui q̃q̃ inferiora omnia præceptis suis, ac literis credunt, repetere tamen authoritatem à plurimis uersibus non fastidierunt. neq; est ignobile exẽplum, Megareos ab Athenienſibus cum de Salamine contenderẽt, uictos Homeri uersu, q̃ tamen ipse non in omni editiõe reperitur significans Aiacem naues suas Athenienſibus iunxisse. Ea quoq;, quæ uulgo recepta sunt, hoc ipso, q̃ incertum authorem habent, uelut omniũ fiunt, quale est, ubi amici, ibi opes. & conscientia mille testes. Et apud Ciceronẽ, pares autem (ut est in ueteri prouerbio) cum paribus facillime congregantur. neq; enim durassent hæc in æternũ, nisi uera omnibus uiderentur. Ponitur à q̃busdam, & q̃dem in parte prima, deorũ authoritas, quæ est ex responsis, ut Socratem esse sapientissimum. id rarum est, tamen utitur eo Cicero in libro de aruspicum responsis.

cui de Leg. est. i 45

sponsis. Et in concione contra Catilinam, cum signum Iouis colũnæ impositum populo ostendit. Et pro Ligario, cum causam Caij Cæsaris meliorem, quia iudicauerunt hoc dij, confitetur. quæ cum propria causæ sint, diuina testimonia uocantur, cum aliunde accersuntur, argumenta. nonnunquam contingit iudicis quoque, aut aduersarij, aut eius, qui ex diuerso agit, dictum aliquod, aut factum assumere ad eorum, quæ intendimus, fidem, propter quod fuerunt, qui exempla et has authoritates probationum inartificialium esse arbitrarentur, quod ea non inueniret orator, sed acciperet. plurimum autem refert, nam testis, & quæstio, & his similia, de ipsare, quæ in iudicio est, pronũtiant. extra petita nisi ad aliquam præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se ualent.

De usu argumentorum.

HAEC ferè de probatione uel ab alijs tradita, uel usu præcepta in hoc tempus sciebam. nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam, quinimmo hortor ad quærendum, & inueniri posse fateor, quæ tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breuiter quẽadmodum sit utendum his, subiungam. Traditum ferè est, argumentum oportere esse confessum, dubijs enim probari dubia qui possunt? Quædam tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probãda sunt. occidisti uirum, eras enim adultera. prius de adulterio conuincendum est, ut cum id cœperit esse pro certo, fiat incerti argumentũ. spiculum tuum in corpore occisi inuẽtum est, negat suum, ut probationi prosit, probandũ est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubijs facta sunt certa, cædes à te facta est, cruentã uestem habuisti, non est tam graue argumentum si fatetur, quàm si conuincitur. nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse uestis. si negat, hic causæ cardinem posuit, in quo si uictus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim uidetur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur. Firmissimis argumentorũ singulis instandum, infirmiora congreganda sunt, quia illa per se fortia non oportet circunstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant. Hæc imbecilla natura mutuo auxilio sustinentur. Itaq; si non possunt ualere, qa magna non sunt, ualebunt qa multa sunt, quæ ad eiusdẽ rei probationem omnia spectant. Vt siquis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur. hæreditatem sperabas, et magnã hæreditatem, et pauper eras, et tum maxime à creditoribus appellabaris, & offenderas eum, cuius hæres eras, et mutaturum tabulas sciebas. singula leuia sunt, et cõmunia. uniuersa uero nocent, etiam si non ut fulmine, tamen

ut grandine. Quædam argumenta ponere satis non est, adiuuanda sunt, ut cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit uis eius, ira quantum efficiat in animis hominum talis affectio, ita & firmiora erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si non nudos, & uelut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odij. Vtrũ hoc ex inuidia sit, an ex iniuria, an ex ambitu, uetus an nouum, aduersus inferiorem, parem, an superiorem, alienum, an propinquum, suos habent omnia ista tractatus, et ad utilitatem partis eius, quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper, quæ inuenerimus, argumentis onerandus est iudex, quia et tædium afferunt, & fidem detrahũt, neq; enim potest iudex credere satis esse ea potentia, quæ nõ putamus ipsi sufficere, qui diximus. In rebus uero apertis argumentari tam sit stultum, quàm in clarissimum solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adijciunt, quas πιθανὰς uocant, ductas ex afficti bus, atq; Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo, qui dicit, si sit uir optimus, quod ut optimum est, ita longe quidem. sed sequitur tamen uideri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio, Quintus Varius Sucronensis ait Aemylium Scaurum remp. prodidisse, Aemylius Scaurus negat. Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is acepta pecunia remp. proditurus esset, isq; id negasset, Quod igitur inquit tu non fecisses, ego feci. Intuendum autem et quis sit, apud quẽ dicimus, & id, quod illi maxime probabile uideatur, requirẽdum, qua de re locuti sumus in proemij, & suasoriæ præceptis. Altera ex affirmatione probatio est. Ego hoc feci, tu mihi hoc dixisti. Et o' facinus indignum, & similia, quæ non debent deesse quidem orationi, & si desunt, multum nocent, non tamen habẽda sunt inter magna præsidia, cum hoc in eadem causa fieri ex utraq; parte similiter possit. Illæ firmiores ex sua cuiusq; persona probationes, quæ credibilem rationem subiectam habent, ut uulneratus, aut filio orbatus, non fuerit alium accusaturus quàm nocentem, quando si negotium innocenti facit, liberet eum noxa, qui admiserit. hinc & patres aduersus liberos, & aduersus suos quisq; necessarios authoritatem petunt. Quæsitum etiã potentissima argumenta. primo ne ponenda sint loco, ut occupent animos, an summo, ut inde dimittant. an partita primo, summoq;, ut homerica dispositiõe in medio sint infirma, an a' minimis crescãt. Quæ prout ratio causæ cuiusq; postulabit ordinabuntur, uno ut ego censeo excepto, ne a' potentissimis ad leuissima decrescat oratio. Ego hæc breuiter demõstrasse contentus, ita posui, ut locos ipsos, et genera quàm pos

se m apertissime ostenderem. Quidã executi sunt uerbosius, qbus placuit proposita locorũ communiũ materia, quo quæq; res modo dici posset, ostendere. Sed mihi superuacuũ uidebatur. Nã & ferè apparet, qd in iniuriam, qd in auaritiam, qd in testem inimicum, qd pro teste amico dicendũ sit. Et de omnibus his omnia dicere infinitũ est, tam hercule, quàm si cõtrouersiarũ quæ sunt, quæq; futuræ sint quæstiões, argumenta, sententias tradere uelim. Ipsas autem uelut argumentorũ sedes, non me qdem omnes ostendisse confido, plurimas tamen. quod eo diligentius faciendũ fuit, qa declamationes, qbus ad pugnã forensem uelut præpilatis exercẽri solebamus, olim iã ab illa uera imagine orãdi recesserunt, atq; ad solã compositæ uoluptatem neruis carent, non alio mediusfidius uitio dicentiũ, quàm quo mancipiorũ negotiatores, formæ puerorũ uirilitate excisa lenocinantur. Nã ut illi robur, ac lacertos, barbamq; ante omnia, & alia, quæ natura propria maribus dedit, parum existimant decora, quæq; fortia, si liceret, forent, ut dura mollient, ita nos habitum orationis ipsum uirilem, & illã uim stricte, robusteq; dicendi, tenera quadã elocutionis cute opimus, et dum leuia sint, ac nitida, qtum ualeant nihil interesse arbitramur. Sed mihi naturã intuenti nemo nõ uir spadone formosior erit, neq; tam auersa unq̃ uidebitur ab opẽ suo prouidẽtia, ut debilitas inter optima inuẽta sit, nec id ferro speciosum fieri putabo, qd̃ si nascẽretur, monstrũ erat, libidinẽ iuuet ipsum effœminati sexus mendacium, nunq̃ tamen hoc continget malis moribus regum, ut siqua pretiosa fecit, fecerit et bona. Quapropter eloquentiã licet hãc (ut sentio. n. dicamus) libidinosam, resupinã uoluptate auditoria probent, nullã esse existimabo, quæ ne minimũ qdem in se indiciũ masculini, et incorrupti ne dicã grauis, et sancti uiri ostendet. an uero statuarũ artifices, pictoresq; clarissimi, cum corpora, q̃ speciosissime fingendo, pingendo'ue effingere cuperent, nunq̃ tamẽ in hunc inciderunt errorẽ, ut Bacchiã, aut Megabyzum aliquẽ in exemplũ opis assumerent sibi, sed Doryphoron illũ, aptum uel militiæ, uel palæstræ, aliorũ quoq; iuuenũ bellicosorũ, et athlætarũ corpa decorare existimauerunt? Nos, q oratorẽ studemus effingere, nõ arma, sed tympana eloquẽtiæ demus. Igitur et ille, quẽ instituimus, adolescẽs q̃maxime potest cõponat se ad imitationẽ ueritatis, initurusq; frequẽter forensiũ certaminum pugnã, iam in schola uictoriã spectet, et ferire uitalia, aut tueri sciat. et præceptor id maxime exigat, et inuentum præcipue probet. Nã ut ad peiora iuuenes laude ducũtur, ita laudari in bõis gaudẽt. Nũc illud mali est, qd̃ necessaria plerũq; silẽtio trãseunt. Nec in dicẽdo uidetur inter bona utilitas. Sed hæc et in alio nobis tractata.

sunt opę, et i hoc sæpe repetēda. nūc et ad ordinē inceptū reuertamur.

De refutatione.

REFVTATIO *dupliciter accipi potest. nam & pars defensoris tota est posita in refutatione, & quæ dicta sunt ex diuerso, debēt utrinq; dissolui, & hæc est proprie, cui in causis quartus assignatur locus, sed utriusq; similis conditio est. neq; uero ex alijs locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quàm in confirmatione, nec locorū, aut sententiarum, aut uerborum, & figurarum alia conditio est. affectus plerunq; hæc pars mitiores habet. Non sine causa tamen difficilius semper est creditum, quod Cicero sæpe testatur defendere, quàm accusare. primum quod est res illa simplicior, proponitur enim uno modo, uarie dissoluitur, cum accusatori satis sit plerunq; uerum esse id, quod obiecerit, patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, auertat, despiciat, derideat. Quare indirecta ferè, atq;, ut sic dixerim, clamosa est actio. hinc mille flexus, et artes desyderantur. accusator præmeditate pleraq; domo affert. patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. accusator dat testem. patronus ex ipso refellit. accusator criminum inuidia, & si falsa sit, materiam dicendi trahit de paricidio, sacrilegio, maiestate, quæ patrono tantum negānda sunt. Ideoq; accusationibus etiam mediocres in dicendo sufficerunt, bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus fuit. Nā ut quod sentio semel finiam, tanto est accusare, quàm defendere, quanto facere, quàm sanare uulnera facilius. Plurimum autem refert, & quid protulerit aduersarius, & quomodo. Primum igitur intuendum est id cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicij, an ad causam extra accersitum. Nam si est proprium aut negandum, aut defendendū, aut trāsferendum, extra hæc in iudicijs ferè nihil est. Deprecatio quidē quæ est sine ulla specie defensionis rara admodum, & apud eos solos iudices, qui nulla certa forma pronuntiandi tenentur, quanquam illæ quoq; apud Caium Cæsarem, & triumuiros pro diuersarum partium hominibus actiones, etiam si precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia, nisi hoc non fortissime defendentis est dicere. Quid aliud egimus Tubero, nisi ut qd hic potest, nos possemus? Quod siquādo apud principem, alium'ue, cui utrum uelit liceat, dicendum erit. Dignum quidem morte eum, pro quo loquemur, clementia tamen seruandum esse uel talem. primum omnium non erit res nobis cum aduersario, sed cum iudice. Deinde forma deliberatiuæ magis materiæ, quàm iudicialis utemur. suadebimus enim ut laudem humanitatis potius quàm uoluptatem ultionis concupiscat. Apud iudices qui-*

cū p pub. Quintio

145

dem secundum legem dicturos sententiam, de confessis præcipere ridiculum est. Ergo quæ neque negari, neque transferri possunt, utiq; defendenda sunt, qualiacunq; sint, aut causa cadendum. negandi duplicem ostendimus formam, aut non esse factum, aut nõ hoc esse, quod factum sit. Quæ neque defendi, neque transferri possunt, utiq; negenda, nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiam si nuda inficiatio superest. testes erunt, multa in eos dicere licet. chirographum, de similitudine literarum disserendũ. Vtiq; nihil erit peius, quàm confessio. Vltima est actionis controuersia, cum defendendi, negandi ue non est locus trãslatio. Atqui quædam sunt, quæ nec negari, nec defendi, nec transferri possunt. adulterij rea est, quæ cum annc uidua fuisset, enixa est, lis non erit. Quare illud stultissime præcipitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, siquidem est id, de quo iudex pronuntiaturus est. At si extra causam sit adductum, & tamen coniunctum, malim quidem dicere nihil ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse, quàm aduersarius dicit, tamen uelut huic simulationi obliuionis ignoscam (debet enim bonus aduocatus pro rei salute breuem negligentiæ reprehensionem non pertimescere.) Videndum etiam, an simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. plura simul inuadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint, aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat. tum enim toto corpore enitendum, et, ut sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim si resoluere ex parte diuersa dicta difficilius erit, nostra argumenta cum aduersariorum argumentis conferemus, si modo, hæc ut ualentiora uideantur, effici poterit. Quæ uero turba ualebunt, diducenda erunt, ut, quod paulo ante dixi, eras hæres, et pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas testamenti sciebas. urgent uniuersa. At si singula quæq; dissolueris, iam illa flamma, quæ magna congerie conualuerat, diductis quibus alebatur congidet. Vt si uel maxima flumina in riuos diducantur, qualibet transitum præbent. Itaq; propositio quoq; secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nunc complectamur uniuersa. Nam interim quod pluribus collegit aduersarius, satis ẽ semel proponere, ut si multas causas faciendi, quod arguit reo dicet accusator fuisse, nos non enumeratis singulis semel hoc intuendum negemus, quia non quisquis causam faciendi sceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissoluere expediet. Id autem, quod erit ab aduersario dictum, quomodo refutari debeat intuendum est. Nã si erit palàm fal-

sum, negare satis est, ut pro Cluentio Cicero, eum, quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. palàm etiam contraria, & superuacua, & stulta reprehendere nullius artis est. Ideoq; nec rationes eorum, nec exempla tradere necesse est. Id quoq;, quod obscurum uocant, quod secretò, & sine teste, aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmum est, sufficit enim quod aduersarius non probat. Item quod ad causam nõ pertinet. Et tamen interim oratoris est efficere, ut qd aut contrarium esse, aut à causa diuersum, aut incredibile, aut superuacuum, aut nostræ potius causæ uideatur esse coniũctum. Obijcitur Oppio, quod de militum cibarijs detraxerit, asperum crimen, sed id contrarium ostendit Cicero, quia ijdem accusatores obiecerunt Oppio, quod is uoluerit largendo corrumpere exercitum. Testes in Cornelium accusator lecti à tribuno cõdicis pollicetur. Facit hoc Cicero superuacuum, quia ipse fateatur, petit accusationem in Verrem Q. Cæcilius, quod fuerat quæstor eius, ipsum Cicero, ut pro se uideretur, efficat. cætera, quæ proponuntur, communeis locos habent. aut enim coniectura excutiuntur, an uera sint, aut finitione, an propria, aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera, quæ ei generi accidunt. eaq; non modo in propositionibus, aut rationibus, sed in toto genere actionis inuenda. an sit crudelis, ut Labieni in Rabirium lege perduelionis. Inhumana, ut Tuberonis Ligarium exulem accusantis, atque id agentis, ne ei Cæsar ignoscat. Superba ut in Oppium ex epistola Cottæ reum factum. proinde præcipites, insidiosæ, impotentes deprehenduntur. Ex qbus tamen fortissime inuaseris, quod est aut omnibus piculosum, ut dicat Cicero pro Tullio, Quis hoc statuit unq̃, aut cui cõcedi sine summo omnium piculo potest? ut eum iure potuerit occidere, à quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur. aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actiõis genus in equestrem ordinem admittant. nonnunq̃ tamen quædã bene contẽnuntur, uel tanq̃ leuia, uel tanq̃ ad causam nihil ptinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusq; procedit, ut quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus. Quoniã uero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissime, qd sit in quoq;, quod assumitur. dissimile id in iure facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus utiq; diuersis, tantoq; magis ipsa rerum differentia potest esse manifesta. Illas uero similitudines, quæ ducuntur ex mutis animalibus, aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum uarie tractanda sunt, si nocebunt, quæ si uetera erunt, fabulosa dicere licebit.

pullio

Si indubia, maxime quidem dissimilia. neq; enim fieri potest ut paria sint omnia, ut si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Halæ, à quo Melius est interfectus. Melium regni affectatorem fuisse, à Graccho leges modo latas esse populares, Halam magistrum equitum fuisse, Nasicam priuatum esse, dicatur. Si defecerint omnia, tum uidendum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, etiam idem de iudicatis obseruandum. Quod autem posui referre, quo quicq; accusator modo dixerit, huc pertinet, ut si est minus efficacter locutus, ipsa eius uerba ponantur, si acri, & uehementi usus fuerit oratione, eandem rem nostris uerbis mitioribus proferamus, ut Cicero pro Cornelio codicem attigit, & protinus cum quadam defensione. ut si pro luxurioso dicendum sit, obiecta est paulo liberalior uita, sic & pro sordido parcum, pro maledico liberum dicere licebit. Vtiq; nunquam committendum est, ut aduersariorum dicta cum sua confirmatione referamus. aut etiam ioci alicuius executione adiuues, nisi cum eludenda. apud exercitum mihi fueris inquit, tot annis forum non attigeris, abfueris tandiu, et cum tam longo interuallo ueneris, cum ijs, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas. Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, uelut orationem diuersæ partis imitatus, aut pluribus propositionibus iunctis, ut pro Varreno. cum iter per agros, & loca sola faceret, cum Populeno, in familiam ancharianam incidisse dixerunt, deinde Populenum occisum esse, illico Varenum uinctum adseruatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri uellet. quod est utile, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissoluitur, quod contextu nocet, & plerunque id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. id exemplis non eget. Communia bene reprehenduntur, non tantum quia utriusque sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. neq; enim pigebit, qd sæpe monui, referre. commune qui prior dicit contrarium facit, est enim contrarium, quo aduersarius bene uti potest. At enim nō uerisimile est tantum scelus M. Cottam esse commentum, quid hoc uerisimile est tantum scelus Oppium esse conatum? Artificis autem est inuenire in actione aduersarij, quæ inter semet ipsa pugnent, aut pugnare uideantur, quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt, ut in causa Cœliana. Clodia aurum se Cœlio commodasse dicit, quod signum magnæ familiaritatis est. uenenum sibi paratum, quod summi odij argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in Africa fuerit, & quæritur quod ab eo ipse in Afri-

cam non sit admissus. Aliquando uero præbet eius rei occasionem minus consyderata ex aduerso dicentis oratio, quod accidit præcipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi non respiciant quid dixerint, dum locum præsentem non totam causam intuentur. Quid tam uideri potest contra Cluentium, quàm censoria nota? quid tam cõtra eundem, quàm filium ab Egnatio corrupti iudicij, quo Cluentius Oppianicum circumuenisset crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare inuicem ostendit. Sed tu Aci consyderes censeo diligenter, utrum censorium iudicium graue uelis esse, an Egnatij, si Egnatij, leue est, quod censores de cæteris subscripserunt. Ipsum enim Egnatiũ, quem tu grauem esse uis, ex senatu eiecerunt. Sin autem censoriũ, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptiõe exhæredauit, censores in senatu, cum patrem eiecissent, retinuerunt. Illa magis uitiose dicuntur, quàm acute reprehenduntur, argumentum dubium pro necessario, controuersum pro confesso, commune pluribus, pro proprio, uulgare, superuacuum, serius constitutum, contra fidem. nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est. de facto disputẽt cum de authore quæratur. impossibilia aggrediantur, pro effictis relinquant uix dum inchoata. de homine dicere, quàm de causa malint. hominum uitam rebus assignent, ut siquis decemuiratum accuset, nõ Appium manifestis repugnent, dicant, quod aliter accipi possit. summam quæstionis non intueantur. non ad proposita respondeant, quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remedijs tuenda est, ut cum peculatus Verres reus fortiter, & industrie tutatus contra Piratas Siciliam dicitur. Eadem aduersus contradictiones nobis oppositas præcepta sunt. Hoc tamen amplius, quod circa eas multi duobus uitijs diuersis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam molestam rem, & odiosam prætereunt. Et his plerunque, quæ composita domo attulerunt, contenti sine aduersario dicunt. & si licet multo magis in scholis, in quibus non solum contradictiones omittuntur, uerum etiam ipsæ materiæ, sic plerũq; finguntur, ut nihil dici pro altera parte possit. Alij diligentia lapsi uerbis etiam, uel sentẽtiolis omnibus respondendum putant, quod est & infinitum, & superuacuum. Non enim causa reprehenditur, sed actor, quẽ ego semper uideri mallem sic disertum, ut si dixerit quod rei profuerit, ingenij credatur laus esse non causæ, siquando forte non lædat, causæ non ingenij culpa. Itaq; illæ reprehensiones, aut obscuritatis, qualis in Rullum infantiæ in dicendo, qualis in Pisonem, inscitiæ rerum, uerborumq;, & insulsitatis etiã, qualis in Antonii est, accommodantur, ut iustis odijs.

sunt q;

sunt q; utiles ad conciliandum ijs, quos inuisos facere uolueris, odium. alia respondendi patronis ratio, & aliquando tamen eorum non oratio modo, sed uita etiam, uultus deniq; incessus, habitus rectè incusari solet. Vt aduersus Quintium Cicero, nõ hæc solum, sed ipsam etiam prætextam demissam ad talos insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentiũ Quintius. Nonnunquam eleuandæ inuidiæ gratia, quæ asperius dicta sunt, eluduntur, ut à Cicerone Triarius, cum Scauri columnas per urbem plaustris uectas esse dixit. Ego porro inquit, quia albanas habeo columnas, clitellis eas apportaui. Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus conuitiari aliquando patrocinij fides cogit. Illa uero aduersus omnes & recepta, & non inhumana conquæstio, si callide quid tacuisse, breuiasse, obscurasse, distulisse dicuntur. Defensionis quoq; permutatio reprehenditur sæpe, sicut Accius aduersus Cluentium, Aeschines aduersus Ctesiphontem facit, Cum ille Ciceronem lege usurum modo, hic minime de lege dicturum Demosthenem queritur. Declamatores uero in primis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillime respõderi possit, neu sibi stultum aduersarium fingant. facimus autem, quod maxime uberes loci, populares q; sententiæ nascuntur, materiam dicendi, nobis quo uolumus ducentibus, ut non sit ille inutilis uersus.

Non male respondit, male enim prior ille rogarat.

Fallet hæc nos in foro consuetudo, ubi aduersario non ipsi nobis respõdebimus. Aiunt Accii interrogatum, cur causas non ageret, cum apud eum in tragœdijs tanta uis esset optime respondendi, optime hanc reddidisse rationem, quod illic ea dicerentur, quæ ipse uellet, in foro essent dicturi aduersarij, quæ minime uellet. Ridiculum est ergo in exercitationibus, quæ foro præparantur, prius cogitare quid responderi, quàm quid ex aduerso dici possit. Et bonus præceptor non minus discipulum laudare debet, siquid pro diuersa, quàm siquid pro sua parte acriter excogitauit. Rursus aliquid in scholis permittendum semper, in foro raro. Nam loco à petitore primo contradictione uti qui possumus? ubi uerares agitur. cum aduersarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen pleriq; in hoc uitium uel consuetudine declamatoria, uel etiam cupiditate dicendi, dant q; de se respondentibus uenustissimos lusus, cum modo se uero nihil dixisse, nec tam stulte dicturos, modo bene admonitos ab aduersario, & agere gratias, quod adiuti sint iocantur. Frequentissime uero, id quod firmissimum est, nunquam his responsurum aduersarium fuisse, quæ proposita non essent, nisi scaret illa uera esse, & ad fatendum conscientia esset im-

pulsus, ut pro Cluentio Cicero. Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere, ita'ne est? ab amicis imprudentes uidelicet prodimur. Et est nescio quis de ijs, quos amicos esse nobis arbitramur, qui nostra consilia ad aduersarium deferat. Quisnam tibi hoc renuntiauit? quis tam improbus fuit? cui autem ego narraui? nemo, ut opinor, in culpa est, sed nimirum tibi istud lex ipsa renuntiauit. At quidam contradictione non contenti, totos etiam locos explicant, scire se hoc dicturos aduersarios, & ita persecuturos, quod factũ uenuste temporibus nostris elusit Vibius Crispus uir ingenij iucundi, & elegantis. Ego uero inquit, ista non dico, quid enim attinet illa bis dici? Nonnunquã tamen aliqd simile contradictioni poni potest, siquid ab aduersario testationibus cõprehensum, in aduocationibus iactatum, respondebimus enim rei ab illis dictæ, non à nobis excogitatæ, aut si id genus erit causæ, ut proponere possimus certa, extra quæ nihil dici possit, ut cum res furtiua in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut se ignorante illatam, aut depositam apud se, aut donatam sibi, quibus omnibus etiam si proposita non sint, responderi potest. At in scholis recte & interpellationibus, & contradictionibus occurremus, ut in utrunq; locum idest primum, et secundum plurimum simul exerceamur, quod nisi fecerimus, nunquam utemur contradictione, non enim erit cui respondeamus. Est & illud uitium nimium solicati, & circa omnia momenta luctantis, suspectam enim facit iudici causam, & frequenter quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis præparationibus fidẽ perdunt, quia patronus & alijs crediderit opus fuisse. fiduciã igitur orator præ se ferat, semperq; ita dicat, tanq; de causa optime sentiat. Quod, sicut omnia, in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaq; in oratione authoritas, ut probationis locum obtineat dubitare nobis non audentibus. Porrò qui scierit quid pars aduersa, quid nostra habeat ualentissimum, facile iudicabit, q̃bus maxime rebus uel occurrendum sit, uel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris, nam si agimus, nostra confirmanda sunt primum, tum quæ nostris opponuntur refutanda. si respondemus, prius incipiendum est à refutatiõe. Nascuntur autem ex ijs, quæ contradictioni opponimus, aliæ contradictiones. Eunt q; interim longius, ut gladiatorum manus, quæ secundæ uocantur. Fiunt & tertiæ, si prima ad euocandum aduersarij ictum prolata erit. Et quartæ, si geminata captatio est, ut bis etiã cauere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & ultra ducat, sed illã etiam, quam supra ostendi, simplicem ex

Secunda gladiatorum

affectibus,

affectibus, atque ex affirmatione sola probationem recipit refutatio, qualis est illa Scauri, de qua dixi supra. Quin nescio an etiam frequentior ubi quid negatur. Videndum præcipue utriq; parti, ubi sit rei summa. Nam ferè accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis iudicetur, in his probandi, refutandiq; ratio est, sed adiuuanda uiribus dicentis, & adornanda. Quanlibet enim sint ad docendum, quod uolumus accommodata, tamen erunt infirma, nisi maiore quodam oratoris spiritu implentur. Quare & illi communes loci, de testibus, de tabulis, de argumentis, aliijq; similibus magnam uim animis iudicum afferunt. Et ij proprij, de quibus factum quodq; laudamus, aut contra iustum, uel iniustum docemus, maius, aut minus, asperius, aut mitius. Ex his autem alij ad comparationem singulorum argumentorum faciunt, alij ad plurium, alij ad totius causæ iudicationem. Ex quibus sunt, quæ præparent animũ iudicis, sunt quæ confirment. Sed præparatio quoq;, aut confirmatio aliquando totius causæ est, aliquãdo partium. Et proinde, ut cuiq; conueniunt, subijciendæ. Ideoq; miror inter duos diuersarum sectarum uelut duces nõ mediocri contentione quæsitum, singulisne quæstionibus subijciendi essent loci, ut Theodoro placet, an prius docẽdus iudex, quàm mouẽdus, ut præcipit Apollodorus tanq̃ perierit hæc ratio media, & nihil cum ipsius causæ utilitate sit deliberandum. Hæc præcipiunt, qui ipsi non dicunt in foro, ut artes à securis, otiosisq; compositæ, ipsa pugnæ necessitate turbentur. Nanq; omnes ferè, qui legem dicendi, quasi quædam mysteria tradiderunt certis non inueniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos præceptis alligauerunt, de quibus breuissime prælocutus, quid ipse sentiam, idest quid præclarissimos oratores fecisse uideam, non tacebo.

Quibus constet epichirema, & quibus refellatur.

IGITVR enthymema, & argumentum ipsum, idest rem, quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Eam uero, ut dixi, duplicem. Ex consequentibus, quod habet propositionem, coniunctamq; et protinus probationem, quale pro Ligario.

» Causa tum dubia, quod erat aliqd in utraq; parte, qd probari pos- 94
» set, nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam dij adiuuerunt.
» Habet enim propositionem, non habet conclusionem. Ita est ille im-
» perfectus syllogismus. Ex pugnantibus uero, quod etiam solum en-
» thymema quidam uocant, fortior multo probatio est. Tale est Cice-
» ronis pro Milone. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam 26

si putetis per uos restitui posse, nolitis. quod quidem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem, & pro eodem reo factũ. Quem igitur cum aliqua gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela, quem iure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria iniquo loco, alieno tempore cum periculo capitis non dubitauit occidere. Optimum autem uidetur enthymematis genus, cum proposito dissimili, uel contrario, ratio subiungitur, quale est Demosthenis, Non enim siquid unquam contra leges factum est, idq; tu es imitatus, icirco te conuenit pœna liberari, quin è contrario damnari multo magis. Nam ut siquis eorum damnatus esset, tu hoc non scripsisses, ita damnatus si tu fueris, non scribet alius. Epichirematis & quatuor, & quinq; & sex etiam factæ sunt partes à quibusdam. Cicero maxime quinq; defendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum assumptio, & eius probatio, quinta complexio, quia interim & propositio nõ egeat rationis, & assumptio probationis. Nonnunquam etiam complexione opus non sit, & quadripartitam, & tripartitam, & bipartitã quoq; fieri posse ratiocinationem, mihi, & plurimis nihilo minus authoribus tres ad summum uidentur. Nam ita se habet ista natura, ut sit de quo quæratur, et per quod probetur, tertiũ adijci potest, uelut consensu duorũ antecedentium, ita erit prima intentio, secũda assumptio, tertia connexio. Nam confirmatio primæ, ac secundæ partis exornatio est, & eisdem cedere possunt, quibus subijciuntur. Sumamus enim ex Cicerone quinq; partium exemplũ. melius gubernantur ea, quæ consilio reguntur, q̃ quæ sine consilio administrantur. Hanc primã partẽ numerant, eam deinceps rationibus uariis, & quam copiosissimis uerbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione unum puto, alioquin si ratio pars est (est autem uaria ratio) plures partes esse dicantur. Assumptionem deinde ponit, nihil autem omniũ rerũ melius q̃ omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco iam porro induc unt approbationem, de quo idẽ, quod supra, dico. Quinto inducunt loco complexionem, quæ aut id fert solum, quod ex omnibus partibus cogitur hoc modo. Consilio igitur mundus administratur. aut unum in locum cum conduxerit breuiter expositionem, et assumptionẽ adiungit quid ex his conficiatur ad hunc modũ. quod si melius geruntur quæ consilio, q̃ quæ sine consilio administrantur. nihil autem omniũ rerum melius q̃ omnis mundus administratur, consilio igitur mundus administratur, cui parti consentio. In tribus autẽ, quas fecimus, partibus non est forma semper eadem, sed una, in qua idem concluditur, quod intenditur. Anima immortalis est, nam quicqd

ex se ipso

ex se ipso mouetur immortale est, anima autē ex se ipsa mouetur, immortalis igitur est anima. hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis causis, quæ sunt simplices, & in quæstionibus. nam & hæc primam habent expositionem, sacrilegum cōmisisti, nen qui sqs hominem occidit, cædis reus tenetur, deinde rationem. Sed hæc est in causis, & quæstione longior, q̄ in singulis argumentis, & plerunq; summa complexione, uel per enumerationem, uel per breuem conclusionem testantur quid effecerint. in hoc genere propositio dubia est, de hac enim quæritur. Altera est complexio nō par intentioni, sed uim habens parem. Mors nihil ad nos. Nam quod est dissolutum sensu caret, quod autem sensu caret, nihil ad nos. In alio genere non eadem propositio est, quæ connexio, omnia animalia meliora sunt, q̄ inanima, nihil autem melius est mundo, mūdus igitur animal, hic potest uideri de re cōtentio, potuit enim sic constitui ratiocinatio, animal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt, q̄ inanima. Cæterum hæc propositio aut confessa est, aut proxima probanda, ut qui beatam uitam uiuere uolet, philosophetur oporteat. Hoc enim concedit, Cætera sequi nisi confirmata prima parte non possunt. Est & assumptio interim confessa, ut, omnes autem uolunt uitam beatam uiuere, interim probanda, ut illa, quod est dissolutum sensu caret, Cum soluta corpore anima, an sit immortalis, uel ad tempus certum maneat, sit in dubio, quam assumptionem alij, alij rationē uocant, alij epichirema. Epichirema autem nullo differt a' syllogismo, nisi quod illi & plures habent species, et uera colligunt ueris. Epichirematis frequentior circa credibilia est usus, nā si contingeret semper controuersiam confessis probare, uix esset in hoc genere usus oratoris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas bona ad me pertinent? Solus enim sum filius defuncti, uel solus hæres, cum iure bonorum possessio testati, secundum tabulas testamenti detur, ad me igitur pertinent. Sed cum ipsa ratio in quæstionem uenit, efficiendum est certum id, quod probaturi sumus, quod incertum est, ut si ipsa ferè intentione dicatur, aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus. Itemq; aut non es hæres, aut non iustum testamentum est, aut capere non potes, aut habes cohæredes. Efficiendum est iustum, propter quod bona adiudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria illa summa connexio, cum interuenit oratio largior. Ad aliquid sufficiunt intentio, ac ratio, silent enim leges inter arma, nec se expectari iubent, cum ei, qui expectari uelit, ante iniusta pœna luenda sit, quàm iusta repetenda. Ideoq; id enthymema, quod est ex consequentibus rationi simile dixerunt. Sed & singula quoq; interim recte

epichirema
syllogismo

fol. 15.

ponuntur, ut ipsum illud. silent leges inter arma. & à ratione fas est incipere, deinde concludere, ut idē. si. XII. tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderet, interfici impune uoluerunt, quis est, qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Variat autem hic adhuc, & rursus rationem tertio loco ponit. cum uideant aliquando gladium nobis ab ipsis porrigi legibus. Prioris autem partis duxit ordinem. insidiatori autem, & latroni quae potest inferri iusta nex? hac intentio. quid comitatus nostri, qd gladij uolunt? hac ratio. Quos habere certe non licaeret, si illis nullo pacto uti licaeret. hac ex intentione, & ratione connexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, idest per omnes partes, aut enim expugnatur intentio, aut assumptio, aut conclusio, nonnunq̄ omnia, sed omnia haec tria sunt. Intentio expugnatur, iure occidi eum, qui insidiatus sit. Nam prima statim pro Milone quaestio est, an ei sit fas lucem intueri, qui à se hominem necatum esse fateatur. Expugnatur assumptio omnibus ijs, quae de refutatione diximus. Et ratio quidem nonunq̄ est uera, cum eius propositio uera non sit. Interim ueraè propositionis falsa ratio est. uirtus bonum est. uerum est, si quis rationem subijciat, quod ea locupletes faciat, ueraè intentionis falsa sit ratio. Cōnexio aut uera negatur, cum aliud colligit quàm id, quod ex prioribus concipitur, aut nihil ad quaestionem dicitur pertinere, non est uera sic, insidiator iure occiditur. nam qui curauit, ut uim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli. Recte igitur Clodius ut hostis occisus est, non utiq; non dum enim Clodium insidiatorem ostendimus. Sed fit uera connexio. recte igitur insidiator ut hostis occiditur, nihil ad nos, non dum enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest esse uera intentio, & ratio, & tamen falsa connexio, Ita si illa uera sunt, nunquā est falsa connexio. Enthymema ab alijs oratorius syllogismus, ab alijs pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utiq; cōclusionem, & propositionem habet, & per omnes partes efficit, quod proposuit. Enthymema tantum intentu intelligi contentum sit. Syllogismus talis. Solū bonum uirtus, nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest, uirtute nemo male uti potest, bonum est ergo uirtus. Enthymema ex consequentibus, bonum est uirtus, qua nemo male uti potest. Et contra. non est bonum pecunia. Non enim bonum, quo quisquam male uti potest, pecunia potest quis male uti, non igitur bonum est pecunia. Enthymema ex pugnantibus, an bonum est pecunia, qua quisq; potest male uti? Si pecunia, quae est in argento signato, argentum est, qui argentum omne legauit, & pecuniam, quae est in argento signato, legauit, argentum

gentum autem omne legauit, igitur & pecuniam, quæ est in argento, legauit. Habebit formam syllogismi, Oratori satis est dicere, cum argentum legauerit omne, pecuniam quoque legauit, quæ est in argento. Peregisse mihi uideor sacra tradentium artes, sed consilio locus superest. Nanq; ego ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse aggressionum, & enthymematum stipatione minime uelim. Dialogis enim, & dialecticis disputationibus erit similior, quàm nostri operis actionibus, quæ quidem inter se plurimum differunt. Nanq; illi homines docti, & inter doctos uerũ quærentes, minutius, & scrupulosius scrutantur omnia, & ad liquidum, confessumq; perducunt, ut qui sibi & inueniendi, & iudicandi uindicent partes, quarum alteram τοπικὴν, alteram κριτικὴν uocant, nobis ad aliorum iudicia componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atque aliarum certe ignaros literarum loquendum est, quos nisi delectatione allicimus, & uiribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus, ipsa, quæ iusta, ac uera sunt, tenere non possumus. Lucuples, & speciosa uult esse eloquentia, quorum nihil consequentur, si conclusionibus certis, & crebris, & in unam propè formam cadentibus concisa, & contemptum ex humilitate, & odium ex quadam seueritate, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis, sed campis, non uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latissimi amnes totis uallibus fluat, ac sibi uiam siquando nõ acceperit faciat. Nam quid illa miserius lege, uelut præformatas infantibus literas prosequentium, & ut græci dicere solent, quem mater amictum dedit solicite custodientium, propositio, ac conclusio ex consequentibus pugnantibus. non inspiret, non augeat, non mille figuris uariet, ac uerset, ut ea nasci, & ipsa prouenire natura, non manu facta, & arte suscepta, magistrum fateri ubiq; uideantur. Quis unquam sic dixit orator? non'ne apud ipsum Demosthenem paucissima huiusmodi reperiuntur? quæ apprehensa græci magis (nam hoc solum nobis peius faciunt) in cathenas ligant, & inexplicabili serie connectunt, & indubitata colligunt, & probant confessa, & se antiquis per hoc similes uocant. Deinde interrogati nunquã respondebunt, quẽ imitentur, sed de figuris alio loco, nunc illud adijciendum ne ijs quidẽ consentire me, qui semp argumenta sermone puro, & dilucido, & distincte, cæterũ minime lato, ornatoq; putant esse dicẽda, nanq; ea distincta qdẽ, ac pspicua debere esse confiteor. In rebus uero minoribus etiã sermone, ac uerbis q̃maxime proprijs, & ex usu, at si

Eloquentia qlis cit. de orat. fit. xxv. 19

maior erit materia, nullũ ornatum ijs, qui modo non obscuret, subtrahendũ puto. Nam & sæpe plurimũ lucis affert ipsa translatio, cũ etiã ipsi iurisconsulti, quorum summus circa uerborũ proprietatem labor est, litus audeant esse dicere, qua fluctus alludit, quoq; quid natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est uoluptatibus, & nimis suspecta argumentatio dissimulatione. & multum ad fidem adiuuat audientis uoluptas, nisi forte existimamus Ciceronem, hæc mala ipsa in argumentatione dixisse, silere legis inter arma, & gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus. His tamen habendus modus, ut sine ornamento non impedimento.

Litus.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER SEXTVS.

Procemium, in quo conquestio de fortuna sua continetur.

h HAEC Marcelle Victori ex tua uoluntate maxime ingressus, tum siqua ex nobis ad iuuenes bonos peruenire posset utilitas, nouissime penè etiã necessitate quadam officij delegati mihi, sedulo laborabam respiciens tamen illam curam meæ uoluptatis, quod filio, cuius eminens ingenium solicitam quoq; parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis uidebar, ut si me, quod æquum, & optabile fuit, fata interceptisset, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus, ac noctibus, festinantemq; metu meæ mortalitatis, ita subito prostrauit, ut laboris mei fructus ad neminem minusq; ad me pertineret. Illum enim, de quo summa conceperam, & in quo spem unicam senectutis meæ reponebam, repetito uulnere orbitatis, amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei dijs reprobantibus credam? nam ita forte accidit, ut eum quoq; librum, quem de causis corruptæ eloquẽtiæ emisi, iã scribere aggressus ictu simili ferirer. Tunc igitur optimũ fuit, infaustum opus, & quicquid hoc est in me infelicium literarum super immaturum funus consumpturis uiscera mea flammis inijcere? Neq; hanc impiam uiuacitatem nouis insuper curis fatigare? Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum, ac non oderit hanc animi mei firmitatem, siquis in me est

62

aliùs usus

alius usus uocis, quàm ut incusem deos superstes omniũ meorum, nullam terras prospicere prouidentiam tester, si non meo casu, cui tamen nihil obijci, nisi quod uiuam, potest, at illorum certe, quos utiq; immeritos mors acerba damnauit, erepta mihi prius eorundem matre, quæ nõdum expleto ætatis undeuicesimo anno, duos enixa filios, quamuis acerbissimis rapta fatis infelix decessit, hoc ego uel uno malo sic eram afflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cum omni uirtute, quæ in fœminas cadit, functa sit, insanabilem attulit marito dolorem, tum ætate tam puellari, præsertim meæ comparata, potest & ipsa numerari inter uulnera orbitatis, liberis tamen superstitibus oblectabar. Et quod nefas erat, sæua, sed optabat ipsa, me saluo maximos cruciatus præcipiti uia effugit. Mihi filius minor quintum egressus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumẽ. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lachrymarum causas uoluti nam q; esset ratio minuendi, sed lumen dissimulare qui possum? qd gratiæ ille in uultu, quid iucunditatis in sermone, quos ingenij ignicu los, quam præstantiam placidæ, &, quod scio uix posse credi tantum, altæ mentis ostenderit, qualis amorẽ quicunq; alienus insans meretur. Illud uero insidiantis, quo me ualidius cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandissimus me suis nutricibus, me auiæ educanti, me omnibus, qui solicitare illas ætates solent, anteferret. Qua propter illi dolori, quem ex matre optima; atq; laudem omnem supergressa paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est, quod flendum meo nomine, quàm quod illius gaudendũ est. Vna post hæc Quintiliani mei spe, ac uoluptate nitebar, & poterat sufficere solatio, non enim floscu los, sicut prior, sed iam decimum ætatis ingressus annum, certos, atque defloratos fructus ostenderat. Iuro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes numina doloris mei, has me in illo uidisse uirtutes ingenij, non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstantius cognoui, plurima expertus, studij q; iam tum nõ coacti (sciunt præceptores) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus possit hinc esse tanti fulminis metus, quod obseruatum ferè est celerius occidere festinatam maturitatem. Et esse nescio quam, quæ spes tantas decerpat, inuidiam, ne uidelicet ultra quàm homini datum est, nostra prouehantur. Etiam illa fortunæ aderant omnia, uocis iucunditas, claritas q; oris suauitas, & in utra cunq; lingua tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes, adhuc illa maiora, constantia, grauitas, contra dolores etiam, ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione mensium octo

orbitabar.

ualetudinem tulit? ut me in supremis consolatus est? quàm etiam deficiens? quamq; non noster ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit? Tuos ne ego (o meæ spes inanes) labentes oculos, tuum fugientem spiritum uidi, tuum corpus frigidum, ex angue complexus, animam recipere, auramq; communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus, quos fero, dignus his cogitationibus. te ne consolari nuper adoptione ad omnium spes bonorũ prius admotum, te auũculo prætori generum destinatum, te omnium spe atticæ eloquẽtiæ candidatum, superstes parens tantum ad pœnas, & si non cupido lucis certe patientia uindicet, te à reliqua mea ætate, nam frustra mala omnia ad crimẽ fortunæ relegamus. Nemo, nisi sua culpa, diu dolet. Sed uiuimus, & aliqua uiuendi ratio quærenda est, credendumq; doctissimis hominibus, qui unicum aduersorum solatium literas putauerunt. Si quãdo tamen ita resederit præsens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non iniustæ petierim moræ ueniam. Quis enim dilata studia miretur? quæ potius non abrupta esse mirandum est, tum siqua minus fuerint effecta ijs, quæ leuius adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ, aut fortunæ remittantur, quæ, siqd mediocrium alioquin in nostro ingenio uirium fuit, ut non extinxerit, debilitauit tamen. sed uel propter hoc nos contumacius erigamus. quia illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere, nihil enim sibi aduersus me reliquit, & infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. boni autem consulere nostrum laborem uel propter hoc, certum est, quod in nullũ iam proprium usum perseueramus. Sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis, si modo quid utile scribimus, spectat. Nos miseri sicut facultates patrimonij nostri, ita hoc opus alijs præparabamus, alijs relinquemus.

adoptione gr. int. adoptus. c. consul. ut scribit Auso nius. 2 Mem. in vii sap. Iun.

De conclusione.

ad breu. 2q.

PERORATIO *sequebatur, quam cumulum qdam, conclusionẽ alij uocant. Eius duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus. Rerũ repetitio, et congregatio, quæ græce dicitur* ἀναπεφαλαίωσις *à quibusdam latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. In hac quæ repetemus, q̃ breuissime dicẽda sunt, &, quod græco uerbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non iam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autem enumeranda uidentur, cum pondere aliquo dicenda sunt, & aptis excitanda sententijs, & figuris utiq; uariandæ, alioquin nihil est odiosius*

recta illa repetitione uelut memoriæ iudicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles, optimæq; in Verrem Ciceronis, Si pater ipse iudicaret, quæ diceret, cum hæc probarentur? & deinde subiecit enumerationem. aut cum idem & in eundem, per inuocationem deorum spoliata à prætore templa dinumerat. licet & dubitare nunquid & nos fugerit, & quid responsuri sint aduersarij his, & his, aut quam spem accusator habeat omnibus ita defensis? Illa uero iucundissima, si contingat aliquod ex aduersario ducere argumentum, ut si dicas reliquit hãc partem causæ, aut inuidia premere maluit, aut ad preces confugit, & merito, cum sciret hæc, & hæc. Sed non sunt singulæ species prosequendæ, ne sola uideantur, quæ forte nunc dixero, cum occasiones et ex causis, & ex dictis aduersariorum, & ex quibusdam fortuitis quoq; oriantur, nec referenda modo nostra, sed postulandum est etiam ab aduersarijs, ut ad quædã respondeant. Id autem si & actionis supererit locus, & ea proposuerimus, quæ refelli non possunt, nam prouocare quæ inde sint fortia, non arguentis est, sed ad mouentis. Id unum epilogi genus uisum est plerisq; atticorum, & philosophis ferè omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse atticos credo, quia Athenis affectus mouere etiam per præconem prohibebatur orator. philosophos minus miror, apud quos uitij est loco affici, nec boni mores uidentur, sic à uero iudicem auerti, nec conuenire bono uiro uitijs uti, necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri uera, & iusta, & in commune profutura non possint. Cæterum illud constitit inter omnes, etiam in alijs partibus actionis, si multiplex causa sit, & pluribus argumentis defensa utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri solere. Sicut nemo dubitauerit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breues, & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori, patronoq; æque communis est. Affectibus quoq; eisdẽ ferè utuntur, sed rarius hic, ille sæpius, ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere conuenit. Verum et accusator habet interim lachrymas ex miseratione eius rei, quam ulciscitur, Et reus de indignitate calumniæ conspirationis uehementius interim queritur. Diuidere igitur hæc officia commodissimum, quæ plerunq; sunt, ut dixi, prooemio similia, sed liberiora, pleniora q;, inclinatio enim iudicum ad nos petitur, initio parcius, tum admitti satis est, & oratio tota superest. in epilogo uero est, qualem animum iudex in consilium ferat, & iam nihil amplius dicturi sumus, nec restat quo seruemur. Est igitur utrisque commune conciliare sibi, auertere ab aduersario iudicem, concitare affectus, & componere. Et breuissimum quidem

hoc præceptum dari utriq; parti potest, ut totas causæ suæ uires orator ante oculos ponat. Et cum uiderit qd inuidiosum, fauorabile, inuisum, miserabile, aut sit in rebus, aut uideri possit, ea dicat, quibus si iudex esset ipse, maxime moueretur. Sed certius est ire per singula, & quæ cõcilient quidem accusatorem in præceptis exordij iam diximus. Quædam tamen, quæ illic ostendere satis est, in peroratione impleda sunt, magis si contra impotentem, inuisum, perniciosum suscepta causa est, si iudicibus ipsis, aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregie in Vatinium Calnus. factum ingt, ambitum scitis omnes, & hæc uos scire omnes sciunt. Cicero quidem in Verrem etiam emendari posse infamiam iudiciorũ damnato reo dicit, quod est unum ex supradictis. Metus etiam si est adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiorẽ, quàm in proœmio. Quæ de re quid sentirem alio libro iam exposui. Concitare quoq; inuidiam, odium, iram liberius in peroratione contingit, quorum inuidiã gratia, odium turpitudo, iram offensio iudicis facit. Si contumax, arrogans securus sit, quia non ex facto modo, dictoue aliquo, sed uultu, habitu, aspectu moueri solet. Egregieq; nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis uidebatur, græce quidem, sed in hunc sensum. erubescit Cæsarem timere. Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, ut id, quod obiecit, aut quamatrocissimum, aut etiam, si fieri potest, quammaxime miserabile esse uideatur. Atrocitas crescit ex his, quid factum sit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo, quæ omnia infinitos anfractus habent. pulsatum querimur, de re primum ipsa dicendum, tum si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de rep. meritus, etiam si percussus sit à uili aliquo, contemptoq;, uel ex contrario à potente nimium, uel ab eo, quem minime oportuit. Et si die forte solenni, aut ijs temporibus, cum iudicia huius rei maxime exercerentur, aut in solicito ciuitatis statu. Item in theatro, in templo, in concione crescit inuidia. Et si non errore, nec ira, uel etiam si forte ira, sed iniqua, quod patri affuisset, quod respondisset, quod honores contra peteret. Et si plus etiam uideri potest uoluisse, quàm fecit, plurimum tamen affert atrocitatis modus, si graui ter, si contumeliose, ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex uultu ferientis, ex habitu inuidiam Midiæ quærit. occisus est, utrum ferro, an igne, an ueneno, uno uulnere, an pluribus, subito, an expectatione tortus, ad hanc partem maxime pertinet. Vtitur frequenter accusator & miseratione, cum aut eius casum, quem ulciscitur, aut liberorum, aut parentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis ima-

Nobis ad. ergo gnt. rom. erudiuisq; c cõtra cusc bui.

gine iudicet. mouet, qui maneant eos, casus, qui de ui, & iniuria questi sunt, nisi uindicentur, fugiendum de ciuitate, cedendu bonis, aut omnia, quæcunq; inimicus fecerit, perferenda. Sed sæpius id est accusatoris auertere iudicem à miseratione, qua reus sit usurus, atque ad fortiter iudicandum concitare. Cuius loci est etiam occupare, quæ dicturum, facturum'ue aduersarium putes. Nam & cautiores ad custodiã suæ religionis iudices facit, et gratiam responsuris aufert, cum ea prædicta sunt ab accusatore. iam si pro reo petentur, non sint noua, ut Seruius Sulpitius contra Aufidiam, ne signatorum ab ipsis discrimen obijciatur sibi præmonet, nec non ab Aeschine quali sit usurus Demosthenes actione prædictum est. Docendi interim quoq; iudices quid rogantibus respondere debeant, quod est unum repetitionis genus. Periclitantem uero commendat dignitas, & studia fortia, & susceptæ bello cicatrices, & nobilitas, & merita maiorum, hoc, quod proxime dixi, Cicero, atq; Asinius certatim sunt usi, pro Scauro patre hic, ille pro filio, commendat & causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factũ honestum uidetur, præcipue bonitas, humanitas, misericordia. Iustius enim tunc petere ea quisq; uidetur à iudice, quæ alijs ipse præstiterit. Referẽda hæc pars quoq; ad utilitatem reip. ad iudicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamen ualet miseratio, quæ iudicem flecti non tantum cogit, sed motum quoq; animi sui lachrymis confiteri. Hæc petentur aut ex ijs, quæ passus est reus, aut ex ijs, quæ tum maxime patitur, aut ex ijs, quæ damnatum manent, quæ & ipsa duplicantur, cum dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum sit. Affert in ijs momentum & ætas, et sexus, & pignora, liberi dico, & parentes, & propinqui. quæ omnia tractari uarie solent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit, ut Cicero pro Milone, O me miserum, o me infelicem, reuocare tu me in patriam Milo potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Maximeq; si, ut tunc accidit, nõ conuenient ei, qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem? qui à se uirum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo & ille captauit ex illa præstantia animi fauorem, & in locum lachrymarum eius ipse successit. His præcipue locis utiles sunt prosopopœiæ. idest fictæ alienarum personarum orationes, quales litigatorem decet, uel patronum. Nudæ tantum res mouent aut cum ipsi loquimur, aut cum ipsos loqui fingimus, ex personis quoq; trahitur affectus, nõ enim audire iudex uidetur aliena mala destentes, sed sensum, ac uocem auribus accipere miserorum, quorum etiã mutus aspectus lachrymas mo-

cic. de orat. lib. 2.

cic. 33.

32 prosopopœia

uet, quantoq; essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad afficiēdum potentiora, cum uelut ipsorum ore dicuntur, ut scenicis actoribus eadem uox, eadem pronuntiatio, plus ad mouendos affectus sub persona ualet. Itaq; idem Cicero q̄q̄ preces non dat Miloni, eumq; potius animi præstantia commendat, accommodauit ei tamen & uerba, & conueniētes etiam forti uiro conquestiones.

O frustra inquit, mei suscepti labores. o spes fallaces, o cogitationes meæ inanes. Nunq̄ tamen debet esse longa miseratio, nec sine causa dictum est, nihil facilius, quàm lachrymas inarescere. Nam cum etiā ueros dolores mitiget tempus, citius euanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago, in qua si moramur, lacrhymis fatigatur auditor, & requiescit, et ab illo, quem cœperat, impetu ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, et affectum, cum ad summū produxerimus, relinquamus, nec speremus fore, ut aliena mala aliquis diu deploret. Ideoq; cum in alijs, tum maxime in hac parte debet crescere oratio, quia quicquid non adijcit prioribus etiam detrahere uidetur, & facile deficit affectus, qui descendit.

De affectibus.

NON solum autem dicendo, sed etiam faciendo quædam, lachrymas mouemus, unde & producere ipsos, qui periclitentur, squalidos, atq; deformes, & liberos eorum, ac parentes institutum, & ab accusatoribus ostendi cruentum gladiū, & lecta e uulneribus ossa, et uestes sanguine perfusas uidemus, et uulnera resolui, ac uerberata corpora nudari. Quarum rerum ingens pleriq; uis est, uelut in rem præsentem animos hominum ducentium, et populum R. egit in furorem prætexta Caij Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eū, corpus deniq; ipsum impositum lecto erat. At uestis tamen illa sanguine madens, ita repræsentauit imaginem sceleris, ut non occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi uideretur. Sed non ideo probauerim, quod factum & lego, & ipse aliquando uidi depictam tabulam supra Iouem in imaginem rei, cuius atrocitate iudex erat commouendus. Quæ enim est actoris infantia, quæ mutam illam effigiem magis, quàm orationem p se putat locuturam? At sordes, et squalores, & propinquorū quoq; similem habitum sæpe profuisse, & magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & obsecratio illa iudicum per carissima pignora, utiq; si reo sint liberi, coniux, parentes, utilis erit. Et deorū etiam inuocatio, uelut ex bona conscientia profecta uideri solet. Stratū deniq; iacere, & genua complecti, nisi tamen personæ res, & antecta

uita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda, quàm facta sunt, uerum sic est habenda authoritatis ratio, ne sit inuisa securitas. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum, quo Lucium Murenam Cicero accusantibus clarissimis uiris eripuisse præcipue uidetur, persuasitq; nihil esse ad præsentem rerum statum utilius quàm pridie. Cal. Ianuarias ingredi consulatum, quod genus nostris temporibus totum penè sublatum est. Cum omnia curæ, tutelæq; unius innixa periclitari nullo iudicij exitu possint. De accusatoribus, et reis sum locutus, quia in periculis maxime uersatur affectus. Sed priuatæ quoq; causæ utrunq; habent porationis genus, et illud, quod est ex enumeratione probationum, et hoc, quod ex lachrymis, si aut statu periclitari, aut opinione litigator uidetur. Nã in paruis qdem litibus has tragœdias mouere tale est, quasi si personam Herculis, et cothurnos aptare infantibus uelis. Illud ne indignum qdẽ est admonitione, ingens in epilogis meo iudicio uerti discrimẽ, quomodo se dicenti, qui excitatur accommodet. Nam & imperitia, & rusticitas, & rigor, et deformitas afferunt interim frigus, diligenterq; hæc sunt actori prouidenda. Equidem repugnantes eos patrono, & nihil uultu commotos, et intempestiue residentes, & facto aliquo, uel ipso uultu risum mouentes sæpe etiam uidi, præcipue uero cum aliqua uelut scenicæ fiunt, aliâs cadunt. Transtulit patronus aliquãdo puellã, quæ soror esse aduersarij dicebatur, nam de hoc lis erat, in aduersa subsellia, tanq̃ in gremio fratris relicturus. At is à nobis præmonitus discesserat. Tum ille aliqn uir facundus inopinatæ rei casu obmutuit, & infantem suam frigidissime reportauit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magnu putauit, at ea sæpius risum fecit. Nam & ij, quorum officij erat, ut traderent eã, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palãm, et prolata nouissimè deformitate ipsa, nam senis cadaueri infusa, præteritam quoq; orationis gratiã pdidit. Nec ignotum quid Gliconi (cui Spiridõ fuit cognomen) acciderit. Huic puer, quẽ in ius productũ, qd fleret interrogabat, ex pædagogo se uellicari respondit. Sed nihil illa contra Cepasios Ciceronis fabula efficacius, ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc tolerabilia, qbus actionem mutare facile est. Atq à stylo non recedunt, aut cõticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa dicunt. Inde est eni tendit ad uestra genua supplices manus, et hæret in complexu liberorũ mi ser, et reuocat ecce me, et si nihil horũ is, de quo dicitur, faciat, et è scholis hæc uitia, in qbus omnia libere fingimus, et impune, qa pro facto est qcqd uolumus, nõ admittit hoc idẽ ueritas fori. Egregeq; Cassius dicenti adolescẽtulo. qd me torno uultu intueris

178.

Glico. spir.

feuere? non mehercules inqt faciebam, sed sic scripsisti, Eccè, et quàm potuit truculentissime eum aspexit. Illud præcipue monẽdum, nequis nisi summis ingenij uiribus ad mouendas lachrymas aggredi audeat. Nam ut est longe uehementissimus hic, cum inualuit, affectus, ita si nihil efficat, tepet, quem melius infirmus actor tacitis iudicum cogitationibus reliquisset. Nam & uultus, & uox, & ipsa illa excitandi rei facies, ludibrio etiam plerunq; sunt hominibus, quos non permouerunt. Quare metiatur, ac diligenter æstimet uires suas actor, & quantum onus subiturus sit, intelligat. nihil habet ista res medium, sed aut lachrymas meretur, aut risum. Non autem commouere tantum miserationem, sed etiam discutere epilogi est proprium, cum oratione continua, quæ motos lachrymis iudices ad iustitiam reducat, tum etiã quibusdã urbane dictis, quale est. date puero panem ne ploret, & corpulento litigatori, cuius aduersarius item puer circa iudices erat aduocato latus, quid faciam? ego te baiulare non possum. Sed hæc tamen non debẽt esse mimica. ita neq; illum probauerim, quanquam inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos iecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Nanq; & hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis, neq; illum, qui, cum esset cruentus gladius eius ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subsellijs, ut territus fugit, & capite ex parte uelato, cum id agendum ex turba prospexisset, interrogauit, an iam ille cum gladio recessisset, fecit enim risum, sed ridiculus fuit, discutiendæ tamen oratione huiusmodi scenæ, egregiéq; Cicero, qui contra imaginẽ Saturnini pro Rabirio grauiter, et contra iuuenem, cuius subinde uultus in iudicio resoluebatur pro Vareno multa dixit urbane. Sunt et illi leniores epilogi, quibus aduersario satisfaciamus, si forte sit eius persona talis, ut illi debeatur reuerentia, aut cum amicè aliquid commonemus, et ad concordiam hortamur, quod est genus egregie tractatum à Passieno, cum Domitiæ uxoris suæ pecuniariam litem aduersus fratrem eius Aenobarbum ageret. Nam cum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoq; qua uterq; abundabat, adiecit, nihil uobis minus deest, quàm de quo contenditis. Omnes autem hos affectus, etiã si quibusdam uidentur in procemio, atque in epilogo sedem habere, in quibus sane sunt frequẽtissimi, tamen aliæ quoq; partes recipiunt, sed breuiores, ut cum ex ijs plurima sint reseruanda. At hic, si usquam totos eloquẽtiæ aperire fontes licet. Nam ex ijs, si bene diximus reliqua, possidebimus iam iudicum animos, & confragosis, atq; asperis euectitata pandere possumus uela, & cum sit maxima pars epilogi amplificatio,

sup. 103 cit de orat. 55

ficatio, uerbis, atq; sententijs uti licet magnificis, atq; ornatis, tunc est cõmouendum theatrum, cum uentum est ad ipsum illud, quo ueteres tragœdiæ, cõmœdiæq; claduntur, plaudite. In alijs autem partibus tractandus affectus erit, ut quisq; nascetur. Nam neq; exponi sine hoc res atroces, & miserabiles debent, cum de qualitate alicuius rei quæstio est, probationibus uniuscuiusq; rei recte subiungitur. Vbi uero coniũctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis, ut in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & nauarchis & cruciatis ciuibus Romanis, & alijs plurimis suas lachrymas dedit. Sunt qui hos μερικοὺς ἐπιλόγους uocent, quo partitam perorationem significant, mihi non tam partes eius, quàm species uidentur, siquidem hæc epilogi, & perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consumationem orationis.

De diuisione affectuum, & quomodo mouendi sunt.

QVAMVIS autem pars hæc iudicialium causarum sit summa, præcipueq; constet affectibus, & aliqua de his necessario dixerim, non tamen potui, ac ne debui quidem locum istum in unam speciẽ concludere. Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda, quæ uolumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, mouendi iudicum animos, atq; in eum, quem uolumus, habitum formandi, & uelut transfigurandi. Qua de re paucæ, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, ut magis qd oporteret fieri, quàm quo id modo conseq possemus ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est, nam & per totam, ut diximus, causam locus est affectibus, & eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil maius afferre uis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoq;, & angusta ingenij uena, si modo uel doctrina, uel usu sit adiuta, generare, atq; ad frugem aliquã perducere queat. Certe sunt, semperq; fuerunt non parum multi, qui satis perite, quæ essent probationibus utilia reperirent, quos equidem non contẽno, sed hactenus utiles credo, nequid per eos iudici sit ignotum, atq;, ut dicam quod sentio, dignos, à quibus causas diserte doceretur. Qui uero iudicem rapere, et in quem uellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum, & irascendum esset, rarius fuit. atque hoc est, quod dominetur in iudicijs, hæc eloquentiam regunt. nanq; argumenta plerũq; nascuntur ex causa, & pro meliore parte plura sunt semper, ut qui per hæc uicit, tantum nõ defuisse sibi aduocatum sciat. Vbi uero animis iudicum uis afferenda est, & ab ipsa ueri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est, hoc non docet li-

tigatur, hoc causarum libellis non continetur. Probationes enim efficiẽt sanè, ut causam nostram meliorem esse iudices putent, affectus præstant, ut etiam uelint, sed id quia uolunt, credunt quoq; Nam cum irasci, fauere, odisse, misereri cœperunt, agi iam rem suam existimant, et sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ ueritatis rationẽ iudex amittit, occupatus affectibus æstu fertur, & uelut rapido flumini obsequitur. ita argumenta, ac testes qd egerint pronuntiatio ostendit, cõmotus autẽ ab oratore iudex quid sentiat sedens adhuc, atq; audiẽs confitetur. An cum ille, qui plerisq; perorationibus petitur, fletus erũpit, non palàm dicta sententia est? Huc igitur incũbat orator, hoc opus eius, hic labor est, sine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt, adeo uelut spiritus operis huius atq; animus est in affectibus. Horum autẽ, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species, altera graeci πάθος uocant, quam nos recte uertentes, ac proprie affectum dicimus, alteram ἦθος, cuius nomine, ut ego qdem sentio, caret sermo romanus, mores appellantur, atq; inde pars quoq; illa philosophiæ ἠθικὴ moralis est dicta. Sed ipsam rei naturã spectanti mihi, non tam mores significari uidentur, q̃ morum quædam proprietas, nam ipsis qdem omnes habitus mentis continentur. Cautiores uoluntatem cõplecti, q̃ nomina interpretari maluerunt. affectus igitur hos concitatos, illos mites, atq; cõpositos esse dixerunt. In altero uehementer commotos, in altero lenes. deniq; hos imperare, illos persuadere, hos ad perturbationem, illos ad beneuolentiam prœualere. adijciunt qdam peritorum, πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequentius fateor, ita nõnullas credo esse materias, quæ continuum desyderent affectum, nec tamen minus artis, aut usus hi leniores habent, uirium, atq; impetus non tantundẽ exigunt. In causis uero etiam pluribus uersantur, immo secundum quendam intellectum in omnibus. Nam cum nisi ex illo & hoc loco nihil ab oratore tractetur, quicqd de honestis, & de utilibus deniq; faciẽdis, & non faciendis dicatur, hoc uocari potest. Quidam commendationem, atque excusationem propria huius officij putauerunt, nec abnuo esse istæ in hac parte, sed non concedo, ut sola sint, quin illud adhuc adijcio, πάθος, atque ἦθος esse interim ex eadem natura, ita ut illud maius sit, hoc minus, ut amor πάθος, caritas ἦθος. Interdum diuersa inter se, sicut in epilogis, nanque πάθος concitat, ἦθος solet mitigare, propria tamen mihi huius nominis exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significare uidetur ἦθος, quod intelligimus, quodq; a docentibus desyderamus,

desyderamus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur, non solum mite, ac placidum, sed plerunq; blandum, & humanum, & audientibus amabile, atque iucundum, in quo exprimendo summa uirtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum, hominumq; uideantur, quo mores dicentis ex oratione perluceant, & quodámodo agnoscantur, quod est sine dubio inter coniunctas maxime personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus procul ab ira, procul ab odio, sed tamen alia patris aduersus filium, tutoris aduersus pupillum, mariti aduersus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferunt eorum ipsorum, à quibus læduntur, caritatem, neque alio modo inuisos eos faciunt, quàm quod amare ipsi uidentur, alia cum senex adolescentis, conuitium honestus inferioris fert. Hic enim tantum concitari, illic etiam affici debet. Sunt & alia ex eadem natura, sed momenti adhuc minoris, ueniam petere, adolescentiæ defendere amores, nonnunquam etiam lenis alieni caloris derisus ex hac forma uenit. Sed non his locis tantum, uerum aliquanto magis propriæ sunt uirtutes simulationis satisfaciendi, rogandi, & εἰρωνείας, quæ diuersum ei, quod dicit, intellectum petit. Hinc etiam ille maior ad concitandum odium nasci affectus solet, cum hoc ipso, quo nos aduersarijs submittimus, intelligitur tacita impotentiæ exprobratio. Nanq; eo graues, & intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus, & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis plus inuidiam, quàm conuitium posse, nam inuidia aduersarios, conuitium nos inuisos facit. Illa iam penè medius affectus est ex amoribus, & ex desyderijs amicorum, & necessariorum, nam & hoc maior est, & illo minor. Non parum significanter etiam illa in scholis ἤθη dixerimus, quibus plerunque rusticos, superstitiosos, auaros, timidos, secundum conditionem propositorum effingimus, nam sic ἤθη mores sunt, cum hos imitamur, & ex his ducimus orationem. Denique hoc omne bonum, & comem uirum poscit, quas uirtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem, nam qui, dum dicit, malus uidetur, utique male dicit. non enim uidetur iusta dicere, alioquin qui ἤθος uideretur? quare & ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse, ac mite, nihil superbum, nihil elatum saltem, ac sublime desyderet, proprie, iucunde, credibiliter dicere sat est. Ideoq; & medius ille orationis modus maxime conuenit. Diuersum est huic, quod παθος dicitur, quodq; nos

affectum proprie uocamus, & ut proxime utriusq; differentiam signem, illud cœmœdiæ, hoc tragœdiæ simile. hæc pars circa iram, odium, metum, inuidiam, miserationem fere tota uersatur, quæ quibus ex locis ducenda sunt, & manifestum omnibus, & à nobis in ratione prooemij, atq; epilogi dictum est. Et metum tamen duplicem intelligi uolo, quem patimur, & quem facimus. & inuidiam, nanq; altera inuidum, altera inuidiosum facit, hoc autem hominis, illud rei est, in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam uidentur grauia per se, paricidium, cædes, uenefiicium, quædam efficienda sunt. Id autem contingit cum magnis alioquin malis grauius esse id, quod passi sumus, ostenditur. Quale est apud Virgilium.

inuitus
inuidiosus

" *O felix una ante alias priameia uirgo,*
" *Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis*
" *Iussa mori. — Quàm miser enim casus Andromachæ, si comparatæ ei felix Polyssena. aut cum ita exaggeramus iniuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus. si pulsasses defendi non poteras, uulnerasti. Sed hæc diligentius cum ad amplificationem uenerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut quæ sunt, ostendantur acerba, ac luctuosa, sed etiam, ut quæ toleranda haberi solent, grauia uideantur, ut cum in maledicto plus iniuriæ, quàm in manu. In infamia plus pœnæ dicimus, quàm in morte. Nanq; in hoc eloquentiæ uis est, ut iudicem non ad id tantum compellat, in quod ipsa à rei natura ducetur. Sed aut qui non est, aut maiorem, q̃ est, faciat affectum. Hæc est illa, quæ δείνωσις uocatur rebus indignis, asperis, inuidiosis. addens uim oratio, qua uirtute præter alios plurimum Demosthenes ualuit. Quod si mihi tradita præcepta sequi sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorũ, quæ legi, uel didici, quod modo probabile fuit, omittendo. Sed mihi in animo est, quæ latent penitus ipsa huius loci aperire penetralia, quæ quidem non aliquo tradente, sed experimẽto meo, ac natura ipsa ducẽ accepi. Summa enim, quãtum ego quidem sentio, circa mouendos affectus, in hoc posita est, ut moueamur ipsi. Nam & luctus, & iræ, & indignationes, aliquando etiam ridicula fuerit imitatio, si uerba, uultumq; tantum non etiã animum accommodauerimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes utiq; in recenti dolore disertissime quædam exclamare uideantur, & ira nonnunquam indoctis quoq; eloquentiam faciat, quàm quod illis inest uis mentis, & ueritas ipsa morum? Quare in ijs, quæ uerisimilia esse uolumus, simus ipsi similes eorum, qui uere patiuntur, affectibus, & à tali animo proficiscatur oratio, qualem facere*

77

lem facere iudicem uolet. an ille dolebit, qui audiet me, cum hoc dicã non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat, id quod exigit simile patietur? sicis agentis oculis lachrymas dabit? fieri non potest, nec incendit nisi ignis, nec madescimus nisi humore, nec res ulla dat alteri colorem, quem ipsa nõ habet. Primum est igitur, ut apud nos ualeant ea, quæ ualere apud iudicem uolumus, afficiamurq; ante quàm afficere conemur. At quomodo fiet, ut afficiamur? Neq; enim sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiã de hoc dicere, quas φαντασίας græci uocant, nos sane uisiones appellemus, per quas imagines rerum absentium ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentes habere uideamur. Has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus, hũc qdam dicunt ἐνφαντασιωτὸν, q sibi res, uoces, actus secundum uerum optime finget, quod quidem nobis uolentibus facile continget. Nam ut inter otia animorum, & spes inanes, & uelut somnia quædam uigilantium, ita nos hæ, de, quibus loquur, imagines prosequũtur, ut peregrinari, nauigare, prælitari, populos alloqui, diuitiarum, quas non habemus, usum uideamur disponere, nec cogitare, sed facere, hoc animi uitium ad utilitatem non transferemus? At hominem occisum queror, non omnia, quæ in re præsenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus eum petit? nõ expauescet circũuentus? exclamabit, uel rogabit, uel fugiet? non ferientem, non concidentem uidebo? non animo sanguis, et pallor, & genitus, extremus deniq; expirantis hiatus insidet? Insequtur ἐνέργειαι, quæ à Cicerone illustratio, & euidentia nominatur, quæ non tam dicere uidetur, quàm ostendere, & affectus non aliter, quàm si rebus ipsis interfimus, sequentur, an non ex his uisionibus illa sunt?

phantasia intra. 190

energia

» Excussi manibus radij, reuolutaq; pensa,
» - Leuiq; patens in pectore uulnus,

Et equus ille in funere Pallantis positis insignibus. Quid non idem poeta penitus ultimi fati cepit imaginem, ut diceret.

» - Et dulcis moriens reminiscitur argos.

Vbi uero miseratione opus erit, nobis ea, de quibus querimur, accidisse credamus, atque animo nostro persuadeamus, nos illi simus, quos grauia, indigna, tristia passos queramur, nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parum per illum dolorem. Ita dicemus quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriones, atque comœdos cum ex aliquo grauiore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. quod si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa co-

gitare debemus, & moueri periclitantium uice possumus. Sed in schola rebus quoq; ipsis affici conuenit, easq; ueras sibi fingere, hoc magis, quod illic ut litigatores loquimur frequentius quàm ut aduocati. orbũ agimus, & naufragum, & periclitantem, quorum induere personas non attinet nisi affectus assumimus. Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sim, nam peruenisse me ad aliquod nomen ingenij credo, frequenter motus sum, ut me lachrymæ non solum deprehenderent, sed pallor, & uero similis dolor.

De risu.

HVIC diuersa uirtus, quæ risum iudicis mouendo, et illos tristes soluit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter auertit, & aliquando etiam reficit, & à satietate, uel à fatigatione renouat, quanta sit autem in ea difficultas, uel duo maximi oratores, alter græcæ, alter latinæ eloquentiæ principes docent. Nam plerique Demosthenis facultatem huius rei defuisse credunt, Ciceroni modum, nec uideri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodum dicta, nec sane cæteris eius uirtutibus respondentia, palàm ostendunt, non displicuisse illi iocos, sed non contigisse. Noster uero non solum extra iudicia, sed etiam in ipsis orationibus habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem siue id recte iudico, siue amore immodico præcipui in eloquentia uiri laboro, mira quædam uidetur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogãdis testibus plura, quàm quisquam dixit, facete, & ipsa illa, quæ sunt in Verrem dicta frigidius, alijs assignauit, & testimonij loco posuit, ut quo sunt magis uulgaria, eo sit credibilius illa ab oratore non ficta, sed passim esse iactata. Vtinam Quintus, & libertus eius Tiro, & alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent, & plus iudicij in eligendis, quàm in congerendis studij adhibuissent, minus obiectus locus calũniantibus foret, qui tamen nunc quoq; ut in omni eius ingenio facilius quid reijci, quàm quid adici possit, inuenient. Affert autem summam rei difficultatem. Primum quia ridiculum dictum plerunque falsum est, hoc semper humile, sæpe ex industria depraua tum, præterea nunquam honorificum, tum uaria hominum iudicia in eo, quia non ratione aliqua, sed motu animi quodam, neq; eo an enarrabili iudicatur, neq; enim hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi tentauerint, unde risus, qui non solum facto aliquo, dictoue, sed interdum quodam etiam corporis tactu arcessitur. Præterea non una ratione moueri soleat, neque

enim

enim acute tantum, ac uenuste, sed stulte, iracunde, timide, dicta, ac facta ridentur. Ideoq; anceps eius rei ratio est, quod à derisu nõ procul abest risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua, & turpitudine, quæ cum in alijs demonstrantur, urbanitas, cum in ipsum dicentẽ recidunt, stultitia uocatur. Cum uideatur autem res leuis, & quæ ab scurris, mimis, insipientibus deniq; sæpe moueatur, tamen habet uim nescio an imperiosissimam, & cui repugnari minime potest. Erumpit etiam inuitis sæpe, nec uultus modo, ac uocis exprimit confessionem, sed totum corpus ui sua concutit. Rerũ autem sæpe, ut dixi, maximarum momenta uertit, cum odium, iramq; frequentissime frangat, documento sunt iuuenes tarentini, qui multa de Pyrrho rege securius inter cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, & neque negari res, neque defendi posset, risu sunt, & opportuno ioco elapsi. Nanq; unus ex ijs, immo inquit, nisi lagæna defecisset, occidissemus te, eaq; urbanitate tota est inuidia criminis dissoluta. Verum hoc quicquid est, ut non ausim dicere carere omnino arte, quia nonnullam obseruationem habet, suntq; ad id pertinentia, & à græcis, & à latinis composita præcepta, ita planè affirmo præcipue positum esse in natura, & occasione. Porro natura non tantum in hoc ualet, ut acutior quis, atque habilior sit ad inueniendum, nam id sanè doctrina posset augeri, sed inest proprius quibusdam decor in habitu, atque uultu, ut eadem illa minus dicente alio uideantur urbana esse, Occasioni uero, & in rebus est tanta uis, ut sæpe adiuti ea non indocti modo, sed etiam rustici salse dicant, & in eo quisquis dixerit aliquid prior. Sunt enim longe uenustiora omnia in respondendo quàm in prouocando. Accedit difficultati, quod eius rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Vtique in conuiuijs, & sermonibus multi dicaces, sed quia in hoc usu quotidiano proficimus, oratoria urbanitas rara. nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata. Nihil autem uetabat & componi materias in hoc idoneas, ut controuersiæ permistis salibus fingerentur, uel res proponi singulas ad iuuenum talem exercitationem. quin illæ ipsæ dictæ sunt, ac uocantur, quas certis diebus festæ licentiæ dicere solebamus, si paulum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in his serium quoque esset admistum plurimum poterat utilitatis afferre, quæ nunc iuuenum uel sibi ludentium exercitatio est. Pluribus autem nominibus in eadem re uulgo utimur, quæ tamen si diducas, suam propriam quandam uim ostendent. Nam & urbanitas dicitur, qua quidem significari uideo sermonem præ se fe-

Tarentinus locus

urbanitas supra. iii. in cpto. 37.

rentem in uerbis, & sono, & usu proprium quendam gustum urbis, & sumptam ex conuersatione doctorum tacitam eruditionem. Demq; cui contraria sit rusticitas. Venustum esse, quod cum gratia quadam, & uenere dicatur, apparet. Salsum in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus, natura non utiq; hoc est, quanquam & ridicula oportet esse salsa. Nam & Cicero, Omne quod salsum sit, ait esse atticorũ, non quia sunt maxime ad risum compositi. Et Catullus cum dicit.

Nulla in tam magno est corpore mica salis,

Hoc dicit nihil in corpore eius esse ridiculum. Salsum igitur erit, quod non erit insulsum, uelut quoddã simplex orationis cõdimentum, quod sentitur latente iudicio, & uelut palatum excitat, quod & à tædio defendit orationem. Sane tamen, ut ille in cibis paulo liberalius aspersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriæ uoluptatis, ita hi quoq; in dicendo habent quiddam, quod nobis faciat audiẽdi sitim. Facetum quoq; non tantum arcta ridicula opinor consistere. Neq; enim diceret Horatius facetum carminis genus, natura concessum esse Virgilio, decoris hanc magis, et ex cultæ cuiusdam elegantiæ, appellationem puto. Ideoq; in epistolis Cicero hæc Bruti refert uerba, ne ulli sunt pedes faceti, ac delitijs ingrediẽti mollius, qd̃ conuenit cũ illo horatiano. -Molle, atq; facetum

Virgilio.- Iocum uero accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terrere, & promittere interim iocus est. Dicacitas sine dubio à dicendo, quod est omni generi commune, ducta est, proprie tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negant. Proprium autem materiæ, de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideoq; hæc tota disputatio à græcis περὶ γελοίου inscribitur. Eius prima diuisio traditur eadem, quæ est omnis orationis, ut sit positum in rebus, aut in uerbis. Vsus autem maxime simplex, aut enim ex alijs risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus medijs. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut eleuamus, aut repercutimus, aut eludimus, nostra ridicule indicamus, &, ut uerbo Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. nanq; eadem, quæ, si imprudentibus excidant, stulta sunt, si simulamus, uenusta creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit in decipiendis expectationibus, dictis aliter accipiendis, cæteris q; quæ neutram personam contingunt. Ideoq; à me media dicuntur. Item ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto risus conciliatur interim admista grauitate, ut Marcus Cæcilius prætor, cum sellam eius curulem consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam.

intentam. Dicebatur autem consul à patre aliquando cæsus flagris. Interim sine respectu pudoris, ut in illa Pyxide Cœliana, quod neque oratori, neq; ulli graui uiro conueniat. Idem autem de uultu, gestuq; ridiculo dictum sit, in quibus est quidem summa gratia, sed maiorem captare risum non uidetur, nihil enim ex ijs, quæ falsa dicuntur, insulsius. Quãquam autem gratiæ plurimum dictis seueritas affert, fitq; ridiculum id ipsum, quia qui dicit illa, non ridet, est tamen interim & aspectus, & habitus oris, & gestus non inurbanus, cum ijs modus contigit. Id porrò, quod dicitur, aut est lasciuum, & hilare, qualia Galbæ pleraq; aut contumeliosum, qualia nuper Iunij Bassi. aut asperum, qualia Cassij Seueri. aut leue, qualia Domitij Afri. Refert ijs ubi quis utatur. nam in conuictibus, & quotidiano sermone lasciuia humilibus, hilaria omnibus conueniunt. Ludere nonnunquã uelimus, longeq; absit propositum illud, potius amicum, quàm dictum perdidi. In hac quidem pugna forensium malim mihi lenibus uti licere, quanquam & contumeliose, & aspere dicere in aduersarios permissum est, cum accusare etiam palàm, & caput alterius iniuste petere concessum sit. Sed hic quoque tamen inhumana uideri solet fortunæ insectatio, uel quia culpa caret, uel quia recidere etiã in ipsos, qui obiecerunt, potest. Primum itaq; consyderandum est, & quis, & qua causa, & apud quem, & in quem, & quid dicat. Oratori minime conuenit distortus uultus, gestusq;, in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrulis et scenicæ huic personæ alienissima est. Obscœnitas uero nõ à uerbis tantum abesse debet, sed etiam à significatione. nam siquãdo obijci potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbane uolo, ita uideri affectare id planè nolo. Quapropter ne dicet quidem salse quoties poterit, et dictum potius aliquando perdet, quàm minuet authoritatem. nec accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili iocantem feret quisquam. Sunt etiam iudices quidam tristiores, quàm ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id, quod in aduersarium dicimus, aut in iudicem conueniat, aut in nostrum quoq; litigatorem, quanquam aliqui reperiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, euitent, Quod fecit Longus Sulpitius, q, cum ipse fœdissimus esset, eum, contra quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis dixit, cui respondens Domitius Afer, Tu inquit ex animi sententia Lõge? qui malam faciem habet, liber non est? Vitandum etiam ne petulans, ne superbus, ne loco, ne tempore alienum, ne præparatum, ne domo allatum uideatur quod dicimus. Nam aduersus miseros sicut supra dixe-

ram inhumanus est iocus. Sed quidam ita sunt receptæ authoritatis, ac notæ uerecundiæ, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis iam præceptum est. Illud non ad orandi ferè consilium, sed ad omnia pertinet. lacessat hoc modo, quē lædere sit periculosum, ne aut inimicitiæ graues insequātur, aut turpis satisfactio. male etiam dicitur quod in plures conuenit, si aut nationes totæ incessantur, aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Ea, quæ dicit uir bonus, omnia salua dignitate, ac uerecundia dicet, nimium enim risus pretium est, si probitatis impendio constat. Vnde autem concilietur risus, & quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam si species omnes perse qui uelimus, nec modum reperiemus, & frustra laborabimus, neque enim numerosi minus sunt loci, ex quibus hæc dicta, quàm illi, ex quibus eæ, quas sententias uocamus, ducuntur, neque alij. nam hic quoque est inuentio, & elocutio, atq; ipsius elocutionis uis alia in uerbis, alia in figuris. Risus igitur oriuntur aut ex corpore eius, in quem dicimus, aut ex animo, qui factis ab eo, dictisq; colligitur, aut ex ijs, quæ sunt extra posita. Intra hæc enim est omnis uituperatio, quæ si grauius posita sit, seria sit, si leuius, ridicula. Hæc aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum est autem ut oculis subijcere contingat, ut fecit C. Iulius, qui cum Heluio mancipi sæpius obstrepenti sibi diceret, iam ostendam qualis sis, isq; planè instaret interrogatione, qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstrauit imaginem galli in scuto cymbrico pictam, cui manceps tum simillimus est uisus. tabernæ autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum. Narrare quæ falsa sint in primis est subtile, et oratorium, ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepasio, atque Fabricio. ac M. Cœlius de illa C. Lælij, colleg æq; eius in prouinciam festinantium contentione. Sed in his omnibus cum elegans, & uenusta ex igitur tota ex positio, tum id festiuissimum, quod adijcit orator. Nam & à Cicerone sic est Fabricij figura illa condita. Itaq; cum callidissime se putaret dicere, et cū illa uerba grauissima ex intimo artificio deprompsisset, respicite inquit, hominum fortunam. respicite Caij Fabricij senectutem. cum hoc respicite ornandæ orationis causa sæpe dixisset. Respexit ipse. At Fabricius à subsellijs demisso capite discesserat. et cætera, quæ adiecit. Nam est notus locus cum in re hoc solum esset, Fabricium à iudicio recessisse. Et Cœlius cum omnia uenustissime finxit, tum illud ultimum sic subsecutus. Quomodo trāsierit utrū rate, an piscatorio, nauigio nemo sciebat. Siculi quidem ut sunt lasciui, & dicaces, aiebant in delphino sedisse, & sic tanquam Arionа trāsuectum. In narrādo autem Cice-

Eclus un ori ame
plato. l. v. de legi. a risu nimio. 2 la cry mis abstinendu
cic. d. or fo 77
77

cic. d. orat 86
72

115

ro consistere facetias putat, dicacitatem in iaciendo. Mire fuit in hoc genere uenustus Afer Domitius, cuius orationibus complures huiusmodi narrationes insertæ reperiuntur, sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt editi libri. Illud quoque genus est positum non in hac uelutiiaculatione uerborum, & inclusa breuiter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de Crasso contra Brutum Cicero in secundo de oratore libro, & alijs quibusdam locis narrat. Nam cum Brutus in accusatione Caij Planci ex duobus lectoribus ostendisset contraria, Lucium Crassum patronum eius in oratione, quam de colonia narbonensi habuerat, suasisse ijs, quæ de lege seruilia dixerit, tres excatauit & ipse lectores, his q; patris eius dialogos dedit legendos, quorum cum in Priuernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat ubi essent eæ possessiones. omneis autem illas Brutus uendiderat, & cum paterna manciparet prædia, turpis habebatur. Similis in apologis quoque & quibusdam etiam interim historijs exponendi gratia consequi solet. sed acutior est illa, atque uelocior in urbanitate breuitas. cuius quidem duplex est forma, dicendi, ac respondendi, sed ratio communis in parte. nihil enim in lacessendo dici potest, qd nõ etiã in repercutiendo. At propria quædã sunt respondentium. Illa etiam ira concitati afferre solent. Hæc plerunq; in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Cum sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi non omneis eos oratoribus conuenire. In primis autem ex amphibologia, neque illa obscura cum Attelanæ more captent, nec qualia uulgo iactantur uilissimo quoque conuersa in maledictum fere ambiguitate, ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, sed non in agendo exciderunt, ut dixi, cum is candidatus, qui Coci filius habebatur, coràm eo suffragium ab alio peteret. Ego quoque tibi iure fauebo, non quia excludenda sint omnino uerba duos sensus significantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adiuuantur. Quare non hoc modo, penè & ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum, Miror quid sit, quod pater tuus homo constantissimus te nobis uarium reliquit. Sed illud ex eodem genere præclarum, cum obiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quod Bouillas ante horam nonam diuertisset, ut expectaret, dum Clodius à uilla sua exiret, & identidem interrogaret quo tempore Clodius occisus esset, respondit sero, quod uel solum sufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo significari solent, sed etiam diuersa, ut Nero de seruo pes-

cir. de orat 39.89 74

simo dixit. Nulli apud se plus fidei haberi, nihil ei neque occlusum, neque signatum esse. Peruenit res usque ad ænigma, quale est Cicæronis in Pletorium Fonteij accusatorem, cuius matrem dixit, dum uixisset ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse. Dicebãtur autem, dum uixit, infames fœminæ ad eam conuenire solitæ, post mortem eius bona uenibant, quanquam hic ludus per translationem dictus est, magistri per ambiguitatem. In metalepsim quoq; cadit eadem ratio dictorum. Vt Fabius Maximus incusans Augusti cõgiariorum, quæ amicis dabantur, exiguitatem, heminariam esse dixit. Nam congarium commune liberalitatis, atque mensuræ. à mensura ducta immi-
nutio est rerum. Et hæc tam frigida, quàm est nominum fictio, adiectis, detractis, mutatis literis, ut acisculum, quia esset pactus pacisculum, & placidum nomine, quia is acerbus natura esset acidum, & Tullium, cum fur esset, Tollium dictum inuenio. Sed hæc eaeadem genera commodius in rebus, quàm in nominibus respondent. A fer enim uenuste Manlium Surã multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deijcientem, & reponẽtem non agere dixit, sed satagere. Est enim dictum per se urbanum satagere etiam si nulla subsit alterius uerbi similitudo. Fiunt & detracta, & adiecta aspiratione, & binis coniunctis uerbis, similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda, eademq; conditio est in ijs, quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab alijs dicta, modo futurum ut omnia uerreret, cum diceretur Verres, modo Herculi, quem expilauerat, molestiorem apro erymanthio fuisse, modo malum sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquisset, quia sacerdoti Verres sucesserat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi, ut pro Cecinna Cicero in testem
» Sex. Clodiũ Phormionem, nec minus niger inquit, nec minus confi- cir. de orat 54
392 » dens, quàm est ille terentianus Phormio. Acriora igitur sunt, & elegãtiora, quæ trahuntur ex ui rerũ. In his maxime ualet similitudo, si tamen ad aliquid inferius, leuiusq; referatur, quemadmodum ueteres illi iocabantur, qui Lentulum Spintherem, & Sapionem Scrapionem esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modo petitur, uerum etiam ab animalibus, ut nobis pueris Iunius Bassus homo in primis dicax asinus albus uocabatur, & Sarmentus, seu Publius Blessus Iunium hominem nigrum, & macrum, & pandum fibulam ferream dixit, quod nunc risus petendi genus frequentissimum est. Adhibetur autem similitudo interim palàm, interim inseri solet parabole, cuius est generis id Augusti, qui militi libellum timide por-

Acisculũ pacisculũ acidũ Tullius.

Vat. m 207

rigenti, noli inquit, dubitare tanquam assem elephanto des. Sunt quædam etiam uerisimilia. Vnde Vatinius dixit hoc dictum, cum reus agente in eum Caluo, candido frõtem sudario tergeret, idq; ipsum accusator in inuidiam uocaret, quamuis reus sum inquit, & panem candidum edo. Adhuc est subtilior illa ex simili translatio, cum quod in alia re fieri solet, in aliam mutuamur, ea dicatur sane fictio, ut Chrysippus cum in triumpho Cæsaris eburnea oppida essent translata, & post dies paucos Fabij Maximi lignea, theatra esse oppidorum Cæsaris dixit. Et Pedo de mirmillone, qui retiarium consequebatur, nec feriebat, uiuum inquit, capere uult. Iungitur amphibologiæ similitudo, ut A. Galba, qui pilam negligenter petenti, sic, inquit, petis tanquam Cæsaris candidatus, nam illud petis ambiguum est, securitas similis, quod hactenus ostendisse satis est. Cæterum frequentissima aliorum generum cum alijs mistura est, eaq; optima, quæ ex pluribus constat. Eadem dissimilium ratio est. Hinc eques romanus, ad quem in spectaculis bibentem, cum misisset Augustus, qui ei diceret, ego si prandere uolo, domum eo. tu enim inquit non times, ne locum perdas. E contrario non una species, neq; enim eodem modo dixit Augustus præfecto, quẽ ignominia notabat, subinde interponenti precibus, quid respondebo patri meo, dic me tibi displicuisse, quo Galba penulam roganti, non possum commodare, domi maneo, cum cœnaculum eius perplueret. Tertium adhuc illud, siquidem ut ne authorem ponam uerecundia ipsius facit, libidinosior es, quàm ullus spada, quo sine dubio & opinio decipitur, sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit M. Vestinius, cum ei nuntiatum esset, aliquando desinet putere. Onerabo librum exemplis, similemq; ijs, qui risus gratia componuntur, efficiã, si persequi uoluero sigula ueterum. Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est, nam & finitione usus est Augustus de Pãtomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, cum eorum alterum saltatorem dixit, alterum interpellatorem. et partitione Galba, cum penulam roganti respondit, non pluit, non est opus tibi, si pluit ipse utar. proinde genere, specie, proprijs, differẽtibus, iugatis, adiunctis, consequentibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, comparatione, parium, maiorum, minorum similis materia præbetur. Sicut in tropos quoque omnes cadunt. An non plurima per hyperbolen dicuntur, quæ refert Cicero de homine prælongo, caput eum ad fornicem Fabij offendisse. Et quod P. Oppius dixit de genere Lẽtulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent in nascendo. Interim utrunque. Quid ironia, non ne etiam quæ sit uerissima ioci propè ge-

Assẽ dare Elephanto

oppida Fabij oppida Cæsaris

nus est, qua urbane usus est Afer cum Didio Gallo, qui prouinciam ambitiosissime petierat, deinde impetrata ea tanquam coactus querebatur, Age inquit aliquid, & reip. causa elabora, quaq; Cicero usus est, cum Vatinij morte nuntiata, cuius parum certus dicebatur author. Interim inquit usura fruar. Idem per allegoriam M. Cœlium melius obijcientem crimina, quàm defendentem, bonam dextram, malam sinistram habere dicebat. Emphasi Iulius dixit ferrum ductilium incidisse. Figuras quoq; mentis, quæ χύματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas nonnulli diuiserunt species dicterum. nam & interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, et optamus, quædam ut miserantes, & quædam ut irascentes dicimus. Ridiculum est autem omne, quod aperte fingitur, stulta reprehendere facillimum est, nam per se sunt ridicula, sed rem urbanam fiat aliqua ex nobis adiectio. Stulte interrogauerat exeuntem de theatro Carpathium Tityus Maximus, an spectasset, facit Carpathius dubitationem eius stultiorem dicendo non, sed in orchestra pila lusi. Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defendendo, eleuando, ridicule negauit Mannius Curius. Nam cum eius accusator in Sipario omnibus locis aut nudum eum in neruo, aut ab amicis redemptum, ex alea pinxisset, Ergo ego inquit, nunquam uici. Redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium multum de annis ætatis suæ mentientem. Tum ergo cum una declamabamus, non eras natus. Interim & simulata assensione, ut idem Fabiæ Dolabellæ dicenti, triginta se annos habere. Verum est inquit, Nam hoc illa uiginti annos audio. Belle interim subijcitur pro eo, quod neges, aliud mordacius, ut Iunius Bassus, quærente Domitia Passieni, quod incusans eius sordes calceos eam ueteres diceret uendere solere. Non mehercules inquit, hoc unquam dixi, sed dixi emere te solere. Defensionem imitatus est eques romanus, qui obijcienti Augusto, quod patrimonium comedisset, meum inquit putaui. Eleuandi ratio est duplex, ut aut ueniam quis, aut iactantiam minuat. Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti uulnus ore excæptum in seditione sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem, gloriabatur, nunquam fugiens respexeris inquit. aut crimen obiectum, ut Cicero obiurgantibus, quod sexagenarius Publiam uirginem duxisset, Cras mulier erit inquit. hoc genus dicti consequens uocant quidam, atque illi simile, quod Cicero Curionem semper ab excusatione ætatis incipientem, facilius quotidie proœmium habere dixit, quia ista natura sequi, & cohærere uideantur. Sed eleuandi genus est etiam causarum relatio, qua Cicero est usus in Vatinium, qui pedibus æger, cum

XXX annos habet

uellet uideri commodioris ualetudinis factus, et diceret se iam bina mil lia passuum ambulare, dies hi inquit, longiores sunt. Et Augustus nuntiantibus Tarraconensibus, palmam in ara eius enatam, apparet inquit, quàm sæpe accendatis. Transtulit crimen Cassius Seuerus. Nã cum obiurgaretur à prætore, quod aduocati eius L. Varro Epicureo Cæsaris amico conuitium fecissent, nescio inquit, qui conuitiati sint, et puto stoicos fuisse. Reperiendi multa sunt genera, uenustissimum, quod etiam similitudine aliqua uerbi adiuuatur, ut Tracallus dicenti Sudio, si hoc ita est, is in exiliũ, si non est ita, redis inquit. Eluſit Cassius Seuerus obiciente quodam, quod ei domo sua Proculeius inter dixisset, respondendo, nunquam ego illuc accedo. Sic eluditur & ridiculum ridiculo, ut Diuus Augustus, cum ei Galli torquem aureum centum pondo dedissent, & Dolabella per iocum, tentans tamen ioci sui euentum, dixisset, imperator torque me dona, malo te inquit ciuica donare. Mendacium quoq; mendacio, ut Galba, dicente quodam uictoriato se uno in Sicilia quinque pedes longam murenam emisse, nihil inquit mirum. nam ibi tam longæ nascuntur, ut his piscatores pro restibus cingantur. Contraria est neganti confessionis simulatio, sed ipsa quoq; multum habet urbanitatis, sic. Afer egerat contra libertũ Claudij Cæsaris, & ex diuerso quidam conditionis eiusdem, cuius erat litigator, exclamasse fertur. Præterea tu semper in libertos Cæsaris dicis, nec meher cule inquit quicquam proficio. Cui uicinum est, non negare quod obijcitur, cum & id palàm falsum est, & inde materia benere spondendi datur. ut Catulus dicenti Philippo, quid latras? furem uideo inqt. In se dicere non est fere nisi scurrarum, & in oratore utiq; minime probabile, quod fieri totidem modis, quot in alios potest. Ideoq; hoc, quamuis frequens sit, transeo. Illud uero etiam si ridiculum est, indignum tamen est homine tolerabili, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur. Quod fecisse quendam scio, qui humiliori libere aduersus se loquenti colaphum inquit, tibi ducam, & formulam scribo, quod caput durum habeas. hic enim dubium est utrum ridere audientes, an indignari debuerint. Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quæ sunt in omni hac materia uel uenustissima. Inopinatum & à lacessente poni solet, quale est, quod refert Cicero, Quid huic abest, nisi res, & uirtus. Aut illud Afri, Homo in agendis causis optime uestitus. & in occurrendo, ut Cicero, Audita falsa Vatinij morte, cum Quinium libertum eius interrogasset, recte ne omnia? dicenti recte, mortuus est inquit. Plurimus autem circa simulationem, & dissimulationem risus est, quæ sunt uicina, et propè eadẽ.

Sed simulatio est certam opinionem animi sui imitantis. dissimulatio aliena parum se intelligere fingentis. Simulauit Afer, cum in causa subinde dicentibus Celsinam dicere, cognouisset, quæ erat potens fœmina, quis est inquit iste, Celsinam enim uideri sibi uirum finxit. Dissimulauit Cicero cum Sex. annalis testis reum læsisset, & instaret idem accusator ei, dic M. Tulli nunquid potes de Sext. Annali? Versus tunc dicere cœpit de libro Ennij annali sexto.

Qui potis ingentis causas euoluere belli, cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas, ut Cassellio, qui consultori dicenti nauem diuidere uolo, perdes inquit. Sed auerti intellectus & aliter solet, cum ab asperioribus ad leuiora inde flectitur, ut qui interrogatus quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus esset, tardum fuisse respondit. Ei confine est quod dicitur per suspicionem, quale illud apud Ciceronem, quærenti quod uxor sua è fico se suspendisset, rogo des mihi surculum ex illa arbore, ut inseram. Intelligitur enim quod non dicitur. Et hercle omnis falsè dicendi ratio in eo est, ut aliter quàm est rectum, uerumq; dicatur, quod fit totum fingendis aut nostris, aut alienis persuasionibus, aut dicendo, quod fieri non potest. aliena finxit Iuba, qui querenti, quod ab equo suo esset aspersus, quid tu inquit me hippocentaurum putas? Sic C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti, heus tu commilito pugno bene uteris inquit. Et Galba de piscibus, qui cum pridie ex parte adusti, & uersati postero die appositi essent, festinemus, alij subcœnant inquit. Tertium illud Ciceronis, ut dixi, aduersus Curium, fieri enim certe non poterat, ut cum declamaret, natus non esset. Est & illa ex Ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam cum testis diceret à reo femina sua ferro petita, et esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis uulnerare uoluisset, Quid enim faceret inquit, cum tu galeam, & loricam haberes. Vel optima est simulatio contra simulantem, qualis illa Domitij Afri fuit. Vetus habebat testamentum, & unus ex amicis recentioribus sperans aliqd ex mutatione tabularum, falsam tabulam intulerat, consulens eum, an primipilaris ei testamento suaderet ordinare suprema iudicia, noli inquit facere, offendis illum. Iucundissima sunt autem ex his omnibus lenia, & ut sic dixerim, boni stomachi, ut Afer ingrato litigatori conspectum eius uitanti, in foro per nomenclatorem missum ad eum. Amas me inquit, quod non te uidi. & dispensatori, qui, cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde non comedi panem & aquam bibo, pasce, & redde quod debes, quæ ὑποκρούσεις uocant. Est gratus iocus, qui minus exprobrat, quàm potest, ut idem dicenti candidato

E fico

78.

semper

semper domum tuam colui, cum posset palàm negare, credo inquit, & uerum est. Interim de se dicere ridiculum est, & quod in aliũ, si absentem diceret, urbanum non erat, quoniam ipsi palàm exprobratur, mouet risum, quale Augusti est, cum ab eo miles nescio qd improbe peteret, ueniret contra Martianus, quẽ suspicabatur et ipsum aliqd inuste rogaturum. Non magis inquit faciam cõmilito, quae petis, q̃ quod Martianus a' me petiturus est. A diuuant urbanitatem & uersus cõmode positi, seu toti ut sunt, qd̃ adeo facile est. ut Ouidius ex Tetrasticho Macri carmine librũ in malos poetas composuerit, quod fit gratius, siqua etiam ambiguitate conditur, ut Cicero in Acium hominem callidum, & uersutum, cum is in quadam causa suspectus esset, nisi qua Vlysses rate euasit Laertius. seu uerbis ex parte mutatis, ut in eum, qui, cum antea stultissimus esset habitus, post acceptam hæreditatem primus sententiam rogabatur, cuius hæreditas est, quam uocant sapientiam, pro illo facultas est. seu fictis notis uersibus. simile est, quod παροιμία dicatur, & prouerbia opportune aptata, ut de homine in aquam lapso, & ut alleuaretur roganti, tollat te qui non nouit. Ex historia etiam ducere urbanitatem eruditum, ut Cicero fecit, cum ei testẽ in iudicio Verris roganti dixisset Hortensius, nõ intelligo hæc ænigmata. atqui debes inquit, cum sphingem domi habeas. A ceperat autem ille a' Verre sphingem æneam, magnæ pecuniæ. Sub absurda illa constant stultissimi imitatione, & quæ, nisi fingantur, stulta sunt, ut q̃ mirantibus, quod humile candelabrum emisset, pransorium erit inqt. Sed illa similia absurdis sunt acria, quæ tanq̃ sine ratione dicta ferunt tur, ut Seruus Dolabellæ, cum interrogaret, an dominus eius auctionẽ proposuisset, domum inquit uendidit. Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant, ut qui testem dicentem se a' reo uulneratum interrogauerat, an cicatrices haberet, cum ille ingentem in femore ostendisset, latus inquit, oportuit. Iis quoq; uti belle datur, ut Hispo obijcienti, bis acerba crimina accusatori, mentiris inquit. Et Fuluius propinquus legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus esset, & uerus inquit domine. Has aut acepi species, aut inueni frequentissimas, ex quibus ridicula ducerentur. Sed repetam necesse est, infinitas esse tam salse dicendi, q̃ seuere, quas præstat persona, locus, tempus, casus deniq; qui est maxime uarius. Itaq; hæc ne omisisse uiderer, attigi. Illa autem, quæ de usu ipso, & modo iocandi complexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria. His adducit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligentissime scripsit, quædam non ridicula, sed cuilibet seuerissimæ orationi conuenientia eleganter dicta,

Hor. 2 is

Verris sphinx plut. in uita cicer.

& proprio quodam lepore iucunda, quæ sunt quidem urbana, sed risum tamen non habent. Neq; enim ei de risu, sed de urbanitate est opus institutum, quam propriã esse nostræ ciuitatis ait, & sero sic intelligi cœptam, postq urbis appellationem, etiam si nomen proprium non adijceretur, Romam tamen accipi sit receptum, eamq; sic finit.

Vrbanitas est uirtus quædam in breue dictum coacta, & apta ad delectandos mouẽdosq; homines in omnem affectum maxime idonea ad resistendum, uel lacessendum, prout quæq res, ac persona desyderat, cui si breuitatis exceptionem detraxeris, omnes orationis uirtutes complexa sit. Nam sicut ista rebus, & personis, quod in utrisq oporteat dicere, perfectæ eloquentiæ est. Cur autem breuem eam esse uoluerit, nescio quidem. At quam in eodem libro dicat fuisse, & in multis narrandi urbanitatem paulo post ita finit, Catonis, ut ait, opinionem secutus. Vrbanus homo erit, cuius multa bene dicta, responsaq; erunt. Et qui in sermonibus, circulis, conuiuijs, item in concionibus, omni denique loco ridiculo, cõmodeq; dicet. Risus erunt, quicunq; hæc faciet orator. Quas si recipimus finitiones, quicquid bene dicetur, & urbane, dicti nomen accipiet. Cæterum illi, qui hoc proposuerat, consentanea fuit illa diuisio, ut dictorum urbanorum, alia seria, alia iocosa, alia media faceret. Nam eadem est omnium bene dictorum. Verum mihi etiam iocosa quædam uidentur posse non satis urbane referri. Nam meo quidem iudicio illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neq; sensu, neq; uerbis, neq; ore, gestiue possit deprehendi, ut non tam sit in singulis dictis, q in toto colore dicendi, qualis apud græcos atticismos ille redolẽs Athenarum proprium saporem. Ne tamen iudicium Marsi hominis eruditissimi subtraham, Seria partitur in tria genera, honorificum, contumeliosum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis, quod pro Ligario apud Cæsarẽ. Qui nihil soles obliuisci, nisi iniurias, & cõtumeliosi, quod Attico scripsit de Pompeio, & Cæsare. Habeo quẽ fugiam, quem sequar non habeo. & medij, quod ἀτοφθεγματικὸν uocat, & est ita cum dixit, neq; grauem mortem accidere forti uiro posse, neq; immaturam consulari, neq; miseram sapienti. Quæ omnia sunt optime dicta, sed cur propric nomen urbanitatis accipiant, non uideo, quod si non totus, ut mihi uidetur, orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est, illa potius urbana esse dixerim, quæ sunt generis eiusdem, quæ ridicula dicuntur, & tamen ridicula non sunt, ut de Pollione Asinio, serijs, iocisq; pariter accommodato, dictum est, esse eum omnium horarum. Et de actore facile dicente ex tempore in

genium

genium eum innumerato habere. etiam Pompeij, quod refert Marsus in Cicéronem diffidentem partibus. transi ad Cæsarem me timebis. Erat enim si de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ipso dictum fuisset. Quod posset inter ridicula numerari. Etiam illud, quod Cicero Cereliæ scripsit, reddens rationem, cur illa C. Cæsaris tempora tam patienter toleraret. Hæc aut animo Catonis ferenda sunt, aut Cicéronis stomacho. stomachus enim ille habet aliquid ioco simile. Hæc, quæ mouebant, dissimulanda mihi non fuerunt, in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi indicata diuersa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

De altercatione.

ALTERCATIONIS præcepta poterant uideri tunc inchoanda, cũ omnia, quæ ad continuam orationem pertinent, peregissem. Nam est usus eius ordine ultimus, sed cum sit posita in sola inuentione, neque habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desyderet, aut circa memoriam, & pronuntiationem laboret, prius quàm secundam quinque partium, hanc, quæ tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco uideor, quam scriptores ideo fortasse alij reliquerunt, quia satis cæteris præceptis in hanc quoque uidebatur esse perfectum. Constat enim aut intentione, aut depulsione, de quibus satis traditum est, quia quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac breui, atq; concisa prosit necesse est, neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter aut interrogando, aut respondendo. Cuius rei fere omnis obseruatio in illo testium loco excussa nobis est. Tamen quia latius hoc opus aggressi sumus, neq; pfectus orator sine hac uirtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibusdam causis ad uictoriam uel plurimum ualet. Nam ut in qualitate generali, in qua recte'ne factum quid, an contra sit quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæstionem finitionis actionis, plerunque satis explicat. Et omnia penè, in quibus de facto constat, aut coniectura artificiali ratione colligitur. Ita in his causis, quæ sunt frequentissimæ, quæ uel solis extra artem probationibus, uel mistis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quæque memoriæ iudicis inculcanda sunt, etiam præstandum quicquid in actione promisimus, & refellenda mendacia. Nusquam est deinq; quo gnosat, intentior, nec immerito quidam, q̃q̃ in dicendo mediocres

altercatio quæ pui pudeori mu cu. adam. 30.

hac tamen altercandi præstantia meruerunt nomen patronorum. At quidã litigatoribus suis, illum modo ambitiosum declamandi sudorẽ præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnam'q; illam decertatoriam imperitis, ac sæpe pullatæ turbæ relinquunt. Itaq; uideas alios plerunq; iudicijs priuatis ad altercationes uocari, alios ad probationem. Quæ si diuidenda sunt officia, hoc certe magis necessariũ est, pudendũq; dictu, si plus litigatoribus prosunt minores. In publicis certe iudicijs uox illa præconis præter patronos, ipsum, qui egerit, citat. Opus est igitur in primis ingenio ueloci, ac mobili, animo præsenti, & acri. Non enim cogitandum, sed dicendũ statim est, & propè sub conatu aduersarij manus exigenda. Quare cum in omni parte huiusce officij plurimum facit tota non diligenter modo, sed etiam familiariter nos nosse causas, tum in altercatione maxime necessariũ est, omniũ personarũ, instrumentorum, temporũ, locorum, habere notitiã, alioquin & tacendũ erit sæpe & alijs subijcientibus. plerũq; autem studio loquendi fatue modo accedendũ, quod non nunq̃ accidit, ut nostra credulitate aliena stultitia erubescamus, neq; tamen his ipsis monitoribus clarescit. Quidam faciunt aperte, quod rixemur. Videas enim plerosq; ira percitos exclamantes, ut iudex audiat contrarium id esse, quod admoneatur, sciatq; ille, qui pronuntiaturus est in causa, malum quod tacetur. Quare bonus altercator uitio iracundiæ careat. nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert extra causam, & plerunq; deformia conuitia facere, ac mereri cogit, & ipsos nonnunq̃ iudices incitat melior moderatio, ac nonnunq̃ etiã patientia. neq; enim refutanda tantum, quæ è contrario dicuntur, sed contẽnenda, eleuanda, ridenda sunt, nec usquam plus loci reperit urbanitas, odium mordet, & pudor, contra turbantes audẽdum, & impudentiæ fortiter resistendũ. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones intercipiant, & omnia tumultu confundant, quos ut nõ imitari, sic acriter propulsare oportebit, & ipsorum improbitas retundenda, & iudices, uel præsidentes magistratus appellandi frequẽter, ut loquendi uices seruentur. nam est res animi iacentis, & mollis supra modum frontis, fallitq; plerunq;, quod probitas uocatur, quæ est imbecillitas. ualet autem in altercatione plurimum acumen, quod sine dubio ex arte non uenit. Natura enim non docetur, arte tamen adiuuatur, in qua præcipuũ est semper id in oculis habere, de quo quæritur, & quod uolumus efficere, qa propositum tenentes in rixam non ibimus, nec causæ debita tempora conuitiando conteremus, gaudebimus'q;, si hoc aduersarius facit. Oia

tempora

tempora ferè parata sunt meditatis diligenter quæq; aut ex diuerso dici, aut responderi à nobis possint. Nonnunq; tamen solet hoc quoq; esse artis genus, ut quædam in actione dissimulata subito in alterctatione proferantur, & inopinatis eruptionibus, aut ex insidijs atissimo facto simillimum. Id autem tum faciendũ est, cum est aliquid, cui responderi non statim possit, potuerat autem, si tempus ad disponendũ fuisset. Nam quod fideliter firmũ est, à primis statim actionibus arripere optimũ est, quo sæpius, diutiusq; dicatur. Illud uix saltem præcipiẽdum uidetur, ne turbidus, & clamosus tantũ sit alterctator, & quales facti sunt, qui literas nesciunt. Nam improbitas licet aduersario molesta sit, iudici inuisa est. Nocet etiã diu pugna in ijs, quæ obtinere nõ possis. Nam ubi uinci necesse est, expedit cedere, quia siue plura sunt, de qbus quæritur, facilior erit in cæteris fides, siue unum, mitior solet irrogari pœna uerecundiæ. nam culpã præsertim deprehensam pertinaciter tueri culpa altera est. Dum stat acies multi in re consilij, atq; artis est, ut errantem aduersariũ trahas, & ire q̃longissime cogas, ut uana interim spe exultet. Ideo quædã bene dissimulantur instrumẽta. Instant enim, & sæpe discrimẽ omne cõmittunt, quod deesse nobis putant, & faciunt probationibus nostris authoritatem postulãdo. Expedit etiã dare aliqd aduersario, quod pro se putet, quod apprehẽdẽs maius aliqd cogatur dimittere, duas interim res proponere, quarum utrãlibet male sit electurus, quod in alterctatione fit potentius, q̃ in actione, qa in illa nobis ipsi respondemus, in hac aduersariũ quasi confessum tenemus. Est in primis acuti uidere, quo iudex dicto moueatur, qd respuat, quod ex uultu sæpissime, & aliquãdo etiã dicto aliquo, facto ue eius deprehenditur, & instare proficientibus, & ab ijs, quæ non adiuuant, q̃mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoq;, ut remedia perinde perseuerent adhibere, uel desinant, ut illa recipi, uel respui uident. Nonnunq; si rem euoluere propositã facile nõ sit, inferenda est alia quæstio, atq; in eam, si fieri potest, iudex auocandus. Quid enim, cum respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud inuenias, cui aduersarius respondere non possit. In plerisq; iudex est auocandus, ut dixi, qui circa testes, & locos, & personas modo distat, quod hic patronorũ inter se certamen, illic pugna inter testem, & patronum. Exercitatio uero huius rei longe facilior. Nam est utilissimũ frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorundem, sumere materiã, uel ueræ, uel etiam fictæ controuersiæ. Et diuersas partes alterctatiõis modo tueri, quod idem etiam in simplici genere quæstionũ fieri potest. Ne illud quidem ignorare aduocatum uolo, quo quæq; ordine pro-

batio sit apud iudices proferenda, cuius rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima, & summa ponantur. Illa enim ad credẽdum præparant iudicem, hæc ad pronuntiandum.

De iudicio, & consilio.

HIS *pro nostra facultate tractatis, non dubitassem trãsire protinus ad dispositionem, quæ ordine ipso sequitur, nisi uererer, ne quoniam fuerunt, qui iudicium inuentioni subiungerent, præterisse hunc locum quibusdam uiderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus connexus, ac mistus est, ut ne à sententijs quidem, aut uerbis saltem singulis possit separari, nec magis arte traditur, q̃ gustus, aut odor. Ideoq; nos quid in quaq; re sequẽdũ, cauendũq; sit, docemus, ac deinceps docebimus, ut ad ea iudiciũ dirigatur. Præcipiã igitur ne, qd̃ effici non pot, aggrediamur? ut cõtraria uitemus, et cõtaneqd in eloquẽdo corruptũ, obscurũq; sit? referatur oportet ad sensus, q̃ nõ docentur. Nec multum à iudicio credo distare consiliũ, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus. & aut omnino non dum repertis, aut dubijs, & iudicium frequentissime certum est. Consilium uero est ratio quædam alte petita, & plerunque plura perpendens, & comparans, habensq; in se & inuentionem, & iudicationem. Sed ne hæc qdem præcepta in uniuersum spectanda sunt. nam ex re sumitur, cui locus ante actionem est frequenter. Nam Cicero summo consilio uidetur in Verrem uel contrahere tempora dicendi maluisse, quàm in eum annum, quo erat Q. Hortensius consul futurus, incidere. & in ipsis actionibus primũ, ac potentissimum obtinet locum. Nam quid dicendum, quid tacendum, quid diffitendum sit, exigere consilij est, negare sit satius, an defendere, ubi proœmio utendum, & quali, narrandum'ne, & quomodo, iure prius pugnandum, an æquo, qui sit ordo utilissimus, tum omnes colores, aspere, an leniter, an etiam submisse loqui expediat. Sed hæc quoq; (ut quisq; passus est locus) monuimus. Idem'q; in reliqua parte faciemus, pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari posse præceptis non arbitror. Laudatur consilium Demosthenis, quod cum suaderet bellum Atheniensibus parum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat. Poterat enim emendari negligentia, ac si nihil esset erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem cum offensam uereretur, si obiurgaret populi segniciem. in asserenda libertate reip. maiorum laude uti maluit, qui rem fortissime administrassent. Nam*

& facies

& faciles habuit aures, & à natura sequebatur, ut meliora probantis, peiorum pœniteret. Ciceronis quidem uel una pro Cluentio, quãlibet multis exemplis sufficeret oratio. Nam quod in eo consilium maxime mirer? primam'ne expositionem? qua matri, cuius filium premebat authoritas, abstulit fidem. an quod idem corrupti iudicij crimen transferre in aduersarium maluit, quàm negare? propter inueteratam, ut ipse dicit, infamiam, an quod in re inuidiosa legis auxilio nouissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset, non dum præmolitas iudicum mentes, an quod se ipsum inuito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone, quod non ante narrauit, q̃ præiudicijs omnibus reum liberaret, quod insidiarum inuidiam in Clodium uertit, quanquam re uera fuerat pugna fortuita, quod factum & laudauit, & tamen uoluntatem Milonis remouit, quod illi preces non dedit, & in earum locum ipse fuerit. Infinitum est enumerare, ut Cottæ detraxerit authoritatem, ut pro Ligario se opposuerit, Cornelium ipsa confessi omnis fiducia eripuerit. Illud dicere satis habeo, nihil esse non modo in orando, sed in omni uita prius cõsilio. frustraq; sine eo tradi cæteras artes, plusq; uel sine doctrina prudẽtiã, q̃ sine prudentia facere doctrinã. Aptare etiã orationẽ locis, temporibus personis, esse eiusdem uirtutis, sed hic quia latius fusus est locus, mistusq; cũ elocutione tractabitur, cum præcipere de apte dicendo cœperimus.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER SEPTIMVS.

E INVENTIONE, *ut arbitror, satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendũ pertinent, executi sumus, uerum etiam motus animorum tractauimus. Sed ut opera extruẽtibus satis non est saxa, atq; materiam, & cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis eis, collocandisq; artificum manus adhibeatur, sic in dicendo quanlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat, atque congestum, nisi illas eadem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas deuinxerit. Nec immerito secunda quinq; partium posita est, cum sine ea prior nihil ualeat. Neque enim, quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocetur. Et siquam in corporibus nostris aliorum'ue*

animaliũ partem permutes, & transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. & artus etiam leuiter loco moti perdunt, quo uiguerunt, usum. & turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimẽto. Nec mihi uidẽtur errare, qui ipsam rerum naturã, stare ordine putant, quo confuso peritura sint omnia. Sic oratio carens hac uirtute tumultuetur necesse est, & sine rectore fluitet, ne cohæreat sibi, multa repetat, multa transeat, uelut nocte in ignotis locis errans, nec initio, nec fine proposito, casum potius q̃ consilium sequatur. Quapropter totus hic liber seruiat dispositioni, quæ quidem si certa aliqua ui tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræq; sint, & tot seculis nulla reperta sit cau sa, quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, & uigilet, & inueniat, & iudicet, & consilium à se ipso petat. Neq; inficias eo quædam esse, quæ demonstrari possint, eaq; non omittam.

Nulla tota alteri similis

De dispositione. Cap. I.

SIT igitur, ut supra significaui, Diuisio, rerum plurium in singulas. Partitio, singularũ in partes discretio. Ordo, recta quædam collocatio, prioribus sequentia annectens. Dispositio, utilis rerũ, ac partiũ in loco distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionẽ plerunq; utilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraq; parte tractandã. Cuius rei, ut cætera exempla præteream, Demosthenes quoq;, atq; Aeschines possunt esse documento, in iudicio Ctesiphontis diuersum secuti ordinem. Cum accusator à iure, quo uidebatur potentior, cœperit, patronus omnia, uel penè omnia, ante ius posuerit, qbus iudicẽ quæstioni legum præpararet. aliud enim alio docere prius expedit, alioquin semper petitoris arbitrio dicæretur. Deniq; in mutua accusatione, ut uacuum se uterq; defendat priusq̃ aduersarium arguat, omnium rerũ necesse est ordinem esse diuersum. Igitur quod ego sum secutus, qui partim præceptis, partim usurpatum ratione cognouerã, promam, nec unq̃ dissimulaui. Erat mihi curæ in controuersijs forensibus nosse omnia, quæ in causa uersarẽtur. Nam in schola certa sunt, & paucæ, & ante declamationem exponuntur, quæ θέματα græci uocant, Cicero proposita. Cum hæc in conspectu quodammodo collocaueram, nõ minus pro aduersa parte, quàm pro mea cogitabam, & primum, quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum, constituebam quid utraq; pars uellet efficere. Tum per quid, hoc modo. cogitabam quid primum petitor diceret. Id aut cõfessum erat, aut controuersum. si confessum, non poterat ibi esse, quæstio. Transibam ergo

bam ergo ad responsum partis alterius, idem intuebar, nonnunquam etiam quod inde obtinebatur, confessum erat. Vbi primum cœperat non conuenire, quæstio oriebatur. Id tale est. Occidisti hominem, occidi, conuenit, transeo. rationem reddere debet reus quare occiderit, adulterum inquit cum adultera occidere licet. Legem esse certum est. Tertium iam aliquid uidendum est, in quo pugna consistat. non fuerunt adulteri, fuerunt. Quæstio, de facto ambigitur, coniectura ē. Interim ergo & tertium confessum est, adulteros fuisse. Sed tibi inquit accusator, illos non licuit occidere, exul enim eras, & ignominiosus, de iure quæritur. At si protinus dicenti occidisti, respondeatur, non occidi, statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controuersia incipiat, & considerari debet, quæ primam quæstionem facit. Intentio simplex. Occidit Saturnium Rabirius. coniuncta, lege de sicarijs commisit. L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, et Cn. uulnerando, & Salarium item occidendo cadit. Nam sic diuersæ propositiones erunt, quod idem de petitionibus dictum est. Verum ex coniuncta propositione plures esse quæstiones, ac status possunt. si aliud negat reus, aliud defendit, aliud à iure actionis excludit. In quo genere & agenti est despiciendum, quid quoque loco diluat, quod pertinet ad actorem. non planè dissentio à Celso, qui sine dubio Cicronem est secutus. Instat tamen huic parti uehementius, ut putet primo firmum aliquid esse ponendū, summo firmissimum, imbecilliora medio, quia & initio mouendus sit iudex, & summo impellendus. At pro reo plerunque grauissimum quidq; primum mouendum est, ne illud spectans iudex reliquorum defensioni sit auersior. Interim tamen & hoc mutabitur, si leuiora illa palàm falsa erunt, grauissimi defensio difficilior, ut detracta prius accusatoribus fide aggrediamur ultimum, iam iudicibus omnia uana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defensio, ne id, quod non statim diluemus, timere uideamur. Ante actæ uitæ crimina, plerunque prima purganda sunt, ut id, de quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit, non quid frequentissime, sed quid tum expediret, intuitus, cum simplex intentio erit, uidendum est, an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unū, in re quæstionem instituamus, an in scripto. si in re, negandum sit, quod obijcitur, aut tuendum. si in scripto, in qua specie iuris pugna sit, & in ea de uerbis, an uoluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex, quæ litem faciat, hoc est qua iudicium sit constitutum. Nam quædam in scholasticis ponuntur ad

coniungendā modo actæ rei seriem, ut pater expositū qui agnouerit, solutis alimentis recipiat minus dicto audientē filiū licēat abdicare. q expositū recepit, imperat ei nuptias locupletis propinqui, ille ducere uult filiā pauperis educatoris. Lex de expositis ad efficiū pertinet. Iudicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex una lege quæstio est, ut in ἀντινομίᾳ, his spectatis, apparebit circa quæ pugnā sit. Coniuncta defensio est qualis pro Rabirio, si occidisset recte fecisset, sed non occidit. ubi uero multa contra unā propositionē dicimus, cogitandum est primum qcquid dici potest. tum ex his quo quicq; loco dici expediat ordinandū, in quo non idē sentio, quod de propositionibus paulo ante, quod q; de argumentis probationū locō cōcessi, aliquādo nos incipere à firmioribus. Nam uis quæstionū percrescere debet, & ad potentissima ab infirmissimis peuenire, siue sunt eiusdē generis, siue diuersi. Iuris autem quæstiones solent esse nōnūq; ex alijs, atq; alijs conflictionibus, facti semp idē spectat, in utrq; genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex qbus infirmissimū quicq; primū tractari oportet. Ideoq; quasdam quæstiones executi donare solemus, & concedere. Neq; enim transire ad alias possumus, nisi omissis prioribus, q ipsum ita fieri oportet, non ut dānasse eas uideamur, sed omisisse, qa possumus etiā sine eis uincere. Procurator alicuius pecuniam petit ex fœnore hæreditario, potest incidere quæstio, an huic esse procuratorē licēat. finge nos postq tractauimus eam, remittere, uel etiam conuinci. quæretur an ei, cuius nomine litigatur, procuratorē habendi sit ius. Discedamus hinc quoq; recipit natura quæstionē, an ille, cuius nomine agitur, hæres sit fœneratoris, an ex asse hæres. Hæc quoq; cōcessa sint. Quæretur an debeatur. Contra nemo tam demēs fuerit, ut id, quod firmissimū duxerit se habere, & remittat, et ad leuiora trāscendat. Huic in schola simile est, non abdicabis adoptatum, ut hunc quoq; non uirū fortē, & fortem, ut non qcunq; uoluntati tuæ non paruerit, & q non paruerit, ut in alia omnia subiectus sit, nō propter opinionē, non propter talem opinionē, hæc iuris quæstionū differentia est. In factis autem ad idē tendentia sunt plura. Ex qbus aliqua citra summā quæstionē remitti solent, ut si is, cum quo furti agere dicat, proba te habuisse, proba te pdidisse, proba te furto pdidisse, proba te mea fraude. priora enim remitti possunt, ultimū non potest. Solebā & hoc facere præcipue, ut uel ab ultima specie. (nam ea ferè est, quæ continet causam) retrorsum quærerem usq; ad primā generalem quæstionem, uel à genere ad extremā speciem descenderē etiam in suasorijs, ut deliberat Numa an regnum offerentibus Romanis recipiat.

Primũ id est genus, an regnandũ, an in ciuitate aliena, an Romæ, an laturi sint Romani talem regem. Similiter & in controuersiis. optet enim uir fortis alienã uxorem. Vltima species est, an optare possit alienam uxorẽ generale est, an quicqd optauerit accipere debeat, inde an ex priuato, an nuptias, an maritũ habentẽ. Sed hoc non quẽadmodũ dicitur, ita & quæritur. Primũ enim occurrit ferè, quod est ultimum dicendũ, ut hoc, non debes alienam uxorẽ optare. Ideoq; diuisionem perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentũ esse. quære, aliquid ne ultra sit, ne uiduam quidẽ, adhuc plus, si nihil ex priuato, ultimum retrorsum, quod idem à capite primum est, nihil iniquum. Itaq; propositione uisa, quod est facillimum, cogitemus, si fieri potest, quid naturale sit primum responderi. Id si tanq̃ res agitur, & nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri uoluerimus, occurrit. Si id non contigerit, seponamus id, quod primum se obtulerit, & ipsi nobiscum sic loquamur, quod si hoc non esset, id iterum, & tertium, & dum nihil sit reliqui. Itaq; inferiora quoq; scrutabimur, quæ tractata faciliorem nobis iudicem in summa quæstione facient. Non dissimile huic est & illud præceptũ, ut à cõmunibus ad propria ueniamus, ferè enim cõmunia generalia sunt. Commune est, tyrannũ occidit, propriũ Viriatũ tyrannũ occidit. mulier occidit, uxor occidit. Solebã et excerpere qd mihi cum aduersario cõueniret, si modo id pro me erat, nec solũ premere confessionẽ, sed partiendo multiplicare, ut in illa controuersia. Dux, qui competitorẽ patrem in suffragijs uicerat, captus est. Euntes ad redimendũ eum legati obuiũ habuerunt patrem reuertentẽ ab hostibus, is legatis dixit, sero itis. excusserunt illi patrem, & aurũ in sinu eius inuenerunt. ipsi perseuerarunt ire quo intenderant, inuenerunt ducem crucifixum, cuius uox fuit. Cauete proditorem. Reus est pater. Quæ conueniunt? proditio nobis prædicta, & prædicta à duce. quærimus proditorem, te isse ad hostes fateris, & isse clam, & ab his incolumen redijsse, aurum retulisse, & aurum occultum habuisse. Nam quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione, quæ si animos occuparit, propè aures ipsi defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adiuuat. separatio defendentem. Solebam id, quod feri & in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra quæ nihil esset, omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset, quod credi uolebam, ut in præuaricationum criminibus, ut absoluatur reus, aut innocentia ipsius sit, aut interueniente aliqua potestate, aut ui, aut corrupto iudicio, aut difficultate probationis,

Ex iuris

Expcatio

aut præuaricatione, nocentem fuisse confiteris, nulla potestas obstitit, nulla uis, corruptum iudicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit, quid superest, nisi ut præuaricatio fuerit. Si omnia amoliri nõ poteram, tamen plura amoliebar. hominem occisum esse constat non in solitudine, ut a latronibus suspicer, non prædæ gratia, quia inspoliatus est, non hæreditatis spe, quia pauper fuit. Odium igitur in causa, quis inimicus? quæ res autem faciliorem diuisioni uiam præstat, cadẽ inuentioni quoq; excutere quicquid dicitur potest, & uelut reiectione facta ad optimum peruenire. Accusatur Milo, quod Clodium occiderit, aut fecit, aut non, Optimum erat negare. si non potest, occidit, ergo aut iure, aut iniuria, utiq; iure, aut uoluntate, aut necessitate. Nã ignorantia prætendi non potest, uoluntas anceps est. Sed quia ita id homines putant, adiungenda defensio, ut id pro rep. fuerit necessitate, subita igitur pugna, nõ præparata, alter igitur insidiatus est? Vter? profecto Clodius. Vides'ne, ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Adhuc, aut utique uoluit occidere insidiatorem Clodium, aut non, tutius si noluit. fecerunt ergo serui Milonis, nec iubẽte, nec sciente Milone. At hæc tamen timida defensio detrahit authoritatem illi, qua recte dicebamus occisum. Adijcietur. quod suos quisque seruos in tali re facere uoluisset. Hoc eo est utilius, quod sæpe nihil placet, & aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia, ita apparebit, aut id, quod optimum est, aut id, quod minime malum. Propositione aliquando aduersarij utẽdum, & esse nonnunquam communem eam suo loco dictum est multis millibus uersuum. Scio apud quosdã esse quæsitum, quomodo inueniremus, utra pars deberet prior dicere, quod in foro uel atrocitate formularum, uel modo petitionum, uel nouissime sorte diiudicatur. In schola quæri nihil attinet, cum in declamationibus ijsdẽ narrare, et contradictiones soluere tam ab actore, quàm a possessore concessum sit. Sed in plurimis controuersijs ne inueniri quidem potest, ut in illa, Qui tres liberos habebat, oratorem, philosophum, & medicum testamento quatuor partes fecit, & singulas singulis dedit, unam eius esse uoluit, qui esset utilissimus ciuitati. Contendunt quis primus dicat, incertum est, propositio tamen certa. ab eo enim cuius personam tuebimur incipiendum erit, hæc quidem de diuidendo in uniuersum præcipi possunt. At quomodo inueniemus etiam illas occultiores quæstiones scilicet quomodo sententias, uerba, figuras, colores, ingenio, cura, exercitatione, non tamen ferè unquam nisi imprudentem fugerint, si, ut dixi, naturam sequi ducem uelit. Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, uel ni-

hil ad probationem conferentibus, alij nihil uitantes ea, quæ in oculos occurrunt, exquirenda putant. quod quo facilius appareat, unam de schola controuersiam, non ita sanè difficillimam, aut nouam proponam in exemplum. Qui reo proditionis patri non affuerit, exhæres sit, proditionis damnatus cum aduocato exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit, damnatus abijt cum aduocato in exilium. Rusticus cum fortiter fecisset, præmij nomine impetrauit restitutionem patris, & fratris, pater reuersus intestatus decessit, petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi uendicat. Hic illi eloquētes, qbus quæ nos circa lites raras solicitiores, ridiculi uidemur, inuadent personas fauorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro uiro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra eum, qui fratri nihil dare ex paternis uelit, quæ omnia sunt in materia, & multum iuuant, uictoriā tamen non tradunt. In hoc quærentur sententiæ, si fieri potuerit, præcipites, uel obscuræ. Nam ea nunc uirtus est, ut pulchre fuerit cum materia, tumultu, & clamore transactum. Illi uero, quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc uelut innatantia uidebūt excusatum esse rusticum, qui non interfuerit iudicio, nihil collaturus patri, sed ne disertum quidem habere, quod imputet reo, cum is damnatus sit, dignum esse hæreditate restitutorem, auarum, impium, ingratum, qui diuidere nolit cum fratre, eoq; sic merito. Quæstionem quoque illam primam scripti, & uoluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus locus. at qui naturam sequetur, illa cogitabit profecto, primo hoc dicturum rusticum. Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem iure gentium peto, quis tam imperitus, quis tam procul à literis, quin sic incipiat, etiam si nesciuerit, quid sit propositio, hanc communem omnium legem leniter adornabit, ut iustam. Nempe sequetur, ut quæramus, quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. Lex est, quæ iubet exhæredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit, tu autem non affuisti, hanc propositionem necessario sequitur legis laudatio, & eius, qui non affuerit, uituperatio. Adhuc uersamur in confessis, redeat animus ad petitorem, nam aliud hic non cogitet necesse est, nisi quis sit planè hebes. si lex obstat, nulla lis est, mane iudicium est, atqui et legem esse, & hoc, quod ea puniat à rustico factum extra dubitationem est. Quid ergo dicimus? rusticus eram, sed lex erat, omnes complectitur, nihil proderit. Quæramus ergo num infirmari in aliqua parte lex possit, quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quàm ut cum uerba contra sint de uolun-

Exemplum.

tate quæratur. generalis igitur quæstio, uerbis an uoluntate sit standum. Sed enim in commune de iure omni disputandum semper, nec unquam satis iudicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inueniri possit, quod scripto aduersetur, ergo quisqs non affuerit, exhæres erit, quisquis sine exceptione. Iam se illa uel ultro offerent argumenta. Et æger filius est, & non affuit, et qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Iam multum acti est. posset aliquis non affuisse, & hæres esse. Transeat nunc idem ille, qui contauit (ut ait Cicero) Tibicinis latini modo, ad disertũ, ut ista concedã, tu nec infans es, nec abfuisti, nec militasti, non aliud occurrit quàm illud, sed rusticus sum. Contra quod palàm est dicit, ut agere non potueris, assidere potuisti, & uerum est. quare redeundum est rustico ad animum legum latoris. impietatem punire uoluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus, tu impie fecisti inquit, cum exhæreditationem meruisti, licet te postea uel pœnitentia, uel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater, uidebaris, enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus, tu uero in causa damnationis fuisti, multos offenderas, inimicitias domi contraxeras, hæc coniecturalia. Illud quoq; quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale cõsilium, ne uniuersam domum periculo subijceret Hæc prima quæstione scripti, & uolũtatis continentur. Intendamus ultra animum, uideamusq; an aliud inueniri præterea possit, quo id modo fiat. Sedulo imitor quærentem, ut quærere doceam. Et omisso speciosiore illo styli genere, ad utilitatem me summitto discentium. Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus, cur non aliquid arcat patrem quærimus? dictum uero est, cui quis non affuerit exhæres erit. Cur non conamur & hic quærere, num cui cunq; non affuerit. faciamus hoc sæpe in his controuersijs, in quibus petuntur in uinculis, qui parentes suos non alunt, ut eum, qui testimonium in filium peregrinitatis reum dixit, eum, qui filium Lenoni uendidit. in hoc, de quo loquimur, patre, quod apprehendi potest damnatus est, nunquid igitur lex ad absolutos tantum patres ptinet? dura prima fronte quæstio, non desperemus, credibile est hoc uoluisse legum latorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico uerecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentũ controuersia, damnatus proditionis cum aduocato exulet. uix uidetur posse fieri, ut pœna filio eadem, patri et si affuerit, & si non affuerit, constituta sit. Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est de non aduocato damnati scriptum. An possint enim bona es-

tibicinis m. g. a. transeat adiectis ad sinistram tibicin. g. murenn. fol. 254

se ulla exulis, rusticus in utraque parte dubium facit. Disertus & uerbis inhærebit, in quibus nulla exceptio est, & propter hoc ipsum pœnam esse constitutam eis, qui non affuerunt, ne periculo exilij deterreantur ab aduocatione, & rusticũ innocenti non affuisse dicet. Illud protinus non indignum, quod annotetur, posse ex uno statu duas generales fieri quæstiones, an quisquis, an cuicunque. Hæc ex duabus personis quæsita sunt. E tertia autem, quæ est aduersarij, nulla oriri quæstio potest, quia nulla sit ei de sua parte controuersia. non dum tamẽ cura deficiat. Ista enim omnia dici possent, etiam non restituto patre, nec statim eò tendamus, quod occurrit ultro à rustico restitutum, qui id subtiliter quæret aliquid spectabit ultra. Nam ut genus species sequitur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ratiocinatiua, seu collectiua quæstio orietur, an restitutio pro sublatiõe iudicij stet, & perinde ualeat, ac si iudicium non fuisset, ubi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præmio, nisi patre, perinde ac si accusatus non esset, reuocato, quæ res aduocati quoque pœnam tanquam is non affuisset, remiserit. Tum uenimus ad id, quod primum occurrebat, à rustico restitutũ esse patrem. Vbi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro aduocato, quando id præstiterit, quod aduocatus petijt, nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua iam æquitatis sunt, utrius iustius sit desyderium, id ipsum adhuc diuiditur, etiam si uterq; totum sibi uendicaret. nunc utiq; cum alter semissem, alter uniuersa fratre excluso. Sed his tractatis etiam habet magnum momentum apud iudices patris memoria, cum præsertim de bonis eius quæratur. Erit ergo coniectura, qua mente pater intestatus decesserit, sed ea ptinet ad qualitatem. Alterius status instrumentum est, plerunq; autem in fine causarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt, aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas, ut si in iure minus fiduciæ erit, æquitate iudicem præparemus. Nihil habui amplius, qd in uniuersum præciperem, nunc eamus per singulas causarum iudicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, idest ad singulas lites, controuersiasq; non possum, ita de generalibus scribere licet, ut quæ in quenq; statum frequentissime incidant, tradam. & quia natura prima quæstio est, factum ne sit, ab hac ordiar.

De coniectura.

CONIECTVRA omnis aut de re, aut de animo est, utriusque tria tempora, præteritum, præsens, futurum. De re & genera-

les quæstiones sunt, & definitæ, idest & quæ non continentur, et quæ continentur. De animo quæri non potest, nisi ubi persona est, & de facto constat. Ergo cum de re agitur, aut quid factum sit in dubium uenit, aut quid fit, aut sit futurum, ut in generalibus, an atomorum concursu mundus sit effectus, an prouidentia regatur. an sit aliquando futurus. In definitis, an parricidium commiserit Roscius, an regnum affectet Manlius, an recte Verrem sit accusaturus Q. Cæcilius. In iudicijs præteritum tempus maxime ualet. nemo enim accusat nisi quæ facta sunt, nam & quæ fiant, & quæ futura sint. ex præteritis colliguntur. Quæritur & unde quid ortum, ut pestilentia, ira deûm, an intemperie cœli, an corruptis aquis, an noxio terræ halitu. et quæ causa facti, ut quare ad Troiam quinquaginta reges nauigauerunt iureiurando adacti, an exemplo moti, an gratificantes Atridis. Quæ duo genera non multum inter se distant. Ea uero, quæ sunt præsentis temporis, si non argumentis, quæ necesse est præcessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non egent coniectura, ut si apud Lacedæmonios quæratur, an Athenis muri fiant. sed & illud potest uideri extra hoc propositum coniecturæ genus. cum de aliquo homine quæritur quis sit, ut est quæsitum contra Vrbiniæ hæredes, si is, qui tanquam filius petebat bona, figulus esset, an Sospater, nam & substantia eius sub oculos uenit, ut non possit quæri an sit, quomodo an ultra oceanum, nec quid sit, nec quale sit, sed quis sit. Verum hoc quoque genus litis ex præterito pendet, an hic sit ex Vrbinia natus Clusinius figulus. Fuerunt autem tales nostris etiam temporibus controuersiæ, atque aliquæ in meum quoque patrocinium inciderunt. Animi coniectura non dubie in omnia tempora cadit. Qua mente Ligarius in Africa fuerit, qua mente Pyrrhus fœdus petat, quomodo laturus sit Cæsar, si Ptolemæus Pompeium occiderit. Quæritur per coniecturam qualitas circa modum, speciem, numerum, an sol maior, quàm terra. Luna globosa, an plana, an acuta. unus mundus, an plures. Itemq; extra naturales quæstiones, maius bellum troianum, an Peloponnensium, qualis clypeus Achillis. an unus Hercules. In ijs autem, quæ accusatione, ac defensione constant, unum est genus, in quo quæritur & de facto, & de authore, quod interim coniunctam quæstionem habet, & utrunque pariter negatur. Interim separatum, cum & factum sit, nec'ne, & si de facto constet, à quo factum sit ambigitur. Ipsum quoque factum aliquando simplicem quæstionem habet. an homo perierit. Aliquando duplicem, ueneno, an cruditate perierit. Alterum est genus de facto tantum, cum, si id certum sit, non potest de

a quinquaginta reges

authore

authore dubitari. Tertium de authore tantum cum factum constet, sed a' quo factum sit in controuersiam uenit. Et quod tertio loco posui non est simplex, aut enim reus fecisse tantummodo se negat, aut alium fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur mutua accusatio, quam graeci ἀντιπαραγραφὴν uocant, nostrorum quidam concertatiuam. Interdum in aliquam personam, quae extra discrimen iudicij est, transfertur, & aliâs certam, aliâs incertam. Et cum in certam, aut in extrariam uitam, aut in ipsius, qui petit, uoluntatem, in quibus similis, atque in ἀντιπαραγραφὴ personarum, causarum, caeterorum, comparatio est, ut Cicero pro Vareno in familiam anchariana, pro Scauro circa mortem Bostaris in matrem auertens crimen, facit. Est etiam illud huic contrarium comparationis genus, in quo uterq; a' se factum esse dicat. Et illud, in quo non personae inter se, sed ipsae res collidunturi, idest non uter fecerit, sed utrum factum sit. Cum de facto, & de authore constat, de animo quaeri potest. Nunc de singulis, cum pariter utrunq; negatur, hoc modo. adulterium non commisi, tyrannidem non affectaui. In caedis, ac ueneficij causis frequēs est illa diuisio, non est factum, & si est factum, ego non feci. Sed cum dicimus probabo hominem occisum, accusatoris tantum partes sunt, a' reo nihil dici contra, praeter aliquas fortasse suspicōes, potest, quas spargere quammaxime uarie oportebit, quia si unum aliquid affirmaris, probandum est, aut causa periclitandum. Nam ut cum inter id, quod ab aduersario, & id, quod a' nobis propositum est, quaeritur, uidetur utiq; alterum uerū, ita euerso quo defendimur, reliquum est, quo premimur. At cum quaerimus de ambiguis signis cruditatis, & ueneni, nihil tertium est. Ideoq; utraq; pars quod proposuit tuetur. Interim autem ex re quaeritur ueneficiū fuerit, aut cruditas, cum ex ipsa aliqua citra personam quoq; argumenta ducūtur. Refert enim conuiuium praecesserit, an tristitia, labor, an otium, uigilia, an quies, aetas quoq; eius, qui perierit, discrimen facit. Interest subito defecerit, an lōgiore ualetudine consumptus sit. liberior tamen adhuc in utranq; partem disputatio, si tantum subita mors in quaestionē uenit. Interim ex persona probatio rei petitur, ut propterea credibile sit uenenum fuisse, quia credibile est ab hoc factum ueneficium, uel contra. Cum uero de reo, & de facto quaeritur, naturalis ordo est, ut prius factum esse accusator probet, deinde a' reo factum. Si tamen plures in persona probationes habuerit, conuertit hunc ordinē. Defensor autem prius negabit esse factum, quia si in hac parte uicerit, reliqua non necesse habet dicere, uicto superest, ut tueri se possit.

Illic quoq; ubi de facto tantum controuersia est, quod si probetur, non possit de authore dubitari, similiter argumenta & ex persona, & ex re ducuntur, sed in unam facti quæstionem, sicut in illa controuersia, utendum est enim & his exemplis, quæ sunt discentibus magis familiaria. Abdicatus medicinæ studuit, cum pater eius ægrotaret desperantibus de eo cæteris medicis, adhibitus sanaturum se dixit, si is potionē à se datam bibisset. pater acceptæ potionis epota parte, dixit uenenum sibi datum, filius quod reliquum erat, exhausit, pater decessit, ille pariciдij reus est. manifestum quis potionem dederit, quæ si uenenum fuit, nulla quæstio de authore, tamen an fuerit uenenum ex argumentis à persona ductis colligetur. Superest tertium, in quo factū esse constat aliquid, à quo sit factum quæritur, eius rei superuacuum est ponere exemplum, cum plurima sint huiusmodi iudicia, ut si hominem occisum esse manifestum est, uel sacrilegium commissum, is autem, qui arguitur fecisse, neget. Ex hoc nascitur ἀντιπαρηγορία, utiq; hoc factum esse conuenit, quod duo inuicem obijciunt. In quo quidem genere causarum, admonet Celsus fieri id in foro non posse, quod nemi nem ignorare arbitror. de uno enim reo consilium cogitur, & siqui sunt, qui se inuicem accusent, alterum iudicium præferre necesse est. Apollodorus quoq; ἀντιπαρηγορίαν duas esse controuersias dixit, & sunt re uera secundum forense ius duæ lites. potest tamen hoc genus in cognitionem uenire senatus, aut principis. Sed in iudicio quoq; nihil interest actionum utrum simul de utroq; pronuntietur, an sententia si de uno feratur. Quo in genere semper prior debebit esse defensio. Primū, quia natura potior est salus nostra, quàm aduersarij pernicies. Deinde quod plus habebimus in accusatione authoritatis, si prius de innocētia nostra constiterit. Postremo quod ita demū duplex causa erit. Nam qui dicit ego non occidi, habet reliquam partem, ut dicat tu occidisti. at qui dicit tu occidisti, superuacuum habet postea dicere ego non occidi. Hæ porrò actiones constant comparatione. Ipsa comparatio non una uia ducitur, aut enim totam causam nostram cum tota aduersarij causa componimus, aut singula argumenta cum singulis. Quorum utrum sit faciendum nō potest nisi ex ipsius litis utilitate cognosci, ut Cicero singula pro Vareno comparat in primo crimine. Est enim superior, cum persona alieni cum persona matris temere comparetur. Quare optimum est, si fieri poterit, ut singula uincantur à singulis. Sed siquando in partibus laborabimus, uniuersitate pugnandum est. Siue inuicem accusant, siue crimen reus citra accusationem in aduersarium uertit, ut Roscius in accusatores suos,

quamuis

quamuis reos non fecisset, siue in ipsos, quos sua manu periisse dicemus, factum deflectitur, non aliter quàm in ijs, quæ mutuam accusationem habent, utriusq; partis argumenta inter se comparãtur. Id autem genus, de quo nouissime dixi, nõ solum in scholis sæpe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est in causa Nævij Appiniani solum quæsitum, præcipitata'ne esset ab eo uxor. an se ipsa sua sponte iecisset. Quam actionem equidem solam in hoc tempus emiserã, quod ipsum fecisse ductum iuuenili cupiditate gloriæ fateor. Nam cæteræ, quæ sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæstum notariorum corruptæ, minimam partem mei habent. Est & alia duplex coniectura huic ἀντιπαραθεσιν nõ diuersa de præmijs, ut in illa controuersia, tyrannus suspicatus à medico suo datum sibi uenenũ torsit eum, & cum id dedisse se negaret, accersit alterum medicum, ille datum ei uenenum dixit, sed se antidotum daturum, & dedit ei potionem, qua epota tyrannus decessit. De præmio duo medici contendunt. Nam ut illic factum in aduersarium transferentiũ, ita hic sibi uendicantiũ, personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparantur. Illud quoq; etsi non est ἀντιπαραθεσις, simili tamẽ ratione tractatur, in quo citra accusationẽ quæritur utrum factum sit, utraq; enim pars expositionem suam habet, atq; eam tuetur, ut in lite urbiniana, petitor dicit. Clusiniũ sigulum filium Vrbiniæ aceuicta, in qua steterat, fugisse, iactatumq; cæsibus uarijs, retentum etiã à rege, tandẽ in Italiam, ac patriã suam Marginos uenisse, atq; ibi agnosci. Pollio contra seruisse eum Pisauri domnis duobus, medicinã facitasse, manumissum alienæ se familiæ uenali immiscuisse, ac rogantẽ, ut eis seruiret emptum. non'ne tota lis constat, duarum causarũ comparatione, & coniectura duplici, atq; diuersã? Quæ autem accusantiũ, atq; defendentiũ eadem petentiũ, & inficiantiũ ratio est. Ducitur coniectura primum à præteritis. In his sunt personæ, causæ, consilia. nãis ordo est, ut facere uoluerit, potuerit, fecerit. Idcoq; intuendum ante omnia qualis sit, de quo agitur, accusatoris autem est efficere, ut siquid obiecerit, non solum turpe sit, sed etiam crimini, de quo est iudicium, q̃ maxime conueniat. Nam si reum cædis impudicum, uel adulterum uocet, lædat qdem infamia, minus tamen hoc ad fidem ualeat, quàm si audacem, petulantem, crudelem, temerarium ostenderit. Patrono, si fieri potuerit, id agendum est, ut obiecta uel neget, uel defendat, uel minuat, proximum est, ut à præsenti quæstione separet. Sunt enim pleraque non solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria, ut si reus fierti, prodigus dicatur, aut negligens, neq; enim uidetur

Quin de clarna

in eundem contemptus pecuniæ, & cupiditas cadere. Si deerunt hæc remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quæri, nec eum, qui aliquando peccauerit, utiq; commisisse omnia, & hanc fiduciã fuisse accusatoribus falsa obijciendi, quod læsum, & uulneratum reum, sperauere hac inuidia opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, contra quam loci oriuntur sæpe à persona, & interim generaliter. Incredibile esse à filio patrem, ab uxore uirum occisum, ab imperatore proditam hostibus patriam. Facile respondetur, uel quod omnia scelera in malos cadant, ideoq; sæpe deprehensa sint, uel quod indignum sit crimina ipsa atrocitate defendi. Interim proprie, quod est uarium, nam dignitas & tuetur reum, & nonnunquam ipsa in argumentum facti conuertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis, sed perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuiq; ingenio uis est, in diuersum trahuntur. Probi uero mores, anteactæ uitæ integritas nunquam non plurimũ profuerint. Si nihil obijcietur, patronus quidem in hoc uehementer incumbet, accusator autem ad præsentem quæstionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem allegabit, dicens neminem non aliquando cœpisse peccare, nec pro ἐγκλήματι ducendum scelus primũ, hoc in respondendo. Sic autem præparabit actione prima iudicum animos, ut noluisse potius obijcere, quàm non potuisse credatur. Eoq; satius est omnis se anteactæ uitæ abstinere conuitio, quàm leuibus, aut friuolis, aut manifesto falsis reum incæssere, quia fides cæteris detrahitur, & qui nihil obijcit, omisisse credi potest maledicta tanquam superuacua, qui uana congerit, confitetur uanum in anteactis argumentum, in quibus uinci quàm tacere maluerit. Cætera, quæ à personis duci solent, in argumẽtorum locis exposuimus. Proxima est, ex causis probatio, in quibus hæc maxime spectantur, ira, odium, metus, cupiditas, spes. Nam reliqua in has species cadunt, quorum siquid in reum conueniet, accusatoris est efficere, ad quicquid faciendum causæ ualere uideantur, easq; quas in argumentum sumet, augere, si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere curfecerit, si fecit, aut etiam dignius esse odio scelus, quod non habuerit causam. Patronus uero quoties poterit, instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine causa. Quod Cicero uehementissime in multis orationibus tractat, præcipue tamen pro Vareno, qui omnibus malis premebatur, nam & damnatus est. At si proponitur cur factum sit, aut falsam causam, aut leuem, aut ignotam reo dicet. Possunt esse aliquæ interim ignotæ, an hæredem habuerit, an accusaturus fuerit eũ, à quo dicitur occisus. Si alia defecerint, non utiq; spectandas esse causas. Nam

pro Varreno

sas. Nam quem posse reperiri, qui non metuat, oderit, speret, irascatur, cupiat plurimos tamen hæc salua innocentia facere. neq; illud est omittendum nō omnes causas in omnibus personis ualere. Nam ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit idem in Curio, Fabricioq; memētum. De causa prius, an de persona dicendum sit, quæritur, uariq; est ab oratoribus factum, à Cicerone etiam prælatæ frequenter causæ. Sed mihi si sine ullo litis conuitio præponeretur, secundum naturam uidetur incipere à persona. Nam hoc magis generale est, rectioq; diuisio, aut in nullo crimen credibile, aut in hoc. Potest tamen id ipsum sicut pleraq; uertere utilitas, nec tantum causæ uoluntatis sunt quærēdæ, sed interim & erroris, ut ebrietas, & ignorantia. Nam hæc ut in qualitate crimen eleuant, ita in coniectura premunt. Et persona quidem nescio an unquam utiq; in uno actu rei possit incidere, de qua neutra pars dicat. De causis frequenter quæri nihil attinet, ut in adulteriis, ut in furtis, quia illas per se ipsa crimina secum habēt. Post hæc intuēda uidentur & consilia, quæ late patent, an credibile sit reum sperare id à se scelus effici posse, an ignorari cum fecisset, an etiam, si ignoratum non esset, absolui, uel pœna leui transigi, uel tardiore, uel ex qua minus incommodi consecuturus, q̄ ex facto gaudij uideretur, an etiam tanti putauerit pœnam subire. Post hæc, an alio tempore, & aliter facere uel facilius, uel securius potuerit, ut dicit Cicero pro Milone enumerans plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Præterea cur potissimum illo loco, illo tempore, illo modo sit aggressus, qui & ipse diligentissime tractatur pro eodem locus, an etiam si nulla ratione ductus est, impetu raptus sit, & absq; sententia. Nam uulgo dicitur scelera non habere consilium, an etiam consuetudine peccandi sit allectus. Excussa prima parte an uoluerit, sequitur an potuerit. hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco clauso, frequētī tēpore, uel diurno cum testes plures, uel nocturno, cū maior difficultas. Inspiciuntur utiq; difficultates, & occasiones, quæ sunt plurimæ. Ideoq; exēplis non egent. hic sequens locus talis est, ut si fieri nō potuit sublata lis sit, si potuit, sequatur quæstio, an fecerit. Sed hæc etiā ad animi coniecturā ptinent. Nā & ex his colligitur, an sperauerit. Ideo spectari debent & instrumenta, ut Clodij, ac Milonis comitatus. Quæstio an fecerit incipit à secundo tempore, idest præsenti, ac deinde coniuncto, quorum sunt sonus, clamor, gemitus. Insequenti latitatio, metus, similia. His accidunt signa, de quibus tractatum est. Verba etiā, & facta, quæq; antecesserunt, quæq; insecuta sunt. Hæc aut nostra sunt, aut aliena. sed uerba magis nocēt, aut minus. magis nocent,

& minus prosunt nostra q̃ aliena. magis prosunt, & minus nocent aliena q̃ nostra. facta autem interim magis prosunt nostra, interim aliena, ut siqd, quod pro nobis sit, aduersarius fecit. Semp uero magis nocent nostra q̃ aliena. Est & illa in uerbis differẽtia, quod aut aperta sunt, aut dubia, seu nostra, seu aliena sunt. Infirmiora in utrunq; sint necesse dubia, tamen nostra sæpe magis nocent, ut in illa controuersia. Interrogatus filius ubi esset pater, dixit ubicunq; est, uiuit. at ille in puteo mortuus est inuentus. Aliena, quæ sunt dubia, nunq̃ possunt nocere, nisi aut incerto authore, aut mortuo, nocte audita est uox, caueto tyrannicidam, & interrogatus cuius ueneno moriretur, respondit, non expedit tibi scire. Nam si est, qui possit interrogari, soluet ambiguitatem. Cum autem dicta, factaq; nostra defendi solo animo possint, aliena uarie refutantur. De uno quidem maxime genere coniectu ralium controuersiarum locuti uidemur, & in omnes aliquid de his cadit. Nam depositi furti, creditæ pecuniæ, & à facultatibus argumenta ueniunt, an fuerit quod deponeretur, & à personis, an illum deposuisse apud hunc, uel hunc credidisse credibile sit, an petitorem calumniari, an reum inficiatorem esse, uel furem. Sed etiam in furti reo sicut in cædis quæritur de facto, & de authore. Crediti, & depositi duæ quæstiones, sed nonnunq̃ iunctæ, an datum sit, an redditum. Habent aliquid proprij adulterij causæ, quod plerunq; duorum discrimen est, & de utriusq; uita dicendum, quanquam & id quæritur, an utrunq; pariter defendi oporteat. Cuius rei consilium nascetur ex causa. Nam si adiuuabit pars altera, coniungam, si nocebit, separabo. Nequis autem mihi putet temere excidisse, quod plerunq; duorum crimen esse adulterium, non semper dixerim. Potest accusari sola mulier incerti adulterij. Munera domi inuenta sunt, pecunia, cuius author nõ extat, codicilli dubium ad quem scripti. In falso quoq; ratio similis. aut enim plures in culpam uocantur, aut unus. & scriptor quidem semper tueri signatorem necesse habet, signator scriptorem non semp, nam & decipi potuit. Is autem, qui hos adhibuisse, & cui id factum dicitur, & scriptorem, & signatores defendet. Iidem argumentorum loci in causis proditionis, & affectatæ tyrannidis. Verum illa scholarum consuetudo iuris in forum potest nocere, quod omnia, quæ in themate non sunt, pro nobis ducimus, adulterium obijcis, quis testis? quis iudex? quod pretium? quis conscius? Venenum ubi emi? à quo? quando? quanti? per quem dedi? Pro reo tyrãnidis affectatæ, ubi sunt arma? quos contraxi satellites? Neque hæc nego esse dicenda, & ipsis utendum pro parte suscepta. Nam & in foro aliquando aduersa-

rius

rius probare non poterit, desyderabo. sed in foro tantum illam facultatem olim desyderauimus, ubi non fere causa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile est, quod in epilogis quidam, quibus uolunt, liberos, nutrices, parentes accommodant, nisi quod magis concesseris ea, quæ non sint posita, desyderare, quàm dicere. De animo quomodo quæratur satis dictum est, cum ita diuiserimus, an uoluerit, an potuerit, an fecerit. Nam qua uia tractatur, an uoluerit, eadem quo animo fecerit. Id enim est, an male facere uoluerit. Ordo quoque rerum aut affert, aut detrahit fidem. multo scilicet magis res prout congruunt, aut repugnant. Sed hæc nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Quærendum tamen semper, quid cuiq; connectatur, & quid cuiq; consentiat.

De finitione.

SEQVITVR coniectura finitio. Nam qui non potest dicere nihil fecisse, proximum habebit ut dicat, non id facisse, quod obiciatur. Itaq; plerunq; legibus ijsdem, quibus coniectura uersatur, defensiones tantũ genere mutato, ut in furtis, depositis, adulterijs. Nam quemadmodum dicimus non feci furtum, non accepi depositũ, non cõmisi adulteriũ. ita non est hoc furtum, non est hæc mutuatio, non est hoc adulterium. Interim a' qualitate ad finitionẽ descenditur, ut in actionibus dementiæ, malæ tractationis, reip. læsæ. In quibus si recte facta esse, quæ obiciuntur, dici non potest, illud succurrit, non est hoc dementem esse male tractare, remp. uerbis lædere. Finitio igitur est rei propositæ propria, & dilucida, & breuiter cõprehẽsa uerbis enuntiatio, cõstat maxime, sicut est dictum, genere, specie, differẽtibus, proprijs, ut si finias equum, noto enim maxime utar exẽplo, genus est animal, species mortale, differentia irrationabile, nã & homo mortale erat, propriũ hinniens. Hæc adhibetur orationi in pluribus causis. Nam tum est certum de nomine, sed quæritur, quæ res ei subiicienda sit. tum res est manifesta, sed de nomine non constat. Cum de re dubium est, interim coniectura est, ut si quæratur quid sit deus. Nam qui id negat, deum esse spiritum omnibus partibus immistum, non hoc dicat falsam esse illius diuinæ naturæ appellationem, sicut Epicurus, qui humanam ei formã locumq; inter mundos dedit, sed nomine utrq; uno utitur, utrum sit in re coniectat. Interim qualitas tractatur, ut qd sit rhetoricæ uis persuadendi, an bene dicendi scientia, qd genus est in iudicijs frequentissimum. Sic enim quæritur an deprehensus in lupanari cum aliena uxore adulter sit, quia non de appellatione, sed de ui facti eius ambigitur,

an omnino peccarit, nam si peccauit, non potest aliud esse, quàm adulter. Diuersum est genus cum controuersia consistit non nomine, quod pendet è scripto, nec uersatur in iudicijs, nisi propter uerba, quæ litem faciunt, an qui se interficit homicida sit, an q tyrannum in mortem compulit, tyrannicida, an carmina magorum uenefica. res enim manifesta est. Satur quoq; non idem esse occidere se, quod alium. non idem occidere tyrannum, quod compellere ad mortem. non idem carmina, ac mortiferam potionem. Quæritur tamen an eodem nomine appellanda sint. Quanq̃ autē dissentire uix audeo à Cicerone, qui permultos secutus authores, dicit finitionem esse de eodem, & de altero, semper. n. neganti aliquod esse nomen, dicendum quid sit potius. tamen in eandem treis habeo uelut species. Nam interim conuenit sic quærere, an habendum sit adulterium in lupanari. cum hoc negamus, non necesse est dicere quid id uocetur, quia totum crimen inficiamur. Interim quæritur an hoc furtum, an sacrilegium, non quin sufficiat non esse sacrilegium, sed quia necesse sit dicere quid sit aliud, quo in loco utrunque finiendum est. Interim quæritur in rebus specie diuersis, an et hoc eodem modo sit appellandum, cum res utraq; habeat suum nomen, ut amatorum uenenum. In omnibus autem huius generis litibus quæritur, an etiam hoc, quia nomen, de quo ambigitur, utiq; in alia re certum est. Sacrilegium est rem sacram de templo surripere, num & priuatam. Adulterium cum aliena uxore domi coire, an & in lupanari. Tyrannicidium occidere tyrannum, an etiam in mortem compellere. Ideoq; συλλογισμὸς, de quo postea dicam, uelut infirmior est finitio, quia in hac quæritur, an idem sit huius rei nomen, quod alterius, in illo an perinde habenda sit hæc, atque illa. Est et talis diuisionum diuersitas, ut quidam sentiunt, num idem diuersis uerbis comprehendatur, ut rhetoricæ bene dicendi scientia, & eadem bene inueniendi, & bene nuntiandi, & dicendi secundum uirtutem orationis, & dicendi quid sit officij, atq; prouidendum an si sensu non pugnant, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur nō litigatur. opus est aliquando finitione obscurioribus, & ignotioribus uerbis, quid sit clarigatio, erit & interim notis nomine uerbis, uidebis quid sit penus, quid litus, quæ uarietas efficit, ut ea quidam coniecturæ, quidam qualitati, q̃dam legitimis quæstionibus subiecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis hæc, & ad morem dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus potius per argumenta uerborum cauillatrix, quàm in oratoris officio multum allatura momenti. licet enim ualeat in sermone tantum, ut constrictum in

uinculis

uinculis suis habeat eum, qui responsurus est, & uel tacere, uel etiam inuitum id, quod sit contra, cogat fateri, non eadem est tamen eius in causis utilitas. Persuadendum enim iudici est, qui etiam si uerbis deuinctus est, tamen nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenti uero quae tanta est huius praecisae comprehensionis necessitas? An si non dixero homo est animal rationale mortale, non potero expositis tot corporis, animiq; proprietatibus latius oratione ducta, uel à dijs eum, uel à mutis discernere? Quid? quod non uno modo definitur res eadem. sed latiore, uariosq; tractatu, ut fiat Cicero, ut omnes oratores plerusq; fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta seruitus. Est enim certa seruitus ad certa se uerba astringendi, idq; faciendũ in libris Ciceronis de oratore uetat M. Antonius. Nam est etiam periculosum, cum si uno uerbo sit erratum, tota causa cecidisse uideamur. Optimaq; est illa media uia, qua utitur Cicero pro Ceanna, ut res proponatur, uerba non periclitentur. Et enim recuperatores non ea sola uis est, quae ad corpus nostrum, uitamq; peruenit, sed etiam multo maior ea, quae periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum loco saepe, & certo de statu dimouet. Aut cum finitionem praecedit probatio, ut in philippicis Cicero Seruium Sulpitium occisum ab Antonio colligit, & in clausula denum ita finit. Is ei profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. non negauerim tamen haec quoq; ut expedit causae, esse facienda. Et siquando firma comprehendi poterit, & breui complexu uerborum finitio esse, id tum elegans, tum etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis. Eius certus ordo est quid sit, an hoc sit, & in hoc fere labor maior est, ut finitionem confirmes, quàm ut finitionem applices. In eo quid sit duplex opus est. Nam & est nostra confirmanda, & aduersae partis destruenda finitio. Ideoq; in schola ubi nobis ipsis fingimus contradictionem, duos ponere debemus fines, quales utrinq; esse optimi poterunt. At in foro prouidendum, num forte superuacua, & nihil ad causam pertinens, an ambigua, an contraria, an communis sit finitio, quorum nihil accidere, nisi agentis culpa potest, ut recte autem finiamus, ita fiet, si prius in animo constituerimus, quid uelimus efficere. Sic enim accommodari ad uoluntatem uerba poterunt, atque ut à notissimo exemplo, quo sit res lucidior, non recedamus. Qui priuatam pecuniam de templo surripit, sacrilegij reus est, culpa manifesta. Quaestio est, an huic crimini nomen, quod est in lege, conueniat. Ergo ambigitur an hoc sacrilegum sit. accusator, quia de templo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. reus quia priuatam surripuerit, negat esse

sacrilegium, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet, sacrilegium est surripere aliquid de sacro. Reus ita finiet, sacrilegium est surripere aliquid sacri. Vterque alterius finitionem impugnat. Ea duobus generibus euertitur, si aut falsa est, aut parum plena. nam illud tertium nisi stultis non accidit, ut nihil ad quæstionem pertineat. Falsa est, si dicas equus animal rationale. nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse propriũ. Hic reus falsam dicit esse finitionem accusatoris. Accusator autem non potest dicere falsam esse rei. Nam est sacrilegium surripere aliquid sacri, dicit parum plenam. adijciendum enim ait ex sacro. maximus autem usus, in approbando, refellendoq; fine, propriorum, ac differentium, nonnunquam etiam etymologiæ. Quæ tamen omnia sicut in cæteris confirmat æquitas, nonnunquam etiam coniectura mentis. Etymologia maxime rara est. Quid enim est aliud tumultus nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. Circa propria, ac differentia magna subtilitas, ut cum quæritur, an addictus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet, seruus sit. altera pars finit ita, seruus est, qui est iure in seruitute. Altera, qui in seruitute est eo iure, quo seruus, aut, ut antiqui dixerunt, qui seruitutem seruit, quæ finitio etiam si constat æquo, nisi tamen proprijs, et differentibus adiuuetur, inanis est. Dicet enim aduersarius seruire eum seruitute, aut eo iure, quo seruum. Videamus ergo propria, differentiaq; liberorum, quæ libro quinto leuiter in transitu attigram. Seruus cum manumittitur, fit libertinus, addictus recepta libertate est ingenuus. Seruus inuito domino libertatem non consequetur, addictus soluendo citra uoluntatem domini consequetur, ad seruum nulla lex pertinet. addictus legem habet. propria, liberi, quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum. habet hæc addictus, excusso quid sit, propè peracta est quæstio, an hoc sit. id enim agimus, ut sit causæ nostræ conueniens finitio potentissima. Est autem in ea qualitas, an amor, an insania. huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitiones ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repugnantibus, causis, efficiis, similibus, de quorum argumentorum natura dictum est. Breuiter autem pro Ceanna Cicero initia, causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est. Quid igitur? fugiebant propter metum? Quid metuebant? uim uidelicet potestatis. Igitur principia negare potestis, cum extrema concediti? sed similitudine quoque usus est. quæ uis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur. sed ex con-

Libertinus

trario argumenta ducuntur, ut si quæratur, an amatorium, uenenum sit, nec'ne, quia uenenum amatorium non sit. Illud alterum genus, quo sit manifestius adolescentibus meis, meos enim semper adolescentes putabo, hic quoque fictæ controuersiæ utar exemplo. Iuuenes qui conuiuere solebant, constituerunt, ut in litore cœnarent, unius, qui cœnæ defuerat, nomen tumulo, quem extruxerant, inscripserunt. pater eius à transmarina peregrinatione, cum ad littus idem appulisset lecto nomine suspendit se. dicuntur hi causa mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris, per quem factum est, ut quis perierit, causa mortis est, reus est, qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse esset, remota finitione accusatori sat est dicere, causa mortis fuistis, per uos enim actum est, ut homo periret, quia nisi uos illud fecissetis, uiueret. Contra, non statim per quem factum est, ut quis periret, is damnari debet, ut accusator testis index rei capitalis, nec undecunque causa fluxit, ibi culpa est, ut siquis profectionem suaserit, ut ad amicum accesserit trans mare, & is naufragio perierit. Ad cœnam inuitarit, & is cruditate illic contracta decesserit, nec fuerit in causa mortis solũ adolescentiũ factum, sed credulitas senis, in dolore ferundo infirmitas, denq; si fortior fuisset, aut prudentior uiueret, nec mala mente fecerunt, & ille potuit uel ex loco tumulũ, uel ex opere tumultuario suspicari non esse monimentũ. Qui ergo puniri debent? in qbus omnia sunt homicidæ præter manum. Est interim certa finitio, de qua inter utranque partem conuenit, ut Cicero dicit maiestas est in imperio, atque in omni populi R. dignitate. Quæritur tamen, an maiestas minuta sit, ut in causa Cornelij quæsitum est. sed hic etiam similis uideri potest finitiuæ, tamen quia de finitione non ambigitur, iudicatio est qualitas, atque ad eum potius statum reducenda, ad cuius forte quadam uenimus mentionem, sed & erat ordine proximus locus.

exemplu

De qualitate.

EST autem qualitas alia de summo genere, atq; ea quidem non simplex. Nam & qualis sit cuiusque rei natura, & quæ forma quæritur, an immortalis anima, an humana specie deus, & de magnitudine, ac numero quantus sol, an unus mundus, quæ omnia coniectura quidem colliguntur. quæstionem tamen habẽt in eo qualia sint. Hæc & in suasorijs aliquando tractari solent, ut si Cæsar deliberet, an Britaniam impugnet, quæ sit oceani natura, an Britania

insula. Nam tum ignorabatur quanta in ea terra, quo numero militum aggredienda, in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda, ac non facienda, appetenda, uitanda, quæ in suasorias quidem maxime cadunt. Sed in controuersiis quoq; sunt frequentia. hac sola differentia, quia illic de futuris, hic de factis agitur. Item demonstratiuæ partis omnia sunt in hoc statu, factum esse constat, quale sit factum quæritur. Lis est omnis aut de præmio, aut de pœna, aut de quantitate. Igitur primum genus causæ aut simplex, aut comparatiuum. Illic quid æquum, hic quid æquius aut quid æquissimum sit excutitur. Cum de pœna iudicium est, à parte eius, qui causam dicit, aut defensio est criminis, aut imminutio, aut excusatio, aut, ut qdam putant, deprecatio. Defensio longe potētissima est, qua ipsum factum, quod objicitur, dicimus honestum esse. Abdicatur aliqs, quod inuito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit, tuemur quod fecimus. partem hanc uocant hermagoræi κατ' ἀντίληψιν ad intellectum id nomen referentes. latine ad uerbum translatam non inuenio, absoluta appellatur. Sed enim de re sola quæstio iusta sit ea nec'ne. Iustum oē continetur natura, uel constitutione. natura, quod fit secundum cuiusq; rei dignitatem. hæc sunt pietas, fides, continentia, & talia. adijciunt & id, quod sit par aduersum. id non temere intuendū est, nam & uis cōtra uim, & talia nihil habent aduersum eū, q prior fecit iniuste. & non quoniam res pares sunt, etiam id est iniustum, quod antecessit. illa utrinq; iusta, eadem lex, eadem conditio, ac forsitan nec sint quidem paria, quæ ulla parte sunt dissimilia. Constitutio est in lege, more, iudicato, pacto. alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile assumptis extrinsecus auxilijs tuemur, id uocant κατ' ἀντίστασιν, latine hoc quoq; non ad uerbum trāsferunt. assumptiua enim dicitur causa, in quo genere fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, oratio Milonis, ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio constat eius accusatione, qui uindicatur. occisus est, sed latro, excæcatus, sed raptor. Est & illa ex causis facti ducta defensio, priori contraria, in qua neque factum ipsum per se, ut in absoluta quæstione defenditur, neque ex contrario facto, sed ex aliqua utilitate, aut reipublicæ, aut hominum multorum, aut etiam ipsius aduersarij, nonnunquam & nostra, si modo id erit, quod facere nostra causa fas sit. quod sub extraneo accusatore, & legibus agente prodesse nunquam potest, in domesticis disceptationibus potest. Nam & filijs pater in iudicio abdicationis, & maritus uxori, si malæ tractationis accusabitur & patri filius, si de

mentiæ causa erit, non inuerecunde dicet multum sua interfuisse, in quo tamen incommoda uitantis melior, quàm commoda petentis, est causa, quibus similia etiam in uera rerum quæstione tractantur. Nã quæ in scholis abdicatorum hæc in foro exhæredatorum à parentibus, & bona apud consules repetentium ratio est. quæ illic malæ tractationis, hic rei uxoriæ, cum quæritur utrius culpa diuortium factum sit. quæ illic dementiæ, hic petendi curatoris. Subiacet utilitati etiam illa defensio, si spei aliquid futurum fuit. Nam in comparatione malorum, boni locum obtinet, leuius, ut si Mancinus fœdus numantinum sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, fuerit exercatus Romanus. Hoc genus ἀντισταθμὸν græce nominatur, comparatiuum nostri uocant. Hæc circa defensionem facti, quæ si neq; per se ipsam, neq; adhibitis alijs auxilijs dabitur. Proximum est in alium transferre crimen, si possumus. Ideoq; etiam in hos, qui iam scripti sunt, status uisa est cadere translatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur, ut si Gracchus reus fœderis numantini, cuius metu leges populares tulisse in tribunatu uidetur, missum se ab imperatore suo diceret. Interim deriuatur in rem, ut si is, qui testamento quid iussus non fecerit, dicat per leges id fieri non potuisse. hoc μετάθεσιν dicunt. Exclusis quoq; his, excusatio superest, ea est aut ignorantiæ, ut siquis fugitiuo stigmata scripserit, eoq; ingenuo iudicato, neget scisse se liberũ eum fuisse. aut necessitatis, ut cum miles ad commeatus diem non affuit, dicit se fluminibus interclusum, aut ualetudine. Fortuna quoq; sæpe substituitur culpæ. Nonunquam male fecissenos, sed bono animo dicimus. utriusq; rei multa, & manifesta exempla sunt, iccirco non est eorum necessaria expositio. Si omnia, quæ supra scripta sunt, deerunt, uidendum an minui culpa possit. hic est ille, qui à quibusdam dicitur status quantitatis. Sed ea cum sit aut pœnæ, aut honoris, ex qualitate facti constituitur. Eoq; nobis sub hoc esse statu uidetur, sicut eius quoq; quæ ad numerum refertur à græcis. Nam & ποιότητα, & ποσότητα dicunt, nos utrunq; eadem appellatione una complectimur. Vltima est deprecatio, quod genus causæ pleriq; negarunt in iudicium unquã uenire, quin Cicero quoq; pro Quinto Ligario idẽ testari uidetur, cũ 96
» dicit. Causas Cæsar egi multas, & quidem tecum, dũ te in foro te-
» nuit ratio honorum tuorum. Certe nunquam hoc modo, Ignoscite
» iudices, errauit, lapsus est, non putauit, si unq̃ posthac, & cætera.

In senatu uero & apud populum, & apud principem, & ubicũq; iuris clementia est, habet locum deprecatio. In qua plurimum ualent ex ipso, qui reus est, hæc tria in uita præcedere, si innocens, si bene

meritus, si spes in futurum innocenter uiciuri, & in aliquo usu futuri. Præterea si uel alijs incommodis uel præsenti periculo, uel pœnitentiæ uideatur satis pœnarum dedisse. Extra, nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamen, qui cognoscat, plurimum ponendum, si laus eum misericordis potius q̃ reprehẽsio dissoluti consecutura est. Verum et in iudicijs etiam si non toto genere causæ, tamen ex parte magna hic locus sæpe tractatur. Nam & diuisio frequens est, etiam si fecisset, ignoscendum fuisse. Idq; in causis dubijs sæpe præualuit, & epilogi omnes in eadem ferè materia uersari solent. Sed nonnunquam etiam reus hic totius summam constituit, si exhæredatum à se filiũ pater testatus fuerit elogio, propterea qd̃ is meretricem amauerit. Nam omnis hic quæstio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, & centumuiri tribuere debeant ueniam, sed etiam in formulis cum pœnariæ sunt actiones. Nos ita causam partimur, an commissa sit pœna, an exigi debeat. Id autem, quod illi uiderunt, uerum est, reum à iudicibus hoc defensionis modo liberari non posse. De præmijs autem quæruntur duo, an ullo sit dignus, qui petit, an tanto. ex duobus uter dignior. ex pluribus quis dignissimus, quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non rem tantum, siue allegenda, siue comparãda erit, sed personam quoque. Nam & multum interest tyrannum iuuenis occiderit, an senex, uir, an fœmina, alienus, an coniunctus. est & ad locum multiplicter, in ciuitate tyrannis assueta, an libera semper, in arce, an domi, et quomodo factum sit, an ferro, an ueneno, & quo tempore, bello, an pace, an cum depositurus esset eã potestatem, an cum aliquid noui sceleris ausurus, habetur in meritis gratia, periculum quoq;, ac difficultas. Simliter liberalitas à quo profecta sit, refert. Nam in paupere gratior, quàm in diuite, dante beneficium, quàm reddẽte, patre, quàm orbo. Item quam rem dederit, & quo tempore, & quo animo, idest num in aliquam spem suam, similiter alia. Et ideo qualitas maxima oratoris recipit opera, quia in utranque partem plurimum est ingenio loci, nec usquam tantum affectus ualent. nam coniectura extrinsecus quoq; adductas frequenter probationes habet, & argumenta ex materia sumit, ut quale qcq; uideatur eloquentia opus est, hic regnat, hic imperat, hic sola uincat. Huic parti subiũgit Virginius causas abdicationis, dementiæ, malæ tractationis, orbarum nuptias indicentium. Nam & iudicium ferè sic accidit, inuentiq; sunt, qui has materias officiorum uocarent. Sed alios quoq; nonnunquam leges hæ recipiunt status. Nam & coniectura est aliquando in plerisq; horum, cum se uel non fecisse, uel bona mente fecisse contendunt. Cuius generis

exempla sunt multa. Et quid sit dementia, & mala tractatio finitur. Nam iuris leges plerunque quæstiones præcurrere solent. Et ex quibus causis non fiat statutum, qd tamen facto defendi non poterit, iure nitetur, & quot, & quibus causis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio detur, & cui accusare dementiæ nō permittatur. Abdicationum formæ sunt duæ, altera criminis perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter. altera imperfecti, uelut pendentis, & adhuc in conditione positi, quales sunt in quibus abdicatur filius, quia non pareat patri. Illa semper asperā abdicantis actionem habet, immutabile est enim quod factum est. hæc ex parte blandam, & suadēti similem. maualt enim pater corrigere quàm abdicare. At pro filijs in utroq; genere summissam, & ad satisfaciendum compositam, à quo dissensuros scio, qui libenter patris figuram lædunt, quod non ausim dicere nunquam esse faciendum. potest enim materia incidere, quæ hoc exigat. Cæterum uidendum est quoties aliter agi potest, sed de figuris in alio libro tractabimus. Nō dissimiles autem abdicationum actionibus sunt malæ tractationis actiones. Nam & ipsam habent eandē in accusationibus moderationem. Dementiæ quoq; iudicia aut propter id, quod factum est, aut propter id, quod adhuc fieri, uel non fieri potest instituuntur, & actor in eo, quod factum est, liberum habet impetum, sic tamen, ut factum accuset, ipsius patris tanquam ualetudine lapsi misereatur. In eo uero, cuius libera mutatio est, diu roget, & suadeat, & nouissime dementiam rationi quæratur obstare, non mores, quos quanto magis in præteritum laudauerit, tanto facilius probabit morbo esse mutatos. Reus quoties causa patietur, debebit esse in defensione moderatus, quia ferè ira, & concitatio furori sunt similia. Omnibus his commune est, quod rei non semper defensione facti, sed excusatione, ac uenia frequenter utuntur. Est enim domestica disceptatio, in qua & semel peccasse, & per errorem, & leuius quàm obijciatur, absolutioni nonnunq; sufficit. Sed alia quoq; multa controuersiarū genera in qualitatem cadunt, iniuriarum, quanq; enim reus aliquando fecisse negat. Plerūq; tamen hæc actio facto, atq; animo continetur.

abdicationum forma

De accusatore cōstituendo, quæ iudicia diuinationes uocantur. in quo genere Cicero quidem, qui mandātibus socijs, Verrem accusabat, hac usus est diuisione. spectandum à quo maxime agi uelint hi, quorum de ultione quæritur, à quo minime uelit is, qui accusatur. Frequentissime tamē hæ sunt quæstiones, uter maiores causas habeat, uter plus industriæ, aut uiriū sit allaturus ad accusandū, uter id meliore fide sit facturus. Tutelæ præterea, in quo iudicio solet quæri an alia de re quàm

de calculis cognosci oporteat, an fidem præstare debeat tantum, non etiam consilium, & euentum. cui simile est male gestæ procurationis in foro negotiorum gestorum. nam & mandati actio est. Præter hæc finguntur in scholis & scripti maleficij, in quibus aut hoc quæritur, an scriptum sit. aut hoc, an maleficium sit, raro utrunq; male gestæ legationis, apud græcos & ueris causis frequens, ubi iuris loco quæri solet, an omnino aliter agere quàm mandatum sit, liceat, & quousq; sit legatus, quoniam aliæ in renuntiando sunt, ut in eo, qui testimonium in Verrem dixerat, post perlatam legationem. plurimum tamen est, in eo quale sit factum. Reip. læsæ. hinc mouentur quidem mille iuris cauillationes, quid sit remp. lædere, & læserit ne, an profuerit, & ab ipso an propter ipsum læsa sit. In facto tamen plurimum inest. Ingrati quoq; in quo genere quæritur, an is, cum quo agitur, acceperit beneficium, quod raro negandũ est, ingratus est enim, qui negat quantum acceperit, an reddiderit, an protinus qui non reddidit ingratus sit. an potuerit reddere, an id, quod exigebatur, debuerit, quo animo sit. Simpliciores ille iniusti repudij sub qua lege controuersiæ illud proprium habẽt, quod à parte accusantis defensio est, & defendentis accusatio. Præterea, cum quis rationem mortis in senatum reddidit, ubi una quæstio est iuris, an is demum prohibendus sit, qui mori uult, ut se legum actionibus subtrahat. Cætera qualitatis. Finguntur & testamenta, in quibus de sola quæritur uoluntate, ut in controuersia, quam supra exposui, in qua de parte patrimonij quarta, quam pater dignissimo ex filijs reliquerat, contendunt philosophus, medicus, orator. Quod idem accidit, si orbæ nuptias indicant pares gradu, & si inter propinquos de idoneo quæratur. Sed mihi nec omnes persequi materias in animo est. Fingi enim adhuc possunt, nec communes sunt earum quæstiones, quia positionibus mutantur. Hoc tantum admiror Flauium, cuius apud me merito summa est authoritas, cum artem scholæ tantum componeret, tam angustè materiã qualitatis terminasse. Quantitas quoq; (ut dixi plerunq;) etiam si nõ semper plerunq;, tamen recte eidem subiacet, seu modi est, seu numeri. Sed modus aliquando constat æstimatione facti. quanta sit culpa, quantum'ue beneficium, aliquando iure, cum id in controuersiã uenit, qua quis lege puniendus, uel honorandus sit. Stuprator decem millia dare debeat, quæ pœna huic crimini constituta est, an quia stupratus se suspendit, capite puniri tanquam causa mortis. quo in genere falluntur, qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quæratur. Nam de decem millibus nulla controuersia est, quæ nec petuntur. Iudicium redditur, an

reus causa

reus causa sit mortis. In coniecturam quoque eadem species cadit, cum perpetuo, an quinquennali sit exilio multandus in controuersiam uenerit, num prudens cædem commiserit quæritur. Illa quoq; quæ ex numero ducatur, pendet ex iure, an Thrasybulo triginta præmia debeantur, et cum duo fures pecuniam abstulerunt, separatim quadruplũ quisque, an duplum debeat. Sed hic factum quoque æstimatur, & tamen ius ipsum pendet ex qualitate

De qualitate iudiciali.

QVI neque fecisse se negabit, neque aliud esse, quod fecerit, dicet, neque factum defendet, necesse est in suo iure consistat. In quo plerũq; actionis est quæstio, quæ non semper eadem est, ut quidam putauerunt, nam et iudiciũ antecedit, qualia sunt præturæ curiosa consilia, cum de iure accusatoris ambigitur, & in ipsis frequentissime iudicijs uersatur. Est enim duplex eius disceptationis conditio, quod aut intentio, aut præscriptio habet controuersiam. Ac fuerunt qui præscriptionis statum facerent, tanquam ea non ijsdem omnibus, quibus cæteræ leges quæstionibus contineretur. cum ex præscriptione lis pẽdet, de ipsa quæri non est necesse, ignominioso patri filius præscribit de eo solo, iudicatio est, an liceat. Quoties tamen poterimus efficiẽdum est, ut de re quoque bene sentiat. sic enim iuri nostro libẽtius indulgebit, ut in possessionibus, quæ ex interdictis fiunt, etiam si nõ proprietatis est quæstio, sed tantum possessionis, tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse docere oportebit. Sed frequentius etiam quæritur de intentione. Vir fortis optet quicquid uolet, nego illi dandum quicquid optauerit, nõ habeo præscriptionem, sed tamen uoluntate contra uerba præscriptionis modo utor. In utroque autem genere status idem fit. Porro lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut uetat, aut permittit. Item habet aut propter se ipsam, aut propter alteram. Quæstio est aut in scripto, aut in uoluntate. In scripto aut apertum est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi uolo de testamentis pactis, stipulationibus, omni denique scripto, idem de uoce. Et quoniam quatuor eius generis quæstiones, uel status facimus, singulos percurram.

De statu ex scripto, & uoluntate.

SCRIPTI, & uoluntatis frequentissima inter consultos quæstio est, & pars magna controuersiæ iuris huic pendet, quo minus id in scholis accidere mirum est, ubi etiam ex industria fingitur. Eius ge-

mus unum est, in quo & de scripto, & de uoluntate quæritur. Id tum accidit, cum est in lege aliqua obscuritas, in ea aut uterq; suam interpretationem confirmat, aut aduersarij subuertit, ut hic. Fur quadruplum soluat, duo furripuerunt pariter decem millia, petuntur ab utroque quadragena, illi postulant, ut uicena conferant. Nam & actor dicit hoc esse quadruplum, quod petat, & rei hoc, quod offerant. Voluntas quoque utrinq; defenditur, aut cum de altero intellectu certum est, de altero dubiũ. Ex meretrice natus ne concionetur, quæ filium habebat, prostrare cœpit, prohibetur adolescens concione. nam de eius filio, quæ ante partum meretrix fuit, certum est. an eadem huius causa sit dubium est, qa ex hac natus ante quàm meretrix esset. Solet et illud quæri, quo referatur, quod scriptum est. bis de eadem re ne sit actio, idest hoc bis, ad actorem, an ad actionem. Hæc ex iure obscuro. Alterum genus est ex manifesto, quod qui solum uiderunt, hunc statum plani, & uolũtatis appellauerunt. In hoc altera pars scripto nititur, altera uolũtate. Sed contra scriptum tribus generibus occurritur. Vnum est, in quo id seruari semper non posse ex ipso patet, liberi parẽtes alant, aut uinciantur, non enim alligabitur infans. hic erit ad alia transitus, & diuisio. An quisquis non aluerit, an hic. propter hoc proponunt quidam tale genus controuersiarum, in quo nullum argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantum, de quo lis est, quærendum sit. Peregrinus si murum ascenderit, capite puniatur, cum hostes murum ascendissent, peregrinus eos depulit, petitur ad supplicium, non erunt hic separatæ quæstiones, an quisque, an hic, quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum uehementius eo, qd in lite est, sed hoc tantum, an ne seruandæ quidem ciuitatis causa. Ergo & æquitate, & uolũtate pugnandũ. Fieri tamen potest, ut ex alijs legibus exempla ducamus, per quæ appareat semper stari scripto non posse, ut Cicero pro Cecinna fecit. Tertium cum in ipsis uerbis legis reperimus aliquid, per quod probemus aliud legum latorem uoluisse, ut in hac controuersia, qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. cum annulo ferreo inuentum magistratus alligauit. Hic quia est uerbum in lege, deprehensus, satis etiam significatum uidetur nõ contineri lege nisi noxium ferrum. Sed ut qui uoluntate nitetur, scriptum, quoties poterit, infirmare debebit, ita qui scriptum tuebitur, adiuuare se etiam uoluntate tentabit. In testamentis & illa accidunt, ut uoluntas manifesta sit, scriptum nihil sit, ut in iudicio curiano, in quo nota L. Crassi, et Scæuolæ fuit contentio. Substitutus hæres erat, si posthumus ante tutelæ suæ annos decessisset, non est natus, propinqui bona sibi uendicabant, quis

dubitaret

dubitaret, quin ea uoluntas fuisset testantis, ut is non nato filio hæres esset, qui mortuo, sed hoc non scripserat. Id quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum, quod appareret scriptorem noluisse, qui sex tertium nummum quinque millia legauerit, cum emendaret testamentum sublatis sex tertijs nummis argenti pondo æque posuit, quinque millia remanserunt. apparuit tamen quinque pondo dari uoluisse, quod ille in argento legato modus & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiam statu generales sunt quæstiones scripto, an uoluntate standum sit, quæ fuerit scribentis uoluntas, tractatus omnes qualitatis, aut coniecturæ, de quibus satis dictum arbitror.

De contrarijs legibus.

PROXIMVM *est de legibus contrarijs dicere, qa inter omnes artium scriptores constat in antinomia duos esse scripti, & uoluntatis status, neque immerito, quia cum lex legi obstet, utrinque contra scriptum dicitur, & quæstio est de uoluntate, in utraque id ambigitur, an utique illa lege sit utendum. Omnibus autem manifestum est, nunquam esse legem legi contrariam iure ipso, quia si diuersum ius esset, alterũ altero abrogaretur, sed eas casu collidi, & euentu. Colliduntur autem aut pares inter se, ut si optio tyrannicidæ, & uiri fortis comparentur, utrique data, quod uelit, petendi potestate, hic meritorum temporis, præmij, collatio est. aut secum ipsæ, ut duorum fortium, duarum tyrannicidarum raptarum, in quibus non potest esse alia quæstio quàm temporis, utra prior sit, aut qualitatis, utra iustior sit petitio. diuersæ quoque leges confligunt, aut similes, diuersæ, quibus etiam citra aduersam legem contradici possit, ut in hac controuersia, magistratus ab arce ne discedat, uir fortis optato quæ uolet, uel alia nulla obstante quæri potest, an quicquid optarit accipere debeat, & à magistratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur, si incendium in arce fuerit, si in hostes recurrendum, similes, contra quas nihil opponi potest, nisi lex altera. Tyrãnicidæ imago in gymnasio ponatur, contra, mulieris imago in gymnasio ne ponatur, mulier tyrãnum occidit. nam neq; mulieris imago ullo alio casu poni potest, nec tyrannicidæ ullo alio casu summoueri. Impares sunt, cum alteri multa opponi possunt, alteri nihil, nisi quod in lite est, ut cum uir fortis impunitatem desertoris petit. Nam contra legem uiri fortis, ut supra ostendi, multa dicuntur, aduersus desertores scripta, non potest nisi optionem subuerti. Item confessum est ex utraque parte ius, aut dubium, si confessum est,*

hæc ferè quærũtur, utra lex potentior, an ad deos ptineat, an ad homines, an ad rẽp. an ad priuatos, de honore, an de pœna, magnis rebus, an de paruis, pmittat, an uetet, an imperet. Solet tractari & utra sit antiquior, & uelut potẽtissima, utra minus perdat, ut in desertore, et uiro forti, quod illo nõ occiso, lex tota tollatur, occiso sit reliqua uiro forti alia optio. Plurimum tamen est in hoc, utrum fieri sit melius, atque æquius, de quo nihil præcipi, nisi proposita materia, potest. Si dubium aut alteri, aut inuicem utrique de iure fit controuersia, ut in re tali. Patri in filium, patrono in libertum manus iniectio sit, liberti hæredẽ sequantur, liberti filium quidam fecit hæredem, inuicem petitur manus iniectio, et patronus negat ius patris illi fuisse, quia in manu ipse patroni fuerit. duplices leges, sicut duæ colliduntur, ut an nothus ante legitimum natus legitimus sit, post legitimum tantum ciuis. quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum, quæ si aut inter se pugnent, aut obstent legibus, non tamen aliud sit eius status nomen.

De syllogismo, seu ratiocinatione.

SYLLOGISMVS habet aliquid simile scripto, & uoluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur. Sed hoc interest, quod illic contra scriptum dicitur, hic super scriptum. illic qui uerba defendit, hoc agit, ut fiat utique quod scriptum est, hic ne aliud, quàm scriptum est. eius nonnulla etiam cum finitione cognatio, nam sæpe si finitio infirma est, in syllogismum delabitur. Sit enim lex. Venefica capite puniatur. Sæpe se paranti amatorium dedit, eundem repudiauit, per propinquos rogata ut rediret, non est reuersa, suspendit se maritus, mulier uenefica rea est. fortissima est actio dicentis amatorium uenenum esse. id erit finitio, quæ si parum ualebit fiet syllogismus, ad quẽ, uelut remissa priore contentione, ueniemus, an perinde puniri debeat, ac si quæ uirum ueneno necasset. Ergo hic status ducit ex eo, quod scriptum est, id, quod incertum est. quod quoniam ratione colligitur, ratiocinatio dicitur. In has autem ferè species uenit, an quod semel ius est, idem & sæpius. incesti damnata, & præcipitata de saxo, uiua repetitur. an quod in uno in pluribus, qui duos uno tempore tyrannos occidit, duo præmia petit. an quod ante, & postea raptor profugit, rapta nupsit, reuerso illo petit optionem. an quod in toto idem in parte. aratrum accipere pignore non licet, uomerem accepit. an quod in parte, idem in toto. Lanas uehere Tarẽto non licet, oues uexit. In his syllogismus scripto nititur, alter non satis cautum esse dicit. Postulo ut præcipitetur incesta, lex est, & rapta optionem petit, & in oue lanæ sunt,

simliter

similiter alia. Sed quia responderi potest, non est scriptum, ut bis praecipitetur damnata, aut quando rapta optet, aut tyrannicida duo praemia accipiat. nihil de uomere cautum, nihil de ouibus, ex eo, quod manifestum, colligitur, quod dubium est. Maioris pugnae est ex scripto ducere, quod scriptum non est, an quia hoc, & hoc, qui patrē occiderit, culleo insuatur, matrem occidit. Ex domo in ius educere ne liceat, extra tabernacula eduxit. In hoc genere haec quaeruntur, an quoties propria lex non est, simili sit utendū. an id, de quo agitur, ei, de quo scriptum est, simile sit. Simile autē & maius est, & par, et minus. In illa priore, an satis legi cautū sit, an & si parū cautum est, hac sit utendum, in utroq; de uoluntate legum latoris, sed de aequo tractatus potentissimi.

De ambiguo, seu amphibologia.

AMPHIBOLOGIAE species sunt innumerabiles, adeo ut philosophorū quibusdam nullum uideatur esse uerbum, quod non plura significet. Genera admodū pauca, aut enim uocibus accidit singulis, aut cōiunctis. singula affirunt errorē cum pluribus rebus, aut hominibus eadē appellatio est ὁ μωνυμία dicitur, ut gallus, utrū enim auem, an gentē, an nomen, an fortunā corporis significet, incertū est, & Aiax, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoq; quaedā diuersos intellectus habent, ut cerno, quae ambiguitas plurimis modis accidit. Vnde ferè lites praecipue ex testamentis cum de libertate, aut etiam de hereditate contendūt hi, qbus idem nomen est, aut quid sit legatum, quaeritur. Alterū est, in quo alia integro uerbo significatio est, alia diuiso, ut ingenua, & armamentū, & coruinū. ineptae sane cauillationes, ex qua tamen graeci cōtrouersias ducunt, inde αὐλητρὶς illa uulgata, cum quaeritur, utrum aula, quae ter ceciderit, an tibicina, si ceciderit, debeat publicari. Tertia est ex cōpositis, ut siquis corpus suū in occulto loco poni iubeat, circaq; monimentū multum agri ab haeredibus in tutelam cinerum, ut solet, leget, sit litus hoc cultum. Sic apud graecos contendit λίωνι, & παντελίωνι, cum scriptura dubia est. bona omnia λίωνι, an bona παντελίωνι relicta sint. In coniunctis plus ambiguitatis est. Fit autem per casus, ut,

Aio te Aeacida Romanos uincere posse.

Per collocationē, ubi dubiū est, qd quo referri oporteat ac frequētissime cū qd, quod medium est utrinq;, possit trahi, ut de Troilo Virgilius,

Lora tenens tamen hic utrum quod teneat tamen lora,

an quamuis teneat, tamen trahatur, quaeri potest, unde controuersia illa. Testamento quidam iussit poni statuam auream hastam tenen-

omonymia

Vir.

tem, quæritur statua hastam tenens, aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiæ. Fit per flexum idem magis, quinquagintæ ubi erant centum inde occidit Achilles. Sæpe utri duorum antecedentium sermo subiunctus sit, in dubio est. Vnde est controuersia, hæres meus uxori meæ dare damnas esto argenti, quod elegerit pondo centum, uter eligat quæritur. Verum id, quod ex his primũ est mutatione casuum, sequens diuisione uerborum, aut translatione emendatur, tertium adiectione. Accusatiui geminatione facta amphibologia soluitur ablatiuo, ut illud Lachetem audiui percussisse Demeam, fiat a Lachete percussum Demeã. Sed ablatiuo ipsi, ut in primo diximus, incest naturalis amphibologia, cœlo decurrit aperto, utrum per apertũ cœlum, an cum apertum est. Diuisio respiratione, & mora constat, statuam, deinde auream hastam, uel statuam aureã, deinde hastam. adiectio talis est, argentum, quod elegerit ipse, ut hæres intelligatur, uel ipsa, ut uxor. Adiectione facta, amphibologia qualis fit nunc flentis illos deprehendimus, detractione soluetur. pluribus uerbis emendandum, ubi est id, quod quo referatur, dubium est. & ipsum est ambiguum. Hæres meus dare illi damnas esto omnia sua, in quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannio. Is soceri instituto, quẽ, quia coptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi minorem natu generum prætulisset. Nã id sibi & ad soceru referri, & ad Fannium potest. Productio quoq; in scripto, & correptio in dubio relicta causa est ambiguitatis, ut in hoc Cato, aliud enim ostendit breuis secunda syllaba casu nominatiuo, aliud eadem syllaba producta casu datiuo, aut ablatiuo. Plurimæ præterea sunt aliæ species, quas persequi nihil necesse est. Nec refert quo modo facta sit amphibologia, aut quo resoluatur. Duas enim res significari manifestum est, & quod ad scriptum, uocem'ue pertinet, in utranque par est partem. Ideoq; frustra præcipitur, ut in hoc statu uocem ipsam ad nostram partem conemur uertere. Nam si id fieri potest, amphibologia non est. Amphibologiæ autem omnis in his erit quæstio, aliquando uter sit secundum naturam magis sermo, semper utrum sit æquius, utrum is, qui scripsit, ac sic dixit, sic uoluerit. quarum in utranque partem satis ex ijs, quæ de coniectura, & qualitate diximus, præceptum est.

Quæ sit inter status cognatio, & quæ diuersitas.

EST autem quædam inter hos status cognatio. nam & in finitione, quæ sit uoluntas nominis quæritur, & in syllogismo qui secundus

cundus a' finitione status est, spectatur, quid uoluerit scriptor, & ex contrariis legibus duos esse scripti, & uoluntatis status apparet. Rursus & finitio quodammodo est amphibologia, cum in duas partes diducatur intellectus nominis, scriptum, & uoluntas habet in uerbis uocis quæstionem, quod idem in antinomia petitur. Ideoq; omnia hæc quidam scriptum, & uoluntatem esse dixerunt. alij in scripto, & uoluntate amphibologiam esse, quæ facit quæstionem, sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum ius, aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quæstionem habet generalem, & quæ esse etiam citra complexum causæ possit. Scriptum, & uoluntas de eo disputat uerbo, quod est in lege. Syllogismus de eo, quod non est. amphibologiæ lis in diuersum trahit. Legum contrariarum ex diuerso pugna est, neq; immerito. & recepta est a' doctissimis hæc differentia, & apud plurimos, ac prudentissimos durat. Et de hoc quidem genere disceptationis etiam si non omnia tradi, tamen aliqua potuerunt. Sunt alia, quæ nisi proposita de qua dicendum est, materia, uiam docendi non præbeant. non enim causa uniuersa in quæstiones, ac locos diducenda est. Sed ipsæ hæ partes habent rursus ordinem suum. nam & in procemio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis, ac locus habet suam dispositionem, ut thesis, etiam simplex si fortæ satis erit diuidendi peritus, qui controuersiam in hæc diduxerit; an omne præmium uiro forti dandum sit, an ex priuato, an nuptiæ, an ea, quæ nupta sit, an hæc, deinde cum fuerit de prima quæstione dicendum passim, & ut quicquid in mentem ueniet, mi scuerit, nõ primum in ea scierit esse tractandum. uerbis legis standum sit, an uoluntate. huius ipsius particulæ aliquod initium fecerit. Deinde proxima subnectens struxerit orationem, ut pars hominis est manus, eius digiti, illorum quoq; articuli. Est & hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa, definitaq; materia. Sed quid una faciat, aut altera? quin immo centum, ac mille in re infinita, atque materia præceptoris est in alio, atq; alio genere quotidie ostendere. Quis ordo sit rerum, & quæ copulatio, ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia, quæ ars efficit, non possunt. nam quis pictor omnia, quæ in rerũ natura sunt, adumbrare didicit. Sed percepta semel imitandi ratione assimilabit quicquid acceperit. quid enim? non faber uo sculũ aliquod, quale nunq; uiderat, facit? Quædam uero non docentiũ sunt, sed discentiũ. nam & medicus quid in quoq; ualetudinis genere faciendum sit, quid, qbus ue signis prouidendũ, docebit, uim sentiendi pulsus uenarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, quæ sua

pulsus

cuiusq; sunt, ingenium dabit. Quare plurima petamus à nobis, & cum causis deliberemus, cogitemusq; homines ante inuenisse artem, q̃ docuisse. Illa enim potentissima est, quæq; uere dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi uelut in re præsente nó potest. Vbi assumendum procemium, ubi omittendum, ubi utendum expositione continua, ubi partita, ubi ab initijs incipiendum, ubi more homerico à medijs, uel ultimis, ubi omnino non exponendum, quãdo à nostris, quando ab aduersariorum propositionibus incipiamus, quando à firmissimis probationibus, quando à leuioribus, quando in causa præponendæ procemijs quæstiones, qua præparatione præmuniẽdæ, quid iudicis animus accipere possit statim dictum, quò paulatim deducendus, singulis, an uniuersis opponenda refutatio, reseruandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus. de iure prius, an de æquitate dicendum, an ante acta crimina, an de quibus iudicũ est, prius obijcere, uel diluere conueniat. Si multiplices causæ erunt, qs ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæ ue cuiusque generis in actione recitandæ, quæ reseruandæ. Hæc est uelut imperatoria uirtus copias suas partientis ad casus præliorum, retinentis partes per castella tuenda, custodiendas ue urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique, ac terra diuidentis. Sed hæc in oratione præstat omnia, cui affuerint natura, doctrina, studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus, uigilandum ducat, iterum emendum, pallendum est, facienda sua cuique uis, sua ratio, non respiciendum ad hæc, sed in promptu habenda, nec tanquam tradita, sed tanquam innata. nam uiam demonstrare uelociter ars potest, si qua est. uerum ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio. nostrum est uti eis scire. Reliqua partium est demum dispositio. Et in his ipsis primus aliquis sensus, & secundus, & tertius, qui non modo ut sint ordine collocati elaborandum est, sed ut inter se iuncti, atque ita cohærentes, ne commissura perluceat. corpus sit non membra, quod ita continget, si & quid quaq; conueniat uiderimus, & ut uerba uerbis applicemus non pugnantia, sed quæ inuicem complectantur, ita res non diuersæ distantibus ex locis, quasi inuicem ignotæ collidentur, sed aliqua societate, cum prioribus, ac sequentibus se copula tenebunt, ac uidebitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, & à dispositione ad elocutionis præceptæ labor, quod proximus liber inchoabit.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER OCTAVVS.

PROOEMIVM.

IS FERE quæ in proximos quinq; libros collata sunt, ratio inueniendi, atq; inuenta disponendi continentur, quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est, ita incipientibus breuius, ac simplicius tradi magis conuenit, aut enim difficultate institutionis tam numerosæ, atq; pplexæ deterreri solent, aut eo tempore, quo præcipue alenda ingenia, atq; indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur, aut si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur, aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Vnde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, & cum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaq; peritus ille præceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum in præsentia, quæ placent, remota refutandi cætera, mora. Sequuntur enim discipuli quò duxeris, mox cum robore discendi crescet etiã eruditio. Iidem primo solum iter credant esse, in quod inducentur, mox illud cogniturí etiam optimum. Sunt autem neq; obscura, neq; ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diuersis opinionibus pertinaciter tuendis inuoluerunt. Itaq; in toto artis huiusce tractatu difficilius est iudicare quid doceas, quàm cum iudicaris, docere, præcipueq; in duabus his partibus perquam sunt paucæ, circa quæ, si is, qui instituitur, non repugnauerit, pronum ad cætera habiturus est cursum. Nempe enim plurimũ in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus rhetoricen bene dicendi scientiam, & utilem, & artem, & uirtutem esse, materiam eius, res omnes, de quibus dicendum esset. Tum & eas in tribus fere generibus demonstratiuo, deliberatiuo, iudicialiq; reperiri. Orationem porro omnem constare rebus, & uerbis. in rebus intuendam inuentionem, in uerbis elocutionem, in utraque collocationem, quæ memoria complecteretur, actio commendaret Oratoris officium docendi, mouendi, delectandi, partibus contineri. Ex quibus ad

h

tria genera

in rebus

in verbis

20. 47.

docendum expositio, & argumentatio, ad mouendum affectus pertinerent, quos per omnem quidem causam, sed maxime tamen in ingressu, ac fine dominari. Nam delectationem quis in utroq; sit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæstiones alias infinitas, alias finitas, quæ personis, locis temporibus continerentur. in omni porro materia tria esse quærenda, an sit, quid sit, quale sit. His adijciebamus demonstratiuam laude, ac uituperatione constare, in ea, quæ ab ipso, de quo dicerenus, quæ post eum acta essent intuendum. Hoc opus tractatu honestorum, utiliumq; constare. Suasorijs accedere tertiam partem ex coniectura, possit ne fieri. Et an esset futurum, de quo deliberaretur. hic præcipue diximus spectandum, quis, apud quem, quid diceret. Iudicialium causarum, alias in singulis, alias in pluribus controuersijs consistere, & in quibusdam intentionem, modo depulsionem. Porro omnem in iudicatione duplici. factum ne, & an hoc factum esset. Præterea defensione, ac altercatione constare, quæstionem aut ex scripto esse, aut ex facto, ex facto de rerum fide, proprietate, qualitate, scripto, de uerborum ui, aut uoluntate, in quibus uis tum causarum, tum actionum inspici soleat, quæq; aut scripti, & uoluntatis, aut ratiocinatiuæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarũ specie continetur. In omni porro causa iudicali quinq; esse partes, quarum exordio conciliari audientem. Causam narratione proponi, confirmatione proposita confirmari, confutatione dissolui, poratione, aut memoriam refici, aut animos moueri. His argumentandi, & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolui iudices oportet adiecimus. Accessit ratio diuisionis. credere modo qui discet uelit, certam quandã uiã esse, in qua multa etiã sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura, ut hæc, de quibus dixi, non tam inuenta à præceptoribus, q̃ cum fierent obseruata esse uideantur. Plus exigunt labores, & curæ quæ sequuntur. Hinc enim iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis (ut inter omnes oratores conuenit) difficillimam. Nam & M. Antonius, cuius supra habuimus mentionem, cum ait à se disertos uisos esse multos, eloquentem autem neminem, disertis satis putat, dicere quæ oporteat. Ornate autem dicere propriũ esse eloquentissimi. Quæ uirtus si usq; ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut Lucio Crasso, certum est & in his, et in prioribus eã desyderatam, quia difficillima fuit. Et M. Tullius inuentionem quidem, ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoq; præcipue arcta partis huius præcepta elaborauit, quod eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur, nomine, palam

Ex scripto
Ex facto.

Cicero de Orat. lib. 1 cap. 14

declaratur. Eloqui enim hoc est omnia, quæ mente conceperis, promere, atque ad audientes perferre, sine quo superuacua sunt priora, & similia gladio condito, atq; intra uaginam suam hærenti. hoc itaq; maxime docetur, hoc nullus nisi arte assequi potest, huic studium adhibẽdum, hoc exercitatio petit, hoc imitatio, hic omnis ætas consumitur, hoc maxime orator oratore præstantior, hoc genera ipsa dicendi alia alijs potiora. Neq; enim asiani, aut quocunq; alio genere corrupti res nõ uiderunt, aut eas nõ collocauerunt, neq; quos aridos uocamus, stulti, aut incausis cæca fuerunt, sed his iudiciũ in eloquẽdo, ac modus, illis uires defuerunt, ut appareat in hoc & uitiũ, & uirtutẽ esse dicendi. Non ideo tamen sola est agenda cura uerborũ, occurram enim necesse est, & uelut in uestibulo protinus apprehensuris hanc confessionẽ meã resistam his, qui omissa rerũ, qui nerui sunt in causis, diligentia, quodã inanis circa uocẽs studio senescunt, idq; faciunt gratia decoris, quod est in dicendo mea qdem opinione pulcherrimum, sed cum sequitur, non cum affectatur. Corpora sana, & integri sanguinis, & exercitatione firmata, ex eisdem his speciem accipiunt, ex quibus uires. nanq; & colorata, & astricta, & lacertis expressa sunt. sed eadem si quis uulsa, atq; fucata muliebriter comat, fœdissima sunt ipso formæ labore, & cultus concessus, atq; magnificus addit hominibus, ut græco uersu testatum est, authoritatem. At muliebris, & luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida, & uersicolor quorundam elocutio res ipsas effœminat, quæ illo urborum habitu uestiuntur. Curam ergo uerborũ, rerum uolo esse solicitudinem. Nã plerũq; optima rebus cohærent, & cernuntur suo lumine. At nos quærimus illa tanquam lateant semper, seq; subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est, sed ex alijs locis petimus, & inuentis um afferimus. Maiore animo aggredienda eloquentia est, quæ si toto corpore ualet, ungues polire, & capillum reponere non existimat ad curam suam pertinere. Sed euenit plerunq; ut in hac diligentia deterior etiam fiat oratio. primum quia sunt optima minime accersita, et simplicibus, atq; ab ipsa ueritate profectis similia. Nam illa, quæ curam fatentur, & ficta, atque composita uideri etiam uolunt, nec gratiam consequuntur, & fidem amittunt, propter id, quod sensus obumbrant, & uelut læto gramine sata strangulant. Nam & quod recte dici potest, circumuagis amore uerborum, & quod satis dictum est, repetimus, & quod uno uerbo patet, pluribus oneramus, & pleraque significare melius putamus quàm dicere. Quid quod nihil iam propri um placet, dum parum creditur disertum, quod & alius dixisset.

asiani

a' corruptissimo quoq; poetarũ figuras, seu translationes mutuamur. Tum demũ ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos, opus sit ingenio. atq; satis aperte Cicero præceperat in dicẽdo uitium uel maximũ esse a' uulgari genere orationis, atq; a' consuetudine cõmunis sensus abhorrere. Sed ille & durus, & ineruditus, nos melius, qbus sordẽt omnia, quæ natura dictauit, q non ornamenta quærimus, sed lenocinia, quasi uero sit ulla uerborũ, nisi rei cohærentium uirtus, quæ ut propria sint, & dilucida, & ornata, & apte collocentur, si tota uita laborandũ est, omnis studiorum fructus amissus est. Atq; plerosq; uideas hærentes circa singula, & dum inueniunt, & dum inuenta ponderant, ac dimetiuntur. quod si ideirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ & cursum dicendi refrenat, & calorem cogitationis extinguit mora, & differentia. Miser enim & (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum uerbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet qdem qui rationem loquendi primum cognouerit, tum lectione multa, & idonea copiosam sibi uerborũ supellectilem comparauit, & huic adhibuerit artem collocandi, deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, & ante oculos. nanque & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio præcedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Nanq; ista quærendi, iudicandi, comparãdi anxietas, dum discimus adhibenda est, non cum dicimus. Alioquin sicut qui patrimonium non pararunt, sub diem quærunt, ita in oratione qui non satis laborarunt, si præparata uis dicendi non fuerit, erunt inofficiosi, non ut ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere uideantur. atque ut umbra corpus sequitur, tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum latina, significantia, ornata, apte sint collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis penè syllabis commorandi. qui etiam cum optima sint reperta, quærunt aliquid, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum. nec intelligunt iacere sensus in oratione, in qua uerba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quammaxima, dum sciamus tamen nihil uerborum causa esse faciendum, cum uerba ipsa rerum gratia sint reperta, quorum ea sunt maxime probabilia, quæ sensum animi nostri optime promunt, atque in animis iudicum, quod nos uolumus, efficiunt, ea debent præstare sine dubio & admirabilem, & iucundam orationem. Verum admirabilem non sic quomodo prodigia miramur, & iucundam orationem, non deformi uoluptate, sed cum laude ad dignitatem coniuncta.

Quæ in oratione spectanda.

IGITVR quam græci φράσιν uocant, latine dicimus elocutionem, eam spectamus uerbis, aut singulis, aut coniunctis. In singulis intuendum est, ut sint latina perspicua, ornata, & ad id, quod efficere uolumus, accommodata. In coniunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed ea, quæ de ratione latine, atq; emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cum de grammaticæ loqueremur, executi sumus. Verum illic tantum ne uitiosa essent, præcepimus. hic non alienum est admonere, ut sint quamminime peregrina, & externa. Multos enim, quibus loquendi ratio non desit, inuenias, quos curiose potius loq dixeris, quàm latine. quo modo & illa Attica anus Theophrastum hominem alioquin disertissimum, annotata unius affectatione uerbi hospitem dixit, nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quod nimium atticè loqueretur. Et in Tito Liuio miræ facundiæ uiro putat inesse Pollio Asinius quandam patauinitatem. Quare, si fieri potest, & uerba omnia, & uox huius alumnum urbis oleant, ut oratio romana planè uideatur, non ciuitate donata.

De perspicuitate.

PERSPICVITAS in uerbis præcipuam habet proprietatem, sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est sua cuiusq; rei appellatio, qua non semper utimur. nam & obscœna uitabimus, & sordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis, in quo uitio cauendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia, quæ sunt in usu, etiam si causæ necessitas postulet, reformidant, ut ille, qui in actione hibericas herbas se solo nequicquam intelligente dicebat, nisi irridens hanc uanitatem Cassius Seuerus sparthum eum dicere uelle indicasset. Nec uideo quare clarus orator duratos muria pisces nitidius esse crediderit, quàm ipsum id, quod uitabat. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cuiusq; rei utitur, nulla uirtus est, atq; ei contrarium est uitiũ, id apud nos impropriũ, ἄκυρον apud græcos uocatur, quale est. Tantum sperare dolorem, aut quod in oratione Dolabellæ, emendatũ à Cicerone annotaui mortẽ ferre, aut qualia nunc laudantur à quibusdam, quorum est de cruce uerba ceciderunt, non tamen quicquid non erit proprium protinus & improprij uitio laborabit, quia primum omnium multa sunt & græca, & latina, non denominata. Nam & qui iaculum emittit, iaculari dicitur, qui pilam, aut

sudem appellatione priuatim sibi assignata caret, & ut lapidare quid sit manifestum est, ita glebarum, testarumq; iactus non habet nomen. Vnde abusio, quae κατάχρησις dicitur, necessaria. Translatio quoq; in qua uel maximus est orationis ornatus, uerba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad uim significandi refertur, nec auditu, sed intellectu perpendenda est. Secundo modo dicitur proprium inter plura, quae sunt eiusdem nominis, & unde cætera dicta sunt, ut uortex est contorta in se aqua. uel quicquid aliud similiter uertitur. Inde propter flexum capillorum pars summa capitis. quod est ex hoc in montibus eminentissimum recte dixeris. hæc omnia uertices, proprie tamen unde initium est, sic soleæ, & turdi pisces, & cætera. Tertius est huic diuersus modus, cum res communis pluribus in uno aliquo habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie nænia, & tabernaculum ducis, augustale. Item quod commune est, & alijs nomen intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut urbem, Romam accipimus, & uenales, nouicios, & corinthia, æra, cum sint urbes aliæ quoq;, & uenalia multa, & tam aurum, & argentum, quàm æs corinthium. Sed ne in his quidem uirtus oratoris inspiciatur. At illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet, ut proprie dictum id est, quo nihil inueniri possit significantius, ut Cato dixit Caium Cæsarem ad euertendam rempublicam accessisse, ut Virgilius, Deductum carmen. & Horatius. Acrem tibiam. Annibalemq; dirum. In quo modo illud quoq; est a quibusdam traditum proprij genus ex appositis, quae epitheta dicuntur, ut dulce mustum, & cum dentibus albis, de quo genere alio loco dicendum est. Etiam quae bene translata sunt, propria dici solent. Interim autem quae sunt in quoq; præcipua proprij locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes, cunctator est appellatus. Possunt uideri uerba, quae plus significant quàm eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis, intellectum enim adiuuant. Ego autem libentius emphasim retulerim ad ornatum orationis, quia non ut intelligatur efficiat, sed ut plus intelligatur. At obscuritas fit etiam uerbis ab usu remotis, ut si commentarios quis pontificum, & uetustissima fœdera, & exoletos scrutatus authores id ipsum petat. eaq; inde contraxerit, quae non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire uideantur. Fallunt etiam uerba uel regionibus quibusdam magis familiaria, uel artium propria, ut atabulus uentus, & nauis sacraria, & in malacho sanum, quae uel uitanda apud iudicem ignarum significationum earum, uel interpre

Vertex

Nænia

Augustale

Nauis sacraria

in Malacho sanū

tanda sunt, sicut in his, quæ omonyma dicuntur, ut taurus animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur. Plus tamen est obscuritatis in contextu, & continuatione sermonis, & plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio, nec transiectio tarda, ut in hyperbaton finis eius differatur, quibus adhuc peior est mistura uerborum, qualis in illo uersu,

Saxa uocant Itali, medijs quæ in fluctibus aras

Etiam interiectione, qua & oratores, & historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant, sensum impediri solent intellectus, nisi quod interponitur breue est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset.

Nec uanos horret strepitus.— compluribus insertis alia
figura quinto demum uersu redit,
—Siqua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit.— Vitanda in primis ambiguitas, non hæc solũ, de cuius genere supra dictũ est, quæ incertũ intellectum facit, ut Chremetẽ audiui percussisse Demeã. Sed illa quoq; quæ etiã si turbare nõ potest sensum, in idẽ tamen uerborũ uitiũ incidit, ut siquis dicat uisum à se hominẽ librũ scribentem. nam etiã si librum ab homine scribi pateat, male tamen cõposuerat, fecerat q; ambiguum, quantũ in ipso fuit. Est etiã in qbusdam turba inanium uerborũ, q dum cõmunem loquendi morẽ reformidant, ducti specie nitoris circũeunt omnia copiosa loquacitate, quæ dicere uolunt. Ipsam deinde illã seriem cum alia simili iungẽtes, miscentes q; ultra q̃ ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiã à qbusdam laboratur, neq; id nouum uitiũ est, cũ iam apud Titum Liuiũ inueniã fuisse præceptorẽ aliquẽ, qui discipulos obscurare quæ dicerẽt iuberet, græco uerbo utens ἐναντίωσιν. Vnde illa scilicet egregia laudatio, tanto melior, ne ego qdem intellexi. alij breuitatis æmuli necessaria quoq; orationi subtrahũt uerba, & uelut satis sit scire ipsos, quæ dicere uelint, quantum ad alios pertineat nihil putant. At ego otiosum sermonem dixerim, quẽ audi tor suo ingenio non intelligit. Quidam è mutatis in peruersum dictis, de figuris idem uitium consequuntur. Pessima uero sunt ἀδιάνοητα, hoc est quæ uerbis aperta occultos sensus habent. ut conductus est cæcus secus uiam stare, & qui suos artus morsu lacerasset, fingitur in scholis supra se cubasse. Ingeniosa hæc, & fortia, ut ex ancipiti diserta credantur, perficiunt. At persuasit quidem iam multos ista persuasio, ut id iam demum elegante, atque exquisite

sup. 131

longa series

vitanda

sup. 29

dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent, non quasi audiuerint, sed quasi inuenerint. Nobis prima sit uirtus perspicuitatis, propria uerba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit, neque superfluat, Ita sermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc est eloquendi obseruatio, nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus, nam si neque pauciora quàm oportet, neque plura, neque inordinata, aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoq; audientibus aperta, quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem iudicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen, sed multis eum frequẽter cogitationibus auocari necesse est, nisi tam clara fuerint, quæ dicemus, ut in animum eius oratio, ut sol in oculos, etiam si in eam nõ intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe quæ non satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus, quæ causa utiq; nostra culpa dicta obscurius est, qua causa ad planiora, & communia magis uerba descendimus, cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

De ornatu.

VENIO nunc ad ornatum, in quo sine dubio plus quàm in cæteris dicendi partibus sibi indulget orator. Nam emendate quidem, ac dilucide dicentium, tenue præmiũ est, magisq; uitijs carere, quàm ut aliquam magnam uirtutem adeptus esse uidearis. Inuentio cum imperitis sæpe communis, dispositio modicæ doctrinæ credi potest, & quæ sunt artes altiores plerunque occultantur, ut artes sint. Denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu uero, atq; ornatu se quoq; commendat ipse, qui dicit, & in cæteris iudicium doctorum, in hoc uero etiam popularem laudem petit. Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis prælatus est in causa Cornelij Cicero, nec consecutus esset, docendo iudicem tantum, & utiliter demum, ac latine, perspicueq; dicendo, ut populus Ro. admirationem non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profecto, & magnificentia, & nitor, et authoritas expressit illum fragorem, nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata, & cæteris similis fuisset oratio. atq; ego illos credo, qui aderant, nec sensisse

quid

quid facerent, nec sponte, iudicio q; plausisse, sed uelut mente captos, & quo essent in loco ignaros erupisse in hunc uoluntatis affectum. Sed ne causæ quidem parum conferet idem hic orationis ornatus. nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, & facilius credunt. Plerunq; ipsa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. nam & ferrũ affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipsa non tam nos confunderent, si uis eorum tantum, non etiã ipse fulgor timeretur. Recteq; Cicero his ipsis ad Brutum uerbis quadam in epistola scribit. Nam eloquentiam, quæ admirationem non habet, nullam iudico. Aristoteles quoque eandem petendam maxime putat. Sed hic ornatus (repetam enim) uirilis, & fortis, & sanctus sit, nec effœminatam leuitatem, & facũ eminentem colorem manet, sanguine, & uiribus niteat. Hoc autem adeo uerum est, ut cum in hac maxime parte sint uicina uirtutibus uitia, etiam qui uitijs utuntur uirtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat me inimicum esse culte dicentibus, non nego hanc esse uirtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia, & uiolas, & amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena messis, aut graues fructu uites erunt? sterilem platanum, tonsasq; myrtos, quàm maritam ulmum, & uberes oleas præoptauerim? Habeant illa diuites licet, quid essent, si aliud nihil haberent? nullus'ne ergo etiam fructiferis adhibẽdus est decor? quis negat? nam & in ordinem, certaq; intervalla redigam eas arbores, quid enim illo quincunce speciosius? quid in quancũq; partem spectaueris rectius est? Sed protinus in id quoq; prodest, ut terræ succũ æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ ferro coercebo, in orbem se formosius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. decentior equus, cuius astricta sunt ilia, sed idẽ uelocior. pulcher aspectu sit athlæta, cuius lacertos exercitatio expressit, idem certamini paratior, nunquam uera species ab utilitate diuiditur. Sed hoc quidem discernere modici iudicij est. Illud obseruatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse uariatus, atq; ut à prima diuisione ordiar, non idem demonstratiuis, & deliberatiuis, & iudicialibus causis conueniet. Nanq; illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium uoluptatem. Ideoq; omnes dicendi artes aperit, ornatumq; orationis exponit, ut qui non insidietur, nec ad uictoriam, sed ad solum finem laudis, & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententijs populare, uerbis nitidum, figuris iucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, uelut institor qdam eloquentiæ, intuendum, & penè pertractandum dabit. nam euentus ad

f

ipsum, non ad causam refertur. At ubi res agitur, & uera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Præterea non debet quisquam ubi maxima rerum momenta uersantur, de uerbis esse solicitus, neq; hoc eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior, & seuerior, eo minus confessus, præcipue ad materiam accommodatus. Nam & suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus, & in iudicijs publicæ, capitales q; causæ poscunt accuratius dicendi genus, at priuatum consilium, causas q; paucorum (ut frequenter accidit) calculorum, purus sermo, et dissimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare, aut circa sullicidia affici, aut mancipij redhibitionem suadere? sed ad propositum. Et quoniam orationis tam ornatus quàm perspicuitas aut in singulis uerbis est, aut in pluribus positus. quid separata, quid coniuncta exigant, consyderemus, quanq; rectissime traditum est perspicuitatem proprijs, ornatum translatis uerbis magis egere. Sciamus inornatum esse quod sit improprium. Sed cum idē frequentissime plura significent, quod συνωνυμία uocatur, iam sunt alijs alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, uocaliora. nā ut syllabæ è literis melius sonantibus clariores sunt, ita uerba è syllabis magis uocalia, & quo plus quæq; spiritus habet, auditu pulchrior, & quod facit syllabarum, idem uerborum quoq; inter se copulatio, ut aliud alij iunctum melius sonet. Diuersus est tamen usus. nam rebus atrocibus uerba etiam ipso auditu aspera magis conuenient. In uniuersum quidem optima simplicium creduntur, quæ aut maxime exclamant, aut sono sunt iucundissima, & honesta quidem turpibus potiora semp, nec sordidis unq; in oratione erudita locus. clara illa, atq; sublimia plerūq; materiæ modo cernenda sunt, qd alibi magnificū, tumidū alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores uidentur, et sicut in oratione nitida notabile est humilius uerbū, et uelut macula, ita à sermone tenui sublime, nitidūq; discordat, fitq; corruptum, qd in plano tumet. Quædā nō tā ratione, quàm sensu iudicātur, ut illud.

- Cæsa iungebant fœdera porca. fecit elegans, fictio nominis, quod si fuisset porco, uile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus & merito nuper poetam, qui dixerat

- Prætextā in ista mures rosere Camilli. At Virgilij miramur illud

- Sæpe exiguus mus. Nā epitheton exiguus aptum propriū efficit, ne plus expectaremus, et casus singularis magis decuit, et clausula ipsa unius syllabæ nō usitata addidit gratiā. imitatus ē itaq; utrūq; Horat.

- Nascetur ridiculus mus. nec augenda semp oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando ipsa uerborum humilitas af

- fert, ut cū dicit in Pisonem Cicero. cum tibi tota cognatio in serra-

» co aduehatur. incidisse uidetur in sordidũ nomen, non eo contemptũ
» hominis, quem destructum uolebat auxisse. & alibi, caput opponis cũ
» eo conficiens, unde in Timocrati dictis, de quo, qualis est ille apud M.
» Tulliũ Rusio, q cum maiore sorore dormitabat. & Flauius, q cornicũ
oculos confixit. & pro Milone illud, Heus tu Rusciõ, & Brutius Anto
niaster. Id tamen in declamationibus est notabilius, laudariq; me pue
ro solebat, da patri panem, & in eodem, etiam canem pascis, res qui
dem præcipue in scholis anceps, sed frequenter causa risus, nunc utiq;
cum hæc exercitatio procul à ueritate seiũcta, laboret incredibili uer
borum fastidio, ac magnam partem sermonis abscideret. Cum sint au
tem uerba propria, ficta, translata, proprijs dignitatem dat antiqui
tas. nanq; & sanctiorem, & magis admirabilem faciunt orationem,
quibus non quilibet fuerat usurus, eoq; ornamento acerrimi iudicij
P Virgilius unice est usus, Olli enim, & quianam, et mis, & ponè, pel
lucent, & aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, uetu
statis inimitabilem arti authoritatem, sed utendum modo, nec ex ulti
mis tenebris repetenda. satis est uetus, quæso quid necesse est dicere? op
pido, quo sunt usi paululum tempore nostro superiores, uereor ut iam
nos ferat quisquam, certe antigerio, cuius eadem significatio est, nemo
nisi ambitiosus utetur, erumnas qd opus est? tanquam parum sit, si di
catur, quod horridum reor, tolerabile autumo. tragicum prolem dicen
dam, uniuersam eius prosapiã, insulsum. qd multa? totus propè mutatus
est sermo. Quædam tamen adhuc uetera uetustate ipsa gratius ni
tent, quædam etiam necessario interim sumuntur, emancipari, et fari,
& multa alia etiam audientibus grata inseri possunt. Sed ita demũ
si non appareat affectatio, In qua mirifice Virgilius,

» Corinthiorum amator iste uerborum
» Iste iste rhetor. nanq; quatenus totus
» Thucydides tyrannus. atticæ febres.
» Tau gallicum minet, prosinet, male illi sit.
» Ita omnia ista uerba miscuit fratri. Cimber hic fuit, à quo fra
trem necatum, hoc Ciceronis dicto notatum est. Germanum Cimber
occidit. Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur.
» Et uerba antiqui multum furate Catonis
» Crispe Iugurthinæ conditor historiæ. odiosa cura, nam est cuili
bet facilis, & hoc pessima, quod rei studiosus, non uerba rebus apta
uit, sed res extrinsecus arcessit, quibus hæc uerba conueniant. Finge
re, ut primo libro dixi, græcis magis concessum est, qui sonis etiam qbus
dam, et affectibus nõ dubitauerunt nomina aptare, nõ alia libertate, q
qua illi primi homines rebus appellationes dederũt, nostri autẽ in iũgẽ

Tau uellet attice log dixit fepus & vepris

Antigerio

do, aut in deriuando paulum aliquid ausi, uix in hoc satis recipiũtur. Nam memini iuuenis admodum inter Pomponium, & Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an gradus eliminat in tragœdia dici oportuisset. At ueteres ne expectorat quidem timuerunt. Et sane eiusdẽ notæ est examinat. At in tractatu, & declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem beatitas, & beatitudo, quæ dura quidem sentiet esse, ueruntamen usu putat posse molliri, nec à uerbis modo, sed à nominibus quoque deriuata sunt quædam, ut à Cicerone subuculatum, ita ab Asinio fimbriatum, & fibulatum. Multa ex græco formata noua, ac plurima à Sergio, Flauiõq; quorum dura quædam admodum uidentur, ut ens, et essentia, quæ cur tantopere aspernemur, nihil uideo, nisi quod iniqui iudices aduersus nos sumus. Ideõq; paupertate sermonis laboramus, quædam tamen perdurant. nam & quæ uetera nunc sunt, fuerũt olim noua. Et quædam in usu perquamrecentia, ut Messala primus reatum, munerarium Augustus primus dixerunt, Reatum nemo ante Messálam, munerarium nemo ante Augustum dixerat. Piraticam quoq; ut musicam, & fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores, fauorem, & urbanum Cicero noua credit. Nam & in epistola ab Brutum, eum inqt amorem, et eum (ut hoc uerbo utar) fauorem in consilium aduocabo. & ad Appium pulchrum. Te hominem non solum sapientem, uerum etiam (ut nunc loquuntur) urbanum. Idem putant à Terentio primũ dictum esse obsequium. Cæcilius ad Sisennam, albenti cœlo. Ceruicem uidetur Hortensius primus dixisse. Nam ueteres pluraliter appellabant. audendũ itaq; neq; enim accedo Celso, qui ab oratore uerba fingi uetat. Nam cum sint eorum alia, ut dicit Cicero, natiua idest quæ significata sunt primo sensu, alia reperta, quæ ex his facta sunt, ut iam nobis ponere aliqua, quæ illi rudes homines, primiq; fecerunt. fas non sit, at deriuare, flectere, coniungere, quod natis postea concessum est, quando desijt licere? Et siquid periculosius finxisse uidebimur, quibusdam remedijs præmuniẽdum est, ut ita dicam, si licet dicere, quodammodo, permittite mihi sic, quod idẽ etiam in his, quæ licentius translata erunt, proderit, quæ non tutò dici possunt, in quo non falli iudicium nostrum solicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, προειπὼν ἀφ' τῆς ὑπερβολῆς. Tráslata probari, nisi in contextu sermonis non possunt. Itaq; de singulis uerbis satis dictum, quæ ut alio loco ostendi per se nullá uirtutem habent, sed ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt in fra rei, de qua loquendum est, dignitatem, excepto si obscœna nudis nominibus enuntientur, quod uiderint, q non

putant

ita
caelo orat
Expectorat
beatitas
subuculatum
ens
Essentia
Messala
Reatus
Piratica
fauor
Vrbanus
obsequium
Cerui
obscœna
Cic. ad Br.
in epist.

putant esse uitanda, quia nec sit uox ulla natura turpis, & siqua est rei deformitas, alia quoq; appellatione quacunq; ad intellectum eundem nihilo minus perueniat. Ego romani pudoris more contentus, ut iam respondi talibus, uerecundiam silentio uindicabo. Iam hinc igitur coniunctiones ad rationem sermonis transeamus. Cuius ornatus in hæc duo prima diuiditur, quam concipiamus elocutionem, quomodo efferamus. nam primum est, ut liqueat augere quid uelimus, an minuere, concitate dicere, an moderate, læte, an seuere, abũdanter, an presse, aspere, an leniter, magnifice, an subtiliter, grauiter, an urbane. Tum quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententijs, quo modo, qua postremo collocatione id, quod intendimus, efficere possimus. Cæterum dicturus quibus ornetur oratio, prius ea, quæ sunt huic contraria laudi, attingam. nam prima uirtus est uitio carere. Igitur ante omnia ne speremus ornatã orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus, minus'ue est, quàm dicat, non quia comi, ex poliriq; non debeat, nam & hæc ornatus pars est, sed quia uitium est ubiq;, quod nimium est. Itaq; uult esse authoritatem in uerbis, sententias uel graues, uel aptas opinionibus hominum, ac moribus. His enim saluis licet assumere ea, quibus illustrem fieri orationem putat. delectant translata supralata, ad nomen adiuncta, duplicia, & idẽ significantia, atq; ab imitatione rerum non abhorrentia. Sed quoniam uitia prius demonstrare aggressi sumus, uel hoc uitium sit, quod καινὸ μφατον uocatur, siue mala consuetudine in obscœnum intellectum sermo detortus est, ut ductare exercitus, & patrare bellũ apud Sallustiũ dicta sancte, et antique ridentur à nobis, si dijs placet, quam culpam non scribentium qdem iudico, sed legentium, tamen uitandã. quatenus uerba honesta moribus perdidimus, & euincentibus etiã uitijs cedendum est. siue iunctura deformiter sonat, ut si cum hominibus notis loqui nos dicimus, nisi hoc ipsum hominibus medium sit, in præfata uidemur incidere, quia ultima prioris syllabæ litera, quæ exprimi nisi labris cœuntibus non potest, aut interstiere nos indecentissime cogit, aut continuata cum insequente in natura eius corrumpitur. Aliæq; coniunctiones aliqd simile faciunt, quas persequi longum est, in eo uitio, quod uitandum dicimus, commorantes. Sed diuisio quoq; affert eandem iniuriam pudori, ut si intercapedine nominatiuo casu quis utatur, nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu pleriq; obscœne intelligere, nisi caueris, cupiunt, ut apud Ouidium,

Quæq; latent meliora putat, — ex uerbis, quæ lõgissime ab obscœnitate absunt, occasionem turpitudinis rapere. Siquidem Celsus

καὶ μφατον apud Virgilium putat,

» Incipiunt agitata tumescere, quod si recipias, nihil loq tutũ est.
Deformitati proximũ est humilitatis uitium ταπείνωσιν uocant. Qua
rei magnitudo, uel dignitas munuitur, ut saxea ẽ uerruca i summo mon
tis uertice, cui natura contrariũ, sed errore par est, paruis dare exce-
dentia modũ nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaq;
nec paricadam neq; dixeris hominem, nec deditum forte meretrici ne-
farium, quod alterũ parum, alterũ nimium est. proinde quædã sordi-
da, tristis, ieiuna, ingrata, uilis oratio est. Quæ uitia facillime fiũt ma
nifesta contrarijs uirtutibus. Nã primũ acuto, secundum nitido, tertiũ
copioso, deinceps hilari, iucundo, accurrato, diuersum est. Vitanda
& μείωσις, cum sermoni aliquid deest, quo minus plenus sit, q̃q̃ id
obscuræ potius, quàm inornatæ orationis uitium est. Sed hoc quoq;
cum à prudẽtibus fit schema dici solet. sicut ταυτολογία, idest eiusdẽ
uerbi, aut sermonis iteratio. Hæc enim, q̃q̃ non magnopere summis au
thoribus uitata, interim uitium uideri potest, in quod sæpe incidit etiã
» Cicero securus tam piæ obseruationis, sicut hoc loco. Non solũ igitur
» illud iudiciũ iudicij simile iudices non fuit. Interim mutato nomine
ἐπαναλήψις dicitur, atq; est & ipsum inter schemata, quorũ exempla
illo loco reddã, quo uirtutes erunt. Peior hac ὁ μακρολογία est, quæ nul
la uarietatis gratia leuat tædiũ, atq; ẽ tota coloris unius, quæ maxime
deprehenditur carens arte oratoria, eaq; & in sententijs, & figuris, &
compositione longa, nõ animis solũ, sed etiã auribus est ingratissima.
» Vitanda μακρολογία, idest lõgior, quàm oporteat, sermo, ut apud Li
» uium, Legati nõ impetrata pace retro domũ, unde uenerant, abierũt.
Sed huic uicina periphrasis uirtus habetur. Est et πλεονασμὸς uitium,
cum superuacuis uerbis oneratur oratio. Ego meis oculis uidi, satis est
enim uidi. Emendauit hoc etiam urbane in Hirtium Cicero, cui cũ in
Pausam declamans filiũ à matre decem mensibus in utero latum esse
» dixisset, quid? aliæ inqt, in penula solent ferre? Nonnunq̃ tamen illud
genus, cuius exẽplũ priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur,
» Vocemq; his auribus hausi. At uitiũ erit, quoties otiosum fue
rit, & supererit, nõ cum adijcietur. Est etiã quæ περιεργία uocatur,
cum superuacua, ut sic dixerim, operositas, ut à diligenti curiosus,
& à religione superstitio distat, atq; ut semel finã, uel uerbũ omne, qd
neq; intellectum adiuuat, neq; ornatũ, uitiosum dici potest. Κακόζηλον,
id est mala affectatio, p omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, et
exilia, & prædulcia, & abundãtia, & arcessita, & exultantia, sub
idem nomen cadunt. Deniq; κακόζηλον uocatur qcqd est ultra uirtu
tem,

verruca

9. Cic.

omiologia

macrologia

periphrasis

cacozilon

tem, quoties ingenium iudicio caret, & specie boni fallitur, omnium in eloquentia uitiorũ pessimũ. Nã cætera uitantur, hoc petitur. Est autem totũ in elocutione. nã rerũ uitia sunt, stultũ, cõmune, contrariũ, supua cuũ. corrupta oratio, in uerbis maxime improprijs redundãtibus, compressione obscura, compositione fracta, uocũ similiũ, aut ambiguarum puerili captatiõe, consistit. Est autẽ omne κακόζηλον utiq; falsum, etiã si nõ omne falsum κακόζηλον, etenim dicitur aliter, quàm se natura habet, et quàm oportet, et quàm sat est. Totidẽ autẽ generibus corrumpitur oratio, quot ornatur, sed de hac parte, et in alio nobis ope plenius dictum est, et in hoc sæpe tractatur, et adhuc spargetur omnibus locis, loquẽtes. n. de ornatu, subinde quæ sunt uitanda, similia uirtutibus uitia dicemus. Sunt inornata et hæc, qd̃ male dispositũ est, id ἀτοιμοτόμητον, qd̃ male figuratum, id ἀσχήματον, qd̃ male collocatum, id κακοσύνθετον uocant. Sed de dispositione diximus, de figuris, et cõpositione dicemus. σωρεῖτης quoq; appellatur quædã mista ex uaria ratione linguarũ oratio, ut si atticis dorica, ionica, æolica etiã dicta confundas. Cui simile uitiũ est apud nos, siqs sublimia humilibus, uetera nouis, poetica uulgaribus misceat. Id. n. tale est monstrũ, quale Horatius in prima parte libri de arte poetica fingit, Hor. 1. 1

Humano capiti ceruicem pictor equinam,
Iungere si uelit, - & cætera ex diuersis naturis subijciat. Ornatum est qd̃ pspicuo, ac probabili plus ẽ. Eius primi sunt gradus in eo, qd̃ uelis exprimendo, concipiendoq;. Tertius, q hæc nitidiora faciat, qd̃ proprie dixeris cultũ. Itaq; ἐνέργειαν, cuius in præceptis narrationis feci mentionẽ, qa plus est euidentia, uel, ut alij dicunt, repræsentatio, q̃ pspicuitas, & illud qdem patet, hæc se quodãmodo ostendit, inter ornamenta ponamus. Magna uirtus est, res, de qbus loqmur, clare, atq; ut cerni uideãtur, enũtiare. Nõ. n satis efficat, neq; ut debet, plene dominatur oratio, si usq; ad aures uolet, atq; ea sibi iudex, de quibus cognoscit, narrari credit, non ex primi, et oculis mentis ostendi. Sed quoniã pluribus modis accipi solet, nõ eqdem in omnes eã particulas secabo, quarũ ambitiose à qbusdã numerus augetur, sed maxie necessarias attingã. Est igitur unũ genus, quo tota rerũ imago quodãmõ uerbis depingitur.

Cõstitit in digitos extẽplo arrectus uterq;, et cætera, quæ nobis illã pugilũ cõgredientiũ aciẽ ita ostendũt, ut nõ clarior futura fuerit spectantibus. plurimum in hoc genere, sicut in cæteris eminet Cicero, an qsq̃ tam procul à concipiẽdis imaginibus rerũ abest, ut cũ illa in Verrẽ legit. Stetit soleatus prætor populi R. cũ pallio purpureo, tunicaq; talari mulierculæ nixus in litore. nõ solũ ipsum os itueri uideatur, et

lo cum, & habitum, sed quædam etiam ex iis, quæ dicta non sunt, si bi ipse adstruat. Ego certe mihi cernere uideor & uultum, & oculos, & deformes utriusq; blanditias, & eorum, qui aderant, tacitam auersationem, ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus efficatur illa, quam conamur exprimere, facies, ut est apud eundem, náq; ad omnium ornandi uirtutum exemplum uel unus sufficiat, in descriptione conui
» uij luxuriosi. Videbar uidere alios intrantes, alios uero exeuntes,
» quosdam ex uino uacillantes, quosdá hesterna potatione oscitantes. hu
» mus erat immunda, lutulenta uino, coronis languidulis, et spinis cooper
» ta piscium. quid plus uideret qui interesset? Sic urbium captarum crescit miseratio. sine dubio enim qui dicit expugnatam esse ciuitatem complectitur omnia, quæcunq; talis fortuna recipit, sed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nuntius. At si aperias hæc, quæ uerbo uno inclusa erant, apparebunt effusæ per domos, ac templa flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus unus quidá sonus, aliorum fuga incerta, alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium, fœminarumq; ploratus, & male usq; in illum diem seruati fato senes, tum illa profanorum, sacrorumq; direptio, efferentium prædas, repetentiumq; discursus. Et acti ante suum qsq; prædonem athenati, & conata retinere infantem suum mater. Et si cu bi maius lucrum est, pugna inter uictores, licet enim hæc omnia, ut dixi, cõplectatur euersio, minus est tamen totũ dicere, quàm omnia. Cõsequemur autẽ ut manifesta sint, si fuerit uerisimilia, et licebit etiá falsõ affingere qcqd fieri solet. Cõtingit eadẽ claritas etiá ex accidentibus,
» -Mihi frigidus horror
» Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis.
» Et trepidæ matres pressere ad pectora natos. Atq; huius summæ (iudicio quidem meo) uirtutis facillima est uia, naturá intueamur. Hác sequamur. omnis eloquentia circa opera uitæ est. Ad se refert qsq; quæ audit, et id facillime accipiunt animi, quod cognoscunt. Præclare uero ad inferendam rebus lucem, repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt, quæ probationis gratia inter argumenta ponũtur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est huius loci proprium.
» -Inde lupi ceu
» Raptores atra in nebula- &
» -Aui similis, quæ circùm littora, circùm
» Piscosos scopulos humilis uolat æquora iuxta. Quo in genere id est præcipue custodiẽdũ, ne id, quod similitudinis gratia ascuiimus, aut obscurũ sit, aut ignotum. Debet n. qd illustrandæ alterius rei gratia

assumitur

assumitur, ipsum esse clarius eo, quod illuminat. Quare sane poetis quidem permittamus huiusmodi exempla.

» Qualis ubi hybernam Lyciam, Xanthiq; fluenta
» Deserit, aut Delon maternam inuisit Apollo, non idem decebit oratorē, ut occultis aptā demonstret. Sed illud quoq; de quo in argumētis diximus, similitudinis genus ornat orationē, facitq; sublimē, floridā iucundā, mirabilē. Nā quo quæq; longius petita est, hoc plus affert nouitatis, atq; inexpectata magis est. illa uulgaria uideri possunt, & utilia tamen ad conciliandā fidem. ut terram cultu, sic animū disciplinis meliorē, uberiorēmq; fieri. Et ut medicā abalienata morbis mēbra præcidunt, ita turpes, ac perniciosos, etiā si nobis sanguine cohæreāt, amputandos. Iam sublimius illud pro Archia. saxa, atq; solitudines uoci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atq; consistunt. &c. 76

Quod qdē genus ā qbusdā declamatoria maxime licentia corruptū est. nam & falsis utuntur. nec illa ijs, qbus tandē similia uideri uolūt, applicant, quorū utrūq; in ijs est, quæ me iuuene ubiq; cantari solebāt. magnorū fluminū nauigabiles fontes sunt, & generosioris arboris statim planta cū fructu est. In omni autem parabola aut præcedit similitudo, et res sequitur, aut præcedit res, et similitudo sequitur, sed interim libera, et separata est, interim, qd̄ lōge optimū est, cū re, cuius est imago, cōnectitur, collocatione iuicē respōdente, qd̄ facit redditio cōtraria, quæ ἀντιπόδοσις dicitur, præcedit similitudo illa, cuius modo feci mētionē,

» Inde lupi ceu
» Raptores atra in nebula. Sequitur in primo georgicon post longam de bellis ciuilibus, aut externis conquestionem, 57
» Vt cum carceribus se effudere quadrigæ,
» Addunt se in spatia, & frustra retinacula tendens
» Fertur equis auriga, neque audit currus habenas. Sed hæc sunt sine antapodosi. Redditio autem illa rem utranq; quam comparat, et uelut subijcit oculis, & pariter ostendit. Cuius præclara apud Virgliū multa reperio exempla, sed oratorijs potius utendū est. Dicit Cicero pro Murena. Vt aiunt in græcis artificibus eos auledos esse, qui 285.
» citharœdi fieri non potuerunt, sic nonnullos uidemus, qui oratores euadere non potuerunt, eos ad iuris studium deuenire. Illud pro eodem iam pene poeticō spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum accōmodatius. Nā ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo 287
» cōmouentur, sæpe ex improuiso, nulla ex certa ratione obscura aliqua
» ex causa concitantur. Sic in hac comiciorū tempestate populari sæpe intelligas, quo signo commota sit, sæpe ita obscura est, ut sine causa exci

tata uideatur. Sunt & illæ breues, uagiq; per syluas ritu ferarum. Et
» illud Ciceronis in Clodiũ quo ex iudicio uelut ex incendio nudus ef
» fugit. quibus similia possunt cuicunq; etiam ex quotidiano sermone
succurrere. Huic subiecta est uirtus non solũ aperte ponendi rem ante
oculos, sed circunase, atq; uelociter, ac merito laudatur breuitas inte-
gra, sed ea minus præstat quoties nihil dicit, nisi quod necesse est, βρα
χυλογίαν uocãt, quæ reddetur inter schemata. Est uero pulcherrima,
» cum plura paucis complectimur, quale Sallustij est, Mithridates corpo-
» re ingenti perinde armatus. hoc male imitantes sequitur obscuritas ui
Emphasis cina prædictæ. Sed amplior uirtus est ἔμφασις altiorem præbens in-
tellectum, quàm quem uerba per se ipsa declarant. Eius duæ sunt spe
cies, altera, quæ plus significat, quàm dicit, altera, quæ etiã id, quod nõ
dicit. Prior est et apud Homerũ, cũ Menelaus graios in equũ ascendis-
se ait. nam uerbo uno magnitudinem eius ostendit. Et apud Virgiliũ,
162 » Demissum lapsi per funem. Nam sic quoq; altitudo demonstra-
ta est. Idem Cyclopa cum iacuisse dicit per antrum, prodigiosum il-
lud corpus spatio loci mensus est. Sequens positum est in uoce aut omni-
no suppressa, aut etiam abscissa. Supprimitur uox, ut fecit pro Liga-
» rio Cicero. Si in tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantã tu
» per te, per te inquam obtines, intellige quid loquar. Tacuit enim illud,
quod nihilo minus accipimus, non deesse homines, qui ad crudelitatem
eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniã est fi-
gura, reddetur suo loco. Est in uulgaribus quoq; uerbis emphasis, uirũ
esse oportet, & homo est ille, & uiuendum est, adeo similis est arti ple-
rũq; natura. non tamen satis eloquentiæ est, ea, de quibus dicat, clare,
atq; euidenter ostendere. Sed sunt multi, ac uarij excolendæ orationis
modi. nam ipsa illa ἀφέλεια simplex & inaffectata habet quẽdam
purum, qualis etiam in fœminis amatur, ornatum. Et sunt quædam ue
lut è tenui diligentia circa proprietatem, significationemq; munditiæ,
alia copia locuples, alia floribus læta, uirium non unum genus. nam
quicqd in suo genere satis effectum est, ualet, præcipua tamen eius ope
ra. Δείνωσις in exaggeranda indignitate, & in cæteris altitudo quæ-
dam. φαντασία in concipiendis uisionibus, ἐξεργασία in efficiendo
uelut opere proposito, cui adijcitur ἐπεξεργασία repetitio probationis
eiusdem, & cumulus ex abundanti. ἐνέργεια confinis ijs, est enim
ab agendo ducta, & cuius propria sit uirtus non esse quæ dicuntur otio
sa. Est & amarum quiddam, quod fere in cõtumelia positum est, qua-
» le Cassij. Quid facies cum in bona tua inuaserò? hoc est cum te docue
» ro nescire maledicere. & acre, ut illud Crassi, Ego te consulem putem,

cum tu me non putes esse senatorem? Sed uis oratoris omnis in augendo, minuendoq; consistit, utriq; parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus, reliqui similes erunt. sunt autem positi in rebus, & uerbis. Sed quæ sit rerum inuentio, ac ratio tractauimus, nunc quid elocutio attollat, aut deprimat dicendum.

De amplificatione.

PRIMA est igitur amplificandi, uel minuendi species in ipso rei nomine, ut cum eum, qui sit cæsus, occisum, eum qui sit improbus, latronem, contraq; eum, qui pulsauit, attigisse, qui uulnerauit, læsisse dicimus. utriusq; pariter exemplũ est pro M. Cœlio. Si uidua, libere, proterua, petulanter, diues, effuse, libidinosa, meretricio more uiueret, adulterum ego putarem, siquis hanc paulo liberius salutasset? Nã et impudicam meretricem uocauit, & eum, cui longior cum illa fuerat usus, liberius salutasse. Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si amplio ra uerba cũ ipsis nominibus, pro qbus ea posituri sumus, conferantur, ut Cicero in Verrem. Nõ enim furem, sed ereptorem, non adulterũ, sed expugnatorem pudicitiæ, non sacrilegum sed hostem sacrorum, religionum q; non sicarium, sed crudelissimum carnificem ciuium, sociorum q; in uestrum iudicũ adduximus. Illo enim modo, ut sit multum, hoc etiam plus ut sit, efficitur. Quatuor enim maxime generibus uideo constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie. Incrementum est potissimum, cum magna uidentur etiam quæ inferiora sunt. id aut gradu uno fit, aut pluribus, per id uenitur non modo ad summum, sed interim quodam modo supra summum. Omnibus his sufficit uel unũ Ciceronis exemplum. Facinus est uincare ciuem romanum, scelus uerberare, prope parricidium necare, quid dicam in crucem tollere? Nam etsi tantum uerberatus esset, uno gradu increuerat, ponendo etiã id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum uero dixerit prope parricidium necare, supra quod nihil est, adiecit, quid dicam in crucem tollere? ita cum id, quod maximum est, occupasset, necesse erat in eo, quod ultra est, uerba deficere. Fit & aliter supra summum adiectio, ut apud Virgilium de Lauso,

- Quo pulchrior alter
Non fuit excepto Laurentis corpore Turni. summum est enim quo pulchrior alter non fuit. Huic deinde aliquid superpositum est. Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur. Et quod

non est plus, quàm maximum, sed quo nihil maius est, matrem tuam
occidisti, quid dicam amplius? matrem tuam occidisti. nam & hoc au-
gendi genus est tantum aliquid efficere, ut nõ possit augeri. Crescit ora
tio minus aperte, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum extra distinctio-
» nem in contextu, et cursu semp aliqd priore maius insequitur, ut de uo
» mitu in Antoniũ Cicero. In cœtu uero populi Romani, negotiũ publi-
» cum gerens, magister equitum. singula incrementum habẽt, p se de-
forme uel non in cœtu uomere, in cœtu, etiã nõ populi, populi etiã non
romani, uel si nullũ negotiũ ageret, uel si non publicum, uel si non ma-
gister equitum, sed alius diuideret hæc, & circa singulos gradus mo-
raretur. Hic in sublime etiam currit, & ad summum peruenit non ni
xu, sed impetu. Verum ut hæc amplificatio in supiora tendit, ita quæ
fit per comparationem, incrementũ ex minoribus petit. augendo enim
quod est infra necesse est extollat id, quod supra positum est, ut idẽ atq;
» in eodem loco. si hoc tibi inter cœnam, & in illis immanibus poculis
» tuis accidisset, quis non turpe duceret? In cœtu uero populi romani.
» Sed & in Catilinam, serui mehercle mei si me isto pacto metuerẽt,
» ut te metuunt omnes ciues tui, domum meam relinquendam putarem.
Interim proposito uelut simili exemplo efficiẽdum est, ut sit maius id,
quod à nobis exaggerandum est, ut idem pro Cluentio, cum exposu-
isset Milesiam quandam à secundis hæredibus pro abortu pecuniam
» acepisse. quanto est inquit Oppianicus in eadẽ iniuria maiore sup
» plicio dignus, siqdem illa cum suo corpori uim attulisset, se ipsam cru
» ciauit. Hic autem idem illud efficit per alieni corporis mortem atque,
» cruciatum. Nec putet quisq̃ hoc, q̃q̃ est simile illi ex argumentis lo-
co, quo maiora ex minoribus colliguntur idem esse. Illic enim probatio
petitur, hic amplificatio sicut in Oppianico, non id agitur in illa compa
ratione, ut ille male fecerit, sed ut peius. Est tamen quanq̃ diuersarum
rerum quædam uicinia. Repetam itaq; hic quoq; idem, quo sum illic
usus, exemplum, sed non in eundem usum. nam hoc mihi ostenden-
dum est, augendi gratia non tota modo totis, sed etiam partes partibus
» comparari, sicut hoc loco. an uero uir amplissimus pub. Scipio. pot.
» max T. Gracchum mediocriter labefactantem statum reip. priuatus
» interfecit, Catilinam orbem terræ cæde, atq; incendio uastare cupien-
» tem nos consules perferemus? Hic & Catilina Graccho, & status
reip. orbi terrarum, & mediocris labefactatio cædi, & incendijs, &
uastationi, et priuatus cõsulibus comparatur, quæ siquis dilatare uelit
plenos p singula locos habeat. Quas dixi p ratiocinationẽ fieri ampli
ficatiões, uideamus an satis proprio uerbo significauerim. Nec sum in

hoc solicitus, dum res ipsa uolentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quod hæc amplificatio alibi posita est, alibi ualet, ut aliud crescat, aliud augeatur, inde ad id, quod extolli uolumus, ratio adducatur.

» Obiecturus Antonio Cicero merum & uomitum. Tu, inquit, istis
» fauibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.
quid fauces, & latera ad ebrietatem? minime sunt otiosa. nam respiciẽtes ad hæc possumus existimare, q̃tũ ille uini in Hippiæ nuptijs exhauserit, quod ferre, & coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa inter status quoque habeamus, sic ex insequentibus amplificatio ducatur. Siquidem tantaꝰ uis fuit uini erumpentis, ut non causam afferret, aut uoluntatem, sed necessitatem, ubi minime deceret, uomendi, & cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usq; in posterum diem redundaret. Idem hoc præstant quæ antecesserunt. Nam cum Aeolus à Iunone rogatus.

» - Cauum conuersa cuspide montem 131
» Impulit in latus, ac uenti uelut agmine facto
» - Qua data porta ruunt, apparet quãta sit futura tẽpestas. Quid cum res atrocissimas, quasq; in summam ipsi extulimus inuidiam, eleuamus consulto, quo grauiora uideantur quæ secutura sunt? ut à Cicerone factum est, cum illa diceret. leuia sunt hæc in hoc reo crimina,
» metum uirgarum Nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio redemit, humanum est, alius ne securi feriretur, pecuniã dedit, usitatum est, non ne usus est ratiocinatione, qua colligerent audiẽtes, quantum illud esset, quod inferebatur, cui comparata hæc humana uiderentur, atq; usitata? Sic quoq; solet ex alio aliud augeri, ut cum Annibalis bellicis laudibus ampliatur uirtus, Scipionis, & fortitudinem gallorum, germanorumq; miramur, quo sit maior C. Cæsaris gloria. Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum uidetur, amplificationis genus. Nõ putant indignum Troiani pricipes, Graios, Troianosq; propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere, quæ nam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit, non aliquis iuuenis, non unus è uulgo, sed senes, & prudentissimi, & Priamo assidentes. Verum & ipse rex decennij bello exhaustus, amissis tot liberis imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lachrymarum origo fluxisset, inuisam, atq; abominandam esse oportebat, et audit hæc, & eam filiam appellans iuxta se locat, & excusat etiam, atq; sibi esse malorum causam negat.

Nec mihi uidetur in Symposio Plato, cum Alcibiadem confitentem de se quid a Socrate pati noluerit narrat, ut illum culparet, hæc tradidisse, sed ut Socratis inuictam continentiam ostenderet, quæ corrumpi speciosissimi hominis tam obuia uoluptate non posset. Quin ex instrumento quoque heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur, ad hoc pertinet clipeus Aiacis, & hasta pelias Achillis, qua uirtute egregia est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cuius,

» Truncat manum pinus regit, quid cum uix loricam duo
» Multiplicē cōnixi humeris ferunt, quātus Demoleos, q indutus eā
» Cursū Pallantes Troas agebat. Quid M. Tullius de M. Antonij luxuria tantum saltem fingere potuisset, quantum ostendit dicendo,
» Cōchyliatis Cn. Pompeij peristromatis, & seruorum in cællis stratos
» lectos uideres conchyliata peristromata. Et Cn. Pompeij, de seruis, & cællis nihil potest dici ultra. Et necesse ē tamē ultra infinito plus in domino cogitare. Et hoc simile est illi, quod ἐ μφασις dicitur, sed illa ex uerbo, hæc ex re coniecturam fiat, tantoq; plus ualet, quanto res ipsa uerbis est firmior. Potest ascribi amplificationi congeries quoq; uerborum, ac sententiarum idem significantium. Nā etiam si non per gra-
» dus ascendant, tamen uelut aceruo quodā alleuantur. Quid enim tu
» us ille Tubero districtus in acie pharsalica gladius agebat? cuius la-
» tus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorū? quæ tua mens,
» oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? qd optabas? Simile est hoc figuræ, quam συναθροισμὸν uocant, sed illic plurium rerum est congeries. Hic unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet uerbis o-
» mnibus altius, atq; altius insurgentibus. aderat ianitor carceris, car-
» nifex prætoris, mors terrorq; sociorum, & ciuium romanorum lictor
» Sextius. Eadē fere est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus quot descendentibus gradus. Ideoq; uno ero exemplo contentus
» eius loci, quo Cicero de oratiōe Rulli hoc dicat, tamē si qui acutiores
» in concione steterant, de lege agraria nescio quid uoluisse eum dicere
» suspicabantur. Quod si ad intellectū referas, minutio est, si ad obscuritatem, incrementum. Scio posse uideri quibusdam speciem amplificationis, hyperbolen quoque. nam & hæc in utranq; partem ualet, sed quia excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuo subiungerem, nisi esset a cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non proprijs, sed translatis. Demus ergo breuiter hoc desyderio iam penè publico, nec omittamus eum, quem pleriq; præcipuum, ac penè solum putant, orationis ornatum.

De generibus sententiarum.

SENTENTIAM ueteres, quod animo sensissent, uocauerunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & iuraturi, ex animi nostri sententia, & gratulantes, ex sententia dicimus, non raro tamen et sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent. nam sensus corporis uidebantur, sed consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus uocaremus. Lumina autem, præcipueq; in clausulis posita, sententias, quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoq; mihi & de generibus earum, et de usu arbitror pauca dicenda. Antiquissimæ sunt, quæ proprie, quamuis omnibus idem sit nomen, sententiæ uocantur, quas græci γνώμας appellant, utrunq; autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consilijs, aut decretis. Est autem hæc uox uniuersalis, quæ etiam extra complexũ causæ possit esse laudabilis. Interim ad
» rem tantum relata, ut nihil est tam populare, quàm bonitas. Interim
» autem ad personam, quale est Afri Domitij. princeps, q uult omnia
» scire, necesse habet multa ignoscere. Hanc quidam partem enthymematis, quidam initium, aut clausulam epichirematis esse dixerunt, & si aliquando simplicem, ut ea, quæ supra dixi, aliquando ratione subiecta. Nam in omni certamine qui opulentior est, etiam si accipit in-
» iuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur. nonnunquã duplicem.
» Obsequium amicos, ueritas odiũ parit. Sunt et qui decem genera fecerunt, sed eo modo, quo fieri uel plura possunt. per interrogationem, p comparationẽ, inficiationẽ, similitudinẽ, admirationẽ, et cætera huiusmodi. Per oẽs enĩ figuras tractari pôt. Illud notabile. ex diuersis.
» Mors misera nõ est, aditus ad mortẽ miser. at rectæ qdẽ sunt tales.
» Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet.
sed maiorem uim accipiunt ex mutatione figuræ, ut
» Vsq; adeo ne mori miserum est, acrius. n. hoc, quàm per se, mors
» misera non est. & translatione à communi ad propriũ. Nam cum sit rectum. nocere facile est, prodesse difficile, uehementius apud Ouidium Medea dicit, ou: medea
» Seruare potui, perdere an possim rogas? Vertit ad perso-
» nam Cicero. Nihil habet Cæsar nec fortuna tua maius, quàm ut
» possis, nec natura melius, quàm ut uelis seruare quam plurimos.
Ita quæ erant rerum propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palàm falsæ, quales frequenter ab his dicuntur, qui hæc παβολικὰ uocant, & quicquid pro causa uidetur quasi indubitatum pronuntiant, & ne passim,

& à quocunque dicatur. magis enim decet eos, in quibus est authoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si iudicet in dicendo, et quodam modo præcipiat. Ἐνθύμημα *quoq; est omne, quod mente concipimus, proprie tamen dicitur quæ est sententia ex contrarijs, propterea quod eminere uidetur iter cæteras, ut* Homerus, *poeta, urbs,* Roma. *De hoc in argumentis satis dictum est. non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum. Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem aduet oratio. nõ qa sit ratio dissimilis, sed quia iam per alia, ut id iniustum appareret, effectum erat, et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio.*

Epiphonema — *Est enim* ἐπιφώνημα *rei narratæ, uel approbatæ summa acclamatio, Tantæ molis erat romanam condere gentem. facere enim probus adolescens periculose, quàm ppeti turpiter maluit.*

Est & quod appellatur à nouis νόημα, *qua uoce omnis intellectus accipi potest. Sed hoc nomine donarunt ea, quæ non dicunt, uerum intelligi uolunt, ut in eum, quem sæpius à ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset, eras dignus, ut haberes integram manum, sic enim auditur, ut depugnares. Vocatur aliquid & clausula, quæ si est quod conclusionem dicimus, et recte, & qbusdam in partibus necessaria est. Quare prius de facto uestro fateamini necesse est, quàm Ligarij culpam ullam reprehendatis. sed nunc illud uolunt, ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. turpe autem, & propè nefas ducunt respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti, corruptiq; sensiculi, & extra rem petiti. Neq; enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quàm necesse est ut multæ sint clausulæ. Iam hæc magis noua sententiarum genera, ex inopinato, ut dixit Vibius Crispus in eum, q cum loricatus in foro ambularet, prætendebat se id metu facere. qs tibi sic timere permisit? Et insigniter Africanus apud Neronem de morte matris. Rogant te Cæsar Galliæ tuæ, ut felicitatem tuam fortiter feras. Sunt & aliò relata, ut Afer Domitius, cum Cloantillam defenderet, cui obiectum crimen, quod uirum, qui inter rebellãtes fuerat, sepelisset, remiserat Claudius, in epilogo filios eius alloquens matrem tamẽ inquit, pueri sepelitote. & aliunde petita, idest in alium locum ex alio translata, ut pro Spatale Crispus, quam hæredem amator qui instituerat, decessit, cum haberet annos duo deuiginti. O hominem diuinum, qui sibi indulsit. facit quasdã sententias sola geminatio, qualis est Senecæ in*

necæ in eo scripto, quod Nero ad Senatum misit occisa matre, cum se periclitatum uideri uellet. saluum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo. melior cum ex contrarijs ualet. Habeo quē fugiam, quem sequar non habeo. Quid quod miser, cum loqui non posset, tacere non poterat? Et uero sit pulcherrima, cum aliqua comparatione clarescit. Trachallus contra Spatalem. placet hoc ergo? leges diligentissimæ pudoris custodes, decimas uxoribus dant, quartas meretricibus? Sed horum quidem generum, & bonæ dici possunt, & malæ illæ semper uitiosæ uti uerbo P. C. sic. n. incipiendum est mihi, ut meminerit patrum. Peius adhuc, quo magis falsum est, & longius petitum contra eandem sororem gladiatoris, cuius modo feci mentionem, ad dignum mihi pugnaui. Est etiam generis eiusdem nescio an uitiosissimum quoties uerborum ambiguitas cum rerum falsa quadam similitudine iungitur, clarum authorem iuuenis audiui, cum lecta in capite cuiusdam ossa sententiæ gratia tenenda matri dedisset. Infelicissima fœmina non dum extulisti filium, & iam ossa legisti. Adhuc pleriq; minimis etiam inuentiunculis gaudent, quæ ex cuiusæ risum habent, inuentæ facie ingenij blandiuntur. De eo, qui naufragus, & ante agrorum sterilitatem uexatus in scholis fingitur se suspendisse, quem nec terra recipit, nec mare pendeat. Huic simile in illo, de quo supra dixi, cui pater sua membra lacerantī uenenum dedit, qui hæc edit, debet hoc bibere, & in luxuriosum, qui ἀπολαυστικὸν simulasse dicitur. nectē laqueum, habes quod fauibus tuis irascaris. sume uenenum, decet luxuriosos bibendo mori. Alia uana, ut suadentis purpuratis, ut Alexādrum Babylonis incendio sepeliant. Alexandrum sepelio. hoc quisquam spectabit è tecto, quasi uero id sit in re tota indignissimum. Alia nimia, ut de germanis dicentem quendam audiui caput nescio ubi impositum, & de uiro forti, bella umbone propellit, sed finis non erit, si singulas corruptorum prosequar formas. Illud potius, quod est magis necessarium, duæ sunt diuersæ opiniones, aliorum sententias solas penè spectantium, aliorum omnino damnantium, quorum mihi neutrum admodum placet, densitas earū obstat inuicem, ut in satis omnibus, fructibusq; arborum, quorum nihil ad iustam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret, nec pictura, in qua nihil circunlitum est, eminet. Ideoq; artifices etiam, cum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatijs distinguunt, ne umbræ in corpora cadant. Facit res eadem concisam quoq; orationem, subsistit enim omnis sententia. Ideoq; post eam utiq; aliud est initium. Vnde soluta ferè oratio, & è singulis non membris, sed fru

stis collata structura careret, cum illa rotunda, & undiq; circuncisa in sistere inuicem nequeant. Præter hoc etiam color ipse dicendi quãlibet clarus multis tamen, ac uarijs uelut maculis conspergitur. Porro ut affert lumen clauus purpuræ loco insertæ, ita certe neminem deceat in textura pluribus notis uestis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare uideantur, tamen & lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris, quæ ne appareant quidem, ubi tota lucet oratio, ut in sole sydera ipsa desinunt cerni, et quæ crebris, paruis q; conatibus se attollunt, inæqualia tantum, & uelut confragosa, nec admirationem consequuntur, eminentium, & planorum gratiam perdunt. Hoc quoq; accidit, quod solas captanti sententias multas necesse est dicere leues, frigidas, ineptas. Nõ enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaq; uideas et diuisionem pro sententia poni, & argumentum si tantum in clausulæ calce pronuntietur. Occidisti uxorem ipse adulter, non ferrem te etiam si repudiasses. diuisio est. Vis scire uenenum esse amatorium, uiueret homo nisi illud bibisset. argumentum est. Nec multas pleriq; sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias. Huic quibusdam contrarium studium, qui fugiunt, ac reformidant omnem hanc in dicendo uoluptatem, nihil approbantes nisi planum, & humile, & sine conatu, ita dum timent, ne aliquando cadant, semper iacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? non causæ prodest? non iudicem mouet? non dicentem commendat? Est quoddam genus, quo ueteres non utebantur. & quam uos uocatis uetustatem? Nam si illam, extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quo modo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex Catone, Gracchisq; immutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit. Ego uero hæc lumina orationis, uelut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neq; oculos esse toto corpore uelim, ne cætera membra suum officium perdant. & si necesse sit, ueterem illum horrorem dicendi malim, quam istam nouam licentiam. Sed patet media quædam uia, sicut in cultu, uictuq; accessit aliquis citra reprehensionem nitor. quem sicut possumus, adijciamus uirtutibus. Prius tamen sit uitijs carere, ne dum uolumus esse meliores ueteribus, simus tamen dissimiles. Reddam nunc quam proximam esse dixeram partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorum authores uocant. horum tradere præcepta & grammatici solent. Sed a me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis grauior uidebatur locus, & maiori operi seruandus.

scintillis

De tropis.

TROPVS Est uerbi, uel sermonis à propria significatione in aliam cum uirtute mutatio. Circa quem inexplicabilis, & grammaticis inter ipsos, & philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subijciatur. Nos omissis, quæ nihil ad instruendum oratorem pertinent, cauillationibus, necessarios maxime, atq; in usum receptos exequemur. Hæc modo in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi, & esse alios in uerbis proprijs, alios in translatis, uertiq; formas nõ uerborum modo, sed etiam sensuum, & compositionis. Quare mihi uidentur errasse, q non alios crediderunt tropos, quàm in quibus uerbum pro uerbo poneretur. Neq; illud ignoro in ijsdem ferè, qui significandi gratia adhibentur, esse & ornatum, sed non idem accidet contra, eruntq; quidã tantum ad speciem accommodati. Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est, tum longe pulcherrimus, translationem dico, quæ μεταφορὰ græce uocatur, quæ quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoq;, ac nõ sentientes, ea frequẽter utantur, tũ ita iucunda, atq; nitida, ut in oratione quamlibet clara proprio tamen lumine eluceat. neq; enim uulgaris esse, neq; humilis, nec in suauis, recte modo ascita potest, copiam quoq; sermonis auget permutando, aut mutuando, quæ non habet, quodq; difficillimum est præstat, ne ulli rei nomen deesse uideatur. Transfertur ergo nomen, aut uerbum ex eo loco, in quo proprium est, in eum, in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus aut quia necesse est, aut quia significantius, aut, ut dixi, quia decentius. ubi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit, necessitate rustica dicunt gemmã in uitibus. quid enim dicerent aliud? & sitire segetes, & fructus laborare, necessitate nos, durum hominem, atq; asperum, non enim proprium erat, quod daremus his affectionibus, nomen. Iã incensum ira, & inflammatum cupiditate, & lapsum errore significandi gratia. nihil enim horum suis uerbis, quàm hic accersitis magis proprium erat. Illa ad ornatum, lumen orationis, & generis claritatem, & concionum procellas, & eloquentiæ fulmina, ut Cicero pro Milone Clodium fontem gloriæ eius uocat, & alio loco segetem, ac materiem. Quædam etiam parum speciosa dictu per hanc explicantur.

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus Sit genitali arno, & sulcos oblimet inertes. In totum autem metaphora breuior

metaphora

148.

117

est similitudo, eoq; distat, quod illa comparatur rei, quam uolumus exprimere, hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est enim, cum dico fecisse quid hominem, ut leonem, translatio est, cum dico de homine, leo est. huius uis omnis maxime quadruplex uidetur, cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore.

- Gubernator magna contorsit equum ui. Et ut Liuius Scipionem à Catone adlatrari solitum refert. Inanima pro alijs generis eiusdem sumuntur, ut
- Classiq; immittit habenas, aut pro rebus animalibus inanima,
- Ferro, an fato uirtus arguiûm occidit. aut contra.
- Sedet inscius alto
- Acipiens sonitum saxi de uerticè pastor.

Præcipueq; ex iis oritur mira sublimitas, quæ audaciæ proxima periculo translationis attollitur, cum rebus sensu carẽtibus actum quendam, & animos damus, qualis est,

- Pontem indignatus Araxes. Et illa Ciceronis. Quid enim tuus
- ille Tubero districtus in acie pharsalica gladius agebat? Cuius latus
- ille mucro petebat? qui sensus erat armorũ tuorum? Duplicatur interim hæc uirtus apud Virgilium,

- Ferrumq; armare ueneno. Nam & uenenum armare, & ferrum armare translatio est. Secantur hæc in plures, ut à rationali ad rationale, & idem de irrationalibus. & hæc inuicem, quibus similis ratio est, & à toto, & à partibus, sed iam non pueris præcipimus, ut accepto genere, species intelligere non possit. ut modicus autem, atq; opportunus eius usus illustrat orationem, ita frequẽs et obscurat, & tædio complet. Continuus uero in allegoriam, & ænigmata exit. Sunt etiam quædam & humiles translationes, ut id, de quo modo dixi, saxea est uerruca, & sordidæ. Non enim si Cicero recte sentinam
- reipub. dixit, fœditatem hominum significans, idcirco probem, il-
- lud quoq; ueteris oratoris, persecuisti reip. uomicas. Optimeque,
- Cicero demonstrat cauendum ne sit deformis translatio, qualis est
- (nam ipsis eius utar exemplis) Castratam morte Affricani remp. &
- stercus curiæ glauciam, ne nimio maior, aut, quod sæpius accidit, minor, ne dissimilis, quorum exempla nimium frequenter deprehẽdet, qui scierit hæc uitia esse. Sed & copia quoq; modum egressa uitiosa est, præcipue in eadem specie. Sunt et duræ, id est à longinqua similitudine ductæ, ut

Hor.

- Capitis niues &
- Iuppiter hybernas cana niue conspuit alpes. In illo uero pluri-

mum

mum erroris, quod ea, quæ poetis, qui & omnia ad uoluptatem referunt, & plurima uertere etiam ipsa metri necessitate coguntur, permissa sunt, conuenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo, nec pastorem populi authore Homero dixerim, nec uolucres pennis remigare, licet Virgilius in apibus, ac Dædalo speciosissime sit usus. Metaphora enim aut uacantem occupare locum debet, aut si in alienũ uenit, plus ualere eo, quem expellit. Quod aliquando penè iam magis de synecdoche dicam. Nam translatio permouendis animis plerunq; & signandis rebus, ac subiciendis reperta est. Hæc uariare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, specie genus, præcedentibus sequentia, uel è contra, omnia liberiora poetis, quàm oratoribus. Nam prosa ut mucronem pro gladio, et tectum pro domo recipiet, ita non puppim pro naui, nec abietem pro tabellis, & rursus, ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem. Maxime autem in orando ualebit numerorum illa libertas. Nam & Liuius sæpe sic dicit, Romanus prælio uictor. cum Romanos uicisse significat. Et contra Cicero ad Brutum. Populo, inquit, imposuimus, et oratores uisi sumus. cum de se tantum loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit, quidam συνεκδοχὴν uocant, cum et id in contextu sermonis, quod tacetur, accipimus. uerbũ enim ex uerbo intelligitur, quẑ inter uitia ἔλλειψις uocatur.

Arcades ad portas ruere. Mihi hanc figuram esse magis placet, illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio,

Aspice aratra iugo, referunt suspensa iuuenci. Vnde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conueniat nisi in argumentando, cum rei signũ est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat. Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quæ est nominis pro nomine positio, cuius uis est, pro eo, quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere. Sed, ut ait Cicero, hypallagen esse rhetores dicunt. hæc inuenta ab inuentore, & subiecta ab obtinentibus significat, ut

Cererem corruptam undis, &

-Receptus

Terra Neptunus classes aquilonibus arcet, quod fit retro durius. Refert autem inquantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut uulcanum pro igne uulgo audiuimus, & uario marte pugnatum, eruditus est sermo, & uenerem, quam coitum dixisse magis decet. ita liberum, & cererem pro uino, & pane licentius, quàm ut fori seueritas ferat, sicut ex eo, quod continetur, id, quod continet, usus recepit, bene moratas urbes, & poculum epotum, & seculũ felix. At id, quod

prosa.

Metonymia

contra est raro audeat quis, nisi poeta,

162 - Iam proximus ardet

Vcalegon, nisi forte hoc potius est, à possessore quod possidetur, ut hominem deuorari, cuius patrimonium consumatur, quomodo fiũt innumerabiles species. Huius enim sunt generis, cum ab Annibale cæsa apud cannas sexaginta millia dicimus. Et apud tragicos, ab Egialao & carmina Virgilij uenisse, & uenire commeatus, qui afferantur, & sacrilegum deprehensum, non sacrilegum, et armorum scientiam habere, non artis. Illud quoq; et poetis, et oratoribus frequens, quo eum, qui efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. Nã et carminum authores

Pallida mors æquo pulsat pede, pauperum tabernas

Regumq; turres. &

Pallentesq; habitant morbi, tristisq; senectus, et orator præcipitem iram, hilarem adolescentiam, segne otium dicet. Est etiam huic tropo quædã cum synecdoche uicinia. Nam dico multus hominis pro multu. Dico pluraliter, quod singulare est, quod singulare est, pluraliter. Sed non id ago, ut unum ex multis intelligatur. nam id est manifestum, sed nomen immuto, ut cum auratæ tectæ, aurea pusillum ab eo discedo, quia non est pars, ut auratæ, quæ singula per se qui minutioris est curæ, etiam non oratorem instruentibus. Αὐτονομασία, quæ aliquid pro nomine ponet, poetis utroq; modo frequentissima, & per epitheton, quia detracto eo, cui apponitur, ualet pro nomine. Titides, Pellides, & ex his quæ in quoq; sunt præcipua,

- Diuũm pater, atq; hominum rex. & ex factis, quibus persona signatur,

Thalamo, quæ fixa reliquit

Impius. Oratoribus etiam si rarus eius rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut Titidem, & Pellidem non dixerint, ita dixerũt impium, & paricidam. Euersorem quoq; Carthaginis, & Numantiæ pro Scipione, Et romanæ eloquentiæ principem pro Cicerone posuisse non dubitent. Cicero ipse certe usus est hac libertate. Non multa peccas inquit, ille fortissimo uiro senior magistrũ. Neutrum enim nomẽ positum est, & utrunq; intelligitur. Ὀνοματοποιία quidem, idest fictio nominis, græcis inter maximas habita uirtutes, nobis uix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primũ fecerunt aptantes affectibus uocem. Nam mugitus, & sibilus, & murmur inde uenerunt. Deinde tanquam consumpta sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriãtur. Vix illa, quæ κατοιμέια uocant. quæ ex uocibus in usum receptis quocunq;

modo declinantur nobis permittimus, qualia sunt sullaturit, & proscripturit, atq; laureati postes pro illo lauro coronati ex eadē fictione sunt. Sed hoc feliciter eualuit * adomia et uio eo fermus in græcis obidis occluditiuno bono eo, dure, atq; iungere, qui tollentem, & uidere septentriones uidemur. Eo magis necessaria κατάχρησις, quā recte dicimus abusionem, quæ non habentibus nomē suum accommodat, quod in proximo est, si cæcum * ogra putant, ædificant et apud tragicos, & iam leo paret. at pater, mille sunt hæc, acceptabula qcqd habet, & pixides cuiuscunq; materiæ sunt, et paricida matris quoq;, aut fratris interfector. Discernendumq; est hoc totum à translatione genus, qd abusio est, ubi nomen deficit, translatio, ubi aliud fuit. Nam 146.
poetæ solent abusiue etiam in iis rebus, quibus nomina sua sunt, uicinus potius uti, quod rarū in prosa est. Illa quoq; qdā κατάχρησεις esse uolunt, cum pro temeritate uirtus, aut pro luxuria liberalitas dicitur. à qbus hæc qdem dissonantia sunt, quod in his nō uerbum pro uerbo ponitur, sed res pro re. Neq; enim putat quisquā & luxuriam, et liberalitatem idem significare, uerum id, quod sit, alius luxuriam eē dicit, alius liberalitatem, q̄uis neutri dubium sit, hæc esse diuers. Sup est ex iis, quæ aliter significant, μετάληψις idest transsumptio, quæ ex alio in aliud uelut uiam præstat, tropus & rarissimus etiam im proprij usus, græcis tamen frequentior, qui centaurum chirona, & ἥρως θεὸς ἐξείας dicunt, nos quis ferat, si uerrem suem, aut Lælium doctum nominemus. Est enim hæc in metalepsi natura, ut inter id, qd transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed præbens transitum, quē tropum magis affectamus, ut habere uideamur, q̄ ullo in loco desyderemus. Nam id eius frequētissimum exemplum est Cano, canto, dico ita cano, dico. Item est medium illud cano, nec diutius in eo morandum, nihil enim usus admodum uideo nisi ut in medijs. Cætera iam non significandi gratia, sed ad ornandam modo, nō augendam orationem assumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, quod recte dicimus appositum, à nonnullis sequens dicitur. Eo poetæ & frequentius, et liberius utuntur. nanq; illis satis est conuenire uerbo, cui apponitur, & itaq; dentes albi, & humida uina in his non reprehēdemus. apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur si sine illo, quod dicitur, minus est, qualia sunt, ò scelus abominandum, ò deformē libidinem. Exornatur autem res tota maxime translationibus, cupiditas effrenata, & insanæ substructiones. Et solet fieri alijs adiunctis epitheton tropis. Vt apud Virgiliū, turpis egestas, & tristis senectus. Veruntamen talis est ratio huiusce uirtutis,

sullaturit. proscripturit

ut sine appositis nuda sit, & uelut incompta oratio, ne oneretur tamen multis. Nam fit longa, & impedita, ut in quæstionibus eam iudices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoq;. In quo & numerus est duplex, nec duplum uirium, quanquam non singula modo, sed etiam plura uerba apponi solent, ut

» Coniugo Anchisa Veneris dignate superbo. Sed hoc quoq; modo duo uerba uni apposita, neuersum quidem decuerint. Sunt autem quibus non uideatur hic omnino tropus, quia nihil uertat, necesse est, semper cum id est appositum, si à proprio diuiseris, per se significet, & faciat antonomasiam. Nam si dicas, ille, qui Carthaginem, & Numantiam euertit, antonomasia est, si adiecæris Scipio appositum. Non potest ergo non esse iunctum. Ἀλληγορία est, quam inuersionem interpretantur, ut aliud uerbis, aliud sensu ostendant, ac etiam interim cõtrarium, prius, ut

» O nauis referant in mare te noui
» Fluctus, o quid agis fortiter occupa
Portum. Totus q; ille Horatij locus, quo nauim pro re publica, fluctuum tempestates pro bellis ciuilibus, portum pro pace, atq; concordia dicit. Tale Lucretius.

» Auia pieridum peragro loca. Et Virgilius,
» Sed nos immensum spatio confecimus æquor.
» Et iam tempus equum spumantia soluere colla. Sine translatione uero in bucolicis,
» Certe equidem audieram, qua se subducere colles
» Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo,
» Vsq; ad aquam, & ueteris confracta cacumina fagi,
» Omnia carminibus uestrum seruasse Menalcam. Hoc enim loco præter nomen cætera proprijs decisa sunt uerbis. Verum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus. Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius, plerunq; apertis permista est. Tota
» apud Ciceronem talis. Hoc miror enim, queror q; quenquã hominẽ
» ita pessundare alterum uerbis uelle, ut etiam nauem perforet, in qua
» ipse nauiget. Illud commistum frequentissimum. Equidem cæteras
» tempestates, & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum sem-
» per Miloni putaui esse subeundas. Nisi adiecisset duntaxat fluctibus concionum esset allegoria, nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessitis uerbis uenit, & intellectus ex proprijs. Illud uero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permista
» est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis. Quod fre-

tum quem

tum quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere credi-
tis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, &
quantos æstus habet ratio comitiorum. dies intermissus unus, aut nox
interposita sæpe, & perturbat omnia, & totam opinionem parua non
nunquam commutat aura rumoris. Nã id quoq; in primis est custo-
diendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc desinas. Multi au-
tem cum initium à tempestate sumpserunt, incendio, aut ruina finiũt,
quæ est inconsequentia rerum fœdissima. Cæterum allegoria paruis
quoq; ingenijs, & quotidiano sermoni frequentissime seruit. Nam illa
in agendis causis iam detrita, pedem conferre, & iugulum petere, et
sanguinem mittere, inde sunt, nec offendunt tamen. Est enim gratia in
eloquẽdo nouitas, et commutatio, et magis inopinata delectant. Ideoq;
iam in his amisimus modum, & gratiam rei nimia cooptatione con-
sumpsimus. Est in exemplis allegoria, si non prædicta in oratione po-
nantur. Nã ut Dionysium Corinthi esse, quo græci omnes utuntur, ita
plura similia dici possunt. Hæc allegoria, quæ est obscurior, αἴνιγμα
dicitur, uitium meo quidem iudicio, siquidem dicere dilucide uirtus, quo
tamen & poetæ utuntur.

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Treis pateat cœli spatium non amplius ulnas,

& oratores non nunquam, ut Cæcilius, Quadrantariam Clytemnestram, & in tricli
nio coam, & in cubiculo nolam. Nanq; & nunc quædam soluuntur,
& tum erant notiora, cum dicerentur, & ænigmata sunt tamen, nec
ea, nisi quis interpretetur, intelligas. In eo uero genere, quo contraria
ostenduntur, ἰρωνία est, illusionem uocant, quæ aut pronuntia-
tione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nã siqua earum uerbis
dissentit, apparet diuersam esse orationi uoluntatem. quãquam in plu
rimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quo dicatur. qa quod dicitur
alibi uerum est, & laudi aut simulatione detrahere, aut uituperatio-
ni, laudare concessum est. Quale est, quod C. Verres prætor urbanus,
homo sanctus, & diligens, subsortitionem eius in eo dicere non habe-
ret. Et contra oratores uisi sumus, & populo imposuimus. aliquan-
do cum risu quodam contraria dicuntur ijs, quæ intelligi uolunt, quẽ-
admodũ in Clodiũ. Integritas tua te purgauit, mihi crede, pudor eri-
puit, uita anteacta seruauit. Præter hæc usus ẽ allegoriæ, ut tristia di
camus melioribus uerbis, aut bonæ rei gratia quædam contrarijs signi
ficemus, aliud textu, quæ et numerauimus. Hæc siqs profecto ignorat,
bus græci nominibus apellent, σαρκασμὸν, ἀστεισμὸν, ἀντίφρασιν, πα-
ροιμίαν dici sciat. Sunt etiã q hæc non species allegoriæ, sed ipsa tro-

Quadrantaria Mart. in dict. 1.

ἰρωνία

σαρκασμὸς
εἰρωνεία
ἀντίφρασις
παροιμία

pos dicunt acri quidem ratione, ꝓ illa obscurior sit, & in his omnibus aperte appareat qd uelimus. Cui accedit hoc quoq; quod genus, cũ diuiditur in species, nihil habet proprium, ut arbor, pinus, & olea, et cupressus, & ipsius per se nulla proprietas. Allegoria uero habeat aliqd proprium, quod quomodo fieri potest, nisi ipsa species est? Sed ad utendum nihil refert. Adijcitur ijs μυκτηρισμὸς simulatus qdem, sed non latens derisus. Pluribus autem uerbis cum id, quod uno, aut pauciori-
periphrasis bus certe dici potest, explicatur, περίφρασιν uocant circuitum eloquẽ- περίφρασις
di, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit, ut Sallustius, ad requisita naturæ. Interim ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus, ut,

162 " Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
" Incipit, & dono diuũm gratissima serpit, & apud Oratores non rarus, semper tamen astrictior. Quicqd enim significari breuius potest, & cum ornatu latius ostenditur, περίφρασις est, cui nomen latine datum est, non sane orationis aptum uirtuti, circunlocutio. Verum hæc, ut cum decorem habet periphrasis, ita cum in uitium incidit, περισσολογία dicitur. Obstat enim qcqd nõ adiuuat. Ὑπέρβατον quoq; id est uerbi transgressionem, quam frequenter ratio cõparationis, & decor poscit, non immerito inter uirtutes habemus. Fit enim frequentissime aspera, & dura, & dissoluta, & hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui uerba redigantur. Et ut quodq; oritur, ita proximis etiam si uincari nõ potest, alligetur. Differenda igitur quædam, et præsumenda, atq; ut in structuris lapidum impolitiorum loco, quo cõuenit qcq; ponendũ. Non n. recidere ea, nec polire possumus, quo cõagmentata se magis iungant. Sed utendũ ijs, qualia sunt, eligendæq; sedes, nec aliud potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio, neq; alio, κατέβην χθὲς εἰς πειραιᾶ, Platonis inuenta sunt quatuor illa uerba, qbus in illo pulcherrimo operũ in Peiræum descendisse significat, plurimis modis scripta, quod eum quoq; maximi facere experiretur, uerũ id cũ duobus uerbis fit. Ἀναστροφὴ dicitur reuersio quæ- περισσολογία ὑπέρβατον ἀναστροφή
dam, qualia sunt uulgo, mecum, secum, apud Oratores, & historicos, quibus de rebus. At cum decoris gratia cõtrahitur longius uerbum, proprie hyperbati tenet nomen, Animaduerti iudices omnem accusatoris orationẽ in duas diuisam esse partes. nã in duas partes diuisam esse rectum erat, sed durum, & incomptum. Poetæ quidem etiam uerborum diuisionem faciunt, & transgressionem,

" Hyperboreo septẽ subiecta triõi, qd oratio nequaq; recipiet. Ad id, qd est, propter qd dicat, tropus fit, qa cõponendus est è duobus in-

tellectibus, alioqn ubi nihil ex significatione mutatum est, & structura sola uariatur, figura potius uerborũ dici potest, sicut multi narrationẽ lõgis mutant hyperbatis. Ex cõfusis, quæ uitia accidant suo loco dixi-
ὑπερβολὴ mus. ὑπερβολὴν audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc dementiens superiectio. Virtus eius ex diuerso par augendi, atq; minuendi, fit pluribus modis, aut enim plus facto dicimus; sicut uomens fru- hyperbole
» stis esculentis gremium suum, & totum tribunal impleuit.
137 » -Geminiq; minãtur In cœlũ scopuli.- aut res ꝑ similitudinẽ attol-
» -Credas innare reuulsas (limus.
» Cycladas. aut per comparationem, ut
» -Fulminis ocyor alis. aut signis quasi quibusdam.
» Illa uel intactæ segetis per summa uolaret
» Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas. uel translatione, ut ipsum illud uolaret. Crescit interim hyperbole alia insuper addita, ut
» Cicero in Antoniũ dicit, quæ cãrybdis tã uorax, cãrybdim dico, quæ
» si fuit, fuit animal unum. Oceanus medius fidius uix uidetur, tot res
» tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito obsorbere potuisse. Exqsitã uero figurã huius rei deprehendisse apud principẽ lyricorum Pindarũ uideor in libro, quem inscripsit ὕμνους. Is nãq; Hercules impetum aduersus Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec uentis, nec mari, sed fulmini dicit similẽ fuisse, ut illa minora, hoc par esset, qd imitatus Cicero, illa composuit in Verrẽ. uer-
» sabatur in Sicilia longo interuallo non Dionysius ille, nec Phalaris (tu-
» lit enim illa quõdã insula multos, et crudeles tyrãnos) sed nouũ quod-
» dam monstrum ex uetere illa immanitate, quæ in ijsdem uersata locis
» dicitur. Non enim cãrybdim tam infestam, neq; scyllã nauibus, quãm
» istũ in eodẽ freto fuisse arbitror. nec pauciora sunt genera minuẽdi.
» Vix ossibus hærent, & quod Cicero in quodã ioculari libello
» Fundum Varro uocat, quo possim mittere funda,
» Ni tamen exciderit qua cãua funda patet. Sed huius quoq; rei seruetur mensura quædam, quamuis est enim omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum, nec alia magis uia in
κακοζηλίαν κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta uitia, cum præsertim minime sint ignota, & obscura, monere satis est mentiri hyperbolen, nec ita ut mendacio fallere uelit, quo magis intuendum est quousq; deceat extollere quod nobis non creditur. Peruenit hæc species frequentissime ad risum, qui si aptus est, urbanitatis, sin aliter, stultitiæ nomen assequitur. Est autem in usu uulgo quoque, & inter ineruditos, & apud rusticos, uidelicet quod à natura est omnibus augendi res, uel mi-

nuendi cupiditas insita. Nec quisquam uero contentus est, sed ignoscitur, quia non affirmamus, tũ est hyperbole uirtus, cum res ipsa, de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum est non potest, meliusq; ultra, quàm citra stat oratio. Sed de his satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractauimus.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER NONVS.

In quo differant figuræ à tropis.

VM *sit proximo libro de tropis dictum, sequitur ptinens ad figuras, quæ χήματα græce uocantur, locus ipsa rei natura coniunctus superiori. Nã pleriq; has tropos esse existimauerũt, quia siue ex hoc duxerint nomen, quod sint formati quodammodo, siue ex eo, q uertant orationẽ, unde et motus dicuntur, fatendum erit esse utrunq; eorũ etiam in figuris, usus quoq; est idẽ. nam & uim rebus adijciunt, & gratiã præstant, nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant, quorum est Caius Artorius Proculus, qn adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promptu. Nã quo modo quædam in his species planè distant, manẽte tamẽ generali illa societate, q utraq; res de recta, & simplici ratione cum aliqua dicẽdi uirtute deflectitur, ita quædã pquã tenui limite diuiduntur, cum ironia tam inter figuras sententiæ, quàm inter tropos reperiatur, περίφρασιν autem, & ἐπίθετον & ὑπέρβατον & ὀνοματοποιΐαν clari quoq; authores figuras uerborum potius quàm tropos dixerint, quo magis signanda est utriusq; rei differẽtia. Est igitur tropos sermo à naturali, & principali significatione trãslatus ad aliã, ornandæ orationis gratia, uel, ut pleriq; grãmatici finiũt, dictio ab eo loco, in quo propria ẽ trãslata, in eum, in quo propria nõ est. Figura est, sicut nomine ipso patet, conformatio quædam orationis remota à cõmuni. et primũ se offerente ratione. Quare in tropis ponantur uerba alia pro alijs, ut in μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντονομασίᾳ, μετάληψις, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ plerunq; ὑπερβολῇ, nanq; & rebus fit, et uerbis. Ὀνοματοποιΐα fictio ẽ nominis. ergo hoc quoq; pro alijs ponitur, qbus usuri fuimus, si illud non fingeremus, περίφρασις etiã si frequenter, et*

Tropus

figura

id ipsum, in cuius locũ assumitur nomen, cõplecti solet, utitur tamẽ plu
ribus pro uno ἐπίθετον, quoniã plerunq; antonomasiæ pars est,
coniũcti one eius fit tropus. In hyperbato cõmutatio est ordinis. Ideoq;
multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen uerbum, aut partem
eius à suo loco in alienum. Horum nihil in figuras cadit. nã & pro-
prijs uerbis, & ordine collocatis fieri figura potest. Quomodo autem
150 ironia alia sit tropi, alia schematis suo loco reddam. Non enim fateor
esse cõmunia hæc, & scio quàm multiplicem habeant, quamq; scrupu
losam disputationem. sed ea non pertinet ad præsens meum propositum. nihil enim refert quomodo appelletur utrumlibet eorum, siquid orationi prosit, appareat, nec mutatur uocabulis uis rerum. Et sicut homines si aliud acceperunt, quàm quod habuerant, nomen, ijdem sunt tamen, ita hæc, de quibus loquimur, siue tropi, siue figuræ dicantur, idẽ efficient. Non enim nominibus prosunt, sed effectibus, ut statum coniecturalem, an inficialem, an facti, an substantiæ, an de substantia nominemus, nihil interest, dum idem quæri sciamus. Optimum ergo in his sequi maxime receptæ, & rem ipsam, quocũq; appellabitur modo, intelligere. Illud tamen notandum, cœire frequenter in easdem sententias & tropon, & figuram. tam enim translatis uerbis, quàm proprijs figuratur oratio. Est autem non mediocris inter authores dissensio, & quæ uis nominis eius, & quæ genera, & quam multæ sint species. Quare primum intuendum est, quid accipere debeamus figurã. figura
nam duobus modis dicitur, uno, qualiscunq; forma sententiæ, sicut in corporibus, in quibus quoquo modo sunt composita, utiq; habitus est aliquis, altero, quod proprie schema dicitur, in sensu, uel sermone, aliqua à uulgari, & simplici specie cum ratione mutatio, sicut nos sedemus, incumbimus, respiciamus. Itaq; cum in eosdem casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes continuo quis, aut certe nimium frequenter incurrit, præcipere solemus uariandas figuras esse, uitandæ similitudinis gratia. In quo ita loquimur tanquam omnis sermo habeat figuram. Itaq; eadem figura dicimus cursitare, qua lectitare. eadem ratione declinari. Quare illo intellectu priore, & communi nihil nõ figuratum est. quo si contenti sumus, non immerito Apollodorus, si tradenti Cæcilio credimus, incomprehensibilia partis huius præcepta existimarit. Sed si habitus quidam, et quasi gestus sic appellandi sunt, 153
id demum hoc loco schema accipi oportebit, quod sit à simplici, atq; in proprio posito dicendi modo poeticæ, uel oratorie immutatum. Sic enim uerum erit aliam esse orationem ἀσχημάτιστον, idest carentem figuris, quod uitium non inter minima est, aliam ἐσχηματισμένην,

idest figuratã. Verũ id ipsum anguste tamen et Cœlius terminauit, q̃ id solum putauerit schema, quo aliud simulatur dici, quàm dicitur, quod sane' uulgo quoq; sic accipi scio. Vnde & figuratæ controuersiæ quædam, de quibus paulo post dicam, uocantur. Ergo figura sit arte aliqua

figure d simtio nouata forma dicendi. Genus eius unum quidam putauerunt in hoc ipso diuersas opiniones secuti. Nam ij, qa uerborum mutatione sensus quoq; uerterent, omnes figuras in uerbis esse dixerunt, illi, quia uerba rebus accommodarent omnes in sensibus, quarum utraq; manifesta cõuillatio est. Nam ut eadem dici solent aliter atq; aliter, manutq; sensus elocutione mutata, ita & figura sententiæ plures habere uerborũ figuras potest. Illa est enim posita in concipienda cogitatione, hæc in enuntianda. sed frequẽtissime cœũt, ut in hoc. Iã iã Dolabella, neq; tui me, neq; tuorũ liberũ. Nã oratio a' iudice auersa, in sententia, iam iam, & liberum in uerbis sunt schemata. Inter plurimos. n. qd̃ sciã consensum est duas eius esse partes διανοίας idest mentis, uel sensus, uel sententiarũ. nã ijs omnibus modis dictum est. & λέξεως idest uerborũ, uel dictionis, uel elocutionis, uel sermonis, uel orationis. nã & uariatur, & nihil refert. Cornelius tantũ Celsus adijcit uerbis, & sententijs figuras colorũ nimia profecto nouitatis cupiditate ductus. nam qs ignorasse eruditum aliqn uirum credat colores, & sententias sensuũ esse? Quare sicut omnẽ orationẽ, ita figuras quoq; uersari necesse est in sensu, & in uerbis. Vt uero natura prius est concipere animo res quàm enuntiare, ita de his figuris ante loquendum est, quæ ad mentem pertinent, quarum q̃dem utilitas tum magna, tum multiplex in nullo non orationis opere uel clarissime elucet. nam etsi minime uidetur pertinere ad probationem, qua figura q̃cq; dicatur, facit tamen credibilia, quæ dicimus, & in animos iudicum, qua non obseruatur, irrepit. nãq; ut in armorũ certamine, & aduersos ictus, & rectas, & simplices manus, cum uidere, tum etiã cauere, ac propulsare facile est, auersæ tectæq; minus sunt obseruabiles, & aliud ostendisse, quàm petas, artis est, sic oratio, quæ astu caret, pondere modo, et impulsu præliatur. Simulanti, uariantiq; conatus in latera, atq; in tergo incurrere datur, et arma aduocare, & uelut nutu fallere. Iam uero affectus nihil magis ducit. nã si frons, oculi, manus multum ad motum animorum ualent, quanto plus orationis ipsius uultus, ad id, quod intendimus efficere, compositus. plurimum tamen ad commendationem facit, siue in conciliandis agentis moribus, siue ad promerendum actioni fauorem, siue ad leuandum uarietate fastidium, siue ad quædam uel decentius indicanda, uel tutius, sed ante quàm quæ cuiq; rei figura conueniat ostendo, dicendũ est ne=

figure διανοίας λέξεως

colores

quaquam eas esse tam multas, quàm sint à quibusdã constitutæ. Neq; enim me mouent nomina illa, quæ fingere utiq; græcis proptissimum est. Ante omnia igitur illi, q totidẽ figuras putant, quot affectus, repudiandi, non quia affectus non sit qualitas quædam mentis, sed qa figura, quam non communiter, sed proprie nominamus, non sit simplex rei cuiuscunq; enuntiatio. Qua propter in dicendo irasci, dolere, misereri, timere, confidere, contemnere, non sunt figuræ non magis quàm suadere, minari, rogare, excusare. sed fallit parum diligenter intuentes, quod inueniunt in omnibus his locis figuras, et earum exempla ex orationibus excerpunt. Neq; enim pars ulla dicendi est, quæ non recipere eas possit, sed aliud est admittere figuram, aliud figuram esse. neq; enim uerebor explicandæ rei gratia frequentiorem eiusdem nominis repetitionem, quare dabunt mihi aliquam in irascente, deprecante, miserante figuram, scio, sed non ideo irasci, misereri, deprecari figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediã quandam, ut arbitror, secutus uiã, ut nec omnis sermo schema iudicaretur, nec ea sola, quæ haberent aliquam remotam ab usu cõmuni fictionem, sed quæ essent clarissima, & ad mouendum auditorem ualerent plurimum. quẽ duobus ab eo libris tractatum locum ad literã subieci, ne fraudarẽ legentes iudicio maximi authoris. In tertio de Oratore ita scriptum est. In perpetua autem oratione, cum & coniunctionis lenitatem, & numerorũ quam dixi rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda, & frequentanda omnis oratio sententiarum, atq; uerborum. nam & commoratio una in re permultum mouet, & illustris explanatio, rerum q; quasi gerantur, sub aspectum penè subiectio, quæ & in exponenda re plurimum ualet, & ad illustrandum id, quod exponitur, & ad amplificandum, ut ijs, q audiente illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse uideatur. Et huic contraria sæpe præcisio est. Et plus ad intelligendum, quàm dixeris, significatio & distincte concisa breuitas, & extenuatio, & huic adiuncta illusio à præceptis Cæsaris non abhorrens, & ab re non longa digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus, & concannus esse debebit, propositio q; quid sis dicturus, & ab eo, quod est dictum, seiunctio, & reditus ad propositum, & iteratio, & rationis apta conclusio, tum augendi, minuendi ue causa ueritatis superlatio, atq; traiectio, & rogatio, atq; huic finitima quasi perunctatio, expositio q; sententiæ suæ, tum illa, quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes alia dicentis, ac significantis dissimulatio, quæ est iucunda, cum in oratione non contentione, sed ser-

fol. 127 121

mone tractatur, deinde dubitatio, tum distributio, tũ correctio uel ante, uel postquam dixeris, uel cum aliquid à te ipso reijcias, præmunitio est etiam ad id, quod aggrediare, & reiectio in alium, communicatio, quæ est quasi cum ijs ipsis, apud quos dicas, deliberatio, morum, ac uitæ imitatio, uel in personis, uel sine illis magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos, uel maxime sæpe autem etiam ad commouendos Personarum ficta inductio uel grauissimum lumen augendi, descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio, ante occupatio, tum duo illa, quæ maxime mouent, similitudo, & exemplum, digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, uox quædam libera, atq; etiam effrenatior augendi causa, iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio breuis à proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atq; execratio. His ferè luminibus illustrant orationem sententiæ. Orationis autem ipsius tanquam armorum est, uel ad usum comminatio & quasi petitio, uel ad uetustatem ipsa tractatio. Nam & geminatio uerborum habet interdum uim, leporem aliâs, & paululum immutatum uerbum, atq; deflexum, & eiusdẽ uerbi crebra, tum à primo repetitio, tum in extremum conuersio, & in eadem uerba impetus, & concursio, & adiunctio, & progressio. & eiusdem uerbi crebrius positi quædam distinctio, & reuocatio uerbi, & illa, quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam et conuersio, & uerborum concinna transgressio, & contrarium, & dissolutum, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula, & ad propositum subiecta ratio, & item in distributis supposita ratio, & permissio, & rursus alia dubitatio, & improuisum quiddam, & dinumeratio, & alia correctio, & disputatio, & quod continuatum, & interruptum, & imago, et sibi ipsi responsio, & immutatio, & disiunctio, & ordo, & relatio, & digressio, & circunscriptio. Hæc enim sunt ferè, atq; horum similia, uel plura etiam esse possunt, quæ sententijs orationem, uerborumq; conformationibus illuminent. Eadem sunt in oratore plurima, non omnia tamen, & paulo magis distincta, quia post orationis, & sententiarum figuras, tertium quendam locum subiect ad alias, ut ipse ait, quasi uirtutes dicendi pertinentem. Et reliqua, quæ ex collocatione uerborum sumuntur, quasi lumina magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis, quæ in amplo ornatu scenæ, aut fori appellantur

fol. 137

» pellantur insignia, non quod sola ornent, sed quod excellant. Eadem
» ratio est horum, quæ sunt orationis lumina, et quodámodo insignia,
» cum aut duplicantur, iteranturq; uerba, aut breuiter commutata po-
» nuntur, aut ab eodem uerbo ducitur sæpius oratio, aut in idem coniici
» tur, aut in utrunq;, aut adiungitur idem iteratum, aut idem ad extre-
» mum refertur, aut continenter unum uerbum non in eadem sententia
» ponitur, aut cum similiter uel cadunt uerba, uel desinunt, aut multis
» modis contrarijs relata contraria, aut cum gradatim sursum uersus
» reditur, aut cum demptis coniũctionibus dissolute plura dicuntur, aut
» cum aliquid prætereuntes cur id faciamus ostendimus, aut cum corri
» gimus nosmetipsos quasi reprehendentes, aut si est aliqua exclamatio
» uel admirationis, uel conquestionis, aut cum eiusdem nominis casus sæ
» pius commutantur. Sed sententiarum ornamenta maiora sunt, quibus
» quia frequẽtissime Demosthenes utitur, sunt qui putent icirco eius elo
» quentiam maxime esse laudabilem. Et uero nullus ferè ab eo locus si-
» ne quadam conformatione sententiæ dicitur, nec aliud quicquã est di-
» cere, nisi omnes aut certe plerasq; aliqua specie illuminare sententias,
» quas cum tu optime Brute teneas, quid attinet nominibus uti, aut exẽ-
» plis. tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem expetimus,
» ut uerset sæpe multis modis eandem unam rem, & hæreat in eadem,
» commoreturq; sententia. Sæpe etiam ut extenuet aliqd, sæpe ut irri-
» deat, ut declinet à proposito, deflectatq; sententiã, ut proponat quid
» dicturus sit, ut cum transegerit iam aliqd definiat, ut se ipse reuocet,
» ut quod dixit iteret, ut argumentum ratione concludat, ut interrogan
» do urgeat, ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat, ut con-
» tra ac dicat accipi, & sentiri uelit, ut addubitet quid potius, aut quo-
» modo dicat, ut diuidat in partes, ut aliquid relinquat, ac negligat, ut
» ante præmuniat, ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in aduer
» sarium conferat, ut sæpe cum ijs, qui audiunt, nonnunquam etiam cũ
» aduersario quasi deliberet, ut hominũ sermones, mores q; describat, ut
» mutã quædam loquentia inducat, ut ab eo, quod agitur, auertat ani-
» mos, ut sæpe in hilaritatem, risum'ue conuertat, ut ante occupet quod
» putat opponi, ut comparet similitudines, ut utatur exemplis, ut aliud
» alij tribuens dispertiat, ut interpellatorem coerceat, ut aliquid reticẽ-
» re se dicat, ut denuntiet quid cauendum, ut liberius quid audeat, ut ira-
» scatur etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut me-
» deatur, ut à proposito declinet aliquantulum, ut optet, ut execretur,
» ut fiat ijs, apud quos dicit, familiaris, atq; alias etiã dicendi quasi uir-
» tutes, sequatur, breuitatem, si res petet. Sæpe etiã rem dicendo subijcit

» oculis, sæpe supra ferit, quàm fieri possit, significatio sæpe erit maior,
» q̃ oratio, sæpe hilaritas, sæpe uitæ, naturarumq; imitatio hoc in gene-
» re, nam quasi sylluam uides, oīs eluceat oportet eloquētiæ magnitudo.

De figuris sententiarum.

ERGO Cui latius complecti conformationes uerborum, ac sententiarum placuerit, habet quod sequatur, nec affirmare ausim quicq̃ esse melius, sed hæc ad propositi mei rationem legat. Nam mihi de iis sententiarum figuris dicere in animo est, quæ ab illo simplici modo dicendi recedunt, quod idē multis doctissimis uiris uideo placuisse. Oia tamen illa, etiam quæ sunt alterius modi lumina, adeo sunt uirtutes orationis, ut sine his nulla intelligi uere possit oratio. Nam quomodo iudex doceri potest, si desit illustris explanatio, propositio, promissio, finitio, seiunctio, expositio. Sententiæ siue rationis apta conclusio, præmunitio, similitudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio, interpellantis coerctio, contentio, purgatio, læsio. Quid uero agit omnino eloquentia detractis amplificandi, minuendiue rationibus? quarū prior desyderat illam plusquam dixeris significationem. i. ἔμφασιν, & superlationem ueritatis, & traiectionem. Hæc altera extenuationem, deprecationemq;. Qui affectus erunt? uel concitati, detracta uoce libera, effrenatione, iracundia, obiurgatione, optatione, execratione, uel illi mitiores, nisi adiuuantur commendatione, conciliatione, ad hilaritatem impulsione. quæ delectatio? ut quod mediocriter saltem docti hominis iudicium? nisi alia repetitione, alia commoratione infigere, digredi à re, & redire ad propositum suum, scierit, remouere à se, in alium trajcere, & ea, quæ relinquenda, quæq; contemnenda sunt, iudicare, motus est in his orationis, atq; actus, quibus detractis iacet, & uelut agitante corpus spiritu cæret. Quæ cum adesse debent, tum disponenda, ac uarianda sunt, ut auditorem, quod in fidibus fieri uidemus, omni sono permulceant. Verū ea plerunq; recta sunt, nec se fingunt, sed confitentur. Admittunt autem, ut dixi, figuras, qd̃ uel ex proxima doceri potest. Quid enim tam commune, quàm interrogare, uel percontari? nam utroq; utimur indifferenter, cum alterum noscendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi, at ea res, utrocunq; modo dicatur, etiam multiplex habet schema. Incipiamus enim ab ijs, quibus acrior, ac uehementior sit probatio, qd̃ primo loco posuimus. Simplex est sic rogare.

interrogare
percontar

interrogatio

» Sed uos qui tandem? quibus aut uenistis ab oris? Figuratum autem quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi. Quid
» enim tuus ille Tubero districtus in acie pharsalica gladius agebat?

Et, Quousq;

92

» Et, Quousq; tandem abutere Catilina patientia nostra? Et, patere
» tua consilia non sentis? Et totus deniq; hic locus, quanto enim magis ar
det, quàm si diceretur, diu abuteris patientia nostra, et patent tua con
» silia. Interrogamus etiã quod negari non possit, dixit'ne tandem cau
» sam Caius Fidiculanius Falcula? aut ubi respondenti difficilis est ra
tio, ut uulgo uti solemus, quomodo quid fieri pót. aut inuidiæ gratia,
ut Medea apud Senecam,
» Quas peti terras iubes? Aut miserationis, ut Sinon apud Virgiliũ,
» Heu quæ me tellus inquit, quæ me æquora possunt 108.
» Accipere? aut instandi, & auferendæ dissimulationis, ut Asini
» us, audis ne? furiosum inquam, non inofficio sum testamentum repre
» hendimus, totum hoc plenũ est uarietatis. Nã et ĩdignationi cõuenit,
» - Et quisquam numen Iunonis adoret. Admirationi, 8.54.
» - Quid non mortalia pectora cogis 8. 31.
» Auri sacra fames - Est interim acrius imperandi genus,
Non arma expedient, totaq; ex urbe sequentur? Et ipsi nosmet
rogamus, quale est id terentianum,
» Quid igitur faciam? Est aliqua etiam in respondẽdo figura, cũ
aliud interroganti, ad aliud, quia utilius sit, occurritur. tum augendi
criminis gratia, ut testis in reũ rogatus, an ab eo fustibus uapulasset,
& innocens inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum, quæ
ro an occideris hominem, respondetur latronem, an fundum occupaue
ris, respondetur meum, ut confessionem præcedat defensio. Vt apud
Virgilium in bucolicis dicenti,
» Non ego te uidi Damonis pessime caprũ Excipere insidijs, occurritur,
» An mihi cantando uictus non redderet ille. Cui est confinis dissimu 5.
latio, nõ alibi, q̃ in risu posita. Ideoq; tractata suo loco. Nã serio si fiat
pro cõfessione est. Cæterũ et interrogandi seipsum, et respõdẽdi sibi so
» lent esse nõ ĩgratæ uices, ut Cicero pro Ligario. Apud quẽ igitur hæc 92
» dico? nempe apud eũ, q cũ hoc sciret, tamẽ me ante q̃ uidit reip. reddi
» dit. aliter pro Cœlio ficta interrogatione. dicet aliquis, Hæc igitur 244
» est tua disciplina? Sic tu instituis adolescentes? & totus locus, deinde.
» Ego siquis iudices hoc robore animi, atq; hac indole uirtutis, ac con
tinentiæ fuit, & cætera. cui diuersum est, cum alium rogaueris nõ
» expectare responsum, & statim subijcere. domus tibi decerat, at ha
» bebas. pecunia superabat, at egebas. quod schema qdam per subiec
tionem uocant. Fit et comparatione. uter igitur facilius suæ sententiæ
rõnem redderet. et alijs modis, tum breuius, tũ latius, tũ de una re, tũ
προλήψιο de pluribus. Mire uero in causis ualet præsumptio, quæ πρόληψις dicit proleps

tur, cum id, quod obijci potest, occupamus. Id neq; in alijs partibus parum est, & præcipue proœmio conuenit. Sed ꝗꝗ generis unius, diuersas tamen species habet. Est enim quædam præmunitio, qualis Ciceronis contra Q. Cæcilium quod ad accusandum descendat, qui semp defenderat. quædã confessio, ut pro Rabirio Posthumo, quẽ sua quoq; sententia reprehendendum fatetur, quod pecuniam regi crediderit. Quædam prædictio, ut dicam .n. non augendi criminis gratia. quædam emendatio, ut rogo ignoscatis mihi, si longius sum euectus. frequentissima præparatio, cum pluribus uerbis, uel quare facturi qd simus, uel quare fecerimus dici solet. Verborum quoq; uis, ac proprietas confirmatur, uel præsumptione. ꝗꝗ illa non pœna, sed prohibitio sceleris fuit. aut reprehensione. Ciues inquam, si hoc eos appellari nomine fas est. Affert aliquam fidem ueritatis & dubitatio, cum simulamus quærere nos unde incipiendum, ubi desinendum, quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit, cuiusmodi exemplis plena sunt omnia, sed unum interim sufficit. Equidem, quod ad me attinet quo me uertam nescio, negem fuisse infamiam iudicij corrupti, & cætera. Hoc etiam in præteritum ualet. Nam & dubitasse nos fingimus, a quo schemate non procul abest illa, quæ dicitur communicatio, cum aut ipsos aduersarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloatilla. At illa nescit trepida quid liceat fœminæ, quid coniugem deceat, forte uos in illa solitudine obuios casus miseræ mulieri obtulit. tu frater, uos paterni amici, quod consiliũ datis? aut cum iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum. Quid suadetis? & uos interrogo, quid tandem fieri opportuit? ut Cato, Cedo si uos in eo loco essetis quid aliud fecissetis? & alibi communem rẽ agi putatote, ac uos huic rei præpositos esse. sed nonnunquam communicantes, aliqd inexpectatum subiungimus, quod & per se schema est, ut in Verrem Cicero. Quid deinde, quid censetis? furtum fortasse? aut prædam aliquam? Deinde cum diu suspendisset iudicum animos subiecit qd multo esset improbius. Hoc Celsus sustentationẽ uocat, Est autem duplex. Nã contra frequenter cum expectationẽ grauissimorum fecimus, ad aliqd, quod sit leue, aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed quia nõ tantum per cõmunicationẽ fieri solet, παράδοξον alij nominauerunt, idest inopinatum. Illis nõ accedo, q schema esse existimant, etiam siquid nobis ipsis dicamus inexpectatum accidisse, ut Pollio Asinius. Nunq̃ fore credidi iudices, ut reo Scauro nequid in eius iudicio gratia ualeret, precarer. Est penè idem fons illius, quã permissionem uocant, qui communicationis, cum aliqua ipsis iudicibus relinquimus

dubitatio

communicatio

permissio

existimanda,

existimanda, aliqua nonnunquam aduersarijs quoque, ut Caluus
» Vatinio. Perfricā frontem, & dic te digniorem, qui prætor fie-
» res, quàm Catonem. Quæ uero sunt augendis affectibus accom-
simulatio modatæ figuræ, constant maxime simulatione. Nanq; & irasci nos,
& gaudere, & timere, & admirari, & dolere, et indignari, & opta
» re, quæq; his sunt similia fingimus. Inde sunt illa. liberatus sum, respi
» raui, & bene habet, & quæ amentia est hæc? Et, o tempora, o mo
» res, ò miserum me, consumptis enim lachrymis, infixus tamen pectori
» hæret dolor, &
» - Magnæ nunc hiscite terræ. Quod exclamationem quidam uo
cant, ponunt q; inter figuras orationis. Hæc quoties uera sunt, nō sunt
in ea forma, de qua nunc loquimur. Sed assimulata, & arte cōposita
procul dubio sc hemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de
παρρησία oratione libera, quam Cornificius licentiam uocat, græci παρρησίαν.
Quid enim minus figuratum, quam uera libertas? Sed frequēter sub
» hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicat pro Ligario. Suscepto 92
» bello Cæsar, gesto iam etiam ex parte magna, nulla ui coactus consi-
» lio, ac uoluntate mea, ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te
» sumpta. non solū ad utilitatem Ligarij respicit, sed magis laudare
» victoris clementiam non potest. In illa uero sententia, Quid autem 93
» aliud egimus Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus? admirabi
» liter utriusq; partis facit bonam causam, sed hoc eum deceret, cu-
» ius mala fuerat. Illa adhuc audaciora, & maiorum, ut Cicero exi-
155. stimat, laterum, fictiones personarum, quæ προσωποποιίαι dicun-
tur. Mire nanq; tum uariant orationem, tum excitant. His etiā aduer-
sariorum cogitationes, uelut secum loquentiū protrahimus, quæ tamē
ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitas-
se eos non sit absurdum, & nostros cum alijs sermones, et aliorum in
ter se credibiliter introducamus, & suadendo, obiurgando, quærendo,
laudando, miserā do personas idoneas damus. Quin deducere deos in
hoc genere dicendi, & inferos excitare concessum est. Vrbes etiam, po-
puliq; uoces accipiunt, ac sunt quidā, qui has demum προσωποποιίας
dicant, in quibus & corpora, & uerba fingimus, sermones hominum
assimulatos dicere διαλόγους malunt, quod latinorum quidā dixerūt
serrocinationē, ego iam recepto more utrūq; codē modo appellaui. nā
certe sermo fingi nō potest, ut nō personæ sermo fingatur. Sed in his,
» quæ natura non pmittit, hoc modo mollior fit figura. Etenim si me
» cum patria mea, quæ mihi uita multo est carior, si cuncta Italia, si oīs
» resp. sic loquatur, Marce Tulli qd agis? Illud audacius genus. quæ te

cum Catilina sic agit, & quodãmodo tacita loquitur, nullũ iam aliquot annis sicanus extitit, nisi per te. Cõmode etiã aut nobis aliquas ante oculos esse rerũ, psonarumue imagines fingimus, aut eadem aduersarijs, aut iudicibus nõ accidere miramur, qualia sunt, uidetur mihi, & non ne uidetur tibi? sed magna quædam uis eloquentiæ desyderatur. Falsa enim, & incredibilia natura necesse est, aut magis moueant, quia supra uera sunt, aut pro uanis accipiantur, quia uera non sunt. ut dicta autẽ quædã, ita scripta quoq; fingi solent, qd̃ facit Asinius pro Liburnia. Mater mea, quæ mihi tum carissima, tum dulcissima fuit, quæq; mihi uixit, bisq; eadem die uitã dedit, & reliqua, deinde, exhæres esto. Hæc tum per se figura est, tum duplicatur, quoties sicut in hac causa ad imitationem alterius scripturæ cõponitur. nam contra recitabatur testamentum. P. Nouanius Gallio, cui ego omnia meritissimo uolo, & debeo pro eius animi in me summa uoluntate, & adiectis deinde alijs, hæres esto. Incipit esse quodammodo παρωδία, quod nomen ductum à canticis ad aliorũ similitudinẽ modulatis, abusiue etiã in uersificationis, ac sermonũ imitatione seruatur. Sed formas quoq; fingimus sæpe, ut famam Virgilius, ut uoluptatem, ac uirtutẽ, quẽadmodum à Xenophonte traditur, Prodichus, ut mortem, ac uitam, quas contendẽtes in satyra tradit Ennius. Est & incertæ psonæ ficta oratio, hic aliqs, & dicat aliquis. Est & iactus sine persona sermo,

Hic Dolopum manus, hic sæuus tendebat Achilles, quod fit mistura figurarũ, cum προσωποποιία accidit illa, quæ est orationis per detractionẽ detractum est enim, qs diceret. προσωποποιία uertitur interim in speciem narrandi. Vnde apud historicos reperiũtur obliquæ allocutiones, ut in T. Liuij libro primo statim. Vrbes quoq; ut cæteræ, ex infimo nasci, deinde quæ sua uirtus, ac dij iuuent, magnas opes magnum nomen sibi facere. Auersus quoq; à iudice sermo, qui dicitur ἀποστροφή, mire mouet, siue aduersarios inuasimus. Quid enim tuus ille Tubero in acie pharsalica gladius agebat? siue ad inuocationẽ aliquam conuertimur. Vos enim iam ego albani tumuli, atq; luci, siue ad inuidiosam improbationẽ. O leges porciæ, legesq; sempronia. Sed illa quoq; uocatur auersio, quæ à proposita quæstione abducit audientem.

Non ego cum danais troianam excindere gentem

Aulide iuraui. quod fit è multis, et uarijs figuris, cum aut aliud expectasse nos, aut maius aliqd timuisse simulamus, aut plus uideri posse ignorantibus, quale est prooemium pro Cœlio. Illa uero, ut ait

Prodicus

παρωδία

προσωποποιία

155.

Apostrophe

92.

ἀποστροφή

20

203

Cicero, sub oculos subiectio tum fieri solet, cum res non gesta indicatur sed ut sit gesta ostenditur. nec uniuersa, sed per partes, quē locum proximo libro subiecimus euidentiæ, & Celsus hoc nomen isti figuræ de-
ὑποτύπωσις dit, ab alijs ὑποτύπωσις dicitur proposita quædam forma rerum ita hypotyposis
» expressa uerbis, ut cerni potius uideatur, quàm audiri. Ipse inflam
» matus scelere, ac furore in forū uenit, ardebant oculi, toto ex ore cru- 88
» delitas emicabat. Nec solum quæ facta sunt, aut fiant, sed etiam quæ futura fuerūt imaginamur. Mire tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius, si præturam inuasisset. Sed hæc qdem translatio temporū, quæ proprie μετάστασις dicitur in διατυπώσεις, uerecundior apud priores fuit, proponebant enim talia, credite uos intue-
μετάστασις
» ri, ut Cicero. hæc, quæ non uidistis oculis, animis cernere potestis,
» noui uero, et præcipue declamatores audacius nec uti hercules sine me tu quodam imaginantur. Vt Seneca in controuersia, Cuius summa est qd pater filium, & nouercam inducente altero filio in adulterio de-
» prehensos occidit. Duc sequor, accipe hanc senilē manū, & quocunq;
» uis imprime. & paulo post, A spice inquit, quod diu non credidisti.
» ego enim non uideo, nox oboritur, & crassa caligo. habet hæc figura manifestius aliquid. non enim narrari res, sed agi uidetur. Locorum quoq; dilucida, & significans descriptio eiusdem uirtuti assignatur à quibusdam, alij τοπογραφίαν dicunt. Εἰρωνίαν inueniq dissimulationē uocarent, quo nomine, quia parum totius huius figuræ uidētur uires ostendi, nimirum sicut in pleriq; græca erimus ap
49/151/ pellatione contenti. Igitur εἰρωνεία, quæ est schema ab illa, quæ est Ironia
tropus genere ipso, nihil admodum distat. In utroq; enim contrariū ei, quod dicitur, intelligendum est. Species uero prudentius intuenti diuersas esse, facile est deprehendere, primum quod tropus apertior est, & quanquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nā &
» omnia circa ferè recta sunt, ut illud in Catilinam. A' quo repudia-
» tus ad sodalem tuum uirum optimum Metellum demigrasti. In duobus demum uerbis est ironia. Ergo etiam breuior est tropus. at in figura totius uoluntatis fictio est apparens magis, quàm confessa. ut illic uerba sint uerbis diuersa, hic sensus sermonis, & ioci, & tota interim causæ conformatio, tum etiā uita uniuersa ironiā habere uideatur, qualis est uita Socratis. Nam ideo dictus ἴρων idest agens imperitum, ironia socratis
& admirator aliorum tanquā sapientiū, ut quēadmodū ἀλληγορίαν facit continua μεταφορā, sic hoc schema faciat tropos ille contextus. Quædam uero genera huius figuræ nullam cum tropis habēt societatē, ut illa statim prima, quæ dicitur à negando, quā nonnulli uocant

ἀποφασις Non agam tecum iure summo, non dicam quod forsitan obtinerem. &, quid ego istius decreta? quid rapinas? quid hæreditatum possessiones datas? quid ereptas proferam? &, mitto illam primam libidinis iniuriam. &, ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt de sextertijs septingentis millibus, &, possum dicere. Quibus generibus per totas interim quæstiones decurrimus, ut Cicero. Hoc ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus dicerem. ἐρωτήσεις est. et cum similes imperantibus, uel p. 149. mittentibus sumus.

I, sequere Italiam uentis. & cum ea, quæ uolumus uideri in aduersarijs esse, concedimus eis. Id acrius fit, cum eadem in nobis sunt, & in aduersario non sunt,

-Meq; timoris

Argue tu Drancæ quando tot cædis aceruos

Teucrorum tua dextra dedit- Quod idem contra ualet, cum aut ea, quæ a nobis absunt, aut etiam quæ in aduersarios recidunt, quasi fatemur,

Me duce dardanius Spartam expugnauit adulter. Nec in personis tantum, sed in rebus uersatur hæc contraria dicendi, q̃ quæ intelligi uelis, ratio, ut totum pro Q. Ligario procemium, & illæ eleuationes uidelicet. O dij boni.

Scilicet is superis labor est. Et ille pro Oppio locus. O amorem mirum, o beneuolentiam singularem. Nõ procul autem absunt ab hac simulatione tres, inter se similes, concessio nihil nocitura, qualis est.

91 Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum, & concessio, cum aliqd etiam iniquum uidemur causæ fiducia pati. metu uirgarum Nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio se redemit, humanum est, & pro Cluentio, Ne inuidia dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Tertia concessio, ut pro eodem iudicium esse corruptum. Hæc euidentior figura est, cum alicui rei assentimur, quæ est futura pro nobis. Verum id accidere sine aduersarij uitio nõ potest. Quædã etiam uelut laudamus, ut Cicero in Verrẽ circa crimẽ Apronij Drepanitani. Gaudeo etiam siqd ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico. Interim augemus crimina, quæ ex facili aut diluere possumus, aut negare. quod est frequentius, quam ut exemplum desyderet. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam grauia, ut pro Roscio Cicero cum immanitatem paricidij, quanquam per se manifestam, tamen etiam ui orationis exaggeret. Ἀποσιώπησις, ἣν ἀποσιωπήσεις quam idem Cicero reticentiam, Celsus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, & ipsa ostendit aliquid affectus uel iræ, ut

Aposiopesis

Quos ego,

Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. uel solicitudinis, & quasi religionis. An huius ille legis, quam Clodius a se inuentam gloriatus, mentionem facere ausus esset uiuo Milone non dicam consule. de nostrũ enim omniũ, non audeo totũ dicere. cui simile est in proœmio pro Ctesiphonte Demosthenis. uel alio transeundi gratia, communis autem, Tametsi, ignoscite mihi iudices. in quo est & illa, si tamen inter schemata numerari debet, cum etiam alijs pars causæ uidea tur digressio. Abit enim causa in laudes Cn. Pompeij. Idq; fieri etiam sine ὑποστιγμῇ potuit. nam breuior illa, ut ait Cicero, a re digressio plurimis fit modis, sed hæc exempli gratia sufficient. Tum Caius Varenus is, qui a familia anchariana ocisus est, hoc quæso iudices diligenter attendite. & pro Milone. Et aspexit me, illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur. Est alia non quidem reticentia, quæ sit imperfecti sermonis, sed tamen præcisa uelut ante legitimum finem oratio, ut illud nimis urgeo, commoueri uidetur adolescens, & quid plura ipsum adolescẽtem dicere audistis? Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιία, uel, ut alij malunt, μίμησις dicitur, iam inter leuiores affectus numerari potest. Est enim posita ferè in eludendo, sed & uersatur & in factis, & in dictis. In factis quod est ὑποτυπώσει uicinum. In dictis, quale est apud Terẽtiũ,

At ego nesciebam quorsum tu ires, parunla
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror est dicta, cupio abducere, ut reddam suis. Sed nostrorum quoq; dictorum, factorumq; similis imitatio est per relationem, nisi qd frequẽtius asseuerat, quàm eludit. dicebam habere eos actrem Q. Cæcilium. Sunt & illa iucunda, & ad commendationem cum uarietate, tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quæ simplicem quandam, & non præparatam ostendendo orationem, minus nos suspectos iudicia facunt. Hinc est quasi pœnitentia dicti, ut pro Cœlio. Sed quid ego ita grauem personam introduxi. & quibus utimur uulgo. Imprudens incidi. uel cum quærere nos quid dicamus, fingimus quid reliquum est, & nunquid omisi? Et cum ibidem in Verrem ait Cicero, Vnum etiam mihi reliquum huiusmodi crimen est. &, aliud ex alio succurrit mihi. Vnde etiam uenusti transitus fiunt, non quia transitus ipse sit schema, ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, uelut hinc in memoriam adductus adiecit hoc. modo me commouit Pisonis annulus. quod tum effluxerat. quàm multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse? Et cum aliqua uelut ignoramus. sed

μιμήσεις

fit. 20.

tarum rerum artificem quē? quēnam? recte admones, Polycletum esse dicebant. quod qdem non in hoc tantum ualet. Quibusdam.n.dum aliud agere uidentur, aliud efficimus, sicut hic Cicero cōsequitur, ne cū morbum insignis, atq; tabulis obiciat Verri, ipse quoq; earū rerū studiosus esse credatur. Et Demosthenes iurādo p interfectos in Marathone, et Salamine, id agit, ut minore inuidia cladis apud Cherconeā acceptæ laboret. Faciunt illa quoq; iucundā orationem, aliqua mentione habita differre, & deponere apud memoriā iudicis, et reposcere, quæ deposueris, & separare quædā schemate aliquo. Nō enim est ista ipsa per se separatio schema, & excipere aliqua, & dare actioni uarios uelut uultus. Gaudent enim res uarietate, & sicut oculi diuersarum aspectu rerum magis detinentur, ita semper animus perstat, in quod se uelut nouum intendant. Est emphasis etiam inter figuras, cum ex ἐμφαινόμενον aliquo dicto latens aliquid eruitur, ut apud Virgilium,

20 Non licuit thalami expertem sine crimine uitam
Degere more feræ. quanq̄ enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupuit eius affectus, ut sine thalamis uitam hominum non putet, sed ferarum. Aliud apud Ouidium genus, apud quem & Myrra nutrici amorem patris sic confitetur.

O dixit, felicem coniuge matrem. Huic uel confinis, uel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Iam enim ad id genus, quod & frequentissimum est, & expectari maxime credo, ueniendū est. in quo p quandam suspicionem, qd̄ non dicimus, accipi uolumus, non utiq; contrariū, ut in εἰρωνείᾳ, sed aliud latens, et auditori quasi inueniendū, qd̄, ut supra ostendi, iam ferè solū schema à nostris uocatur. Et unde controuersiæ figuratæ dicuntur. Eius triplex usus est, unus si dicere palàm parum tutum est, alter si non decet, tertius q uenustatis modo gratia adhibetur, et ipsa nouitate, ac uarietate magis, quàm si relatio sit recta delectat. Ex his quod est primū frequēs in scholis est. Nā et actiones deponentiū imperium, tyrānorū, et post ciuile bellū senatusconsulta finguntur, et capitale est obiicere ante acta, ut quod in foro nō expedit, illic nec licēat. Sed schematū conditio non eadē est. quālibet enim apertum qd̄ modo et aliter intelligi possit, in illos tyrānos bene dixeris, qa piculū tantum, non etiam offensa uitatur. Quod si ambiguitate sententiæ possit eludi, nemo non illi furto fauet. Vera negotia nunquā adhuc habuerunt hac silentij necessitatem, sed aliā huic similem, uerū multo ad agendū difficiliorē, cum psonæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoq; hoc parcus et circūspectus faciendū est, qa nihil interest quomodo offendas, & aperta si

gura pdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoq; à qbusdam tota res repudiatur, siue intelligatur, siue non. Sed licet modum adhibere. In primis ne sint manifestæ, non erunt autem si nõ ex uerbis dubijs, uel quasi duplicibus petentur, qualis est in suspecta nuru. duxi uxorem, quæ patri placuit, aut, qd est multo ineptius, cõpositionibus ambiguis, ut illa controuersia, in qua infamis amore uirginis filiæ pater raptã eã interrogat, à quo uitiata sit. qs te inqt rapuit, tu pater nescis. res ipsæ perducant iudicem ad suspicionem, et amoliamur cætera, ut hoc solũ superfit. In quo multum etiã affectus iuuant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. sic. n. fiet ut iudex quærat illud nescio qd, quod ipse fortasse non crederet, si audiret, et ei quod à se inuẽtum existimat, credat. Sed ne si optimæ qdem sint, esse debent frequentes. nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed authoritatis, nec pudor uidetur q non palàm obijciaas, sed diffidentia. in summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Eqdem quã doq; in psonas incidi tales, et in rẽ quoq;, quod est magis rarũ, quæ obtineri nisi hac arte non posset. reã tuebar, quæ subiecisse dicebatur marito testamentum, et dicebatur chirographũ marito expirãte hæredibus dedisse. et uerũ erat. nam qa p leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eã bona p hoc tacitum fideicõmissum peuenirent. Et cæpit qdẽ quæri facile erat, si hoc dicæremus palàm, sed p se deperibat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendũ, ut iudices illud intelligerẽt factum, delatores non possent apprehẽdere, ut dictũ, et contigit utrũq; q non inseruissem ueritus opinionẽ iactantiæ, nisi probare uoluissem in foro quoq; esse his figuris locum. quædã etiã, quæ probare non possis, figura potius spargenda sunt. Hæret. n. nonnunq; telum illud occultum, et hoc ipso, quod non apparet, eximi non pót. At si idem dicas palàm, & defenditur, & probandum est. Cum autem obstat nobis personæ reuerentia, quod secundum posuimus genus, tanto cautius dicendum est, quanto ualidius bonos inhibet pudor, quàm metus. hic uero tegere nos iudex, quod sciamus, & uerba ui quadam ueritatis erumpentia credat cœrcere. Nanq; minus aut ipsi, in quos dicimus, aut iudices, aut assistentes oderint hãc maledicendi lasciuiam, si nolle nos credant, aut quid interest quomodo dicatur, cum & res, & animus intelligitur? quid aut dicendo deniq; proficimus? nisi ut palàm sit nos facere, quod ipsi sciamus non esse faciendum. At qui præcipue prima, quibus præcapere cœperam, tempora hoc uitio laborarunt. Dicebant enim libẽter tales controuersias, quæ difficultatis gratia placent, cum sint multo faciliores. Nam rectum genus approbari nisi

maximis uiribus non potest. Hæc diuerticula, & anfractus suffugia sunt infirmitatis, ut qui cursu parum ualent, flexu eludunt, cum hæc, quæ affectatur ratio sententiarum, non procul a ratione iocandi abhorreat. Adiuuat etiam quod auditor gaudet intelligere, & fauet ingenio suo, & alio dicente se laudat. Itaq; non solum si persona obstaret rectæ orationi, quo in genere sæpius modo, quàm figuris opus ē, decurrebant ad schemata, sed faciebāt illis locum etiam ubi psonæ inutiles, ac nefariæ essent, ut si pater, qui infamem in matrem filium secretò occidisset, reus malæ tractationis, iacularetur, in uxorem obliqs sententijs. Nam qd impurius, quàm retinuisse talem? Quid porrò tam nefariū, quàm eum, qui accusetur, qa summum nefas suspicatus de uxore uideatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? At si iudicum sumerent animum, scirent quam eiusmodi actionem laturi nō fuissent, multoq; etiā minus, cum in parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatenus huc incidimus paulo plus scholis demus. Nam & in his educatur orator, & in eo quomodo declametur, positum est etiam quomodo agatur. Dicendum ergo de ijs quoq; in quibus nō asperas figuras, sed palàm contrarias causæ pleriq; fecerunt. Tyrannidis affectatæ damnatus torqueatur, ut conscios indicet, accusator eius optet quod uolet, patrem qui accusauit optat, ne is torqueatur, pater ei contradicit. nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret tanquam illum conscium in tormentis nominaturus, quo quid stultius? Nam cum hoc iudices intellexerint, aut non torquebitur cū ideo torqueri uelint, aut torto non credetur. At credibile est hoc eum uelle fortasse. dissimulet ergo, ut efficiat. Sed nobis declamatoribus dico qd proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus? Ergo si uere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus. Quid si neq; utiq; uerū est, & habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, uel qd̄ legē conseruandā putet, uel q' nolit accusatori debere beneficiū, uel qd̄ ego magis sequerer, ut se innocentem in tormentis esse pertendat. Quare ne illud quidem semper succurret, sic dicentibus, patrocinium hoc uoluit, qui controuersiam finxit. fortasse enim noluit, sed esto uoluerit, continuo, ne si ille stulte cogitauit, nobis quoque stulte dicendum est. At ego in causis agendis frequenter non puto intuendum quid litigator uelit. Est & ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere, aliud uelle, præcipue cum in themate est, aliquem, ut sibi mori liceat, postulare, ut in illa controuersia, qui aliquando fortiter fecerat, & alio bello petierat, ut militia uacaret ex lege, quod quinquagenarius esset aduersante filio ire in aciem coactus deseruit,

filius, qui fortiter eodem prælio fecerat incolumitatem eius optat, contradicit pater, non enim inquiunt, mori uult, sed inuidiam filio facere. Equidem ridco quod illi sic timent, tanquam ipsi morituri, & in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa uoluntariam mortem causarum quoq; quas habet factus ex uiro forti desertor. sed de una controuersia loqui contrarium superuacuum est. Ego in uniuersum nec oratoris puto esse unquam prænariari, neq; litem intelligo, in quam pars utraq; idem uelit, nec tam stultum quenquam, qui si uiuere uult, mortem potius male petat, quàm omnino nõ petat, non tamen nego esse controuersias huiusmodi figuratas, ut est illa, Reus paricidij, quod fratrem occidisset, damnatum iri uidebatur, pater pro testimonio dixit, eum se iubente fecisse, absolutum abdicat. Nam neq; in totum filio parcit, nec quod priore iudicio affirmauit, mutare palàm potest, & ut non durat ultra pœnam abdicationis ira, abdicat tamen, & alioquin figura in patre plus facit quàm licet, in filio minus. Vt autem ne mõ contra id, quod uult, dicat, ita potest aliquid melius uelle, quàm dicit, quomodo ille abdicatus, quia à patre ut filium expositum, & ab eo educatum solutis alimentis recipiat, postulat, reuocari fortasse mauult, non tamen quod petit non uult. Est latens & illa significatio, qua cũ ius asperius petitur à iudice, fit ei tamen spes aliqua clementiæ, nõ palàm, ne paciscamur, sed per quandam credibilem suspicionem, ut in multis controuersijs, sed in hac quoq; raptor, nisi intra tricesimum diẽ, & raptæ patrem exorauerit, & suum, pereat. Qui exoratoraptæ patre, suum non exorat, agit cum eo dementiæ. Nam si permittat hic pater, lis tollitur, si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certe uideatur, & à se iudicem auertat. Latro, igitur optime occidet, ego si potero remissius, & pro suo ingenio pater Gallio, dura anime hodie, dura, heri fortior fuisti. Confinia sunt his celebrata apud græcos schemata, per quæ res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniẽsibus, ut urbem apud deos deponerent, qa durũ erat dicere, ut relinquerent, & qui uictorias aureas in usum belli conflari uolebat, ita declinauit uictorijs utendum esse, totum autem allegoriæ simile est aliud dicere, aliud intelligi uelle. Quæsitum etiam est quomodo contra figuras responderi oportet, & quidam semper ex diuerso aperiendas esse putauerunt, sicut latentia uitia rescinduntur. Idq; sanè frequentissime faciendum est, aliter enim dilui obiecta non possunt, utiq; cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cum male dicta sunt tantum, & non intelligere interim bonæ conscientiæ est, atq; etiam si fuerint crebriores figuræ, quàm ut dissimulari pos-

sine, postulãdum est, ut nescio quid illud, quod aduersarij obliquis sententijs significare uoluerint, si fiducia sit, obijciant palàm, aut certe nõ exigant, ut qd̃ ipsi non audent dicere, id iudices non modo intelligant, sed etiam credant. Vtilis etiam aliquando dissimulatio est, ut in eo (nota enim fabula est) q̃ cum esset contra eum dictum, iura per patroni tui cineres, paratum se esse respondit, & iudex conditione usus est, clamante multum aduocato schemata de rerum natura tolli, ut protinus etiam præceptum sit eiusmodi figuris utendum temere non esse. Tertiũ est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio. Ideoq; id Cicero non putat esse positum in contentione. tale est illud, quo idem utitur in Clodiũ.
» Quibus iste, q̃ omnia sacrificia noscet, et facile ab se deos placari posse
» arbitrabatur. Ironia quoq; in hoc genere materiæ frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per aliã rem alia inducetur, ut cum aduersus tyrannum, q̃ sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit competitor, mihi in te dicere non licet, tu in me dic, & potes, nu per te uolui occidere. frequẽs illud est, nec magnopere captandum quod petitur iureiurando, ut est pro exhæredato, ita mihi contingat hærede filio mori. nam & in totum iurare, nisi ubi necesse est, graui uiro parum conuenit. Et est à Senecã dictum eleganter non patronorũ hoc esse, sed testium, nec meretur fidem, q̃ sententiolæ gratia iurat, nisi si potest tambene quàm Demosthenes, ut supra dixi. lenissimum lõge genus ex uerbo etiã, sicut est apud Ciceronem in Clodiã. præsertim quam omnes
» amicam omnium potius, quàm cuiusquã inimicam putauerunt. Cõparationem eqdem uideo figurã non esse, cum sit interim probationis, interim etiã causæ genus, et sit talis eius forma, qualis est pro Murena.
» Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille ut quò contendit, mature cum exercitu peruenias. te gallorũ, illum bucinarũ cantus
» exuscitat, & cætera. nescio an orationis potius quàm sententiæ sit. Id. n. solum mutatur, quod non uniuersa uniuersis, sed singula singulis opponuntur. Et Celsus tamen, & non negligens author Viselius in hac eam parte posuerunt. Rutilius qdem lupus in utroq; genere, id q; ἀντίθετον uocant. præter illa uero, quæ Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia, & idem Rutilius Gorgiam secutus, non illum Leontinum, sed alium sui tẽporis, cuius quatuor libros in unum suum transtulit, & Celsus uidelicet Rutilio accedens posuerũt inter schemata, Cõsumationem, quã græci διαλλαγὴν uocant, cũ plura argumenta ad unũ effectum deducuntur. Consequens ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus, collectionẽ, qui apud illũ est συλλογισμὸς minas, id est κατάπληξιν exhortationem παραινετικὴν, quorũ nihil nã

διαλλαγὴν

rectum est, nisi cum aliquã ex ijs, de qbus locuti sumus, figuram accipit. Præter hæc Celsus excludere, asseuerare, detractare, excitare iudicem, prouerbijs uti, & uersibus, & ioco, & inuidia, et inuocatione, intendere crimen, qd est ἀνωφοῖς, adulari, ignoscere, fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere figuras putat. Partitionem quoq; et propositionem, & diuisionẽ, & rerum duarũ cognationem, q̃ est ut idem ualeant, quæ uidentur esse diuersa, ut non is demum sit ueneficus, q̃ uitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem, quod est in parte finitiõis. Rutilius, siue Gorgias ἀναμνῆσαι, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφορὰν, ἀντίρρησιν, παράλειψιν, προέκθεσιν, quod est dicere, qd fieri oportuerit, deinde quid factum sit ἐναντιότητα unde sit enthymema κατ' αἰτίασιν, μετάληψιν κατ' αἰτίαν etiam, quo statu Hermagoras utitur. Viselius qq̃ paucissimas faciat figuras, facit ἐνθύμημα tamen, quod commentum uocat, et ratione appellans ἐπιχείρημα inter eas habet, qd quidẽ recipit quodãmodo & Celsus, nã consequens an epichirema sit dubitat. Viselius adijcit et sententiã. Inueni qui aggregent ijs διασυνυὰς, ἀπαγορέυσεις, παρεκδιηγήσεις. Sed ut hæc nõ sunt schemata, sic alia uel ut sint forsitan magis uetusta fugerunt, uel etiam noua fieri adhuc possint, eiusdem tamen naturæ, cuius sunt ea, de quibus dictum est.

De figuris, seu coloribus uerborum.

VERBORVM uero figuræ & mutatæ sunt semper, & ut cunque ualuit consuetudo, mutantur. Itaq; si antiquum sermonem nostro comparemus, penè iam quicquid loquimur figura est, ut huic rei inuidere, non ut omnes ueteres, Et Cicero præcipue, hanc rem, & incumbere illi, non in illum, & plenum uino, & non uini, & huic, & non hunc adulari iam dicitur, & mille alia, utinamq; non peiora uincant. Verum schemata λέξεως duorum sunt generum, alterum loquendi rationem uocant, alterum collocatione maxime exquisitum est. Quorum tametsi utrũq; conuenit orationi, tamen possis illud grãmaticum, hoc magis rhetoricum dicere. prius fit ijsdem generibus, qbus uitia. Esset enim omne schema uitium, si non peteretur, sed acideret. Verum authoritate, uetustate, consuetudine plerũq; defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoq; cum sit à simplici, rectoq; loquendi genere delexa, uirtus est, si habet probabile aliqd, quod sequatur. Vna tamẽ in re maxime utilis, ut quotidiani, et semper eodẽ modo formati sermonis fastidium leuet, et nos à uulgari dicendi genere defendat. Qua siqs parce, et cum res poscet, utetur, uelut asperso quodam condimento

Adulor. Val. mag. 42

iucundior erit. At qui nimium affectauerit, ipsam illam gratiam uarietatis amittet, quanquam sunt quædam figuræ, ita receptæ, ut penè iam hoc ipsum nomen effugerint, quæ etiam si fuerint crebriores, consuetas aures minus ferient, nam & secretæ, & extra uulgarem usum positæ, ideoq; magis nobiles, ut nouitate aurē excitant, ita copia satiant, nec se obuias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas, congestasq; declarant. Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. nam & oculis capti talpæ, et timidi damæ dicuntur à Virgilio. Sed subest ratio, quia sexus uterq; altero significatur, nā tam mares esse talpas, damasq; quàm fœminas certum est. Et in uerbis, ut in fabricatus est gladiū, & inimicos punitus est, quod mirum minus est, quod in natura uerborum est, & quæ facimus patiendi modo sæpe dicere, ut arbitror, suspicor, & contra faciendi quæ patimur, ut uapulo, ideoq; frequens permutatio est, & pleraq; utroq; modo efferuntur, luxuriatur, luxuriat, & fluctuatur, fluctuat, assentior, assentio. Est figura & in numero, uel cum singulari pluralis numerus subiūgitur, gladio pugnacissima gens romani, gens enim ex multis. uel ex diuerso.

talpæ capti — circa genus — fabricatus est gladiū — in numero — fluctuatur assentior

» Cui non risere parentes,
» Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est. — ex illis enim, qui non risere, hic quem non dignata. & in satyra,
» Et nostrum istud uiuere triste
» Aspexi, — cum infinito uerbo sit usus pro appellatione. Nostram enim uitam uult intelligi. Vtimur & uerbo pro participio,
» Magnum dat ferre talentum, — tanquam ferendum. & participio pro uerbo, uolo datum. interim etiam dubitari potest, cui simile uitio sit schema, ut in hoc,
» Virtus est uitium fugere, — aut enim partes orationis mutat ex illo, uirtus est fuga uitiorum, aut casus ex illo, uirtus est uitium fugere. Multa tamen his utrisq; excitatiuis. Iunguntur interim schemata.
» Sthenelus sciens
» Pugnæ. Est enim scitus Sthenelus pugnandi. Transferuntur etiam tempora. Timarchides negat esse ei periculum à securi. præsens enim pro præterito positum est. Et Virgilius,
» Hoc Itachus uelit, — Et ne morer, per omnia genera, per quæ fit solœcismus, hæc est quoque, quam ἐτεροίωσιν uocant, cui similis est Zeugma, cum dicitur, ut apud Sallustiū, Neq; ea res falsum me habuit, & duci probare, ex quibus fere præter nouitatem breuitas etiam peti solet. Vnde eo usq; processum est, ut non pœniturum pro non acturo pœnitentiam, & uisuros ad uidendum missos, idem author dixerit,

uiuere triste — pœniturus — visuros

quæ

quæ ille quidem fecerit schemata, an idem uocari possint uidēdum, qa recepta sint. Nam receptis etiam uulgo authore contenti sumus. Verum natura eualuit a gentibus, quod Pollio in Labieno damnat, et cō tumeliam fecit, quod a Cicerone reprehendi notum est. Affici.n. contumelia dicebant. Alia commendatio uetustatis. cuius amator unicē Virgilius fuit.

» Vel cum se pauidum contra mea iurgia iactat.
» Progeniem sed enim troiano a sanguine duci
» Audierat. Quorum similia apud ueteres tragicos, comicosq; sunt plurima. Illud etiam in consuetudine remansit. Enimuero is amplius apud eundem,
» Nam quis te iuuenum confidentissime— cum quis sermonis initium sit, &
» Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis,
» Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ, quod est uersu ex illo,
» Quàm magis erūna urget, tam magis ad malefaciendum uiget. pleni talibus antiqui, sicut initio eunuchi Terentius,
» Quid igitur faciam inquit, allusit tandem leno. Catullus in epithalamio.
» Dum innupta manet, dum cara suis est. Sed prius dum significat, quoad sequēs usque eo. Ex græco uero trāslata uel Sallustij plurima, quale est uulgus amat fieri. Vel Horatij. Nam is maxime probat hoc Ciceronis,
» Nec longæ inuidit auenæ, uel Virgilij,
» Tyrrhenum nauigat æquor. Etiam uulgatum actis quoq; saucius pectus. Ex eadem parte figurarum additio, & adiectio est. Illa, quæ prior uideri potest superuacua, sed non sine gratia est.
» Nam neq; Parnassi uobis iugæ, nam neq; Pindi. potest enim de esse alterum. Nam neq; Parnassi uobis iugæ. Et apud Horatium illud,
» Fabricium q;
» Hunc & intonsis Curium capillis. & detractiones quæ in complexu sermonis aut uitium habent, aut figuram
» Accede ad ignem hunc, iam calescēs plus satis; plus enim q̄ satis est. nam de altera, quæ detractio est pluribus dicendum est. Timur uulgo & comparatiuus pro absolutis, ut cum se quis infirmiorem esse dixerit. duo inter se comparatiua committimus, Si te Catilina comprehendi, si interfici iussero, credo erit uerendum mihi, ne non potius omnes boni serius a me quàm quisquam crudelius factum esse di

ait. Sunt illa & non similia solœcismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quæ & tropis assignari solent, ut de uno pluraliter dicamus,

78 » *Sed nos immensum spatijs confecimus æquor.* Et de pluribus singulariter,

» *Haud secus ac patrijs acer Romanus in armis.* Specie diuersa, sed genere eadem & hæc sunt,

» *Ne'ue tibi ad solem uergant uineta cadentem.* 69

» *Nec mihi tum molleis sub diuo carpere somnos,*

» *Neu dorso nemoris libeat iaculisse per herbas.* Non enim nescio cui alij prius, nec postea sibi uni, sed omnibus præcipit. Et de nobis loquimur tanquam de alijs. Dicit Seruius, negat Tullius. Et nostra persona utimur pro aliena, & alios pro alijs fingimus. Veriusq; rei exemplum pro Cecinna Visonem aduersæ partis aduocatum alloquẽs

» *Cicero dicit. Restituisse te dixti, nego me edicto prætoris restitutum es-*

» *se. Verum enim illud restituisse Ebutius dixit, nego Cecinnam edicto prætoris restitutum esse, & ipsum dixti excussa syllaba figura in uerbo. Illa quoq; ex eodem genere possunt uideri, quam nos interpositionem, uel interclusionem dicamus, græci* παρένθεσιν *uocant, dum continuationi sermonis, medius aliquis sensus interuenit. Ego cum te (mecum enim sæpissime loqtur) patriæ reddidissem. Cui adijciunt hyperbaton, non illud, quod inter tropos esse uoluerunt, sed alterum, quod est eius figuræ sententiarum, quæ* ἀποστροφὴ *dicitur, simile, cum nõ sensus mutatur, uerum forma eloquendi,* παρένθεσις 31 ἀποστροφὴ

Apostrophe » *Decios Marios, magnosq; Camillos*

» *Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar.* Acutius adhuc in Polydoro

176 » *Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro*

» *Vi potitur, quid non mortalia pectora cogis*

» *Auri sacra fames?* Qui tam parua momenta nominibus discreuerunt μετάβασιν *uocant, quam & aliter fieri putant.*

» *Quid loquor, aut ubi sum?* Coniunxit autem παρένθεσιν, & ἀποστροφὴν *Virgilius in illo loco,*

Metium » *Haud procul inde citæ Metium in diuersa quadrigæ*

» *Distulerant (at tu dictis Albane maneres)*

» *Raptabatq; uiri mendacis uiscera Tullus.* Hæc schemata, aut his similia quæ erunt, per mutationem, adiectionem, detractionem, ordinem, & conuertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, & habent quandam ex illa uitij

similitudine

similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse iucundus est, quod continget, si neq; supra modum multæ fuerint, nec eiusdem generis aut iunctæ, aut frequentes, quia satietatem, ut varietas earum, ita raritas effugit. Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus tum gratiam, tum etiam uires accommodat. E' quibus primum sit, quod fit per adiectionem, plura sunt genera, nam & uerba geminantur, uel amplificandi gratia, ut
» occidi occidi non Spurium Melium. alterum est enim, quod indicat, 27
alterum, quod affirmat. uel miserandi, ut
» Ah Corydon Corydon, quæ eadem figura nonnunquã per ironiam
ad eleuandum, conuertitur. Simlis geminationis post aliquam interie
» ctionem repetitio est, sed paulo etiam uehementior. bona miserum
» me (consumptis enim lachrymis tamen infixus animo hæret dolor)
» bona inquam Cn. Pompeij acerbissimæ uoci subiecta præconis. Viuis
» uiuis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.
» Et ab ijsdem uerbis plura acriter, & instanter incipiunt. nihil ne te
» nocturnum præsidium palatij, nihil urbis uigiliæ, nihil timor popu
» li, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi
» Senatus locus, nihil horum ora, uultusq; mouerunt? Et ijsdem desi
» nunt. quis eos postulauit? Appius. quis perduxit? Appius. quanq;
» hoc exemplum ad aliud quoque schema pertinet, cuius & initia in
» ter se, & fines ijdem sunt, quis et quis. Appius & Appius, quale est.
» q; sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. qui sunt qui bel
» lum crudelissime gesserunt? Carthaginienses. qui sunt, qui Italiam de
» formauerũt, Carthaginiẽses. qui sunt, qui sibi ignosci postulant? Car
» thaginienses. Etiam in contrapositis, uel comparatiuis solet respon de
re primorum uerborũ alterna repetitio, quod modo huius esse loci po
» tius dixi. Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas. Ille, ut
» eo', quò intendit, mature cum exercitu pueniat, te gallorum, illum buc
» cinarum cantus exuscitat, tu actionem instituis, ille aciem instruit, tu
» caues, ne consultores tui, ille ne urbes, aut castra capiãtur. Sed hac gra
» tia non fuit contentus orator, uertit in contrarium eandem figurã. Il
» le tenet et scit, ut hostium copiæ, tu ut aquæ pluuiæ arceãtur. ille exer
» citatur in propagandis finibus, tu in regendis. possunt media quoq;
respondere, uel primis, ut
» Te nemus Angitiæ uitrea te fucinus unda. Vel ultimis, et hæc na
» uis et onusta præda sicliẽsi, cum ipsa quoq; esset etiã præda, nec qsq;
dubitauit idẽ posse fieri iteratis utriq; medijs. respõdent primis et ulti
» ma, multi et graues dolores iuẽti parẽtibus, et propinqs. multi. Est et il

lud repetendi genus, quod semel proposita iterat, ut diuidat,
166 » Iphitus, & Pelias mecum, quorum Iphitus æuo
» Iam grauior, Pelias & uulnere tardus Vlyssi. ἐπάνοδος. dici
tur græce, nostri regressionem uocant, nec solum in eodem sensu, sed
» etiam in diuerso eadem uerba contra sumuntur. principum digni-
» tas erat penè par, non par fortasse eorum, qui sequebãtur. interim
» uariatur casibus. hæc & generibus fit iteratio, magnus est labor di-
» cendi, magna res est, & apud Rutilium longiore περιόδῳ & hæc
» uitia sententiarum sunt. pater hic tuus, patrem hunc appellas, patris
» tu filius es. fit casibus modo hoc schema, quod πολύπτωτον uocant, con
» stat & alijs etiam modis, ut pro Cluentio. quod autem tempus uene
» ni dandi? unde illa frequentia? per quẽ porro datum? unde sumptum?
» quæ porro interceptio poculi? cur non de integro autẽ datum? hanc re
rum coniunctam diuersitatem Cæcilius μεταβολὴν uocat, qualis est
pro Cluentio locus in Oppianicum. Illũ tabulas publicas uiolasse, cen
sorias corrupisse, decuriones uniuersi iudicauerunt, cum illo nemo ra-
tionem, nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam multis cogna
tis, & affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit. & deinceps
adhuc multa. Vt hæc in unũ congerũtur, ita contra illa dispersa sunt,
quæ à Cicerone dissipata dici puto.
37 » Hic segetes, illic ueniunt felicius uuæ
» Arborei fœtus- alibi, & deinceps. Illa uero apud Ciceronem mi-
ra figurarum mistura deprehenditur, in qua & primo uerbo longo
post interuallo redditum est ultimum & media primis, & medijs ulti
» ma congruunt. Vestrum iam hic factum deprehenditur patres
» Con. non meum, ac pulcherrimum quidem factum, uerũ, ut dixi, nõ
» meum, sed uestrum. Hanc frequentiorem repetitionem, πλοκὴν uo
» cant, quæ sit ex permistis figuris, ut supra dixi, utq; se habet epistola
» ad Brutum. Ego cum in gratiam redierim cum Appio Claudio, et
» redierim p Cn. Pompeiũ, te ego ergo cũ redierim. et in ijsdẽ sentẽtijs
crebrioribus mutatæ declinationibus iteratiõe uerborũ. ut apd Persiũ.
» - Vsq; adeo'ne
» Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter? Et apud Ci-
» ceronem. Neq; enim poterat indicio ex his damnatis, qui indicabam-
» tur, Sed sensus quoque toti quemadmodum cœperunt, desinent. Ve
» nit ex Asia, hoc ipsum quàm bonum, tri. pl. uenit ex Asia, in eadem
tamen periodo & uerbum ultimum primo refertur, tertium iam ser-
mone adiectum est, uerũtamen uenit. interim sñia quidem repetitur
» eodem uerborũ ordine, quid Cleomenes facere potuit? non. n. possum

quenquam

» quenquam insimulare falsò, quid inquam Cleomenes facere potuit? Prioris sententiæ uerbum ultimum, ac sequentis frequenter est idem, quo quidem schemate utuntur poetæ sæpius.

» Pierides uos hæc facietis maxima Gallo,

vii 30 » Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas. sed ne oratores

» quidem raro. hic tamen uiuit, uiuit, imo etiã in Senatum uenit. Aliquando sicut in geminatione uerborum diximus, initia quoq; et clausulæ sententiarum alijs, sed non aliò tendentibus uerbis inter se consonant. initia hoc modo. dederim periculis omnibus, obtulerim insidijs. obiecerim inuidiæ. rursus clausulæ, non ibidẽ statim. Vos enim

» statuistis, uos sententiam dixistis, uos iudicastis. hoc alij μετωνυμίαν alij disiunctionem uocant, utrunq;, etiãsi est diuersum, recte, nam est nominum idem significantium separatio. congregantur quoq; uerba idẽ significantia, quæ cum ita sint Catilina, perge quò cœpisti, egredere aliquando ex urbe, patent portæ, proficiscere. & in eundẽ alio

πλεονασμὸν libro. Abijt, excessit, erupit, euasit. Hoc Cæcilio πλεονασμὸς uide

» tur. i. abundans supra necessitatem oratio, sicut illa.

Vidi oculos ante ipse meos, In illo enim uidi inest ipse. Verum id, ut alio quoq; loco dixi, cum superuacua oneratur adiectione, uitiũ est, cum autem auget manifestam sententiam, sicut hic. uirtus. Vidi ipse ante oculos, totidem sunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine tali notarit, non uideo. Nam & geminatio & repetitio, & qualiscunq; adiectio πλεονασμὸς uideri potest. Nec uerba modo, sed sensus quoq;

» idem facientes aceruantur. perturbatio istum mentis, et quædam scelerum effusa caligo, & ardentes furiarum faces excitarunt. congerũ

» tur & diuersa. mulier, tyranni sæua crudelitas, patris amor, ira præ

» ceps, tameritas, dementia. & apud Ouidium,

» Sed graue nereidum numen, sed corniger Ammon,

» Sed quæ uiscẽribus uenebat bellua ponti;

» Exaturanda meis. Inueni qui & hoc uocaret πλοκὴν, cui non assentior, cum sint unius figuræ. mista quoq; & idem, & diuersum signi-

διαζευγὴ » ficantia, quod & ipsum διαζευγὴν uocant. quæro ab inimicis,

» sint ne hæc inuestigata, comperta, patefacta, sublata, delata, extincta p

» me. et inuestigata, comperta. i. patefacta aliud ostendunt. Sublata delata, extincta sunt inter se similia, sed non etiam prioribus. Et hoc autem exemplum, & superius aliam quoq; efficiunt figuram, quæ qa

dissolutio coniunctionibus caret, dissolutio uocatur, apta cum quid instantius dicimus. Nam & singula inculcantur, & quasi plura fiunt. Ideoq; utimur hac figura non in singulis modo uerbis, sed sententijs etiã, ut Ci-

cero dicit contra concionem Metelli. qui indicabantur eos uocari, custo
diri, ad Senatum adduci iussi, in Senatu sunt positi. Et totus hic locus
talis hoc genus βραχυλογίαν uocant, quæ potest esse copulata dis- βραχυλογία
solutio, contrarium est schema, quod coniunctionibus abundat, Illud
ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur, hoc est uel ijsdem sæpius re- πολυσύνδετον
petitis, ut

» Tectumq; laremq;
» Armaq;, amycleumq; canem, cressamq; pharetram. uel di-
uersis,
» Arma, uirumq;,
» Multum ille & terris,
» Multa quoq;. Aduerbia quoq;, & pronomina ua-
» riantur.
» Hic illum uidi iuuenem Meliboeæ, quotannis
» Bissenos cui nostra dies altaria fumant,
» Hic mihi responsum primus dedit ille petenti. Sed utrunq; horũ
coacerua tio, et tantum iuncta, aut dissoluta, omnibus scriptores sua no
mina dederunt, sed uaria, & ut cuiq; fingenti placuit. fons qdẽ unus,
quia acriora facit, & instantiora quæ dicimus, & uim quandã præ
se ferentia, uelut sæpius erumpentis affectus. Gradatio, quæ dicitur
κλίμαξ, apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideoq; esse ra κλίμαξ
rior debet. Est autem ipsa quoq; adiectionis, repetit. n. quæ dicta sunt,
& prius quàm ad aliud descendat, in prioribus resistit. Eius exem-
» plum ex græco notissimo transferatur, nec hæc dixi qdem, sed nec
» scripsi, nec scripsi quidem, sed nec obij legationẽ, nec obij quidem, sed
» nec persuasi Thebanis, nec persuasi quidem. Si tamen traditu et lati
» na. Africano uirtutem industria, uirtus gloriam, gloria æmulos com
» parauit. & Non ergo magis pecuniarum repetundarum quàm ma-
» iestatis, neq; maiestatis magis q̃ plautiæ legis, neq; plautiæ legis ma-
» gis quàm ambitus, neq; ambitus magis, quàm omnium legum iudicia
» perierunt. Inuenitur apud poetas quoq;, ut apud Homerum de sce
ptro, quod à Ioue ad Agamemnonem usque deducit, & apud no-
strum etiam tragicum.
» Ioue propagatus est, ut perhibent, Tantalus,
» Ex Tantalo Pelops, ex Pelope aut satus
» Atreus, qui nostrum porro propagat genus. At quæ per detra
ctionem fiunt figuræ breuitatis, nouitatisq; maxime gratiam petunt,
quarum una est ea, quam libro proximo in figuras distuli, synecdo-

che, cum subtractum aliquod uerbum satis ex cæteris intelligitur, ut Cœlius in Antonium. Stupere gaudio Greo. subauditur enim cœpit. Cicero ad Brutum. Sermo nullus scilicet nisi de te, quid enim potius, tum Flauius erras inquit, tabellarie, & ego ibidem orans inter cœnam exoraui. Cui similia sunt illa meo quidem iudicio, in quibus uerba decenter pudoris gratia subtrahuntur.

Nouimus & qui te transuersa tuentibus hirquis, ·ϐ·

Et quo sed facies nymphæ risere sacello. Hanc quidam aposiopesim putant, frustra. Nam illa quid taceat incertum est, aut certe longiore sermone explicandum. hic unum uerbũ & manifestum quidem desyderatur, quæ si aposiopesis est, nihil, in quo deest aliquid, nõ idem appellabitur. Ne ego illud quidem aposiopesim semper uoco, in quo res quæcunque relinquitur intelligenda, ut ea, quæ in epistolis Cicero. Data luperalibus, quo die Antonius Cæsari nihil obtiuit, lusit q; quia nihil hic aliud intelligi poterat, quàm hoc, diadema impo suit. Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui συνεζευγμένον coniunctiones eximuntur. Tertia, quæ dicitur συνεζευγμένον, in qua unum ad uerbum plures sententiæ referuntur. Quarum unaquæq; desyderaret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito uerbo, ad quod reliqua respiciant. uicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. aut illato, quo plura claudũtur. Neq; enim is es Catilina, ut te aut pudor unquam a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore reuocauerit. medium quoque potest esse, quod & prioribus, & sequentibus sufficiat. Iungit autem & diuersos sexus, ut cum marẽ, fœminam q; filios dicamus, & singularia pluralibus miscet. Sed hæc adeo sunt uulgaria, ut sibi artem figurarũ asserere non possint. Illud planè figura est, qua diuersa sermonis forma coniungitur.

Socijs tunc arma cœpessant ibi

Edico, & dira Bellum cum gente gerendum. Quamuis enim pars belli posterior participio insistat, utrique tamen conuenit illud edico, nam utrique detractionis gratia facta coniunctio συνοικίσεις uocant, quæ duas res diuersas colligat,

Tam deest auaro quod habet quàm quod nõ habet, huic diuersam παραδιαστολὴν uolunt esse distinctionẽ, cui dant nomen παραδιαστολὴν, qua similia discernũtur, cũ te pro astuto sapiẽtẽ appelles, pro cõfidẽte fortem pro illiberali diligentem, qd pẽdet ex finitione. Ideoq; an figura sit dubito,

cui contraria est ea, quæ ex uicinia transit ad diuersa, aut similia.

» Breuis esse laboro,

» Obscurus fio, & quæ sequuntur. Tertium est genus figurarũ, quæ aut similitudine aliqua uocum, aut paribus, aut contrarijs uertunt in se aures, & animos excitant, huic nomen est προσονομασία quæ dicitur agnominatio, ea non uno modo fieri solet, sed ex uicinia quadã prædicti nominis ducta casibus declinatur, ut Domitius Afer pro Cloantilla. Mulier rerum omnium imperita, in omnibus rebus » infelix. & cum uerbo idem uerbum plus significanter subiungitur. quando homo, hostis homo. quibus exemplis sum in aliud usus, sed in uno falsis, est geminatio. παρονομασία ei contrarium est, quod eodẽ uerbo quasi falsum augetur. quæ lex priuatis hominibus esse lex non uidebatur. cui confinis est ἀντανάκλασις eiusdem uerbi contraria significatio, cum Proculeius quereretur de filio, quod is mortem suam » expectaret, & ille dixisset se uero non expectare, immo inquit, rogo » expectes. non eodem, sed ex diuerso uicinũ accipitur, cum supplicio afficiendum dicas quem supplicatione dignum iudicaris. Aliter quoq; uoces aut eadem aut diuersa in significatione ponuntur, aut productione tantum, uel correptione mutatæ, quod etiam in iocis frigidum equidẽ tradi inter præcepta miror, eorumq; exẽpla uitandi potius quàm imitandi gratia pono, amari iucundum est, si curetur nequid insit ama » ri. auium dulcedo ad auium ducit, & apud Ouidium, Ludentem cur ego non dicam furiare furiam. Cornificius hanc traductionem uocat, uidelicet alterius intellectus, ad alterum. Sed elegantius quod est posi » tum in distinguendam rei proprietatem. hanc reip. pestem paulisper » reprimi, non in perpetuum comprimi posse. & quæ præpositioni- » bus in contrarium mutantur. non emissus ex urbe, sed immissus in » urbem esse uideatur. melius, atq; acrius, qd̃ cum figura iucundũ est, » tum etiã sensu ualet. emit morte imortalitatem. Illa leuior est. nõ » pisonum, sed pistorũ, & ex aratore orator. pessimũ uero ne patres conscripti uideantur circunscripti. raro euenit, sed uehementer uenit. sic contingit, ut aliqs sensus uehemens, et acer uenustatem aliquã nõ eodẽ ex uerbo non dissonã accipiat, et cur me prohibeat pudor uti domestico exẽplo? pater meus contra eum, q se legationi immorituru dixerat deinde uix paucis diebus insumptis re infecta redierat, non exigo uti immoriaris, legationi immorare. Nã & ualet sensus ipse, et in uerbis tantũ distantibus iucũde cõsonat uox, præsertim nõ captata, sed uelut oblata cũ altero suo sit usus, alterũ ab aduersario accipit. Magnæ ueteribus curæ fuit gratiã dicẽdi e' paribus contrarijs acqrere. Gorgias

in hoc

in hoc imodicus copiosus utiq; prima ætate et Socrates fuit. Delectatus est his etiã M. Tullius, uerum & modũ adhibuit non ingratæ, nisi copia redundet, uoluptati, & rem alioquin leuem sententiarum pondere impleuit. Nam per se frigida, et inanis affectatio cum in acres incidit sensus, innata uidetur habere non accersita. Similium ferè quadruplex ratio est. Nam est primum quoties uerbum uerbo, aut non dissimile ualde quæritur, ut

» Puppesq; tuæ, pubesq; tuorũ. 142 Et sic in hac calamitosa fama quasi
» in aliqua perniciosissima flamma. & non enim tam spes laudanda,
» quàm res est. Aut certe par est extremis syllabis consonans. non uerbis, sed armis. & hoc quoq; quoties in sententias acres incidit, pulchrũ
» est. quantum possis in eo semper experiri ut prosis. hoc est πάρισον, ut plerisq; placuit, Cleostrlœus πάρισον existimat, quod sit è membris non dissimilibus, secundum ut clausula similiter cadat, uel ijsdẽ in ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον similem duarum sen
» tentiarum, uel plurium finem. non modo ad salutem eius extinguen-
» dam, sed etiam gloriam per tales uiros infringendam. Ex quibus ferè sunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quæ τρίκωλα
» dicunt. Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. 107
Sed in quaternas quoq; ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit
» etiam singulis uerbis. Hecuba hæc dolet, piget, pudet. & abijt excæ-
» sit, erupit, euasit. Tertiũ est, quod in eosdem casus cadit, ὁμοιόπτωτον dicitur. Sed neq; quod finem habet similem est ὁμοιόπτωτον, utiq; in eundem finem uenit ὁμοιοτέλευτον, est tamen casus similis etiam si dissimilia sint, quæ declinentur, nec tantum in fine deprehenditur, sed respondent uel primis inter se, uel medijs, uel extremis, uel etiam permutatis his, ut media primis, & summa medijs accommodentur, & quocunq; modo accommodari poterunt. Nec enim semper
» paribus syllabis constat, ut est apud Afrum amisso nuper infelicis au-
» læ si non præsidio inter pericula, tamen solatio uitæ inter aduersa.
Ea uero uidentur optima, in quibus initia sententiarum, & fines consentiunt, ut hic, præsidio, solatio, penè ut similia sint, uerbis ut paribus cadant, & eodem modo desinant, etiam ut sint, quod est quar-
» tum, membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur. Si quantum
» in agris, locisq; desertis audacia potest, tantum in foro, atque iudicijs
» impudentia ualeret, ἰσόκωλον est. & ὁμοιόπτωτον habet.
» non minus nunc in causa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebuti impu
» dentiæ, quam in ui faciendæ cessit audaciæ. ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον accidit, & illa figura græca, qua nomina dixi

mutatis casibus repeti, non minus cederet, quàm cessit adhuc ὁμοιοτέλευτον, & παρονομασία est. neminem posse alteri dare matrimonium, nisi quem penes sit patrimonium. Contrapositum autem, uel, ut quidam uocant, contentio ἀντίθετον dicitur, non uno fit modo, nam & fit si singula singulis opponuntur, ut in eo, quod mo
» do dixi. uicit pudorem libido, timorem audacia. & bina binis. non no
» stri ingenij, uestri auxilij est. & sententiæ sententijs. dominetur in con
» cionibus, iaceat in iudicijs. cui commodissime subiungitur et ea species,
» quam distinctionem diximus. odit populus R. priuatam luxuriam,
» publicam magnificentiam diligit. & quæ sunt simili casu dissimili
» sententia in ultimo locata. ut quod in tempore mali fuit, nihil obsit,
» quin quod in causa boni fuit prosit. nec semper contrapositum subiun
» gitur, ut in hoc. Est. n. iudices hæc non scripta, sed nata lex. Verum
» sicut Cicero dicit, quod de singulis rebus propositis refertur ad singu
» la, ut in eo quod sequitur. quam non didicimus, accepimus, legimus,
» uerum ex natura ipsa, arripuimus, hausimus, expressimus. nec sem
» per quod aduersum est contraponitur, quale est apud Rutilium. No
» bis primis dij immortales, nobis fruges dederunt, nos quæ soli acce
» pimus, in omnes terras distribuimus. Fit etiam assumpta illa figura,
» qua uerba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur. non
» ut eadem uiuo, sed ut uiuam edo. Et quod apud Ciceronem conuersum
» ita est, ut cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat. ut
» sine inuidia culpa plectatur, & sine culpa inuidia ponatur. quod &
» eodem cluditur uerbo, ut quod dicit de Sexto Roscio. Et enim cùm
» artifex eiusmodi sit, ut solus dignus uideatur esse, qui scenam intro
» eat, tum uir eiusmodi sit, ut solus uideatur dignus, qui eò non acce
» dat. Est & in nominibus ex diuerso collocatis sua gratia. si consul
» Antonius, Brutus hostis, si conseruator reip. Brutus, hostis Antoni
» us. Olim plura de figuris, quàm necesse erat, & adhuc erit, qui
putet esse figuram. incredibile est quod dico, sed uerum ἀνθυποφορὰν uocant. & aliquis hoc semel tulit, ego bis, ego ter. διέξοδον, eo longius euectus sum, sed redeo ad propositum. ἄφοδον διέξοδον. Quædam uerborum figuræ paulum figuris sententiarum declinantur, ut dubitatio. nam cum est in re, priori parti assignanda est, cum in uerbo, sequenti. siue me malitiam, siue stultitiam dicere oportet. Item correctionis eadem ratio est, nam quod illic dubitat, hic emendat. Etiam in personæ fictione accidere quidam idem putauerunt, ut in uerbis etiam esset hæc figura. crudelitatis est ma
» ter auaritia. Et apud Sallustium in Ciceronem. O Romule arpinâs.

Antitheton

15 Prolo

quale est & apud Mænandrum. œdipus othryasius. Hæc omnia copiosius sunt executi qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicauerunt. Sicut Cæcilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Viselius, aliique non pauca. Sed non minor erit eorum, qui uiuunt, gloria. Vt fateor autem uerborum figuras posse plures reperiri à quibusdam, ita ijs, quæ ab authoribus claris traduntur, meliores non assentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas in Oratore postea scripto transeundo uidetur ipse damnasse, quarum pars est, quæ sententiarum potius quàm uerborum sit, ut imminutio, improuisa imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, contrarium. Hoc enim puto, quod dicitur ἀντίθετον sumpta ex aduerso probatio. quædam omnino non sunt figuræ, sicut ordo, dinumeratio, circunscriptio, siue hoc nomine significatur compressa breuiter sententia, siue finitio. Nam Cornificius, atque Rutilius hæc schemata λέξεως putant. uerborum autem concinna transgressio, idest hyperbaton. quod Cæcilius quoque putat schema, à nobis est interposita, & mutatio. & si ea est, quam Rutilius ἀνομοίωσιν uocat, dissimilitudinem ostendit hominum, rerum, factorumq; si latius fiat, figura non est. si angustius in ἀντίθετον cadet. Si uero hæc appellatio significat ἀναλλαγὴν, satis de ea dictum est. Quod uero schema est ad propositum subiecta ratio? quod Rutilius ἀπολογίαν uocat. Vtrum nam de illo dubitari possit, an schema sit distributis subiecta ratio, quod apud eundem primo loco positum est, προσαπόδοσιν dicat, quæ ut maxime seruetur sane in pluribus propositis, quia aut singulis statim ratio subijcitur, ut est apud Antonium. Sed neque accusatorem eum metuo, qui sum innocens, neque competitorem uereor, qui sum Antonius, neque consulem spero, qui est Cicero. aut positis duobus, uel tribus eodem ordine singulis continua reddantur, quale apud Brutum de dictatura Cn. Pompeij. Præstat. n. nemini impare, quàm alicui seruire. sine illo enim uiuere honeste licet, cum hoc uiuendi nulla conditio est. sed uni reiiiii multiplex ratio subijcitur, ut apud Virgilium,

Siue inde occultas uires, & pabula terræ
Pinguia concipiunt, siue illis omne per ignem.
Excoquitur uitium. — & totus locus.
Seu plures calor ille uias,
Seu durat magis.

Relationem qd accipi uelit non liquet mihi. nam si ἀναλλαγὴν aut ἐπόδοσιν, aut ἀντιμεταβολὴν dicat, de omnibus locuti sumus.

cui ipsi damnat

Sed quicquid est, neq; hæc, neque superiora in oratore repetit, sola est in eo libro posita pariter inter figuras uerborum exclamatio, quam sententiæ potius puto. Affectus enim est. & cæteris omnibus consentio. Adijcit his Cæcilius περίφρασιν, de qua dixit Cornificius, interrogationem, ratiocinationem, subiectionem, translationem. occultationem. Præterea sententiam. membrum. articulos. interpretationē, conclusionem, quorum priora alterius generis sunt schemata, sequentia schemata omnino non sunt. Item Rutilius præterea quæ apud alios quoque sunt schemata παρομολογίαν. ἀναγκαῖον ὑποτιθείαν. διαλογίαν. πρόληψιν, χαρακτηρισμόν. βραχυλογίαν. παρασιώπησιν παῤῥησίαν, de quibus idem dico. Nam eos quidem authores, qui nullum prope finem fecerunt exquirendis nominibus, præteribo, qui etiam quæ sunt argumentorum, figuris ascripserunt. Ego illud de ijs etiam, quæ ueræ sunt, adijciam breuiter, sicut ornant orationes, opportune positæ, ita ineptissimas esse, cum immodicè petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & uiribus sententiarum, si uel inania uerba in hos modos deprauarint, summos se iudicent artifices. Ideoq; non desinunt eas nectere, quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quàm quærere habitum, gestumq; sine corpore. Sed ne hæ quidem, quæ rectè fiunt, densandæ sunt nimis. Nā et multus mutatio, oculorumq; coniectus multum in actu ualet. Sed siquis ducere os exquisitis modis, et frontis, ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur, & oratio habeat rectam quandam uelut faciem, quæ ut stupere immobili rigore non debebit, ita sæpius in ea, quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum uero in primis quid quisq; in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Vbi uero atrocitate. inuidia. miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, & pariter cadentibus, & consimilibus irascentem. flentem. rogantem? cum in his rebus cura uerborum deroget affectibus fidem, & ubicunque ars ostentatur, ueritas abesse uideatur?

De compositione.

DE Compositione non equidem post M. Tullium scribere audederem, cui nescio an ulla pars operis huius sit magis elaborata, nisi & eiusdem ætatis homines, scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere uel collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eādem rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaq; acedam in pleriq; Ciceroni, atque in his ero, quæ indubitata sunt, breuior, in quibusdā pau-

lum fortasse dissentiam. Nam etiam cum iudicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam. Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem compositiõis excludant, atq; illum horridum sermonem, ut forte effluxerit, modo magis naturalem, modo etiam magis uirilem esse contendant, qui si id demum naturalē esse dicunt, quod à natura primum ortum est, & quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subuertitur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam, & diligentiam primi homines. Nec procemijs præparare. docere expositione. argumentis probare. affectibus commouere scierunt. Ergo ijs omnibus non sola compositione caruerunt, quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut uestibus pellium tegmina, aut urbibus montes, ac syluas mutari oportuit. Quæ porrò ars statim fuit? quid non cultu innitescit? cur uites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos aruis excidimus? terra & hæc generat, mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Verum id est maxime naturale, quod fieri natura optime patitur. Fortius uero qui incompositum potest esse, quàm iunctum, & bene collocatum? Neque si parui pedes uim detrahant rebus, ut sotadeorum, & galliamborum, & quorundam in oratione simili penè licentia lasciuientium, compositionis est iudicandum. Cæterum quanto uehementior fluminum cursus est prono alueo, ac nullas moras obijcientē, quàm inter obstantia saxa fractis aquis, ac reluctantibus, tanto quæ connexa est, & totis uiribus fluit fragosa, atq; interrupta melior oratio. Cur ergo uires ipsas specie solui putent, quando nec res ulla sine arte satis ualeat, et comitetur semper artē decor? An nõ ea, quæ emissa optime est, hastam speciosissime contortam ferri uidemus? & arcu dirrigentium tela quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Iam in certamine armorum, atq; in omni palæstra quid satis recte cauetur, ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adsint? Quare mihi in compositione uelut amentis quibusdam, neruis'ne intendi, & concitari sententiæ uidentur. Ideoq; eruditissimo cuiq; persuasum est uallere eam quamplurimum non ad delectationem modo, sed etiam ad motum quoq; animorum. Primum quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure uelut quodam uestibulo statim offendit. deinde quod natura ducimur ad modos. Neq; enim aliter eueniret, ut illi quoq; organorum soni, quanquam uerba nõ exprimunt, in alios tamen atq; alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos, ac remittunt, nec eodem modo adhibentur, cũ bellicum est canendum, & cum posito genu supplicandum est. nec idē signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui

sotadeus galliambus

carmen. Pythagoreis certe moris fuit, & cum euiglassent animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores, & cum somnum peterent ad eandem prius lenire mentes, ut siquid fuisset turbidiorum cogitationum componerent. Quod si numeris, et modis inest quædam tacita uis, in oratione eo uehementissima, quantũq; interest sensus idem quibus uerbis efferatur, tantum uerba eadem qua compositione uel in exitu iungantur, uel fine claudantur. Nam quædam & sententijs parua, & elocutione modica uirtus hæc sola commendat. Deniq; quod cuiq; uisum erit uehemẽter, dulcter, speciose dictum soluat, & turbet, abierit omnis uis, iucunditas, decor. Soluit quædam sua in oratore Cicero. Nam neque me diuitiæ mouent, quibus omnes Africanos, & Lælios, multi uenalitij, mercatoresq; superarunt, ut sit, multi mercatores superarunt, uenalitijq;, & insequentes deinceps periodos, quas si ad illum modum perturbes, uelut fracta, aut transuersa tela proieceris. Idem corrigit quæ à Graccho composita durius putat, illum decet, nos hac simus probatione contenti, quod in scribendo, quæ se nobis solutiora obtulerint, componemus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulchriora & sensu, & elocutione dissolueris, hoc orationem magis deformem fore, quia negligentia collocationis, ipsa uerborum lucæ deprehenditur. Itaque ut confiteor pene ultimam oratoribus artem compositionis, quæ perfecta sit contigisse, ita illis priscis habitam inter curas, inquantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi quamlibet magnus author Cicero persuaserit Lysiam, Herodotum, Thucydidem parum studiosos eius fuisse, genus fortasse sint secuti non idem, quod Demosthenes, aut Plato, quanquam & hi ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue, atque rarum lætioribus numeris corrumpendum erat. perdidisset enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis, atque inaffectati coloris, perdidisset fidem quoque. Nam scribebat alijs, non ipse dicebat, ut oportuerit esse illa rudibus, & incompositis similia, quod ipsum compositio est. At historiæ, quæ currere debet, ac ferri, minus conuenissent intersistentes clausulæ, & debita actionibus respiratio, & concludendi, inchoandiq; sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam contraposita deprehendas. In Herodoto uero, cum omnia ut ego quidem sentio, leniter fluunt, tum ipsa διάλεκτος habet eam iucunditatem, ut latentes etiã numeros complexa uideatur. Sed de propositorum diuersitate post pau-

satis habeo

lum. nunc quæ prius ijs, qui recte componere uolent, discenda sint. Est igitur ante omnia oratio alia iuncta, atque contexta, soluta alia, qualis in sermone, & epistolis, nisi cum aliquid supra naturam suam tractant, ut de philosophia, de re publica, similibusq; quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, & forsan difficiliores etiam pedes. neque enim aut hiare semper uocalibus, aut destitui temporibus uolunt sermo, & epistola, sed non fluunt, nec cohærent, nec uerba de uerbis trahunt, ut potius laxiora in his uincula, quàm nulla sint. Nonnunquam in causis quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed alijs utitur numeris, dissimulatq; eos, & tantum communit occultius. At illa connexa series tres habet formas, incisa, quæ κόμματα dicuntur. membra, quæ κῶλα, καὶ περίοδον, quæ est uel ambitus, uel circunductum, uel continuatio, uel conclusio. In omni porro compositione tria sunt necessaria, ordo, iunctura, numerus. Primum igitur de ordine. Eius obseruatio in uerbis est, singulis & contextis. Singula sunt, quæ diximus ἀσύνδετα. In his cauendum est, ne decrescat oratio, & fortiori subiungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. augeri enim debent sententiæ, & insurgere, ut optime Cicero Tu inquit, istis fauibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, aliud enim maius alio superuenit. at si cœpisset a toto corpore, non bene ad latera, faucesq; descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut uiros, ac fœminas, diem, ac noctem, ortum, & occasum dicas potius, quàm retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt superuacua, ut fratres gemini. nam si præcesserunt gemini, fratres addere non est necesse. Illa quoque nimia quorundam fuit obseruatio, ut uocabula uerbis, uerba rursus aduerbijs, nomina appositis, & pronominibus rursus essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecore, nec non & illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sint tempore ea etiam facere ordine priora, non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus ualent ante gesta. Ideoq; leuioribus superponenda sunt. Verbo sensum cludere multo, si compositio sic patiatur, optimum est. In uerbis enim sermonis uis inest. Et si id asperum erit, cedat ratio numeris, ut fit apud summos græcos, latinosq; oratores frequentissime. Sine dubio enim omne, quod non cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos, uel figuras, quæ sunt uirtutes receptum est. Non enim ad pedes uerba dimensa sunt.

Cómma
Colon
periodus
Ordo
iunctura
Numerus
cap. 3 Iconom 37
fres gemini

Ideoq; ex loco transferuntur in locum, ut iungentur quo congruunt maxime, sicut in structura saxorum rudium, etiá ipsa enormitas inuenit, cui applicari, et in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui & rectus ordo, & apta iunctura, & cum ijs numerus opportune cadens contingit. Quædam uero transgressiones & longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus libris, & interim etiam compositione uitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent, atq; lasciuiant, quales illæ Mœcenatis. Sole & aurora rubent plurima. inter sacra mouit aqua fraxinos. ne exequias quidem unus inter miserrimos uideram meas. quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit compositio. Sæpe tamen est uehemens aliquis sensus in uerbo, quod si in media parte sententiæ latet, transiri intentione, & obscurari circumiacentibus solet. In clausula positum assignatur auditori, & infigitur, quale illud Ciceronis. Vt tibi necesse esset in conspectu populi R. uomere. Transfer hoc ultimum, minus ualebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se fœdæ uomendi necessitati iam nihil ultra expectantibus, hanc quoque adijceret deformitatem, ut cibus teneri nõ posset postridie. Solebat Afer Domitius trajicere in clausulas uerba tantum asperandæ compositionis gratia, & maxime in proœmijs, ut pro Cloantilla. Gratias agam continuo. et pro Lælia. Eis utrisq; apud te iudicem periclitatur Lælia. Adeo refugit teneram, delicatamq; modulandi uoluptatem, ut occurrentibus per se numeris, quo eos inhiberet, obijceret. Amphibologiam quoque fieri uitiosa locatione uerborum, nemo est qui nesciat. Hæc arbitror ut in breui de ordine fuisse dicenda, qui si uitiosus est, licet & iuncta sit, & apte cadens oratio, tamen merito incompositæ dicatur. Iunctura sequitur, ea est in uerbis. incisis. membris. periodis. Omnia nanq; ista & uirtutes, & uitia in complexu habent. Atque ut ordinem sequar, primum quæ imperitis quoq; ad reprehensionem notabilia uidentur. id est. quæ commissis inter se uerbis duobus ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba deforme aliquod nomen efficiunt, tum uocalium concursus, qui cum accidit, hiat, & intersistit, & quasi laborat oratio. Pessime longe, quæ easdem inter se literas committunt, sonabunt. Præcipuus tamẽ erit hiatus earum, quæ cauo, aut patulo maxime ore efferuntur. E plenior litera est, I angustior. Ideoq; obscurius in his uitium. Minus peccabit, qui longis breues subijcet, & adhuc qui præponet longæ breuem. minima est in duabus breuibus offensio. Atque cum aliæ subiunguntur alijs pinde asperiores erunt, prout oris habitu simili, aut diuerso pronuntiabuntur. Non tamen id ut crimen ingens expauescendum

est, ac

est, ac nescio an negligentia in hoc an solicitudo sit peior. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & à potioribus auertat. Quare ut negligentiæ est pars, hoc pati, ita humilitatis ubiq; perhorrescere, nimiosq; non immerito in hac cura putant omnes Isocratem secutos, præcipueq; Theopompum. At Demosthenes, & Cicero modi cæ respexerunt in hanc partem. Nam & cœuntes literæ, quæ συναλοιφὴ dicuntur, etiam leniorẽ faciunt orationem quàm si omnia uerba suo fine cludantur, et nonnunquam hiulcæ etiam decent, faciunt q; ampliora quædã. ut pulchra oratione apta omnino iactare, tum longæ per se & uelut optimæ syllabæ aliquid etiam medij temporis inter uocales quasi interstistatur assumunt. Qua de re utar Ciceronis pu

» tissimum uerbis. habet inquit ille tanquam hiatus, & concursus uo
» calium molle quiddam, & quod indicat non ingratam negligentiã
» de re hominis magis quàm de uerbis laborantis. Cæterum consonantes quoq; præcipueq; eæ, quæ sunt asperiores, in commissura uerborũ rixantur. Et S ultima cum X proxima, quarũ tristior etiam si binæ collidantur, stridor est, ut, ars studiorum. quæ fuit causa & Seruio, ut dixi, subtrahendæ S literæ quoties ultima esset, aliaq; consonante susciperetur, quod reprehendit Lauranius, Messala defendit. Nã neq; Lucilium putant uti eadem ultima, cum dicit, serenũ fuit. & dignũ loco. Quinetiam Cicero in oratore plures antiquorum tradit sic locutos, inde.

» Belligerare pe' meridiem. & illa Censorij Catonis die' hanc, æque M litera in E mollita, quæ in ueteribus libris reperta mutare imperiti solent. & dum librariorum inscitiam insectari uolunt, suam confitentur. At qui eadem illa litera quoties ultima est, et uocalem uerbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit etiam si scribitur, tamen parum exprimitur, ut multum ille, & quantum erat, adeo ut penè cuiusdam nouæ literæ sonum reddat. neq; enim eximitur, sed obscuratur, & tantum aliqua inter duas uocales, uelut nota est, ne ipsæ cœant. Videndum etiam, ne syllabæ uerbi prioris ultimæ, sint primæ sequentis. Id, nequis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit. Res mihi inuisæ uisæ sunt Brute. & in carmine,

» O fortunatam natam me consule Romam. Etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur, quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoq; etiam breuium uerborũ, ac nominum uitanda continuatio, et ex diuerso quoq; longorum. Afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoq; uitia sunt eiusdem loci, si cadentia similiter, & similiter desinentia, et eodem modo declinata

Synalipha

193

multa iungantur, ne uerba quidem uerbis, aut nomina nominibus, si miliá; ijs continuari decet, cum uirtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia uarietatis adiutæ. Membrorum, incisorumq; iunctura, nõ eo modo est obseruanda, quo uerborum, quanquam & in his extrema, & prima coeunt. Sed plurimum refert compositionis, quæ quibus anteponas. nam & uomens frustis esculentis uinum redolentibus, gremium suũ, et totum tribunal impleuit. Et contra, nã frequentius utar ijsdem diuersarum quoq; rerum exemplis, quo sint magis familiaria. saxa, atq; solitudines uoca respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atq; consistunt. magis id insurgebat, si uerteretur, nam plus est saxa, quàm bestias commoueri. Inest tamen compositioni decor. Sed transeamus ad numeros. Omnis structura, ac dimensio, & copulatio uocum constat aut numeris, numeros ῥυθμοὺς accipi uolo, aut μέτροις, idest dimensione quadam, quod etiam si constat utrunq; pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam primũ rhythmi, idest numeri spatio temporum constant. metra etiam ordine, ideoq; alterum esse quantitatis uidetur, alterum qualitatis. ῥυθμὸς aut par est, ut dactylus, unam enim syllabam parem breuibus habet. est quidem uis eadem et alijs pedibus. sed nomen illud tenet, longam esse duorum temporum, breuem unius, etiam pueri sciunt. Aut sexcuplex, ut pæon, cuius uis est ex longa, & tribus breuibus, quíq; ei contrarius ex tribus breuibus, & longa, uel alio quoquo modo, tempora tria ad duo relata sexcuplum faciunt, aut duplex, ut iambus, nam est ex breui, et longa, quíq; est ei contrarius. Sunt hi & metrici pedes, sed hoc interest, quod rhythmos indifferens, dactylus ne ille priores habeat breues, an sequentes, tempus enim sonum metitur, ut à sublatione ad positionem ijsdẽ spatijs, proinde aliâs ad dimensionem in uersu pro dactylo poni non poterit anapæstus, aut spondeus, nec penes eandem rationem à breuibus incipiet, ac desinet, neq; solum alium pro alio pede metrorum ratio non recipit, sed ne dactylum quidem, aut forte spondeum, alterum pro altero. Itaq; si quinq; continuos dactylos, ut sunt in illo,

Pandit interea domus omnipotentis olympi, confundas, solueris uersum. Sunt & illa discrimina. quod rhythmis libera spatia, metris finita sunt, & ijs certæ clausulæ, illi quomodo se parant, currũt usq; ad μεταβολὴν, idest transitũ, idest in aliud genus rhythmi, et qd metrum in uerbis modo, rhythmos etiam in corporis motu est. Inania quoq; tempora rhythmi facilius accipient, quã quã hæc & in metris accidũt, maior tamen illic licentia est, ubi tempora etiam animo metiũtur, &

Metrũ

Rythmus

pæon

tur, & pedũ, & digitorum ictu internalla signant quibusdã notis, atq; æstimant quot breues illud spatium habeat, inde. τετράσημον, πεντάσημον. Deinceps longiores fiunt percussiones. Nam σημεῖον tempus est unum. In compositione orationis certior, & magis omnibus apta seruari debet dimensio. Est igitur in pedibus, & metrici quidẽ pedes adeo reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter, non sentientibus nobis omniũ generum excidant uersus. Et contra, nihil est, quod prosa scriptum non redigi possit in quædã uersiculorũ genera, sed in adeo molestos incidimus grammaticos, quorum fuerunt, qui lyricorũ quædam carmina in uarias mensuras coegerunt. At Cicero frequentissime dicit totum hoc constare numeris. Ideoq; reprehenditur à quibusdam tanquã orationem ad rhythmos alligat. nam sunt numeri rhythmi, ut & ipse constituit, & secuti eum Virgilius, cum dicat,

» Numeros memini si uerba tenerem, Et Horatius,

» Numeriq; fertur

» Lege solutis. Inuadunt ergo hanc inter cæteras uocem. Neq; n. Demosthenes fulmina tantopere uibrasse dicetur, nisi numeris cõtorta ferrentur. In quo si hoc sentit rhythmis contorta, dissentio. Nam rhythmi, ut dixi, neq; finem habent certum, nec ullam in contextu uarietatem, sed qua cœperunt sublatione, ac positione ad finem usq; decurrunt. Oratio non descendit ad strepitum digitorum. Atqui Cicero optime uidet, ac testatur frequẽter se quod numerosum sit quærere, ut magis non ἄρυθμον, quod esset insciatum, atq; agreste, q̃ ἄρυθμον, quod poeticum est, esse compositionem uelit sicut etiã quos palæstritas esse nolumus, tñ esse nolumus eos, q̃ dicũtur ἀτάλαυσοι. Verũ ea, quæ efficitur è pedibus æqua cõclusio nomẽ aliqd desyderat. Quod sit igitur potius q̃ numerus? & oratorius numerus? ut enthymema, rhetoricus syllogismus. Ego certe ne in calumniam cadam, qua ne M. quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut cum pro composito dixero numerum, & ubicunq; iam dixi, oratorium dicere intelligar. collocatio autem uerbajam probata, & electa, & uelut assignata sibi debet connectere. Nam uel dura inter se commissa potiora sunt inutilibus, tamen & eligere quædam, dum ex ijs, quæ idem significent, atq; idem ualeant, permiserim, & adijcere, dum non otiosa, & detrahere, dum nõ necessaria. Sed figuris mutare, & casus, & numeros, quorũ uarietas frequenter gratia compositionis adscita etiam sine numero solet esse iucunda, etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo posat, utrum uolet sumat compositio, uitauisse, uel uitasse, deprehendere, uel deprendere. Coitus etiam syllabarum non negabo. Et quicquid sententijs, aut eloquentiæ

non nocebit præcipuũ tamen in hoc opus est scire, quod quoq; loco uerbum maxime quadret, atq; is optime componet, qui hoc solum componendi gratia faciet. Ratio uero pedum in oratione est multo quàm in uersu difficilior, primum quod uersus paucis continetur, oratio longiores sæpe habet circuitus. Deinde quod uersus semper similis sibi est. & una ratione decurrit, orationis compositio nisi uaria est, & offendit similitudine, & affectatione deprehenditur. Et in omni quidẽ corpore, totoq; ut ita dixerim, tractu numeri est insertus, neq; enim loq possumus nisi ex syllabis breuibus, ac longis, ex quibus pedes fiunt. magis tamen et desyderatur in clausulis, & apparet. primum quia sensus omnis habet suum finem, possidetq; naturale interuallum, quo à sequentis initio diuidatur. Deinde quod aures continuam uocem secutæ, ductæq; uelut prono decurrentis orationis flumine, tum magis iudicant, cum ille impetus stetit, & intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit, neq; abruptum, quo animi uelut respirãt, ac reficiũtur, hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic laus omnis declamat. Proximam clausulis diligentiam postulant initia. Nam & ad hæc intentus auditor est, sed eorum facilior ratio est, non enim cohærent alijs, nec præcedentibus seruiunt, sed nouum exordiũ sumunt, cum ea, quælibet sit compositio, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta uia uenie-
» nimus. Nanq; cum sit, ut uideatur Demosthenis seuera compositio, πρῶ
» τον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. Et illa
» quæ ab uno, quod sciam, Bruto minus probatur cæteris placet κ' ἂν
» μὴ πω βαλλοί μιν αὐτὸ ζῶν. nec desunt, qui Ciceronem carpant in his.
» familiaris cœperat esse balneatori, & non minus dura archipiratæ.
balneator Nam balneatori, & archipiratæ idem finis est, qui πᾶσι καὶ πάσαις
qui αὐτὸ ζῶν, sed priora sunt, ideo seueriora. Est in eo quoq; non nihil, quod hic singulis uerbis bini pedes continentur, quod etiã in carminibus est permolle, nec solum ubi quinæ, ut in ijs, syllabæ nectuntur.

242 Fortissima tyndaridarum, sed etiam quaternæ, cum uersus cludit apennino, & armamentis, & orione. Quare hic quoq; uitandum est, ne plurium syllabarum uerbis utamur in fine. Medijs quoq; non ea modo cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint, ne, quod nunc maximum uitium est, breuium contextu resultent, ac sonum reddant pene puerilium crepitaculorum. Nam ut initia, clausulæq; plurimum momenti habent, quoties incipit sensus, aut desinit, sic in medijs quoque sunt quidam conatus, qui leuiter intersistunt. Vt currentium pes etiam si non moratur,

tamen

tamen uestigium facit. Itaque non modo membra, atque incisa bene incipere, atq; cludi decet, sed etiam in iis, quæ non dubie cõtexta sunt, nec respiratione utuntur illi uel occulti gradus (quis enim dubitet unũ sensum et unius spiritus esse?) Animaduerti iudices omnem accusato- 105
ris orationem in duas diuisam esse partes. tamen & duo prima uerba, & tria proxima, & deinceps duo rursus, ac tria suos quasi numeros habent spiritum sustinentes, sicut apud rhythmicos æstimãtur hæ particulæ, prout sunt graues, acres, lentæ, celeres, remissæ, exultantes, proinde id, quod ex illis conficitur, aut seuerum, aut luxuriosum, aut quadratum, aut solutum erit. Quædã etiam clausulæ sunt claudæ, atq; pendentes, si relinquantur, sed sequentibus suscipi, ac sustineri solent, eoq; facto uitium, quod erat in fine, continuatio emendat. Nõ uult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem. durum si desinas, sed quoniam est continuatum ijs, quæ sequuntur, quanquam natura ipsa diuisa sint. noua postulat, inaudita desyderat. saluus est cursus. ut ad eas tantum dabit. male cluderet, nam & trimetri uersus pars ultima est, excipit. ut cibum, uestitumq; introferre liceat tantum præceps adhuc, firmatur, ac sustinetur ultima. Recusabat nemo. Versum in oratione fieri multo fœdissimum est totum, sed etiam in parte deforme utiq; si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. nam quod est contra sæpe etiam decet, quia & claudit interim optime prima pars uersus, dum intra paucas syllabas præcipue senarij, atq; octonarij. in Africa fuisse. initium senarij est. Primũ pro Q. Ligario caput claudit. esse uideatur. Nam nimis frequens octonarium inchoat. Talia sunt Demosthenis πᾶσι καὶ πάσας καὶ πᾶσιν ὑμῖν ὅσον ἀνοίας. & totum penè principium, & ultima uersuum initio conueniunt orationis. & si uereor iudices. & animaduerti iudices. sed initia initijs non conueniunt T. Liuius exametri exordio cœpit. Facturus ne operæ pretium sim. nam ita edidit, estq; melius quàm quomodo emendatur. nec clausulæ clausulis, ut Cicero. Quo me uertam nescio. qui trimetri finis est, trimetrũ. &, pro misero dicere liceat. sex enim pedes tres percussiones habent. Peius claudit finis exametri, ut Brutus in epistolis. Neq; enim illi malunt habere tutores, aut defensores, quãquã sciunt placuisse Catoni. illi minus sunt notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. Itaq; & uersus hi ferè excidunt, quos Brutus ipso componendi ductus studio sæpissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero nõnunquam ut in principio statim orationis in Lucium Pisonem. Pro dij immortales, quis hic illuxit dies. non minore autem cura uitandum est, quicquid est ὠρυθμὸν, quale

Versus in ore turpissimũ uitio 173.

Liuij princ.

est apud Sallustium. Falso quæritur de natura sua. quamuis enim uincta sit, tamen soluta uideri debet oratio. Atqui Plato diligentissimus compositionis in timæo, prima statim parte utare ista non potuit. nam & initium exametri statim inuenias, & anacreontion protinus colon efficias, & si uelis trimetron, & quod duobus pedibus & parte τριτημιμερὶς a grecis dicitur, & hæc omnia in tribus uerbis, ut Thucydidis ἐν ἱρύμασι κἄρτι ἐφάνησαν ex mollissimo rhythmorum genere excidant. Sed quia orationem oratoriã constare pedibus dixi, aliqua de ijs quoq; quorum, nomina quoniam uaria traduntur, constituendum est, quo quenq; appellemus. & quidem Ciceronem sequar. Nam is eminentissimos græcorum est secutus, excepto, quod pedes mihi trisyllabos non uidetur excedere, quã quam ille pæone, dochimo q; utatur, quorũ prior ĩ quatuor, secundus in qnq; excurri putatur. nec tamen ipse dissimulat quibusdam numeros uideri non pedes, neq; immerito. quicquid enim supra tres syllabas id est ex pluribus pedibus. ergo cum constent quatuor pedes binis, octo ternis, spondeum longis duabus, pyrrhichium, quem alij periambũ uocant, breuibus. Iambum breui, longa q; huic contrarium e longa, & breui, choreum nos, ut alij, trochæũ nominemus. Ex his uero, qui ternas syllabas habent, dactylum longa, duabus q; breuibus. huic temporibus parem, sed retro actum appellari constat anapæston. media inter longas breuis faciet amphimacrum, sed frequentius eius nomen est creticus. longa inter breues amphibrachys huic contrarius, longis breuem præcedentibus bacchius, cui contrarius palimbacchius erit, tres breues choreũ, quẽ tribrachyn dici uolunt, qui choreo trochæi nomen imponunt. totidem longæ molossõ efficiunt. horum pedum nullus non in orationem uenit, sed quo quiq; sunt temporibus pleniores, longisq; syllabis magis stabiles, hoc graniorem faciunt orationem, breues celerẽ, ac mobilem utrunq; locis utile. Nam & illud ubi opus est uelocitate tardũ, & segne, et hoc ubi pondus exigitur præceps, ac resultans merito damnetur. Sit in hoc quoq; aliquid fortasse momenti, quod & longis longiores, & breuibus sunt breuiores syllabæ, ut quãuis neq; plus duobus temporibus, neq; uno minus habere uideantur, ideo q; in metris omnes breues, longæ q; inter se obsessæ sunt pares, lateat tamen nescio quid, si quicquam supersit, aut desit. Nam uersuum propria conditio est. Ideo q; in his quædam etiam communes. ueritas uero quia patitur æque breuem esse, uel longam uocalem, cum est sola, quàm cum eam consonantes una, plures ue præcedunt. Certe in dimensione pedum, syllaba, quæ est breuis insequente alia uel breui, quæ tamen duas primas

Dochimus

Choreus

Amphimacrus

Creticus

palimbacchius

Molossus

mu. fat. si. ocular sprohir.

mas consonantes habeat, sit longa, ut

Agrestem tenui musam meditaris auena. nam licet gre breuis sit, fiat tamen longam a priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore, quomodo? nisi habet plus, q̃ quae breuissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus, nunc unum tempus accommodat priori, & unum accipit à sequente, ita duae natura breues positione sunt temporum quatuor. Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent, alios damnarent, quasi nullus esset, quem nõ sit necesse in oratione deprehendi. licet enim paeonem sequatur Ephorus inuentum à Thrasymacho, probatum ab Aristotele, dactylumq; ut temperatos breuibus, ac longis, fugiat spondeum, trochaeumq; alterius tarditate, alterius celeritate damnata, & herous, qui est idem dactylus Aristoteli amplior, iambus humanior uideatur, choreum, ut nimis currentem damnet, eiq; chordacis nomen imponat, eademq; dicatur Theodectes, ac Theophrastus. similia post eos Halicarnaseus Dionysius, irrumpent etiam adinuitos, nec semper illis heroo, aut paeone suo, quem quia uersus raro fiat, maxime laudant, uti licebit, ut sint tamen alijs alij crebriores, non uerba facient, quae neq; augeri, nec minui, nec sicut modulatione produci, aut corripi possint, sed transmutatio, & collocatio. Plerique enim ex commissuris eorum, uel diuisione fiũt pedes, quo fit, ut ijsdẽ uerbis alij, atq; alij uersus fiant, ut memini quẽdam non ignobilem poetam ita lusisse,

Astra tenet cœlum, mare classes, area messem. Hic retrorsum fit sotadeus, item q; sotadeo adiungat retro trimetros,

Caput exeruit mobile pinus repetita. miscendi ergo sunt, curã dũq; ut sint plures, qui placent, et circunfusi bonis deteriores lateant. nec uero in literis, syllabisq; natura mutatur, sed refert quae cum quaq; optime coeat. Plurimum igitur authoritatis ut dixi, & ponderis habent longae, celeritatis breues, quae si nascentur quibusdam longis, currunt, si continuantur, exultant acres, quae ex breuibus ad longas insurgunt, leniores, quae à longis in breues descendunt. optime incipitur à longis, recte aliquando à breuibus. ut nouum crimen. leuius, ut. Animaduerti iudices. Sed pro Cluẽtio recte, quod initium partitioni simile est, quae celeritate gaudet. Clausula quoq; e longis firmissima est, sed cludent et breues, q̃uis habeatur ĩ differẽs ultima, neq; n. ego ignoro ĩ fine pro lõga accipi breuẽ, qd̃ uidetur aliqd uacãtis tpis, ex eo, qd̃ insequitur accedere, aures tamẽ consulẽs meas ĩtelligo multũ referre, utrũ ne lõga sit, quae cludit, an pro lõga. neq; n. tã plenũ est dicere. ĩapiẽtẽ timere.

quàm illud ausus est confiteri. At qui si nihil refert, breuis an longa sit ultima, idem pes erit, uerum nescio quomodo sedebit hoc, illud subsistet, quo moti quidam longæ ultimæ tria tempora dederunt, ut illud tempus, quod breuis ex longa accipit, huic quoq; accederet, nec solum refert quis claudat, sed quis antecedat. Retrorsum autem quæ plus tribus, ijq; si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt. Absit tamen poetica obseruatio, neq; minus duobus, alioqn pes erit, non numerus. potest tamen uel unus esse dichoreus, si unus est, qui constet ex duobus choreis. Itemq; pæon, quod est ex choreo, & pyrrhichio, quē aptū initijs putant, uel contra qui est è tribus breuibus & longa, cui clausulam assignant, de quibus ferè duobus scriptores huius artis loquuntur, alios omnes quotcunq; sint temporū, quæ ad rationem pertineāt, pæonas appellant. Est & dochimus, qui fit ex bacchio, & iambo, uel iambo, & creticō stabilis in clausulis, & seuerus. Spondeus quoq;, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet, optime præcedet eum creticus, ut in hoc. de quo ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causa. Illud est, quod supra dixi multum referre, uno ne uerbo pedes sint duo comprehēsi, an uterq; liber, sic enim fit forte criminis causa, molle archipiratæ, mollius si tribrachis præcedat facilitates, temeritates. Est enim quoddam ab ipsa diuisione uerborum latens tempus, ut in pentametri medio spondeo, qui nisi alterius ui uerbi in fine, alterius in initio constet, uersum non efficit. Potest etiā si minus bene, præponi anapæstus. muliere non solum nobili, uerum etiā nota. tum anapæstus, & creticus, iambus quoque, qui est utroq; syllaba minor. præcedet enim tres longas breuis. sed et spōdeus iambo recte præponitur. Iisdem in armis fui. tum spondeus, & bacchius, sic eni fiet in ultimis dochimus. in armis fui. Ex ijs, quæ supra probaui, apparet molosson quoq; clausulæ conuenire, dum habeat ex quocunq; pede ante se breuem. Illud scimus ubicunq; sunt, esse pro nobis. Minus grauis erit spondeus præcedente pyrrhichio, ut. iudicij Iuniani. & adhuc peius priore pæone. ut Brute dubitaui. nisi potius hoc esse uelimus dactylum, & bacchium. Duo spondei non ferè coniungi patiuntur, quæ in uersu quoq; notabilis clausula est, nisi cum id fieri potest ex tribus quasi membris. Cur de profugis nostris copias comparat is contra nos? una syllaba, duabus, una. Ne dactylus quidem spondeo bene præponitur, quia finem uersus damnamus in fine orationis. Bacchius & cludit, & sibi iungitur. Venenum timeres. uel choreum, et spondeum ante se amat, ut * uenenum timeres. contrarius quoque qui est, cludet, nisi si

Dichoreus

Dochimus

anapestus

ultimam

ultimam longam esse uolumus, optime q; habebit ante se molossum. * ci
bis respersum, aut bacchium. quod hic potest nos possimus. Sed ueri
us erit claudere choreum præcedenti spondeo. Nam hic potius est nu
merus. nos possemus. et romanus sum. Claudet et dichoreus, si pes idē
sibi ipsi iungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. Cuius exemplum
Cicero ponit. Patris dictū sapiēs, temeritas filij comprobauit. uel acci
piet ante se choreum, & pyrrhichium. Omnes propè ciues uirtute. glo
ria. dignitate superabat. Claudet & dactylus, nisi eum obseruatio ul
timæ creticum facit, ut. mulierculā nixus in litore. Habebit ante bene
creticum, & iambum, spondeum male, peius choreum. Cludit am-
phibrachus. Q. Ligurium in Africa fuisse. si non eum malumus
esse bacchium. Non optimus est trochæus, si ultima est breuis, qd ca
te sit necesse est, alioquin quomodo claudet, qui placet plerisq; dicho
reus? Illa obseruatione ex trochæo fit anapæstus. Idem trochæus præ
cedente longa fit pæon, quale est. si potero, & dixit hoc Cicero. obstat
inuidia. Sed hoc initijs dederunt. Cludit & pyrrhichius choreo
præcedente. nam sic pæon est. omnes ij, qui in breues excidunt, minus
erunt stabiles, nec alibi ferè satis apti, quàm ubi cursus orationis exi
gitur, & clausulis non intersistitur. Creticus est initijs optimus.
Quod precatus a dijs immortalibus sum. & clausulis. in con-
spectu populi R. uomere postridie. Apparet uero quàm bene eū præ
cedant uel anapæstus, uel ille, qui uidetur fini aptior, pæon. Sed & se
ipse sequitur. Seruare quamplurimos. sic melius, quàm choreo præce-
dente. Quis non turpe duceret? si ultima breuis pe, longa sit. sed
fingamus. Si non turpes duceret. Sed hic est illud inane, quod dixi.
Paululum enim moræ damus inter ultimum, atq; proximum uerbum,
at turpe illud, interuallo quodam producimus, alioquin sit exultan-
tissimum, & trimetri finis. Quis non turpe duceret? sicut, illo ore
spiritum excipere licēret. si iungas lascui carminis est, sed interpun
ctis quibusdam, & tribus quasi initijs fit plenum authoritatis. Nec ego
cum præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alij essent, sed quid ferè
accideret, quod in præsentia uideretur, optimum ostendi. & quidem
optime est sibi iunctus anapæstus, ut qui sit pentametri finis, uel rhy-
thmos, qui nomen ab eo traxit. Nā ubi libido dominatur innocentiæ
leue præsidium est. Nam synalœphe fiet, ut ultimæ syllabæ pro una
sonent. Mollior fiet præcedente spondeo, uel bacchio. ut si mutes idem.
leue innocentiæ præsidium est. Non me capit (ut a magnis uiris dis-
sentiam) pæon, qui est ex tribus breuibus, & longa. Nam est ipse una
plus breui anapæsto, facilitas, & agilitas. quod quid ita placuerit ijs

creticus
iambus

pæon
fit de
ant. 132
119. 134
126

non uideo, nisi quod illum ferè probauerint, quibus loquendi magis, quàm orandi studium fuit. nam & ante se breuibus gaudet pyrrhichio, & choreo nostra facilitas. at præcedente spondeo, tum planè finis est trimetri, cum sit per se quoq; ei contrarius. Principijs merito laudatur, nam & primam stabilem, & tres celeres habet, tamen hoc quoq; meliores alios puto. Totus uero hic locus non ideo tractatur à nobis, ut oratio, quæ ferri debet, ac fluere demetiendis pedibus, ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim qui se totum in hac cura consumpserit, potioribus uacabit, siquidem relicto rerum pondere, ac nitore contempto, tesserulas (ut ait Lucilius) struet, & uermiculate inter se lexis committet. nõne ergo refrigeretur, sic calor, & impetus pereat, ut equorum impetum q dirigit, minuit, & passus qui æquat, cursum frangit. quasi numeri nõ fuerint in compositione deprehensi, sicut poema nemo dubitauerit perito quodam initio susum, & aurium mensura, & similiter decurrentium spatiorum obseruatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componit multa scibendi exercitatio, ut extempore etiam simlia fundamus. neque uero tam sint intuendi pedes, quàm uniuersa comprehensio, ut uersum facientes, totum illum decursum, non sex, uel quinq; partes, ex qbus constat uersus, aspicant. Ante enim carmen ortum est, quàm obseruatio carminis. indeq; illud,

Fauni, uatesq; canebant,

ergo quem in poemate locum habet uersificatio, eum in oratiõe compositio. Optima autem illa iudicant aures, quæ plena sentiunt, et parum expleta desyderant, & fragosis offenduntur, lenibus mulcentur, & contortis excitantur, & stabilia probãt, clauda deprehendunt, redũdantia, & nimia fastidiunt. Ideoq; doctiorationem componendi intelligunt, indocti uoluptatem. Quædam uero tradi arte non possunt, mutandus est casus, si durius is, quo cœperamus, feratur. num in quem transeamus ex quo præcipi potest? figuræ laboranti etiam compositioni uariatæ sæpe succurrunt, quæ? cum orationis, tum etiam sententiæ, nam præscriptum eius rei ullum est? occasionibus utendum, & cum re præsenti deliberandum. Enim uero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum ualent, quod possunt nisi aurium habere iudicium? cur alia paucioribus uerbis satis plena, uel nimium, alia pluribus breuia, & abscissa sunt? Cur in circunductionibus etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci uacare uideatur? Neminem uestrum ignorare arbitror iudices, hunc per hosce dies sermonem uulgi, atq; hãc opinionem populi R. fuisse. Cur hosce potius quam hos? neque enim erat asperum, rationem fortasse non reddam,

sentiam esse melius, cur non satis sit sermonem uulgi fuisse. Compositio enim patiebatur, ignorabam, sed ita ut audio hoc animus accipit plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt, nequis satis forte quid seuerum, quid iucundum sit intelligere, faciat quidem natura duce melius quàm arte, sed naturis ipsis ars inerit. Illud prorsus oratoris scire, ubi quoq; genere compositionis sit utendũ. Ea duplex observatio, altera, quæ ad pedes refertur, altera, quæ ad cõprehensiones, quæ efficiuntur ex pedibus, & de ijs prius. Diximus igitur esse incisa, membra, circuitus, incisum, quantum mea fert opinio, erit sensus non expleto numero conclusus, plerisq; pars membri. Tale enim, quo Cicero utitur. domus tibi deerat, at habebas, pecunia superabat, at egebas. Fiunt autẽ etiam singulis uerbis incisa. ut diximus testes dare uolumus, incisum est, diximus. Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed à toto corpore abruptus, & per se nihil efficiens, id enim callidos homines perfectum est, at remotum à cæteris uim non habet, ut per se manus, & pes, & caput, & os est excogitatum. quando ergo incipit corpus esse? cum uenit extrema conclusio. quẽ quasi nostrum fefellit, id uos ita esse facturos? quam Cicero breuissimam putat. Itaq; ferè incisa & membra mista sunt, & conclusionem utique desyderant. Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circunscriptionem. Genera eius duo sunt, alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circunducitur, alterum, quod constat membris, & incisis, quæ plures sensus habent. aderat ianitor carceris, & carnifex prætoris. & reliqua. Habet periodos membra minimum duo, medius numerus uidentur quatuor, sed recipit frequenter & plura. modus eius à Cicerone, aut quatuor senarijs uersibus, aut ipsius spiritus modo terminatus, præstare debet, ut sensum concludat, sit aperta, ut intelligi possit, non immodica, ut memoria contineri membrum longius tardum, breuius stabile est. Vbiunq; acriter erit, & instanter, pugnacterq; dicendum membratim, cæsimq; dicemus. Nã hoc i oratiõe plurimũ ualet, adeoq; rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicente æque audientem inhorrescere. membratim plerunque narrabimus, aut ipsas periodos maioribus intervallis, & uelut laxioribus nodis resoluemus, exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur, ut in Verrem proserpinæ raptus, hæc enim lenis, & fluens contextus decet. Periodos apta procemijs maiorum causarum, ubi solicitudine. commendatione. miseratione res eget. Item communibus locis, &

incisu

periodus

in omni amplificatione, sed poscitur tũ austera, si accuses, tum fusa, si laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quod sit amplius compositionis genus, cum iudex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, & se credit actori, & uoluptate iam ducitur. Historia non tam finitos numeros, quàm orbem quendam, contextumq; desyderat. nanq; omnia eius membra connexa sunt. quoniam lubrica est, ac fluit, ut homines, qui manibus inuicem apprehensis, gradum firmant, continent, & continentur. Demonstratiuũ genus omne, fusiores habet, liberioresq; numeros. Iudiciale, & concionale, ut materia uarium est, sic etiam ipsa collocatione uerborum, ubi iam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus, secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia gratius, alia grauius esse dicenda? Grauibus. sublimibus. ornatis lõgis magis syllabas conuenire, ita ut lenia spatium. sublimia, et ornata claritatem quoq; uocũ poscant, potius quã his contraria, magis laudarem, breuibus argumenta. partitiones. iocos, & quicquid est sermoni magis simile. Itaq; componemus procœmium uarie, atque ut eius sensus postulabit. Neque enim accesserim Celso, qui unam quandam huic parti formam dedit, & optimam compositionem esse procœmij, ut apud Asiniũ dixit. Si Cæsar ex omnibus mortalibus, qui sint, ac fuerint, posset huic causæ disceptator legi, non qui squam te potius optandus nobis fuit. non qa negem hoc haud bene esse compositum, sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principijs recusem. Nam iudicis animus uarie præparatur, tum miserabiles esse uolumus, tum modesti, tum acres, tum graues, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc ut sunt diuersa natura, dissimilem componendi quoq; rationem desyderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone? pro Cluentio? pro Ligario? Narratio fere tardiores, atque (ut sic dixerim) modestiores desyderat pedes, & nominibus maxime mistos. Nam & uerbis, ut sæpius pressa est, ita interim insurgit. sed docere, & infigere animis res semper cupit, quod minime festinantium opus est. Ac mihi uidetur tota narratio constare longioribus membris, breuioribus periodis. Argumenta acria, et citata, pedibus quoq; ad hanc naturam accommodatis utentur. Non dum enim ita ut trochæis, quæ celeria quidem, sed sine uiribus sunt. Verum quamuis sint breuibus, longisq; mista, non tamen plures longas, quàm breues habentia. Illa sublimia spatiosas, clarasq; uoces habent. amant amplitudinem. dactyli quoq; ac pæonis etiam si maiori ex parte syllabis breuibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera cõtra iambis ma

xime concitantur, non solum quod sint è duabus modo syllabis, eoq; frequentiorem quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est. sed etiam quod omnibus partibus insurgunt, & à breuibus in longas nituntur, & crescunt. Ideóq; meliores chorei, qui à longis in breues cadunt. Summissa, qualia in epilogis, sed lentus & ipsa, sed minus exclamantes exigunt. Vult esse Celsus aliquam & superiorem compositionem, quam quidem scire nos doceremus, sed sit necesse est tarda, & supina. Verum nisi ex uerbis, atq; sententijs per sese id quæritur, satis odiosa esse non poterit. Deniq; ut semel finiam, sic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. an non in prooemijs plerũq; summissi? nisi cum in accusatione concitandus est iudex, aut aliqua indignatione complendus. In narratione pleni, atq; expressi? In argumentis citati, atq; ipso etiam motu celeres simus? ut in iocis, ac descriptionibus fusi, ac fluentes. In epilogis plerunq; deiecti, & infracti, atq; corporis quoq; motus sua quædam tempora, & ad signa pedum, non minus saltationi, quàm modulationibus adhibet musica ratio numerorũ. Quid non uox ad artus accommodatur, natura ipsarum, de quibus dicimus, rerum? quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaq; ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui spondeis, atque iambis maxime continetur,

» *Hyperoargus, sceptra mihi liquit Pelops.* *At ille comicus æque senarius, quẽ trochaicum uocant, pluribus choreis, qui trochæi ab alijs dicuntur. Pyrrhichius quidem decurrit, sed quantum celeritatis habet, tantum grauitatis amittit,*

» *Quid igitur faciam, non eam? ne nunc quidem? Aspere uero, & male dicunt. Dixit etiam in carmine iambis crassantur,*

» *Quis hoc potest uidere? quis potest pati?*

» *Nisi impudicus, & uorax, & aleo?* *In uniuersum autem si sit necesse, duram potius, atque asperam compositionem malim esse, quàm effœminatam, & eneruem, qualis apud multos, & quotidie magis lasciuimus. Scilicet in tonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & uersificandi genus est unam legem omnibus sermonibus dare, & id cum manifesta affectatio est, cuius rei maxime cauenda suspicio est, tum etiã tædium ex similitudine, ac satietatem creat, quodq; est dulcius magis perdit, amittitq; & fidem, & affectus, motusq; omnis, qui est in hac cura deprehensus, nec potest ei credere, aut propter eum dolere, et irasci iudex, cui putat hoc uacare. Ideóq; initia quædã quasi*

Aleo

soluenda de industria sunt, quædam illa maximi laboris, ne laborata uideantur, sed neque longioribus, quàm oportet, hyperbatis compositioni seruiamus, ne quæ eius gratia fecerimus, propter eam fecisse uideamur. & certe nullum aptum, atq; idoneum uerbum prætermittemus gratia lenitatis. Neq; enim erit ullum tam difficile, quod non commode inseri possit, nisi quod in euitandis eiusmodi uerbis non decorem compositionis quærimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor latinos magis indulsisse compositioni, quàm attticos, quãuis minus in uerbis habeant uarietatis & gratiæ, nec uitium dixerim, si Cicero à Demosthene paululum in hac parte desciuit. Sed quæ sit differentia nostri, græcíq; sermonis explicabit summus liber. Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum uolumini festino) debet esse honesta, iucunda, uaria. Eius tres partes, ordo, coniunctio, numerus. Ratio in adiectione, detractione, mutatione. usus pro natura rerum, quas dicimus, cura magna, ut sentiendi, atque loquendi prior sit, dissimulatio curæ præcipua, ut numeri sponte fluxisse non arcessiti, & coacti esse uideantur.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER DECIMVS.

De copia uerborum.

ED HAEC eloquendi præcepta sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad uim dicendi ualent, nisi illis firma quædam facilitas, quæ apud græcos λέξις nominatur, accesserit. quam scribendo plus, an legendo, an dicendo consequamur, solere quæri scio, quod esset diligenti nobis examinandum cura, si qualibet earum rerum possemus una esse contenti. Verum ita sunt inter se connexa, et indiscreta omnia, ut siqui flexus ijsdem defuerint, frustra sit in cæteris laboratum. Nam neque solida, atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo uires accesserit. Et citra lectionis exemplum labor ille, carens rectore fluit. Qui autem scierit quo sint quæq; modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratum quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, ue

si quid ex ijs defuerit

quondam

lut clausis thesauris incubabit. Non autem ut quicq; præcipue necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. Nã cum sit in eloquendo oratoris officium positum, dicere ante omnia est, atque hinc initium eius artis fuisse manifestum est, proximam deinde imitationem, nouissimam scribendi quoque diligentiam, sed ut peruenirí ad summam nisi ex principijs non potest, ita procedente iam opere, minima incipiunt esse, quæ prima sunt. Verum nos non quo modo instituendus orator hoc loco dicimus (nam id quidem aut satis, aut certe uti potuimus dictum est) sed ut athlætam, qui omnia iã perdidicerit à præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit, ita eum, qui res inuenire, & disponere sciet, uerba quoque & eligendi, & collocandi rationem perceperit, instruamus, qua in oratione quæ dicere quam optime, quam facillime possit. Nõ ergo dubium est, quin ei uelut opes sint quædam parandæ, è quibus ubicunque desyderatum erit, possit ei occurrere copia rerum, ac uerborũ. Sed res propriæ sunt cuiusq; causæ, aut paucis communes, uerba in uniuersas paranda, quæ si in rebus singulis essent, singula minorem curam postularent. Nam cuncta sese cum ijs protinus rebus offerrent, sed cum sint alijs alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut melius sonantia, debent esse nõ solum nota omnia, sed in promptu, atque, ut ita dicam, in conspectu, ut cum se iudicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio, & quæ idem significarent solitos sæpe dicere, quo facilius & occurrat unum ex pluribus, & cum esset usui aliquod breue intra semetipsos rursus consyderant, effugiendæ repetitionis gratia sumunt aliud, quo idem intelligi posset, quod cum est puerile, & cuiusdam infelicis operæ, tum etiam utile parum. turbam enim modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodq;, nobis autem copia cum iudicio parãda est, uim orandi, non circulatoriã uoluptatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo, atque audiendo, non enim solum nomina ipsa rerum cognoscimus hac cura, sed cui quodq; loco sit aptissimum. Omnibus enim fere, uel præter pauca, quæ sunt parum uerecũda, in oratione locus ẽ. nam scriptores iamborum, ueteris q; comœdiæ etiã in illis sæpe laudantur, sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. Omnia uerba exceptis de qbus dixi, sunt alicubi optima, & humilibus interim, et uulgaribus opus est, et quæ cultiore in parte uidẽtur sordida, ubi res poscit, proprie dicũtur. hæc ut sciamus, atq; eorũ nõ significationẽ modo, sed formas etiã, mensuras q; norimus, & ubicunq; erũt

uerbis

positu conueniant, nisi multa lectione, atque auditione assequi non possumus, cum omnem sermonem auribus primum accipiamus, propter quod infantes a mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiam si uerba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia huius naturæ, ut idem pluribus uocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris intersit, ut ensis, et gladius, alia, quæ etiã si propria rerum aliquarum sint nomina τρο πικῶς, tamen quasi ad eundem intellectum feruntur, ut ferrum, et mucro. nam per abusionem sicarios etiã omnes uocamus, qui cædem telo quocũq; commiserint. Alia circuitu uerborum plurium ostendimus, quale est,

Et pressi copia lactis. Plurima uero mutatione figuramus. Scio, non ignoro, & non me fugit, non me præterit, & quis nescit? neminì dubium est. Sed etiam ex proximo mutuari licet. nam & intelligo, & sentio, & uideo sæpe idem ualent, quod scio. quorum nobis ubertatem, ac diuitias dabit lectio, ut non solum cum occurrerint, sed etiã cum oportet, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt, nec sicut de intellectu animi recte dixerim uideo, ita de uisu oculorum intelligo. nec ut mucro gladium, sic mucronem gladius ostendit. Sed ut copiosus uerborum sit paratus, ita non uerborum tantum gratia legendum, uel audiendum est. Nam omnium, quæcunq; docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis, quæ traduntur, artibus, cum eo, qui discit perductus est, ut intelligere ea sine demostrante, & sequi iam suis uiribus possit, quia quæ doctor præcipit orator ostendit. Alia uero audientes, alia legentes magis adiuuant. Et excitat q dicit spiritu ipso nec imagine, & ambitu rerũ, sed rebus incendit. uiuunt enim omnia, & mouentur. Excipimusq; noua illa uelut nascentia cum fauore, ac solicitudine, nec fortuna modo iudicij, sed etiam ipsorum, qui orant, periculo afficimur, præter hæc uox, & actio decora commendat, quid q̃q; locus postulabit, pronuntiandi uel potẽtissima in dicendo ratio, &, ut semel dicam, pariter omnia docet. In lectione certius iudicium, quod audienti frequenter, aut suus cuiusq; fauor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, & ab illis tacita quadam uerecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim & uitiosa pluribus placeant, & à corrogatis laudentur etiam quæ non placent. Sed è contrario quoque accidit, ut optime dictis gratiam prauaiudicia non referant, lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit, sed repetere sæpius licet, siue dubites, siue memoriæ affigere uelis. repetimus autem, & tractamus, & ut cibos mansos, ac propè liquefactos dimittimus,

quo facilius digerantur. Ita lectio non cruda, sed multa iteratione mollita, & uelut confecta memoriæ, imitationiq; tradatur, ac diu non nisi optimus quisq;, & qui credentem sibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, ac penè ad scribendi solicitudinem, nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utiq; ex integro resumendus, præcipue oratio, cuius uirtutes frequenter ex industria quoq; occultantur, sæpe enim præparat dissimulatim insidias orator, atq; in prima parte actionis dicit quæ sunt in summa profectura, itaque suo loco minus placent adhuc nobis quare dicta sunt ignorantibus. Ideoq; erunt cognitis omnibus repetenda. Illud uero utilissimum nosse eas causas, quarum orationes in manus sumpsimus, & quoties continget utrinq; habitas legere actiones, ut Demosthenis, & Aeschinis inter se contrarias, ut Seruij Sulpitij, & Messalæ, quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter, ut Pollionis, & Cassij reus Aspernas est, aliasq; plurimas, quinetiam si minus pares uidebuntur, aliquæ tamen ad cognoscendam litium quæstionem recte requirentur, ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Ligurium, & Hortensij pro Verre. quinetiam easdem causas utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Calidius. & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit. Etiam si egisse eum Cornelius Celsus falso existimat, & Pollio & Messala defenderunt eosdem, & nobis pueris insignes. pro Voluseno Catulo Domitij Afri, Crispi, Passieni, Decimi Lælij orationes ferebantur, neq; id statim legenti persuasum sit, omnia, quæ omnes authores dixerũt, utiq; esse perfecta. nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum uoluptati, nec semper intendunt animum, nonnunquam fatigantur. cum Ciceroni dormitare interim non modo Demosthenis oratio, uerum etiam Homerus ipse uideatur. summi enim sunt, homines tamen, accidit q; ijs, qui quicquid apud illos reperitur, dicendi legem putent, ut deteriora imitentur. Id enim est facilius, ac se abunde similes putant, si uitia magnorum consequãtur, modeste tamen & circunspecto iudicio de tantis uiris pronuntiãdum est, ne (quod plerisq; accidit) damnent quæ non intelligunt. At si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim. Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum, multiq; eius iudicium sequuntur, neque immerito. nanq; ab ijs & in rebus spiritus, & in uerbis sublimitas, et in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, præcipueq; uelut attrita quotidiano actu forensi ingenia optime rerũ talium blandicia reparantur. Ideoq; in hac lectione Cicero requiescendum putat,

Calidius pro Milone

Hor. 183

poetarum laus

Cic. de orat. 1. 72

Cicero or. fol. 50 47

meminerimus tamen non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate uerborum, nec licentia figurarum, genus ostentationi comparatum, & præter id, quod solam petit uoluptatem, & eam fingendo non falsa modo, sed etiam quædam incredibilia sectatur, patrocinio quoq; aliquo iuuari, quod alligati ad certam pedum necessitatem nõ semper uti proprijs possint, sed repulsi à rectauia necessario ad eloquendi quædam diuerticula confugant, nec mutare quædam modo uerba, sed extendere, corripere, conuertere, diuidere cogantur. nos uero armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad victoriã niti decet. Neq; ego arma squalere situ, ac rubigine uelim, sed fulgore munita esse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul, uisusq; perstringatur, non qualis auri, argentiq; imbellis, & potius habenti periculosus. Historia quoq; alere orationem quodam molli, iucundoq; succo potest. Verum & ipsa sic est legenda, ut sciamus plerasque eius uirtutes oratori esse uitandas. Est enim proxima poetis, & quodãmodo carmen solutum est, & scribuntur ad narrandum, non ad probandum, totumq; opus non ad intuitum rei, pugnamq; præsentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenij fama componitur. Ideoq; & uerbis liberioribus, & remotioribus figuris narrandi tædiũ euitat. Itaq;, ut dixi, neq; illa sallustiana breuitas, qua nihil apud aures nacuas, atq; eruditas potest esse perfectius, apud occupatum uarijs cogitationibus iudicem, & sæpius ineruditum captanda nobis est, neq; illa Liuij lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quod M. Tullius neq; Thucydidem quidem, aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illius bellicum canorẽ, huius ore musas locutas esse existimet, licet tamen nobis in digressionibus uti uel historico nonnunquã nitore, dum in ijs, de quibus erit quæstio, meminerimus non athlætarũ toros, sed militum lacertos esse, nec uersicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, uestem bene ad forensem puluerem facere. Est & alius ex historijs usus, & is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum ex cognitione rerum, exemplorumq;, quibus in primis instructus esse debet orator, nec omnia testimonia expetat à litigatore, sed pleraq; ex uetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora, quod ea sola criminibus odij, et gratiæ uacant. A' philosophorum uero lectione, ut essent nobis multa petenda uitio factum est, aliãs oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam & de iustis, honestis, utilibus, ijsq;, quæ sint contraria, & de rebus diuinis maxime dicunt, & argumentantur acriter. Et altercationibus, atq; interrogationibus ora-

Historia laudanda ad oratorem instruendum. Cicero orat. 45. 13.

torem

torem futurum optime Socratici præparant. Sed ijs quoq; adhibendũ est simile iudicium, ut etiam cum in rebus uersemur ijsdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium, ac disputationum fori, & auditorij præceptorum, & periculorum. Credo exacturos plerosq;, cum tantum esse utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoq; adiungamus operi, qui sint, quæ in authore quoq; præcipua uirtus, sed persequi singulos infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus uersuum, de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis suæ, quibus cum uiuebat, excæptis Cæsare, atq; Marcello, silentium egerit. quis erit modus, si & illos, qui postea fuerunt, & græcos omnes, & philosophos persequemur? Fuerit igitur breuitas illa tutissima, quæ apud Liuium in epistola ad filium scripta legendos Demosthenem, ac Cicæronem, tum ita ut quisq; esset Demostheni, & Ciceroni simillimus. Non est dissimulanda nostri quoq; iudicij summa, paucos, & uix ullum ex ijs, qui uetustatem pertulerũt, existimo posse reperiri, qui iudicum adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliqd, cum se Cicero ab illis quoq; uetustissimis authoribus ingeniosis quidem, sed arte carentibus plurimũ fateatur adiutum, nec multo aliud de nobis sentio, quod enim quisq; in ueritate tumens, potensq;, ne minima quidem alicuius cæræ fiducia partis memoriam artis sperauerit. qui siquis est, intra primos statim uersus deprehendetur, & citius nos dimittet, quàm ut eius nobis magno temporis detrimento constet experimentum sed non quicqd ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φράσιν, de qua loquimur, accommodatum. Verum ante, quàm de singulis loquar, pauca in uniuersum de uarietate opinionũ dicenda sunt. Nam qdã solos ueteres legendos putant, neq; in ullis alijs esse naturalẽ eloquẽtiã, et robur uiris dignũ arbitrantur. Alios recens hæc lasciuia, delitiaq;, et oia ad uoluptatẽ multitudinis ĩperite cõposita delectãt, sunt ẽt q̃ rectũ dicendi genus seq uolunt. alij pressa demũ, et tenuia, atq; quæ minimũ ab usu quotidiano recedãt, sana, et uere attica putãt. Quosdã elatior ingenij uis, et magis concitata, & alias spiritus plena capit. Sũt ẽt lenis, et nitidi, et cõpositi generis nõ pauci amatores, de qua differẽtia disserã diligentius, cũ de genere dicẽdi quærẽdũ erit. Interim summa, qã et à qua lectione petere possit, quæ cõfirmare facultatem dicendi uolunt, attingã paucis (sunt n. eminentissimi) excerpe in aio est, facile ẽ aũt studiosis, q̃ sint is simillimi, iudicare, ne qsquam queratur omissos forte aliquos, quos ipse ualde probet. Fateor. n. plures legẽdos eẽ, q̃ q̃ noĩ abuntur. Sed nũc genera ipsa lectionũ, quæ præcipue cõuenire in-

Sup. 8 Homeri Lauf. om. Ch. 113.

tendentibus, ut oratores fiant, existimem, persequar. Igitur ut Aratus ab Ioue incipiendum putat, nos ita rite cœpturi ab Homero uidemur. Hic enim quēadmodum ex Oceano dicit ipse amnium uim, fontium q; cursus initium capere, omnibus eloquentiæ partibus exemplū, et ortum dedit. hunc nemo in magnis rebus sublimitate, in paruis proprietate superauit. Idem lætus, ac depressus, iucundus, & grauis, tum copia tum breuitate mirabilis, nec poetica modo, sed oratoria uirtute eminentissimus. Nāq; ut de laudibus, exortatiōibus, consolationibus q; taceam, non ne uel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur, uel in primo inter duces illa contentio, uel dictæ in secundo sententiæ omnes litium, ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem uel illos mites, uel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui nō in sua potestate hunc authorem habuisse fateatur. Age uero non ne utriusq; operis sui ingressus in paucissimis uersibus legem prooemiorū non dico seruauit, sed constituit? Nam & beneuolum auditorem inuocatione dearum, quas præsidere uatibus creditum est, & intentum propositæ rerum magnitudine, & docilem summa celeriter comprehensa facit. Narrare uero quis breuius, quàm qui mortem nuntiat Patrocli? quis significantius potest, quàm qui Curetum, Aetholorum q; prælium exponit? Iam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum, & argumenta, cæteraq; probandi, ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc poeta petant. Nam & epilogus quidem quis inquam poterit illis rogantis Achillem Priami precibus æquari? Quid in uerbis, sententijs, figuris, dispositione totius operis, non ne humani ingenij modum excessit? ut magni sit uiri uirtutes eius, non æmulatione, quod fieri nō potest, sed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio & in omni genere eloquentiæ procul à se reliquit. Heroicos tamen præcipue uide licet quia clarissima in materia similis comparatio est. Raro assurgit Hesiodus, magnaq; pars eius in nominibus est occupata, tamen utiles aut præcepta sententiæ, lenitas q; uerborum, & expositionis probabilis, daturq; ei palma in illo mediocri genere dicendi. Contra in Anthimacho uis, & grauitas, & minime uulgare eloquendi genus habet laudem, sed quāuis ei secundos ferè grammaticorum consensus deferat, & affectibus, & iucunditate, & dispositione, & omnino arte deficiatur, ut planè manifeste appareat quanto sit aliud proximum esse, aliud secundū. Panyasim ex utroq; mistum putant, in eloquēdo neutriusq; æquare uirtutes, alterū tamem ab eo materia, alterū disponēdi rōne superari. Apollonius i ordinē à grāmaticis datū nō uenit, qa Aristarchus

ſtarchus, atq; Ariſtophanes poetarum iudices neminem ſui temporis in numerum redegerunt, nõ tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla uarietas, nullus affectus, nulla perſona, nulla cuiuſquam ſit oratio, ſufficit tamen operi, cui ſe parem credidit. Admirabilis in ſuo genere Theocritus, ſed muſa illa ruſtica, & paſtoralis non forum modo, uerum ipſam etiam urbem reformidat. Audire uideor undiq; congerentes nomina plurimorum poetarum, quid Herculis acta nõ bene Piſandros? quid Nicandrum fruſtra ſecuti Macer, atq; Virgilius? Quid Euphorionem fruſtra tranſibimus? quem niſi probaſſet Virgilius, idem nunquam certe conditorum chalcidico uerſu carminum feciſſet in bucolicis mentionem. Quid Horatius fruſtra Tyrteum Homero ſubiũgit? nec ſanè quiſquam eſt tam procul à cognitione eorum remotus, ut nõ indicem certe ex bibliotheca ſumptum transferre in libros ſuos poſſit. Nec ignoro igitur quos tranſeo, nec utique dãno, ut qui dixerim eſſe in omnibus utilitatis aliquid, ſed ad illos iam perfectis, conſtitutiſq; uiribus reuertemur, quod etiam in cœnis grandibus ſæpe facimus, ut cũ optimis ſatiati ſimus, uarietas tamẽ nobis ex uilioribus grata ſit. Tũc & elegiam uacabit in manus ſumere, cuius princeps habetur Callimachus, ſecundas confeſſione plurimorũ Philætas occupauit. Sed dũ aſſequimur illam firmam, ut dixi, facilitatem, optimis aſſueſcendũ eſt, & multo magis, quia multorum lectione formanda mens, et ducendus color. Itaq; ex tribus receptis Ariſtarchi iudicio ſcriptoribus iamborum ad hæc maxime pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc uis elocutionis, cum ualidæ, tum breues, uibrantesq; ſententiæ, plurimum ſanguinis, atque neruorum, adeo ut uideatur quibuſdam, quod quidẽ minor eſt, materiæ eſſe non ingenij uitium. Nouem uero lyricorum longe Pindarus princeps ſpiritus magnificentia, ſententijs, figuris, beatiſſima rerum, uerborumq; copia, & uelut quodam eloquentiæ flumine, propter quæ Horatius eum merito credidit nemini imitabilem. Steſichorus quàm ſit ingenio ualidus, materiæ quoque oſtendunt, maxima bella, & clariſſimos canentem duces, & epici carminis onera lyra ſuſtinentem. Rddit enim perſonis in agendo ſimul, loquendoq; debitam dignitatem, ac ſi tenuiſſet modum, uidetur æmulari proximus Homerum potuiſſe, ſed redundat, atque effunditur, quod ut eſt reprehendendum, ita copiæ uitium eſt. Alcæus in parte operis aureo plectro merito donatur, qua tyrannos inſectatur, multum etiã moribus confert, in eloquendo quoq; breuis, & magnificus, & diligens, & plurimũ Horatio ſimilis, ſed in luſus, et in amores deſcendit, ma

Fol. 30.

Tyrteus

Pindarus

Steſichorus

Alcæus

plato. l. 1. de legibus. incipiamus a Tyrteo

natura quidẽ atheniensi lacedemonioq; pestem cum

Simonides ioribus tamen aptior. Simonides tenuis, alioquin sermone proprio, & iucunditate quadam commendari potest, præcipua tamen eius in commouenda miseratione uirtus, ut quidam in hac eum parte omnibus eiusdem operis authoribus præferant. Antiqua illa comœdia cum syncerá illam sermonis attici gratiam propè sola retinet, tum fœcundissimæ libertatis, & si est in sectandis uitijs præcipua, plurium tamen uirtutum etiam in cæteris partibus habet. Nam & grandis, & elegans, & uenusta, & nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures eius authores, Aristophanes tamen, et Eupolis, Cratinusq; præcipui. Tragœdias primus in lucem Aeschylus protulit sublimis, & grauis, & granditoquus, sæpe usq; ad uitiũ, sed rudis in plerisq;, & incompositus propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Atheniẽses permiserẽ. Sunt q; eo modo multi coronati, sed longe clarius illustrauerunt hoc opus Sophocles, atque Euripides, quorum in dispari dicendi uia uter sit poeta melior, inter plurimos quæritur. Id q; ego sanè, quando ad præsentem materiam nihil pertinet, in iudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, ijs, qui se ad agendum comparant, utilior longe Euripidem fore. Nanq; is & ui, et sermone, quo ipsum reprehendunt, quibus grauitas, & cothurnus, & sonus Sophoclis uidetur esse sublimior, magis accedit oratorio generi, & sententijs densus, & in ijs, quæ à sapientibus tradita sunt, penè ipsis par, & in dicendo, atq; respondendo cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus uero cum omnibus mirus, tum in ijs, qui miseratione constant, facile præcipuus, & admirandus maxime est, ut sæpe testatur, & eum secutus, quanquam in opere diuerso Mænander, qui uel unus, meo quidé iudicio, diligenter lectus ad cuncta, quæ præcipimus, efficienda sufficiat, ita omnem uitæ imaginem expressit, tanta in eo inueniendi copia, & eloquendi facultas, ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. nec nihil profecto uiderũt, qui orationes, quæ Charisij nomine edũtur, à Mænandro scriptas putant, sed mihi longe magis orator probari in opere suo uidetur, nisi forte aut alia mala iudicia, quæ epithrepontes, epicleros, lectos habeut, aut meditationes in Sophocle, & nomothethæ hypobolimæo non omnibus oratoris numeris sunt absolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum esse declamatoribus puto, quoniam ijs necesse est secundum conditionem controuersiarum plures subire personas patrum, filiorũ, maritorum,

Aristophanes

Aeschylus

Sophocles

Euripides

Charisius

ritorum, militum, rusticorum, diuitum, pauperum, irascentium, precantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mire custoditur ab hoc poeta decor, atq; ille quidem omnibus eiusdem operis authoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suae claritatis tenebras obduxit. habent tamen alij quoq; comici, si cum uenia legantur, quaedam quae possis decerpere, et praecipue Philemon, qui ut prauis sui temporis iudicijs Maenandro saepe praelatus sit, consensu tamen omnium meruit credi esse secundus. Historiam multi scripsere praeclare, sed nemo dubitat longe duos caeteris praeferendos, quorum diuersa uirtus laudem penè est parem consecuta. Densus & breuis, & semper instans sibi Thucydides. dulcis, & candidus, et effusus Herodotus. ille concitatis, hic remissis affectibus melior. ille concionibus, hic sermonibus. ille ui, hic uoluptate. Theopompus ijs proximus, ut in historia praedictis minor, ita oratori magis similis, ut qui ante quàm est ad hoc opus solicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoq; meretur, qui turbae, quã uis bonorum post hos authorum eximatur, imitator Thucydidis, & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior. Ephorus (ut Isocrati uisum) caeteris eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. longo post interuallo temporis natus Timagenes, uel hoc ipso probabilis, quod intermissam historias scribendi industriam noua laude reparauit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est. Sequitur oratorum ingens manus, ut cum decem simul Athenis aetas una tulerit, quorum longe princeps Demosthenes, ac penè lex orandi fuit, tanta uis in eo, tam densa omnia, ita quibusdam neruis intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quid desit in eo, nec quid redundet inuenias. Plenior Aeschines, & magis fusus, & grandiori similis, quo minus strictus est, carnis tamen plus habet, minus lacertorum. Dulcis in primis, & acutus Hyperides est, sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis par. his aetate Lysias maior, subtilis, atque elegans, & quo nihil si oratori satis sit, docere quaeras perfectus. nihil enim est inane, nihil arcessitum, puro tamen fonti, quàm magno flumini propior. Isocrates in diuerso genere dicendi nitidus, & compositus, & palaestrae quàm pugnae magis accommodatus. Omnes dicendi ueneres sectatus est, nec immerito, auditorijs enim se non iudicijs compararat, inuentione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut cura eius reprehendatur. Neque ego in his, de quibus sum locutus, has solas uirtutes, sed has praecipuas puto, nec caeteros parum

philemon
cicero orat. cap. 38. 12
Thucydides
Herodotus
Theopompus
Ephorus
Clitarchus
Timagenes
Demosthenes
Aeschines
Isocrates

Demetrius Cic. de ora. 58 5

fuisse magnos quinetiam Phalereum illum Demetrium (quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicatur) multum ingenij habuisse & facundiæ fateor, uel ob hoc memoria dignum, quod ultimus est fere ex atticis, qui dici possit orator, quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. Philosophorum, ex quibus plurimũ se traxisse eloquentiæ M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse

Cic. de or. 8

præcipuum? siue acumine disserendi, siue eloquendi facultate diuina quadam, & homerica. multum enim supra prosam orationem, et quã pedestrem græci uocant, surgit, ut mihi non hominis ingenio, sed quodam delphico uideatur oraculo instinctus. Quid ego commemorem Xenophontis illam iucunditatem inaffectatam? sed quam nulla affectio consequi possit, ut ipsæ sermonem gratiæ finxisse uideantur. Et

Cic. de. 151. 11 134

Pericles

quod de Pericle ueteris comœdiæ testimonium est, in hunc transferri iustissime possit, in labris eius sedisse quandam persuadendi deam.

Aristoteles

Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suauitate, an inuentionum acumine, an uarietate operum clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquẽdi nitor ille diuinus, ut ex eo quoq; nomen traxisse dicatur. Minus indulsere eloquentiæ stoici ueteres, sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo, probandoq; quæ instituerant, plurimũ ualuerunt, rebus tamen acuti magis quàm, id quod sanè non affectant, oratione magnifici. Idem nobis per Romanos quoque authores ordo ducendus est. Itaq; ut apud illos Homerus, sic apud

De vir.

nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum græcorũ, nostrorumq; illi haud dubie proximus. Vtar enim uerbis ijsdem, quæ ab Afro Domitio iuuenis accepi, qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere. Secundus inquit, est Virgilius, propior tamen primo, quàm tertio. Et hercle, ut illi naturæ diuinæ, atque cœlesti cesserimus, ita curæ, et diligentiæ, uel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum, & qto eminentioribus

Lucretius

uincamur fortasse æqualitate pensamus. Cæteri omnes longe sequuntur. Nam Macer, & Lucretius legendi quidem, sed non ut φρόσιν idest ut corpus eloquentiæ faciant, elegantes in sua quisq; materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus Varro in his, per

Attacinus Varro

quæ nomen est assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, uerum ad augendã facultatem dicendi parũ locuples. Enniũ sicut sacros uetustate lucos adoremus, in qbus grãdia, et antiqua robora, iã nõ tantã hũt specie quantã religione. Propiores alij ad hãc phrasin, de qua loquimur, magis utiles. Lasciuus quidem in heroicis quan-

Ennius

quam

quam Ouidius, & nimium amator ingenij sui, laudandus tamen pa- De Ouidio
cius. Cornelius autem Seuerus, & si uersificator quàm poeta melior, infra cap.
si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum siculum per- p 3 in
scripsisset, uindicaret sibi iure secundum locum, sed eum consumari
mors immatura non passa est, puerilia tamen eius opera, & maximã
indolem ostendunt, & admirabilem præcipue in ætate illa recti ge-
neris uoluntatem. Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. Val. flacc.
uehemens, & poeticum ingenium Salei Bassi fuit, nec ipsum senectute
maturauit, Rabirius, ac Pedo non indigni cognitione, si uacet. Lu- De lucano
canus ardens, & concitatus, & sententijs clarissimus, et, ut dicam, quod
sentio, magis oratoribus, quàm poetis numerandus. Hos nominauimus,
quia Germanicum Augustum ab institutis studijs deflexit cura terra-
rum, parumq; dijs uisum est esse eum maximum poetarum? Quid
tamen ijs ipsis eius operibus, in quæ donatus imperio iuuenis succesſe-
rat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius. Quis
enim caneret bella melius, quàm qui sic gerit? quem præsidentes stu-
dijs deæ propius audirent? cui magis suas artes aperiret familiare nu
men Mineruæ? Dicent hæc plenius futura secula. Nunc enim cætera
rum fulgore uirtutum laus ista præstringitur, nos tamen sacra litera
rum colentes feras Cæsar, si non tacitum hoc præterimus. & Virgilia
no certe uersu testantur,

23

Inter victrices ederam tibi serpere lauros. Elegia græcos quoq; Tibullus
prouocamus, cuius mihi tersus, atq; elegans maxime uidetur author Ti propertius
bullus. Sunt qui Propertium malint. Ouidius utroque lasciuior, sicut
durior Gallus. Satyra quidem tota nostra est, in qua primus insi-
gnem laudem adeptus est Lucilius, q quosdam ita deditos sibi adhuc
habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis authoribus, sed omni De lucilio
bus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio.
251 Horatio dissentio, qui Luciliũ fluere lutulentum, & esse aliquid, quod
tollere possis, putat. Nam eruditio in eo mira, & libertas, atque inde
acerbitas, & abunde salis. Multo est tersior, ac purus magis Hora-
tius, & ad notandos hominum mores præcipuus. multum et ueræ glo persius
riæ, quamuis uno libro, & Persius meruit. Sunt clari hodie quoque
& qui olim nominabuntur. Alterum illud est & prius satyræ ge
nus, quod non sola carminũ uarietate mistum condidit Terentius Var Ter. Var.
ro uir Romanorum eruditissimus, plurimos hic libros, & doctissimos
composuit peritissimus linguæ latinæ, & omnis antiquitatis, & rerũ
græcarum, nostrarumq;, plus tamen scientiæ collaturus quàm elo-
uentiæ. Iambus non sanè à Romanis celebratus est, ut proprium

opus, à quibusdam interpositus, cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio, quanquam illi epodos interuenire non reperiatur. At Lyricorũ idem Horatius ferè solus legi dignus. nam & insurgit aliquando, & plenus est iucunditatis, et gratiæ, & uarijs figuris, & uerbis felicissime audax. Siquem adijcere uelis, is erit Cessius Bassus, quẽ nuper uidimus, sed eum longe præcedunt ingenia uiuentium. Tragœdiæ scriptores Accius, atque Pacuuius clarissimi grauitate sententiarum, uerborumq; pondere, & authoritate personarum. Cæterum nitor, et summa in excolendis operibus manus magis uideri potest temporibus, quàm ipsis defuisse. uirium tamen Accio plus tribuitur, Pacuuium uideri doctiorem, qui esse docti affectant, uolunt. Iam Varij Thyestes cuilibet græcorum comparari potest. Ouidij Medea uidetur mihi ostendere quantum uir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare, quàm indulgere maluisset. Eorum, quos uiderim, longe princeps Pomponius Secundus, quem senes parum tragicum putabant, eruditione, ac nitore præstare confitebantur. In comœdia maxime claudicamus, licet Varro musas Epistolonis sententia plautino dicat sermone locuturas fuisse, si latine loqui uellent, licet Cæcilium ueteres laudibus ferant, licet Terentij scripta ad Scipionem Africanum referantur, quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra uersus trimetros stetissent, uix leuem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse romanus non recipere uideatur illam solis concessam atticis uenerem, quando eam ne græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. Togatis excellit Afranius, utinãq; non inquinasset argumenta puerorum fœdis amoribus mores suos fassus. At historia non cesserit græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium uereat, nec indignetur Herodotus sibi æquari T. Liuium, cum in narrando miræ iucunditatis, clarissimiq; candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest, eloquentem, ita dicuntur omnia cũ rebus, tum personis accommodata, sed affectus quidem, præcipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendauit magis. Ideoq; immortalem illam Sallustij uelocitatem diuersis uirtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse uidetur Seruilius Nouianus, pares eos magis quàm similes, qui & ipse à nobis auditus est clarus ingenio, & sententijs crebrior, sed minus pressus, quàm historiæ authoritas postulat, quam paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius egregie utique in libris belli germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam uirtibus minor. superest

Horatius
Accius
Pacuuius
ouidij medea
pomp. secũ
plautus
Terentius
Sallustij
Sallust.
T. Liuius
Seruilius nouia
bas. aufidius

adhuc & exornat ætatis nostræ gloriam uir seculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur, habet amatores, nec immerito, ut libertas, quanquam circumcisis quæ dixisset, ei nocuerit, sed elatum abunde spiritum, & audaces sententias deprehendas, etiam in ijs, quæ manent. Sunt & alij scriptores boni, sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus. Oratores uero uel præcipue latinam eloquentiam parem facere græcæ possunt. Nam Ciceronem cuicunq; eorum fortiter opposuerim, nec ignoro quantum mihi conatem pugnam, cum præsertim non id sit propositi, ut eum Demosthenei comparem hoc tempore. neque enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, uel ediscendum potius, putem, quorum ego uirtutes pleraq; arbitror similes, consilium, ordinem, diuidendi, præparandi, probandi rationem. omnia denique, quæ sunt inuentionis. In eloquendo est aliqua diuersitas. densior ille, hic copiosior. ille concludit astrictius, hic latius pugnat. ille acumine semper, hic frequenter, & pondere. illi nihil detrahi potest, huic nihil adijci. curæ plus in illo, in hoc naturæ, salibus certe, & commiseratione, qui duo plurimum affectus ualent, uincimus, & fortasse epilogos illi mos ciuitatis abstulerit. Sed & nobis illa, quæ attici mirantur, diuersa latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, nulla contentio est. Cedendum uero in hoc, quod & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem quantus est fecit. Nam mihi uidetur M. Tullius, cum se totum ad imitationem græcorum contulisset, effinxisse uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. nec uero quod in quoq; optimum fuit studio consecutus est tantum, sed plurimas, uel potius omnes ex se ipso uirtutes extulit, immortalis ingenij beatissima ubertas. non enim pluuias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed uiuo gurgite exundat, dono quodam prouidentiæ genitus, in quo totas uires suas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius, mouere uehementius potest? cui tanta unquam iucunditas affuit? ut ipsa illa, quæ extorquet, impetrare eum credas, & cum transuersum ui sua iudicem ferat, tamen ille non rapi uideatur, sed sequi. Iam omnibus, quæ dicit tanta authoritas inest, ut dissentire pudeat, nec aduocati studium, sed testis, aut iudicis afferat fidem. Tum interim hæc omnia, quæ uix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt illaborata, & illa, qua nihil pulchrius auditu est, oratio præ se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus ætatis suæ regnare in iudicijs dictus ē, apud posteros uero idem conse

Cicero Demosthenes cōparatio

Ciceronis laus pli. lib. vii. cap. xxx.

cutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiæ habeatur.
Hunc igitur spectemus, hoc propositum nobis sit exemplum. Ille se pro
fecisse sciat, cui Cicero ualde placebit. Multa in Asinio Pollione inuen-
tio, summa diligentia, adeo, ut quibusdam etiam nimia uideatur, & consilij, & animi satis, à nitore, et iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut uideri possit seculo prior. At Messala nitidus, et candidus, & quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam uiribus minor. C. uero Cæsar si tantum foro uacasset, non alius ex nostris contra Cicero-
nem nominaretur, tanta in eo uis est, id acumen, ea concitatio, ut illũ eodẽ animo dixisse, quo bellauit, appareat, exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenij in Cœlio, et præcipue in accusando, multa urbanitas, dignusq; uir, cui & mens melior, & uita longior contigisset. Inueni qui Caluum præferrent omnibus, inueni qui contra crederent eum nimia in se calumnia uerum sanguinem perdidisse, sed est & sancta, et grauis oratio. & castigata, & frequenter uehemens quoque. imitator est autem atticorum, fecit q; illi properata mors iniuriam, siquid adiecturus, non siquid detracturus fuit. insignem & Seruius Sulpitius non immerito famam tribus orationibus meruit. Multa si cum iudicio legatur dabit imitatione digna Cassius Seuerus, qui si cæteris uirtutibus colorẽ, & grauitatem orationis adiecisset, ponendus inter præcipuos foret.
Nam & ingenij plurimum est in eo, & acerbitas mira, & urbanitas eius summa, sed plus stomacho, quàm cõsilio dedit. Præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est. Sunt autem alij multi diserti, quos perseq; longum est. Eorum, quos uiderim, Domitius Afer, & Iulius africanus longe præstantissimi, uerborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero ueterum locare nõ timeas, hic concitatior, sed in cura uerborum nimius, & compositione nonnunquam longior. & translationibus parum modicus. Erant clara & nuper ingenia. nam & Trachallus plerunque sublimis, & satis apertus fuit, & quem uelle optima crederes, auditus tamen maior. nam & uocis quantam in nullo cognoui felicitas, & pronuntiatio uel scenis suffectura, & decora. Omnia denique ei, quæ sunt extra, superfuerunt. Et Vibius Crispus compositus, & iucundus, & delectatio ni natus, priuatis tamen causis, quàm publicis melior. Iulio secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adiecisset enim atque adijciebat cæteris uirtutibus suis, quod desyderari potest. id est autem, ut esset multo magis pugnax, ut sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterum interce-

ptus quoque magnum sibi uendicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod uelit gratia, tam candidum & lene, & speciosum dicendi genus, tanta uerborum etiam quæ assumpta sunt proprietas, tanta etiam in quibusdã ex periculo petitis significantia. Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc uigent, materiam uere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia, nanq; & consumati iam patroni ueteribus æmulantur, et eos iuuenum ad optima tendentium imitatur, ac sequitur industria. Supersunt qui de philosophia scripserint. quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literæ romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui, ut ubiq; etiam in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius uero multoq; quàm in orationibus præstantior Brutus, sufficat ponderi rerum, scias eum sentire, quæ dicit. scripsit non parum multa Cornelius Celsus. Sceptios secutus, non sine cultu, ac nitore. Plaucus in stoicis rerum cognitioni utilis. in epicuris leuis quidem, sed non iniucundus tamen author est. Catius. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ uersatum distuli propter uulgatam falsò de me opinionem, quia damnare eum, & inuisum quoq; habere sum creditus. Quod accidit mihi dum corruptum, & omnibus uitijs fractum dicendi genus reuocare ad seueriora iudicia contendo. tum autem ferè solus hic in manibus adolescentium fuit, quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, quos ille non desiuerat incessere, cum diuersi sibi conscius generis placere se in dicendo posse, in quibus illi placerent, diffideret. amabant autem eum magis, quàm imitabantur, tantumq; ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum pares, ac saltem proximos illi uiro fieri, sed placebat propter sola uitia, & ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat. Deinde cum se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat, cuius et multæ alioquin, et magnæ uirtutes fuerunt. Ingenium facile, & copiosum, plurimum studij, & multarum rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab ijs, quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractauit etiam omnem ferè studiorum materiam. nam & orationes eius, & poemata, & epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen uitiorum insectator fuit, multæ in eo, claræq; sententiæ, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraq;, atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus uitijs, uelles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. nam nisi aliqua contempsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententijs non fregisset, consensu po-

cicero laud in phil
brutus
Cor. cel
De seneca

tius eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis, & seueriore genere satis firmatis legendus, uel ideo quod exercere potest utrunq; iudicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt, eligere modo curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora uellet, quæ quod uoluit, efficat.

De imitatione.

EX HIS, cæteris q; lectione dignis authoribus, & uerborum sumenda copia est, & uarietas figurarum, & componendi ratio, tum ad exemplum uirtutum omnium mens dirigenda. Neq; enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut inuenire primum fuit, est q; præcipuum, sic ea, quæ bene inuenta sunt, utile sequi, atque omnis uitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in alijs, facere ipsi uelimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur, sic musica uocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum tuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari uidemus. & hercle necesse est aut similes, aut dissimiles bonis simus. Similem raro natura præstat, frequenter imitatio, sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quàm fuit ijs, qui nihil, quod sequerentur, habuerunt, nisi caute, & cum iudicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, uel qa pigri est ingenij contentũ esse ijs, quæ sunt ab illis inuenta. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod iam cognouissent faciendum sibi, aut cogitandum putassent? nempe nihil fuisset inuentum, cur igitur nefas est reperiri aliquid à nobis, quod ante non fuerit? an illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent, nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus inuenisse eos, qui quæsierint. Et cum illi, qui nullum cuiusquam rei habuerint magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderit, sed nihil habebimus nisi beneficij alieni? quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris, ac lineis sciant. Turpe etiam illud est, esse contentum id consequi, quod imiteris. Nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo, quod sequebatur? Nihil in poetis supra Liuium Andronicum, nihil in historijs supra pontificum annales haberemus, ratibus adhuc nauigaremus, non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ, quam

corpora in sole fecissent, circunscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars, qualis inuenta est, nec intra initium stetit, nisi forte nostra potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. nihil enim crescit sola imitatione. Quod si prioribus adijcere fas nõ est, quomodo sperare possimus ullum oratorem perfectum? cum in ijs, quos maximos adhuc nouimus, nemo sit inuentus, in quo nihil aut desyderetur, aut reprehendatur, sed etiam qui summa non appetent, contendere potius quàm sequi debent. Nam qui agit, ut prior sit, forsitan etiam si non transierit, æquabit. Eum uero nemo potest æquare, cuius uestigijs sibi utique insistendum putat, necesse est enim semper sit posterior, qui sequitur. Adde quod plerunque facilius est plus facere, quàm idẽ. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita eualuerit, ut non res, quæ simillimæ uideantur, discrimine aliquo discernantur. Adde quod quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, qd imitatur, ut umbra corpore, et imago facie, et actus histrionũ ueris affectibus, qd in orationibus quoq; euenit. Nanq; ijs, quæ in exemplum assumimus, subest natura, & uera uis. Contra omnis imitatio ficta est, & ad alienum propositum accommodatur, quo fit, ut minus sanguinis, ac uirium declamationes habeant, quàm orationes, quod in illis uera, in his assimilata materia est. Adde quod ea, quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inuentiones, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideoq; pleriq; cum uerba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mire à se quæ elegerunt, effingi arbitrantur, cũ uerba intercedãt, inualescantq; temporibus, ut quorũ certissima sit regula in consuetudine, eaq; non sua natura sint bona, aut mala, nã p se soni tãtũ sunt, sed prout opportune, propriéq;, aut secus collocata sunt, & compositio cũ rebus accõmodata sit, tum ipsa uarietate gratissima. Quapropter exactissimo iudicio circa hãc partem studiorũ examinãda sunt omnia. Primũ quos imitemur, nã sunt plurimi, q similitudinẽ pessimi cuiusq;, et corruptissimi cõcupierunt. tum in ipsis, quos elegerimus, quid sit, ad quod nos efficiendũ comparemus. Nã in magnis quoq; authoribus incidunt aliqua uitiosa, & à doctis inter ipsos etiam mutuo reprehẽsa, atq; utinam tam bona imitantes dicerent melius, quàm mala peius dicant. Nec uero saltem ijs, quibus ad euitãda uitia iudicij satis fuit, sufficiat imaginẽ uirtutis effingere, et solã (ut sic dixerim) cutem, uel potius illas Epicuri figuras, quas è summis corporibus dicit effluere, hoc autem ijs accidit, qui non introspectis penitus uirtutibus ad primum se uelut aspectum orationis aptarunt, & cum ijs feliciissime

cessit imitatio, qui uerbis, atque numeris sunt non multum differentes. uim dicendi, atque inuentionis non assequuntur, sed plerunq; declinant in peius, & proxima uirtutibus uitia cõprehendunt, fiunt q; pro grandibus, tumidi, pressis, exiles. fortibus, temerarij. lætis, corrupti. cõpositis, exultantes. simplicibus, negligentes. Ideo q; q horride, atq; incõposite quidlibet illud frigidum, & inane extulerunt, antiquis se pares credunt, qui carent cultu, atq; sententijs attiras scilicet qui præscissis cõclusionibus obscuri. Sallustium, atque Thucydidem superant. tristes ac ieiuni Pollionem æmulantur. otiosi, & supini, siquid modo longus circunduxerunt, iurant ita Ciceronem loquturum fuisse. Nouerãm quosdã, q se pulchre expressisse genus illud huius cœlestis in dicendo uiri sibi uiderentur, si in clausula posuissent, esse uideatur. Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque intelligat. Et quare bonũ sit sciat, tum in suscipiendo onere consulat suas uires. Nam quædam sunt inimitabilia, qbus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diuersitas repugnet. nec cui tenue ingenium erit, sola uelit fortia, & abrupta. cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis, & uim suam perdat, & elegantiam, quam cupit, non persequatur. Nihil est enim tam indecens, quàm cum mollia durescunt. atque ego illi præceptori, quem institueram in libro secundo credidi, non ea sola docenda esse, ad quæ quenq; discipulorum natura compositum uideret. nam & is adiuuare debet, quæ in quoque eorum inuenit bona, & quantum fieri potest, adijcere, quæ desunt, & emendare quædam, & mutare. Rector enim est aliorum ingeniorum, atque formator. difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia, quæ recta sunt, uelit esse in suis auditoribus quamplenissima, in eo tamen, cui naturam obstare uiderit, laborabit. Id quoque uitandum, in quo magna pars errat, ne in oratione poetas nobis, & historicos in illis operibus oratores, aut declamatores imitandos putemus. sua cuiq; proposita lex. suus cuiq; decor est. nec comœdia in cothurnos assurgit. nec contra tragœdia socco ingreditur. Habet tamen omnis eloquẽtia aliquid commune. id imitemur, quod commune est. Etiã solet hoc incommodi accidere ijs, qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas ijs placuit alicuius, hanc etiam in leni, ac remisso causarum genere non exuant. si tenuitas, aut nuditas, in asperis, grauibus q; causis pŏderi rerum parum respondeant, cum sit diuersa non causarum modo inter seipsas conditio, sed in singulis etiam partium causæ, sint q; qui alia leniter. alia aspere. alia concitate. alia remisse. alia docendi. alia mouendi gratia dicant, quorum omnium dissimilis, atque diuersa inter se ratio est.

Hor. 172

Hor. 174

tio est. Itaq; ne hoc quidē suaserim uni se alicui proprie, quē p omnia sequatur, addicere. Longe omnium perfectissimus græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius alij. plurima ille, sed nō qui maxime imitandus, & solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. quid tantum noceret, uim Cæsaris, asperitatem Cælij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere? Nam præter id, quod prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit suum facere, tum in tanta rei difficultate, unum intuētes uix aliqua pars sequitur. Idcoq; cum totum exprimere, quem elegeris, penè sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, et quo quicq; loco conueniat, aptemus. Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantum in uerbis, illuc intendenda mens, quantum fuerit illis uiris decoris in rebus, atq; personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia etiam, quæ delectationi uideantur data, ad victoriā spectant, quid agatur prooemio, quæ ratio & quàm uaria narrandi, quæ uis probandi, ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis mouendis sciētia, quantaq; laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quæ tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum arcessitur. hæc si præuiderimus, tum ueræ imitabimur. Qui uero etiam propria ijs bona adiecerit, ut suppleat, quæ deerant, arcuncidat siquid redundabit, is erit, quē quærimus, perfectus orator, quem nunc consumari potissimum oportebat, cum tanto plura exempla benedicendi supersunt, quàm illis, qui adhuc summi sunt, contigerant. nam erit hæc quoq; laus eorū, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

Qui modus scribendi sit.

AT HAEC Quidem auxilia extrinsecus adhibentur, in ijs autem, quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum affert stylus. Nec immerito M. Tullius, hunc optimum effectorem, ac magistrum dicendi uocat, cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus, quæ sunt de oratore assignando, iudicium suum cum illius authoritate coniunxit. Scribendum ergo q̄ diligentissime, & quamplurimum. nam ut terra altius effossa, generandis, alendisq; seminibus fœcundior fit, sic profectus nō à summo petitus, studiorum fructus effundit uberius, & fidelius continet. nam sine hac quidem conscientia, ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loquacitatem dabit, & uerba in labris nascentia, illic ra-

dices, illic fundamenta sunt, illic opes, uelut sanctiore quodam ærario cõditæ, unde ad subitos quoq; casus, cum res exiget proferantur. Vires facamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, & usu non exhauriantur. nihil enim rerum ipsa natura uoluit magnum efficiri, præposuitq; pulcherrimo cuique operi difficultatem, quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut maiora animalia diutius uiscæribus parentum continerentur. Sed cum sit duplex quæstio, quomodo, & quæ maxime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. Sit primo uel tardus, dum diligens stylus, quæramus optima, nec primo se offerentibus gaudeamus. adhibeatur iudicium inuẽtis, dispositio probatis. delectus enim rerum, uerborumq; habendus est, & pondera singulorum examinanda. post subeat ratio collocandi, uersenturq; omni modo numeri, non, ut quodq; se proferet uerbum occupet locum, quæ quidem ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptori proxima. nã præter id, quod sic melius iunguntur prioribus sequentia, calor quoq; ille cogitationis qui scribendi mora refrixit, sic recipit ex integro uires, & uelut repetito spatio sumit impetum, quod in certamine saliendi fieri uidemus, ut conatum longius petant, & ad illud, quo contendi tur, spatium cursu ferantur. Vtq; in iaculando brachia reducimus, & expulsuri tela neruos retro tendimus. Interim tamen, si feret status, danda sunt uela, dum nos in dulcentia illa non fallat. omnia. nostra, dum nascuntur, placent, alioquin nec scriberentur. Sed redeamus ad iudicium, & retractemus suspectam facilitatem, sic scripsisse Sallustium accepimus, & sane manifestus est etiam ex opere ipso labor. Virgilium quoque paucissimos die composuisse uersus author est Varrus. Oratoris quidem alia conditio est, itaque hanc moram, & solicitudinem initijs impero. Nam primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quamoptime scribamus. celeritatem dabit consuetudo, paulatim res facilius se ostendent, uerba respondebunt, compositio sequetur, cuncta deniq;, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc est rei, cito scribendo non fit, ut bene scribatur, bene scribendo fit, ut cito. Sed tum maxime, cum facilitas illa contigerit, restiamus, ac prohibeamus, & ferentes equos frenis quibusdam cœrceamus, quod non tam moram facet, quàm nouos impetus dabit. Nec uero rursus eos, qui robur aliquod in stylo fecerunt, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere ciuilibus officijs possit, qui singulis actionũ partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit satis, omnia mutare, omnia aliter dicere, quàm occurrit, uelint, increduli quidam, & de ingenio suo pessime meriti, qui diligentiam

Conatus

De vir.

gentiam putant facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere utros peccare ualidius putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usq; descendant nimia bene dicendi cupiditate, qua de re meminiuarrasse mihi Iulium Secundum illum æqualem meum, atq; à me (ut notum est) familiariter amatum, miræ facundiæ uirum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Iulius Florus in eloquentia gallicarum, quoniam ibi demum exercuit eam, princeps, alioquin inter paucos, disertus, & dignus illa propinquitate. Is cum Secundum scholæ adhuc operam dantem tristem forte uidisset, interrogauit quæ causa frontis tã obductæ. nec dissimulauit adolescens tertium iam diem esse, ex quo omni labore, materiæ ad scribendum destinatæ non inueniret exordium, quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens, nunquid tu inquit, melius dicere uis quàm potes? Ita se res habet, curandum est, ut quamoptime dicamus, dicendum tamen pro facultate. ad profectum enim opus est studio, non indignatione. Vt possimus autem scribere etiam plura, & celerius, non exercitatio modo præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio, si non resupini, spectantes q; tectum, & cogitationem murmure agitantes expectauerimus quid obueniat, quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus, quo interim animo tandem ad scribendum accesserimus, sic nobis et initia, & quæ sequuntur natura ipsa præstabit. Certa sunt enim pleraq;, & nisi conniueamus in oculos incurrunt, ideoq; nec indocti, nec rustici diu quærunt unde incipiant, quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse quod latet, ne immutescamus alioquin, si nihil dicendum uideatur, nisi quod non inuenimus. Diuersum est huic eorum uitium, qui primo quasi decurrere per materiam stylo quamuelocissimo uolunt, et sequẽtes calorem, atq; impetum ex tempore scribunt. Hanc syluam uocant, repetunt, deinde & componunt quæ effuderant, sed uerba emendantur, et numeri manent, in rebus temere congestis, quæ fudit leuitas, protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere, ut calandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus fere plus calor quàm diligentia ualet. Satis apparet ex eo, qd hanc scribentiũ negligentiã damno, qd de illis dictandi delitijs sentiam. Nam in stylo qdem quãlibet properato dat aliquã cogitationi morã non consequens celeritatem eius manus. Ille, cui dicta-

Iulius Secundus

Iulius Florus

mus, urget, atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantum, & fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant, quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille, qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo, uelut offensator fuerit, inhibetur cursus, atque omnis, quæ erat conceptæ mentis intentio, mora, & interdum iracundia excutitur. Tum illa, quæ apertiorem animi motum sequuntur, quæq; ipsa animum quodammodo concitant, quorum est iactare manum, torquere uultum, simul uertere latus, & interim obiurgare, quæq; Persius notat, cum leuiter dicendi genus significat,

Nec pluteum (inquit) cædit, nec demorsos sapit ungues, etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Deniq; ut semel, quod est potissimum, dicam, secretum, quod dictando perit, atque liberum arbitris locum, & quam altissimum silentium scribentibus maxime conuenire nemo dubitauerit, non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora, syluasq;, quod illa cœli libertas, locorumq; amœnitas, sublimem animum, & beatiorem spiritum parent, mihi certe iucundus hic magis, quàm studiorum hortator uidetur esse secessus. Nanque illa ipsa, quæ delectent, necesse est auocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest, & quocunque respexit desinit intueri quod propositum fuerat. Quare syluarum amœnitas, & præter labentia flumina, & inspirantes ramis arborum auræ, uolucrumq; cantus, & ipsa late circunspiciendi libertas ad se trahunt, ut mihi remittere potius ista uoluptas uideatur cogitationem, quàm intendere. Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri uox poterat, & ex quo nihil prospici potest, recipiebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoq; lucubrantes silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum uelut rectos maxime teneat. Sed cum in omni studiorum genere, tum in hoc præcipue bona ualetudo, quæq; eam maxime præstat, frugalitas necessaria est, cum tempora ab ipsa rerũ natura ad quietem, refectionemq; nobis data, in acerrimum laborem conuertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quàm quod somno supererit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam satigatio, & abunde, si uacet, lucis spatia sufficiunt. Occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio quoties ad eam integri, ac refecti uenimus, optimum secreti genus. Sed silentium, & secessus, & undique*

Hor. 1. 31. 253

dique liber animus, ut sunt maxime optanda, ita non possunt semper contingere. Ideoq; non statim, siquid obstrepet, abijciendi codices erunt, & deplorandus dies, uerum incommodis repugnandum, & hic faciendus usus, ut omnia, quæ impedient, uincat intentio, quâ si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum, quæ oculis, uel auribus incursant ad animum perueniet. An non frequenter etiam fortuita hæc cogitatio præstat, ut obuios non uideamus? & itinere decerremus? non consequemur idem, si & uoluerimus? Non est indulgendum causis desidiæ. nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi oibus alijs curis uacantes, studendum existimauerimus, semper erit, propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba itinere conuiuijs, uel concione etiam, faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro tot circunstantibus iudicijs, iurgijs, fortuitis etiam clamoribus erit subito continua oratione dicendum? si particulas, quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? propter quæ ille idem tantus amator secreti Demosthenes in litore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret meditans consuescebat concionum fremitus non expauescere.

Illa quoque minora, (sed nihil in studijs paruum est) non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi, nisi forte uisus infirmior membranarum potius usum exigat, quæ, ut iuuant aciem, ita crebræ relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem in utrolibet genere contra uacuæ tabellæ, in quibus libera adijciendi sit excursio. nam interim pigritiam emendandi angustiæ faciunt, aut certe nouorum interpositione priora confundunt. Nec latas quidem ultra modum esse ceras uelim, expertus iuuenem studiosum alioquin, prælongos habuisse sermones, quia illos numero uersuum metiebatur, idq; uitium, quod frequenti admonitione corrigi nõ potuerat, mutatis codicibus esse sublatum. Debet uacare etiam locus, in quo notentur, quæ scribentibus solent extra ordinem, idest ex alijs, quàm qui sunt in manibus, locis occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet, nec differre tutum est, quia interim elabuntur. interim memoriæ sui intentos ab alia inuentione declinant. Ideoq; optime sunt in deposito.

De emendatione.

SEQVITVR emendatio pars studiorum longe utilissima. Neq; enim sine causa creditum est, stylum non minus agere,

cum delet. Huius autem operis est adijcere, detrahere, mutare, sed fa
cilius in ijs, simplicius q; iudicium quæ replenda, uel deijcienda sunt.
Premere uero tumentia, humilia extollere, luxuriantia astringere, in-
ordinata digerere, soluta componere, exultantia coercere duplicis ope-
ræ. Nam & damnanda sunt quæ placuerant, & inuenienda, quæ fu
gerant. Nec dubium est optimum esse emendandi genus, si scripta in
aliquod tempus reponantur, ut ad ea post interuallum uelut noua,
atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra quasi recentes fœtus
blandiantur. Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim ora
tori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est, & ipsa emenda
tio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam uitiosa re
deant, & quasi nihil fas sit rectum esse, quod primum est, melius exi
stiment quicquid est aliud, id q; faciant, quoties librum in manibus re
sumpserunt, similes medicis etiam integra secantibus, accidit itaque
ut cicatricosa sint, & exanguia, & cura peiora. Sit igitur aliquando
quod placeat, aut certe quod sufficiat, ut opus poliat lima, non exterat.
Temporis quoq; esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smyrnam no-
uem annis accepimus scriptam, & panegyricum Isocratis, qui par-
cissime decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet,
cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

Quæ scribenda sunt præcipue.

PROXIMVM est, ut dicamus quæ præcipue scri-
benda sunt. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus, quæ
sunt materiæ, quæ prima, aut secunda, aut deinceps tractanda sint.
Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum, & secundo,
quo iam robustorum studijs ordinem dedimus. sed de quo nunc agi-
tur, unde copia & facilitas maxime ueniat. Vertere græca in la-
tinum ueteres nostri oratores optimum iudicabant. Id se L. Crassus
in illis Ciceronis de oratore libris dicit fecisse. Id Cicero sua ipse
persona frequentissime præcipit, quinetiam libros Platonis, atque Xe
nophontis edidit hoc genere translatos. Marco id Messalæ placuit,
multæq; sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes, adeo, ut eti-
am cum illa Hyperidis pro Phryne difficillima Romanis subtilitate
contenderet, & manifesta est exercitationis huiusce ratio. Nam & re
rum copia græci authores abundant, & plurimum artis in eloquē
tiam intulerunt, & hos transferentibus uerbis uti optimis licet. O-
mnibus enim utimur nostris. Figuras uero, quibus maxime ornatur
oratio,

oratio, multas, ac uarias excogitandi etiam necessitas quædam est, quia plerunque à græcis Romana dissentiunt. Sed etiam illa ex latinis conuersio multum & ipsa contulerit, ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationem potest, et uerba poetica libertate audaciora, præsumunt eandem proprie dicendi facultatem, sed & ipsis sententijs adijcere licet oratorium robur, & omissa supplere, & effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantum uolo. Sed circa eosdem sensus certamen, atque æmulationem. Ideoq; ab illis dissentio, qui uertere orationes latinas uetant, quia optimis occupatis quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neq; semper est desperandum aliquid illis, quæ dicta sunt, melius posse reperiri, neque adeo ieiunam, ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una dere bene dici nisi semel non possit, nisi forte histrionum multa circa uoces easdem uariare gestus potest, orandi minor uis, ut dicatur aliquid præter qd in eadem materia nihil dicendum sit. Sed esto neque melius, quod inuenimus sit, nec par, est certe proximus locus. an uero ipsi nos bis, ac sæpius de eadem re dicamus, & quidem continuas nonnunquam sententias, nisi forte contendere nobiscum possumus, cum alijs non possumus. Nam si uno genere duntaxat bene dicetur, fas erit existimari præclusam nobis à prioribus uiam in dicendo, nunc uero innumerabiles sunt modi, plurimæq; eodem uiæ ducunt, siue breuitatis gratia siue copiæ, alia translatis uirtus, alia proprijs, hoc oratio recta, illud figura declinata commendat, ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas. Quid quod authores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta lectione secura transcurrimus, sed tractamus singula, & necessario introspiciamus. Et quantum uirtutis habeant, uel hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possimus, nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit, ut ex industria sumamus sententias quasdam, easq; uertemus quamnumerosissime uelut eadem æra aliæ, atque aliæ formæ duci solent. Plurimũ autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporũ locorum, dictorum, factorũ diuersitate facile delitescet infirmitas tot se undiq; rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud uirtutis indiciũ est, fundere, quæ natura contracta sunt, augere parua, uarietatem similibus, uoluptatem expositis dare, et bene dicere multa de paucis. In hoc optimæ facient infinitæ quæstiones, quas

uocari θέσεις diximus. Quibus Cicero iam princeps in re p. exerceri solebat. His confinis est destructio, & confirmatio sententiarum. nam cum sit sententia decretum quoddam, atque præceptum, quod de reo, idem de iudicio rei quæri potest. tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus, nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiose tractauerit, utique in illis plures excursus, recipientibus magis abundabit, eritq; in omnes causas gratus. omnes enim generalibus quæstionibus constant. nam quid interest Cornelius tri. pl. quod codicem legerit, reus sit, an quæramus, uioletur'ne maiestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitauerit. Milo Clodium recte'ne occiderit, ueniat in iudicium, an oporteat'ne insidiatorem interfici, uel pnicioſum reip. cuem etiam si non insidietur. Cato Martiam honeste'ne tradiderit Hortensio, an conueniat, necne res talis bono uiro de personis iudicatur, sed de rebus contenditur. Declamationes uero quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo sunt ad ueritatem accommodatæ, & orationibus similes, non tantum dum adolescit iuuenis, sunt utilissimæ, quæ inuentionem, & dispositionem pariter exercent, sed etiam cum est consumatus, ac iam in foro clarus. Alitur enim, atque enitescit uelut pabulo lætiore fecundia, & assidua contentionum asperitate fatigata renouatur. Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda, & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit, sicut athlætæ remissa quibusdam temporibus laborum, atque exercitationum certa necessitate, otio, & iucundioribus epulis reficiuntur. Ideoq; mihi uidetur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quod in hos quoq; studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, & durescat articulus, & ipse ille mucro ingenij quotidiana pugna retundatur. Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit, ac reparat hæc uelut sagina dicendi, sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus simulachris, usqueadeo, ut difficilis ab ijs digressus sit assuefacere, ne ab illa, in qua propè consenuerint, umbra uera discrimina uelut quendam solem reformident. Quod accidisse etiam Portio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur, ut cum ei summam in scholis opinionem obtinenti causa in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur, ita illi cœlum nouum fuit, ut omnis eius eloquentia contineri tecto, ac parietibus uideretur. quare iuuenis, qui

rationem

rationem inueniendi, eloquendiq; à præceptoribus diligenter accepit, quod nó est infiniti operis, si docere sciant, & uel exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem, quod apud maiores fieri solebat, deligat, quem sequatur, quem imitetur, iudicijs interfit quam plurimis, & sit certaminis, cui destinatur, frequēs spectator, tum causas uel easdem, quas agi audierit, stylo & ipse componat, uel etiam alias, ueras modo, & utrunq; tractet, & quod in gladiatoribus fieri uidemus, de rhetoricis exerceatur, ut fecisse Brutum diximus pro Milone melius hoc quàm rescribere ueteribus orationibus, ut fecit Sextius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partem litis nosse non posset ex sola defensione. Citius autem sic idoneus erit iuuenis, quem præceptor coegerit in declamando, quam simillimum esse ueritati, & per totas ire materias, quarum nunc facillima, & maxime fauorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequēs turba discipulorū, & consuetudo classium certis diebus audiendarum, non nihil etiam persuasio patrum numerantium potius declamationes, quàm æstimantium. Sed quod dixi primo, ut arbitror, libro, nec ille se bonus præceptor maiore numero, quàm sustineri possit, onerabit, et inanem loquacitatem recidet, ut omnia, quæ sunt in controuersia, non, ut quidam uolunt, quæ in rerum natura dicantur, & uel lōgiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, uel materias sibi diuidere permittet. Vna diligenter effecta plus proderit, quàm plures inchoatæ, & quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicquam ponatur, nec illa, quæ prima sunt, seruent suam legem, iuuenibus floscules omniū partium in ea, quæ sunt dicturi, congerentibus, quo fit, ut timentes, ne sequentia perdant, priora confundant.

Sup. 177

Sup. 6.

De cogitatione.

PROXIMA stylo cogitatio est, quæ & ipsa uires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalemq; fortunam media quædam, & nescio an usus frequentissimi. Ná scribere nec ubiq; nec semper possumus, cogitationi temporis, ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adiuuatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid inuenit uacui, nec otium patitur. Neq; uero rerum ordinem modo, quod ipsum satis erat, intra se ipsa disponit, sed uerba etiam copulat, totamq; ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. nam memoriæ quoq; plerunq; inhæret fi-

cic. de orat. X.

Sup. 118

delius, quod nulla scribendi securitate laxatur. Sed ne ad hanc quidem uim cogitandi peruenire potest, aut subito, aut cito. Nam primum faciendi multo stylo forma est, quae nos nec cogitantes sequatur, tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quae reddi fideliter possint, mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda usu, & exercitatione multa continenda est, quae quidem maxima ex parte memoria constat. Ideoq; aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eo tamen peruenit, ut is, cui non refragetur ingenium, acri studio adiutus, tantum consequatur, ut etiam quae cogitarit, quaeq; scripserit, atque edidicerit, in dicendo fidem seruent. Cicero certe graecorum Metrodorum Septium, & Eriphylum Rhodium, nostrorumq; Hortensium tradidit, quae cogitauerant ad uerbum in agendo retulisse. Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color non superstitiose cogitatis, demum est inhaerendum, neque enim tantum habent curae, ut non sit dandus & fortunae locus. Cum saepe etiam scriptis ea, quae subito nata sunt, inserantur. Ideoq; totum hoc exercitationis genus, ita instituendum est, ut & digredi ex eo, & redire in id facile possimus. Nam ut primum est domo afferre paratum dicendi copiam, & certam, ita refutare temporis munera longe stultissimum est. Quare cogitatio in hoc praeparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adiuuare possit. Id autem fiet memoriae uiribus, ut illa, quae complexi animo simus, fluant secura, ne solicitos, & respicientes, & una spe suspensos recordationis non sinant praeuidere, alioquin uel extemporalē temeritatem malo, quàm male cohaerentem cogitationem. Peius enim quaeritur retrorsus, qa cum illa desyderamus, ab alijs auertimur, & ex memoria potius repetimus, quàm ex materia. Plura sunt autem, si strictius utrunque quaerendum est, quae inueniri possunt, quàm quae inuenta sunt.

Quemadmodum extemporalis facultas paretur, & contineatur.

MAXIMVS uero studiorum fructus est & uelut praemium quoddam amplius longi laboris, ex tempore dicendi facultas, quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia ciuilibus officijs renuntiabit, & solam scribendi facultatem potius ad alia opera conuertet. nec enim bonae fidei uiro conuenit auxilium publicum polliceri, quod praesentissimis quibusq; periculis desit, monstrare portum, ad quem nauis accedere, nisi lenibus uentis uecta non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitae necessitates, uel apud magistratus, uel

Cicero de orat. 134

repræsentatis iudicijs, continuo agendi. Quarum siqua non dico cuicunque innocentium ciuium, sed amicorum, ac propinquorum alicui euenerit, stabit'ne mutus & salutarem petentibus uocem, statimq; si non succurratur, perituris, moras, & secessum, & silentium quæret, dum illa uerba fabricentur, & memoriæ insidant, & uox, ac latus præparetur. Qui uero patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus? quid, cum aduersario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea, quæ opinati sumus, & contra quæ scripsimus fallunt, ac tota subito causa mutatur. atqui ut gubernatori ad incursus quoque tempestatum, sic agenti ad uarietatem causarum ratio mutanda est. Quid porro multus stylus, & assidua lectio, & longa studiorum ætas facit? si manet eadem, quæ fuit incipientibus, difficultas? perisse profecto confitendum est præteritum laborem, cui semper idem laborandum est, neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit. Id autem maxime hoc modo consequemur. Nota sit primum dicendi uia. neque enim prius contingere cursus potest, quàm scierimus, quò sit, & qua perueniendum. nec satis est non ignorare, quæ sunt causarum iudicialium partes, aut quæstionum ordinem recte disponere (quanquam ista sunt præcipua). sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps, quæ ita sunt natura copulata, ut mutari, aut interuelli sine confusione non possint. Quisquis autem uiam, qua sit ingrediendum discet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie uelut duce, propter quod homines etiam modicè exercitati, facillime tenorem in narrationibus seruant. deinde quid quoque loco quærant scient, nec circunspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur, nec confundent ex diuersis orationem uelut salientes huc illuc, nec usquam insistentes. Postremo habebunt modum, & finem, qui esse citra diuisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus, quæ proposuerint, peruenisse se ad ultimum sentient. Et hæc quidem ex arte, illa uero ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus. multo, ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem etiam quæ subito effusa sint, reddant, ut cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo, & exercitatio facilitatem maxime parit, quæ si paulum intermissa fuerit, non uelocitas illa modo tardatur; sed ipsum coit, atque concurrit. Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperq; nostram uocem prouisa, &

formata cogitatio excipiat. Vix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut inuentioni, dispositioni, elocutioni, ordini uerborum, rerumq;, tum ijs, quæ dicit, quæ subiunctturus est, quæ ultra spectanda sunt adhibita uocis, pronuntiationis, gestus obseruatione una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intentio, ac præse res agat, quantumq; dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur, ut donec perueniamus ad finem, non minus prospectu procedamus, quàm gradu, si nõ intersistentes, offensantesq; breuia illa, atque concisa singultantium modo eiecturi sumus. Est igitur usus irrationabilis quidam, quem græci ἄλογον τρίβων uocant, qua manus in scribendo decurrit, qua oculi totos simul in lectione uersus, flexusq; eorum, & transitus intuentur, & ante sequentia uident, quàm priora dixerunt. quo constant miracula illa in scænis pilariorum, ac uentilatorum, ut ea, quæ emiserint, ultro uenire in manus credas, & qua iubentur decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea, de qua locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud, quod in se rationem non habet, in ratione uersetur. Nam mihi ne dicere quidem uidetur, nisi qui disposite ornate, copiose dicit. Sed nec tumultuarij, nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem iurgantibus etiam mulierculis superfluere uideo, cum eo, quod si calor, ac spiritus tulit frequenter accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit, deum tunc affuisse, cum id euenisset, ueteres oratores, ut Cicero dicit, aiebant. sed ratio manifesta est. nam bene concepti affectus, & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescũt, & dilatæ non reuertuntur. Vtiq; uero cum infelix illa uerborum cauillatio accessit, & cursus ad singula uestigia restitit, non potest ferri contorta uis, sed ut optime uocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ, de quibus dixi, rerum imagines, quas uocari φαντασίας indicauimus, omniaq;, de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus habenda in oculis, in affectus recipienda. pectus est enim, quod disertos facit, & uis mentis. ideoq; imperitis quoque, si modo sunt aliquo affectu conatati, uerba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas, ut si per aliquam rectam uiam mittamus oculos, simul omnia, quæ sunt in ea, circaq; intuemur, non ultimum tantum uidemus, sed usq; ad ultimum. Addit ad dicendum etiam pudor stimulos. habet & dicendorum expectata laus. mirumq; uideri potest, quod cum stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentia, ut miles concen

sup. 107

tu signorum excitatur. Nanq; & difficiliorem cogitationem exprimit, & expellit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia expectant, ut eloquētia quoq; quanquam plurimum habeat in se uoluptatis, maxime tamen præsenti fructu laudis, opinionisq; ducatur. Nec quisq̄ tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipiēti statim posse contingere. sed sicut in cogitatione præcepimus, ita facilitatem quoque extemporalem à paruis initijs paulatim perducemus ad summam, quæ nec perfici, nec contineri nisi usu potest. Cæterum euenire eo debet, ut cogitatio, non utiq; melior sit ea, sed tutior, cum hac facilitatem nō in prosa modo multi sint consecuti, sed etiā in carmine, ut Antipater Sidonius, et Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est, non quia nostris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc, & faciant, quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum rés, aut necessitatem) quam exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum. Neq; uero esse unq̄ tantam fiduciā facilitatis, uelim ut non breue saltem tempus, quod nusquam ferè deerit, ad ea, quæ dicturi sumus, dispicienda sumamus, quod quidem in iudicijs, ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam, quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam peruersa ducit ambitio, ut exposita controuersia protinus dicere uelint. quin etiam, quod est in primis friuolum, ac scænicum, uerbum petant, quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet inuicem eloquentia, & qui stultis eruditi uideri uolunt, stulti eruditis uidentur. Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & uis omnis intendenda rebus, & in præsentia remittendum aliquid ex cura uerborum. Si sequi utrunque non dabitur, tum & tardior pronuntiatio moras habet, & suspensa, ac ueluti dubitans oratio, ut tamen deliberare, non hæsitare uideamur. Hoc, dum egredimur è portu, si nos nō dum aptatis satis armamentis aget uentus, deinde paulatim simul euntes aptabimus uela, & disponemus rudentes, & impleri sinus optabimus. id potius, quàm se inani uerborum torrenti dare quasi tempestatibus, qui uolent, auferentur. Sed non minore studio continetur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim semel percepta non capitur. stylus quoque intermissione paulum admodum de celeritate perdit. promptum hoc, et in expedito positum exercitatione sola continetur. Hac uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum sumus iudicio, atq; opinione soliciti. rarū est enim, ut satis se quisq; uereatur, uel soli tamē dicamus potius, quàm non omnino dicamus. Est alia

exercitatio cogitandi, totasq; materias, uel silentio, dum tamen quasi di
cat intra se ipsum persequendi, quæ nullo non tempore, locoq; quando
non aliud agimus, explicari potest, & est in parte utilior, quàm hæc
proxima. Diligentius enim componitur quàm illa, in qua contextum
dicendi intermittere ueremur. Rursus illa alia prior plus confert uo-
cis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipse, ut dixi, excitat
oratorem, & iactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda leones
facere dicuntur, hortatur. Studendum uero semper, & ubique. Neque
enim ferè tam ullus est dies occupatus, ut nihil lucri (uelut Cicero Bru
tum facere tradit) operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut dicen-
dum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam
in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi, nec id quidem ta-
cendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam
negligentem esse sermonem, quicquid loquemur, ubicunque sit, pro
sua scilicet portione perfectum, scribendum certe nunquam est ma-
gis, quàm cum multa dicemus ex tempore, ita enim seruabitur pondus,
& intrans illa uerborum facilitas in altum reducetur, sicut rustici
proximas uitis radices amputant, quæ illam in summum solum du-
cunt, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrũq;
cum cura, & studio fecerimus, inuicem prosit, ut scribendo dicamus di
ligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo quoties licebit,
si id non dabitur cogitandum, ab utroque exclusi, debent tamen inni-
ti, ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse uideatur.
Plerunque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria, &
utique initia scribant, cætera, quæ domo afferunt, cogitatione com-
plectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium com
mentariis ipsius apparet, sed feruntur aliorum quoque, & inuen-
ti forte, ut eos dicturus quisque composuerat, & in libris digesti,
ut causarum, quæ sunt actæ à Seruio Sulpitio, cuius tres orationes
extant. Sed ij, de quibus loquor, commentarij, ita sunt exacti, ut ab
ipso mihi in memoriam posteritatis uideantur esse compositi. Iam Ci
ceronis ad præsens modo tempus aptatos libertus Tiro contraxit,
quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admira-
biles in hoc genere prorsus recipio hanc breuem annotationem, li-
bellos quoque, qui manu teneantur, & ad quos interim respice-
re fas sit, illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, ne in ijs, quæ
scripserimus, uel in summas, siue in commentarios, & capita con-
ferre. facit enim & discendi negligentiam hæc ipsa fiducia, et lacerat,

Val. max. de carm. fol. 166.

208.

ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod non simus memoria persecuturi. Nam hoc quoque accidit, ut reuocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri, sic anceps inter utrunque animus æstuat, cum & scripta perdit, & non quærit noua. Sed de memoria destinatus est proximo libro locus, nec huic parti subiungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER VNDECIMVS.

De apte dicendo.

ARRATA, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi, cogitandique, & ex tempore etiam, cum res poscet, orandi, proxima est cura, ut dicamus apte, quam uirtutem elocutionis quartam Cicero demonstrat, quæque est, meo quidem iudicio, maxime necessaria. Nam cum sit ornatus orationis uarius, & multiplex, conueniatque alius alij, nisi fuerit accommodatus rebus, atque personis, non modo non illustrabit eam, sed & destruet, & uim rerum in contrarium uertet. Quid enim prodest esse uerba & latina, & significantia, & nitida, figuris etiam, numerisque elaborata, nisi cum ijs, in quæ iudicem duci, formariq; uolumus consentiant? Si genus sublime dicendi paruis in causis, paruum, limatumque grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax suppliciis, summissum concitatis, truxque, atque uiolentum iucundis adhibeamus, ut monilibus, & margaritis, ac ueste longa, quæ sunt ornamenta fœminarum, deformentur uiri, nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augustius, fœminas deceat. Hunc locum Cicero breuiter in tertio de oratore libro perstringit, neque tamen uideri potest quicquam omisisse, dicendo non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus, nec ferè pluribus in oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos Oratores, homines q; eruditissimos dicat, satis habet partem hanc, uelut notare inter agnoscentes. Et hic Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota. Ideoque breuius à se

dici, quanquam sit fusus locus, tractetur q; à philosophis latius, nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus. Ideoq; paulo pluribus uerbis debet haberi uenia. Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, mouendo iudici conueniat, qd quaq; parte orationis petamus, ita nec uetera, aut trãslata, aut ficta uerba incipiendo, narrando, argumentando tractabimus. neque decurrentis contexto nitore circuitus, ubi diuidẽda erit causa, & in partes suas digerenda. neque humile, atque quotidianum sermonis genus, & compositione ipsa dissolutum epilogis dabimus. nec iocis lachrymas, nec ubi opus erit miseratione sicabimus. Nam ornatus omnis non tam sua, quàm rei, cui adhibetur, conditione constat, nec plus refert, quid dicas, quàm quo loco. Sed totum hoc apte dicere, non elocutionis tantum genere constat, sed est cum inuentione commune. nãsi tantum habeant etiam uerba momentum, quanto res ipsæ maius? quarum quæ esset obseruatio suis locis subinde subiecimus. Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum quid expediat, sed etiam quid deceat inspexerit, nec me fugit plerunq; hæc esse coniuncta. Nam quod decet fere prodest, neque alio magis animi iudicum conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. aliquando tamen & hæc dissentiunt, quoties autem pugnabunt ipsam utilitatem uincet, quod decet. Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socratis fuisse, quàm si esset usus illo iudiciali genere defensionis, et oratione summissa, conciliasset iudicum animos sibi, crimenq; ipsum solicite redarguisset? Verum id minime eum decebat. Ideoq; sic egit, ut qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. maluit enim uir sapientissimus, quod superesset ex uita sibi perire, quàm quod præterisset. & quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se iudicijs reseruauit, breui detrimento iam ultimæ senectutis, æuum seculorum omnium consecutus. Itaq; quamuis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam obtulisset, uti ea noluit, cum eam bonam quidem, sed parum sibi conuenientem iudicasset. Quo uel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore seruandum, cum interim persuadere deforme sit, non fuit hoc utile absolutioni, sed quod est maius, homini fuit, nos secundum communem potius loquendi consuetudinem, quàm ipsam ueritatis regulam, diuisione hac utimur, ut ab eo, quod deceat, utilitatem separemus, nisi forte prior ille Africanus, q patria cedere, quàm cũ tribuno pl. humillimo contendere, de innocentia sua maluit, inutiliter sibi uidetur consuluisse, aut. P. Rutilius, uel

cum illo

Vide Mar. 127. Lic. de omit. 34. 32

cum illo penè socratico genere defensionis est usus, uel cum reuocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret nesciebat. Hi uero parua illa, quæ abiectissimus quisq; animus utilia credit, si cum uirtute conferantur, despicienda iudicauerunt. Ideoq; perpetua seculorum admiratione cælebrãtur. Neq; nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed qualecunq; discrimen, raro admodum eueniet. Cæterum idem ferè, ut dixi, in omni genere causarum & proderit, & decebit. Est autem quod omnes & semp, & ubiq; persuadere, ac dicere honeste, honesteq; facere deceat. contraq; neminem unquam ullo in loco turpiter. Minora uero, quæ sunt ex mediis plerunq;, sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint, aut pro persona, tempore, loco, causa, magis, ac minus, uel excusata debeant uideri, uel reprehendenda. Cum dicimus autem de rebus aut alienis, aut nostris, diuidenda est ratio eorum, dum sciamus pleraq; neutro loco conuenire. In primis igitur omnis sui uitiosa iactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipue. affertq; audientibus non fastidium modo, sed plerunq; etiam odium. habet enim mens nostra natura sublime quiddam, & erectum, & impatiens superioris. ideoq; abiectos, aut submittentes se libenter alleuamus, quia hoc facere tanquã maiores uidemur, et quoties discessit æmulatio succedit humanitas, at q se supra modum extollit, premere, ac despicere creditur, nec tam se maiorem, quàm minores cæteros facere. Inde inuident humiliores. nam hoc uitium est eorum, qui nec cedere uolunt, nec possunt contendere, rident superiores, improbant bonos, plerunq; uero deprehendas arrogantium falsam de se opinionem, sed in ueris quoq; sufficit conscientia. Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quãquam is quidem rerum à se gestarum gloria maior, quàm eloquẽtiæ fuit in orationibus utique iactator, ac plerunq; illud quoq; non sine aliqua ratione fecit, aut enim tuebatur eos, quibus erat usus adiutoribus in opprimenda coniuratione, aut respõdebat inuidiæ, cui tamen non fuit par, seruatæ patriæ pœnam passus exilium, ut illorum, quæ egerat in consulatu, frequens commemoratio possit uideri non gloriæ magis quàm defensioni data. Eloquentiam quidem cum plenissimam diuersæ partis aduocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogauit.

» Illius sunt enim. Siquid est in me ingenij iudices, quod sentio quàm
» sit exiguum. &, quo ingenio minus possum, subsidio mihi diligen-
» tiam comparui. Quin etiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamuis multum esset in hoc quoq; momenti uter ad agendum magis idoneus ueniret, dicẽdi tamen facultatem ma-

sup. 137 cit. de orat 105. opt. 28

p. milione 29 cit. p. domo sua. 217

gis illi detraxit, quàm arrogauit sibi, sé; non consecutum, sed omnia fecisse, ut posset eam consequi, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis aliena tamen persona uerum de eloquentia sua dicat. Et aperte tamen gloriari nescio, an sit magis tolerabile, uel ipsa illa uitij huius simplicitate, quàm illa iactatione peruersa, si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum, et potens infirmum, & disertus imperitum planè, & infantem uocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam deridere, ab alijs ergo laudemur. Nam ipsos (ut Demosthenes ait) erubescere etiá cum ab alijs laudabimur, decet. Neque hoc dico nó aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum. Sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte, quod tamen ita emendauit, ut necessitatem id faciendo ostenderet, inuidiam q; omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset. Sed & M. Tullius sæpe dicat de oppressa coniuratione Catilinæ, sed modo id uirtuti Senatus, modo prouidentiæ deorum immortalium assignat, plerunq; contra inimicos, atq; obtrectatores plus uendicat sibi. erant enim tuenda, cũ obijcerentur. In carminibus utinam pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ, &
Fortunatam natam me consule Romam, & Iouem illum, à quo
in conalium deorum aduocatur, & Mineruam, quæ omnes eum artes edocuit, quæ sibi ille secutus quædam græcorum exempla permiserat. Verum eloquentiæ, ut indecora iactatio, ita nonnunquam concedenda fiducia est. nã quis reprehendat hæc? Quid putem? contemptum'ne me? non uideo, nec in uita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenij quid despicere possit Antonius. & paulo post apertius. An decertare mecum uoluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est, quid enim plenius? quid uberius? q̃ mihi pro me & contra Antonium dicere? Arrogantes & illi, qui se iudicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inuiti iudices audiunt præsumentem partes suas, nec hoc oratori contingere inter aduersarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, ipse dixit. Sed istud magis, minus'ue uitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, authoritate, quæ tamen uix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia, in quibus patronus argumentum ex seipso petet, qã fuisset tumidius, si criminis loco negasset Cicero equitis Romani esse filium se defendente. At ille feat hoc etiam

fauorabile

fauorabile coniungendo cum iudicibus dignitatem suam. Equitis autem Romani esse filium criminis loco poni ab accusatoribus, neq; uobis iudicantibus oportuit, nec defendentibus nobis. Impudens tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora, sed ut quisq; ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehēdēdus. Videas autem rixatores quosdam, neq; iudicum reuerentia, neq; agendi more, ac modo contineri. quos ipso mentis habitu manifestum sit, tam in suscipiendis, q̄ in agendis causis, nihil pensi habere. Profert enim mores plerunq; oratio, & animi secreta detegit, nec sine causa græci prodiderunt, ut uinat quēq; etiam dicere. Humiliora illa uitia, summissa adulatio, affectata securitas in rebus, ac uerbis parum modestis, ac pudicis, uilis pudor, in omni negotio neglecta authoritas, quæ ferè accidunt ijs, qui nimium aut blādi esse, aut ridiculi uolunt. Ipsum autem eloquētiæ genus alios aliud decet. Nam neq; tam plenum, & erectum, & audax, et præcultum senibus conuenerit, quàm pressum, & mite, & limatum, et quale intelligi uult Cicero, cum dicit orationem suam cœpisse canescere, sicut uestibus quoq; non purpura, coccoq; fulgentibus, illa ætas satis apta sit. In iuuenibus etiam uberiora paulo, & penè periclitantia ferūtur, at in ijsdem siccum, & solicitū, et contractum dicendi propositum, plerunq; affectatione ipsa seueritatis inuisum est, quando etiam morum senilis authoritas immatura in adolescentibus creditur. Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo, ut quidam faciunt, ostentantibus, parum decori sunt, pleriq; orationis ornatus, maximēq; ex affectibus, quos illi uitia dicunt. Verba quoq; exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diuersa. non enim solum illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur. saxa, atq; solitudines uoci respondent. sed etiam illa, quanquam plena sanguinis. Vos enim iam albani tumuli, atque luci, uos inquam imploro, atq; testor, uosq; Albanorum obrutæ aræ sacrorum populi Ro. sociæ, et æquales, non conueniant barbæ illi, atq; tristitiæ. At uir ciuilis, uereq; sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi reip. dediderit, à qua lōgissime isti, qui philosophi uocantur, recesserunt, omnia, quæ ad efficiendum oratione quod proposuerint, ualent, libenter adhibebit, cum prius, quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. Est quod principes deceat, alijs non concesseris. Imperatorū, ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ, sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator. Et hic, qui bello ciuili se interfecit, Cato eloquens senator fuit. Idem dictum sæpe in alio liberum, in alio

Iuu. 82

supra 203. pertinet

29

furiosum, in alio superbũ est. Verba aduersus Agamemnonẽ à Ther
site habita ridentur. Da illa Diomedi, alij ue, cui pari, magnum ani-
» *mum ferre præ se uidebuntur.* Ego te inquit consulem putem L.
113 » Crassus Philippo, cum tu me non putes Senatorem? uox honestissimæ
libertatis, non tamen ferres quẽcunq; dicentem. negat se magni facere
Camling. aliquis poetarum, utrum Cæsar ater, an albus homo sit, insania, uer
te, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est. Maior in personis ob
seruatio est apud comicos, tragicosq;, multis enim utuntur, & uarijs.
Eadem & eorum, qui orationes alijs scribebant, fuit ratio, & decla
mantium est. non enim semper ut aduocati, sed plerunq; ut litigato
res dicamus. Verum etiam in ijs causis, in quibus aduocamur, eadẽ dif
ferentia diligenter est custodiẽda. Vtimur enim fictione personarum,
& uelut ore alieno loquimur, dandiq; sunt ijs, quibus uocem accom
modamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius cæcus, ali
» ter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. quid asperius li
» ctore Verris? ut adeas tantum dabis. quid fortius illo, cuius inter ipsa
uerberum supplicia una uox audiebatur, cuis Romanus sum. quàm
dignæ Milonis in peroratione ipsa uoces eo uiro, qui pro rep. seditio
sum ciuem toties compescuisset? quiq; insidias uirtute superasset? de-
niq; non modo quot in causa, totidem in prosopopœia sunt uarietates.
sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, fœminarum, pupillorum,
mutarum etiam rerum assimulamus affectus, quibus omnibus debe
tur suus decor. Eadem in iis, pro quibus agemus, obseruanda sunt. ali
ter enim pro alio sæpe dicendum est, ut qsquis honestus, humilis, in-
uidiosus, fauorabilis erit, adiecta propositorum quoq;, & anteactæ
uitæ differentia. Iucundissima uero in oratore humanitas, facilitas, mo
deratio, beneuolentia, sed illa quoq; diuersa, bonum uirum decent, ma
los odisse, publicatuicæ commoueri, ultum ire scelera, & iniurias, & o-
mnia, ut in initio dixi, honesta. Nec tantum quis, & pro quo, sed etiã
apud quem dicas interest. facit enim & fortuna discrimen, et potestas,
nec eadem apud principem, magistratum, Senatorem, priuatum ta-
men liberum ratio est, nec eodem sono publica iudicia, et arbitrorum
disceptationes aguntur. nam ut orantem pro capite solicitudo deceat, et
cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ, ita in
paruis rebus, iudicijsq; uana sint eadem, rideaturq; merito, qui apud
disceptatorem de re leuissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis cõ
fessione, non modo se animo commoueri, sed etiã corpore ipso perhor-
rescere, quis enim nesciat qn aliud dicendi genus poscat grauitas se-
natoria, aliud aura popularis, cum etiam singulis iudicantibus, nõ idẽ

apud graues

apud graues uiros, quod leuiores, non idē apud eruditum, quod militarem, ac rusticum deceat. Sit q; nonnunquam summittenda, & contrahenda oratio, ne iudex eam uel intelligere, uel capere non possit. Tempus quoq;, ac locus egent obseruatione propria. nam & tempus, tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustum est. atque ad hæc omnia componendus orator, & loco publico an priuato. celebri an secreto. aliena ciuitate an tua. in castris deniq;, an foro dicas, interest plurimum, ac suam quicque formam, & proprium quendam modum eloquentiæ poscit. cum etiam in cæteris actibus uitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi facere conueniat, & pleraq;, quæ natura non sunt reprehendenda, atq; ideo interim sunt necessaria alibi, quàm mos permiserit, turpia habeantur. Illud iam diximus quanto plus nitoris, & cultus demonstratiuæ materiæ, ut ad delectationē audientium compositæ, quàm quæ sunt in actu, & contentione suasoriæ, iudiciales q; permittant. Hoc adhuc adijciendum aliquas etiam, quæ sunt egregiæ dicendi uirtutes, quo minus deceant effici conditione causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipue q apud uictorem, et principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis, aut repetitis ex uetustate uerbis, compositione, quæ sit maxime à uulgari usu remota, decurrentibus periodis, quamlætissimis locis, sententij q; dicentem? non perdant hæc omnia necessarium periclitanti solicitudinis colorem, petendum q; etiam innocentibus miseriordiæ auxilium? Commoueatne quisquam eius fortuna, quem timidum, ac sui iactantem, et ambitiosum institorem eloquentiæ in anipiti sorte uideat? non, immo oderit reum uerba aucupantem, & anxium de fama ingenij, & cui esse diserto uacet. Quod mire M. Cœlius in defensione causæ, qua reus de ui fuit, comprehendisse mihi uide
» tur. Ne cui uestrum, atq; etiam omnium, qui ad rem agendā assunt,
» mens, aut uultus molestior, aut uox immoderatior aliqua, aut deniq;,
» quod nimium est, iactantior gestus fuisse uideatur. Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ, sententiolis ne flendum erit? ἐπιφωνήματα, aut ἐπιμνήματα exorabunt, non quicquid meris adijcietur affectibus omnes eorum diluet uires, & miserationem se curitate laxabit? Age si de morte filij sui, uel iniuria, quæ morte sit grauior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ contingit ex sermone puro, atque diluendo, quæret, breuiter, ac significanter ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos? et propositionum, ac partitionum aptabit leporē et, ut plerunq; in hoc genere moris est, intentione

omni remissa loquatur? quo fugerit interim dolor ille? ubi lachrymæ subsiterint? unde se in medium tam secura obseruatio artium miserit? non ab exordio usq; ad ultimam uocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ uultus seruabitur? siquidem uolet dolorem suum etiam in audientes transfundere, quem si usquam remiserit, in animum iudicantium non reducet. Quod præcipue declamantibus (neq; enim me pœnitet ad hoc quoq; opus meum, et curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola fingunturaffectus, quos non ut aduocati, sed ut passi subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, cum ius mortis à Senatu quidã, uel ob aliquam magnam infelicitatem, uel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non solum non cantare, quod uitium peruasit, aut lasciuire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, & quidem ita ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus, decet. nã qui intermittere in agendo dolorẽ potest, uidetur posse etiam deponere. Nescio tamen an huius, de quo loquimur, decoris custodia maxime curat eos, contra quos dicimus, examinanda sit. nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse uideamur. Ideoq; mihi illud Cassij Seueri non mediocriter displicet. Dij boni uiuo, & quo me uiuere iuuet, aspernantem reũ uideo. non enim iusta ex causa, uel necessaria uideri potest postulasse eum, sed quadam accusandi uoluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desyderant. Qua propter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat eius ualetudine, & quãlibet grauia filio pater obiecturus miserrimam sibi ostendat esse hãc ipsam necessitatem, nec hoc paucis modo uerbis, sed toto colore actionis, ut id eum nõ dicere modo, sed etiam uere dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris uestigia, & sacra quædam patris eius memoria. Iam quomodo contra abdicantem patrem, querentem uxorẽ agi causam oportet, in libro, ut arbitror, septimo dixi, quando etiam aduocati uocẽ uti deceret, quartus liber, in quo procemij præcepta sunt, continet. Esse & in uerbis quod deceat, aut turpe sit, nemini dubium est. Vnum iam igitur huic loco, quod est sanè summæ difficultatis, adijcendum uidetur, quibus modis ea, quæ sunt natura parum speciosa, quæq; non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. quid asperiorem habere frontem pot? aut quid aures hominum magis respuũt? quãm cum est filio, filijue aduocatis in matrem perorandum? aliquãdo tamen necesse est, ut in causa Cluentij habiti. Sed non semper illa uia, qua contra Sassiam

tra Sasiam Cicero usus est, non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re, & quomodo lædat. Itaq; illa cum filij caput palàm impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen, quæ sola supererant, diuine Cicero seruauit. Primum ne obliuiscereturreuerentiæ, quæ parentibus debetur. deinde ut repetitis altius causis, diligentissime ostenderet, quàm id, quod erat in matrem dicturus, non oportæret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primaq; hæc expositio fuit, q̃q̃ ad præsentem quæstionem nihil pertinebat, adeo in causa difficili, atque perplexa, nihil prius intuendum credidit, quàm quid deceret. fecit itaq; nomen parentis non filio inuidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. potest tamen aliquando mater & in re leuiore, ac minus infesta contra filium stare, tum lenior, atq; summissior decebit oratio. Nã & satisfaciendo, aut nostram minuemus inuidiam, aut etiam in diuersum eam transferemus, & si grauiter dolere filium palàm fuerit, credetur abesse ab eo culpam, fiet q; ultro miserabilis. Auertere quoq; in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur, & omnia nos passuros, nihil aspere dicturos testandum, ut etiam siqd non possumus conuitiari, nolle uideamur. etiam siquid obijciendum erit, officium est patroni, ut id filio inuito, sed fide cogente facere credatur, ita poterit uterq; laudari. Quod de matre dixi, de utroq; parente accipiendum est. Nam inter patres etiam, filiosq;, cum interuenisset emancipatio, litigatum scio. In alijs quoq; propinquitatibus custodiendũ est, ut inuiti, & necessario, & parce iudicemur dixisse. magis autem aut minus, ut cuiq; psonæ debetur reuerẽtia. Eadẽ pro libertis aduersus patronos obseruãtia, et, ut semel plura cõplectar, nunquã decebit sic aduersus tales agere psonas, quo modo contra nos agi ab hoibus conditionis eiusdẽ iniquo aio tulissemus. Præstatur hoc aliqñ etiã dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, neqs nos aut petulantes in lædendis ijs, aut ẽt ambitiosos putet. Itaq; Cicero q̃q̃ erat in Cottã grauissime dicturus, neq; aliter agi P. Oppij causa poterat, longa tamen præfatione excusauit officij sui necessitatẽ. Aliqñ ẽt inferioribus, præcipueq; adolescentulis parcere, aut mederi decet. Vtitur hac moderatione Cicero pro Cœlio contra Atracinum, ut eum non inimice corripere, sed penè patrie monere uideatur, nam & iuuenis, & nobilis, & non iniusto dolore uenerat ad accusandum. Sed in ijs quidem, in quibus uel iudici, uel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor, illic plus difficultatis, ubi ipsos, cõtra quos dicimus, ueremur offendere. Duæ simul huiusmodi psonæ Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis, Seruijq; Sulpitij, quàm decen-

237

278.

ter tamen Sulpitio, cum omnes concessisset uirtutes, scientiam petendi consulatus ademit. quid enim aliud esset, quo se uictum homo nobilis, & iuris antistes magis ferret, ut uero rationem defensionis suæ reddidit? cum se studuisse petitioni Sulpitij contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput dicæret? quàm molli autem articulo tractauit Catonē? cuius naturam summe admiratus, non ipsi uitio, sed stoicæ sectæ quibusdam rebus factam duriorem uideri uolebat, ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosorū disputationem crederes incidisse. Hæc est profectò ratio, et certissimum præceptorum genus illius uiri obseruatio, ut cum aliquid detrahere salua gratia uelis, concedas alia omnia, in hoc solo uel minus peritum, q̄ in cæteris, adiecta, si potuerit fieri, etiam causa, cur id ita sit. uel paulo pertinaciorem, uel credulum, uel iratum, uel impulsum ab alijs. Hoc illis commune remedium est, si tota actione æqualiter appareat non honor modo, sed etiam caritas. Præterea causa, si nobis iusta sit, dicenda, neq; id moderate tantum faciamus, sed etiam necessario. Diuersum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioquin turpium, aut nobis inuisorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunq; persona. Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatinio inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat. uerum iusta sit fatendo, non se de ingenij fama, sed de fide esse solicitum. Difficilior ei ratio in iudicio cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cuius egerat causam. uerum illud elegantissime, cum eorum, à quibus ipse perductus esset, precibus, tum etiam adolescentiā suam excusat, detracturus alioqn plus authoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur. Apud iudicem uero, aut propter aliquod commodum eorum, quorum causam suscepimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim iustitiæ eius, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides, ac religio in pronuntiando, quanto minus uel offensæ, uel utilitati suæ indulserit. Hæc & apud eos, à quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittentur, adijcenda ratio uel necessitatis alicuius, si id causæ cedit, uel erroris, uel suspicionis. Tutissimum igitur pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ, perducendusq; omni modo iudex ad iræ pudorem. Accidit etiam non nunquā, ut eadem causa, de qua pronuntiauit, iterum agatur, tum illud quidem commune, apud alium nos iudicem disputaturos de illius sententia non fuisse. neque enim emendari ab alio quàm ab

ipso fas

ipso fas esse. Cæterum ex causa, ut quæq; pmittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut quod timidissime, & si nihil aliud planè fuerit, dicendum est, patronos non satis fecisse. Succurret etiam, si apud alios iudices agetur, ut in secunda assertione, aut in centumuiralibus iudicijs duplicibus parte uicta, decentius erit quoties contigerit seruare iudicum pudorem, de qua re latius probationum loco dictum est. Potest euenire, ut in alijs reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus, ut obijcit Ligario Tubero, quod in Africa fuerit. & ambitus quidam dãnati recuperandæ dignitatis gratia, reos eiusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem, luxuriosus ipse iuuenis accusat. Id quàm decenter fieri possit, equidem non inuenio, nisi aliquid reperiatur, quod intersit, persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero iuuenem se patri hæsisse, illum à senatu missum nõ ad bellum, sed ad frumentum cœmendum ait, ut primum licuerit, à partibus recessisse. Ligarium & perseuerasse, & non pro Cn Pompeio, inter quem, & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum saluam uterque remp. uellet, sed pro Iuba, atque Afris inimicissimis Populi R. stetisse. Cæterũ uel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id iã iudicis est, non actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim uideri satis emendatus, qui in odium eorum, in quibus errauerat, ipse conuersus est. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciunt, ut cum pater natum ex meretrice quod duxerit meretricem in matrimonium, abdicat. Scholastica materia, sed non quæ non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet, uel quod omnium sit uotum parẽtum, ut honestiores quàm sint ipsi, liberos habeant. nã et filia nata, meretrix eam mater pudicam esse uoluisset, uel quod humilior ipse fuerit (licet enim hoc dicere) uel quod non habuerit patrem, qui moneret, quin eo munus id faciendum filio fuisse, ne renouaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris uitæ necessitatem, ne denique legem quandam suis quoque subinde liberis daret. & credibilis erit etiam propria quædam in illa meretrice turpitudo, quam nunc hic pater ferre non possit. alia præterea. neque enim nunc declamamus, sed ostendimus nonnunquam posse ipsis incommodis dicentem bene uti. Illic maior æstus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprum præcipue in maribus, aut os profanatum, non dico si loquatur ipse. Nam quid aliud ei quàm gemitus, ac fletus, & execratio uitæ conueniant? ut iudex intelligat potius dolorem illum, quàm audiat. Sed patrono quoq; per similes affectus eundum erit, quia hoc iniuriæ genus uerecundius inest pas

sis, quàm ausis mollienda est in plerisque alio colore asperitas ora-
» tionis, ut Cicero de præscriptorum liberis fecit. quid enim crude
» lius quàm homines honestis parentibus, ac maioribus natos à ꝓ ep. sum
» moueri? Itaque durum id esse summus ille tractandorum animo-
rum artifex confitetur. Sed ita legibus Syllæ coerceri statum ciuitatis af
firmat, ut ijs solutis stare ipsa non possit, assecutus itaque est, ut ali-
quid eorum quoque causa uideretur facere, contra quos diceret. Illud
etiam in iocis monui, quàm turpis esset fortunæ insectatio, & ne in
totos ordines, aut gentes, aut populos petulanter incurreret. Sed in-
terim fides patrocinij cogit quædam de uniuerso genere aliquorum
hominum dicere, uel libertinorum, uel militum, uel publicano-
rum, uel similiter aliorum; in quibus omnibus commune remedium
est, ut ea, quæ lædunt, non libenter tractare uidearis, nec in omnia
impetum facias, sed in id, quod expugnandum est, & reprehendes,
alia laude compenses. Si cupidos dicas esse, non mirum, quod perici
lorum, ac sanguinis sibi maiora deberi præmia putent, eosdem petulā
tes, & hoc fieri, quod bellis magis quàm paci assueuerint, libertinis
detrahenda est authoritas, licet ijs testimonium reddere industriæ,
p quam exierint de seruitute. Quod ad nationes exteras pertinet.
Cicero uarie detracturus græcis testibus fidem, doctrinam ijs con-
cedit, & literas, se'q; eius gentis amatorem esse profitetur. Sardos con-
temnit, Allobrogas ut hostis insectatur, quorum nihil tunc, cum dice-
retur parum aptum, aut remotum, cura decoris fuit. Verborum eti-
am moderatione detrahi solet, siqua est rei inuidia, si asperum di-
cas, nimium seuerum, iniustum persuasione labi, pertinacem ultra
modum tenacem esse propositi, plerunque uelut ipsos coneris ratio-
ne uincere, quod est mollissimum. Indecorum est super hæc omne ni-
mium, ideo'q; etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoq;
temperetur, gratiam perdit. Cuius rei obseruatio iudicio magis quo-
dam sentiri quàm præceptis tradi potest, quantum satis sit, & quan
tum recipiant aures, non habet hæc res mensuram, & quasi pondus,
quia ut in cibis alia alijs magis complent. Adijciendum etiam bre-
uiter uidetur, quod fere dicendi uirtutes diuersissimæ, non solum su
os amatores habeant; sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero
quodam loco scribit id esse optimum, quod cum te facile credideris
consequi, imitatione non possis. Alio uero se non id egisse, ut ita di-
ceret, quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo. quod
potest pugnare inter se uideri. Verum utrunque ac merito lauda-

tur, causa enim, modoq; distat, quia simplicitas illa, & uelut securitas inaffectatæ orationis mire tenues causas decet, maioribus illud admirabile dicendi genus magis conuenit. In utroque eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

De memoria.

MEMORIAM quidam naturæ modo esse munus existimauerunt. Est q; in ea non dubie plurimum, sed ipsam excolendo, sicut alia omnia, augetur, & totus, de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc uelut spiritu continentur. Nam & omnis disciplina memoria constat, frustraq; docemur, si quicquid audimus, preterfluat, & exemplorum, legum, responsorum, dictorum, beneq; factorum, uelut quasdam copias, quibus abundare, quasq; in promptu semper habere debet orator, eadem illa uis præsentat. neque immerito thesaurus hic eloquentiæ dicitur, sed non firme tantum continere, uerum etiam cito percipere multa acturos oportet. nec quæ scripseris modo iterata lectione complecti, sed incogitatis quoque rerum, ac uerborum contextum sequi, & quæ sunt ab aduersa parte dicta meminisse. nec utique eo, quo dicta sunt, ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid extemporalis oratio? nõ alio mihi uidetur mentis uigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi sumus intuenda sunt, ita cum semper cogitatio ultra id, quod est, longus quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit. Quod illa quasi quædam media manus acceptum ab intentione tradit elocutioni. Non arbitror autem mihi in hoc immorandum quid memoriam faciat, quanquam plerique imprimi quædam uestigia nostro animo, quæ uelut in ceris annulorum signa, seruentur, existimant, neque ero tam credulus, ut quasi habitu tardiorem, firmioremq; memoriam fieri putem. Eius autem, quod ad animum pertinet magis admirer naturam, subito res uetustas tanto ex interuallo repetitas reddere se, & offerre, nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim, nec uigilantibus, sed etiam quiete compositis magis, eoq; illa quoque animalia, quæ carere intellectu uidemus, meminerint, & agnoscunt, & quanlibet longo itinere diducta ad assuetas sibi sedes reuertuntur. Quid non hæc uarietas mira est? excidere proxima, uetera inhærere, hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari.

ad Heren. 39

cic. de orat. 1. q. 21

ad Heren. 30

Quid quod quædam requisita se occultant? & eadem forte succurrunt? nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit. Nescireturtamen quanta uis esset eius, quanta diuinitas illa, nisi in hoc lumen orandi uim extulisset, non enim rerũ modo, sed etiã uerborum ordinem præstat, nec ea pauca contexit, sed durat propè in infinitum, & in longissimis actionibus prius audiendi patientia, quàm memoriæ fides deficit, quod & ipsum argumentum est subesse artem aliquam, iuuariq; ratione naturam, cum idem docti facere, illud indocti, & inexercitati non possumus, quanquam inuenio apud Platonem obstare memoriæ usum literarum, uidelicet quod illa, quæ scriptis reposuimus, & uelut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubiũ est, quin plurimum in hac parte ualeat mentis intentio, & uelut aciem luminum à prospectu rerum, quas intuetur, non auersa. Vnde accidit, ut quæ per plures dies scribimus, si edisceda sint, cogitatiõe ipsa contineãtur. Artem autẽ memoriæ primus ostẽdisse dicitur Simonides, cuius uulgata fabula est, cum pugili coronato carmen, quale componi uictoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegatam ei pecuniæ partem, quod de more poetis frequentissimo digressus in laudes Castoris, & Pollucis exierat. quapropter partem ab ijs petere, quorum facta celebrasset, iubebatur, & persoluerunt, ut traditum est. nam cum esset grande conuiuium in honorem eiusdem uictoriæ, atque adhibitus ei cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quod eum duo iuuenes equis aduecti desyderare maiorem in modum dicebantur, & illos quidem non inuenit. fuisse tamen gratos erga se eos exitu comperit. nam uix eo limen egresso, triclinium illud supra conuiuas corruit, atque ita contudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordinis, quo quisq; discubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter authores dissensio. Glaucone Charistho. an Leocrati. an Agatharcho. an Scopæ scriptũ sit id carmen. et Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides uidetur. Atq; Apollodorus, et Eratosthenes, & Euphorion, & Larisseus Euriphylus tradiderunt. an Cranone. ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem Thessalum perisse in eo conuiuio constat. adijcitur sororis filius. putant & ortos plerosq; ab alio Scopa, q maiore ætate fuerit, quanq; mihi ittũ de Tyndaridis fabulosum uidetur, neque omnino huius rei meminit usquam poeta ipse, profecto non taciturus de tanta sua gloria. Ex hoc Simonidis facto notatum uidetur iuuari memoriam signatis animo sedibus,

Simonides

id q; credere suo quisq; experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus reuersi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quæ in ijs fecerimus reminiscimur, personæq; subeunt, nonnunq; tacitæ quoque cogitationes in mentem reuertuntur. Nata est igitur, ut in plerisq;, ars ab experimento. Loca dicunt quammaxime spatiosa multa uarietate signata, concipienda esse, domum forte magnam, & in multos diductam recessus, in ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione, ac mora partes eius omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. plus enim quàm firma debet esse memoria, quæ aliam memoriâ adiuuet, tum quæ scripserunt, uel cogitatione complectuntur, et aliquo signo, quo moneãtur, notant, quod esse uel ex re tota potest, ut de nauigatione, militia, uel ex uerbo aliquo. Nam etiam excidentes unius admonitione uerbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum nauigationis, ut anchora, militiæ, ut aliquid ex armis. Hæc itaq; dirigunt, primum locum uestibulo quasi assignant, secundum puta atrium, tum impluuia circumeunt nec cubiculis modo, aut exedris, sed statuis etiam, similibusq; p ordinem committunt. Hoc facto cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, & quod cuiq; crediderunt reposcunt, & eorum imagine admonentur, ut quamlibet multa sint, quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent coniungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest, etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quæ uel fingunturuel sumuntur, imaginibus, uel simulachris, quæ utiq; fingenda sunt, imagines notæ sunt, quibus ea, quæ ediscenda, notamus, ut cũ Cicero dicit locis pro cera, simulachris pro literis utamur. Illud quoque ad uerbum ponere optimum fuerit. Locis est utendum multis illustribus, explicatis modicis intervallis, imaginibus aliqd agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterq; percurrere animũ possint. Quo magis miror quomodo Metrodorus in duodecim signis, per quæ sol meat, tricenos, & sexagenos inuenerit locos. Vanitas nimirum fuit, atque iactatio circa memoriâ suam, potius arte, quàm natura gloriantis. Equidem hæc ad quædam prodesse non negauerim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita reddenda sint, nanque in ijs, quæ didicerunt, locis reponunt res illas, mensam (ut hoc utar) in uestibulo, in atrio puluinum, & sic cætera deinde relegentes, inueniunt ubi posuerint, & forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctione dimissa, quod auxiliendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt.

Quod præstitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in edi-
ficendis, quæ orationis perpetuæ erunt. nam & sensus non eandem
imaginem, quam res habent, cum alterum fingendum sit, & horum
tamen utrunque commonet. Sed cum sermonis alicuius habiti uerbo-
rum contextus est ediscendus eadem arte, quo modo comprehendetur? mi-
tto quod quædam nullis simulachris significari possunt, ut certæ
coniunctiones, habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas ima-
gines omnium, & loca scilicet infinita, per quæ uerba, quæ sunt in
quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicentur, ut memi
nerimus etiam omnium quasi depositorum. non ne impediri quidem
eorum, quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura, nam quo
modo poterunt copulatæ fluere, si propter singula uerba ad singulas
formas respiciendum erit? Quare & Carneades, & Sceptius, de quo
modo dixi, Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatiõe, sibi ha
beant sua, nos simpliciora tradamus. Si longior complectenda memo
ria fuerit oratio, proderit per partes ediscere. Laborat enim maxime
onere, & hæ partes non sint perexiguæ, alioquin nimis multæ erunt,
& eam distinguent, atque concident, nec utiq; certum imperauerim
modum, sed maxime ut quisque finietur locus, ni forte tam sit numero
sus, ut ipse quoque diuidi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut
contextum uerborum, qui est difficillimus, continuet crebra meditatio,
partes deinceps ipsas repetitus ordo coniungat. Non est inutile, quo fa-
cilius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commoneat,
& quasi excitet memoriam. nemo enim ferè tam infelix, ut quod
cuiq; loco signum destinauerit, nesciat, ut si erit tradendus ad hoc, eo
quoque adhuc remedio utatur, ut ipse excitent notæ. hinc est ex ipsa ar
te non inutile attentus ad eos, qui excidunt, sensus, anchoram, ut supra
posui, si de naue dicendum esset, spiculum, si de prælio. Multum enim
signa faciunt, & ex alia memoria uenit alia, ut cum translatus annu
lus, uel alligatus commoneat nos cur id fecerimus. Hæc magis adhuc
astringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id, quod
continendum est, ut in nominibus, si Fabius forte sit tenendus, refera
mus ad illum cunctatorem, qui excadere non potest, aut ad aliquem
amicum, qui idem uocetur, quod est facilius, in apris, & in ursis, &
Nasone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. Ori-
go quoque aliquando declinatorum tenendi magis causa est, ut in Ci-
cerone, Verrio, Aurelio. si debet inseri, illud neminem non iuuabit
ijsdem, quibus scripserit, ceris ediscere. Sequuntur enim uestigijs qui-
busdam memoriam, & uelut oculis intuetur, non paginas modo,

Sepsius ab urbe sepsia

90

sed uersus propè ipsos, qui tum dicit similis legenti. Iam uero si litura, aut adiectio aliqua, aut mutatio interueniat, signa sunt quædam, quæ intuentes errare non possumus. Est ratio, ut & illi, de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita, siquid me experimenta docuerunt, & expeditior, & potentior, ediscere tacite. Nam id quoque est, quod tum erat optimum, si non subirent, uelut otiosum animum plerunque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est uocè, ut duplici motu iuuetur memoria dicendi, & audiendi. Sed hæc uox sit mediocra, & magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorum, quàm aurium sensus. in parte iuuari potest, quod cum semel, aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioquin id maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus, quia continua lectio, & quæ magis, & quæ minus hæret, æqualiter transit, in experiendo teneas'ne, & maior intentio est, & nihil superuacanei temporis perit, quo etiam quæ tenemus repeti solent, ita sola, quæ excaderunt, retractantur, ut crebra reiteratione firmentur, quanquam solent hoc ipso maxime hærere, quod exciderunt. Illud ediscendo, scribendoq; commune est utrique, plurimum conferre bonam ualetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus alijs liberum, uerum etiam in ijs, quæ scripsimus, complectendis multum ualent, & in ijs, quæ cogitamus, continendis propè solæ, exceptæ, quæ potentissima est, exercitatione, diuisio, & compositio. nam qui recte diuiserit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis si modò recte dicimus prima, ac secunda, & deinceps, cohæretq; omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inseri possit. An uero Scæuola in lusu duodecim scriporum, cum prior calculum promouisset, esset q; uictus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus redijt ad eu, qui cum luserat, is q; ita factum esse confessus est. Minus idem ordo ualebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille ualeat alternus, etiam quæ bene composita erunt memoriam serie sua ducent, nam sicut facilius uersus ediscimus quàm prosam orationem, ita prosam iunctam quàm dissolutam, sic contingit, ut etiam quæ ex tempore uidebantur effusa, ad uerbum repetita reddantur, quod meæ quoque mediocritatem memoriæ sequebatur, si quando interuentus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem cœgisset, nec est mendacio locus saluis, qui interfue-

cicde rat. 2. ad uri. 37

runt. Siquis tamen unam, maximamq; à me artem memoriæ quærat, exercitatio est, et labor, multa ediscere, multa cogitare. Et, si fieri potest, quotidie potentissimum est, nihil æque uel augetur cura, uel negligentia intercidit, quare et pueri statim, ut præcepi, quam plurima ediscant, & quæcunque ætas operam iuuandæ studio memoriæ dabit, deuoret initio tædium illud, & scripta, & lecta sæpius reuoluendi, & quasi eundem cibum remandendi, quod ipsum hoc fieri potest leuius, si paucæ primum, & quæ odium non afferant, cœperimus ediscere, tum quotidie adijcere singulos uersus, quorũ accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perueniat, & poetica prius tum oratorum, nouissime etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicendi remota, qualia sunt iuris consultorum. difficiliora enim debent esse, quæ exercent, quo sit leuius ipsum illud, in quod exercent, ut athlætæ pōderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus uacuis, & nudis, in certamine utendũ est. Non omittam etiam quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo turdioribus ingenijs recentem memoriam. mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, siue requiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, siue maturatur, atq; concoquitur, seu firmissima eius pars est recordatio, quæ statim referri non poterant, contexuntur postero die, confirmatq; memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet obliuionis, etiam illa præuelox fere cito effluit, & uelut præsenti officio functa, nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo quæ diutius affixa sint. Ex hac ingeniorum diuersitate nata dubitatio est, an ad uerbum sit ediscendum dicturis, an uim modo rerum, atque ordinem complecti satis sit, de quo sine dubio non potest in uniuersum pronuntiari. Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me uelim syllaba effugiat, alioquin etiam scribere sit superuacuum. Idq; præcipue à pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideoq; et admoneri, & ad libellum respicere uitiosum, quod libertatem negligentiæ facit, nec quisquam se parum tenere iudicat, quod ne sibi excidat non timet, inde interruptus actionis impetus, & resistens, ac salebrosa oratio, et qui dicit ediscenti similis, omnem bene scriptorum gratiam perdit, uel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. Memoria autem facit & prompti ingenij famam, ut illa, quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus prompsisse uideamur, quod et oratori, & ipsi causæ plurimum confert, nam & magis miratur, & minus timet iudex,

quæ

quæ non putat aduersus se præparata. Idq; in actionibus inter præcipua seruandum est, ut quædam etiam quæ optime uinximus, uelut soluta enuntiemus, & cogitantibus nonnunquam, et dubitantibus similes quærere uideamur, quæ attulimus. ergo quid sit optimum neminem fugit. Si uero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se uerba alligare, cum obliuio unius eorum cuiuslibet aut deformem hæsitationem, aut etiã silentium inducat. Tutiusq; multo comprehensis animo rebus ipsis libertatem sibi eloquendi relinquere. nam & inuitus perdit quisq; id, quod elegerat, uerbum, nec facile reponit aliud, dum id, quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium est, nisi in ijs, qui sibi facultatẽ aliquã dicendi ex tẽpore parauerunt. Quod si cui utrunq; defuerit, huic omittere omnino totum actionum laborem, ac si quid in literis ualet, ad scribendum potius suadebo conuertere. Sed hæc rara infelicitas erit. Cæterum quantum natura studioq; ualeat memoria uel Themistocles testis, quẽ unum intra annum optime locutum esse perscire constat, uel Mithridates, cui duas & uiginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse, uel Crassus ille diues, qui cum Asiæ præesset, quinq; græci sermonis differentias sic tenuit, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi redditum ferret, uel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos uersus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam esse nunc, qui facerent, sed mihi nunquam ut ipse interessem contigit, habenda tamen fides est, uel in hoc, ut qui crediderit, & speret.

Magna memoria vir. de his. Val. Max.

De pronuntiatione.

PRONVNTIATIO à plerisq; actio dicitur, sed prius nomen à uoce, sequens à gestu uidetur accipere. Nãq; actionem Cicero aliâs quasi sermonem, aliâs eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quæ sunt eædem pronuntiationis, uocem, atq; motum. Quapropter utraq; appellatione indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus uim, ac potestatem, nec enim tam refert qualia sint, quæ intra nosmetipsos composuimus, quàm quomodo efferantur. Nam ita qsq; ut audit mouetur, quare nec probatio ulla, quæ aliquo modo uenit ab oratore, tam firma est, ut non perdat uires suas, nisi adiuuetur asseueratione dicentis, & affectus omnes languescant necesse est, nisi uo-

Actio eiusdem 134

æ, uultu, totius propè habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices tamen, si nostrum illum ignem iudex conceperit, nedum eum supini, securiq; moueamus, ac non & ipse nostra oscitatione soluatur, documento sunt uel scenica actores, qui et optimis poetarum tantum adiiciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita quàm lecta delectent, et uilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quod si in rebus, quas fictas esse scimus, & inanes tantum pronuntiatio potest, ut iram, lachrymas, solicitudinem afferat, quanto plus ualeat necesse est ubi & credimus? Equidem uel mediocrem orationem commendatam uiribus actionis affirmauerim plus habituram esse momenti, quàm optimam eadem illa destitutam. Siquidem & Demosthenes quid esset in toto opere dicendi primum interrogatus, pronuntiationi palmam dedit, eidemq; secundum, ac tertium locum, do nec ab eo quæri desierit, ut eam uideri possit non præcipuam, sed solam iudicasse. Ideoq; ipse tam diligenter apud Andronicum hipocriten studuit, ut admirantibus eius orationẽ Rhodijs, non immerito Aeschines dixisse uideatur, quid si ipsum audissetis? & M. Cicero unam in dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentia tradit. eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius populi Romani lachrymas concitasse. Antonium, & Crassum multum ualuisse, plurimum uero Q. Hortensium, cuius rei fides est, quod eius scripta tantum intra famam sunt, qui diu princeps oratorum aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, nouissime quoad uixit secundus, ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. Et hercle cum ualeant multum uerba per se, & uox propriam uim adijciat rebus, & gestus, motusq; significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierunt, necesse est. Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cuiusque animi tulit, actionem iudicent fortiorem, & solam uiris dignam, sed non alij ferè quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata, & parum naturalia solent improbare, uel qui uerborum, atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiqtatis affectant. Verum illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci, nostro labori dent ueniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura iuuetur. In hoc igitur non contumaciter consentio primas partes esse naturæ. nam certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in ijs, quæ subito dicenda erunt,

Laus pronuntiationis cic. de ora. lib. 3 cap. 213

cic. de ora. lib. 1 cap. 139 & 152

Val. Max. lib. 8 cap. 171

Hortensius

Am oratores

cic. de orat. 17

cic. de ora. lib. 1 cap. 182

da erunt, facilitas prompta defuerit, nec si inemendabilia oris inœm modo obstabunt, corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte uincatur. Sed ne uox quidem nisi liberalis actionem habere optimam potest, bona enim, firmaq;, ut uolumus, uti licet, mala, uel imbecilla & inhibet multa, ut insurgere, exclamare & aliqua cogit, ut summittere, & deflectere, & raucas fauces, ac latus fatigatum deformi cantico reficere, sed nos de eo nunc loquamur, cui non frustra præcipitur. Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas diuisa partes, uocem, gestumq;, quorum alter oculos, alter aures mouet, per quos duos sensus omnes ad animũ penetrat affectus, prius est de uoce dicere, cui etiam gestus accommodatur. In ea prima obseruatio est, qualem habeas, secunda, quomodo utaris. Natura uocis spectatur, quantitate, & qualitate, quantitas enim simplicior est, in summa enim grandis, aut exigua est. Sed inter has extremitates mediæ sunt species, et ab ima ad summam, ac retro multi sunt gradus. Qualitas magis uaria est, nam est & candida, & fusca, & plena, & exilis, & lenis, et aspera, & contracta, & fusa, & dura, et flexibilis, & clara, & obtusa, spiritus etiam longior, breuiorq;, nec causas cur quicque eorum accidat per se qui proposito operi necessarium est. Eorum'ne sit differentia, in quibus aura illa concipitur, an eorum, per quæ uelut organa meat, an ipsi propria natura, an, prout mouetur, lateris, pectoris'ue firmitas, an capitis etiam plus adiuuet. Nam opus est omnibus, sicut non oris modo sua uitate, sed narium quoq;, per quas, quod superest uocis egeritur. dulcis tamen esse debet non exprobrans sonus. Sed utendi uoce multiplex ratio est. nam præter illam differentiã, quæ est tripartita acutæ, graues, flexæ, tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis opus est, spatijs quoque lentioribus, aut citatioribus. Sed ijs ipsis media interiacent multa, & ut faciles, quanquam ex paucissimis constet, infinitam habet differentiam, ita uox & si paucas, quæ nominari possint, continet species, propria cuique est, & non hæc minus auribus q̃ oculis illa dignoscitur. Augentur autem sicut omnium, ita uocis quoq; bona, cura, & negligentia, uel insatia minuuntur, sed cura non eadẽ oratoribus, quæ phonascis conuenit, tamen multa sunt utrisq; communia, firmitas corporis, ne ad spadonum, & mulierum, & ægrorũ exilitatem uox nostra tenuetur, quod ambulatio, unctio, ueneris abstinentia, facilis caborũ digestio, idest frugalitas præstat. Præterea, ut sint fauces integræ, idest molles, ac lenes, quarum uitio, et frangitur, et obscuratur, & exasperatur, et scinditur uox. Nã ut tibiæ eodem spiritu

actio in duas partes Ad ber. 31.

Iuu. 22.

Vox quis Her. 184

acepto alium clausis, alium apertis foraminibus, aliũ non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt, ita fauces tumentes strangulant uocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, conuulsæ fractis sunt organis similes. finditur etiã spiritus obiectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum spiritus etiam si ultra paulum coit, aliquid tamen caui relinquit, post id ipsum, quod offenderat. Humor quoq; uocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. nam fatigatio ut corpora nõ ad præsens modo tempus, sed etiam in futurum afficit. Sed ut communiter & phonascis, & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia conualescunt, ita curæ non idem genus est. Nam neq; certa tempora ad spatiandum dari possunt tot ciuilibus officijs occupato, nec præparare ab imis sonis uocem ad summos, nec semper à contentione conquiescere licet, cum pluribus iudicijs sæpe dicendum sit, ne ciborum quidem est eadẽ obseruatio. non enim tam molli, teneraq; uocem quàm forti, ac durabili opus est, cum illi omnes etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraq; aspera sint, concitateq; dicenda, & uigiliæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & insudata uestis durãdum, quare uocem delitijs non moliamur, nec imbuamur ea consuetudine, quæ duratura non sit, sed exercitatio eius talis sit, qualis usus ne silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis leuatur. Edisceré autem quo exercearis erit optimum, nam ex tempore dicenti auocatur cura uocis ille, qui ex rebus ipsis concipitur, affectus. & edisceré quammaxime uaria, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur, hoc satis est, alioquin nitida illa, & curata uox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasijs, & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa, atq; robusta, si militare iter, faceq;, & uigilias imperes, deficiant, & quærant unctores suos, nudumq; sudorem. Illa quidem in hoc opere præcipi quis ferat? uitandos soles, atque uentos, & nubila etiam, ac sicitates, ita si dicendum in sole, aut uentoso humido, calidoue die fuerit, reos deferemus. nam crudum quidẽ, aut saturum, aut ebrium, aut iecto modo uomitu, quæ cauenda quidã monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime uoci in illo à puericia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putauerunt, nam est maior in alijs, sed propter humorẽ potius, nam hoc ætas illa turgescit. Itaq; nares etiam, ac pectus eo maxime tempore tument, atq; omnia uelut germinant, eoq; sunt tenera, & iniuriæ obnoxia. Sed ut ad propositum

redeam

sup. 31

ad hoc 34

Vox cor mutatur

redeam iam confirmatæ, constitutæq; uocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. nanq; hoc modo non uox tantum confirmatur, & latus, sed etiam corporis decens, & accommodatus orationi motus componitur. Non alia est autem ratio pronuntiationis, quàm ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet, ita hæc quoq; emẽdata erit, idest uitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, idest in quo nulla nec rusticitas, neque peregrinitas resonet. nõ enim sine causa dicitur barbarũ, græcum ue, nam sonis homines, ut æra tinnitu dignosimus, ita fiet illud, quod Ennius probat, cum dicit, suauiloquenti ore Cethegum fuisse. Non quod Cicero in ijs reprehendit, quos ait latrare non agere. Sunt enim multa uitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt. Itaq; si ipsa uox primũ fuerit (ut sic dicam) sana, idest nullum eorum, de quibus nunc dixi, patietur incommodum, deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, uaria, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata, spiritus nec breuis, nec parum durabilis, nec in perceptu difficilis. Dilucida uero erit pronuntiatio primũ si uerba tota exierint, quorum pars deuorari, pars desitui solet, plerisq; extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Vt autem est necessaria uerborum explanatio in omnibus, ita omnes computare, & uelut annumerare literas molestum, & odiosum est. nam & uocales frequentissime coeunt, & consonantium quædã insequente uocali dissimulantur, utriusq; exemplum posuimus,

Multum ille & terris. Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde pellexit, & collegit, & quæ alio loco dicta sunt. Ideoq; laudatur in Catulo suauis appellatio literarum. Secundum est, ut sit oratio distincta, idest, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Obseruandum etiam quo loco sustinendus, & quasi suspendendus sermo sit, quod græci ὑποδιαστολὴν, uel ὑποστιγμὴν uocant, quo deponendus suspenditur,

Arma, uirumq; cano, quia illud, uirum, ad sequentia pertinet, ut sit, uirum, Troiæ qui primus ab oris, & hic iterum, nam etiã si aliud est unde uenit, quàm quo uenit, non distinguendum tamen, quia utrunq; eodem uerbo continetur, uenit, tertio Italiam, quia interiectio est, fato profugus, & continuum sermonem, qui faciebat Italiam, Lauinaq; diuidit, ob eandemq; causam, quarto profugus, deinde lauinaq; uenit littora. ubi iam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed

in ipsis etiam distinctionibus, tempus aliâs breuius, aliâs longius dabimus. Interest enim sermonem finiat an sensum, itaq; illam distinctionem littora protinus altero spiritus initio insequar, cum illuc uenero,

- Atq; altæ mœnia Romæ, deponam, & morabor, & nouum rursus exordium faciam. Sunt aliquando & sine respiratione quædam moræ etiam in periodis, ut in illa. In cœtu uero Populi Ro. negotium publicum gerens magister equitum. & cætera multa habent membra, sensus enim sunt alij, atque alij, aliquando sub unam circunductionem, & sicut una circunductio est, ita paulum morandum in ijs interuallis, non interrumpendus est contextus, & è contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est, quo loco quasi surripiendus est, alioquin si inscite recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quàm uitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parua, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest. Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur uox facilis, magna, beata, bona, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, & auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate ad hoc uelut tractabilis, atque habens omnes in se qui desyderantur, sonos, intentiones q;, & toto, ut aiunt, organo instructa, cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facile cessurus. neque grauissimus autem in musica sonus, nec acutissimus orationibus conuenit. nam & hic parum clarus, nimium q; plenus, nullum afferre animis motum potest. Et ille prætenuis, & immodicæ claritatis, cum est ultra uerum, tum neq; pronuntiatione flecti, nec diutius ferre intentionem potest. nam uox ut neruì quo remissior, hoc & grauior, & plenior, quo tensior hoc tenuis, & acuta magis est, sic ima uim non habet, summa rumpi periclitatur. medijs ergo utendum sonis, ijq; cum augenda intentio est, excitandi, cum summittenda, sunt temperandi. Nam prima est obseruatio recte pronuntiandi, æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatijs, ac sonis, miscens longa breuibus, grauia acutis, elata summissis, & inæqualitate horum omnium, sicut pedum claudicet sermo. Secunda, uarietas, quæ solum est, pronuntiatio, ac nequis pugnare inter se putet æqualitatem, & uarietatem, cum illi uirtuti contrarium sit uitium, inæqualitas, huic, qui dicitur μονοειδής, quasi quidam unus aspectus. Ars porro uariandi cum gratiâ præbet, ac renouat aures, tum dicentem ipsa laboris permutatione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, iacendi uices sunt, nihil q; eorum pati unum diu possumus. Il-

lud uero

lud uero maximum, sed id paulo post tractabimus, quod secundum rationem rerum, de quibus dicimus, animorumq; habitus conformanda uox est, ne ab oratione discordet. Vitemus igitur illam, quae graece μονοτονία uocatur, una quaedam spiritus, ac soni intentio, non solum ne dicamus omnia clamose, quod insanum est, aut intra loquendi modum, quod motu caret, aut submisso murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio, sed ut in ijsdem partibus, ijsdemq; affectibus, sint tamen quaedam non ita magnae uocis declamationes, prout aut uerborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit, ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium, non ne ad singulas pene distinctiones, quamuis in eadem facie tamen quasi multus mutandus est? Et si uereor iudices ne turpe sit pro fortissimo uiro dicere, incipientem timere. etiam si est toto proposito contractum, atque submissum, quia & exordium est, & soliciti exordium, tamen fuerit necesse est aliquid plenius, & erectius, dum dicit pro fortissimo uiro dicere, quàm cum & si uereor, & turpe sit, & timere. Iam secunda respiratio increscat oportet, & naturali quodam conatu, quo minus pauide dicimus, quae sequuntur, & quo magnitudo animi Milonis ostenditur. minimeq; deceat, cum T. Annius ipse magis de reip. salute, quàm de sua perturbetur. Deinde quasi obiurgatio sui est. me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse. tum inuidiosiora. tamen haec noui iudicij noua forma terret oculos. Illa uero iam pene apertis, ut aiunt, oculis. qui quocunq; inciderunt, ueterem consuetudinem fori, & pristinum morem iudiciorum requirunt. nam sequens latum etiam atque effusum est. Non enim corona consessus uester cinctus est, ut solebat. quod notaui, ut appareret non solum in membris causae, sed etiam in articulis esse aliquà pronuntiadi uarietatem, sine qua nihil nec minus, nec maius est. Vox autem ultra uires urgenda non est. nam & suffocata saepe, & maiore nisu, minus clara est. Et interim elisa in illum sonum erumpit, cui graeci ab immaturo gallorum cantu nomen dederunt, nec uolubilitate nimia confundenda, quae dicimus, qua & distinctio perit & affectus, & nonnunquam etiam uerba aliqua sui parte fraudantur. Cui contrarium est uitium nimiae tarditatis, nam & difficultatem inueniendi fatetur, & segnitia soluit animos, & in quo est aliqd tẽporibus praefinitis, aquà perdit. promptũ sit os. non praeceps, moderatũ,

cui graeci, ἀπόλον. cũ uocẽ gallinaũ polit. in quadã opta ad quartũ. baptism nõ id approbauit, 2 ideo aliud quẖ ꝓ, an καλοφωνοῦ.

non lentum, spiritus quoque nec crebro receptus concidat sententiam, nec eousque trahatur, donec deficiat. nam & deformis est consumpti illius sonus, & respiratio sub aqua diu pressi similis, & receptus longior, & non opportunus, ut qui fiat non ubi uolumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum colligendus est spiritus, ita tamen ut id neq; diu, neque cum sono faciamus, neque omnino, ut manifestum sit, reliquis partibus optime inter iuncturas sermonis reuocabitur. Exercendus autem est, ut sit quam longissimus, quod Demosthenes ut efficeret, scandens in aduersum, continuabat quàm posset plurimos uersus. idem quo facilius uerba ore libero exprimeret, calculos lingua uoluens dicere domi solebat. Est interim & longus, & plenus, & clarus satis spiritus, non tamen satis firmæ intentionis, ideoq; tremulus ut corpora, quæ aspectu integra neruis parum sustinentur, id graeci βράχος uocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & introrsum etiam clare sonante, imitentur iumenta onere, & iugo laborantia, quod affectant quoque tanquam inuentionis copia urgeátur, maioráq; uis eloquentiæ ingruat, quàm quæ emitti faucibus possit. Est alijs concursus oris, & cum uerbis suis colluctatio. Iam tussire, & expuere crebro, & ab imo pulmone pituitam trocleis adducere, & oris humore proximos spargere, & maiorem partem spiritus in loquendo per nares effundere, etiam si non utique uocis sunt uitia, quæ tamen propter uocem accidunt, potissimum huic loco subijciantur. Sed quodcunq; ex ijs uitium magis tulerim, quàm quo nunc maxime laboratur in causis omnibus, scholisq;, cantandi, quod inutilius sit an fœdius nescio. Quid enim minus oratori conuenit, quàm modulatio scenica, & nonnunquam ebriorum, aut commessantium licentiæ similis? Quid uero mouendis affectibus contrarium magis, quàm cum dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab ijs affectibus, in quos inducendus est iudex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem ludorum talarium licentia soluere? Nam Cicero illos ex Lycia, & Caria rhetores pene cantare in epilogis dixit. nos etiam cantandi seueriorem paulo modum excessimus. Quisquam ne non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certè, atque rationibus, quisquam denique, ut semel finiam, in lite cantat? quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est, cur non illam uocis modulationem fidibus, ac tibijs, immo mehercules, quod est huic deformitati propius, cymbalis adiuuemus. faciamus tamen hoc libenter, nam nec cuiquam sunt iniucunda, quæ cantant ipsi, & labo-

ris in hoc

ris, in hoc quàm in agendo minus est. Sunt & quidam, qui secundum alia uitæ uitia, etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat, uoluptate ducantur. Quid ergo non & Cicero dicat esse aliquem in oratione cantum obscuriorem, & hoc quodam naturali initio uenit. Ostendam non multo post, ubi & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cantus quidem, sed quod plerique intelligere uolunt, obscurior. Iá enim tempus est dicendi, quæ sit apta pronuntiatio, quæ certe ea est, quæ ijs, de quibus dicimus, accommodatur, quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, sonatq; uox, ut feritur. Sed cum sint alij ueri affectus, alij ficti, & imitati, ueri naturaliter erumpũt, ut dolentium, irascentium, indignantium, sed carent arte, ideoq; nõ sunt disciplinæ traditione formandi. Contra, qui effinguntur imitatione artem habent. sed ij carent natura, ideoq; in ijs primum est bene affici, et concipere imagines rerum, & tanquam ueris moueri, sic uelut media uox quem habitum à nobis acceperit, hunc iudicium animis dabit. est enim mentis index, & uelut exemplar, ac totidem quot illa mutationes habet. Itaq; lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodammodo hilaris fluit, at in certamine erecta totis uiribus, & uelut omnibus neruis intenditur, atrox in ira, & aspera, ac densa, & respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderate effunditur, paulum in inuidia faciendà lentior, quia non ferè ad hanc nisi inferiores confugunt. At in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis & submissa. suadentium, & monentium, & pollicentium, & consolantium grauis. in metu, & uerecundia contracta. adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa, & flebilis, & consulto quasi obscurior. in egressionibus fusa, & securæ claritatis. in expositione, ac sermonibus recta, & inter acutum sonum, & grauem media. attollitur autem concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altius, uel inferius. Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam, q & ipsi uoci consentit, & animo cum ea simul paret. Is quantum habeat in oratore momenti, satis uel ex eo patet, quod pleraq; etiam citra uerba significat, quippe non manus solum, sed nutus etiam declarãt nostram uoluntatem, & in mutis pro sermone sunt, & salutatio frequenter sine uoce intelligitur, atque afficit, & ex uultu, ingressuq; perspicitur habitus animorum, & animalium quoq; sermone carentium, ira lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam alijs corporis signis deprehenditur. nec mirum, si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis ualẽt, cum pictura tacens opus, et habitus semper

eiusdem sic in intimos penetret affectus, ut ipsam uim dicendi nonnunquam superare uideatur. Contra si gestus, aut uultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes, non authoritas modo uerbis, sed etiam fides desit. Decor quoque à gestu, atq; à motu uenit. ideoq; Demosthenes grande quoddam speculum intuens componere actionem solebat. Adeo quamuis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret. Præcipuum uero in actione sicut in corpore ipso caput est, cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad significationem decoris illa sunt, ut sit primo rectum, & secundum naturam. Nam & deiectio humilitas, & supino arrogantia, & in latus inclinato languor, præduro, ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur. tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & manibus, ac lateribus obsequatur. aspectus enim semper eodem uertitur quo gestus, exceptis quæ aut damnare, aut concedere, aut à nobis remouere oportebit, ut idem illud uultu uideamur auersari, manu repellere.

De capite ad brum. 135

Aspectus

» Dij talem terris auertite pestem.

» Haud equidem tali me dignor honore.

Significat uero plurimis modis. nam præter annuendi, renuendi, confirmandiq; motus, sunt & uerecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis notæ, & communes omnibus. Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores uitiosum putauerunt, etiam frequens eius nutus non careret uitio, adeo iactare id, & comas excutientem rotare phanaticum est. Dominatur autem maxime uultus, hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc submissi sumus, hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant, etiam ante quàm dicamus, hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus, hic est sæpe pro omnibus uerbis, itaque in ijs, quæ ad scenam componuntur, fabulis, artifices pronuntiandi, à personis quoque affectus mutuantur, ut si Niobe in tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Aiax, truculentus Hercules, in comœdijs uero præter aliam obseruationem, qua serui, lenones, parasiti, rustici, milites, meretriculæ, ancillæ, senes austeri, ac mites, iuuenes seueri, ac luxuriosi, matronæ, puellæ inter se à secernuntur. Pater ille, cuius præcipue partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio, atque id ostendere maxime latinis actoribus moris est, quod cum ijs, quas agunt, partibus congruat. Sed in ipso uultu plurimum ualent, oculi per quos maxime ani

ad brum. 33.

ad brum. 33.

De uultu

de ora fit. Cap. 59. sup. 166.

mus emanat, ut citra motum quoque & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nubilum ducant, quin etiam lachrymas ijs natura mentis indices dedit, quæ aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. motu uero intenti, remissi, superbi, torui, mites, asperi fiunt, quæ ut actus poposcerit, fingentur. rigidi uero, & extenti, aut languidi, & torpentes, stupentes, aut lasciui, & mobiles, & natantes, & quadam uoluptate suffusi, aut limi, & (ut sic dicam) uenerei, aut poscentes aliquid, pollicentes'ue nonnunquam esse debebunt, nam opertos, compressos'ue eos in dicendo, quis nisi plane rudis, aut stultus habeat, & ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiam, & in genis est quoddam deseruiens ijs ministerium, multum & superalijs agitur, nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant, ijs contrahitur, attollitur, demittitur, ut nulla res in ea plus ualeat. Sanguis ille, qui mentis habitu mouetur, cum infirmam uerecundia cutem accipit, effunditur in ruborem, cum metu refugit, abit omnis, & palore frigescit, temperatus medium quoddam serenum efficit. Vitium in superalijs, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate, ut modo de persona comica dixeram, dissident, aut contra id, quod dicimus, finguntur. Etenim contractis tristitia, diductis hilaritas, demissis pudor ostenditur. annuendi quoque, renuendi'ue ratione demittuntur, aut alleuantur.

Naribus, labrisq; non ferè quicquam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemptus, fastidium, significari solet. nam & corrugare nares, ut Horatius ait, & inflare, & mouere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritum excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare indecorum est, cum emunctio etiam frequentior non sine causa reprehendatur. Labra & porriguntur male, & scinduntur, & astringuntur, & deducuntur, & dentes nudant, & in latus, ac penè ad aurem trahuntur, & uelut quodam fastidio replicantur, & pendent, et uocem tantum altera parte dimittunt. lambere quoque ea, & mordere deforme est, cum etiam in efferendis uerbis modicus esse eorum debeat motus. Ore enim magis quàm labris loquendum est. Ceruicem erectam oportet esse, non rigidam, aut supinam. Collum diuersa quidem, sed pari deformitate & contrahitur, & tenditur, sed tenso subest, & labor, tenuatur'q; uox, ac fatigatur, affixum pectori mentum minus claram, & quasi latiorem presso gutture facit. Humerorum raro decens alleuatio, atque contractio est; breuiatur enim ceruix, & gestum quendam humilem, atque seruilem, & quasi fraudu-

lentum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis, metus fingunt. Brachij moderata proiectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos, et decurrentes locos maxime decet. At cum speciosius quid, uberiusq; dicendum est, ut illud. saxa, atque solitudines uoca respondent. expatiatur in latus, et ipsa quodãmodo in se cum gestu fundit oratio. Manus uero, sine quibus truncæ esset actio, ac debilis, uix dici potest quot motus habeant, cum penè ipsam uerborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adiuuant, hæ (propè est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non ijs poscimus, pollicemur, uocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abominamur, timemus, interrogamus, negamus, gaudium, tristitiã, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tẽpus ostendimus? non eædem concitant, supplicant, inhibent, probant, admirãtur, uerecundantur? non'ne in demonstrandis locis, atque personis aduerbiorum, atq; pronominum obtinent uicem? ut in tanta per omnes gentes, nationesq; linguæ diuersitate, hic mihi omnium hominũ communis sermo uideatur. Etiam ij quidem, de quibus sum locutus, cũ ipsis uocibus naturaliter exeunt gestus, alij sunt, qui res imitatione significant, ut si ægrum tentantis uenas medici similitudine, aut catharœdum formatis admodum pectentis neruos manibus ostendas, quod genus quamlongissime in actione est fugiendum. Abesse enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis, quàm ad uerba accommodatus, quod etiam histrionibus paulo grauioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, aut in eum, quem demonstret, intendere, & aliqua ijs similia permiserim, ita non effingere status quosdam, & quicquid dicet ostendere. neque id in manibus solum, sed in omni gestu, ac uoce seruandum est. non enim aut in illa periodo. stetit soleatus prætor Populi R. inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est, aut in illa. cædebatur in medio foro Messanæ. Motus laterum, qualis esse ad uerbera solet, torquendus, aut uox qualis dolore exprimitur eruenda, cum mihi comœdi quoque pessime facere uideantur, qui etiam si iuuenem agant, cum tamen in expositione, aut senis sermo, ut in Andriæ prologo, aut mulieris, ut in Georgio incidit, tremula, uel effœminata uoce pronuntiant, adeo in illis quoq; est aliqua uitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione. Est autem gestus ille maxime cõmunis, quo medius digitus in pollicem contrahitur, explicatis tribus, & principijs utilis, cũ leni in utranq; partem motu modicè prolatus, simul capite, atq; humeris sensim, ad id, quo manus feratur, obsecundãtibus,

& in narrando certus, sed dum paulo productior, & in exprobrando, & in arguendo acer, atque instans. longius enim partibus ijs, & liberius exeritur. uitiose uero idem sinistrum quasi humerum petens in latus agi solet, quanquam adhuc peius aliqui transuersum brachium proferunt, & cubito pronuntiant. duo quoq; medij sub pollicem ueniunt, & est hic adhuc priore gestus instantior principio, & narrationi non accommodatus, at cum tres contracti pollice premuntur, cum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is in exprobrando, & indicando, unde ei nomen est, ualet, & alleuata, ac spectante humerum manu paulum inclinatus affirmat, uersus in terram, & quasi pronus urget, & aliquando pro humero est, idem summo articulo utrinque leuiter apprehenso duobus modice curuatis, minus tamen minimo aptus ad disputandum est, acrius tamen argumentari uidentur, qui medium articulum potius tenent, tanto contractioribus ultimis digitis, quanto priores descenderunt, est & ille uerecundæ actioni aptissimus, quo quatuor primis leuiter in summum cœuntibus digitis non procul ab ore, aut pectore feratur ad nos manus, & deinde prona, ac paululum prolata laxatur. hoc modo cœpisse Demosthenem credo in illo pro Ctesiphonte timido, summissoq; principio, sic formatam Ciceronis manum, cum diceret. siquid est in me ingenij iudices, quod sentio, quàm sit exiguum. eadē aliquatenus liberius deorsum spectantibus digitis colligitur in nos, & fusius paulo in diuersum resoluitur, ut quodam modo sermonem ipsum proferre uideatur. Binos interim digitos distinguimus, sed non inserto pollice, paulum tamē inferioribus intra spectantibus, sed ne illis quidem tensis, qui supra sunt. duo interim extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios articulos iungitur, interim quartus oblique reponitur, interim quatuor remissis magis, quàm tensis, pollice intus inclinato, habilem in latus demonstrando, aut distinguendo, quæ dicimus manum facimus, cum supina in sinistrum latus, prona in alterum fertur. Sunt & illi breues gestus, cum manus leuiter pandata, qualis fouentium est paruis interuallis, & sub assentientibus humeris mouetur maxime apta pce, & quasi timide loquentibus. Est admirationi conueniens ille gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos a minimo collecta digito redeunte flexu simul explicatur, atque conuertitur. Nec uno modo interrogantes gestum componimus, plerunque tamen uertentes manum, ut cunque composita est. Pollici proximus digitus, medium q; qua dexter est, unguem pollici summo suo iungens remissis cæteris, est & approbantibus, & narrantibus, & distinguentibus deco-

rus, cui non dissimilis, sed compressis tribus digitis, quo nunc græci plurimum utuntur, etiam utraque manu quoties enthymemata suo gestu, uelut cornua tundunt, cæsim manus lenior promittit, & assentatur, citatior hortatur, interim laudat. Est & ille urgens orationem gestus uulgaris magis, quàm ex arte, qui contrahit alterno, celeriq; motu, & explicat manum. Est & illa cauа, & rata, & supra humeri altitudinem elata cum quodam motu uelut hortatrix manus à peregrinis scholis iam propè recepta, tremula, scenica est, digitos, cum summi coierunt, ad os referre cur quibusdam displicuerit nescio. nam id & leuiter admirantes, & interim subita indignatione, uelut pauescentes, & deprecantes facimus. Quin compressam etiam manum in signum pœnitentiæ, uel iræ pectori admouemus, ubi uox uel inter dentes expressa non dedecet. quid nunc agam? quid faciã?

Auerso pollice demonstrare aliquid receptum magis puto, quàm oratori decorum, sed cum omnis motus sex partes habeat, septimus sit ille, qui in se redit orbis. Vitiosa est una circumuersio, reliqui ante nos & dextra, leuaq;, & sursum, & deorsum aliquid ostendunt. In posteriora gestus non dirigitur, interim tamen uelut reiici solet. Optime autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur, sed ut deponere non ut ferire uideatur, quanquam & in fine, & interim cadit, ut cito tamen redeat, & nonnunquam resilit uel negantibus nobis, uel admirantibus. Hic ueteres artifices illud recte adiecerunt, ut manus cum sensu & inciperet, & deponeret. alioquin enim aut ante uocem erit gestus, aut post uocem, quod est utrunque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quod interuallum motus tria uerba esse uoluerunt, quod nec obseruatur, neque fieri potest, sed illi quasi mensuram, tarditatis, celeritatisq; aliquam esse uoluerunt, nec immerito, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conaderent. Aliud est, quod fit frequentius, & magis fallit. Sũt quædam latentes sermonis percussiones, et quasi aliqui pedes, ad quos plurimum gestus cadit, ut sit unus motus. nouum crimen. alter. C Cæsar. tertius. & ante hanc diẽ. quartus. inauditum. deinde propinquus meus, &, ad te Quintus Tubero detulit. unde id quoq; fluit uitium, ut iuuenes, cum scribunt, gestu præmedulati cogitationem sic componant, quomodo casura manus sit, unde & illud uitium, ut gestus, qui in fine dexter esse debet, in sinistrum frequẽter desinat. Melius illud cum sine in sermone omni breuia quædam membra ad quæ, si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad hæc gestum disponere, ut puta. nouum crimen Cai Cæsar. habet per se finem quen-

Motus sex

Pag. 91

dam suum, quia sequitur coniunctio, deinde. & ante hanc diem inuaditum satis circunscriptum est. Ad hæc commodanda manus est. Idq; dum erumpit, erit prima, & composita actio, at ubi iam calor eam cõcitauerit, etiam gestus cum ipsa orationis celeritate crebrescet, & alijs locis citata, alijs pressa conueniet pronuntiatio. Illa transcurrimus, congerimus, abundamus festinamus, hac instamus, inculcamus, infigimus, plus autem affectus habent lentiora, ideoq; Roscius citatior, Aesopus grauior fuit, quod ille comœdias, hic tragœdias egit. Eadem motus quoq; obseruatio est, itaq; in fabulis iuuenum, senum, militum, matronarum grauior ingressus est, serui, ancillæ, parasiti, piscatores citatius mouentur. tolli autem manum artifices supra oculos, demitti intra pectus uetant, adeo à capite eam petere, aut ad imum uentrem deducere uitiosum habetur. ad sinistrum intra humerum promoueatur, ultra non decet, sed cum auersantes in leuam partem uelut propellemus manum, sinister iterum humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola recte gestum facit, dextræ se frequenter accommodat, siue in digitos argumenta digerimus, siue aduersis in sinistrum palmis abominamur, siue obijcimus aduersas, siue in latus utranq; distendimus, siue satisfacientes, aut supplicantes. Diuersi autem sunt ij gestus, summittimus, siue adorantes attollimus, siue aliqua demonstrationi, aut inuocationi protendimus.

» Vos albani tumuli, atq; luci. aut gracchanum illud. Quo uertam?
» Quo me miser cõferam? in capitoliũ ne, at fratris sanguine redũdat.
» an domum? plus enim affectus in ijs iũctæ exhibent manus. in rebus paruis, mitibus, tristibus, breuibus, magnis, lætis, atrocibus extensiores sunt. Vitia quoque earum subijcienda sunt, quæ quidem accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum poscentis, aut uerbera minantis, aut numerum quingentorum pollice flexo efficientis, quæ sunt à quibusdã scriptoribus notata, ne in rusticis quidem uidi. Aut ut brachio exerto intro spiciatur latus, ut manum alius ultra sinũ proferre nõ audeat. Alius inquantum patet longitudo protendat, aut ad tectum erigat, aut repetito ultra leuũ humerũ gestu, ita in tergum flagellet, ut consistere post eũ parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbẽ, aut temere sparsa manu in proximos offendat, aut cubitum utrunq; in diuersum latus uẽtilet, sæpe scio euenire. Solet esse et pigra, et trepida, et secanti similis, interim uncis etiã digitis, aut à capite deijciatur, aut eadẽ manus supinata in superiora iactetur. Fit et ille habitus, q esse in statuis pacificator solet, q inclinato in humerũ dextrũ capite brachio ab aure protenso, manũ infesto pollice extendit, q qdem maxi-

Roscius
Aesopus
ad Mar
154
cit. de
orat. 18.

iuu. sat.
100.

me placet ijs, qui se dicere sublata manu iactant, adijcias licet eos, qui sententias uibratis digitis iaculantur, aut manu sublata denuntiant, aut quod per se interim recipiendum est, quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur, sed uitiosum id faciunt, aut digito quanto plurimum possunt erecto, aut etiam duobus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium compositæ. His accedunt uitia non naturæ, sed trepidationis, cum ore concurrente rixari, si memoria fefellerit, aut cogitatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obsiterit insonare, in aduersum tergere nares, obambulare sermone imperfecto, resistere subito, & laudem poscere silentio, quæ omnia persequi propè infinitum est. Sua enim cuiq; sunt uitia. pectus, ac uenter ne proijciantur obseruandum, pãdunt enim posteriora, et est odiosa omnis supinitas, latera cum gestu consentiant, facit enim aliquid & totius corporis motus, adeo ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipsis putet. Ita enim dicit in oratore. nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & uirili laterum flexione. Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, et usitatum est, et indignantes decet, et exciat auditorẽ. idq; in Callidio Cicero desyderat. non frons inquit, percussa, non femur. quanquã si licet de frõte, dissentio, nam etiam complodere manus scenicum est, & pectus cædere. Illud quoque raro decebit, altera manu summis digitis pectus appetere, siquando nosmetipsos alloquemur, cohortantes, obiurgantes, miserantes, quod siquando fiat, togam quoque inde remoueri non decebit. In pedibus obseruantur status, & incessus, prolato dextro stare, & eandem manum, ac pedem proferre deforme est. In dextrum inocumbere interim datur, sed æquo pectore, qui tamen comicus magis, quàm oratorius gestus est, male etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut tollitur, aut summis digitis suspenditur. Variare supra modum & in stando deforme est, & accedente motu propè obscœnum. Procursio opportuna, breuis, moderata, rara, cõuenit, et ambulatio quædam propter immodicas laudationum moras, quanquam Cicero rarum incessum, neque ita longum probat. Discursare uero, et quod Domitius Afer de Sura Manilio dixit satagere inepissimũ, Vrbaneq; Flauus Virginius interrogauit de quodam suo antisophiste quot millia passuum declamasset. Præcipi & illud scio, ne ambulantes auertamur à iudicibus, sed sint obliqui pedes ad concilium nobis respicientibus, id fieri iudicijs priuatis non potest. uerum & breuiora sint spatia, nec auersi diu simus, interim tamen recedere sensim datur. quidam etiam resiliunt, quod est planè ridiculum. Pedis supplosio,

Cic. ad Brut. 135 187

femur ferire

Cic. 191

De pedibus

Cic. ad Brut. 135 18

Cic. 191

ploſio, ut loco eſt opportuna, ut ait Cicero in contentionibus, aut inepiē
dis, aut finiendis, ita crebra & inepti eſt hominis, & deſinit iudicem
in ſe conuertere. Eſt & illa indecora in dextrum, ac leuum la-
tus uacillatio alternis pedibus inſiſtentium, longiſſime fugienda mol-
lis actio, qualem in Tityo Cicero dicit fuiſſe. Vnde & ſaltationis quod
dam genus tityus eſt appellatum. Reprehendenda eſt et illa frequens,
& concitata in utranq; partem nutatio, quam in Curione patre irri
ſit & Iunius quærens quis in lintre loqueretur, & Sicinius nam cū
aſſidente collega, qui erat propter ualetudinem & deligatus, & pluri
bus medicamentis propter dolorem artuum delibutus, multum ſe Cu-
rio ex more iactaſſet, nunquam inquit Octaui collegæ tuo gratiam
referes, qui niſi fuiſſet iſtic, hodie te muſcæ comediſſent. Iactantur
& humeri, quod uitium Demoſthenes ita dicitur emendaſſe, ut cum in
anguſto quodam pulpito ſtans diceret, haſta humero dependens immi
neret, ut ſi calore dicendi uitare id excidiſſet, offenſatione illa commo-
neretur. Ambulantem loqui ita demum oportet, ſi in cauſis publi-
cis, in quibus ſunt multi iudices, quod dicimus, quaſi ſingulis inculcare
peculiariter uelimus. Illud uero non referendum, quod quidam
reiecta in humerum toga, cum dextra ſinum uſq; lumbos reduxerūt,
ſiniſtra geſtum facientes ſpatientur, & fabulentur, cum etiam leuam re
ſtringere prolata longius dextra ſit odioſum. Vnde moneor quoque
ut ne id quidem tranſeam ineptiſſime fieri, cum inter moras lauda
tionum, aut in aurem alicuius loquuntur, aut cum ſodalibus iocan-
tur, aut nonnunquam ad librarios ſuos ita reſpiciunt, ut ſportulam di
ctare uideantur. Inclinari ad iudicem cum doceas utiq; ſi id, de quo
loquaris ſit obſcurius, decet. Incumbere aduocato aduerſis ſubſellijs
ſedenti, iam contumelioſum eſt. Reclinari etiam ad ſuos & mani-
bus ſuſtineri, niſi planè iuſta fatigatio eſt delicatum ſicut palàm mo-
neri excidentis, aut legere nanq; in his omnibus & uis illa dicendi re
ſoluitur, & frigeſcit affectus, & iudex parum ſibi præſtari reuereu
tiæ credit. Tranſire in diuerſa ſubſellia parum uerecundum eſt. nā
& Caſſius Seuerus urbane aduerſus hoc facientes lineam poſcit.
Et ſi aliquando concitate itur, nunquam non frigide reditur. Multa ex
ijs, quæ præcipimus, mutari neceſſe eſt ab ijs, qui dicunt apud tribu-
nalia, nam & uultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, ſpectet, &
geſtus ut ad eundem tendens elatior ſit, neceſſe eſt, et alia quoq; occur
rere etiam me tacente omnibus poſſunt. Itemq; ab ijs, qui ſedentes
agunt. (nam & ferè fit hoc in rebus minoribus, & idem impetus
actionis eſſe non poſſunt) & quædam uitia fiunt neceſſaria. Nam &

dexter pes a leua iudicis sedentis proferendus est, & ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent. Equidem plerosq; & ad singulas clausulas sententiarum uideo assurgentes sibi, & nonnullos subinde aliquid etiã spatiantes, quod an decẽat ipsi uiderint, cum id faciunt non sedentes agunt. Bibere, aut etiam esse inter agendum, quod multis moris fuit, & est quibusdam, ab oratore meo procul absit, nam siquis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita miserum est non agere, potiusq; est multo quãm & operis, & hominum contemptum fateri. Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicatur. quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus, & uirilis. nam & toga et calceus, & capillus tam nimia cura quãm negligentia sunt reprehendenda. Est aliquid in amictu, quod ipsum aliquatenus temporum conditione mutatum est. nam ueteribus nulli sinus, perquam breues post illos fuerunt. Itaque & gestu necesse est usos esse in principijs eos alio, quorum brachium sicut græcorum, ueste continebatur. Sed nos de præsentibus loquimur, cui lati claui ius non erit, ita angatur, ut tunicæ prioribus oris infra genua paulum, posterioribus ad medios poplites usque perueniant. nam infra mulierum est, supra centurionum. Vt purpuræ recte descendant, leuis cura est, notatur interim negligentia. latum habentium clauum modus est, ut sit paulum cinctis summissior. ipsam togam rotundam esse, & apte cæsam uelim. aliter enim multis modis fiet enormis, pars eius prior medijs cruribus optime terminatur, posterior eadem portione, altius quãm cinctura sinus decentissimus, si aliquanto supra imam togam fuerit, nunquam certe sit inferior, ille, qui sub humero dextro ad sinistrum oblique ducatur, uelut balteus, nec strangulet, nec fluat, pars togæ, quæ postea imponitur, sit inferior. nam ita & sedet melius, & continetur. subducenda etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertum in actu redeat, tum sinus injiciendus humero, cuius extremam oram reiecisse non dedecet. Operiri autem humerum cum toto iugulo non oportet. alioquin amictu fiet angustus, & dignitatem, quæ est in latitudine pectoris, perdit. Sinistrum brachium eo usque alleuandum est, ut quasi normalem illũ angulum faciat, super qd ora ex toga duplex æqualiter sedeat. Manus non impleatur annulis præcipue medios articulos non transeuntibus, cuius erit habitus optimus, alleuato pollice, & digitis leuiter inflexis, nisi si libellum tenebit, quod non utique captandum est. Videtur enim fateri memoriæ diffidentiam, & ad multos gestus est impedimento. Togam ueteres ad calceos usq; demittebant, ut græci pallium.

De cultu

De amictu

Togæ

Idq;

Idq; ut fiat qui de gestu scripserunt circa tempora illa Plotius, Nigidiusq; præcipiunt, quo magis miror Plynij Secundi docti hominis, & in hoc utique libro pene etiam nimium curiosi persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem uelandarum uaricum gratia tradit, cum hoc amictus genus in statuis eorum quoq;, qui post Ciceronem fuerũt, appareat. Palliolum sicut fascias, quibus crura uestiuntur, et focalia, & aurium ligamenta sola excusare potest ualetudo. Sed hæc amictus obseruatio dum incæpimus, procedente uero actu iam pene ab initio narrationis sinus ab humero recte uelut sponte delabitur, & cum ad argumenta, ac locos uentum est, reijcere a sinistro togam, deijcere etiam, si hæreat, sinum conueniet, lænam a faucibus, ac summo pectore abducere licet. ardent enim iam omnia, & ut uox uehementior, ac magis uaria est, sic amictus quoq; habent actum quendam uelut præliantem. Itaq; ut lenam inuoluere togæ, & incingi pene furiosum est, sinum uero in dextrum humerum ab imo reijcere, solutum, ac delicatum est, fiunt q; adhuc peius aliqua, ita cur laxiorem sinum sinistro brachio non subijciamus? habet enim acre quiddam, atq; expeditum, & calori, conatationiq; non inhabile. Cum uero magna pars est exhausta orationis, utiq; affiante fortuna, pene omnia decent, sudor ipse, & fatigatio, & negligentior amictus, et soluta, ac uelut labens undiq; toga, quo magis miror hanc quoq; succurrisse Plynio curam, ut ita sudario frontem sicari iuberet, ne comæ turbarentur, quas componi post paulum, sicut dignum erat, graiter, & seuere uetuit. Mihi uero illæ quoque turbatæ præ se ferre aliquid affectus, & ipsa obliuione curæ huius commendari uidẽtur. At si incipientibus, aut paulũ progressis decidat toga, non reponere eã prorsus negligentis, aut pigri, aut quomodo debeat amiciri nesciẽtis est. Hæc sunt uel illustramenta pronũtiationis, uel uitia, quibus propositis multa cogitare debet orator. Primum quid, apud quos, quibus præsentibus sit acturus. nam ut dicere, alia alijs, & apud alios magis concessum est, sic etiam facere, neq; eadem in uoce, gestu, incessu apud principem, Senatum, populum, magistratum, priuato, publico iudicio, postulatione, actione similiter deceant. Quã differentiã subijcere sibi qsq; animum intenderit pot, tum qua de re dicat, et efficere qd uelit. Rei quadruplex obseruatio est. Vna in tota causa. sunt n. tristes, hilares, solicitæ, seuæ, grandes pusillæ, ut uix unq; ita solicitari partibus earũ debeamus, ut nõ summæ munnerinus. Altera, quæ ẽ in differẽtia ptiũ, ut in proœmio, narratiõe, argumẽtatiõe, epilogo. Tertia i sniis ipsis, i qbus secũdũ res et affectus uariãtur oia. Quarta i uerbis, quorũ ut ẽ uitiosa si efficere oia uelimus, imi-

focalia

præfatione plinio sudarium

tatio, ita quibusdam nisi sua natura redditur, uis omnis auferitur. Igitur in laudationibus nisi si funebres erunt, gratiarum actione, exhortatione, similibus, læta, & magnifica, & sublimis est actio, funebres cõtiones, consultationes, plerunq; causæ reorum tristes, atq; summus æ. In Senatu conseruanda authoritas, apud populũ dignitas, in priuatis modus. De partibus causæ, & sententijs, uerbisq;, quia sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronuntiatio, conciliet, persuadeat, moueat, quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui nescio quomodo ex uoce etiam, atq; actione perlucent, aut orationis suauitate constat, persuadendi uis asseueratione, quæ interim plus ipsis probationibus ualet. an ista (inquit Callidio Cicero) si uera essent, sic à te dicerentur? & tantum abest, ut inflãmares nostros animos, somnũ isto loco uix tenebamus. fiducia igitur appareat, & constantia utiq; si authoritas subest. Mouendi autem est ratio aut in repræsentandis, aut imitandis affectibus. Ergo cum iudex in priuatis, aut præco in publicis dicere de causa iusserit, leuiter consurgendum, tum componenda toga, uel si necesse erit, etiam ex integro iniicienda duntaxat in iudicijs. Apud principem enim & magistratus, ac tribunalia non licebit, paulum est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid spatij ad cogitandum, etiam cum ad iudicem os conuertimus, & consultus permiserit dicere, non protinus est erumpẽdum, sed danda breuis cogitationi mora. mire enim auditurum dicturi cura delectat, & iudex se ipse componit. hoc præcipit Homerus Vlyssis exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis, immotoq; sceptro prius quàm illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt quædam nõ indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solicitudinem fateri, aut quod quenq; magis decet, eo diutius si iudex nõ dum intendit animum. status quidẽ sit rectus, æqui, & diducti paulum pedes, uel procedens minimo momento sinister, genua recta, sic tamen ut non extendantur. humeri remissi, uultus seuerus non mœstus, nec stupens, nec languidus, brachia à latere modicè remota, manus sinistra, qualem supra demonstraui, dextra cum iam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum, gestu quãmodestissimo uelut spectans quando incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa intueri lacunaria, perfricare faciem, & quasi improbam facere, tendere confidentia uultum, aut quo sit magis torus, superciliũ astringere, capillos à fronte contra naturã retro agere, ut sit horror ille terribilis, tũ id, qd græci frequẽtissime facunt,

de gestibus

de uultu

sime faciunt, crebro digitorum, laborumq; motu commentari, clare ex creare, pedem alterum longe proferre, partem togæ sinistra tenere, stare diductum, uel rigidum, uel supinum, uel incuruum, uel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis. Procemio frequentissime lenis conuenit pronuntiatio. nihil est enim ad conciliandum gratius uerecundia, non tamen semper, nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui, plerunq; tamen & uox temperata, ac gestus modestus, et sedens humero toga, & laterum lenis in utranq; partem motus eodē spectantibus oculis decebit. Narratio magis prolatam manum, amictum readentem, gestum distinctum, uocem sermoni proximam, & tamen apertiorem, sonum simplicem frequentissime postulabit in ijs duntaxat. Q. enim Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio & A. Cluentius habitus pater huiusce. aliud in eadem poscent affectus, uel concitati. nubit genero socrus. uel flebiles. constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum, & miserum toti Asiæ prouinciæ. Maxime uaria, & multiplex actio est probationum. Nam & proponere, partiri, interrogare sermoni sunt proxima, & contradictionem sumere. nam ea quoq; diuersa propositio est. sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronūtiamus. Argumentatio plerunq; agilior, & acrior & instantior consentientem orationi postulat etiam gestum, idest fortem celeritatem. instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio. Egressiones ferè lenes, & dulces, & remissæ, raptus Proserpinæ Siciliæ descriptio, Cn. Pompeij laus. Neque enim minus habere contentionis ea, quæ sunt extra quæstionem. Mollior nonnunquam cum reprehensione diuersæ partis, imitatio. Videor uidere alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex uino uacillantes. ubi non dissidens à uoce promitur, gestus quoq; in utranq; partem tenera quædam, sed intra manus tamē, & sine motu laterum translatio. Accendēdi iudicis plures sunt gradus, summus ille, & quo nullus est in oratore acutior. suscepto bello Cæsar, gesto etiam iam ex parte magna. prædixit enim. quantum potero uoce contendā, ut populus hæc Romanus exaudiat. paulum inferior, & habens aliquid etiam iucunditatis. quid enim Tubero tuus ille districtus in acie pharsalica gladius agebat? plenius adhuc, & lentius, ideoq; dulcius. In cœtu uero populi Romani negotium publicum gerens. producenda omnia, trahendæq; tum uocales. aperiendæq; sunt fauces, pleniore tamen hæc canali fluunt. Vos albani tumuli, atque luci. nam cantici quiddam habent, sensimq; resupina sunt. saxa, atque solitudines uoci respondent. Tales sunt

illæ inclinationes uocis, quas inuicem Demosthenes, atque Aeschines exprobrant. non ideo improbandæ, cum enim uterq; alteri obijciat, palàm est utrunq; fecisse. nam neq; ille per Marathonis, et platearum & Salaminis propugnatores recto sono iurauit, nec ille Thebas sermone desleuit. Est ijs diuersa uox, & penè extra organum, cui græci nomen amaritudinis dederunt supra modum, ac penè naturam uocis humanæ acerba, quin compescatis uocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis. Sed id, quod maxime excedere modum dixi, in illa parte
epilogus prima est, quin compescitis. Epilogus si enumerationem rerum habet, desyderat quàdam concisorum continuationem, si ad concitandos iudices est accommodatus aliquid ex ijs, quæ supra dixi, si placandos, inclinatam quandam lenitatem, si misericordia commouendos, flexũ uocis, & flebilem suauitatem, qua præcipue franguntur animi, quæq; est maxime naturalis. nam etiam orbos, uiduasq; uideas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes, hic etiã fusca illa uox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire facit. habet enim in se quod imitemur, duplex est tamen miseratio, altera cum inuidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami, altera cum deprecatione demissior, quare etiã si est in illis quoq; cantus obscurior. in cœtu uero populi R. non enim hæc rixantis modo dixit. &, uos albani tumuli. neque enim quasi inclamaret, aut detestaretur, locutus est, est tamen infinito magis illa flexa, & circunducta. me miserum, & me infelicem. &, qd respondebo liberis meis. &, reuocare tu me in patriam
33 potuisti Milo per hos, ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero? &, cum bona C. Rabirij uno Sestertio addicit. O miserum, acerbumq; præconium. Illa quoq; mire facit in peroratione uelut deficientis dolore, & fatigatione confessio, ut pro eodem Milone. Sed
33 finis sit, neque enim præ lachrymis iam loqui possum. quæ similẽ uerbis habere debent etiã pronuntiationem, possunt uideri alia quoq; huius partis, atque officij, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, uestes laniare, sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus causæ etiam alijs est uarietas, satis apparet accommodandam sententijs ipsis pronuntiationem sicut ostendimus. Sed uerbis quoque, quod nouissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc misellus, & pauperculus, summissa, atque contracta, fortis, & uehemens, & latro, erecta, & concitata uoce dicenda sunt? Accedit enim uis, & proprietas rebus tali adstipulatione, quæ nisi adsit, aliud uox, aliud animus ostendat. Quid quod eadem uerba mutata

pronuntiatione

pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irridet, eleuant, aliter enim dicitur,

» Tu mihi quodcunq; hoc regni, &

» Catando tu illum, &

» Tu'ne ille Aeneas, &

» Meq; timeris

» Argue tu Drance, & ne morer, intra se quisq;, uel hoc, uel aliud, quod uolet, per omnes affectus uerset, uerum esse quod dicimus sciet. Vnum iam ijs adijciendum est, cum præcipue in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis, &, ut uere hoc dictum est, caput esse artis decere quod facias, ita id nec sine arte esse, nec totum arte tradi potest. In quibusdam uirtutes non habent gratiam, in quibusdam uitia ipsa delectant. Maximos actores comœdiarum Demetrium, & Stratoclem placere diuersis uirtutibus uidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, & iuuenes, & bonos patres, seruosq;, & matronas, et graues anus optime, alter acres senes, callidos seruos, parasitos, lenones, & omnia agitatiora melius. fuit enim natura diuersa. nam uox quoque Demetrij iucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus iactare, & dulces exclamationes theatri causa producere, & in grediendo uentum concipere ueste, & nonnunquam dextro latere facere gestus, quod neminem alium præter Demetrium decuit. Nanq; in hæc omnia quasi statura, & mira specie adiuuabatur. Illum cursus, & agilitas, & uel parum conueniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam ceruicula. quicquid horum alter fecisset, fœdissimum uideretur. Quare norit se qsq;, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis, neque illud tamen est nefas, ut aliquem uel omnia, uel plura deceant. Huius quoq; loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maxime modum. non enim comœdum esse, sed oratorem uolo, quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, afflictibus molestè utemur, ut si sit in scena dicendum.

» Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem

Ter. » Cum accersor ultro? an potius ita me comparem

fol. 22 » Non perpeti meretricum contumelias? Hic enim dubitationes

moras, uocis flexus, uarias manus, diuersosq; nutus actor adhibebit. aliud oratio sapit, nec uult nimium esse condita, actione enim constat non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronuntiatio multuosa, & gesticulationibus molesta, et uocis mutationibus resultans, nec inutiliter ex græcis ueteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hac motiosam actionem. Optime igitur idē, qui omnia, Cicero præceperat, quæ supra ex oratore posui. Quibus similia in Bruto de M. Antonio dicit. Sed iam recepta est actio paulo agitatior, et iam exigitur, & quibusdam partibus conuenit, ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus uiri boni, & grauis authoritatem.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER DVODECIMVS.

ENTVM EST Ad partem operis destinati longe grauissimam. Cuius equidem onus si tantum opinione prima concipere potuissem, quāto me premi ferens sentio, maturius consuluissem uires meas, sed initio pudor omittendi quæ promiseram tenuit, mox quanquam per singulas propè partes labor crescæret, ne perderem quæ iam efficta erant, per omnes difficultates animo me sustentaui. Quare nunc quoq; licet maiori quàm unquam mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitutum est, uel deficere potius quàm desperare. fefellit autem quod initium à paruis cœperamus, mox uelut aura solicitante prouecti longius, dum tantum nota illa, & plerisq; artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à litore procul uidebamur, et multos circa uelut ijsdem se uentis credere ausos habebamus. Iam cum eloquendi rationem nouissime repertam, paucissimisq; tentatam ingressi sumus, rarus, qui iam procul à portu recessisset reperiebatur. Postquā uero nobis ille, quē instituebamus, orator à dicendi magistris dimissus, aut suo iam impetu fertur, aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quàm in altum simus ablati sentire cœpimus, nunc cœlū, undiq;, & undiq; pontus. Vnum modo in illa immensa uastitate cernere uidemur M. Tullium, qui tamen ipse quāuis tanta, atq; ita instructa

structa naue hoc mare ingressus, contrahit uela, inhibetq; remos, & de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & assignabit officia, ita nec antecedentem consequi possumus, & longius eundum est, ut res feret. probabilis tamen cupiditas honestorum, & tutioris audaciæ est tentare quibus paratior uenia est.

Non posse oratorem nisi uirum bonum esse.

SIT ergo nobis orator, quem instituimus, is, qui à M. Catone finitur, uir bonus dicendi peritus. Verum id, quod ille posuit prius, & ipsa natura potius, ac maius est utiq; uir bonus, id non eo tantum, quod si uis ista dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis, priuatisq; rebus perniciosius eloquentia, nosq; ipsi, qui pro uirili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus hæc arma non militi. Quid de nobis loquor? rerum ipsa natura in eo, quod præcipue indulsisse homini uidetur, quoq; nos à cæteris animantibus separasse, non parens, sed nouerca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, aduersam innocentiæ, hostem ueritatis inuenit, mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quàm prouidentiæ munera in mutuam perniciem conuertere. Longius tendit hoc iudicium meum. neque enim tantum id dico, eum, qui sit orator uirum bonum esse oportere, sed ne futurum quidem oratorem nisi uirum bonum. Nam certe nec intelligentiam concesseris ijs, qui proposita honestorum, ac turpium uia, peiorem sequi malunt, neque prudentiam, qui in grauissimas frequenter legum, semper uero malæ conscientiæ pœnas à semetipsis improuiso rerum exitu induantur. quod si neminem malum esse nisi stultum eundem, non modo à sapientibus dicitur, sed uulgo quoq; semper est creditum, certe non fiet unquam stultus orator. Adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi uacare mens, nisi omnibus uitijs libera potest. Primum quod in eodem pectore nullum est honestorum, turpium q; cõsortium, & cogitare optima simul, & deterrima, non magis est unius animi, quàm eiusdem hominis bonum esse, ac malum, tum illa quoq; ex causa, quod mentem tantæ rei intentam, uacare omnibus alijs etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demũ enim libera, ac tota nulla distringente, atq; alio ducente causa spectabit id solum, ad quod accingitur. quod si corporum nimia cura, & solicitior rei familiaris diligentia, & uenandi uoluptas, & datæ spectaculis dies, multum studijs auferunt (Huic

enim rei perit tempus quodcunq; alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, auaritiam, inuidiam, quarum impotentissimæ cogitationes, somnos etiam ipsos, & illa per quietem uisa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot, ac tam uarijs affectibus concisum, atque laceratum, quàm mala mens. Nam et cum insidiatur, spe curis labore distringitur, & cum sceleris compos fuerit, solicitudine, pœnitentia, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? non hercle magis quàm fruges in terra sentibus, ac rubis occupata. Age non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid ergo ex libidine, aut luxuria spei? non præcipue acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis? num igitur malis esse laudem curæ putamus? Iam hoc quis non uidet maximam partem orationis in tractatu æqui, boniq; consistere, dicet'ne de ijs secundum debitam rerum dignitatem malus, atque iniquus? Denique ut maximam partem quæstionis eximam, demus id, quod nullo modo fieri potest, idem ingenij, studij, doctrinæ pessimo, atque optimo uiro, uter melior dicetur orator, nimirum qui homo quoq; melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfectus orator. non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud. Sed ne more socraticorum nobismetipsis responsum finxisse uideamur, si sit aliquis adeo contra ueritatem obstinatus, ut audeat dicere eodem ingenio, studio, doctrina præditum nihilo deteriorem futurum oratorem malum uirum, quàm bonum, conuincamus huius quoque amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit omnem oratorem id agere, ut iudicia quæ proposita fuerint, uera, & honesta uideantur. Vtrum igitur hoc facilius bonus uir persuadebit, an malus, bonus quidem & dicet sæpius uera, atque honesta. Sed etiam siquando aliquo ductus officio, quod accidere, ut mox docebimus, potest, falsa hæc affirmare conabitur, maiore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex conceptu opinionis, & ignorantia recti nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in ijs, quæ certum est effici non posse, deformis pertinatia, & irritus labor, nam sicut in uita, ita in causis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut ijs etiam uera dicentibus fides desit, uideatur'q; talis aduocatus malæ causæ argumentum. Nunc de ijs dicendum, quæ mihi quasi conspiratione quadam uulgi reclamari uidentur. Orator ergo Demosthenes non fuit, atqui malum uirum accepimus. Non Cicero, atqui huius quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi inuidia subeunda est, mitigandæ sunt prius aures. mi-

Cic. mor. a multis d. mnati

hi enim nec Demosthenes tam graui morum dignus uidetur inuidia, ut omnia, quæ in eum ab inimicis congesta sunt, credam, cum & pulcherrima eius in rep. consilia, & finem uitæ clarum legam. Nec M. Tullio defuisse uideo in ulla parte ciuis optimi uoluntatem. Testimonio est actus nobilissime consulatus, integerrime prouincia administrata, & repudiatus uigintiuiratus, & ciuilibus bellis quæ in ætate eius grauissima inciderunt, neque spe, neque metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus, idest reip. iungeret. Parum fortis uidetur quibusdam, quibus optime respondit ipse non se timidum in suscipiendis, sed in prouidendis periculis, quod probauit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo. Quod si defuit ijs uiris summa uirtus sic quærentibus an oratores fuerint, respondebo quomodo stoici si interrogentur, an sapiens Zeno, an Cleantes, an Chrysippus, ipsi respondeant magnos quidem illos, ac uenerabiles, non tamen id, quod natura hominis summum habebat, consecutos. Nam & Pythagoras non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ uocari uoluit. Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicam'q; perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos, & bonos uiros, & prudentissimos dicimus uulgo, quorum nihil nisi perfecte sapienti datur. Sed cum proprie & ad legem ipsam ueritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quem & ille quærebat, quanquam enim stetisse ipsum in fastigio eloquentiæ fateor, ac uix, quid adijci potuerit inuenio, fortasse inuenturus quid adhuc abscissurum putem fuisse. Nam ferè sic docti iudicauerunt plurimum in eo uirtutum, non nihil fuisse uitiorum, & se ipse multa ex illa iuuenili abundantia coercuisse testatur, tamen quando nec sapientis sibi nomen minime sui contemptor asseruit, & melius dicere certe, data longiore uita, ætate ad componendum seueriore potuisset, non maligne crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit. Et licebat si aliter sentirem, fortius id, liberius'q; defendere. An uero M. Antonius neminem à se uisum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est? Ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur, ac fingit. Ego non audeam dicere aliquid in hac, quæ superest, æternitate inueniri posse, eo quod fuerit perfectius. Transeo illos, qui Ciceroni, ac Demostheni ne in eloquētia quidem satis tribuūt, quanquam neq; ipsi Ciceroni Demosthenes satis uideatur esse perfectus, quem dormitare interim dicit, nec Cicero Bruto, Caluoq;

qui certe compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt, nec Asinio utrique, qui uitia orationis eius etiam inimicæ pluribus in locis insequuntur. Concedamus sanè, quod minime natura patitur, repertum esse aliquem malum uirum summe disertum, nihilo tamen minus oratorem eum negabo. Nam nec omnibus, qui fuerint manu promptiuiri fortis nomen concesserim, quia sine uirtute intelligi non potest fortitudo. An ei, qui ad defendendas causas aduocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia auertat, nec metus frangat, sed proditorem transfugam prænaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine? Quod si mediocribus etiam patronis conuenit, hæc, quæ uulgo dicitur bonitas, cur non orator ille, qui non dum fuit, sed potest esse tam sit moribus, quàm dicendi uirtute perfectus. Non enim forensem quandam instituimus operam, nec mercenariam uocem, nec ut asperioribus uerbis parcamus, non inutilem sanè litium aduocatum, quem deniq; causidicum uulgo uocant, sed uirum cum ingenij natura præstantem, tum uero tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea uetustas cognouerit, singularem, perfectumq, undiq; optima sentientem, optimeq; dicentē. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniarijs quæstionibus ueritati contra calumniam aderit. Summus ille quidem in ijs quoq; operibus fuerit, sed in maioribus clarius elucebit, cum regenda senatus consilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non tē quendam uidetur finxisse Virgilius, quem in seditione uulgi iam faces, & saxa iaculantis, moderatorem dedit animi,

133 Tum pietate grauem, ac meritis si forte uirum quem
Conspexere, silent, arrectisq; auribus adstant. Habemus igitur ante omnia uirum bonum, post hoc adiecit dicendi peritum.

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet. Et quid non in bellis quoque idem ille uir, quem instituimus, si sit ad prælium miles cohortandus ex medijs sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus tot simul metus laboris, doloris, postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas & fortitudo, & honesti præsens imago successerit? quæ certe melius persuadebit alijs, q prius persuaserint sibi, prodit enim se quālibet custodiatur simulatio, nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet, ac hæreat, quoties ab animo uerba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est, quàm sentiat. bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam ijdem etiam prudentes erunt) in-

entio, quæ etiam si lenocinijs destituta sit, satis tamen natura sua ornatur, nec quicquam non diserte, quod honeste dicitur. Quare iuuentus immo omnis ætas (neque enim rectæ uoluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus, forsan, & consumare contingat. Nam si natura non prohibet & esse uirum bonum, & dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrunq; consequi possit? Cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? ad quod si uires ingenij non sufficerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus, ex utroq; hoc certe prorsus eximatur animo pulcherrimam eloquentiam, cum uitijs mentis posse misceri. Facultas dicendi si in malos incidit, & ipsa iudicanda est malum, peiores enim illos facit, quibus contigit. Videor mihi audire quosdã, nec enim deerũt unquam, q diserti esse, quàm boni malint illa dicentes. Quid ergo tantum artis est in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium causarum defensione, non nihil etiam de confesso locutus es? nisi aliquando uis, ac facultas dicendi expugnat ipsam ueritatem, bonus enim uir nõ agit nisi bonas causas, eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur ueritas ipsa. Quibus ego cum de meo primum opere respondero etiam pro boni uiri officio, siquando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, uel propter solum hoc, ut ea facilius & deprehendamus, & refellamus, quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota, quæ nocent, fuerint. Neque enim academici cum in utranque disserunt partem, non secundum alteram uiuunt, neque Carneades ille, q Romæ audiente Censorio Catone, nõ minoribus uiribus contra iustitiã dicitur disseruisse, quàm pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit. Verum et uirtus quid sit aduersa ei malitia detegit, & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior, & plurima contrarijs probantur. Debent ergo oratori sic esse aduersariorum nota consilia, ut hostium imperatori. Verum & illud quod prima propositione durum uidetur, potest afferre ratio, ut uir bonus in defensione causæ uelit auferre aliquando iudici ueritatem.

Quod siquis à me proponi mirabitur, quanquam non est hæc mea proprie sententia, sed eorum, quos grauissimos sapientiæ magistros, ætas uetus credidit, sic iudicet pleraq; esse, quæ non tam factis, quàm causis eorum, uel honesta fiant, uel turpia. Nam si hominem occidere sæpe uirtus, liberos necare nonnunquam pulcherrimum est, asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur, nec hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam uir bonus, sed

etiam quare, & qua mente defendant. Ac primum concedant mihi omnes oportet, quod stoicorum quoq; asperrimi confitentur, fecturum aliquando bonum uirum, ut mendacium dicat. Et quidem nonnunquam leuioribus causis, ut in pueris ægrotantibus utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi premuntur, nedum si ab homine occidendo grassator auertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus, ut hoc, quod aliâs in seruis quoque reprehendendum est, sit aliâs in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa iam uideo posse euenire, propter quæ bene orator suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset. Nec hoc dico, quia seueriores sequi placet leges pro patre, fratre, amico periclitantibus, tam & si non mediocris hæsitatio est, hinc iustitiæ proposita imagine, inde pietatis nihil dubij relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus, utrum'ne saluum eum nolet is, qui à nobis finitur orator, an si tuendum suscperit, non tam falsis defendet, quàm qui apud iudices malam causam tuetur. Quid si quædam bene facta damnaturus est iudex, nisi ea non esse facta conuicerimus, non uel hoc modo seruabit orator, non innocentem modo, sed etiam laudabilem ciuem. Quid si quædam iusta natura, sed conditione temporum inutilia ciuitati faciemus? non'ne utemur arte dicendi bona quidem, sed malis artibus simillima? Ad hoc nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, saluos esse eos magis è rep. sit, quàm puniri. Si liceat igitur oratori futurum bonum uirum, cui uera obijcientur, non id aget, ut saluus sit. Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bonus, & sine quo uincere honeste ciuitas non possit, non'ne ei communis utilitas oratorem aduocabit? Certe Fabricius Cornelium Ruffinum alioqui & malum ciuem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem imminente bello palàm consulem suffragio suo fecit, atque id admirantibus quibusdam respondit, à ciue se spoliari malle, quàm ab hoste uenire. ita hic si fuisset orator non defendisset eundem Ruffinum, uel manifesti peculatus reum. Multa dici possent similia, sed uel unum ex ijs quodlibet sufficit, non enim hoc agimus, ut istud illi, quem formamus, uiro sit sæpe faciendum, sed ut si talis cœgerit ratio. Sit tamen uera finitio, oratorem esse uirum bonum dicendi peritum. Præcipere uero, ac discere, quomodo etiam in probatione difficilia tractentur, necessarium est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, & innocens reus multis uerisimilibus premitur. quo fit ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua si nocens esset. Iam innumerabilia

sunt bonis cæusis, malisq; communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones, non aliter autem uerisimilia, quàm uera & confirmantur, & refelluntur. Quapropter, ut res feret, flectetur oratio manente honesta uoluntate.

Cognoscenda esse oratori quibus mores formentur.

QVANDO igitur orator est uir bonus, is autem citra uirtutem intelligi non potest, uirtus & si quosdam impetus à natura sumit, tamen perficienda doctrina est, mores ante omnia oratori studijs erunt excolendi, atque omnis honesti, iustiq; disciplina pertractanda, sine qua nemo nec uir bonus esse, nec dicendi peritus potest, nisi forte accedamus ijs, qui natura constare mores, & nihil adiuuari disciplina putant, scilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima confiteantur egere doctoribus, Virtutem uero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accedat datum est, obuiam, & illaboratam, tantum quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui quid sit abstinentia ignorarit? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgauerit? Et iustus, qui æqui, boniq; tractatum, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæq; proprie populis, & gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractauerit? O' quàm istud parum putant, quibus tam facile uidetur. Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literas uel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto. Ad illud sequens reuertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non & naturæ uim omnem penitus perspexerit, & mores præceptis, ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro. L. Crassus cuncta, quæ de æquo, iusto, uero, bono, deq; ijs, quæ sunt contra posita dicuntur, propria esse oratoris affirmat, ac philosophos, cum ea dicendi uiribus tuentur, uti rhetorum armis non suis. Idem tamen confitetur ea iam esse à philosophia petenda, uideliceet quia magis hæc illi uidetur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris, & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere. Ideoq; aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum, atque dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum uelim, quando non alia uitæ secta longius à ciuilibus officijs, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum, aut in iudicijs frequens, aut clarus in concionibus fuit?

Quis denique in ipsa, quam maxime plerique præcipiunt, reip. administratione uersatus? At qui ego illum, quem instituo, romanum quendam uelim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis, atque operibus se uere ciuilem uirum exhibeat. Sed quia deserta ab ijs, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non iam in actu suo, atque in hac fori luce uersantur, sed in porticus, & gymnasia primum, mox in conuentus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab ijs petere nimirum necesse est, apud quos remansit. euoluendi penitus authores, qui de uirtute præcipiunt, ut oratoris uita cum scientia diuinarum rerum sit, humanarumq; coniuncta, quæ ipsæ quanto maiores, ac pulchriores uiderentur, si illas ij docerent, qui etiam eloqui præstantissime possent. Vtinamq; sit tempus, quo perfectus aliquis, qualem optamus, orator, hanc partem superbo nomine, & uitijs quorundam bona eius corrumpentium inuisam, uendicet sibi, ac uelut rebus repetitis in corpus eloquentiæ adducat. Quæ quidem cum sit in tres diuisa partes naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere coniuncta? Nam ut ordinem retro agamus, de ultima illa, quæ tota uersatur in uerbis, nemo dubitauerit, si et proprietates uocis cuiusque nosce, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis iudicare, & colligere, ac resoluere, quæ uelis, oratoris est, quanquam ea non est tam minute, atque concise in actionibus utendum, quàm in disputationibus, quia non docere modo, sed mouere etiam, ac delectare audientes debet orator, ad quod impetu quoque, et uiribus, ac decore est opus, ut uis amnium maior est altis ripis, multoq; gurgitis tractu fluentium, quàm tenuis aquæ, & obiectu lapillorum resultantis, & ut palæstrici doctores illos, quos neruos uocant, non iniuria discentibus tradunt, ut ijs omnibus, quæ didicerunt in ipso luctandi certamine utantur. plus enim pondere, & firmitate, & spiritu agitur, sed ut subsit copia illa, ex qua unum, aut alterum, cuius se occasio dederit, efficiant. Ita hæc pars dialectica, siue illam dicere malumus disputatricem, ut est utilis sæpe & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis, quæ sunt differentia, & resoluenda ambiguitate, distinguendo, diuidendo, illiciendo, implicando, ita si totũ sibi uendicauerit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas, ad tenuitatem suam uires ipsa subtilitate consumet. Itaq; reperias quosdam in disputando mire callidos, cum ab illa uero cauillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo grauiore actu, quàm parua quædam animalia, quæ in angustijs mobilia in campo deprehenduntur. Iam

philosophia oratori necessaria in iudicio

quidem

quidem pars illa moralis, quæ dicitur ethica, certe tota oratori est accommodata. nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) varietate cum alia coniectura quærantur, alia finitionibus concludãtur, alia iure summoueantur, uel transferantur, alia colligantur, uel ipsa inter se concurrant, uel in diuersum ambiguitate ducantur, nulla fere dici potest, cuius non parte in aliqua tractatus æqui, ac boni reperiantur. plerasq; uero esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistunt? In consilijs uero quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quin illa etiam pars tertia, quæ laudandi, ac uituperãdi officijs continetur? nempe in tractatu recti, prauiq; uersatur, an de iustitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate non plurima dicet orator? Sed ille uir bonus, qui hæc non uocibus tantum sibi nota, atque nominibus aurium tenus, ac in usum linguæ perceperit, sed q uirtutes ipsas mente complexus, ita sentiet, nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet uere dicet. Cum autem sit omnis generalis quæstio speciali potentior, quia uniuerso partes continentur, non utiq; accedit parti, quod uniuersum est, profecto nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorum more uersatas. Iam uero cum sint multa proprijs, breuibusq; comprehensionibus finienda. unde etiam status causarum dicatur finitiuus, non ne ad id quoque instrui ab ijs, q plus in hoc studij dederunt, oportet? Quid? non quæstio iuris omnis, aut uerborum proprietate, aut æqui disputatione, aut uoluntatis coniectura continetur, quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat? Ergo natura permista est omnibus his oratio, quæ quidem oratio est uere. nam ignara quidem huiusce doctrinæ loquacitas, erret necesse est, ut quæ uel nullos, uel falsos duces habeat. Pars uero naturalis cum est ad exercitationem dicendi, tanto cæteris uberior quanto maiore spiritu de diuinis rebus, quàm humanis loquendum est. Tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse, ut docuimus, oratio potest, totam complectitur. nam si regitur prouidentia mundus, administranda certe bonis uiris erit resp. Si diuina nostris animis origo, tendendum ad uirtutem, nec uoluptatibus terreni corporis seruiendum, an hoc non frequenter tractabit orator? Iam de augurijs, responsis, religione deniq; omni, de quibus maxima sæpe in Senatu consilia uersata sunt, non erit ei disserendum? siquidem, ut nobis placet, futurus est uir idem ad uitia, quæ deniq; intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis? Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem et Periclem, cuius eloquentiæ etiam si nulla ad nos monimenta uenerunt, uim tamen quandam incredibilem

aurium tenus

Pericles

cum historici, tum etiam liberrimum genus hominum comici uetere tradunt, Anaxagoræ Physici constat auditorem fuisse. & Demosthenem principem omnium græciæ oratorum dedisse operam Platonianam. M. Tullius non tantum se debere scholis rhetorum, quantum academiæ spatijs, frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo unq; fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori non ipsius rerum naturæ finibus terminasset. uerum ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit, quanquam ea non inter multos potest esse contentio. nam Epicurus in primis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam nauigatione, quam uelocissime iubet. Neque uero Aristippus summum in uoluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem hortetur. Pyrhon quidem quas habere in hoc opere partes potest, cui iudices esse, apud quos uerba faciat, & reum, pro quo loquatur, & Senatum, in quo sit dicenda sententia, non liquebit. Academiam quidam utilissimam credunt, quod mos in utranq; partem disserendi ad exercitationem forensium causarum proxime accedat. Adijciunt loco probationis, quod ea præstantissimos in eloquentia uiros ediderit. Peripatetici studio quoq; se quodam oratorio iactant. nam thesis dicere exercitationis gratia ferè ab ijs est institutum. Stoici sicut copiam, nitoremq; eloquentiæ ferè præceptoribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut probare acrius, aut concludere subtilius contendunt. sed hæc inter ipsos, qui uel, ut sacramento rogati, uel etiam superstitione constricti nefas dicunt à susceptæ semel persuasione discedere. Oratori uero nihil est necesse in cuiusquam iurare leges. maius enim opus, atque præstantius, ad quod ipse tendit, & cuius est uelut candidatus, siquidem est futurus cum uitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. quare in exemplum benedicendi facundissimum quenq; proponet sibi ad imitandum, moribus uero formandis quam honestissima præcepta, rectissimamq; ad uirtutem uiam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusq;, ac natura pulcherrimis. nam quæ potest materia reperiri ad grauiter, copiosèq; dicendum magis abundans, quàm de uirtute, de rep. de prouidentia, de origine animorum, de amicitia? hæc sunt, quibus nunc pariter, atque oratio insurgit, quæ uere bona, quid mitiget metus, cœrceat cupiditates, eximat nos opinionibus uulgi, animumq; cœlestem, neque ea solum, quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam, quæ sunt tradita antiquitus dicta, de facta præclare, & nosse, & animo semper agitare conueniet, quæ profecto nusquam plura, maioraq;, quàm in nostræ ciuitatis monimentis reperientur.

De epicuro Sup. 39

ris reperientur. an fortitudinem, fidem, iustitiam, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris, ac mortis, melius alij docebunt quàm Fabricij, Curij, Reguli, Decij, Mutij, *alijq; innumerabiles? quantum enim graeci praeceptis ualent, tantum* Romani, *quod est maius, exemplis, tantum qd non cognatis id è rebus admoneri, qui non modo proximum tempus, lucemq; praesentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, patium uitae honestae, & curriculum laudis existimet. hinc mihi ille iustitiae haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis, atque consilijs praestet. neq; erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere & sciet, & audebit.*

Necessariam iuris ciuilis oratori scientiam.

IVRIS *quoq; ciuilis necessaria huic uiro scientia est, & morum, ac religionum eius reip. quam capesset. nam qualis esse suasor in consilijs publicis, priuatisue poterit, tot rerum, quibus praecipue ciuitas continetur ignarus? quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altera petiturus, penè non dissimilis ijs, qui poetarum scripta pronuntiãt? nam quodam modo mandata perferet, & ea, quae sibi à iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse litigantium auxiliator egebit auxilio, quod si fieri nonnunquam minore incommodo possit, cũ domi praecepta, & composita, & sicut caetera, quae in causa sunt, discendo cognita ad iudicem perfert, quid fiet in iis quaestionibus, quae subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet, & inter subsellia minores aduocatos interroget? potest aut satis diligenter accipere, quae tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere, in actionibus, quid fiet in altercatione ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid si forte peritus iuris ille non aderit? quid siquis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subiecerit? Hoc enim est maximum ignorantiae malum, quod credit eum scire, qui moneat. neque ego sum nostri moris ignarus, oblitusue eorum, qui uelut ad arculas sedent; & tela agentibus sumministrant, neque idem graecis quoq; nescio fuisse. unde nomen ijs pragmaticorum datum est, sed loquor de oratore, qui nõ clamorem modo suũ causis, sed omnia, quae profutura sunt, debet. Itaq; eũ nec inutilẽ, si ad horã forte consteterit, neq; i testationibus faciẽdis eẽ iperitũ uelim. Quis n. potius praeparabit ea, quae cũ aget*

esse in causa uelit? nisi forte Imperatorem quis idoneum, credit in prælijs quidem strenuum, & fortem, & omnium, quæ pugna poscit, artificem. sed neque delectus agere, nec copias contrahere, atq; instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem. Prius est enim certe parare bella quàm gerere. Atq; simillimus huic sit aduocatus, si plura, quæ ad uincendũ ualent, alijs reliquerit. Cum præsertim hoc, quod est maxime necessarium, nec tam sit arduum, quàm procul inuentibus fortasse uideatur. nanq; omne ius, quod est certum; aut scripto, aut moribus constat. dubium æquitatis regula examinandum est, quæ scripta sunt, aut posita in more ciuitatis nullam habent difficultatem. cognitionis sunt enim non inuentionis, at quæ consultorum responsis explicantur, aut in uerborum interpretatione sunt posita, aut in recti, prauiq; discrimine. Vim ciuisq; uocis intelligere, aut commune prudentium est. aut proprium oratoris, æqtas optimo cuiq; notissima est. Nos porro & bonum uirum, et prudentem in primis oratorem putamus, qui cum se ad id, quod est optimum, natura direxerit, non magno pere commouebitur, siquis ab eo consultus dissentiat, cum ipsis illis diuersas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiam si nosse quid quisq; senserit uolet, lectionis opus est, qua nihil est in studijs minus laboriosum. Quod si pleriq; desperata facultate agendi ad discendum ius declinauerunt, quàm id scire facile est oratori, quod discunt, qui sua quoque confessione oratores esse non possunt? Verum & M. Cato cum in dicendo præstantissimus, tum iuris fuit idem peritissimus. Et Scæuolæ, Seruioq; Sulpitio concessa est etiam facundiæ uirtus. Et M. Tullius non modo inter agendum nunquam est destitutus scientia iuris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat, ut appareat posse oratorem non discendo tantum iuri nacare, sed etiam docendo. Verum ea, quæ de moribus excolendis, studioq; iuris præcipimus, non æquius eo quis credat reprehendenda, quod multos cognouimus, qui tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc diuerticula desidiæ, quorum alij se ad album, ac rubricas transtulerunt, & formularij, uel, ut Cicero ait, legulei quidam esse maluerunt, tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur, alij pigritiæ arrogantioris, qui subito fronte conficta, immissaq; barba, ueluti despexissent oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti captarent authoritatem contemptu cæterorum. philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

ius scripto e moribus

legulei

de orat. 38.

Necessariam

Necessariam oratori cognitionem historiarum.

IN PRIMIS uero abundare debet orator exemplorum copia, cum ueterum, tum etiam nouorum, adeo, ut non ea modo, quæ conscripta sunt historijs, aut sermonibus, uelut per manus tradita, quæq; quotidie aguntur, debeat nosse, uerum ne ea quidem, quæ sunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora aut testimoniorum, aut etiam iudicatorum obtinent locum. sed hæc quoque aut uetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quam plurima, unde etiã senibus authoritas maior est, quod plura nosse, & uidisse creduntur, quod Homerus frequentissime testatur, sed non est expectanda ultima ætas, cum studia præstent, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiã præteritis seculis uixisse uideamur.

Quæ sunt oratoris instrumenta.

HAEC sunt, quæ me redditurum promiseram, instrumenta, nõ artis, ut quidam putauerunt, sed ipsius oratoris. hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente uerborum, figurarumq; facili copia, & inuentionis ratione, & disponendi usu, et memoriæ firmitate, & actionis gratia. Sed plurimum ex ijs ualet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium authoritas ultra debitum reuerentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria ijs uitia confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ, ita citra constantiam, fiduciã, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis, et imbellibus inuitus meher cule dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam uerecundiam, uitium quidem sed amabile, & quæ uirtutes facillime generet, esse interim aduersam, multisq; in causa fuisse, ut bona ingenij, studijq; in lucem non prolata situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem, siquis hæc forte minus adhuc peritus distinguendi uim cuiusq; uerbi leget, non probitatem à me reprehendi, sed uerecundiam, quæ est timor quidã reducens animũ ab ijs, quæ facienda sunt. Vnde confusio, & cœpti pœnitentia, & subitum silentium. Quis porro dubitet uitijs ascribere affectum, propter quem facere honeste pudet. Neque ego rursus nolo eum, qui sit dicturus, & solicitum surgere, & colorem mutare, & periculum intelligere, quæ si non accident, etiã simulanda erunt. sed intellectus hic sit operis nõ metus, moueamurq;

non concidamus. Optima est autem emendatio uerecundiæ fiducia, etiam quælibet imbecilla frons magna conscientia sustinetur. Sunt et naturalia, ut supra dixi, quæ tamen & cura iuuantur, instrumenta uox, latus, decor, quæ quidem tantum ualent, ut frequenter famam ingenij faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores, sed cum diceret, eminere inter æquales Trachalus uidebatur, ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis authoritas, gestus præstantia, uox quidem, non, ut Cicero desyderat, penè tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audiuerim, tragœdos. Certe cum in basilica iulia diceret primo tribunali, quatuor autem iudicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoq; ex quatuor tribunalibus memini. sed hoc uotum est, & rara felicitas, quæ si non adsit, sanè sufficiat ab ijs, quibus quis dicit audiri. talis esse debet orator, & hæc scire.

Trach. sup. 152

Quod sit incipiendi causas agere tempus.

AGENDI autem initium sine dubio secundum uires cuiusq; sumendum est, neq; ego annos definiam, cum Demosthenem puerum admodum actiones populares habuisse manifestum sit. Caluus, Cæsar, Pollio, Matius ante quæstoriam omnes ætatem grauissima iudicia susceperunt, prætextatos egisse quosdam sit traditum. Cæsar Augustus duodecim natus annos, Aulia pro rostris laudauerit. Modus mihi uidetur quidam tenendus, ut neq; præpropere distringatur immatura frons, & quicquid est, illud adhuc acerbum proferatur. nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta iacuntur impudentiæ, & quod est ubiq; perniciosissimum, præuenit uires fiducia. nec rursus differendum est tirocinium in senectutem. nam quotidie metus crescit, maiusq; fit semper quod ausuri sumus, & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere iam serum est. Quare fructum studiorum uiridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & uenia, & spes est, & paratus fauor, & audere non dedecet. & siquid deest operi supplet ætas. et siqua dicta sunt iuueniliter, prouindole accipiuntur, ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus. Quid enim tam commune, quàm spiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? quæ cum sex & uiginti natus annos summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisse tempore, & annis liquata iam senior idem fatetur. et hercle quantumlibet secreta studia contulerint

Cæsar ornauit xii anno sup. 152

sup. 152

264

Auiglel 221

est tamen

est tamen proprius quidam fori profectus, alia lux, alia ueri discriminis facies, plusq; si separes, usus sine doctrina, quàm citra usum doctrina ualeat. Ideoq; nonnulli senes in schola facti stupent nouitate cum in iudicia uenerunt, & omnia suis exercitationibus similia desyderant. at illic & iudex tacet, & aduersarius obstrepit, & nihil temere dictum perit. & siquid tibi ipse sumas, probandum est, & laboratum, congestamq; dierum, ac noctium studio actionem aqua defecit, & omisso magna semper flandi tumore in quibusdam causis loquendum est, quod illi diserti minime sciunt. Itaq; nonnullos reperies, qui sibi eloquentiores uideantur, quàm ut causas agant. Cæterum illum, quem iuuenem, teneris q; adhuc uiribus nutentem in forum deduximus, & incepere, quam maxime facili, ac fauorabili causa uelim, uti catuli ferarum molliore præda saginantur, & non utiq; ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere, sed etiam scientem quid sit iam pugna, & in quam rem studendum sit, refia, atque renouari. Sic & tirocinij metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. Vsus est & hac ratione M. Tullius, & cum iam clarum meruisset inter patronos, qui tunc erant, nomen, in Asiam nauigauit, seq;, & alijs sine dubio eloquentiæ, ac sapientiæ magistris, sed præcipuè tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoq; audierat, Rhodi rursus reformandum, ac uelut reuocandum dedit. Tum dignum operæ pretium tenuit, cum inter se congruunt præcepta, & experimenta.

val mf 29

Quæ in suscipiendis causis oratori obseruanda sint.

CVM iam satis in omne certamen uirium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit. in quibus defendere quidem reos profecto quàm facere uir bonus malet, non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico, neq; priuato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem uitæ uocet. nam & leges ipsæ nihil ualeant, nisi actorum idonea uoce munitæ. et si pœnas scelerum expetere fas non est, propè est, ut scelera ipsa permissa sint, & licentiam malis dari certe contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici, uel propinqui cædem, nec eruptiones in rempublicam conspirationes inultas patietur orator, non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi uitia, corrigendique mores. nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut

accusatoriam uitam uiuere, & ad deferendos reos, præmio duci proximũ latrocinio est, ita pestem intestinam propulsare cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideoq; principes in rep. uiri non detractauerunt hanc officij partem, creditiq; sunt etiam clari iuuenes obsidem reip. dare malorum ciuiũ accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates prouocare, nisi ex fiducia bonæ mentis uidebãtur. Idq; cum ab Hortensio, Lucullo, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, pluribus alijs, tum ab utroq; Catone factum est, quorum alter appellatus est sapiens, alter nisi creditur fuisse, uix scio cui reliquerit huius nominis locum. nanq; defendat omnis orator idem, portumq; illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, ducetur q; in aduocationem maxime causa. Quoniam tamen, omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiã commendantium personis dabit, & ipsorum, qui iudicio decernent, aut optimi ciuiusq; uoluntate moueatur. nanq; hos & amicissimos habebit uir bonus. Summouendum uero est utrunq; ambitus genus, uel potentibus contra humiles uenditandi operam suam, uel illud etiam iactantius, minores utiq; contra dignitatem attollendi. non enim fortuna causas uel iustas, uel improbas facit. neq; uero pudor obstet, quo minus susceptam, cum melior uideretur, litem cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit uerum. nam & in hoc maximum, si æqui iudices sumus, beneficium est, ut non fallamur uana spe litigantem. neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. et certe non conuenit ei, quem oratorem esse uolumus, iniusta tueri scientem. nam si ex illis, quas supra diximus, causis falsum tuebitur, erit tamen honestum, quod ipse faciet. Gratis ne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte diiudicare imprudentium est. Nam quis ignorat, quinid longe sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo, quem exigimus, animo dignissimum, non uendere operam, nec eleuare tanti beneficij authoritatem? Cum pleraq; hoc ipso possint uideri uilia, quod pretium habent, cæcis hoc (ut aiunt) satis clarum est, nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit. At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnium sapientium leges patietur sibi gratiam referri, cum & Socrati collatum sit ad uictum, & Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptauerint. Neque enim uideo quæ iustior acquirendi ratio, quam ex honestissimo labore, & ab ijs, de quibus optime meruerunt, quiq;

rint, quique si nihil inuicem præstent, indigni fuerint defensione, quod quidem non iustum modo, sed necessarium etiam est, cum hæc ipsa opera, tempusq; omne alienis negotijs datum facultatem aliter acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus est modus, ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quantum, & quousq; pacscendi quidem illi piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, etiam à mediocriter improbis aberit. Cum præsertim bonos homines, bonasq; causas tuenti non sit metuendus ingratus, qui si futurus, malo tamen ille peccet. nihil ergo acquirere uolet orator ultra quàm satis erit, ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutua beneuolentia utetur, cum sciat se tanto plus præstitisse, quia nec uenire hoc beneficium oportet, nec perire. deniq; ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

Quæ in discendis causis oratori obseruanda sunt.

PROXIMA discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamentum. neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cum omnia, quæ sunt in causa, diligenter cognouerit, ad docendum certe iudicem non sufficiat, sed eius rei paucissimis cura est. nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert, ubi litium cardo uertatur, dum sint, quæ uel extra causam ex personis, ac communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur, aliquos & ambitio peruertit, qui partim tanquam occupati, semperq; aliquid habentes, quod ante agendum sit, pridie ad se uenire litigatorem, aut eodem matutino iubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur, partim iactantia ingenij, ut res cito accepisse uideantur, tenere se, & intelligere penè prius quàm audiant mentiti, cum multa & diserte, summisq; clamoribus, quæ neque ad iudicem, neque ad litigatorem pertineant, decantauerunt, bene sudantes, beneq; comitati per forum reduentur. Ne illas quidem tulerim delitias eorum, qui doceri amicos suos iubent, quanquam minus mali est, si illi saltem recte discant, rectéq; doceant. sed quis discet tam bene, quàm patronus? Quomodo autem sequester ille, & media litium manus, & quidam interpres impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cum dicturus ipse non sit? Pessimæ uero consuetudinis libellis esse contentum quos componit, aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit, aut aliquis ex eo genere aduocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id, quod est in agendo difficillimum. Nam quid iudicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum,

imitandum'ue, fingendum etiam sit, potest, cur non sit orator? quando quod difficilius est facit. hi porrò non tantum nocerent, si omnia scriberent, uti gesta sunt. Nunc consilium, & colores adijciunt, & alia quæ peiora ueris, quæ pleriq; cum acceperunt, immutare nefas habent, & uelut themata in scholis posita custodiunt. Deinde deprehendunt, & causam, quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab aduersarijs discunt. Liberum igitur demus ante omnia ijs, quorum negotium erit tempus, ac locum, exhortenturq; ultro, ut omnia quanlibet uerbose, & unde uolent repetito tempore exponant. non enim tam obest audire superuacua, quàm ignorare necessaria. Frequenter autem & uulnus, & remedium in ijs orator inueniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum uidebantur, nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat; nec semel audisse sit satis, rogendus eadem iterum, ac sæpius dicere litigator, non solum, quia effugere aliqua prima expositione potuerunt, præsertim hominem, quod sæpe euenit, imperitum; sed etiam ut sciamus, an eadem dicat. plurimi enim mentiuntur, & tanquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed cum iudice loquuntur. Qua propter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, & turbandus, & euocandus. nam ut medicis non apparentia modo uitia curanda sunt, sed etiam inuenienda quæ latent, sæpe ea ipsis, qui sanandi sunt, oculentibus, ita aduocatis plura, quàm ostenduntur aspiciat. nam cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendusq; aduersarius, proponendum quicquid omnino excogitari contra potest, quicquid recipit in eiusmodi disceptatione natura. Interrogandus quam infestissime, ac premendus, nam dum omnia quærimus, aliquando ad uerum ubi minime expectauimus, peruenimus, in summa optimus est in discendo patronus incredulus, promittit enim litigator omnia; testem populum, paratissimas consignationes, ipsum, deniq; aduersarium quædam non negaturum. Ideoq; opus est intueri omne litis instrumentum, quod uidere non est satis, perlegendum erit. nam frequentissime aut non sunt omnino, quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permista sunt, aut nimia sunt, & fidem hoc ipso detractura, quod non habent modum. denique linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitione signa, frequenter inuenies, quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient, plusq; nocebunt destituta, quàm non promissa nocuissent. Multa etiam, quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet, modo

per omnes, quos tradidimus argumentorũ locos eat, quos ut circunspectare in agendo, & attentare singulos minime conuenit, propter quas diximus causas, ita etiam in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca instituta, instrumenta, cæteraq; ex quibus non tantum illud, quod est artificiale probationis genus, colligi possit, sed qui metuendi testes, quo modo sint refellendi nam plurimum refert inuidia reus an odio, an contemptu laboret, quorum ferè pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit, sic causam perscrutatus propositis ante oculos omnibus, quæ prosint, nocetue, tertiam deinceps personam induat iudicis, fingatq; apud se agi causam, & quod ipsum mouisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum, apud quencunque agetur, existimet; & sic eum raro fallet euentus, aut culpa iudicis erit.

Quæ seruanda in agendis causis oratori sint.

QVAE sint in agendo seruanda toto ferè opere executi sumus, pauca tamen propria huius loci, quæ non tam dicendi arte, quàm officijs agendi continentur, attingam. Ante omnia nè, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causæ præsentis cupido laudis abducat. Nam ut gerentibus bella non semper exercitus per plana, & amœna ducendus est, sed adeundi plerunque asperi colles, expugnandæ ciuitates quanlibet præcisis impositæ rupibus, aut operum mole difficiles, ita oratio gaudebit quidem occasione latius decurrendi, & æquo congressa campo, totas uires populariter explicabit. at si uiris anfractus, aut eruendæ ueritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis uibrantibus, conatisq; sententijs uelut missilibus utetur, sed operibus, & cuniculis, & insidijs, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt, unde etiam minus cupidis opinionis plus fructus uenit, nam cum illa dicendi uitiosa iactatio inter plausores suos detonuit, resurgit ueræ uirtutis fortior fama, nec iudices a quo sint moti dissimulant, & doctis creditur, nec est orationis uera laus, nisi cum finita est. Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris. Idq; M. Antonius præcipit, quo plus dicentibus fidei, minusq; suspectæ aduocatorum insidiæ forent, sed illa dissimulari, quæ tum erat, potuit. non dum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet, quare artes quidem, & consilia lateant, & quicquid, si deprehenditur, perit. hactenus eloquentia secre-

tum habet. Verborum quidem delectus, grauitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent, sed uel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quod apparent, aut si unum sit ex duobus eligendum, causa potius quàm patronus laudetur. Finem tamen hunc præstabit orator, ut uideatur optimam causam optime egisse. Illud certum erit neminem peius agere, quàm qui displicente causa placet. necesse est enim extra causam sit, quod placet. Nec ullo fastidio laborabit orator non agendi causas minores tanquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni minus liberalis materia, nam & suscipiendi ratio iustissima est officium, et optandum etiã, ut amici quamminimas lites habeant, & abunde dixit bene, qui quis rei satisfecit. At quidam etiam si forte susceperint negotia paulo ad dicendum tenuiora extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt, ac si defecerint alia, conuitijs implent uacua causarum, si contingit, ueris, si minus, fictis, modo sit materia ingenij, mereatur q; clamorem dum dicitur.

Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto, ut eum ne uera quidem obiecturum, nisi id causa exigit, credam. Ea est enim prorsus canina (ut ait Appius) eloquentia, censuram maledicendi subire, quod facientibus, & male audiendi præsumenda patientia est. Nam & in ipsos fit impetus frequenter, qui egerunt, & certe patroni petulantiam litigator luit, sed hæc minora sunt ipso illo uitio animi, quo maledicus à malefico non distat, nisi occasione, turpis uoluptas, & inhumana, & nulli audientium bono grata, à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt, quàm defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominũ liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium? At qui etiam in aduocatos partis aduersæ libenter nonnulli inuehuntur, quod nisi si forte meruerint, & inhumanum est, respectu communium officiorum, & tum ipsi qui dicit, inutile, nam idem iuris responsuris datur, tum causæ contrarium, quia planè aduersarij fiunt, et inimici, et quantulũcunq; ijs uitiũ est, contumelia augetur. Super omnia perit illa, quæ plurimum oratori et authoritatis, & fidei affert, modestia, si à uiro bono in rabulam, latratorem q; cõuertitur, compositus nõ ad animum iudicis, sed ad stomachũ litigatoris. Frequenter etiã species libertatis deducere ad temeritatem solet, nõ causis modo, sed ipsis etiam, qui dixerunt, periculosam. Nec immerito Pericles solebat optare, ne quod sibi uerbũ in mentem ueniret, quo populus offenderetur, sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam quæ fortia dum dicuntur, uidebantur, stulta cum læse-

canina eloquentia

cic. ad Brut. 134. 182

pericles: val. max. fol. 170

runt, uocantur. Nunc quia uarium ferè propositum agentium fuit, & quorundam cura, tarditatis, quorundam facilitas, temeritatis crimine laborauit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum uidetur. Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit, neque enim solum negligentis, sed mali, & in susceptæ causa perfidi, ac proditoris est peius agere quàm possit. Ideoq; ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus sufficiturum se sciat. Dicet scripta, quàm res patietur, plurima. Et, ut Demosthenes ait, si continget & scalpta, sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in publicis iudiciis post interiectos dies dantur, permiserint. At cum protinus respondendum est, omnia parari non possunt, adeo ut paulo minus promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diuerso, quàm opinati fuerint, occurrerint. Inuiti enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciunt, requirunt q; num aliquid ex illis internallis, atq; ex tempore dicendis inseri possit, quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modo, ut in opere male iuncto hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrũq; alteri obstat. Illa enim, quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaq; in his actionibus omni (ut agricolæ dicunt) pede standum est. Nam cum in propositione, ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt, quæ etiam responsurum aduersarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura refellunt. Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene nouerimus, alterum ibi sumere, ut dicentem aduersarium diligenter audiamus, licet tamen præcogitare plura, & animum ad omnes casus componere. Id q; est tutius stylo, quo facilius et omittitur cogitatio, & transfertur, sed siue in respondendo fuerit subito dicendum, siue quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se, ac deprehensum credet orator, cui disciplina, & studium, & exercitatio dederit uires etiam facilitatis, quem q; armatum semper, ac uelut in procinctu stantem, non magis unquam in causis oratio, quàm in rebus quotidianis, ac domestis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modo sit causæ discendæ tempus, nam cætera semper sciet.

De genere dicendi.

SVPERESTut dicam de genere orationis, hic erat propositus à nobis in diuisione prima locus tertius, nam ita promiseram me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cum sit autem rethoricæ, atq; oratoris opus oratio, plures q; eius formæ, sicut ostendam, in omnibus

ijs, & ars est, & artifex, plurimum tamen inuicem differunt, nec solum specie, ut signum signo, & tabula tabulae, & actioni actio, sed genere ipso, ut a' græcis thuscanicæ statuæ, ut asianus eloquens attico. suos autem hæc operum genera, quæ dico, ut authores, sic etiam amatores habent, atque ideo non dum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum, qa aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim cõditione uel temporum, uel locorum, partim iudicio cuiusq; atque proposito. Primi, quorum qdem opera, non uetustatis modo gratia uisenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus, atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac uelut futuræ mox artis primordia, maximis, qui post hos extiterunt, pictoribus, præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea opinio fert) ambitu. post Zeusis, atq; Parrhasius, non multum ætate distantes. circa Peloponnesia ambo tempora. nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem inuenitur, plurimum arti addiderunt. quorum prior luminum, umbrarumq; inuenisse rationem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. nam Zeusis plus membris corporis dedit, id amplius, atque augustius ratus, atq; (ut existimant) Homerum secutus, cui ualidissima quæq; forma etiam in fœminis placet. ille uero ita circunscripsit omnia, ut eum legum latorem uocent, quia deorum, atque heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Philippum, & usque ad successores Alexandri pictura præcipue, sed ex diuersis uirtutibus, nam cura Protogenes, ratione Pamphilus, ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis uisionibus, quas φαντασίας uocant, Theon Samius, ingenio, et gratia, quam in se ipse maxime iactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quod & cæteris optimis studijs inter præcipuos, & pingendi, fingendiq; idẽ mirus artifex fuit. | Similis in statuis differentia, nam duriora, & thuscanicis proxima Calon, atque Egesias, iam minus frigida Calamis, molliora adhuc supradictis Myron fecit, diligentia, ac decor in Polycleto supra cæteros, cui quanquam a' plerisq; tribuatur palma, tamen ne nihil detrahatur, deesse podus putant. nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra uerum, ita non expleuisse deorum authoritatem uidetur, quin ætatem quoq; grauiorẽ dicitur refugisse nihil ausus ultra leues genas, at quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ, atq; Alcameni dantur. Phidias tamen diis quàm hominibus efficiendis melior artifex creditur. in ebore uero lõ

De pictoribus
Polygnoto
Aglaophõ
Zeusis
parrhasius
Apelles
Alcamenes

ge citra æmulum, uel si nihil nisi Mineruam Athenis, aut Olympium in Elide Iouem fecisset, cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam receptæ religioni uidetur, adeo maiestas operis deum æquauit. ad ueritatem Lysippum, ac Praxitelem accessisse optime affirmant. nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, & fuit similitudinis, quàm pulchritudinis amantior. In oratione uero si species intueri uelis, totidem pene reperies ingeniorum, quot corporum formas, sed fuerunt quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioquin magnam iam uim ingenij præ se ferentia. hinc sunt Lælij, Africani, Catones etiam, Gracchiq; quos tu licet Polygnotos, uel Calonas appelles. mediam illam formam teneant L. Crassus, Q. Hortensius, tum deinde efflorescat non multum inter se distantium tempore oratorum ingens prouentus. hinc uim Cæsaris, indolem Cœlij, subtilitatem Callidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpitij, acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calui reperiemus. in ijs etiam, quos ipsi uidimus, copiam Senecæ, uires Africani, maturitatem Afri, iucunditatem Crispi, sonum Trachali, elegantiam Secundi. at M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plurimarum artium species præstantem, sed in omnibus, quæ in quoque laudantur, eminentissimum? quem tamen & suorum homines temporum incessere audebant, ut tumidiorem, & asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exultantem? ac pene (quod procul absit) uiro mollioremq; postea uero quàm triumuirali proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui inuidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præsentis potentiæ non responsurum inuaserunt. Ille tamen, qui ceiunus à quibusdam, atque aridus habebatur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quàm nimijs floribus, & ingenij affluentia potuit. falsum utrunque; sed tamen il la mentiendi proprior occasio, præcipue uero pressurum eum, qui uideri atticorum imitatores concupierant. hæc manus quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, & uirum superstitiosum, deuinctumq; illis legibus insequebantur, unde nunc quoque aridi, & exucci, & exangues. hi sunt enim, qui suæ imbecillitati sanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant, qui quia clariorem uim eloquentiæ uelut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt, quibus quia multa & pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi breuitas erit.

Asiani

Et antiqua quidem illa diuisio inter atticos, atque Asianos fuit, cum ij pressi, & integri, contra, inflati illi, & inanes haberentur. in his nihil superfluereet, illis iudicium maxime, ac modus deesset. Quod quidam, quorum & sanctra est, hoc putant accidisse, quod paulatim sermone græco in proximas Asiæ ciuitates influente non dum satis periti loquendi facundiam concupierunt. Ideoq; ea, quæ proprie signari poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseuerauerint. Mihi autem orationis differentiam fecisse, & dicentium, & audientium naturæ uidentur, quod attici limati quidem, & emunctiores nihil inane, aut redundans ferebant. Asiana gens tumidior alioquin, & iactantior uanioreetiam dicendi gloria inflata est. Tertium mox, qui hæc diuidebant, adiecerunt genus, rhodium, quod uelut medium esse, atque ex utroque mistum uolunt. neque enim atticæ pressi, neq; asianæ sunt abundantes, ut aliquid habere uideantur gentis, aliquid authoris. Aeschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò studia Athenarum, quæ uelut sata quædam cœlo, terraq; degenerant, saporem illum atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidam, ac remissi, non sine pondere tamen, neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur. Nemo igitur dubitauerit longe esse optimum genus atticorum, in quo ut est aliquid inter ipsos commune, idest iudicium acre, tersumq;, ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multum uidentur, qui solos esse atticos credunt tenues, & lucidos, & significantes, sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic atticus? sit Lysias. hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur iam usq; ad Coccum, & Antocadem remittemur. Interrogare tamen uelim an Isocrates atticè dixerit. nihil enim tam est Lysiæ diuersum, negabunt? At eius schola principes oratorum dedit. Quæratur similius aliquid, Hyperides atticus certe. at plus indulsit uoluptati. Transeo plurimos Lycurgum, Aristogitona, & ijs priores Isæum, Antiphontem, quos ut homines inter se genere dissimiles differentes dixeris specie. Quid ille, cuius modo fecimus mentionem, Aeschines? non ne ijs latior, & audentior, & excelsior? Quid deniq; Demosthenes? non ne cunctos illos tenues, & circunspectos sublimitate, ui, impetu, cultu, compositione superauit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus uocem? non illud iusiurandum per cæsos in Marathone, ac Salamine propugnatores reip. satis manifesto docet præceptorem eius Platonem fuisse? Quem ipsum? num asia

Sup. 134

Rhodium

Cic. ad Brut. 133

Coccus

num

num appellabimus? plerunq; instinctis diuino spiritu natibus comparandum? Quid Pericleae? similem'ne credimus lysiacae gracilitati, quem fulminibus, & cœlesti fragori comparant omnes, dum illi conuitiantur. Quid est igitur, quod in ijs demum, qui tenui uenula per calculos fluunt, atticum saporem putent? ibi demum thymum redolere dicant? quos ego existimo, siquod in ijs finibus uberius inuenerint solum, fertiliorem'ue segetem, negaturos atticam esse, quod plus quàm accepit seminis reddat. quia hanc eius terræ fidem Mænander eludit. Ita nunc siquis ad eas Demosthenis uirtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse et, siue ipsius natura, siue lege ciuitatis uidentur, adiecerit, ut affectus concitatius moueat. audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes, & siquid exierit numeris aptius (fortasse non possit,) sed tamen siquid exierit, non erit atticum. Melius de hoc nomine sentiat, credant'q; attice dicere esse optime dicere, atque in hac tamen opinione perseuerantes græcos magis tulerim, latina mihi facundia, ut inuentione, dispositione, consilio, cæteris'q; huius generis artibus similis græce, ac prorsus discipula eius uidetur, ita circa rationem eloquendi uix habere imitationis locum. nanq; ipsis est statim sonus durior, quando & iucundissimas ex græcis literas non habemus uocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur. quod cum contingit, nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in Zephyris, Zopyris'q;, quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam, & barbarum efficient, sed uelut in locum earum succedunt tristes, & horridæ, quibus græcia caret. nam & illa, quæ sexta est nostrarum, penè non humana uoce, uel omnino non uoce potius inter discrimina dentium efflanda est, quæ etiam cum uocalem proximâ accipit, quassa quodâ modo, utiq; quoties aliquam consonâtium frangit, multo fit horridior. Aeolicæ quoq; literæ, qua seruum, ceruum'q; dicimus, etiâ si forma à nobis repudiata est uix tamen nos sonus ipse persequitur. Duras & illa syllabas facit. quæ ad coniungendas demũ subiectas sibi uocales est utilis, aliâs superuacua, ut equos ac æquum scribimus, cum ipsæ etiam uocales duæ efficiant sonum, qualis apud græcos nullus est, ideo'q; scribi illorum literis non potest. Quid quod pleraq; nos illa quasi mugiẽte litera eludimus, in qua nullum græce uerbum cadit? At illi N iucundam, & in fine præcipue quasi tinnientem illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis. Quid quod syllabæ nostræ in B literam & D inniuntur, adeo aspere, ut plerique non antiquorum quidem, sed tamen ueterum mollire

Attice dicere ad amu 179

sup. 8.

tentauerint, non solum auersa pro aduersis dicendo, sed & in propositione B literæ absonam, & ipsam S subijciendo. Sed accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa minus suaues habemus, quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circundu atur, sed in graue, uel in duas graues cadit semper. Itaq; tanto est ser mo græcus latino iucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse uoluerunt, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit transferre, aut circumire, etiam in iis, quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissime reuoluit. At illis non uerborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia. Quare qui a latinis exigit illam gratiam sermonis attici, det mihi in loquendo eandem iucunditatem, & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus ijs uocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut nõ dicam pinguioribus, fortioribus certe uerbis miscebimus, ne uirtus utraq; pereat ipsa confusione. nam quo minus adiuuat sermo, rerum inuentione pugnandum est. sensus sublimes, uarijq; eruantur, permouendi omnes affectus erunt. Oratio translationum nitore illuminanda est, non possumus esse tam graciles, simus fortiores, subtilitate uincamur, ualeamus pondere, proprietas penes illos est certior, copia uincamus, ingenia græcorum etiam minora suos portus habent, nos plerunq; maioribus uelis moueamur, ualidior spiritus sinus nostros tendat, non tamen alto semper feremur, nam & litora interim sequẽda sunt. Illis facilis per quælibet uada accessus, ego aliquid nõ multo tamen altius, in quo mea cymba considat non inueniam? neq; enim si tenuiora hæc, ac pressiora græca melius, in eoq; uincamur solo, & ideo in comedijs non contendimus. prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda, ut optime possumus, possumus autem rerum modo & in iudicio esse similes. uerborum gratia, quã in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. an non in priuatis, et acutis, et non asper, et non indistinctus, et nõ supra modũ elatus M. Tullius? nõ in M. Callidio in signis hæc uirtus? nõ Scipio, Lælius, Cato in eloquẽdo uelut attici Romanorũ fuerunt? cui porro nõ satis est, quo esse melius nihil potest? Adhuc qd à nullã esse naturalẽ putant eloquentiã, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, coniugibus, liberis, seruis loquimur contenti promere animi uolũtatẽ, nihilq; accersiti, et elaborati requirentes, qcqd huc sit adiectũ, id esse affectationis, et ambitiosæ in loquẽdo iactantiæ, remotũ à ueritate, fictumq; ipsorũ gratia uerborũ, quibus solũ natura sit officiũ attributum seruire sensibus, sicut athlætarũ corpora.

laudat grecum sermonis ciũ Ar. gra. 1.

pora, etiã si ualidiora fiant exercitatione, et lege quadã ciborum, non tamẽ esse naturalia, atq; ab illa specie, quæ sit cõcessa hominibus, abhorrere. Quid enim inquit, attinet circuitures ostendere, & translationibus, idest aut pluribus, aut alienis uerbis? cum sua cuiq; sint assignata nomina. Deniq; antiquissimum, quenq; maxime secundum naturam dixisse contendunt. mox poetis similiores extitisse, etiam si parcius, si mili tamen ratione, falsa, & impropria uirtutes ducentes. Qua in disputatione non nihil ueri est, ideoq; non tam procul, q̃ fit a' quibusdã, recedendum a' propijs, atq; communibus. Siquis tamen, ut in loco dixi compositionis, ad necessaria, q̃bus nihil minus est, aliquid melius adiecerit, nõ erit hac calũnia reprehẽdendus, nã mihi aliã q̃dam uidetur habere naturã sermo uulgaris, aliã uiri eloquẽtis oratio, cui si res indicare modo satis esset, nihil ultra uerborũ proprietatem elaboraret, sed cũ debeat delectare, mouere, in plurimas aiũm audientis species impellere, utetur ijs quoq; adiutorijs, quæ sunt ab eadem nobis concessa natura. nam & lacertos exercitatione constringere, & augere uires & colorem trahere, naturale est. Ideoq; in oibus gentibus alius alio facũdior habetur, et eloquẽdo dulcis magis. quod si nõ euenirct, oẽs pares essent, & idem oẽs deceret. at loquũtur, et saluãt personarum discrimen. Ita quo q̃q; plus efficat dicendo, hoc magis secundũ naturã eloquẽtiæ dicit. Qua propter ne illis q̃dẽ nimũ repugno, q dãdum putant nõ nihil esse tẽporibus, atq; auribus nitidius aliqd, atq; affectatius postulantibus. Itaq; nõ solũ ad priores Catonẽ, Gracchosq;, sed ne ad hos q̃dẽ oratorẽ alligandũ puto. Atq; id fecisse M. Tullũ uideo, ut cum oia utilitati, tum partẽ quãdã delectationi daret, cũ & ipsam sẽrem agere diceret (agebat autem maxime) litigatoris. nã hoc ipso proderat q̃d placebat, ad cuius uoluptates nihil eq̃dẽ, q̃d addi possit, inuenio, nisi ut sensus nos q̃dẽ dicamus plures. neq; n. fieri põt, salua tractatione causæ, et dicendi authoritate, si non crebra hæc lumina, et cõtinua fuerint, & inuicem officerint. Sed me hactenus cædẽtem nemo insequatur ultra, do tempori ne ni gra toga sit, non serica, ne intonsum caput, non in gradus, atq; annulos comptum cum in eo, qui se non ad luxuriã, ac libidinẽ referat, eadẽ speciosiora quoq; sint, quæ honestiora. Cæterũ hoc, q̃d uulgo sententias uocamus. (ueteribus, præcipueq; græcis in usu non fuit, apud Ciceronẽ enim inuenio) dum rem contineant, & copia redundẽt, & ad uictoriam spectent, q̃s utilem negetã feriunt aiũm, & uno ictu frequenter impellũt, et ipsa breuitate magis hærent, et dictione psuadẽt. ac sunt q hæc excitatiora lumina etiã si dicere permittant, a' cõponendis tamẽ orationibus excludenda arbi

trentur. Quo circa mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putauerunt, ideoq; in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati, mansuris q; mox literis reliquisse, ut Periclem, & Demadem, rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut Isocratem, præterea in agendo plus impetus plerunq;, & petitas uel paulo licentius uoluptates. Commouendos enim esse, docendosq; animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplum editur, tersum, ac limatum, & ad legem, ac regulam compositum esse oportere, quia ueniat in manus doctorum, & iudices artis habeat artifices, quin illi subtiles, ut similes, ac multos persuaserunt magistri παράδειγμα dicendo ὑπόμνημα scribendo esse altius tradiderunt. Mihi unum, atq; idē uidetur bene dicere, ac bene scribere, neq; aliud esse oratio scripta, quàm monimentum actionis habitæ. Itaq; nullas nō, ut opinor, debet habere uirtutes, dico non uitia, nam imperitis placere aliquando quæ uitiosa sunt scio. Quo different igitur? quod si mihi des consilium iudicum sapiētum, per quam multa recidam ex orationibus, nō Ciceronis modo, sed etiam eius, qui est strictior multo, Demosthenis. neque enim affectus omnino mouendi erunt, nec aures delectatione mouendæ, cum etiam procemium superuacuum esse apud tales Aristoteles existimet. non enim trahentur ijs illi sapientes, proprie & significanter rem indicare, probatione colligere satis est. Cū uero iudex detur, aut populus, aut ex populo, laturiq; sententiam indocti sæpius, atq; interim rustica omnia, quæ ad obtinendum, quod intendimus, prodesse credimus, adhibenda sunt, eaq; & cum dicamus promenda, & cum scribimus, ut doceamus quo modo dici oporteat, an Demosthenem mallem sic egisse, ut scripsit? aut Ciceronem, aut eos præstantissimos oratores alio quàm scriptis cognoscimus? melius egerunt igitur an peius? nam si peius sic potius oportuit dici, ut scripserunt, si melius sic oportuit scribi, ut dixerunt. Quid ergo semper sic aget orator, ut scribit. si licebit semper, quod si impediant breuitatem tempora à iudice data, multumq; ex eo, quod potuit dici, reciderunt, editio habebit omnia. Quæ autem secundum naturam iudicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne uideantur propositi fuisse non temporis. nam id quoq; plurimum refert quomodo iudex audire uelit, atq; ei multus ipse sæpe rectus est dicentis, ut Cicero præcipit. Ideoq; instandum ijs, quæ placere intellexeris, resiliendum ab ijs, quæ non recipientur, sermo ipse, qui facile iudicem doceat, optandus, nec id mirum sit, cū etiam testium personis aliqua mutentur. prudenter enim qui cum interrogasset

terrogasset rusticum testem, an Amphionem nosset, negante eo detrahit aspirationem, breuiauitq; secundam eius nominis syllabam, & ille eum sic optime norat. huiusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quàm scribatur, cum dicere quomodo scribendum est, nõ licet. Altera est diuisio, quæ in tres partes & ipsa discedit, qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter se uidentur, nanq; unum subtile, quod ἰσχνὸν uocant, alterum grande, atque robustum, quod constituunt ἀδρὸν, tertium alij medium ex duobus, alij floridũ, nanq; id ἀνθηρὸν appellant, addiderunt, quorum tamen ea ferè ratio est, ut primum docendi, secundum mouendi, tertium illud utrouiq; nomine delectandi, siue aliud interconciliandi præstare uidetur officium. In docendo autem acumen, interconciliando lenitas, gravitas in mouendo uideatur. Itaq; illo subtili præcipue ratio narrandi, probandiq; consistet. Sed quod etiam detractis cæteris uirtutibus suo genere plenum, medius hic & translationibus crebrior, et figuris erit iucundior, egressionibus amœnus, compositione aptus, sententijs dulcis, lenior tamen, ut amnis & lucidus quidam est, et uiventibus utrinq; syluis inumbratus, at ille, qui saxa deuoluat, & pontem indignetur, & ripas sibi faciat, multus & torrens iudicem uel nitentem contra feret, cogetq; ire qua rapit. Hic orator et defunctos excitabit, ut Apiũ cæcum, apud hunc & patria ipsa exclamabit. Aliquandoq; Cicronem in oratione contra Catilinam in Senatu alloquetur. Hic et amplificationibus extollet orationem, & in superlationem quoq; eriget. quæ charybdis tam uorax. & oceanus medius fidius ipse. notæ sunt enim iam studiosis hæc lumina, hic deos ipsos in congressum propè suũ, sermonemq; deducet. Vos enim albani tumuli, atq; luci. Vos inquam Albanorũ obrutæ aræ sacrorũ populi Romani sociæ, et æquales. hic iram, hic misericordiã inspirabit, hic dicet, te uidit, et fleuit, & appellauit, & per omnes affectus tractatur. hic itaq; illuc sequetur, nec doceri desyderabit. Quare si ex tribus hic generibus necessario sit eligendum unum, quis dubitet hunc præferre omnibus? & uaridissimum, alioquin & maximus quibusq; causis accommodatissimũ? nam & Homerus breuem quidem animi iucunditatem, & propriam (id enim est non errare uerbis) & carentem superuacuis eloquentiã Menelao dedit, quæ sunt uirtutes generis illius primi. Ex ore Nestoris dixit dulciorem melle profluere sermonem, qua certe delectatione nihil fingi maius potest. Sed summã aggressus est in Vlysse facũdiã et magnitudinem illi iunxit, cui orationem similẽ niuibus hybernis, et copia uerborum, atq; impetu parẽ tribuit. Cum hoc igitur nemo mor

Tria genera dicendi

Homer. 6.

talium contendet, hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc uim, & celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat, hæc est uere dicendi facultas, sed neq; ijs tribus quasi formis inclusa eloquentia est. nam ut inter gracile, uali dumq; tertium aliquid constitutum est, ita horũ interualla sunt. atq; inter hæc ipsa mixtum quiddam ex duobus medium est eorum. nam & subtili plenius aliquid, atq; subtilius, & uehementi remissius, atq; uehementius inuenitur, & illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur, ac si propè innumerabiles species reperiuntur, quæ utiq; aliquo momento inter se differant, sicut quatuor generaliter uentos totidem mundi cardinibus accipimus flare. cum interim plurimi medij eorum uarietate regionum, ac fluminum proprij deprehenduntur. eademq; musicis ratio est, qui cum in cithara quinq; constituerunt sonos, plurima deinde uarietate complent spatia illa neruorum, atq; ijs, quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant. Plures igitur etiam eloquentiæ facies, sed stultissimũ quærere, ad quam recturus se sit orator. cum omnis species, quæ modo recta est, habeat usum, atq; id ipsum omne sit oratoris, quod uulgo genus dicendi uocant. Vtetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro causæ modo, sed pro partibus causæ. nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis, ac sponsionibus, & de certa re credita dicet, sententiarum in Senatu, & contionum, et priuatorum consiliorum seruabit discrimina, uitam ex differentia personarum, locorum, temporumq; mutabit, ita in eadem oratione aliter concaliabit, non ex ijsdem partibus iram, et misericordiam petet, alias ad docendũ, alias ad mouẽdũ adhibebit artes, non unus color procemij, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis seruabitur. Dicet idem grauiter, seuere, acriter, uehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breuiter, urbane, non ubiq; similis, sed ubiq; par sibi sic fiet, cum id, propter quod maxime repertus est usus orationis, ut & dicat utiliter, et ad efficiendum quod intendit potenter, tum laudem quoq; nõ doctorum modo, sed etiã uulgi consequatur. Fallũtur. n. plurimi, qui uitiosum, et corruptum dicendi genus, quod aut uerborum licentia resultat, aut puerilibus sentẽtiolis lasciuit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leuiter excutiantur, floscullis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimet populare, atq; plausibile. qd qdẽ placere multis nec inficior, nec miror. Est enim iucundioris, ac fauorabilis qualiscũq; eloquẽtiæ, et dicat aios natu

p ausibilis

fauorabilis

rali

rali uoluptate uox omnis. neq; aliunde illi per fora, atq; aggerē circuli, quo minus mirum est, quod nulli nō agentiū parata uulgi corona est. Vbi uero quid exquisitius dictu accidit auribus imperitorum, qualecunq; id, quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem, neq; immerito; nam ne illud quidem facile est, sed euanescunt hæc, atque moriuntur comparatione meliorum, ut lana tincta fuco atra purpuras placet, at si contuleris etiam lacernæ conspectu melioris obruatur, ut Ouidius ait. Si uero iudicium ijs corruptis acrius adhibeas, ut succinis sulfura, iā illud, quod fefellerat, exuat mentitum colorem, et quadam uix enarrabili fœditate palescat. luceat igitur hæc atra solem, et ut quædam exigua animalia igniculi uidentur in tenebris. Deniq; mala multi probant, nemo improbat bona. neque uero omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optime tantum, sed etiam facillime faciet, neque enim uis summa dicendi esset admiratione digna, si infelix usq; ad ultimum solicitudo persequitur, ac oratorem macerat, & cogit ægre uerba uertentem, et perpendendis, cogitandisq; eis intabescentem nitidus ille, & sublimis, & locuples circumfluentibus, undiq; eloquentiæ copijs imperat. desinit enim in aduersa niti, qui peruenit in summum, scandenti circa ima labor est. Cæterum quantum processeris mollietur diues, ac lætius solum. Et si quoq; hæc iam lenius suprema perseuerantibus studijs euaserit. Inde fructus illaborati offerunt sese, & omnia sponte prouenunt, quæ tamen quotidie, nisi decerpantur, arescunt. Sed & copia habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est, & utor ille cultum uirilem, & inuentio iudicium, sic erunt magna, non nimia, sublimia, non abrupta, fortia, non temeraria, seuera, non tristia, grauia, non tarda, læta, non luxuriosa, iucunda, non luxu dissoluta, non tumida. Similis in cæteris ratio est plena, ac tutissima fere, per medium uia, quia utriusq; ultimum uitium est.

Quæ post finem studia.

HIS dicendi uirtutibus usus orator in iudicijs, consilijs, concionibus, senatu, in omni deniq; officio boni ciuis, finem quoq; dignum, & optimo uiro & opere sanctissimo faciet, non quia prodesse unquam satis sit, & illa mente, atq; illa facultate prædito, nō conueniat operis pulcherrimi quamlongissimum tempus. sed quia decet hoc quoq; prospicere, ne quid peius quàm fecerit faciat, neque enim scientia modo constat orator, quæ augetur annis, sed uoce, latere, firmitate, quibus fractis, aut imminutis ætate, seu ualetudine, cauendum est, ne quid in oratore sum-

mo desyderetur, ne interfistat fatigatus, ne quæ dicet parum audiri sentiat, ne se queratur peiorem. Vidi ego longe omnium, quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem Domitium Afrum ualde senem quotidie aliquid ex ea, quam meruerat, authoritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuisse quondã fori, non erat dubium, alij quod indignum uidebatur, riderent, alij erubescerent, quæ occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere, quàm desinere, neq; erant illa, qualiacũq; mala, sed minora. quare ante quàm in has ætatis ueniat insidias, receptui canet, et in portum integra naue perueniet. neq; enim minores eũ, cum id fecerit, studiorum fructus sequentur. Aut ille monimenta rerũ posteris, ut L. Crassus in libris Cicæronis destinabat quærentibus tradet, aut eloquentiæ artem componet, aut pulcherrimis uitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt uero eius domum optimi iuuenes more ueterum, & ueram dicendi uiam uelut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, et ut uetus gubernator litora, & portus, & quæ tempestatum signa quid secũdis flatibus, quid aduersis ratis poscat, docebit. non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodam operis. nemo enim minui uelit id, in quo maximus fuit. quid porro' est honestius, quàm docere quod optime sciat? Sic ad se Cœlium deductum à patre Cicero profitetur, sic Pansam Hirtium Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiens q; ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat, fore cum iam secretus, & consecratus, liber inuidia procul à contentionibus fama in tuto collocarit, & sentiat uiuus eam, quæ post fata præstari magis solet, uenerationem, & quid apud posteros futurus sit, uidebit. Conscius sum mihi quantum mediocritate ualui, quæq; antea scierim, quæq; operis huiusce gratia potuerim inquirere, candide me, atq; simpliciter in notitiam eorum, si qui forte cognoscere uoluissent, protulisse, atq; id uiro bono satis est docuisse, quod scierit. Vereor tamen, ne aut magna nimium uidear exigere, q eundem uirũ bonum esse, et dicendi peritum uelim, aut multa, q tot artibus in pueritia discendis morum quoq; præcepta, et scientiã iuris ciuilis, præterea quæ de eloquentia tradebantur, adiecerim, quæq; operi nostro necessaria esse crediderim, uelut pondus rei phorrescant, ac desperent ante experimentum. Sed hi primum reminiscent sibi q̃ta sit humani generis uis, q̃ potens efficiendi quæ uelit, cum maria transire, syderum cursus, numerosq; cognoscere, mundũ ipsum penè dimetiri, minores, & difficiliores artes potuerint? tum cogitent quãtam rem petãt, q̃q; nullus sit hoc proposito præmio labor recusandus, quod si mente concepérint, huic quoq; parti facilius accedent, ut ipsum iter

p. 210
228.

neq; imperuium, neq; saltem durũ putent. nam id, quod prius, quod q; maius est, ut boni uiri simus uoluntate maxime constat, quam qui uera fide induerit, facile eásdem, quæ uirtutem docent, artes accipiet. neq; enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt, quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. longam enim facit operam quod repugnamus, breuis est institutio uitæ honestæ, beatæ q; si credas. natura enim nos ad mentem optimam genuit, adeo q; discere meliora uolentibus promptum est, ut uere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circunfusus nobis spiritus uolucribus conuenit, ita certe facilius esse oportebat secundum naturam, quàm contra eam uiuere. Cætera uero etiam si ætatem nostrã non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia enim breuiora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa est in præceptoribus prima libenter detinentibus puerũ, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius sit, quod pollicentur, partim etiam inscitia tradendi, uel negligentia. Proxima in nobis, qui morari in eo, quod nouimus, quàm discere quæ non dum scimus melius putamus. nam ut de nostris potissimum studijs dicam, quid attinet tam multis annis, quanquam in more est plurimorum (ut de ijs, de quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in schola? & tantum laboris in rebus falsis consumere? cum satis sit modico tempore imaginem ueri discriminis, & dicendi leges cõperisse. quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia nõ sit eius specie consenescendum. cognoscere enim, & præcepta uiuendi perdiscere, & in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus. discendi ratio talis, ut nõ multos annos poscat. quælibet enim ex ijs artibus, quarum prius habui mentionem in paucos libros contrahi solet, adeo infinito spatio, ac traditione opus est. Reliqua est, quæ uires auget, consuetudo, rerum cognitio quotidie crescit, & tamen multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philosophorum quoq; consultorum q; opiniones, sicuti alia uelimus legere necessarium est, quæ quidem possumus omnia. sed breue nobis tempus nos fecimus, quantulum enim studijs partimur alias horas uanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias conuiuia trahunt. A dijcæ tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ solicitudines, multæ causæ libidinum, et uinum, & flagitiosis omni genere uoluptatum animis, ne ea quidem

Note

tempora idonea, quæ supersunt. quæ si omnia studijs impenderentur, iam nobis longæ ætas, et abunde satis ad discendum spatia uiderentur, & diurna tantum computantibus tempora, & noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adiuuarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus uiximus, nec uero si geometræ, ac grammatici, cæterarumq; artium professores omnem suam uitam, quanlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam uitas ad plura discenda desyderemus. neq; illi didicerunt hæc usq; in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos non in percipiendo exhauserunt. Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis aut perfecta, aut certe non dubia uestigia reperiuntur, ut Aeleum Hippiam transeam, qui non liberalium modo disciplinarum præ se scientiam tulit, sed uestem, et annulum, crepidasq;, quæ omnia manu sua fecerat, in usu habuit, atq; ita se præparauit, ne cuius alterius ope egeret ullius rei. Gorgias quoq; summæ senectutis, quærere auditores de quo quisq; disputari uellet, iubebat. quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? quot seculis Aristoteles didicit, ut non solum quæ ad philosophos, atq; oratores pertinent scientia cõplecteretur, sed animalium, satorumq; naturas omnes pquireret. Illis enim hæc inuenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt, tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit uideri nulla fortunascendi ætas felicior, quàm nostra, cui docẽdæ priores elaboraueru̇t. M. Censorius Cato idem orator, idem historiæ conditor, idem iuris, idẽ rerum rusticarum peritissimus fuit, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo, literas græcas ætate iam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoq; percipi posse, quæ senes concupissent. quàm multa penè omnia tradidit Varro. Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? quid plura cum etiam Cornelius Celsus mediocri uir ingenio, non solum de ijs omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus uel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus. At perficere tantum opus, arduum est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non capere rerum naturam, ut quicquid non est factum ne fieri quidem possit, cum omnia, quæ magna sunt, atq; admirabilia tempus aliquod, quo primũ efficerentur, habuerint. Quantum enim poesis ab Homero, & Virgilio, tantum fastigiũ accipit eloquentia à Demosthene, atq; Cicerone. deniq; quicquid est optimum ante non fuerat. uerum etiam siquis summa desperet, quod aut faciat, cui ingenium, ualetudo, facultas, præceptor non deerunt? tu

men est, ut Cicero ait, pulchrum in secundis, tertijsq; consistere. Neque enim si quis Achillis gloriam imbellis consequi non potest, Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur. neq; Hesiodi, & Theocriti, qui Homeri non fuerint, quin immo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur, ij ipsi q; sunt optimi, non fuissent. neq; post Lucretium, ac Macrum Virgilius. nec post Crassum, & Hortensium Cicero. sed nec alij post eos uicerũt. Verum ut transeundi spes non sit magna, tamen est dignitas subsequendi. An Pollio, & Messala, qui iam Ciceronem arcem tenente eloquentiæ agere cœperunt, parum in uita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? alioquin pessime de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si quid optimum fuisset defuisset. Adde quod magnos modica quoq; eloquentia parit fructus. ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. neq; erat difficile uel ueteribus, uel nouis exemplis palàm facere, non aliunde maiores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram hominibus contigisse, si tamen dignum literis esset ab opere pulcherrimo, cuius tractatus, atq; ipsa possessio plenissimam studijs gratiam refert. hanc minorem exigere mercedem more eorum, qui à se non uirtutes, sed uoluptatem, quæ fit ex uirtutibus, peti dicunt. ipsam igitur orandi maiestatem, qua nihil dij immortales melius homini dederunt, et quæ remota muta sunt omnia, & lucè præsenti, & memoria posteritatis cerent, toto animo petamus, nitamurq; semper ad optima, quod facientes aut euademus in summũ, aut certe multos infra nos uidebimus. Habes hæc Marcelle Victori, qbus præcepta dicendi prouirili pte adiuuari posse p nos uidebantur, quorũ cognitio studiosis iuuenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonã uoluptatem.

FINIS.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z
A B C D E F Omnes sunt quaterniones præter F ternionem.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI.
MENSE AVGVSTO.
M.D.XIIII.

AL
DVS

nonnus

Quintilianus fuisse Calagurritanus: est enim Calaguris Hispaniæ oppidum, designasse vn dnus Sicc, mus contra vigilantia, aut n. illic campo Calagurritanus et in perversum pp nomen vicinii mutus quinquiliamus miscet agna vino

Sidonius apollinaris in epistolis laudat acrimonia. Sofrinus pregaper. pki. cyrilus in epist. pki. lib. ii. ft. 49. antiquis roma domitiu afru. 2 quintilianu nouis. fol 181 β

temporibus domitiani, ut epi ant lib. iii. in principio

ut tgi seneca. fol 183

roma ci ant. ft 10.

Martialis. lb. ij. fol. 38.

Cluitong

Cat. 16.

Détraction [illegible]

case

N. T.

case

Cód. Cúnyeb.

Cúnya [illegible] szám

Pontos [illegible] szám

Nagyal [illegible]

20 db.